بسم الله الرحمن الرحيم

el-Mâtürîdî

Te’vîlâtü’l-Kur’ân Tercümesi / Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî (Ö. 333 / 944)
(Çev. Fadıl Ayğan) 2. bs. - İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020

c. 6; s. 544; 23,5 cm.

ISBN: 978-605-70017-1-9

1. İslâm Dini-Tefsir; 2. Ayetler ve sureler

297.211 DC20

Bibliyografik niteleme Anglo-American Rules 2 (AACR2)’ye göre yapılmıştır.

ÜMRANİYE BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI - 60

ISBN: 978-605-70017-1-9 (Takım)
Sertifika No: 48324

Proje
Ümraniye Belediye Başkanlığı Adına
İsmet YILDIRIM
Ümraniye Belediye Başkanı

Proje Yönetimi
Kültür İşleri Müdürlüğü

Müellif
Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandi

Derleyen
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Editör
Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

Ajans
PROJESANAT
www.projesanat.com.tr

Baskı
Sistem Matbaacılık
Sertifika No: 16086

Ümraniye Belediye Başkanlığı
Atatürk Mah. Fatih Sultan Mehmet Cad. No. 63
Ümraniye / İstanbul Tel: 0 (216) 443 56 00 / Dahili: 1137-1184
www.umraniye.bel.tr - kultur@umraniye.bel.tr

ARALIK 2020 - İSTANBUL

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 6

Çeviren

Doç. Dr. Fadıl AYĞAN

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

A'RÂF SÛRESİ

ENFÂL SÛRESİ

TEVBE SÛRESİ

KISALTMALAR

§	:	Arapça orijinal eser sayfa kesim yeri
a.	:	Yazma yaprağı ön sayfası
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhisselâm
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Yazma yaprağı arka sayfası
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
Hz.	:	Hazreti
r.a.	:	Radıyallahu anhu / Rahmetullahi aleyh
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
vb.	:	Ve başka
vr.	:	Varak

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd

el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

CİLT: VI

(A'râf 100-206, Enfâl, Tevbe)

Çeviren
Dr. Öğr. Üyesi Fadıl AYĞAN

اَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذ۪ينَ يَرِثُونَ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ اَهْلِهَٓا اَنْ لَوْ نَشَٓاءُ اَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

100. ***“****(Eski)* ***sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı? Biz dileseydik onları da günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık. Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar*** (gerçekleri) ***işitemezler.”***

(Eski) sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı? Âyet-i kerîmenin geçmiş ümmetler hakkında nâzil olduğunu kabul edenlerin yorumlarına göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Ardarda ümmetlerin ve kavimlerin helâk edilmesi sayesinde onlar, hak inancı benimsemeye muvaffak kılınıp doğru yol kendilerine gösterilmedi mi? Âyetin Hz. Muhammed’e iman eden bu ümmet hakkında nâzil olduğunu söyleyenlerin yorumuna göre ise şöyle buyurmuştur: **(Eski) Sahiplerinin** helâk edilmesinden **sonra yeryüzüne vâris olanlara şu durum açıklanmadı mı!** Ötekilerin azaba uğradıkları gibi **dileseydik onları da günahlarından dolayı** azaba **uğratırdık. (Eski) sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı?** Yani **sahiplerinin** helâk edilmesinden **sonra.**

Onlara belli olmadı mı? Bu ilâhî beyan “elif” ve “vâv”ın düşürülmesiyle de okunabilir. Yani **yeryüzüne vâris olanlara belli olmadı.** Bu durumda âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birinci ihtimal: **Onlara belli olmadı.** Yani öncekilerin helâk edilmesine sebep olan durumları ve onların peygamberleri yalanlamaları dolayısıyla başlarına gelenleri düşünmediler. Öncekileri ve başlarına gelenleri düşünmeyi terkettiklerinde söz konusu gerçek onlar nezdinde ortaya çıkmaz. İkinci yorum da şöyledir: Cenâb-ı Hak onlara hidâyet yolunu göstermiş, fakat bundan faydalanmadıkları için onları hidâyetin kapsamı dışında tutmuştur. Bu durum, Cenâb-ı Hakk’ın faydalanmamaları sebebiyle onları akıl yürütme, işitme ve görme duyusundan yoksun bulunduklarını ifade etmesine

8 benzer[1]. [§]Bu ilâhî beyan “eve” (أَوَ) ifadesi düşürülmeksizin de okunabilir. Bu durumda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: **Yeryüzüne vâris olanlara belli olmadı mı?** Peygamber Allah’ın geçmiş ümmetleri helâk etmesine dair kudretini onlara göstermedi mi? Bu yoruma göre âyetin anlamı şöyledir: Allah Teâlâ **sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanları** helâk etmeye kādirdir. Sözünü ettiğimiz bütün bu yorumlar muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bir diğer muhtemel yoruma göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Sahiplerinin** helâk edilmesinden **sonra yeryüzüne vâris olanlara** ne sebeple helâk edildikleri **belli olmadı mı?** Tâ ki onlar, buna benzer durumlardan kaçınsın ve kendilerini helâk olmaktan kendilerini alıkoysunlar.

Yeryüzüne vâris olanlara belli olmadı mı? Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. İlki şöyledir: Allah Teâlâ onlara doğru yolu gösterdi ve kendilerinden önceki ümmetler yalanlamak ve inatçılık yapmak suretiyle işledikleri günahlar yüzünden başlarına gelen felâketler sonucu helâk edildiklerini açıkladı, fakat onlar inatlarından ötürü hidâyeti benimsemediler. İkincisi de şöyledir: Cenâb-ı Hak, öncekilerin başına gelenler hakkında tefekkür etmedikleri için onları doğru yola iletmedi. Bu yorum âyetin “vav” harfinin okunmaması şeklindeki kırâate göredir[2].

---

[1] Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmiş olmalıdır: “Onlar sağır, dilsiz ve kördürler” (el-Bakara, 2/171).

[2] Yani kırâat bakımından. Ancak *Te’vîlât* şârihi şöyle demiştir: “**(Eski) sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı?** Bu ilâhî beyan “yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı” şeklinde “elif” ve “vav”ın düşürülmesiyle de okunmuştur. “Yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı?” şeklinde “elif” ve “vav” ile de okunmuştur. Bu harflerin düşürülmesiyle okuyanların kırâati şu muhtemel anlamlara açıktır: İlki bunun belirleme ve ispat üzere olmasıdır. Yani Cenâb-ı Hak onlara kendilerinden öncekilerin yalanlama ve inat gibi işledikleri günahlar sebebiyle helâk edildiklerini göstermiş ve açıklamıştır. Fakat onlar inatları dolayısıyla doğru yola girmemişlerdir. İkincisi Cenâb-ı Hakk’ın onları, öncekilerin helâk edilmelerini ve peygamberleri yalanlamaları sebebiyle başlarına gelenleri düşünüp tefekkür etmedikleri için doğru yola iletmemesidir. Bu durum, onlar düşünme ve tefekkürü terkettiklerinde gerçekleşir. Üçüncüsü “Onlara belli olmadı”, yani Allah Teâlâ onlara doğru yolu göstermiş olsa da onlar bundan faydalanmadılar. Bu durumda sanki onlara doğru yolu göstermemiş oldu. Bu, Cenâb-ı Hakk’ın gerçekte var olduğu halde istifade etmedikleri için onlarda işitme, görme ve akletme yeteneği bulunmadığını açıklamasına benzer gibidir. Söz konusu durum da böyledir. “Elif” ve “vav”ın okunduğu kırâate göre ise âyetin anlamı şöyledir: Peygamberler onlara, Allah Teâlâ’nın yeryüzüne vâris olanları helâk etmeye kādir olduğunu bilmeleri için Allah’ın geçmiş ümmetleri helâk etmesine dair O’nun kudretini açıklamadı mı? Yine şu yorum da muhtemeldir: Peygamberler, sahiplerinin helâkinden sonra yeryüzüne vâris olanlar, onların buna benzer durumlardan kaçınıncaya ve kendilerini bundan alıkoyuncaya kadar helâk edildiklerini göstermediler mi? *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır*” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 303a).

Biz dileseydik onları da günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık. Bu ilâhî beyan şayet önceki ümmetlere dair ise âyetin anlamı şöyledir: **Dileseydik günahlarından dolayı** ardarda kavimleri **musibetlere uğratırdık.** Şayet sonraki ümmetlere dair ise âyetin anlamı şöyle olur: **Dileseydik** ötekilerin günahlarından dolayı başlarına musibet geldiği gibi bunları da **günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık. Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar (gerçekleri) işitemezler.** Bu ilâhî beyandaki “et-tab‘” (الطبع) kelimesi mühürleme anlamına gelebilir. Yani **onların kalplerini** mühürledi. “et-tab‘u” (الطبع) kavramı küfür karanlığı anlamına da gelebilir. Yani **onların kalplerini** küfür karanlığıyla örttü. [§]Bir başka şeyi örten ve kaplayan her şey hakkında “tab‘” kelimesi kullanılır[3]. **Onlar işitemezler.** Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: İlki “faydalanmayacakları şeyi **işitemezler**” şeklinde yorumlanabilir. ikinci yorum şöyledir: **Onlar işitemezler**, yani icabet edemezler. Bu, Hz. Peygamber’in “Allah hamd edeni işitir”[4] ifadesi gibidir. Bu söz hakkında denildi ki Allah kendisine hamd edene, yani kendisine dua edene icabet eder.

9

تِلْكَ الْقُرٰى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓائِهَا وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ ﴿١٠١﴾

101. “İşte o ülkeler! Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Andolsun ki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Fakat onlar önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. İşte kâfirlerin kalplerini Allah böyle mühürler.”

İşte o ülkeler! Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz.

Sana anlatıyoruz, yani anlatılan haberlerden bir kısmını sana anlattık. Cenâb-ı Hak resûlüne önceki ülkelerin ahalisinin peygamberlerinden mûcize istediklerini, fakat onların gösterilen bu mûcizeleri tasdik etmediklerini bildiriyor. Bunların da durumu böyledir. Dolayısıyla sen onların istediği mûcizeleri getirsen dahi onlar bu mûcizelere iman etmezler ve bunları tasdik etmezler. Cenâb-ı Hak peygamberine karşı onların inat ettiklerini ve büyüklük tasladıklarını haber veriyor. İkinci olarak Allah Teâlâ, peygamberlerin mûcizeleri

---

3 bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “tab‘” md.

4 Buhârî, “Ezân”, 124; Müslim “Salât”, 71.

muhataplarının istedikleri şekilde getirmelerinin zorunlu olmadığını, onların delil olmaları bakımından mûcize getirmelerinin zorunlu olduğunu bildirmektedir.

Andolsun ki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Bu ilâhî beyanın farklı anlamlara gelmesi muhtemeldir. Burada peygamberlerin, inkârları ve yalanlamaları sebebiyle kavimlerinin başlarına gelecek azaba dair bildirdikleri haberler kastedilmiş olabilir. Âyetteki delillerden maksat, inkârcıların mûcize istemelerinden sonra peygamberlerin söyledikleri ve bildirdikleri hususlarda doğru olduklarını gösterici mûcizeler de olabilir. Fakat onlar bu mûcizelerin gerçek olduklarını bildikten sonra inat ederek ve büyüklük taslayarak bunları reddettiler.

Fakat onlar iman edecek değillerdi. Denildi ki **Fakat onlar önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi** meâlindeki beyan şöyle yorumlanabilir: Yani onlar bizim azabımızı gördüklerinde **önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi.** Yani Allah’ın azabını gördüklerinde onların iman etmeleri onlara bir fayda sağlamaz. **10** **[§]**Bu “Daha önce iman etmemiş kimseye iman etmesi fayda sağlamaz”[5] meâlindeki ilâhî beyan gibidir. İkinci yorum şöyledir: Onların mûcize istemeleri ve akabinde peygamberin mûcize getirmesi durumunda da **onlar daha önce yalanladıklarından iman edecek değillerdi**. Çünkü imanı terketmeleri ve peygamberleri yalanlamaları onların mûcizeleri bulunmamasından ötürü değildi. Fakat bunun sebebi onların inat etmeleriydi. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak mûcize istemiş olsalar da onların iman etmeyeceklerini bildirdi. Üçüncü yorum ise şöyledir: Peygamberin onların başına geleceğini haber verdiği azaba **inanacak değillerdi**. Zira onlar önceki peygamberleri **yalanlamışlardı.**

وَمَا وَجَدْنَا لِاَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَاِنْ وَجَدْنَا اَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ ﴿١٠٢﴾

102. “Onların çoğunda, sözünde durma diye bir şey bulamadık. Gerçek şu ki, onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk.”

---

[5] “(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb’inin gelmesini ya da Rabb’inden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb’inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: “Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz” (el-En‘âm, 6/158).

Onların çoğunda, sözünde durma diye bir şey bulamadık. Burada sözü edilen “ahd”in (العهد) üç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi “yaratılış ahdi” anlamıdır. Zira herkesin yaratılışında Allah Teâlâ’nın birliğine ve ilâhlığına şahitlik etmeye dair bilgi vardır. Onlar bu ahitlere riayet etmediler, aksine onu bozdular. İkincisi Cenâb-ı Hakk’ın peygamberlerin diliyle onlardan aldığı sözdür. “Andolsun ki Allah, İsrâiloğulları’ndan söz almıştı. Onlardan on iki de nakîb (temsilci) göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: “Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirseniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim”[6] meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Fakat onlar bu sözü yerine getirmediler. Üçüncüsü ise kendilerinin peygamberlere verdikleri sözdür. Firavun’un Mûsâ’ya (a.s.) söylediği şu söz böyledir: “Ey büyücü! Rabb’inin seninle sözleşmesine uygun olarak bize dua et, artık biz doğru yola döneceğiz.”[7] Onlar peygamberlere verdikleri sözleri yerine getirmediler.

Gerçek şu ki, onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk. Yani muhakkak ki sözü yerine getirmemekle **onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk.** *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَآ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ فَظَلَمُوا بِهَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿١٠٣﴾

[§]*103. “Sonra onların ardından Mûsâ’yı mûcizelerimizle Firavun ve yakın çevresine gönderdik; onlar ise mûcizeleri inkâr ettiler; ama gör işte fesatçıların sonu ne oldu!”*

Sonra onların ardından Mûsâ’yı gönderdik. Bu beyan şu anlama gelebilir: Pek çok ümmetin helâk edilmesinden **sonra Mûsâ’yı** peygamber **olarak gönderdik**. **Mûcizelerimizle Firavun ve yakın çevresine. Âyetlerimizle** meâlindeki ifade delillerimizle anlamına gelebilir. Yine bu ifadeye Allah’ın birliği ve ilâhlığının delilleri anlamı verilebilir. Ayrıca peygamberin risâlet ve nübüvvet mûcizeleri anlamına da gelmesi mümkündür. Hasan-ı Basrî’ye göre **âyetlerimizle** meâlindeki beyan “dinimizle” anlamındadır. Kur’ân-ı Kerim’de zikredilen bütün “âyetler” bu yorumların kapsamındadır. **Firavun ve yakın**

---

6 el-Mâide, 5/12.

7 ez-Zuhruf, 43/49.

çevresine. Mûsâ (a.s.) onların hepsine, Firavun'a, yakın çevresine ve ona uyanlara gönderilmişti. Yani Mûsâ (a.s.) halka değil de sadece Firavun ve yakın çevresine gönderilmiş değildi. Aynı şekilde bir başka âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak sadece "Firavun'a"[8] buyurmuştur. Halbuki Mûsâ (a.s.) onların tümüne gönderilmişti. Ancak -*en doğrusunu Allah bilir*- özel olarak bu ileri gelenleri belirtmesinin sebebi şudur: Çünkü nebî ve resûllerle mücadele edenler, halk ve alt tabakada bulunanlar değil, ileri gelenler ve liderlerdir. Halk ise ileri gelenlerin görüşlerinden dolayı peygamberlerden yüz çevirip ileri gelenlere uyuyorlar. Bundan dolayı ileri gelenler ve liderler peygamberlerin muhalifleri ve karşıtları olarak adlandırılmışlardır. Aksine Mûsâ ister düşük mertebede olsun ister yüksek mertebede, bu kesimlerin tümüne gönderilmiştir.

Onlar ise mûcizeleri inkâr ettiler. Âlimlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Mûcizeleri inkâr ettiler.** Yani Mûsâ'nın (a.s.) Firavun ve kavmine getirmiş olduğu mûcize ve delilleri inkâr ettiler. Bu ifade zulüm olarak isimlendirildi, çünkü onlar mûcizelerin Allah tarafından indirilmiş olduğunu bildikten sonra bunları sihir olarak adlandırdılar. Böylelikle bunları mevcut konumlarının dışına yerleştirdiler. Zulüm bir şeyi kendi konumunun dışında bir yere yerleştirmektir. Bazı âlimler ise şöyle dediler: **Mûcizeleri inkâr ettiler.** Yani onlar Allah'tan başka varlıklara tapmak suretiyle Allah'ın onlara lütfettiği nimetlerini inkâr ettiler. Onlar bu nimetlerin şükrünü, bunları onlara bahşedenin dışında bir varlığa yönelttiler. Bu bir zulümdür. Onlar kendilerine nimet bahşetmeyen kimseye şükrettiler, kendilerine nimet lütfedenden ise yüz çevirdiler. *En doğrusunu Allah bilir.* **12** [§]Bu beyan "Kendi tâbilerine bu deliller aracılığıyla zulmettiler" şeklinde de anlaşılabilir. Nitekim onların peygambere uymasını engellediler, onlardan kendilerine uymalarını istediler. Yine bu beyan ile Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurmuş olması mümkündür: Onlar bu delillere uymayı terketmek suretiyle kendilerine zulmettiler.

Ama gör işte fesatçıların sonu ne oldu! Bu hitap görünüşü itibariyle Resûlullah'a (s.a.) yöneliktir, asıl maksadı ise onun dışındakilerdir. Cenâb-ı Hak herkese fesatları sebebiyle başına gelenler dolayısıyla fesatçıların sonunu düşünmelerini emretti. Çünkü bir günah veya bir fesat dolayısıyla başkasının başına gelenlerin sonunu düşünen kimse buna benzer fiilden kaçınır. Bu hitabın Resûlullah'a (s.a.) yapılmış olması iki açıdan mümkündür. Bunlardan biri şudur: Onların başına gelenler açısından Hz. Peygamber için onların yapmış

---

[8] "Doğrusu Firavun'a bir elçi gönderdiğimiz gibi size de hakkınızda tanık olacak bir peygamber gönderdik" (el-Müzzemmil, 73/15).

oldukları ezaya bir teselli vardır. Çünkü sonunda düşmanının başına gelecek olan helâki düşünen kimse, onun yaptığı ezaya sabreder ve bu hususta biraz teselli olur. İkinci olarak O, işledikleri günahları terketmeleri için söz konusu kimselere sonunda başlarına gelecek olanları hatırlatmakta ve onları uyarmaktadır. Çünkü bu daha sakındırıcıdır.

وَقَالَ مُوسٰى يَا فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٠٤﴾

104. "Mûsâ dedi ki: Ey Firavun! Ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir elçiyim."

Mûsâ dedi ki: Ey Firavun! Ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Şayet "Nasıl **ben Allah'ın elçisiyim** dedi. Bu, görünüşü itibariyle övünme ve kendini temize çıkarma konumundadır. Halbuki bu bize yasaklanmıştır[9]. Çünkü Allah Teâlâ peygamberliği tevdi edeceği kişiyi ve ona ehil olanı bildirir" diye bir itiraz yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Bunda kendini övme ve kendini temize çıkarma yoktur. Çünkü o, Allah'ın kendisini peygamberliğin tevdi edilecek kişi yapması ve nübüvvete ehil kılması suretiyle ilâhî lütfa mazhar oluşunu ifade etmektedir. Kendini temize çıkarma ve övünme ise Allah'ın yaptığı fiilde değil, gerçekte Hz. Peygamber'in yaptığı fiillerde söz konusu olur. Veya şayet bu durum kendini temize çıkarma ve övünme ise şüphesiz bunu Cenâb-ı Hak emretmiştir. Dolayısıyla emir durumunda bu caiz olur. Yahut bu ifadeyle kendisini tanıtmak istemiştir. [§]Zira krallar birbirlerine elçi gönderdiklerinde, aralarında düşmanlık olsa dahi elçileri kötü bir şekilde karşılamamaları, aksine elçileri yüceltmeleri ve onlara ikramda bulunmaları geleneklerden biriydi. Mûsâ (a.s.) da kötü karşılanmamak için kendisinin **âlemlerin Rabb'i olan Allah'ın elçisi** olduğunu belirtmiştir.

13

Âlemlerin Rabb'i olan Allah tarafından. Denildi ki âlem her şeyin cevheri, yani aslı ve özüdür. Bu, filozofların görüşüdür. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Âlemlerin Rabb'i**, yani yaratılmışların sahibi.

---

9 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmiş olmalıdır: "Sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi de, annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O'dur. Şu halde kendinizi temize çıkarmayın! Kimin günahtan sakındığını en iyi bilen O'dur" (en-Necm, 53/32).

حَقِيقٌ عَلٰٓى اَنْ لَٓا اَقُولَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاَرْسِلْ مَعِيَ بَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ ﴿١٠٥﴾

105. "Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur. Size Rabb'inizden açık bir delil getirdim. Artık İsrâiloğulları'nı benimle birlikte serbest bırak."

Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur. Te'vil ehli şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) Firavun'a "Ben Allah tarafından gönderilmiş bir elçiyim" dediğinde o, Mûsâ'ya (a.s.) "Yalan söyledin" der. Bunun üzerine Mûsâ (a.s.) ona **Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur** demiştir. Bu ifadenin, sözün Firavun tarafından yalanlanması olmaksızın da söylenmiş olması mümkündür. Mûsâ (a.s.) ona bu sözü söylemiştir, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlik bahşettiği ve nübüvvete ehil kıldığı herkesin **üzerine Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek bir borçtur. Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur.** Belirttiğim gibi, Firavun'dan, daha önce bir söz geçmeden böyle bir söz ile başlamak mümkün değildir. Buna göre Mûsâ (a.s.) tarafından söylenen bu söz, Firavun'un sözüne cevap teşkil etmektedir. Bu tevil yapan âlimlerin söylediğidir. Buna göre Mûsâ (a.s.) Firavun'a "Ben sana Allah tarafından gönderilmiş bir elçiyim"[10] dediğinde o "Yalan söyledin, seni bize göndermemiştir" demiş veya buna benzer bir ifade kullanmıştır. Bunun üzerine Mûsâ (a.s.) **Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur** demiştir. Yani Allah hakkında yalan söz söylemek bana uygun düşmez. Bu Cenâb-ı Hakk'ın Îsâ'ya (a.s.) "İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?[11] sorusuna karşı Îsâ'nın (a.s.) "Hâşâ! Seni tenzih ederim, hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz"[12] sözü gibidir. **14** **[§]**Bu söz Îsâ (a.s.) tarafından, kavmi ona karşı önceki sözü söylediğini iddia etmesinden sonra söylenmiştir. Aynı şekilde meleklerin "Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velîmiz onlar değil sensin" sözü,

---

10 Bir önceki âyet-i kerîme.

11 "Allah "Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?" buyurduğu zaman o şu cevabı verir: "Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz" (el-Mâide, 5/116).

12 el-Mâide, 5/116.

Cenâb-ı Hakk'ın onlara "Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?"[13] sorusundan sonradır. Allah Teâlâ'nın bu sözü üzerine "Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin" demişlerdir. Onların bu sözü, öncekinin bir cevabı olarak söylenmiştir. Mûsâ'nın **Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur** sözü de böyledir. Onların daha önceki bir sözüne karşı söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur** meâlindeki ilâhî beyanda geçen ifadeyi "hakîkun alâ" (حقيق عَلَى) şeklinde okuyanlara göre bunun yorumu şudur: Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememem bir zorunluluktur. Söz konusu beyanda geçen ifadeyi "aleyye" (عليَّ) şeklinde şeddeli[14] olarak okuyanlara göre âyetin yorumu şöyledir: Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememem gerekir.

Size Rabb'inizden açık bir delil getirdim. Rabb'inizden açık bir delil beyanı Allah'ın birliğini ve ilâhlığını açıklayan deliller olarak anlaşılabilir. Ayrıca âlemlerin Rabb'i Allah'ın elçisi olduğumu, ona karşı yalan söyleyen ve iftira eden bir kimse olmadığımı açıklayan nübüvvet delili diye de yorumlanabilir. **Artık İsrâiloğulları'nı benimle birlikte serbest bırak. Yani onları köleleştirme, onlar köle değillerdir.** O, İsrâiloğulları'nın kendisiyle birlikte gönderilmesini istememiş, aksine onların kölelikten kurtulmasını talep etmiştir. Bu, "İsrâiloğulları'nı kendine kul köle etmen"[15] beyanı gibidir.

قَالَ اِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِاٰيَةٍ فَأْتِ بِهَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٠٦﴾

106. "Firavun şöyle dedi: "Eğer bir mûcize getirdiysen ve gerçekten doğru söylüyorsan onu göster bakalım."

Firavun şöyle dedi: Eğer bir mûcize getirdiysen ve gerçekten doğru söylüyorsan onu göster bakalım. Firavun'un **[§]Eğer bir mûcize getirdiysen** sözü, Mûsâ'nın (a.s.) "Size Rabb'inizden açık bir delil getirdim"[16] meâlindeki

15

[13] "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: "Bunlar mıydı size tapmakta olanlar? Melekler şöyle cevap verecekler: "Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin" (Sebe', 34/40-41).

[14] On kırâat imamından biri olan Nâfi' fethalı ya harfini şeddeli haliyle (عليَّ) okumuştur. Diğerleri ise şeddesiz haliyle (عَلَى) okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, II, 270).

[15] "O nimet diye başıma kaktığın şeye gelince o da İsrâiloğulları'nı kendine kul köle etmenden ibarettir" (eş-Şuarâ, 26/22).

[16] Bir önceki âyet-i kerîme.

sözle mûcizeyi kastettiğini göstermektedir. Yine Firavun'un **Eğer bir mûcize getirdiysen ve gerçekten doğru söylüyorsan onu göster bakalım** meâlindeki söz, kendisinin ilâh olmadığını, bir kul olduğunu bildiğini göstermektedir. Zira o, Mûsâ'dan (a.s.) iddia etmiş olduğu nübüvvetin doğruluğuna ilişkin mûcize talep etmiştir. Şayet kendisinde ilâh olduğu düşüncesi olsaydı Mûsâ'ya (a.s.) "Ben ilâhım, seni ne zaman gönderdim?" derdi. Ondan mûcize talep etmezdi.

فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ ﴿١٠٧﴾

107. "Bunun üzerine Mûsâ asâsını yere attı. Bir de baktılar ki apaçık bir yılan!"

Bunun üzerine Mûsâ asâsını yere attı. Bir de baktılar ki apaçık bir yılan! Ebû Avsece "sü'bân" (الثُّعْبان) kelimesinin yılan anlamına geldiğini söylemiştir. O dedi ki her yılan "sü'bân" (الثعبان) olarak adlandırılır. "se'âbîn" (الثعابين) bu kelimenin çoğuludur. İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sü'bân" (الثعبان) eril yılan demektir[17]. **Apaçık.** Yani kendisinin yılan olduğunu açıklayan. Bu "Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş!"[18] beyanı gibidir. **Apaçık.** Onun yılan olmadığı hususunda hiç kimse şüphe duymaz. **Apaçık** demek olan beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani bu değişim ve dönüşüm ancak Allah tarafından gerçekleştirilebilir.

وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَٓاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٠٨﴾

108. "Ve elini** (cebinden) **çıkardı. Bir de ne görsünler, o da seyredenlerin gözleri önünde bembeyaz oluvermiş!"

Ve elini (cebinden) çıkardı. Bir de ne görsünler, o da seyredenlerin gözleri önünde bembeyaz oluvermiş! Cenâb-ı Hak "elini çıkardı" buyurmuş, fakat nereden çıkardığını belirtmemiştir. Bunu bir başka âyet-i kerîmede açıklamıştır: "Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın."[19] Yani herhangi bir sıkıntı ve hastalık olmaksızın. Te'vil yapan âlimler demiştir ki alaca hastalığı olmaksızın. Fakat bize göre "kusursuz" meâlindeki ifade şu anlama gelir: Yani kötü ve iğrenç görülmeksizin. Çünkü bir şeyin yaratılışının

---

17 Taberî, *Tefsîr*, IX, 15.

18 Tâhâ, 20/20.

19 en-Neml, 27/12.

ve cevherinin dışına çıkması kötü görülen bir durumdur. Cenâb-ı Hak bunun böyle olmadığını bildirdi.

[§]Eğer bize denilirse ki: Mûsâ'nın (a.s.) elini olduğu haliyle cebine sokması ve sonra sokmadan önce olmadığı şekliyle beyaz olarak çıkarmasının hikmeti nedir? Aynı şekilde asânın elindeyken yılana dönüşmeyip yere attıktan sonra asânın yılana dönüşmesinin hikmeti nedir?

16

Buna şöyle cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun hikmeti şu olmalıdır: Mûsâ (a.s.) asâyı kendi hâkimiyet ve yönetiminden çıkardıktan sonra onlara bir mûcize gösterdi ki bu olayın, yılan olmasının onun idaresi ve değiştirmesiyle olmadığı, aksine Allah'ın fiili sayesinde gerçekleştiği bilinsin. Aynı şekilde eli, kendi idaresinden ve gözlerinin önünden çıkardıktan sonra mûcizeye dönüştürdü ki bunun onun sayesinde gerçekleşmediği, aksine Allah Teâlâ'nın fiiliyle olduğu bilinsin. Mûcize, yaratılmışların gücünün ve idaresinin dışında gerçekleşen şeydir.

قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾

109. "Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: Bu gerçekten çok bilgili bir sihirbazdır."

[Sihirin Bir Mûcize Çeşidi Oluşu]

Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: Bu gerçekten çok bilgili bir sihirbazdır. Cenâb-ı Hak bir başka âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Firavun, adamlarına şöyle dedi: "Doğrusu bu, çok bilgili bir sihirbaz!"[20] Firavun'un, ileri gelenlere "Bu kimse şöyledir" demiş olması mümkündür. Sonra ileri gelenler halka, **Bu gerçekten çok bilgili bir sihirbazdır** demişlerdir. O, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Mûsâ'nın (a.s.) getirdiği mûcize konusunda halkın zihnini karıştırmak istemiştir. O, "yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[21] meâlindeki sözle de kavmini Mûsâ'ya (a.s.) karşı kışkırtmak istemiştir. Bize göre sihir nübüvvetin delillerindendir. Şayet Mûsâ'nın (a.s.) getirmiş olduğu şeyler sihir olsaydı bunlar onun nübüvvet ve risâletinin delilleri olurdu. Çünkü bunlar vahiy yoluyla (gökten) bir ilim ve haber olmaksızın elde edilmez. Aynı şekilde yaratılmışlar arasında elde edilen bu tür hüner ve işler de böyledir. Çünkü ancak gökten gelen bir vahiy aracılığıyla bilinebilir. Fakat bu

---

20 eş-Şuarâ, 26/34.

21 eş-Şuarâ, 26/35.

belirli bir kimse için mûcize olmaz[22]. Şayet onun getirmiş olduğu şey sihir olsaydı bu onun için mûcize olmuş olurdu. Çünkü Mûsâ onların gözleri önünde
17 yetişti, onun sihirbaza gidip geldiğini asla görmediler. [§]Yine Hz. Mûsâ'nın, bunu herhangi birinden öğrendiği de bilinmemektedir. Bu hususlar söz konusu olayın mûcize olduğunu göstermektedir. Fakat Cenâb-ı Hak bunu, onların bildiği sihrin dışına çıkardı, çünkü herkes onun bir sihirbaza gidip gelmediğini bilmektedir[23]. Dolayısıyla bunu sihirbazların kudretinden ve idaresinden çıkardı ki herkes onun risâlet ve nübüvvetinin mûcizesi olduğunu bilsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

يُرِيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَاْمُرُونَ ﴿١١٠﴾

110. "Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor." Firavun, "Peki ne buyurursunuz?" (dedi.)***"***

Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Mûsâ (a.s.) onları yurtlarından çıkarmak istemiyordu. Ancak -*en doğrusunu Allah bilir ya*- sanki Firavun kavmine demiştir ki: Mûsâ'ya (a.s.) uyup sizi davet ettiği şeyi kabul ederseniz sizi yurdunuzdan çıkarırım. Fakat bunun sebebi Mûsâ (a.s.) olduğundan bunu ona nispet etti. *En doğrusunu Allah bilir.* Veya şöyle demiştir: Sizin iyi hayatınızı, rahatınızı ve çeşitli zevklerinizi yok etmek istiyor. Çünkü onlar İsrâiloğulları'nı köleleştiriyor, onları hizmette kullanıyorlardı. Kendileri ise çalışmıyor, nimetler içerisinde yaşıyorlardı. Dolayısıyla Kıptîler'e diyordu ki Mûsâ (a.s.), bütün bunları sizden alıp götürmek istiyor. Mûsâ'nın (a.s.) onları yerlerinden çıkarmak değil, aksine onları bulundukları dinlerinden çıkarmak istiyor olması mümkündür. Fakat o kavmini Mûsâ'ya karşı kışkırtıyordu. **Peki ne buyurursunuz.** Firavun'un bu sözü onun kendisinin ilâh ve rab olmadığını bildiğini göstermektedir. Çünkü şayet o, "ben sizin yüce Rabb'inizim"[24] meâlindeki sözde belirttiği gibi olsaydı kavminden bu konuda bir yardım ve işaret talep

---

22 Şârih şöyle dedi: "…fakat belirlilik açısından mûcize değildir. Yani her bir şahıs için mûcize olmadığını kastediyorum. Çünkü bu tür hüner ve işler nihayetinde bir vahye ulaşıncaya kadar bir başka şahıstan öğrenme yoluyla bir kimsede bulunabilir. Bu olağan bir durumdur. Mûcize ise olağanüstü hadise olup özel bir nitelikle mûcize olur. Bu özel nitelik de bunu öğrenme yoluyla elde etmediği bilinen bir kimsede bulunmasıdır. Bu durumda onun için vahiy sabit olur. Bu ise olağanüstü bir durumdur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 304a).

23 Her ne kadar Arapça metinde bilmemektedir anlamına gelen olumsuzluk edatı (لا) kullanılmışsa da bu düzeltilmiştir.

24 en-Nâziât, 79/24.

etmezdi. Bu durum, kendisinin âcizliğini ve zayıflığını göstermektedir. Ancak o büyüklük taslamakta, kavminin zihnini karıştırmakta ve "bu gerçekten çok bilgili bir sihirbazdır"[25] meâlindeki sözle meseleyi çarpıtmaktaydı. **Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor.** Bu ifade Mûsâ'ya karşı bir kışkırtma ve tahrik etmedir. **Peki ne buyurursunuz.** Bu ise yakınlık ifadesidir. Zira yardım ve işareti onlardan talep etti ve onları danışmanı yaptı.

قَالُوا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَاَرْسِلْ فِى الْمَدَٓائِنِ حَاشِرِينَ ﴿١١١﴾

111. "Dediler ki: Onu da kardeşini de beklet; şehirlere toplayıcılar (memurlar) ***yolla."***

Dediler ki: Onu da kardeşini de beklet. Bu ifade daha önce geçmiş bir olayla irtibatlı olmadan başlangıç cümlesi olarak söylenmez. [§]Sanki Mûsâ'yı (a.s.) öldürmeyi kastetmiştir. Şu âyet-i kerîmede belirtildiği üzere: "Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım (kurtulabilecek mi)!"[26] Bunun üzerine ona dediler ki "ercih" (أرجه), yani bunu ertele, onu hapset ve öldürme ki onun sihiri bütün insanlar arasında ortaya çıksın. Onlar Firavun'un Mûsâ'yı öldürmesini engelliyorlardı. Görmez misin ki o, "Bırakın beni de Mûsâ'yı öldüreyim" demiştir. Şayet onlar Mûsâ'yı öldürmesini engellemeselerdi Firavun, "Bırakın beni de onu öldüreyim" demezdi. **Dediler ki: Onu da kardeşini de beklet.** İbn Kuteybe dedi ki: **Onu da kardeşi** Hârun'u **da beklet.** Diyor ki onu hapset, yani ertele. "Onlardan dilediğinin beraberliğini ertelersin"[27] meâlindeki beyanda aynı anlam vardır. Mürcie ismi de bundan hareketle verilmiştir[28]. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: **Onu da kardeşini de beklet,** o ikisini öldürme. **Şehirlere toplayıcılar (memurlar) yolla.** Yani şehirlere görevliler gönder. Onlar şehirlerden toplanmış olarak ona geldiler. Yani sihirbazları ve insanları sende toplasınlar. İbn Abbâs bu görüşü benimsemiştir[29].

18

---

25 Bir önceki âyet-i kerîme.

26 el-Mü'min, 40/26.

27 "Onlardan dilediğinin beraberliğini erteler, dilediğini yanına alırsın" (el-Ahzâb, 33/51). Buradaki hitap Hz. Peygamber'edir (s.a.). Yani eşlerinden dilediğinin payını ertelersin… Bu konuda başka görüşler de vardır.

28 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 170. "İrcâ" erteleme demektir. Mürcie ismi de bundan hareketle verilmiştir. Mürcie müslümanlardan bir fırka olup şöyle demektedir: İman amelsiz bir sözdür. Sanki onlar sözü öncelemiş ameli ise irca etmişlerdir, yani ertelemişlerdir. Çünkü onlar namaz kılmasalar da oruç tutmasalar da imanlarının onları kurtaracağı görüşündedirler (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rce" md).

29 Taberî, *Tefsîr*, IX, 17, 18.

يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿١١٢﴾

112. "Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler"

Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler. Bütün bilgili sihirbazları sana getirinceye kadar onu öldürmeyin. Yani onun sihrinin ortaya çıkması için bütün sihir çeşitleri toplansın diye. Yoksa tek bir sihirbaz yeterliydi. Ancak onlar *-en doğrusunu Allah bilir ya-* **bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler** meâlindeki sözle "onda bütün sihir çeşitleri toplansın da onun sihiri ortaya çıksın" demek istemişlerdir.

وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا اِنَّ لَنَا لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿١١٤﴾

113. "Sihirbazlar Firavun'a geldiler; 'Eğer üstün gelen biz olursak bize muhakkak bir ödül olmalıdır' dediler.

114. O da 'Tamam; ayrıca sizler mutlaka yakınlarımdan olacaksınız' dedi."

Sihirbazlar Firavun'a geldiler; 'Eğer üstün gelen biz olursak bize muhakkak bir ödül olmalıdır' dediler. O da 'Tamam; ayrıca sizler mutlaka yakınlarımdan olacaksınız' dedi. Yani benim katımda konum ve değer bakımından. Bu, sihirbazın amacının sadece dünya olduğunu göstermektedir. **19** [§]Çünkü onlar üstün gelmeleri halinde ücret ve Firavun'un katında konum ve değer sahibi olmak istemişlerdir. Amacı, dünya ve sözü edilen menfaatler olan kimsenin peygamberliği hiçbir şekilde mümkün değildir. Peygamberlerin amacı din ve âhiret talebiydi.

قَالُوا يَا مُوسٰى اِمَّا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّا اَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ ﴿١١٥﴾

115. "Sihirbazlar dediler ki: 'Ey Mûsâ! Sen mi atacaksın (değneğini)***, yoksa*** (ilk) ***atan biz mi olalım?"***

Sihirbazlar dediler ki: Ey Mûsâ! Sen mi atacaksın (değneğini), yoksa atan biz mi olalım? Bu durum birinin atması ötekilerin atmaması anlamında değildir. Zira taraflardan sadece birinin atması durumu olsaydı, mûcize ile si-

hir birbirinden ayrılmazdı. Fakat buradaki durum ilk atanın kim olacağı meselesidir. Sanki şöyle demişlerdir: Ey Mûsâ, ya sen ilk olarak at veya biz ilk olarak atalım. Bu durum bir başka âyet-i kerîmede belirtildiği gibidir: “Dediler ki: Ey Mûsâ! Yâ sen at, yahut ilk atan biz olalım.”[30]

قَالَ اَلْقُوا فَلَمَّٓا اَلْقَوْا سَحَرُٓوا اَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَٓاؤُ بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾

116. “Siz atın dedi. Onlar atınca insanların gözlerini büyülediler, içlerine korku saldılar ve böylece büyük bir büyü gösterdiler.”

Mûsâ’nın (a.s.) **“atın”** sözüne gelince sanki böyle demesini Rabb’i ona emretmiştir. Mûsâ **“siz atın” dedi. Onlar atınca insanların gözlerini büyülediler, içlerine korku saldılar.** Bu, bir gerçekliği olmaksızın sihirin gözleri aldığını göstermektedir. Sihir uzaktan görülen serap gibidir. “susamış kimse onu su zanneder”[31] meâlindeki âyet-i kerîmede belirtilen duruma benzer. Bunun gibi sihir de görünüşü bakımdan gözleri alır, hakikatte ise geçersiz olup hiçbir şey değildir. Yine sihir zihinlerdeki hayal gibi olup bir gerçekliği yoktur. Onların sihirden amaçları bununla insanlara korku salmaktı. Görmez misin ki bir başka âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: “Mûsâ birden içinde bir korku duydu”[32]. Peygamberlerin getirdiği şey şayet gerçekte sihir olsaydı bunun peygamberliği kanıtlamakta onlar için delil teşkil edeceğini daha önce belirttik[33]. Çünkü peygamberlerin kavimleri hiçbir zaman onların bir sihirbaza gidip geldiklerini görmemişlerdir. Dolayısıyla bu durum, onların sihiri Allah Teâlâ’dan öğrendiklerini gösterici olacaktı. Bu, Resûlullah’ın (s.a.) getirmiş olduğu haberler gibidir[34]. **[§]**“Mûsâ birden içinde bir korku hissetti” ilâhî beyanı iki şekilde anlaşılabilir. İlki onların sihirlerinin, **insanların gözünü** aldığı gibi onun da gözünü alması anlamındadır. İkincisi, onların sihirlerinin, kendisinin getirmiş olduğu hakikatleri insanların görmelerini engellemesinden korktu.

---

30 Tâhâ, 20/65.

31 “İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir” (en-Nûr, 24/39).

32 Tâhâ, 20/67.

33 el-A‘râf, 7/109. âyetinin tefsirine bakınız.

34 Müfessir şu gibi âyet-i kerîmelere işaret etmiş olmalıdır: “(Ey peygamber!) İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin! Sabret, çünkü iyi sonuç günahtan sakınanlarındır” (Hûd, 11/49).

İnsanların gözlerini büyülediler. Yani şaşırttılar. Bu, "büyülenmiş kimseler"[35] beyanı gibidir. Yani gözleriniz alınmış.

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَۚ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَۚ ﴿١١٧﴾

117. "Biz de Mûsâ'ya "Asânı at!" diye vahyettik. Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor!"

[Mûcizenin Toplumda Yaygın Olan Durumlarla İlişkili Olması]

Biz de Mûsâ'ya "Asânı at!" diye vahyettik. Bu beyanda şu hususa işaret vardır: Mûsâ (a.s.) kendisine atması emredilmeden asâsını atmamaktaydı. Aynı şekilde "asânı taşa vur!"[36] ve "asân ile denize vur!"[37] meâlindeki ilâhî beyanlar böyledir. Mûsâ (a.s.) ancak kendisine vurma ve atma emrinden sonra asâyı vuruyor ve atıyordu. Bu durum, yılana dönüşmesi amacıyla asâyı yere atmasını emretmesinde ve asâyı yere ve denize vurmasını emretmesinde Mûsâ (a.s.) için bir imtihan olduğunun bilinmesi içindi. Allah Teâlâ, kulunu dilediği imtihan çeşitlerinden biriyle sınayabilir. Aksine Cenâb-ı Hak, asâyla vurma emri olmaksızın da denizi yarmaya güç yetirebilirdi. Yine O, asâyla vurma emri olmaksızın kayayı patlatarak çatlatabilirdi. Aynı şekilde asâ daha Mûsâ'nın (a.s.) elindeyken yılana dönüşebilirdi. Fakat Allah Teâlâ *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bütün bunları onu imtihan etmek ve sınama için emretti. Zira dünya imtihan ve sınama yurdudur. Yine Mûsâ (a.s.) döneminde sihir yaygın bir durumdu ve insanlar söz konusu devirde sihir yapmaktaydılar. Dolayısıyla Mûsâ (a.s.) peygamberliğine kanıt olarak o insanların yapmış oldukları türden mûcizeler getirdi ki onlar, bu hâdiselerin onların güçlerinin üstünde olması dolayısıyla sihir olmadıklarını, aksine semavî bir mûcize olduklarını bilsinler. Aynı şekilde Îsâ'nın (a.s.) getirmiş olduğu mûcizeler de kavminin yapmış olduğu türden olaylardır. [§]Bunlar da tıp ilmiyle ilgilidir. Îsâ (a.s.) da tıp türünden mûcizeler getirdi ki onun bunları Allah katından öğrendiğini bilsinler.

21

---

[35] "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler" (el-Hicr, 15/15).

[36] el-Bakara, 2/60.

[37] eş-Şuarâ, 26/63.

Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor! İbn Kuteybe şöyle demiştir: "telkafu" (تَلْقَف) yutmak mânasına gelmekte[38] olup yutmak anlamındaki "lakm" (اللقم) kökünden türemiştir[39]. **Onların uydurdukları.** Denildi ki yani yalan olarak söyledikleri şeyler. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor.** Yani iplerini ve sopalarını[40]. Yine denildi ki **onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor.** Yani ortaya attıkları yalanları.

فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾

118. "Böylece hak gerçekleşti ve onların yaptıklarının asılsız olduğu anlaşıldı."

Böylece gerçekleşti. Denildi ki yani gerçek ortaya çıktı. **Onların yaptıklarının asılsız olduğu anlaşıldı.** Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. İlki şudur: **Onların yaptıklarının asılsız olduğu anlaşıldı.** Yani onların sihir olarak yapmış olduğu şeyler geçersiz oldu. İkincisi de şöyledir: **onların yaptıklarının asılsız olduğu anlaşıldı.** Yani sihirbazlar sihir yapmayı terkettiler, zira onlar için gerçek ortaya çıktı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ ﴿١١٩﴾

119. "İşte Firavun ve kavmi orada yenildiler ve küçük düşüp yarıştan çekildiler."

Orada yenildiler. Yani o sırada sihirbazlar yenildiler. Çünkü başlangıçta Firavun'a "Eğer üstün gelen biz olursak bize muhakkak bir ödül olmalıdır"[41] demişlerdi. Burada ise Cenâb-ı Hak, onların üstün geldiklerini değil, gerçeğin ortaya çıkmasıyla onların yenildiklerini bildirmiştir. **Orada yenildiler.** Buradaki durum yenme ve zor kullanmaya dayalı bir üstünlük değildir. Ancak kesin delillerle gerçekleşen bir üstünlüktür. Yani mûcizeler ve kesin delillerle yenildiler.

---

38 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 170.

39 (لَقِفْت الشيء أَلْقَفُه لقْفًا) Bir şeyi alıp yediğinde veya yuttuğunda. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulur: فَاِذَا هِىَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ "Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor." "lekame" (لقم) ve "iltekame" (التقم) kelimeleri de aynı şekilde bu mânadadır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab,* "lkf" ve "lkm" md.).

40 Taberî, *Tefsîr*, IX, 21.

41 el-A'râf, 7/113.

Küçük düşüp yarıştan çekildiler. Te'vil yapan âlimlerin bir kısmı şöyle demiştir: Sihirbazlar yenildiklerinden dolayı küçük düşerek ve aşağılanarak döndüler. Fakat biz deriz ki sihirbazlar değil, Firavun ve kavmi küçük düşerek evlerine döndüler. Çünkü sihirbazlar iman etmişlerdi. Dolayısıyla onların küçük düşerek ve aşağılanarak dönmekle nitelenmeleri mümkün değildir. Bilakis onlar iman ile döndüler.

وَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿١٢٠﴾

22

[§]***120. "Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar."***

[İnsan Fiilleri Konusunda Mûtezile'ye Reddiye]

Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler sürüldü. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Kapandılar**. Yani onlara secde etmek emredildi, onlar da secde ettiler. Başkaları da şöyle demiştir: **Kapandılar.** Yani hızlı bir şekilde secde etmelerinden dolayı sanki kapandılar. Âyet-i kerîme Mûtezile'yi reddetmektedir, çünkü onlar kulların fiillerinde Allah'ın etkisini inkâr etmektedirler. Burada ise **sihirbazlar derhal secdeye kapandılar** beyanıyla fiil söz konusu kimselerin dışında bir faile nispet edilmiştir. Bu, kulların fiillerinde Allah'ın bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın onların secde etme fiilini yaratmasıdır. Câfer b. Harb[42] şöyle demiştir: Başkasının fiilde etkisi olmasa da fiilin söz konusu kimseye nispet edilmesi mümkündür. Seferde söylenen şu söz böyledir: Bunlar ötekileri geride bıraktılar, halbuki gerçekte onlar ötekileri geride bırakmamışlardı ve geri bırakmada onların bir etkisi de bulunmamaktaydı. Buna karşın geride bırakma fiili onlara nispet edildi. Söz konusu durum da böyledir. Denilir ki onların bunda etkisi bulunmaktadır. Bu etki de şudur: Onlar ötekileri beklemedikleri vakit onları geride bırakmış olurlar. Dolayısıyla onların bu konuda bir etkisi bulunmaktadır ve bu fiil onlara nispet edilmiştir. Veya denilir ki onlar ötekileri geri bırakma gücüne sahip değildirler. Allah Teâlâ onları atmaya (ilkâ), yani onlar hakkında secde fiilini yaratmaya güç yetirir. Bundan dolayı fiil O'na nispet edilmiştir.

---

42 Ebu'l-Fazl Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Mûtezilî el-Âbid. Onun *Kitâbü Müteşâbihi'l-Kur'ân*, *Kitâbü'l-İstiksâ*, *Kitâbü'r-Red alâ ashabi't-tabâi*' ve *Kitâbü'l-Usûl* adlı eserleri vardır. 236/850 senesinde vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 549-550).

قَالُوٓا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿١٢١﴾ رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١٢٢﴾

121-122. "Âlemlerin Rabb'ine, Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine iman ettik' dediler."

Âlemlerin Rabb'ine, Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine iman ettik' dediler. Tevil yapan âlimlerin bir kısmı şöyle demiştir: Onlar **Âlemlerin Rabb'ine iman ettik dediklerinde** Firavun onlara "Beni mi kastediyorsunuz?" dedi. Bunun üzerine onlar dediler ki [§] "Hayır, aksine **Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine".** Fakat biz bunu bilmiyoruz. Mûsâ (a.s.) Firavun'a ilk geldiğinde ve dinine davet ettiğinde ona dedi ki "Ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir elçiyim"[43]. Dolayısıyla Firavun'un onların **âlemlerin Rabb'ine iman ettik** sözünde kendisini kastettiklerine dair zihnî bir karışıklık içerisinde olması mümkün değildir. Bu ilâhî beyanın "Mûsâ ve Hârun'u peygamber olarak gönderen âlemlerin Rabb'ine iman ettik" şeklinde olması da mümkündür.

23

قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِه۪ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْۚ اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَد۪ينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَٓا اَهْلَهَاۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾

123. "Firavun dedi ki: Ben size izin vermeden ona iman ettiniz öyle mi? Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında göreceksiniz!"

Firavun dedi ki: Ben size izin vermeden ona iman ettiniz öyle mi? Bu beyan imanın sadece tasdikten ibaret olduğunu göstermektedir. Çünkü sihirbazlar "Biz âlemlerin Rabb'ine iman ettik"[44] dediklerinde, onlar sadece tasdik ettikleri halde, Firavun onlara **ona iman ettiniz öyle mi?** demiştir. Bu, imanın sadece tasdikten ibaret olduğunu göstermektedir.

Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır. Bu, Firavun tarafından kavmine karşı zihin karıştırma türünden bir durumdur. Başlangıçta "Bu çok bilgili bir sihirbazdır"[45] beyanında söylediğimiz gibi bu, kavmine karşı bir karıştırma ve çarpıtma ifadesidir. **Bu kurduğunuz bir tuzaktır** beyanı da böyledir. Bu, sihirbazların Mûsâ'nın Rabb'ine

---

43 el-A‘râf, 7/104.

44 el-A‘râf, 7/121.

45 el-A‘râf, 7/109.

iman etmeleri gibi onlar iman etmesin diye onun tarafından kavmine karşı bir karıştırma ve çarpıtmadır. **Bu kurduğunuz bir tuzaktır.** Yani sizinle Mûsâ arasında üretmiş olduğunuz bir şeydir. Bu durum bir başka âyet-i kerîmede beyan edildiği gibidir: "Anlaşılıyor ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür"[46].

لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿١٢٤﴾

24 **[§]** ***124. "Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım."***

Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim. Bu cezaları vermesi, Firavun'un en şiddetli cezalandırma ve işkenceyi bilmemesinden dolayıdır. Aksi durumda o elleri ve ayakları çaprazlama kesmekle onları tehdit etmezdi. Zira bu, bir taraftan kesmeye göre daha hafif ve küçük bir cezalandırmadır. Bir taraftan kesmek, çaprazlama kesmekten daha şiddetli ve cezalandırıcı bir yöntemdir. Zira çaprazlama kesmek bazı yararlı işleri yerine getirmeyi engellemez ve kişinin canını almada da bir işlev görmez. Nitekim bu, bazı cezaî hükümlerde had cezası olarak belirlenmiştir. Bir taraftan kesmek ise herhangi bir suçun cezası yapılmamıştır. Bu durum, söz konusu yöntemin daha şiddetli ve cezalandırıcı ve insanın canını alıcı olduğunu göstermektedir. Çaprazlama kesmek ise bu işlevi görmez. Bütün bunlar Firavun'un bilgisizliğinden dolayı bunları söylediğini göstermektedir. Veya çaprazlama kesmeyi daha sonraki asma külfetinin, kendisinin değil de onların üzerine olması için tercih etmiştir. Çünkü çaprazlama el ve ayakları kesilen kimsenin kendisinin direğe çıkması mümkündür. Diğeri için ise bu durum mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا اِنَّا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ ﴿١٢٥﴾

125. "Onlar, 'Biz de Rabb'imize dönmüş oluruz' dediler."

Onlar, 'Biz de Rabb'imize dönmüş oluruz' dediler. Başka bir âyet-i kerîmede de "zararı yok"[47] demişlerdi. Bu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* iki şekilde yorumlanabilir: İlki onların yeniden dirilmeyi ikrar edip buna iman

---

46 Tâhâ, 20/71; eş-Şuarâ, 26/49.

47 "Zararı yok dediler, Nasıl olsa biz Rabb'imize dönüyoruz" (eş-Şuarâ, 26/50).

etmiş olmalarıdır. İkincisi de onların Firavun'u tehdit etmiş olmalarıdır. Nitekim Firavun el ve ayaklarını kesmek, asmak ve diğer cezalandırma çeşitleriyle onları tehdit etmişti. Bunun üzerine onlar da dediler ki biz ve sen **Rabb'imize döneceğiz,** sen bize yaptıklarının karşılığını görüp cezalandırılacaksın.

وَمَا تَنْقِمُ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاٰيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَٓاءَتْنَا رَبَّنَٓا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمٖينَ ﴿١٢٦﴾

126. "Sen, Rabb'imizin âyetleri bize geldiğinde onlara inandık diye, sırf bu yüzden bizden intikam alıyorsun. Ey Rabb'imiz! Bize sabırlar ver ve müslüman olarak canımızı al!"

Sen, Rabb'imizin âyetleri bize geldiğinde onlara inandık diye, sırf bu yüzden bizden intikam alıyorsun. Bu beyan iki şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki **sırf bu yüzden bizden intikam alıyorsun.** Yani **sırf Rabb'imizin âyetleri bize geldiğinde** onlara imanımızdan dolayı bizi ayıplıyor ve kınıyorsun. [§]Bunlar onlara gelen mûcizelerdi. Yine denildi ki sen **sırf Rabb'imizin âyetlerine inandık diye** bizi cezalandırıyor ve bizden intikam alıyorsun. Aslında sana düşen bizim inandığımız gibi senin de bunlara iman etmendir.

25

Ey Rabb'imiz! Bize sabırlar ver. "Efriğ" (أفرغ) ifadesi hakkında denildi ki bize sabır indir. Yine denildi ki bizim sabrımızı tamamla. Yine "bizim üzerimize sabır yağdır" denildi. Bütün bunlar anlam bakımından birdir. Ayrıca muhtemelen onların sabır istemelerinin sebebi, Firavun'un onları tehdit ettiği cezaları gerçekleştirmesi durumunda buna güç yetirememeleri ve imanı terketmeleri ihtimalidir. Bundan dolayı Rab'lerinden bu duruma sabretmeyi istediler ki ona imanda sebatkâr kalsınlar. **Müslüman olarak canımızı al.** Aynı şekilde Rab'lerinden İslâm üzere ölmeyi istediler. Peygamberlerin duası böyleydi. Yûsuf'un (a.s.) "müslüman olarak canımı al"[48] dediği gibi. Aynı şekilde İbrahim (a.s.) oğluna şöyle diyerek vasiyette bulunmuştu: "Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş müminler olarak can verin"[49]. Bu şekilde her mümin ve müslümana bütün vakitlerde Allah'a yalvarması, her an ona yakarışta bulunması vaciptir ki yapmış olduğu bir fiilden dolayı imanı gitmesin. Zira peygamberler -Allah'ın selâmı onların üzerine olsun- korunmuş (mâsum) olmalarına rağmen günah işlemekten korkmaktaydılar. Bu durum,

---

[48] Yûsuf, 12/101.

[49] el-Bakara, 2/132.

ısmetin günah işleme korkusunu gidermediğinin ve küçük hatalardan (zelle) korumadığının bilinmesi içindir.

Ey Rabb'imiz! Bize sabırlar ver beyanı onların Cenâb-ı Hakk'ın sabır vermesi durumunda kendilerinin sabredeceklerini bildiklerini göstermektedir. Zira bunu bilmeselerdi onların sabır istemelerinin bir anlamı olmazdı. Bu, **26** [§]"Allah Teâlâ verir fakat onlar sabretmezler, O, bu kimselere din konusunda en yararlı (aslah) olanı vermiştir" diye düşünen Mûtezile'ye karşı delil teşkil etmektedir. Onların bunu istemeleri, Allah'ın kendilerine vermediğini, verdiği takdirde O'nun katında daha fazlasının olduğunu göstermektedir.

وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اَتَذَرُ مُوسٰى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَنَسْتَحْيٖ نِسَٓاءَهُمْ وَاِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿١٢٧﴾

127. "Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: 'Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?' Firavun, 'Biz onların oğullarını sürekli öldürüp kızlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz' dedi."

Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: Yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın? Yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye. Bu beyan hakkında bazı âlimler şöyle dediler: Bu Mısır topraklarından sizi çıkarmaları, sizin yaşamınızı bozmaları veya belirtmiş oldukları şekilde Firavun'a kulluk ve hizmet etmeyi terketme hususundadır. **Seni ve tanrılarını bıraksınlar diye.** "İlâheteke" (إلاهتك) şeklinde de okunmuştur. "İlâheteke" (إلاهتك) şeklinde okuyan kimse bunu kulluğa hamletmiştir. Yani seni ve sana kulluğu bıraksınlar diye[50]. "Âliheteke" (آلهتك) şeklinde okuyanlar -ki bu İbn Abbâs ve Mücâhid'in görüşüdür-[51] dediler ki; Firavun kavmi için onların kulluk ettikleri ilâhlar icat etmişti. Bu durum, onların söz konusu putlara kulluk etmek suretiyle Firavun'a yakınlaşmaları içindi.

---

[50] Bu şâz kırâat İbn Abbâs ve Mücâhid'e nispet edilir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 25).

[51] Bilinen bütün kırâat âlimlerine göre üzerinde ittifak edilen mütevatir kırâat "Âliheteke" (آلهتك) şeklindedir. Fakat "İlâheteke" (إلاهتك) şeklindeki kırâat daha önce belirttiğimiz gibi İbn Abbâs ve Mücâhid'e nispet edilmektedir. Muhtemelen metinde zikredilen bilgi istinsah edenlerin bir hatasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nitekim müşrikler Allah'ın dışında putlara bu sebeple kulluk etmekteydi. Onlar "Bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[52] diyorlardı. Buna göre dediler ki "Seni ve senin onlar için icat ettiğin ilâhları bıraksınlar diye". Başka müfessirler şöyle demiştir: Diğerlerinin tapması gibi Firavun da putlara tapmaktaydı. Başkaları da dedi ki; onun putlara tapmış olması mümkün değildir. [§]Fakat daha önce belirttiğimiz gibi o, kavmi için putlar yapmıştır. Görmez misin ki o "Ben sizin yüce Rabb'inizim"[53] demiştir. **27**

Biz onların oğullarını sürekli öldürüp kızlarını sağ bırakacağız. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Biz onların oğullarını öldüreceğiz**, yani erkeklerini. **Kızlarını sağ bırakacağız,** yani kadınlarını bırakacağız. Çünkü ona karşı herhangi bir fiili olmadığı halde oğulların öldürülmesi mümkün değildir. Kuşkusuz böyle bir fiil erkeklerdendi. Bazıları da şöyle demiştir: Firavun, kendisine "onun krallığını yıkacak ve yeryüzünün dinini değiştirecek bir çocuk doğacağının" söylendiği yılda İsrâiloğulları'nın erkek çocuklarını öldürmekteydi. O yılda doğan erkek çocuklarını öldürmeye devam etti, kızları ise bıraktı. Bu onun **onların oğullarını sürekli öldürüp kızlarını sağ bırakacağız** sözüdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

[**Kur'ân-ı Kerim'deki Kıssaların Hikmetleri**]

Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz. Denildi ki biz onlara hâkim durumdayız.

Eğer bize denilirse ki: Kur'ân-ı Kerim'de bu geçmiş kıssa ve haberlerin anlatılmasının hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: -*En doğrusunu Allah bilir ya*- bunun çeşitli hikmetleri vardır. Birincisi, bunda Hz. Peygamber'in (s.a.) nübüvvet ve risâletinin ispatına dair delil vardır. Çünkü bu kıssa ve haberler onların kitaplarında sabit olup açıklanmıştı. Onlar Resûlullah'ın (s.a.) dilinin, kendi kitaplarındaki dilden farklı olduğunu bildiler, yine onun bunu öğrenmek için bilen birinin yanına gidip gelmediğini ve onlardan herhangi birinden kıssaları işitmediğini de bildiler. Bütün bunlardan sonra Resûlullah böylelikle onlara haberler verdi. Bu hususlar, bunları gaybı bilen birisinden öğrendiğini göstermektedir.

28 [§]İkinci olarak, insan söz ve haberleri dinlemeyi seven bir fıtratta yaratılmıştır. Bu, onların kalplerine sevdirilmiştir. Öyle ki insanların bir kısmı kendiliğinden birtakım sözler ihdas ederek ortaya çıkarır ki başkaları onu işi-

---

52 ez-Zümer, 39/3.

53 en-Nâziât, 79/24.

tip dinlesin. Cenâb-ı Hak onlara bu haber ve kıssaları anlattı ki onlar bunları işitip dinlesinler. Bu, daha iyi ve daha uygundur. Zira Cenâb-ı Hak, "biz sana en güzel kıssayı da anlatıyoruz"[54] meâlindeki beyanla bunların en güzel kıssalar olduğunu bildirmiştir.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak bozgunculuk yapmaları ve peygamberleri yalanlamaları sebebiyle gelecekte başlarına gelecek helâk, yok olma ve azap çeşitlerini, ayrıca bozgunculuk yapanla ıslah edicilerin sonunu bilsinler diye onlara bunu anlattı. Bütün bunlar, onları benzer şeyleri yapmaktan alıkoymak içindi.

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hak nebî ve resûllerin düşmanlarıyla, düşmanlarının da peygamberlere yönelik muamelelerinin nasıl olduğunu bilsinler diye bunları anlattı ki onlar da düşmanlarına karşı peygamberler gibi muamelede bulunsunlar.

Beşincisi, onlar beşerden bir peygamber olmasını inkâr ediyorlardı. Böylelikle Cenâb-ı Hak önceki peygamberlerin tümünün beşer olduklarını bildirdi.

Altıncısı, onlar bu putlara tapıyorlar ve diyorlardı ki "hayır ama biz atalarımızı böyle yapar bulduk"[55], "biz onların izlerinden gitmekteyiz"[56]. Cenâb-ı Hak, onlara ataları arasında iyi -ki bunlar peygamberlerdi- ve kötüler olduğunu bildirdi ve onlara hitaben "nasıl kötü olanlara uydunuz, kötüleri bırakıp iyi olanlara uysaydınız ya" diye buyurdu.

29 [§]Yedincisi, bu kıssalarda iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklamanın nasıl olacağına dair bilgiler vardır. Cenâb-ı Hak bize iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklamayı, kimin iyiliği emredip kötülüğü yasaklayacağını tanımlamıştır. Aynı şekilde bunda ölümlerinden sonra salih kimselerin anlatımı vardır. Böylelikle onlar bu anlatımla hayattaymış gibi olurlar.

قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللّٰهِ وَاصْبِرُوا اِنَّ الْاَرْضَ لِلّٰهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٨﴾

54 Yûsuf, 12/3.

55 eş-Şuarâ, 26/74.

56 ez-Zuhruf, 43/23.

128. "Mûsâ kavmine dedi ki: Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. O, kullarından dilediğini oraya hâkim kılar; (güzel) ***sonuç, takvâ sahiplerinindir."***

Mûsâ kavmine dedi ki: Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Bu ilâhî beyan şu şekilde anlaşılabilir: O'na itaati yerine getirmek suretiyle **Allah'tan yardım isteyin** ki belki bununla Allah'a yaklaşabilir ve onun katında bir yakınlığınız olur[57]. Diğer muhtemel yorum ise onlara şöyle demiş olmasıdır: Size galibiyet ve zaferle yardım etmesi için **Allah'tan yardım isteyin,** onların eziyetlerine ve musibetlerine **sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır, O, kullarından dilediğini oraya hâkim kılar.** Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bu ifade Mûsâ'dan (a.s.) onlara yönelik olarak düşmanlara karşı galibiyet, zafer ve düşmanların yok edilmesinden sonra yeryüzünün onlara verilmesi vâdi konumunda olabilir. Bu, başka bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurmasına benzer: "Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) vârisleri haline getirmek istiyorduk"[58]. Yine bu beyan Mûsâ'dan (a.s.) onlara yönelik Allah'ın kaderine rıza göstermekte sabır telkin etme konumunda da olabilir. Buna göre yeryüzü Allah'ındır, dilediğine vererek el değiştirir. Siz belâlara karşı sabredin ve O'nun kaderine razı olun. **[§](Güzel) sonuç, takvâ sahiplerinindir.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Sonuç, yani âhiret özel olarak takvâ sahiplerinindir. Dünya ise kâfirler ile müslümanlar arasında ortaktır, diğerleri için olmayan ötekiler için olur. Âhiret ise kâfirler için değildir, sadece müslümanlar içindir. Bu, başka bir âyet-i kerîmede ifade edilen durumdur: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı rahmânı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık"[59]. Bu da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Diğer âlimler ise şöyle demiştir: **Sonuç, takvâ sahiplerinindir.** Yani ilk seferinde onların aleyhine olsa da zafer ve yardımla gelen **işin sonu,** düşmanlara karşı **takvâ sahiplerinindir.**

30

---

[57] Yani itaatini yerine getirerek Allah'tan yardım istemenizden sonra sabredin ve itaatleri yerine getirmeye devam edin tâ ki Allah'a yaklaşabilesiniz. Allah da O'na yakınlığınız dolayısıyla sizi Firavun'un zulmünden kurtarır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[58] "Onları belli bir yere yerleştirmek, Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, sakındıkları şeyi onların eliyle başlarına getirip göstermek (istiyorduk)" (el-Kasas, 28/5-6).

[59] "(Ayrıca) evleri için kapılar, üzerlerinde yaslanıp istirahat edecekleri koltuklar yapar, altınla da süslerdik. Ama bunların hepsi dünya hayatına ait geçici faydalardan ibarettir, Rabb'inin katında âhiret (mutluluğu) ise takvâ sahiplerine mahsustur" (ez-Zuhruf, 43/33-35).

Mûsâ kavmine dedi ki: Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- Mûsâ (a.s.) onlara dinî ve dünyevî bütün ihtiyaçlarını gidermekte Allah'tan yardım talep etmelerini emretmiştir. Bunun, Allah'ın emrettiklerinde başarı, yasakladıklarında ise korunma talebi anlamında olması muhtemeldir. Aynı şekilde Allah'tan yardım ve başarı ile yasakladığı fiillerden korunma talebi konusunda insanlar arasındaki açık durum, seçkin kimselerin geleneğidir. *Yardım sadece Allah'tandır.* Ayrıca Mûtezile'nin görüşüne göre bu durum geçerli değildir. Çünkü yardım istemek sorumlu olunan şeyin yerine getirilmesine dayanır o da verilmiştir. Zira onlara göre mükellef olduğu halde bu kimse için Allah katında sorumlu kılındığı hususları yerine getirmeyi sağlayan bir şeyin kalmış olması mümkün değildir. Kendisine verilmiş bir şeyin talep edilmesi, verilen şeyin gizlenmesidir. Verilen şeyin gizlenmesi ise nankörlüktür. Bu durumda sanki Cenâb-ı Hak nimetlerine nankörlük etmeyi, bunları gizlemeyi ve onu sıkıntıya sokmak talebinde bulunmasını ona emretmiş olur. Bu gibi durumları Allah hakkında düşünmek inkâr anlamına gelir. Ayrıca ya talep ettiği şeyler Allah katında vardır ki bu durumda tam olarak ona vermemektedir ya da Allah katında yoktur ki bu durumda o kimsenin Allah'tan istemesi alay etmek içindir. Zira olmadığını bildiği bir şeyi bir kimseden isteyen kişi örfî bakımdan onunla alay etmiş olur. Bununla birlikte talep ettiği şeyi ya mükellef kıldığı halde ona vermemesi Allah'ın hakkıdır, ki bu durumda Mûtezile'nin "din bakımından insanın yararına olan şey, Allah katında olduğu halde ona vermediğinde mükellef kılması caiz değildir" görüşü geçersiz olur. Yahut ona vermemesi Allah'ın hakkı değildir. Bu durumda sanki "Allah'ım haksızlık yapma, zulmetme!" demiş olur. Rabb'i hakkında böyle bir **31** bilgiye sahip kimsenin öncelikli olarak İslâm'a girmesi gerekir[60]. [§]Bununla birlikte yardım edilmesi durumunda zelil olmayacağı, korunması durumunda sapmayacağı konusunda kalbi tatmin olmadıkça kimse Allah'tan yardım dilemez. Mûtezile'ye göre Allah bunun benzerini yerine getiremez. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

قَالُٓوا اُو۫ذ۪ينَا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٢٩﴾

60 Yani böyle bir inanca sahip olan kimsenin yeniden İslâm'a girmesi gerekir.

129. "Onlar da, 'Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da bize işkence edildi' dediler. Mûsâ, 'Umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı helâk eder ve nasıl hareket edeceğinizi görmesi için onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar' dedi."

Onlar da, "Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da bize işkence edildi" dediler. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunların ilki, bu beyanın kendilerine yardım ve zaferin gecikmesi konumunda olmasıdır. Sanki onlar kendileri için yardım, düşmanın yok edilmesi ve zaferi gecikmiş buldular. Bunun üzerine Mûsâ (a.s.) onlara **umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar** dedi. İkincisi, bu beyanın onlardan Mûsâ'ya (a.s.) karşı bir özür konumunda olmasıdır. Çünkü onların, kendi başlarına gelen belâ ve sıkıntıların Mûsâ'nın yüzünden ve onun peygamberlik konumundan kaynaklandığını söyledikleri Mûsâ'nın hatırına gelmişti. Dile getirdikleri bu sözü, "Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da bunlar başımıza gelmiştir" şeklinde kendilerinden bir özür mahiyetinde söylemişlerdir, ki Mûsâ böyle söylediklerini veya akıllarına böyle bir şeyin geldiğini zannetmesin. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların bu sözleri onu ayıplamak ve kınamak amacıyla söylemiş olmaları da mümkündür. Bu durumda şöyle demiş olurlar: Geçmişte **sen bize gelmeden önce** hizmette kullanılmada, bize geldikten sonra ise çeşitli zararlarla biz senden dolayı eziyete mâruz kalıyorduk. Bazı müfessirler bu beyan hakkında şöyle demiştir: Peygamberlikle **bize gelmeden önce** senden dolayı **bize işkence edildi**. Onlara yapılan işkenceden maksatları oğulların öldürülmesi ve kadınların hizmette kullanılmasıdır. Peygamberlikle gelmesinin ardından ise daha sonra onların başına gelen sıkıntıları kastetmişlerdir. Fakat ilk yorum gerçeğe daha yakın ve daha uygun bir görüştür.

Mûsâ, "Umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar" dedi. Umulur ki demek olan "asâ" (عسى) ifadesi Allah hakkında kullanılınca vâcib anlamına gelir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onlara düşmanları yok etmeyi ve düşmanların yerine onları yeryüzüne hâkim kılmayı vâdetti.

[§]Nasıl hareket edeceğinizi görmesi için. Bu beyan da iki şekilde yorumlanabilir. İlki, Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünü sizin için yapması, O'nun imtihan olmaksızın, dilediğinizi yapmanız üzere bunu size vermesi değil rızkınızı genişletmesi ve bu konuda sizi imtihan etmesidir. İkincisi, Cenâb-ı Hak nasıl sabredeceğinizi görmek için sıkıntı ve belâlarla sizi imtihan ediyor. Bir başka yorum da şu olabilir: Mûsâ (a.s.) onlara, **umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı**

32

helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar ki size vermiş olduğu nimetlere karşı Rabb'inize nasıl şükredeceğinizi görsün" demiştir. Bir diğer muhtemel yorum da şudur: Yaptığımız davranışlar sebebiyle sizin için gerçekleşecek ceza ve sevabın nasıl olduğunu **görmesi için.**

وَلَقَدْ اَخَذْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّن۪ينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾

130. "Andolsun ki biz de Firavun'a uyanları, ders alsınlar diye kuraklık yılları ve ürün kıtlığı ile cezalandırdık."

Andolsun ki biz de Firavun'a uyanları, kuraklık yılları ve ürün kıtlığı ile cezalandırdık. İbn Mesûd'dan (r.a.) onun şöyle dediği nakledilmiştir: "bi's-sinîn" (بِالسِّن۪ينَ), yani açlıkla. Bu kelimenin kıtlık anlamına geldiği de söylenir. Mücâhid, "bi's-sinîn" (بِالسِّن۪ينَ), yani felâketlerle demiştir[61]**. Ürün kıtlığı ile** yani bundan daha az[62]. İbn Kuteybe demiştir ki "bi's-sinîn" (بِالسِّن۪ينَ) yani kıtlıkla. Denilir ki insanlar "seneye" (سنة) mâruz kaldı, yani kıtlığa[63].

Eğer bize denilirse ki: Cenâb-ı Hak, Firavun ailesini cezalandırdığını bildirdi. Halbuki onların arasında İsrâiloğulları da vardı. Buradaki tahsisin anlamı nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Arasında olsalar da bu cezanın İsrâiloğulları'na değil sadece onlara yönelik olması muhtemeldir. Nitekim bazı kıssalarda anlatıldığına göre Kıptîler kan, İsrâiloğulları ise su içiyorlardı. Ya da kıtlık [§] ve ürün eksikliği İsrâiloğulları'na değil, Firavun'un ailesine zarar veriyordu. Çünkü onlar şehvetleri için, İsrâiloğulları ise ihtiyaçlarından dolayı yiyorlardı. Dolayısıyla ihtiyacı sebebiyle yiyen kimse yiyeceğe, şehveti için yiyenden daha az ihtiyaç duyar. Söz konusu kimseler şehvetleri için yiyecek bir şey bulmadıklarında bu durum onlara daha fazla zarar vermekteydi. Görmez misin ki [hadiste] "mümin tek bir bağırsağını, kâfir ise yedi bağırsağını dolduracak

33

[61] "el-Cevâih" (الجوائح) "câiha" (جائحة) kelimesinin çoğuludur. "senetün câihatün" yani verimsiz bir sene anlamındadır. "el-Câihatü" (الجائحة) bir fitne veya verimsizlikten dolayı ürünü yok eden belâ, büyük felâket demektir. "câhathümü's-senetü cevhan ve ciyâhaten ve ecâhathüm ve ictâhathüm" (جاحتهم السنة جوحا وجياحة و أجاحتهم واجتاحتهم) yani malları yok oldu (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "cvh" (جوح) md.).

[62] Bu görüşler için bk. Taberî, *Tefsîr,* IX, 28-29.

[63] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 171.

kadar yer”[64] denilmiştir. Veyahut bu durumun onlar için özel kılınmasının sebebi şudur: İsrâiloğulları’nın inancına göre Allah onları bazan sıkıntıyla bazan bollukla, bütün imtihan çeşitleriyle sınayabilir. Kıptîler’in inancında ise böyle değildir. Tümü bu durumda oldukları halde onların inancında böyle olmadığı için bu durum onlara nispet edildi.

Ders alsınlar diye. Yani öğüt alsınlar diye. “le‘alle” (لعل) ifadesi Allah hakkında söz konusu olduğunda vacip anlamına gelir. Nitekim onlar öğüt almışlardı. Fakat inat ettiler ve kibirlendiler. İnat edip kibirlenmeselerdi öğütleri benimsemeleri gerekli olmuştu.

فَاِذَا جَٓاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِهٖ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسٰى وَمَنْ مَعَهُ اَلَٓا اِنَّمَا طَٓائِرُهُمْ عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣١﴾

131. “Onlara bir iyilik** (bolluk, bereket) **gelince ‘bu bizim hakkımızdır’ derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı. Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez.”

Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince “Bu bizim hakkımızdır” derler. “Hasene”, yani bolluk ve bereket. **“Bu bizim hakkımızdır” derler.** Yani bunu daha önce hiç bilmiyorduk, böyle bir alışkanlığımız yoktu. Veya “Firavun ve ona olan ibadetimiz sayesinde **bu bizim hakkımızdır**” derler. **Eğer başlarına bir felâket gelirse.** Denildi ki “seyyie”, darlık ve kıtlık anlamındadır. **Bunu Mûsâ’nın uğursuzluğuna bağlarlardı.** Dediler ki [bu] onun uğursuzluğundandır.

Uğursuzluğuna bağlarlardı. Bu ifade “et-tıyaretü” (الطِّيَرة) kelimesinden türemiştir. O da uğursuzluk, yani “teşâum” (التشاؤم) anlamındadır. Denilir ki “teşâemte bi-fulânin” (تشاءمت بفلان) yani “o mübarek değildir” dedin. “tetayyerte

---

[64] Buhârî, “Et‘ime”, 12; Müslim, “Eşribe”, 184. “Bu hadisin anlamına dair farklı görüşler ileri sürüldü. Denildi ki bundan maksat görünen anlamı değildir. Aksine müminin dünyaya dair zühdü, kâfirin de buna karşı hırsı konusunda bir benzetmedir. Sanki mümin dünyayı küçük gördüğünden tek bir bağırsağını dolduracak kadar yiyor, kâfir ise aşırı arzusundan ve dünyayı büyük gördüğünden dolayı yedi bağırsağını dolduracak kadar yiyor (İbn Hacer, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 537).

bi-fulânin" (تطيرت بفلان) de aynı anlamdadır. Yine bir kimse hakkında "o mübarektir" dediğinde "teberraktü bihî" (تَبَرَّكت به) denilir. [§]Yine "tetayyertü minhu ve bihî" (تَطيّرتُ منه وبه) de denilir. **Bilesiniz ki başlarına gelenler.** Yani korktukları bu uğursuzlukları, **Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez.** Bu Allah katından olup Mûsâ'yı (a.s.) yalanlamalarından dolayı idi. Bu durum Araplar'ın, Hz. Muhammed'e (s.a.) Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği şekliyle şöyle demeleri gibidir: "Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan' derler, başlarına bir kötülük gelince de 'bu senden' derler" Onlar kendilerine gelen iyiliği Allah'a nispet ediyorlardı. Çünkü onlar Allah'ı kabul ediyorlardı. Kıptîler ise böyle değildir. Onlar "bunlar bize Firavun'dan gelmiştir veya bir alışkanlığın sonucudur" derler. Cenâb-ı Hak "de ki hepsi Allah'tandır" buyurdu[65]. Burada da bu şekilde buyurdu: **Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır.** Sonra, bu beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Denildi ki onların başlarına gelenlerin Allah katındaki karşılığı âhirettedir. Yine denildi ki Mûsâ'nın (a.s.) uğursuzluğundan dolayı başlarına gelenler ve uğursuzlukları, Mûsâ'yı yalanlamalarından ötürü idi. Cenâb-ı Hak bunu ondaki âyetlere nispet etti. Çünkü onlar bu âyetlerin inişi ve gönderilmesiyle başlarına gelen uğursuzlukları Mûsâ'ya bağlamışlar ve bu âyetlerin gelişiyle uğursuzlukları yenilenmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: **Başlarına gelenler Allah katındandır.** Yani talihleri Allah katındadır. Aynı şekilde bir başka âyet-i kerîmede "her insanın sorumluluğunu boynuna doladık"[66] buyurmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurması gibidir: "Onların pisliklerine pislik katmıştır"[67]. Bu âyetleri yalanlamaları sebebiyle daha sonra inen âyetler, onların pisliklerine pislik katmıştır. Onların Mûsâ'yı (a.s.) yalanlamaları sebebiyle başlarına gelen uğursuzlukları da böyledir.

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ اٰيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾

[§]132. "Ve dediler ki: Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."

---

65 "Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan' derler, başlarına bir kötülük gelince de 'Bu senden' derler. 'Hepsi Allah'tandır' de" (en-Nisâ, 4/78).

66 el-İsrâ, 17/13.

67 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/124-125).

Ve dediler ki: Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz. Ebû Bekir el-Keysânî bu beyanın yorumunun şöyle olduğunu söylemiştir: Bizi büyülemek istediğin, bir mûcize olduğunu zannettiğin ne getirirsen getir sana inanacak değiliz. İbn Abbâs ve Hasan-ı Basrî demiştir ki yani bu beyan “mâ te’tinâ bihî min âyetin litesharanâ bihâ” (ما تأتنا به من آية لتسحرنا بها) şeklindedir. Buradaki “meh” (مه) ifadesi zâiddir. Bu, İbn Kuteybe’nin görüşüdür ve “mâ te’tinâ” (ما تأتنا) anlamına gelir. Halil [b. Ahmed][68] şöyle demiştir: Bu ifadenin aslı “mâ mâ” (ما ما)’dır. Bunlardan biri zâiddir. Elif harfi atılmış, onun yerine tahfif için “hâ” (ها) harfi getirilmiştir[69]. Nahiv âlimi Sîbeveyhi[70] şöyle demiştir: Yani “meh” (مه). Sanki ona “meh” (مه), yani “sus” demişlerdir. Bir şahsın diğerine “meh” (مه), yani “sus” demesi gibi[71]. **Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.** Sihir şaşırtmak ve göz almaktır, bunun bir gerçekliği yoktur. “Ey Mûsâ, senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!”[72] Yani şaşırmış ve “insanların gözlerini büyülediler”[73] beyanları bu anlamdadır. Ayrıca onların, **bizi büyülemek için ne mûcize getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz** şeklindeki ifadeleri, söylemiş oldukları “bu sihirbazdır ve yapmış olduğu da sihirdir” sözlerini bir gaflet ve cahillikle değil, onun hakkında nübüvvet ve mûcizeye dair bilgiye dayanarak söylediklerini göstermektedir. [§]Nitekim onlar, **bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz** demiştir. Bu, onlardan Mûsâ’ya iman etmeye ve mûcizeleri kabul etmeye dair bir ümitsizliktir. Çünkü onlar mûcizeleri kabul etmeyeceklerini ve bu konuda onu doğrulamayacaklarını beyan ettiler.

36

---

[68] Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Basrî’dir. Arap dilinde bir öncüydü. Aruz ilminin kurucusudur. O mütevazı, takvâ ve ibadet sahibi biriydi. Sîbeveyhi ve diğerleri nahiv ilmini ondan aldı. Onun *el-‘Ayn fi’l-luğa* adlı eseri vardır. 175/791 senesinde vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VII, 429-431).

[69] “Mehmâ”nın aslı “mâ mâ” (ما ما)’dır. Fakat lafzın değişimi için birinci elifi “hâ” harfiyle değiştirdiler. Birinci “mâ” ceza “mâ”sıdır (mâü’l-cezâ). İkinci “mâ” ise ceza harflerinde tekit için zâit kılınan harftir. “Eynemâ” (أينما), “metâ mâ” (متى ما) ve “keyfemâ” (كيفما) gibi (Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘ayn*, III, 358).

[70] Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Fârisî el-Basrî’dir. Lakabı Sîbeveyhi’dir. Nahvin imamıdır. Bir müddet fıkıh ve hadis öğreniminde bulundu. Sonra Arapça’ya yöneldi, o dönem âlimlerinin önde geleni oldu. Bu alanda *el-Kitâb* adlı büyük eserini telif etti. Denildi ki otuz sene yaşamıştır. Yine yaklaşık kırk yıl yaşadığı söylenmiştir. 180/796 senesinde vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VIII, 351-352).

[71] Bu görüşü İbn Manzûr ifade etmiş, kimseye nispet etmemiştir. İlk görüş Sîbeveyhi’e nispet edilmiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “mhh” (مهه) md.).

[72] “Andolsun biz Mûsâ’ya açık seçik dokuz âyet verdik. Haydi İsrâiloğulları’na sor; Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, ‘Ey Mûsâ’ demişti, ‘Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!” (el-İsrâ, 17/101).

[73] el-A‘râf, 7/116.

فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ اٰيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿١٣٣﴾

133. "Biz de açık seçik mûcizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler."

Biz de onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Müfessirler bunu şöyle yorumladılar: Onlar bu sözleri söyledikleri için onlara kuraklık yılları ve ürün eksikliğinden sonra tûfan ve belirtmiş olduğu mûcizeleri göndermiştir. Bu mûcizeler ifade itibariyle sonra gelmişse de ötekilerden daha önce de olmuş olabilir. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Andolsun ki biz de Firavun'a uyanları, ders alsınlar diye kuraklık yılları ve ürün kıtlığı ile cezalandırdık"[74]. **Biz de onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Ders alsınlar diye**, yani öğüt alsınlar diye. Ayrıca müfessirler tûfan konusunda ihtilaf etmiştir. Bazıları **tûfanın**, yok olmaktan korkuncaya kadar su biriktiğini ve yağmur yağdığını söylemiştir. Bu İbn Abbâs'ın görüşüdür[75]. Hz. Âişe'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber'e (s.a.) tûfan hakkında soruldu. O da "ölümdür" buyurdu"[76]. Şayet bu sabitse tûfan budur. Denildi ki **tûfan** çeşitli azaplardır; çekirge, bilinen şeydir. **Haşarat** hakkında bazıları dedi ki bunlar çekirgenin dişileridir, bunlara "ed-debâ" (الدبا)[77] denir. Yine denildi ki bunlar kanatları olmayan küçük çekirgelerdir. **Açık seçik mûcizeler olmak üzere kurbağalar ve kan.** Denildi ki buradaki "mufassalâtin" (مفصّلات) **açık seçik**, yani ayrı ayrı, birinden sonra diğeri anlamındadır. Cenâb-ı Hak bir mûcize bitmeden diğerini göndermemiştir, yani peş peşe. Yine denildi ki "mufassalâtin", yani açık seçik ki hepsi [§]bunların sihir işi olmadığını, semâvî bir mûcize olduğunu bilmiştir. Zira eğer sihir olsaydı bunu savmayı üstlenirler, sopa ve ip sihirleriyle ilgilendikleri

37

---

74 el-A'râf, 7/130.

75 Taberî, *Tefsîr*, IX, 30-31. Yine İbnü'l-Münzir ve İbn Ebû Hâtim rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 520).

76 Taberî, *Tefsîr*, IX, 31. Aynı şekilde İbn Ebû Hâtim, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdeveyh nakletmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 519). İbn Kesîr "garib hadistir" (hadîsün ğarîbün) demiştir. (İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 241). İbn Hacer, İbn Merdeveyh'in bunu iki zayıf isnad ile rivayet ettiğini söylemiştir (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 300).

77 Bu, çekirgenin uçmadan önceki halidir. Denildi ki "ed-Debâ" (الدبا) çekirge ve karıncadan daha küçük olandır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "dby" md.).

gibi sihirle meşgul olurlardı. Bunu üstlenmediklerine ve savmaya çalışmadıklarına, bilakis kendilerinden bu durumu kaldırmaları için Mûsâ'ya (a.s.) sığındıklarına, ona iman edeceklerini ve İsrâiloğulları'nı onunla göndereceklerini vâdettiklerine göre onların kendilerinden bu durumu kaldırması için Mûsâ'ya (a.s.) sığınmaları, onların bunun sihir olmadığını, aksine bir mûcize olduğunu bildiklerini göstermektedir. Nitekim bunların sihir olmadığını, mûcize olduğunu ikrar etmişlerdir. Çünkü onlar bu durumda Mûsâ'ya (a.s.) sığınmışlardır.

وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِى اِسْرَآءِيلَ ﴿١٣٤﴾

134. "Azap üzerlerine çökünce, 'Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz' derlerdi."

Azap üzerlerine çökünce. Denildi ki "er-ricz" (الرجز) onların başına gelen tûfan, çekirge, haşarat, kurbağa, kan ve beyan edilen diğer azap çeşitleridir. Bunun üzerine onlar şöyle dediler: **Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz.** Onlar Mûsâ'ya (a.s.), kendilerinden azabı kaldırması halinde ona inanmayı ve İsrâiloğulları'nı onunla göndermeyi vâdettiler. **Sana verdiği söz hürmetine.** Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürüldü. Bazıları dedi ki **sana verdiği söz hürmetine,** yani dua ettiğinde sana icabet edeceğine dair verdiği söz demektir. Denildi ki sana iman edip seni doğrulamamız durumunda bizden azabı kaldıracağına dair **sana verdiği söz hürmetine.** Bunun üzerine Mûsâ'ya şöyle dediler: **Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz.**

[§]Eğer bizden azabı kaldırırsan dediler. Bu beyanın şöyle anlaşılması mümkündür: Başlarına gelen her bir azap çeşidinde onlar kendilerinden azabı kaldırmasını isterler ve derler ki **eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz.** Mûsâ (a.s.) onlardan azabı kaldırdığında ise bu sözlerinden vazgeçip daha önceki inkâr

38

etme konumuna döndüler. Onların **ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz** sözlerinin, başlarına çeşitli azabın gelmesinden sonra olması da mümkündür. Bu durumda dediler ki **eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız.** Mûsâ (a.s.) onlardan azabı kaldırdığında ise verdikleri sözden döndüler- ki bu söz **eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız** idi- ve bulundukları duruma döndüler. Bunun sonunda Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu "kendilerini cezalandırdık"[78] beyanı gerçekleşti.

Peygamber olduğuna dair iddia sebebiyle **mutlaka sana inanacağız. Muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz.** Bu beyanda göndermenin kendisinin kastedilmemiş olması da mümkündür. Aksine bu beyanın köleleştirmenin terkedilmesi olarak anlaşılması mümkündür. Yani bundan sonra onları köleleştirmeyeceğiz; çünkü onlar İsrâiloğulları'nı köleleştiriyorlardı.

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ اِلٰٓى اَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿١٣٥﴾

135. "Ulaşacakları bir müddete kadar onlardan azabı kaldırdığımızda hemen sözlerinden dönerlerdi".

[Ecelin Tek Oluşu]

Ulaşacakları bir müddete kadar onlardan azabı kaldırdığımızda hemen sözlerinden dönerlerdi. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Onlar itaat edip verdikleri sözde dursalardı **ulaşacakları bir müddete kadar onlardan azabı kaldırırdık.** Fakat bu sözden döndüklerinden dolayı Cenâb- Hak onları cezalandırmıştır. Bu kırâat, Mûtezile mezhebinin görüşüne götürür. Zira onlar "öldürülen veya helâk edilerek cezalandırılan kimse ecelinden önce helâk olmuştur, eceli ise ölümdür" diyorlar. Fakat bu anlayış neticeleri bilmeyen kimse için elverişli olabilir. Cenâb-ı Hak ise söz konusu kimse için biri ölüm diğeri öldürülme olmak üzere iki ecel tayin etmekten münezzehtir. Fakat Cenâb-ı Hak, ilminde öldürüleceği belirli olan kimsenin ecelini öldürülme, normal bir şekilde ölenin ise ecelini ölüm yapmıştır. Rivayet edilen "sıla-i rahim ömrü

---

78 el-A'râf, 7/136.

uzatır"[79] hadisi bu mânadadır. [§]Yani Cenâb-ı Hak sıla-i rahim yapacağı bilinen bir kimsenin ömrünü sıla-i rahim yapmayacağı bilinen bir kimsenin ömründen daha uzun yapar. Yoksa bu, Cenâb-ı Hak söz konusu kimsenin ömrünü bir vakit için belirler, sonra da sıla-i rahim yaptığında bunu uzatır anlamında değildir. Zira belirttiğimiz üzere böyle bir şey ancak neticeleri bilmeyen kimsenin durumudur. Fakat olanı ve olacağı -ki olduğunda nasıl olacağını- bilen için böyle bir durum söz konusu değildir.

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلٖينَ ﴿١٣٦﴾

136. "Nihayet, âyetlerimizi asılsız saymaları ve onlardan gafil kalmaları sebebiyle kendilerini cezalandırdık ve onları denizde boğduk."

Kendilerini cezalandırdık. Bu beyanda belirtilen hususun peşi sıra açıklanan boğulma cezası olması mümkündür: **Onları denizde boğduk. Kendilerini cezalandırdık** meâlindeki beyanın tûfan ve başlarına gelen çeşitli azaplarla cezalandırma şeklinde anlaşılması da mümkündür. Denizde boğulmaları ise daha sonradır. **Âyetlerimizi asılsız saymaları.** Bu beyan Mûsâ'nın (a.s.) Allah'ın birliğine ve rubûbiyyetine getirmiş olduğu âyetler olarak anlaşılabilir-ki bunlar delillerdir-. Veya bu beyanda belirtilen husus tûfan, çekirge ve haşarat gibi daha önce açıklanan [helâk] mûcizeleri de olabilir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Âyetlerimizi**, yani dinimizi. **Onlardan gafil kalmaları sebebiyle.** Bu beyan hakkında şöyle denildi: Bunlardan yüz çevirmeleri ve yalanlamaları sebebiyle. Yoksa onlar bu âyetler hakkında gafil ve yanılgı içerisinde değillerdi. Fakat onlar inat ederek ve büyüklük taslayarak bunlardan yüz çevirdiler. Böylelikle sanki onlar bu âyetlerden gafil kalmışlardı. Bu beyanın, yalanlamaları sebebiyle başlarına gelecek neticeden gafil kalmaları şeklinde anlaşılması da mümkündür.

---

[79] Hadis bu lafızlarla Ebû Ümâme ve başkalarından merfû olarak rivayet edilmiştir (bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 261; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 29). Heysemî, Ebû Ümâme'nin hadisinin isnadını "hasen" görmüştür (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, III, 115). Ayrıca bu mânada birçok hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan biri Enes b. Malik'ten merfû olarak nakledilen "kim rızkının genişletilmesini ve ömrünün uzatılmasını isterse sıla-i rahim yapsın" rivayetidir (Buhârî, "Edeb", 12; Müslim, "el-Bir ve's-sıla", 21). Bazı rivayetlerde "…ecelinin uzatılmasını…" ifadesi geçer (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 156). O, önceki rivayeti açıklamaktadır.

وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذٖينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتٖى بَارَكْنَا فٖيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى عَلٰى بَنٖى اِسْرَٓاءٖيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾

137. "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) ***içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına*** (tamamına) ***mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabb'inin İsrâiloğulları'na verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri de helâk ettik."***

Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık. 40 [§]Bu, onların yeryüzüne vâris olması ve oraya yerleştirilmesine dair daha önceki bir vâddir. Bu vâde şu ilâhî beyanları işaret edilmiştir: "Umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı helâk eder ve nasıl hareket edeceğinizi görmesi için onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar"[80], "Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) vârisleri haline getirmek istiyorduk"[81]. Cenâb-ı Hak, onlara düşmanlarının yurduna vâris olma ve onların yerine yerleşmeyi vâdetmişti, sonra şu beyanla onları, kendilerine vâdettiği gibi yerleştirdiğini ve vâris kıldığını bildirmiştir: Köleleştirilmekle **hor görülüp ezilmekte olan o kavmi mirasçı kıldık. Hor görülüp ezilen** beyanı hakkında denildi ki; yani Mısır yurdunda oğulların öldürülmesi ve kadınların sağ bırakılması kapsamında hor görülüp ezilmek suretiyle. Cenâb-ı Hak onları buna mirasçı kılmıştır.

Ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki; **ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına**, yani Firavun'un krallığına, Mısır ve çevresine, doğu ve batı taraflarına doğru. Yine denildi ki; İsrâiloğulları arasında Zülkarneyn, Dâvûd ve Süleyman gibi hükümranlığı **ülkenin doğu ve batı taraflarına** ulaşan kimseler vardı. Yine denildi ki; **ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına,** yani **ülkenin**

---

80 el-A'râf, 7/129.

81 el-Kasas, 28/5.

doğu ve batı taraflarında yaşayan insanlara üstün kılınmaları bakımından. Bu, “kendilerini diğer topluluklardan üstün kıldık”[82] ilâhî beyanı gibidir. Yine denildi ki; söz konusu zamandaki topluluklara Cenâb-ı Hakk’ın onları hayvanlara üstün kılması özleri ve yaratılışları, cinlere üstün kılması ise risâlet, nübüvvet ve yararlı hususlar bakımındandır, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “O sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi”[83].

İçini bereketlerle doldurduğumuz beyanından maksatın Şam ülkesi veya Mısır ülkesi ve çevresi olduğu söylenmiştir. Denildi ki Cenâb-ı Hak burasını peygamberler diyarı olduğu için mübarek olarak niteledi. Yine denildi ki burası, bolluk ve bereketinin çokluğu dolayısıyla mübarektir.

41

[§]Rabb’inin verdiği güzel söz yerine geldi. Denildi ki bu söz cennettir. Yani **sabırlarına karşılık** cennet vâdi onlar için gerçekleşti. Denildi ki; **Rabb’inin verdiği güzel söz yerine geldi** ki Cenâb-ı Hak, onları ötekilerin yerine geçireceğini ve oraya yerleştireceğini vâdetmişti. Onlar hakkında bu vâd gerçekleşmiştir. Bu, “biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak istiyorduk” meâlindeki ilâhî beyan gibidir. Cenâb-ı Hakk’ın onlara lütufta bulunma vâdi gerçekleşmiştir. **Sabırlarına karşılık.** Bu beyan “Firavun’un eziyetlerine sabretmelerine karşılık” şeklinde yorumlanabilir. Yine bu beyan “Cenâb-ı Hakk’ın onlara vacip kıldığı şeyleri yerine getirmede sabretmelerine karşılık” anlamına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Denildi ki **Rabb’inin verdiği güzel söz yerine geldi:** Bunlar Cenâb-ı Hakk’ın bahşetmiş olduğu nimetlerdir. Firavun’un İsrâiloğulları’nı köleleştirmesi gibi güç yetirmedikleri hususlarla sorumlu tutulduklarında karşılaştıkları belâya **sabretmelerine karşılık İsrâiloğulları’na verdiği nimetlerdir.** Burada belirtilen söz, Cenâb-ı Hakk’ın Kasas sûresinde bildirdiği şu beyandaki sözdür: “Biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak istiyorduk.”

Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri de helâk ettik. Bu ilâhî beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: **Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını helâk ettik** meâlindeki beyan “kavmuh” (قومه) sözünde durularak (vakf) okunur. Bu durumda yetiştirdikleri bahçeler anlamında “vemâ kânû ya‘rişûn” (وما كانوا يعرشون) beyanı, **hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık…** beyanına atfedilir. **Yetiştirdikleri bahçeler.** Bu ilâhî beyandaki arş, kralların sahip oldukları tahttan gelmektedir. Denildi ki;

82 el-Câsiye, 45/16.
83 el-Mâide, 5/20.

Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve aynı şekilde **yetiştirdikleri bahçeleri de helâk ettik.** Yani onların **yetiştirdikleri bahçeleri** de yok ettik. İbn Kuteybe’ye göre “ya‘rişûne” (يعرشون), yani bina ettikleri mânasına gelen ibaredeki arş, ev ve dam anlamındadır[84]. Ebû Avsece’ye göre **[§]Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını helâk ettik** beyanından maksat yok ettik ve bozduk; “ya‘rişûne” (يعرشون), “ya‘rişu” (يَعرِش) ve “ya‘ruşu” (يَعرُش), yani bina ettikleri evler, bağlar ve ağaçlar[85] demektir.

42

وَجَاوَزْنَا بِبَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ الْبَحْرَ فَاَتَوْا عَلٰى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلٰٓى اَصْنَامٍ لَهُمْۚ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَٓا اِلٰهاً كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌۜ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾

138. “İsrâiloğulları’nı denizden geçirdik; derken kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavimle karşılaştılar. Bunun üzerine, ‘Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap’ dediler. Mûsâ dedi ki: Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz!”

İsrâiloğulları’nı denizden geçirdik. Bu beyan kulların fiillerinde Allah’ın bir yaratma ve fiil sahibi olduğunu göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, denizden geçirme fiilini kendisine nispet etmiştir, denizi geçen ise onlardı. Bu husus, onların fiillerini Allah’ın yarattığını göstermektedir. Bu, Mûtezile’nin görüşünü çürütmektedir. Zira onlar kulların fiillerinin yaratılmasını inkâr ediyorlardı. *Yardım ve başarı ancak Allah sayesinde mümkündür.*

Derken kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavimle karşılaştılar. “‘Ukûf” (العكوف) kalma ve devam etme demektir. **Kendilerine mahsus birtakım putlara tapan.** Yani onları putlara tapmaya devam eder bir halde buldular.

Ey Mûsâ! “Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap” dediler. Bu beyan şuna benzemektedir: Onların tapacakları bir tanrı istemeleri, onların Rab’lerini inkâr ve peygamberini yalanlamakla ilgili değildir. Fakat bu, kendilerini Allah’a ibadet etmeye ve hizmet etmeye lâyık görmediklerindendir. Yine bu durum, dünyada krallara sadece onların özel kişileri ve onlara yakın kimselerin hizmet ettiğini, krallardan uzak olanların ancak onların özel kıldığı

---

84 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 172.

85 bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “arş” md.

kimselere hizmet edebildiklerini görmeleri dolayısıyladır. Âyet-i kerimede belirtilen durum da böyledir; onlar kendilerini Allah'a ibadet etmeye ve hizmet etmeye lâyık görmedikleri için Mûsâ'dan (a.s.) tapacak bir tanrı istediler ki bu tanrılara tapma onları Allah'a yaklaştırsın. Bu, Allah'ı inkâr etme ve başkasına ibadet yapma anlamında değil, Allah'ı tâzim etme ve yüceltme konumundadır. Araplar'ın ibadetleri de böyleydi. Onlar, bu ibadetlerinin onları Allah'a yaklaştırması amacıyla putlara tapıyorlardı[86]. Aynı şekilde bazı kıssalarda anlatıldığı üzere Firavun kavmi için tapacakları putlar sağlıyordu ki bunlara ibadet onları kendisine yaklaştırsın. **[§]**Bu kimselerin Mûsâ'dan (a.s.) **bize bir tanrı yap** şeklindeki istekleri de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Veya onların bu istekleri, dünyada bir ihtiyacı bulunmaksızın hizmet edilen birini görmemeleri sebebiyledir. Dolayısıyla onlar, Allah'ın ihtiyaç sebebiyle ibadet edilmek ve hizmet edilmekten yüce olduğunu gördüler; liderlerden ve büyüklerden çeşitli menfaatler ve nimetler elde ettiklerini gördüklerinden dolayı ileri gelenlere ve peygamberlere hizmet ettiler ve ibadet ettiler. Bu sebeple onlara hizmet ediyorlardı[87]. Tevhid ehli ise Allah'tan başkasına tapmayı yanlış buluyorlardı; çünkü konumu ve mevkii ne kadar uzak olursa olsun Allah'ın nimetlerinin eseri herkesin üzerinde görünmektedir. Nitekim herkes bu durumu bilmektedir ki böyle bir kimseye bulunduğu dini terketmesi için dünya nimetlerinin tümü sunulsa veya her çeşit tehdit yapılsa dahi kesin bir şekilde terketmez. Onların tapacakları bir tanrı istemiş olmaları da mümkündür; çünkü kâfirler onlara "putlara tapmayı emreden kimseler peygamberlerdir" demiştir. Bu, "Allah bize bunu emretti"[88] meâlindeki beyan gibidir. "Onlara bunu emreden peygamberlerdir" sözüne göre onlar Mûsâ'dan, ötekilerin tanrıları gibi kendilerine de tanrı yapmasını istemişlerdir.

43

---

86 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz- diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

87 Şârih şöyle demiştir: Onların, "onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap" demeleri şu anlama gelebilir: Onlar bununla putların, kendileri için ibadet edilecek tanrılar kılınmasını istememişlerdir. Fakat kendileri için hizmet edecekleri ve yücelteceklері önderler ve liderler kılmasını istemişlerdir. Böylelikle bunlar kendileriyle Mûsâ (a.s.) arasında elçiler olacaklardır. Yine bunu söz konusu önderlerden kendilerine nimetler ve çeşitli menfaatlerin gelmesi için istemişlerdi. Onları, "kendilerine mahsus birtakım putlara tapan" bir kavim görmeleri gibi. Yani önderleri ve ulularına hizmet eden bir kavim gördüler. Onlar bu kimselerden nimet ve çeşitli menfaatler görüyorlardı. Dolayısıyla bu kimseler de bunu temenni ettiler. Yoksa onlar Mûsâ'dan Allah'tan başkasına tapmayı istemediler…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 307b).

88 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler" (el-A'râf, 7/28).

Mûsâ dedi ki: Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz! Mûsâ'nın (a.s.) durumunda iki özellik vardır. Bunlardan biri iyiliğin emredilmesi ve kötülüğün yasaklanmasının nasıl yapılması, günah ve kötülük işleyene nasıl muamele edilmesi gerektiğinin öğrenilmesidir. Kavminin Mûsâ'yı (a.s.) büyük işler ve kötülüklerle karşılamasına rağmen onun kavmine davrandığı gibi yumuşaklık ve şefkatle davranılır. İkincisi…[89]

اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾

44

[§] ***"Şüphesiz onların düzeni yıkılmaya mahkûmdur; yapmakta oldukları da boşa gidecektir."***

Şüphesiz onların düzeni yıkılmaya mahkûmdur. Yani onların ötekilere kulluk etmeleri yıkılacak, yani onları helâk edecek ve bozguna uğratacaktır[90]. **Yapmakta oldukları da boşa gidecektir**. Yani bunlara kulluk etmekten ümit ettikleri mükâfat **boşa gidecektir**. İbn Kuteybe demiştir ki; "et-Tebâr" (التبار) helâk demektir[91]. Ebû Avsece demiştir ki; "el-Mütebber" (المُتبّر) bozulmuş, yıkılmış demektir. Denilir ki; "tebbertu'ş-şey'e" (تبّرت الشيء) yani onu bozdum, yıktım. Yine denilir ki; "reculun mütebberun" (رجل مُتبّر) yani bozulmuş, yıkılmış[92].

قَالَ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغٖيكُمْ اِلٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿١٤٠﴾

140. "Mûsâ 'Size Allah'tan başka bir tanrı arayayım öyle mi! Halbuki O sizi âlemlere üstün kılmıştı' dedi."

Mûsâ 'Size Allah'tan başka bir tanrı arayayım öyle mi! Halbuki O sizi âlemlere üstün kılmıştı' dedi. O sizi âlemlere üstün kıldı beyanı şu anlama gelebilir: Sizi doğru yola iletmek ve hidâyette başarılı kılmak suretiyle **üstün kıldı** ki sizin zamanınızda dünyada hiç kimseyi başarılı kılmamış ve doğru yola iletmemişti. Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Ondan başka ilâh mı

---

89 Bütün nüshalarda böyle eksiktir. K nüshasının dipnotunda (hâmiş) "aslında bu şekilde beyazdır" ifadesi bulunur. Metinde yaklaşık olarak bir satır kadar beyazlık (yazısız) bırakılmıştır.

90 "Yani bu kimseler bulundukları düzeni bozacaklardır. Yani Allah'tan başkasına tapmaları, putları ilâh edinmeleri. Onların Allah'tan başkasına tapmaları onları yok edecek ve bozguna uğratacaktır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 307b).

91 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 172.

92 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "tbr" md.

arayayım! Halbuki o, sizi Firavun'a hizmetçilikten, onun size eziyetinden ve onun elinden sizi kurtarmış ve size gerçek ilâhınıza kulluk etmenizi açıklayan bir peygamber göndermek suretiyle üstün kılmıştı. **Size Allah'tan başka bir tanrı arayayım öyle mi! Halbuki O sizi âlemlere üstün kılmıştı**. Diyor ki; siz Rabb'inizden ondan başka tapacak bir tanrı istemekten utanmıyor musunuz? Halbuki O, söz konusu çeşitli nimetlerle sizi belirtilen niteliklerle üstün kıldı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَفٖى ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ﴿١٤١﴾

141. "Hani Firavun'un adamlarından sizi kurtarmıştık. Onlar sizlere işkencenin en kötüsünü yapıyorlardı; oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda Rabb'inizden büyük bir imtihan vardır."

O[93], **hani Firavun'un adamlarından sizi kurtarmıştık…** ilâhî beyanında belirtilen durumdur. Cenâb-ı Hak onları Firavun ve ailesinden kurtarmak ve onları helâk etmek suretiyle kendisinin bahşettiği nimetleri onlara hatırlatıyor. "Yesûmûnekum" (يَسُومونكم) beyanı hakkında denildi ki; en kötü şekilde size eziyet ediyorlardı. [§]Bu, oğulların öldürülmesi, kızların ise sağ bırakılmasıydı. Bu, şu âyette ifade edilen durumdur: **Oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda Rabb'inizden büyük bir imtihan vardır.** Denildi ki; bu konuda yani sizi Firavun ailesinden kurtarması konusunda **Rabb'inizden büyük bir imtihan vardır.** Yani Rabb'inizden büyük bir nimet vardır. Yine denilir ki; yardım suretiyle imtihana tabi tutulmak nimettir. Yardım dışında kalan hususlarda yapılan imtihanın şiddeti sınırlıdır[94].

45

---

93 Bir önceki âyete işarettir. Yani Allah'ın onları âlemlere üstün kıldığı nimetlere dair beyanlarıdır.

94 Fakat bilinen şey odur ki belâ, hayır ve şer için kullanılır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l'Arab*, "blv" md.).

وَوٰعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثٖينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مٖيقَاتُ رَبِّهٖٓ اَرْبَعٖينَ لَيْلَةًۚ وَقَالَ مُوسٰى لِاَخٖيهِ هٰرُونَ اخْلُفْنٖى فٖى قَوْمٖى وَاَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبٖيلَ الْمُفْسِدٖينَ ﴿١٤٢﴾

142. "Mûsâ ile otuz gece *(için)* ***sözleştik ve buna on gece daha ekledik; böylece Rabb'inin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu. Mûsâ kardeşi Hârun'a dedi ki: Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yolunu izleme."***

Mûsâ ile otuz gece (için) sözleştik ve buna on gece daha ekledik. Burada Cenâb-ı Hak **otuz gece** buyurdu, sonra buna on gün eklemeyi belirtti. Bakara sûresinde ise "Mûsâ'ya kırk gece için söz vermiştik"[95] beyanıyla kırk gece dedi. Bu birdir; nitekim sözleşme kırk geceydi. Fakat otuz geceyi bir defa, sonra da on geceyi de başka bir defa zikretmesi iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, **otuz gece** bir emir içindi, on gece ise bir başka emir içindi. Farklı iki emir için olduğundan Cenâb-ı Hak ayrı ayrı ifade etti. İkincisi, bu beyan iki ayrı vakitteydi. Biri bir vakitte diğeri başka bir vakitteydi. Kıssa bir, sözleşme de birdir. On gün eklemenin belirtilmesi şu ilâhî beyan gibidir: "Bulamayan ise hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç tutmalıdır"[96]. Yani iki ayrı vakitte olsa da toplamda on gündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Böylece Rabb'inin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu. Denildi ki; Cenâb-ı Hakk'ın onunla sözleştiği vakit kırk geceyi buldu.

46 **[§]Mûsâ kardeşi Hârun'a dedi ki: Kavmimin içinde benim yerime geç.** Eğer denilirse ki: **Mûsâ kardeşi Hârun'a dedi ki: Kavmimin içinde benim yerime geç** beyanının anlamı nedir? Hârun onunla birlikte ortak bir şekilde Firavun'a elçiliği tebliğ etmek üzere peygamber olarak gönderilen birisiydi. Nitekim şu ilâhî beyanlar bunu açıklamaktadır: "Onu da görevime ortak et"[97]; "biz âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz"[98]; "Ona gidip deyin ki: Biz senin Rabb'inin elçileriyiz"[99]; "Kardeşim Hârun benden daha açık ve düzgün konuşur. Onu da

---

95 el-Bakara, 2/51.

96 el-Bakara, 2/196. Âyet, herhangi bir sebepten dolayı hac yapamayan kimse hakkındadır.

97 Tâhâ, 20/32.

98 "Firavun'a gidin ve deyin ki: Gerçekten biz, âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz" (eş-Şuarâ, 26/16).

99 Tâhâ, 20/47.

beni onaylayan bir yardımcı olarak yanımda gönder”[100]. [Şöyle bir soru akla gelebilir:] Hârun Mûsâ gibi elçiliği tebliğ etmekte görevlendirilen bir peygamberse Mûsâ’nın ona **kavmimin içinde benim yerime geç** demesine nasıl ihtiyaç duyar? Halbuki o ikisi nübüvvet konusunda dinî bakımdan eşittir.

Buna şöyle cevap verilir: Bu konuda iki yorum yapılabilir: [Birincisi,] belirtildiği gibi her ikisi peygamber olabilir. Ancak bir işe iki kişiyi görevlendirmede bunlardan birinin, diğerinin emri olmaksızın işi tek başına üstlenme hakkı yoktur. Bu beyan da böyledir. Bu durumda ona sanki şöyle demiştir: Aralarında hüküm vermekte **kavmim içinde benim yerime geç,** aralarını **düzelt,** seni **bozguncuların yoluna** çağıranlara **uyma.** İkinci yoruma göre resûl olan Mûsâ (a.s.) idi ve hüküm verme yetkisi ondaydı, Hârun (a.s.) onun bu görevine sonradan ona yardımcı olmak üzere dâhil olmuştu. Nitekim o şöyle demişti: “Onu da beni onaylayan bir yardımcı olarak yanımda gönder”[101]. Yoksa Hârun (a.s.) değil, Mûsâ (a.s.) öncelikli olarak bunu yapmakla görevli ve onlara gönderilmiş bir peygamberdi. Görmez misin ki Hârun (a.s.) değil, Rabb’ine yalvaran Mûsâ. Kendisine levhalar verilen yine Hârun (a.s.) değil, oydu. “Levhalarda Mûsâ için her konuyu yazdık”[102] beyanı böyledir. “Şu uzakta bir ateş bulunduğunu fark ettim”[103] diyen de odur. Yine berekete dair seslenilen kişi de Hârun değil, Mûsâ’dır[104]. Bunun dışındaki birçok âyette bu husus bildirilir. Durum böyle olduğuna göre Mûsâ, onu kavmi içinde kendi yerine geçirmiştir.

وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِم۪يقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ اَرِن۪ٓي اَنْظُرْ اِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرٰين۪ي وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرٰين۪ي فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا فَلَمَّٓا اَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٤٣﴾

[100] el-Kasas, 28/34.

[101] “er-Rid’” (الردء), yardım ve destek demektir (İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “rde” (ردأ) md.).

[102] el-A‘râf, 7/145.

[103] Tâhâ, 20/10; en-Neml, 27/7; el-Kasas, 28/9.

[104] Muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmektedir: “Oraya geldiğinde ona şöyle seslenildi: Ateşin yanındaki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır! Âlemlerin Rabb’i olan Allah, her türlü noksanlıktan uzaktır!” (en-Neml, 27/8).

47

[§]***143. "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte*** (Tûr'a) ***gelip de Rabb'i onunla konuştuğunda o, 'Rabb'im! Bana görün; sana bakayım' dedi. Rabb'i, 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim."***

[Mûsâ'nın Cenâb-ı Hakk'ı Görme Talebi ve O'nunla Konuşmasının Mahiyeti]

Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) geldiğinde. Yani onunla sözleştiğimiz vakitte. **Rabb'i onunla konuştuğunda.** Bizim bu konuşmanın keyfiyetini ve mahiyetini tasvir etmemiz mümkün değildir. Ancak şöyle deriz: Cenâb-ı Hak bir kelâm (söz) ve ses yarattı, yaratılmış bir kelâm ve yaratılmış bir sesle, bunu dilediği şekilde ve dilediği şeyle, Mûsâ'ya (a.s.) işittirdi.

O, 'Rabb'im! Bana görün; sana bakayım' dedi. Rabb'i, 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim. Bazıları şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.), Rabb'inden O'nu görmeyi kendisi için istememiştir. Fakat o, kavmi kendisinden bunu istediğinden dolayı onlar adına istemiştir. Bu, "Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız"[105] meâlindeki ilâhî beyanda bildirilen durum gibidir. Fakat bu, doğru olmaktan uzak bir görüştür, çünkü eğer Cenâb-ı Hak'tan istemesi kavminin kendisinden talep etmesinden dolayı olsaydı **Rabb'im! Bana görün; sana bakayım** demezdi. Bilakis "onlara görün sana baksınlar" derdi. Bu durum, talebin bu sebeple olmadığını göstermektedir. Diğer bazı âlimler de şöyle demiştir: "Mûsâ'nın (a.s.) Rabb'inden istediği O'nu görmek değildir. Fakat o, Rabb'inden mûcizeler ve deliller istemiştir ki bunlarla görülebilsin. Bu, yani mûcize ve delil istemek ise mümkündür." Bu da doğru olmaktan uzak bir görüştür, çünkü zaten bir başka mûcizeye ihtiyaç bırakmayacak şekilde ona mûcize ve delil vermişti. Bunlar, taşa vurduğu ve taştan on iki pınarın fışkırmasını sağlayan asâ, denizin yarılması, düşmanların yok edilmesi, beyaz el ve bunun gibi mûcizelerdir. Bu görüşler geçersiz olduğuna göre Mûsâ'nın (a.s.) gerçekten görmeyi talep ettiği ortaya çıkmaktadır.

---

105 el-Bakara, 2/55.

[Rü'yetullah Meselesi]

48

[§]Cenâb-ı Hakk'ın âhirette görülebilmesi, anlamaya çalışmaksızın ve tefsir etmeksizin bize göre gerçektir ve gerekli bir görüştür. Buna delil şu ilâhî beyandır: "Gözler O'nu idrak edemez, halbuki O gözleri idrak eder"[106]. Eğer görülemeseydi, idrak edilmediğinin belirtilmesinde bir hikmet olmazdı. Zira O'nun dışındaki varlıklar görme dışı bir yolla idrak edilemezler. Dolayısıyla burada idrakin nefyedilmesinin[107] -ki O'nun dışındaki varlıklar ancak görülmekle idrak edilebilirler- bir anlamı olmazdı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Aynı şekilde Mûsâ'nın (a.s.) **Rabb'im! Bana görün; sana bakayım** sözü de buna delildir. Eğer Cenâb-ı Hakk'ı görmek mümkün olmasaydı Mûsâ'nın (a.s.) Rabb'i konusunda bilgisiz olması söz konusu olurdu. Rabb'ini bilmeyen birine peygamberlik görevini almaya ve ilâhî vahiy konusunda güvenilen biri olması mümkün olmazdı. Nitekim Cenâb-ı Hak ona bunu yasaklamadı ve ümitsizliğe düşürmedi. Böyle bir durum olmaksızın Nuh'a (a.s.) yasak koydu[108], Âdem'i (a.s.) ve diğer peygamberleri uyardı. Eğer Allah'ın görülmesi mümkün olmasaydı, bu durum inkâra kadar varırdı. Ayrıca Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin**[109]**.**

Eğer "O, Rabb'inin bildiği bir mûcize istemiş olabilir" diye bir açıklama yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Bu, çeşitli yönlerden mümkün değildir. İlki, Cenâb-ı Hak **sen beni asla göremezsin** buyurmuştur. Halbuki ona mûcize göstermiştir. Aynı şekilde mûcizeler istemek, inatlaşma konumunda bulunur. Zira belirttiğimiz üzere Cenâb-ı Hak ona mûcizeler göstermiştir. Böyle bir tavır ise inkârcıların tutumudur. Onlar, mûcizeler yeterli olsa da devamlı mûcize istiyorlardı. Bu da böyle bir durumdur. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak **eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin** buyurmuştur. Dağın yerinde durduğu bir mûcize, yerinde durmadığı bir mûcizeden daha aşağı düzeydedir. Dolayısıyla görme talebinden maksadın mûcize olmadığı ortaya çıkmaktadır.

---

106 el-En'âm, 6/103.

107 Yani eşyayı idrak etmeye mahsus kılınan kuvvet aracılığıyla idrak.

108 Müellif muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmektedir: Nuh Rabb'ine şöyle seslendi: "Ey Rabb'im! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vâdin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin" dedi. Allah buyurdu ki: "Ey Nuh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum" (Hûd, 11/45-46).

109 Yani bu âyet de görmenin mümkün olduğunu göstermektedir, çünkü dağın yerinde durması mümkün bir durumdur.

49 [§]Aynı şekilde İbrahim'in (a.s.) kavmine yıldızlar ve diğer belirtilen hususlarda bunların batmalarını ve kaybolmalarını delil getirmesi bunu göstermektedir. İbrahim (a.s.) onlara "ben görülebilen bir Rabb'i sevmem" diyerek delil getirmemiştir. Aksine "batan Rabb'i sevmem"[110] diyerek delil getirmiştir. Zira batma devamlılığın olmadığını göstermektedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

"Oysa o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır"[111] meâlindeki beyan da Allah'ın görüleceğine delildir. Ayrıca bu, birkaç sebepten dolayı Allah'ın sevabını bekleme şeklinde de anlaşılamaz. Bunlardan birincisi, âhiret bekleme vakti değildir. Zira bekleme vakti dünyadır. Âhiret ise nimetin gerçekleşme ve var olma yurdudur, ancak endişe vakti ve hak ettiklerinin gerçekleşmesini görmelerinden önceki durum müstesnadır.

İkincisi, "o gün bir kısım yüzler mutlulukla parıldayacaktır" meâlindeki ilâhî beyandır. Bu durum, zaten sevabın gerçekleşmesidir[112].

Üçüncüsü, "Rab'lerine bakarak" meâlindeki beyandır. Buradaki "ilâ" (إلى) harfi, beklemek için değil, bir şeye bakmak için kullanılır.

Dördüncüsü, bu söz elde ettiği nimetin büyüklüğü dolayısıyla müjdeleme konumundadır. Beklemek ise müjdeleme anlamına gelmez. Burada anlamın hakikatinden uzaklaşarak Allah hakkında hüküm vermek demektir.

Dolayısıyla Allah'a bakmak beyanının, Cenâb-ı Hakk'a nispet edilen kelâm, fiil, kudret ve irade sıfatları gibi teşbih ifade eden tüm anlamların olumsuzlanması suretiyle O'nun belirttiği tarzda olması gerekir. Cenâb-ı Hakk'ı bununla nitelemek ancak teşbih andıran bütün anlamların olumsuzlanması suretiyle olur. Allah Teâlâ hakkında "varlık" (hestiyyet)[113] sözü de böyledir. Cenâb-ı Hakk'ın, hiç kimseye kendisini görmeyi ihsan edemeyeceğini iddia

---

110 Müellif "gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. 'Rabb'im budur' dedi. Yıldız batınca da 'batanları sevmem' dedi" (el-En'âm, 6/76) ilâhî beyanına işaret etmiş olmalıdır.

111 el-Kıyâme, 75/22-23.

112 Bu beyanla ilgili şârihin ibaresi şöyledir: "Birincisi, âhiret bekleme vakti değildir. Bekleme vakti dünyadır. Âhiret ise korku vakti hariç sevabın gerçekleşme ve karşılığın var olması diyarıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: " Oysa o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır." Yüzün parıldaması korku vakti hariç, karşılığın gerçekleşmesi ve verilmesi anlamındadır. Böyle olduğunu gösteren sebeplerden biri de Cenâb-ı Hakk'ın "Rab'lerine bakan yüzler" beyanıdır. Yüzlerin parıldaması sevabın gerçekleşmesi anlamındadır. Sevabın gerçekleşmesi vaktinde beklemenin bir mânası yoktur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 308b).

113 "Hestiyyet" kavramı Farsça bir kelime olup bir şeyin hâriçteki varlığı anlamına gelir.

edenler, yaratılmışların durumundan anladığı bir görmeye kıyas ederek böyle demektedirler. Halbuki "Rahmân arşa istiva etti"[114] meâlindeki beyan [§]ve benzerleri, yaratılmışların durumuna göre anlamayı gerektirmediğine, bilakis benzerliğin bulunmadığı tarzda gerçekleştiğine göre Allah'ın görülmesi de bunun gibidir.

50

Yine "güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır"[115] meâlindeki ilâhî beyan da rü'yetullaha delildir. Başka rivayetlerde bu fazlanın Cenâb-ı Hakk'a bakmak olduğu kaydedilmiştir[116]. Tefsir edildiği şekliyle bunun dışındaki anlamlar da muhtemeldir. Ancak rü'yetullah görüşü açık bir durum olmasaydı, nassın vazedildiği görünen anlamın dışına çıkılması mümkün olmazdı ve bununla rivayet reddedilebilirdi[117]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yine başka bir rivayette Hz. Peygamber'in "Rabb'inizi kıyâmet günü dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz. Onu görmede bir sıkıntı yaşamayacaksınız"[118] buyurması rü'yetullaha delil teşkil etmektedir. Ayrıca ona "Rabb'ini gördün mü?" diye soruldu. Bunun üzerine O, "kalbimle evet" bu-

---

114 Tâhâ, 20/5.

115 Yûnus, 10/26.

116 "Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır" meâlindeki âyet hakkında Hz. Peygamber'in şöyle dediği Suheyb'ten nakledilmiştir: "Cennet ehli cennete girdiğinde bir çağırıcı 'sizin Allah katında bir ahdiniz var' diye seslenir. Onlar derler ki; O bizim yüzlerimizi ak etmedi mi? bizi cehennemden korumadı mı? ve bizi cennete koymadı mı? Berikiler 'evet' dediler. Râvi dedi ki; perde kaldırılır -dedi ki- Allah'a and olsun ki Cenâb-ı Hak onlara kendisine bakmaktan daha sevimli gelen bir şey vermemiştir (Müslim, "İman", 297; Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 16). Toplu olarak hadis ve rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 357-360.

117 Yani eğer Allah'ın görülmesi sahâbe, tâbiîn ve sonraki âlimlerin çoğu tarafından açık bir hakikat olarak görülmeseydi rü'yet hakkında nâzil olmamış bir nassı rü'yete hamletmek mümkün olmazdı. Bu durumda âyette bildirilen fazlalığın rü'yet mânasında olduğunu gösteren rivayet terkedilebilirdi (krş. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 124).

118 Buhârî, "Tevhid", 24; Müslim, "İman", 299-300. Bu hadis "lâ tudâmmûne" (لا تُضامُّون) kelimesi şeddeli olarak nakledilmiştir. Bu kelime "damm" (الضم) kökünden türemiş olup toplanma demektir. Ayrıca "lâ tudâmûne" (لا تضامُون) şeklinde şeddesiz (tahfif) olarak da rivayet edilmiştir. Bu durumda "daym" (الضيم) kökünden olup zulüm anlamına gelir. Şeddeli haliyle anlamı şöyledir: Ona bakma anında bir kısmınız bir kısmınıza katılmak suretiyle kalabalık olmayacaksınız. Bu kelimenin, "tefâalûne" (تَفاعَلون) ve "tüfâalûne" (تُفاعَلون) vezninde "tâ" harfinin dammeli ve fethalı kılınması caizdir. Kelimenin şeddesiz okunması durumunda mânası şöyledir: Onu görmede siz bir zulme mâruz kalmazsınız ki bir kısmınız görüp bir kısmınız görmesin. "ed-daym" (الضيم) zulüm demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "dmm", "dym" md.).

yurdu[119] ve soru soranı bu sorusundan dolayı reddetmedi. Bu soruyu soran, kalbin görmesini anladı. Zira bu önceden vâkıf olduğu bir bilgi idi. Bu sebeple bunun mahiyetini sormadı. Cenâb-ı Hak, "açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın"[120] meâlindeki beyanıyla alıkondukları hususları sormaktan müminleri sakındırmıştır. [§]Dolayısıyla nasıl olur da böyle bir soru gelip -bazılarına göre bu gerçekte inkâr etmek anlamına gelir- sonra Hz. Peygamber onları bundan alıkoymaz ve bu konuda onları kınamaz. Aksine Hz. Peygamber bu soruyu sorana yumuşak söz söylüyor ve bu durumun imkânsız olmadığını kabul ediyor[121]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

51

Yine Cenâb-ı Hak, müminlere dünyada yaptıklarının daha iyisiyle karşılık vereceğini vâdetmiştir[122]. Tevhidden daha iyi bir şey ve buna iman etmekten değeri daha yüksek bir fiil yoktur. Zira bu aklın iyi gördüğü bir tutumdur. Cennetin özünden vâdedilen sevap tabiatı itibariyle güzeldir, bu aklın iyi görmesi olmaksızın böyledir. Zira akıl bakımından iyi olup da akıl sahiplerinin iyi görmediği bir şeyin bulunması mümkün değildir. Yaratılışın (tab') iyi gördüğü bir şeyden başka bir tür yaratılışa (tab') sahip olan bir varlığın tabiatın haz almaması mümkündür. Örneğin meleklerin tabiatı böyledir. Cezada da durum bunun benzeridir. Bundan dolayı Allah'ın görüleceğini benimsemek gerekir ki bu, yapılan ihsanda yüceliğe ulaşan bir lütuf olsun. Bu ihsan, görmeden ibadet ettikleri varlığın görünür olmasıdır. Bu, talep edilen sevabın gerçekleşmesi gibidir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

119 Bu lafızlarla bu rivayetin kaynağı tespit edilememiştir. Fakat İbn Abbâs'tan "kalb gördüğünü yalanlamadı" meâlindeki (en-Necm, 53/11) beyan hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: Muhammed (s.a.) Rabb'ini kalbiyle iki defa görmüştür (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 223; Müslim, "İman" 285; Tirmizî, "Tefsir" 53). Yine Ebû Zer'den şöyle dediği nakledilmiştir: Resûlullah'a 'Rabb'ini gördün mü?' diye sordum. O, 'Nurdur, nasıl göreyim?' buyurdu (Müslim, "İman" 291). İbn Huzeyme'nin rivayetinde Ebû Zerr'in şöyle dediği nakledilmiştir: O Rabb'ini gözüyle değil, kalbiyle görmüştür (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 608).

120 el-Mâide, 5/101.

121 Yani eğer rü'yetullah caiz olmasaydı Hz. Peygamber sahâbînin buna ilişkin sorusuna nasıl izin verirdi, uygun bir soru olduğunu ve dinde sonradan uydurulmuş bir şey olmadığını nasıl düşünürdü.

122 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz" (en-Nahl, 16/97).

Rü’yetullahın ilim anlamında olması ise mümkün değildir, çünkü herkes Allah’ı âhirette bilmenin, vesvesenin bulunmadığı bir ilim olduğuna dair ittifak oluşmuştur. Bu da, istidlâlî değil, gözleme dayalı bir ilimdir. Mûcizelerin çokluğu durumunda bile, vesvesenin hâkim olmadığı bir hakikat bilgisinin gerçekleşmesi mümkün olmaz. Bunun delili şu ilâhî beyandır: “Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler”[123]. [§]Kâfirlerin âhirette yalanlamaktan ve peygamberleri reddetmekten medet ummalarına[124] dair aktarılanlar ve onların “gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar”[125] ve benzeri sözleri hakkında şöyle denir: Gözleme dayalı bilginin gereğini istidlâlî bilginin yapamadığı gibi istidlâlî bilginin duyusal bilgi konumunda olması mümkün değildir. Bu durumda Allah’ı görmenin zorunlu olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca böyle bir bilgi[126] kâfir ve mümini eşit kılar. Halbuki rü’yetullah müjdesi sadece mümine aittir. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

52

“Gözler onu idrak edemez”[127] ilâhî beyanına dayanarak rü’yetullahın idrak olduğunu da söylemeyiz. Cenâb-ı Hak, rü’yetin reddi değil, idrakın reddiyle kendi zâtını övmüştür. Bu, “onların bilgisi O’nu kuşatamaz”[128] beyanı gibidir. Bunda bilginin gerekliliği ve kuşatmanın reddi vardır. İdrak konumunda da bunun aynısı geçerlidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.* Aynı şekilde idrak, sınırlı bir şeyi kuşatmaktır. Cenâb-ı Hak sınırlı olmak nitelemesinden münezzehtir. Zira o, bir sonlu olmaktır ve kendisinden yüksekte olana [sonsuz ve sınırsız varlığa nispetle] bir eksikliktir. Buna göre Yüce Allah, sınırlılık iddiası imkânsız oluşuyla birlikte zâtı tek[129] olandır, oysa sınırlılık son buluncaya kadar parçaları bitişik olan bir varlığı nitelemektir. Zira Cenâb-ı Hak vardı ve sınırlanan herhangi bir şey veya onu sınırlayan herhangi bir varlık yoktu[130].

---

123 el-En‘âm, 6/111.

124 Şârih şöyle diyor: “…kâfirlerin âhirette resûlleri yalanlamaları ve tebliğlerini reddetmeleri, onlardan nakille bildirilen şu beyan gibidir: ‘Dediler ki: Allah’a and olsun ki ey Rabb’imiz! Bizler müşrik değildik.’ (el-En‘âm, 6/23). Dolayısıyla delillerle karşılaştıkları halde âhirette Allah adına yalan yemin ediyorlar” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 308b).

125 “Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar” (el-Ahkâf, 46/35.).

126 Yani istidlâl yöntemiyle Allah’ın varlığını bilme.

127 el-En‘âm, 6/103.

128 Tâhâ, 20/110.

129 Yani parçalara bölünmeyen.

130 Yani Allah ezelde vardı ve sınırlanmamıştı, aynı şekilde onu sınırlayan bir şey de yoktu.

Allah böyle, sınırsız bir varlıktır, değişikliğe uğramaz. Buna göre her varlığın, sayesinde idrak edildiği bir sınırı[131] vardır. Bunlar, tat, renk, koku ve bunun **53** dışında nesnelerin özelliklerine dair sınırlardır. [§]Cenâb-ı Hak, bunların her biri için idrak edileceği ve kuşatılacağı bir yön varetmiştir. Akıllar ve arazlar için de durum böyledir. Cenâb-ı Hak sınır ve yön sahibi olmadığını bildirmiştir ki bunlar söz konusu yönler için vazedilmiş sebeplerle O'nu idrak etme yollarıdır. Rü'yet ve ilme ilişkin görüş de bu şekildedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Rü'yetullahın gerçekleşmesi birkaç şekilde olur. Her bir şeklin mahiyeti, ancak söz konusu türün bilinmesiyle bilinir ki rü'yet olarak ifade edildiğinde buna hamledilebilsin. Rü'yet ifade edilmeksizin türü bilinemeyen varlıklarda ise gerçekleşmesi durumunda mahiyeti irdelemeden tevakkuf etmek gerekir. İdrak ise bir şeyin sınırlarını bilme anlamına gelir. Görmez misin ki gölge gerçekte görülebilir bir şeydir, ancak sadece güneşle birlikte idrak edilebilir. Böyle olmasaydı güneşin kaybolduğu zamanda da görüldüğü şekliyle görülürdü. Fakat gölge ancak kendisi için belirlenmiş sınırlılık sayesinde rü'yet yoluyla idrak edilebilir. Aynı şekilde gündüz ışığı da görülür, fakat onun sınırı bizâtihî bilinmez. Karanlık da böyledir; çünkü onun ucu görülememektedir ki idrak edilip kuşatılsın. Bir nesne, ihata edilmemekle birlikte sınırları sayesinde birlikte sınırlarıyla idrak edilir. Bu sebeple bu konuda ay örnek verilmiştir, çünkü onun sınırları ve genişliği bilinmez ki ona tam olarak vâkıf olunsun ve kuşatılsın. Fakat o kesin bir şekilde görülebiliyor. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Bu meselenin esası şudur: Naslarda geldiği şekilde bunu benimsemek, yaratılmışlığı ifade eden tüm anlamları Allah'tan uzak tutmak ve naslarda açıklama gelmediğine göre yorumlamaya gitmemektir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Rü'yetullah Konusunda Kâbî'nin Görüşlerinin Reddi]

Kâbî[132], şunu iddia etmiştir: Duyu ötesi varlık alanı, bilinmeyi sağlayan yöntemlerin dışına çıkamayacağına göre aynı şekilde görülmeyi sağlayan şartlar olmaksızın görülemez. Rü'yeti sağlayan unsurlar da görenle görülen varlık ve onun işgal ettiği mekân arasında bir mesafenin bulunması, karşılıklı bir pozisyonda olma, hava teması, çok küçük veya çok büyük olmama ve uzakta bu-

---

131 Yani her şeyin, kendisini diğer şeylerden ayırıcı özelliği vardır.

132 Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhî el-Kâbî el-Horasânî. Mûtezile'nin ileri gelen âlimlerindendir. Birçok eseri vardır. 319/931 senesinde vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XV, 255).

lunmamadır. Eğer bunlar olmaksızın görme mümkün olsaydı duyusal âlemde bu görme yöntemini bilmek mümkün olurdu[133].

54

[§][İmam Ebû Mansur şöyle dedi:] Kâbî'nin bu görüşü hatalıdır. Çünkü o, kendi yapısının (cevher) görülmesini ölçü olarak aldı. Bununla birlikte bilinmektedir ki onun yapısının dışında kalan cevherler vardır; öyle ki bunlar, insanın kendi yapısı itibariyle gözlerinin idrak etmesi şöyle dursun, güç yetiremeyeceği yönlerden görebilirler. Örneğin melekler, cinler ve bunun dışındaki varlık türleri, biz onları göremediğimiz halde onlar bizi görmektedir. Aynı şekilde tahtakurusu gibi küçük cüsseli olup bizi gören varlıklar vardır ki bunun benzeri bir göz birtakım vehimlerde bulunsa bile bizi idrak etmesi muhtemel değildir. Yazıcı melek, bizim bütün fiillerimizi ve sözlerimizi görüp işitmektedir. Halbuki biz bunu mevcut yaratılışımız aracılığıyla değerlendirmek istediğimizde bütün bunları inkâr etmemiz gerekirdi. Bu aslında bizim için kabul edilmesi zor bir durumdur. Yine derilerin ve bunun dışındaki organların konuşacağının belirtilmesi de böyledir. Duyulur âlemde bunu yapmakla imtihana tabi tutulsak büyük bir hadise olarak kabul edilirdi[134]. Ayrıca duyulur âlemde görme ve ayırdetme konusunda iki görme olayı, farklılıklarına bağlı olarak birbirinden ayırt edilir. Bunun sebebi kendilerine ârız olan engellerdir. Öyle ki bunlardan birini, kendi konumu içinde diğerinin durumuyla karşılaştıracak olsa kınanacak bir konumda bulur. Durum böyle olunca Kâbî'nin belirtmiş olduğu görme kriterleri geçersiz olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[İkincisi;][135] duyulur âlemde bütün bilgi vasıtalarını kullanarak cevher ve araz dışında bir varlığı bilme imkânı yoktur. Ancak bunun dışında gayba dair bilgi mümkündür. Rü'yetullah konusu da bunun gibidir.

Üçüncüsü, yukarıda açıkladığımız üzere belirtilen görme şartlarının hiçbiri olmaksızın gölgenin, karanlığın ve ışığın görülmesidir.

---

133 *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* şârihinin ibaresi şöyledir: Kelbî iddia etti ki; duyu ötesine ait varlık olan duyusal âlemde zarurîlik ve kesbîlik anlamları açısından bilinmeyi sağlayan yönlerin dışına çıkmadığına göre aynı şekilde duyusal âlemde kendisiyle görülmeyi sağlayan yönler olmaksızın gaipte de görülememesi gerekir. Bu hususlar görülenle ayrı oluş, mesafe, karşıtlık, hava teması, küçüklüğün bulunmamasıdır. Bunlar olmaksızın görme mümkün olsaydı duyusal âlemdeki şartlar olmaksızın bu âlemde görmeyi bilmek de mümkün olurdu (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 308b-309a).

134 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Onlar derilerine, 'niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' derler. Derileri, 'Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu. İlk defa sizi O yaratmıştı ve yine yalnızca ona döndürülüyorsunuz?" (Fussılet, 41/21). Ayrıca bk. Yâsîn, 36/25.

135 Yani Kâbî'nin ikinci hatası.

Dördüncüsü, söz konusu şartların tümü bulunduğu halde görülecek şeyin yapısına (cevher) veya bazı engellere bağlı olarak rü'yetin gerçekleşmemesi mümkündür. Yine şartlar bulunmadığı halde rü'yetin gerçekleşmesi de mümkündür. Bu durum şunun gibidir: Allah'a cisimlik atfeden birine "fâil" ve "âlim" sıfatlarıyla karşılık verilip onun "zira burada cisim vardır, fakat diğer cisimler gibi değil" demesine karşın "Allah âlim ve faildir, ama cisim değildir" şeklinde cevap verilir. Rü'yet konusu da aynı böyledir. [§]Şu da var ki bizim görmemizi engelleyen uzaklık ve küçüklük şartları bizim dışımızdakilerin duyuları vasıtasıyla görmesine engel olmaması mümkündür. Bu durumda rü'yetin gerçekleşmemesi engel sebebiyledir. Söz konusu engel kalktığında rü'yet gerçekleşebilir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

55

Kâbî'nin söyledikleri cisimlerin görülmesine ilişkin bir değerlendirmedir, oysa onun görme duyusu, cisim ve araz olmayan varlıkların nasıl görülebileceğini tecrübe etmek imkânına sahip kılınmamıştır. Yine her cisim, uzak olması ve çok ince bünyesinin bulunması görülmesini engellese de aslında görülebilir. Ayrıca bu iki engel başkasının görme duyusundan kalkabilir ve bu kimse görür. Bu durum ölüm meleğinin yeryüzünün çevresini ve ortasını görmesi gibidir. Şayet bu durum insanın görme yeteneği açısından düşünülürse idrak edilmeleri mümkün olmazdı. Böylece ortaya çıktı ki Kâbî'nin belirlediği ölçütler gördüğü şeyleri tanımlamanın vesilesi olmamakta, aksine görmeye engel teşkil eden şeylerin tanımlanmasına vesile olmaktadır. Bu engeller kalktığında göz görür. Bununla birlikte zatı bakımından görülmesi imkânsız olan sadece arazdır. Buna karşın her cisim görülebilir. Eğer cisim olmadığı veya Kâbî'nin belirttiği şartlar bulunmadığı için görülemeyen bir şeyin görülmesini inkâr etmek [bu dünyada] gerekli ise de teorik olarak imkânını kabul etmek gerekir. Çünkü özü itibariyle görülemeyen arazdır. Dolayısıyla onun dışındaki her şey görülebilir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Kâbî'ye karşı Allah'ın görülmemesi durumundan hareketle karşı delil getirilmiştir. Buna göre aslında dünyada Allah görülebilir, fakat bu inanma imtihanını düşürür ve sorumluluğu ortadan kaldırır. Halbuki dünya bu ikisi için yaratılmıştır.

Yine Kâbî, Mûsâ'nın (a.s.) durumu hakkında "bunun mûcizeler aracılığıyla Allah'ın ilmen ihata edilmesi olduğunu" belirtmiştir. Bu görüşün geçersizliğini açıkladık. Onun talep ettiği bu ilim değildir; o, insanlığın kurtuluşunu sağlayan bir davetle gönderilmiş elçidir. Bu ise imtihansız olmaz. Zira bu, risâleti

tebliğ etmek ve kulluğa çağırmak olup imtihandan ibarettir[136]. Bilakis Mûsâ (a.s.) Allah'ı görmek istemiştir ki değeri yükselsin ve Allah katındaki konumunun yüceliğini bilsin, yahut bunu ona Cenâb-ı Hak emretmiştir ki insanlar bunun mümkün olduğunu bilsinler. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[§]Kâbî şöyle bir istidlâlde de bulunmuştur: Akletmeyene bir şey gösterilmez, burada ise dağ gösterilmiştir. Dağı ise akletmez ki Allah'ı bilsin ve görsün. **56**

Ona şöyle cevap verilir: Eğer buradaki rü'yet bir mûcize olsaydı dağ bunu göremez ve akledemezdi. Bu durumda mûcize dağın parçalanması olmuştur, yoksa Allah dağa parçalanması için mûcizeyi göstermiş değildir. Buna göre Allah Mûsâ'ya (a.s.) mûcize göstermiştir. O da dağın parçalanmasıdır. Cenâb-ı Hak "beni göremeyeceksin" buyurmuştur, ey Kâbî sen ise bunu mûcizeye hamletmişsin. Halbuki Mûsâ (a.s.) onu (dağın parçalanmasını) görmüştür. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Şayet onun talebi Allah'ın emri doğrultusundaysa **Kendine gelince dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim** ilâhî beyanında belirtilen tövbenin anlamı nedir?, diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: Halk arasında âdet olduğu üzere olağan üstü hadiselerde bir günah meydana gelmeksizin tövbenin yenilenmesi geleneğine bağlı kalmıştır. İkincisi, Allah'ın yüceliği ve azametini gördüğü için her ne kadar bunu gerektirecek bir şey olmamışsa da tövbeye ve O'na imanını yenilemeye sığınmıştır. Bu, halk arasında bilinen bir durumdur. Yine bu tövbenin, Mûsâ'nın (a.s.) duyulur âlemde rü'yetin mümkün olduğunu ve Allah'ın âhirette bunu vâdetmesine dayanarak kendi gücünün de buna yeteceğini düşünmesine karşın "beni göremeyeceksin" meâlindeki ilâhî beyanın akabinde olması mümkündür. Mûsâ (a.s.), her ne kadar inancının muhtevasında bu mevcut olsa da Cenâb-ı Hakk'ın "beni göremeyeceksin" fermanına iman etmiştir. Bu durum müminlerin inen her âyette ve ihdas edilen her farzda imanı yenilemesine benzer. Haddizâtında onlar bir bütün halinde hepsine iman et-

---

136 Şârih şöyle demiştir: Kâbî, Mûsâ'nın (a.s.) durumu hakkında şunu belirtmiştir: O, insanlığın kurtuluşunu sağlayacak davetle gönderilmiş bir elçidir. Bu davet tevhit ve Yüce Allah'a kulluğa çağırmadır. Mûsâ (a.s.) onlara risâleti tebliğ etmekle sorumlu olup imtihan edilmiştir. Bu tür bir zorunlu bilgi, imtihanı ortadan kaldırır. Yani tehlikelere ve şüpheye düşme kalmaz ki mûcizeler aracılığıyla istidlâlde bulunarak bunlar reddedilsin. Dolayısıyla bu türden bir bilgi talebinin imtihan dünyasında olması mümkün değildir… (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 309a; Medine nüshası vr. 344a).

miş bulunuyorlardı[137]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Onların "o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır"[138] meâlindeki ilâhî beyan hakkında söylediklerini açıkladık.

Kelâmın aslı şudur ki eğer söz, belirli bir duruma dairse veya kastedilen anlama yakın bulunuyorsa hakikat mânasından başka bir anlama çevrilir. Aksi durumda hakikat mânası terkedilmez. Bunun örneği şu ilâhî beyanlardır: "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?"[139], "Rabb'inin nasıl yaptığını görmedin mi?"[140] [§]Bu meselenin aslı şudur: "Falanı gördüm", "falana baktım" diyen bir kimsenin sözü kendi zâtının dışında bir ihtimal taşımaz. Eğer "onu şöyle derken ve şöyle yaparken gördüm" derse söz konusu kimsenin kendisini gördüğünü kastetmez. Mûsâ (a.s.) kıssasının ve bu âyetin durumu bunun gibidir. Dırâr b. Amr'ın[141] Basra'ya geldiği ve şöyle dediği nakledilir: Ey Basra ahâlisi, ya Mûsâ (a.s.) teşbihçiydi veya Allah görülebilir. Çünkü şayet Cenâb-ı Hak görülemediği halde Allah'ı görmeyi talep etmişse O'nun hakkında bilgisiz ve yaratılmış varlıkları O'na benzeten bir kimse olurdu. Dolayısıyla bu, Allah'ın görülemeyeceğini göstermektedir.

57

Yine bu meselenin aslı şudur ki; Kâbî'nin söylediklerini inceleyip düşünen kimse, onun Müşebbihe mezhebinin görüşlerini benimsediğini bilir. Çünkü o, söz konusu şartlar sayesinde gerçekleşen esas anlamı belirtmemiş, sadece fiilî olarak böyle olduğunu bildirmiştir. Bu ise Müşebbihe'nin görüşüdür, şöyle ki duyulur âlemdeki her fâil cisimdir, her âlim de böyledir. Dolayısıyla duyu ötesinde (ğaib) de böyle olması gerekir. Yine o, cismin görülmesinin anlamını belirtmiş, fakat cisim olmayan şeyin görülmesinin mânasından söz etmemiştir, tâ ki bu ona delil olsun. Ayrıca Kâbî görmeyi cismin uzaklığı ve küçüklüğü sebebiyle de reddetmiştir. Halbuki bu iki özellik Allah'ta mevcut değildir. Yine Kâbî, "gözler O'nu idrak edemez"[142] meâlindeki beyanla Allah'ın kendisini övdüğünü söyleyerek delil getirmiştir. O demiştir ki bunun O'ndan yok olması mümkün değildir. Aynı şekilde şu ilâhî beyanlar da Kâbî'ye karşı bir delil teşkil

---

137 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab'lerine güvenirler" (el-Enfâl, 8/2).

138 el-Kıyâme, 75/22-23.

139 el-Furkân, 25/45.

140 el-Fîl, 105/1.

141 Dırâr b. Amr Mûtezile'nin ileri gelenlerindendir. Onun milel nihal konularında derinliğini gösteren pek çok eseri vardır. 200/815 senesinden önce vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/544-545).

142 el-En'âm, 6/103.

eder: "O, her şeyin yaratıcısıdır"[143], "O, her şeye kādirdir"[144]. Bunların da zâil olması mümkün değildir. Kâbî'nin belirttiği şartlar dikkate alınmaksızın Allah görülmekle nitelendiğine göre söz konusu yöntemin görülmesinin mahiyetini açıklayıcı olmadığı ortaya çıkmış olur[145].

58

[§]Şayet, "Allah nasıl görülür?", diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: Keyfiyetsiz görülür, zira keyfiyet şekil sahibi varlıklar içindir. Bilakis Allah, ayakta olmak, oturmak, yaslanmak, tutunmak, birleşmek, ayrışmak, yüz yüze olmak, sırtını dönmek, uzun veya kısa olmak, aydınlık veya karanlık olmak, duran veya hareket eden olmak, temas eden veya uzak duran olmak, çıkan veya giren olmak gibi niteliklerle nitelenmeksizin görülür. Tasavvurun alabileceği veya aklın değerlendirebileceği hiçbir anlam söz konusu değildir, çünkü Cenâb-ı Hak bütün bunlardan münezzehtir.

Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Allah dağa mûcizelerle tecelli etti ki O, bunlar aracılığıyla görülebilmektedir. Buradaki tecelli zâtının görülmesi değildir. Aynı şekilde **Rabb'im! Bana görün; sana bakayım** meâlindeki beyana ilişkin o, şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) Rabb'inden kendileri aracılığıyla görülebildiği mûcizeler talep etmiştir. Yoksa Allah'ın zâtını görmeyi talep etmemiştir. Bu görüşün geçersizliğini ve imkânsızlığını açıkladık. Çünkü Allah, Mûsâ'ya (a.s.), yenisine ihtiyaç bırakmayacak kadar mûcize vermiştir. Dolayısıyla o, bunun dışında mûcizelere ihtiyaç duymamaktadır.

---

143 el-En'âm, 6/102.

144 el-Mâide, 5/120.

145 Şârih şöyle demiştir: Kâbî, Allah'ın "Onu gözler idrak edemez" meâlindeki beyanı dikkate alıp idrak edilmeyi reddederek kendisini övmesiyle istidlâlde bulunmuştur. O şöyle demiştir: Bu övgü mânasının ortadan kalkması mümkün değildir. Eğer siz "âhirette görülecektir ve Allah idraki reddetmekle rü'yeti kastetmiştir" derseniz, bu durumda övgü mânası tam kemale ermez. Bilakis sadece bazı durumlarda bulunur. Ona karşı benzer şekilde "O, her şeyin yaratıcısıdır" ve "O, her şeye kādirdir" beyanları delil getirilir. Bu iki anlamın da yok olmaması gerekir, çünkü bununla kendisini övmüştür. Kâbî şöyle demiştir: Allah ezelde yaratıcı değildi, yaratma fiilinden sonra yaratıcı olmuştur. Aynı şekilde o, Allah'ı, irade yoluyla gerçekleşen kulların fiillerini yaratmaya kādir olarak nitelememiştir. Yine bu, idrak ve rü'yeti kabul eden kimseye karşı da bir delil getirilir. Bu Ehl-i Sünnet'ten bazı hadis ehlinin görüşüdür. Biz ise idrakin ne dünyada ne de âhirette Allah hakkında gerçekleşmeyeceğini belirttik. Dolayısıyla bu söz bize karşı delil olmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Ayrıca Kâbî Allah'ın bütün görülebilir varlıkları zikretmiş olduğu benzerlik ve karşıtlık gibi şartlar olmaksızın gördüğünü kabul eder. Bu, zikretmiş olduğu şartlar olmaksızın onun görülebilir olmasının imkânı içindir. Bütün bunlarla Kâbî'nin belirttiği yöntemin, rü'yetin mahiyetini anlamaya götürücü olmadığı ortaya çıkmıştır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 309b).

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) Rabb'inden rü'yet zamanının dışında onu görmeyi talep etmiştir. O, rü'yeti kabul etmekte, fakat Mûsâ'nın (a.s.), bunu dünyada talep ettiğini, halbuki bu dünyanın yapısının buna imkân vermediğini söyler. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, **eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin** buyurmuştur. Cenâb-ı Hak dağın yerinde duramayacağını bildirmiştir. Sen nasıl yerinde durabilirsin ki? Fakat Yüce Allah, buna güç yetiren bir yapı yaratacaktır. Yine Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu sebeple Mûsâ (a.s.) **sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim** demiştir. Dolayısıyla dünyada Allah'ın görülmesi yoktur. Hasan-ı Basrî bu görüşü benimsemiştir. Biz meseleyi bize ulaştığı ölçüde aktardık[146].

Te'vil ehli şöyle demiştir: **Rabb'i dağa tecelli etti.** Yani zuhur etti. Ancak Allah'ın zuhur etmesi, yaratılmışların zuhuruyla aynı anlamda değildir. "Allah arşa istivâ etti"[147] "Rabb'in geldiğinde"[148] ve bunun gibi ilâhî beyanlarda

59

açıkladığımız üzere [§]Allah'ın istivâsı insanların oturması gibi değerlendirilmez. Onun gelmesi de böyledir. Dolayısıyla zuhuru da yaratılmışlarınki gibi değildir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Rivayet edilmiştir ki Tevrat'ta Allah'ın Sînâ dağından geldiği, Sâûrâ[149] dağından zuhur ettiği ve Fârân[150] dağından çıktığı kaydedilmiştir. Bu ifadenin yorumu şöyledir: Allah'ın vahyi Mûsâ'ya (a.s.) Sînâ dağında gelmiş, Îsâ'ya (a.s.) Sâûrâ dağından zuhur etmiş ve Fârân dağında Hz. Muhammed (s.a.) için ortaya çıkmıştır.

Garip olan şu ki Mûsâ (a.s.) nasıl **bana görün; sana bakayım** diye bir talepte bulunmaya kalkmıştır. Bu meselede çeşitli ihtimaller bulunmaktadır. Birincisi, bunu talep etmesi emredilmiştir ki Allah'ın görülebildiği bilinsin ve buna iman edilsin. İkincisi, Mûsâ'nın (a.s.) Allah'ın, kendisine benzeri dünyada bulunmayıp sadece âhirette mevcut olan lütuflarda bulunduğunu gördüğü için bunu da vereceğini zannetmesidir. Bu tür hadiseler âhiret hayatına özeldir. Nehirlerin kazılması, ıslah edilmesi gibi külfetlerden hiçbiri olmaksızın taştan pınarların fışkırması, onlara boyları ve uzunlukları ölçüsünde büyüyen ve artan elbiseler vermesi, hiçbir külfet ve gayret olmaksızın onlara kudret helvası

---

146 Âlûsî bu sözün mânasını zikretmiş, bunun Hasan-ı Basrî'ye nispet edildiğini söylemiş ve onu yadırgamıştır (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 47).

147 el-A'râf, 7/54; Yûnus, 10/3.

148 el-Fecr, 89/22.

149 Bu dağın isimlendirmesi Kurtubî ve İbn Kesîr tefsirlerinde "sâîr" şeklinde geçer. Beytülmakdis'in bir dağıdır ki Allah Îsâ'yı (a.s.) oradan göndermiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, XIII, 159; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 527-528).

150 Fârân, Mekke-i Mükerreme dağlarının İbranice ismidir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "fer" md.).

ve bıldırcın vermesi gibi lütuflar böyledir. Bütün bunlar cennetin nitelikleridir. Mûsâ (a.s.) bunları gördüğünden dolayı Allah'ı görmenin de aynı şekilde dünyada gerçekleşeceğini zannetmiştir. Tıpkı dünyada hiç kimse için gerçekleşmeyen şeylerin onun için meydana gelmesi gibi. Yahut bu durum, Mûsâ'nın (a.s.) Rabb'inin kelâmını işittiğini, Allah'ın onun kulaklarına sözlerini mekân, uzaklık, yakınlık, aşağı, yukarı, üst ve alt gibi şartlar olmaksızın yerleştirdiğini, lütfuyla ve dilediği vasıtayla, dilediği şekilde ona kelâmını işittirdiğini görmesinden dolayıdır. Bunun üzerine Mûsâ (a.s.), O'nu görmeyi Rabb'inden talep etmenin mümkün olduğunu zannetmiştir. Allah'ın, belirttiğimiz üzere lütfuyla kelâmını işittirdiği gibi lütfuyla dilediği vasıta aracılığıyla ve dilediği şekilde ona kendisini göstermesini talep etmiştir.

قَالَ يَا مُوسٰٓى اِنّ۪ي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَٓا اٰتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٤﴾

[§] ***144. "Allah, 'Ey Mûsâ!' dedi, 'Ben, vahiylerimi göndermek ve konuşmakla insanlar arasında sana seçkin bir yer verdim. Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol.'"***

6

Cenâb-ı Hak, Mûsâ ve diğer peygamberleri Mûsâ, Îsâ, Nuh, İbrahim, İsmail, İshak gibi şahıslara verilen isimlerle adlandırmıştır. Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (s.a.) ise nebî ve resûl olarak isimlendirmiştir. Bu, onun üstünlüğünü göstermektedir. Yine Cenâb-ı Hak, diğer geçmiş ümmetleri "ey İsrâiloğulları"[151] ve "eyâdemoğulları"[152] şekline adlandırırken Hz. Muhammed'in (s.a.) ümmetini "ey iman edenler"[153], "siz en hayırlı ümmetsiniz"[154] ve benzeri şekilde nitelemiştir. Bu durum, Hz. Muhammed'in ümmetinin diğer ümmetlere olan üstünlüğünü göstermektedir. **Ben, vahiylerimi göndermek ve konuşmakla insanlar arasında sana seçkin bir yer verdim.** Mûsâ (a.s.), doğrudan doğruya Allah'ın kelâmını işitmesi sayesinde peygamberler ve diğer bütün insanlar arasında seçkin ve üstün kılınmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, Mûsâ (a.s.) dışındaki peygamberlerle sadece aracılar vasıtasıyla konuşmuş, yani vahyetmiştir. O, Mûsâ (a.s.) ile aracı olmaksızın konuşmuştur. **Vahiyleri-**

---

151 Örneğin bk. el-Bakara, 2/40.

152 Örneğin bk. el-A'râf, 7/26.

153 Örneğin bk. el-Bakara, 2/172.

154 Âl-i İmrân, 3/110.

mi göndermekle insanlar arasında sana seçkin bir yer verdim. Özel olarak kendi zamanının insanları ve kendi ahalisi arasında. "Bi-risâlâtî" (برسالاتى) ifadesinin, Cenâb-ı Hak ile Mûsâ (a.s.) arasında olan iletişim mânasında olması mümkündür. Bu durum, Mûtezile'nin "Allah ancak risâleti hak etmiş kimseyi peygamber olarak gönderir" görüşünü reddetmektedir. Eğer bunun yöntemi lütuf ve ihsan değil de hak etme olsaydı bu yolla nimet bahşetmiş olmanın bir anlamı olmazdı. Bu durum, yöntemin, hak etme değil, lütuf ve ihsan olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yine söz konusu husus, Mûtezile'nin "Allah'ın Mûsâ (a.s.) ve diğer peygamberleri seçmediği, bilakis onların kendi kendilerini seçtikleri" anlamına gelen görüşlerini reddetmektedir.

Sana verdiğimi al. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi kabul etmek mânasınadır. Yani [§] "Onların mallarından sadaka al"[155] meâlindeki âyet-i kerîmede olduğu gibi "sana verdiğimi kabul et" anlamındadır. **Sana verdiğimi al** beyanının "sana verdiklerimle en güzel şekilde amel et" anlamına gelmesi de mümkündür. **Şükredenlerden ol.** Sana bahşettiği bizzat hitapta bulunma, peygamberlik ve diğer nimetlerine karşı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

61

وَكَتَبْنَا لَهُ فِى الْاَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلاً لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَاْمُرْ قَوْمَكَ يَاْخُذُوا بِاَحْسَنِهَا سَاُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٤٥﴾

145. "Levhalarda Mûsâ için her konuya dair öğüdü ve her şey hakkında gerekli açıklamaları yazdık. (Ve dedik ki:) ***'Bunlara sımsıkı sarıl; kavmine de o en güzel öğüt ve açıklamalara sarılmalarını emret. Yakında size yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim.'"***

Levhalarda Mûsâ için her konuyu yazdık. Levhalarda Mûsâ için yazdık meâlindeki beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Cenâb-ı Hak bunu kendine nispet etmiştir. Çünkü levhaları yazmayı değerli ve sadık melekler üstlenmiştir. Yüce Allah onları yüceltmek ve ikramda bulunmak için bunu kendisine nispet etmiştir. Nitekim Kur'ân'da birkaç yerde buna benzer beyanlar mevcuttur: "Biz ona ruhumuzdan üfledik"[156]; "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat et-

---

155 et-Tevbe, 9/103.

156 et-Tahrîm, 66/12.

miş olur"[157]. Cenâb-ı Hak resûle itaatin kendisine itaat olduğunu bildirmiştir. Buna ilişkin başka âyetler de vardır. Levhalara yazma da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, Cenâb-ı Hak levhalara yazmayı kendine nispet etmiştir. Çünkü kıyâmete kadar vuku bulan ve bulacak olan her şey O'nun bir şeyin olmasını dilediği vakitte ona "kün" (كُنْ) demesiyle olmaktadır. Bu levhaların yazılması da böyledir. Söz konusu "kün" (كُنْ) emrinin kapsamındadır. Her ne kadar şu ilâhî beyanlarda olduğu üzere bazı şeyleri hususî olarak kendine nispet etmiş olsa da: "Allah size geceyi ve gündüzü yarattı"[158], "Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan O'dur"[159], "gökten size su indiren kim?"[160], [§]size şunları yarattı[161], "size kulaklar ve gözler verdi"[162]. Bütün bunlar O'nun "kün" (كُنْ) emrinin kapsamı altındaydı. Dolayısıyla bunlar Cenâb-ı Hakk'ın olmasını dilediği vakitte ve irade ettiği tarzda var oldular. *En doğrusunu Allah bilir.* **Levhalarda Mûsâ için her konuyu yazdık. Her konu** meâlindeki beyan kulların ihtiyaç duyduğu her şey anlamında olması mümkündür. Yine **her konu** beyanı O'nun emirleri, nehiyleri, helâl ve haramları anlamına gelmesi de mümkündür.

62

Öğüt. Öğüt kalpleri bir şeyi kabul etmeye, organları yapmaya sevkeden söz demektir. Bazıları şöyle demiştir: Öğüt, helâl olmayan hususlardan sakındıran sözdür. Ebû Bekir [el-Esam] şöyle demiştir: Öğüt, katı kalpleri yumuşatan, donuk gözleri yaşartan ve bozuk amelleri düzelten şeydir. Bize göre öğüt, işin neticesini hatırlatan ve bu doğrultuda davranış yapmaya sevkeden sözdür.

Her şey hakkında gerekli açıklamalar. Denildi ki; emredildikleri ve nehyedildikleri şeylerin **açıklamaları.** Yine denildi ki ihtiyaç duyulan her şeyin açıklaması.

[İstitâat Fiilden Öncedir]

Bunlara sarıl. Aynı şekilde bu beyan da iki şekilde yorumlanabilir. Bunlara sarıl. Yani kabul et anlamına gelebilir. Bu, daha önce "sana verdiğimi al"[163] âyetinde belirttiğimiz şekildedir. Bu beyanın "içeriğini uygula" anlamına gelmesi de muhtemeldir. **Sımsıkı.** Müfessirler şöyle demiştir: Ciddiyetle ve sebatla. Fakat **Bunlara sımsıkı sarıl.** Yani buradaki bilinen kuvvettir. Mûtezile'nin

---

157 en-Nisâ, 4/80.
158 el-Kasas, 28/73.
159 Yûnus, 10/5.
160 en-Neml, 27/60.
161 "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur" (el-Bakara, 2/29).
162 en-Nahl, 16/78; es-Secde, 32/9; el-Mülk, 67/23.
163 Önceki âyet-i kerîme.

görüşüne göre -Allah, "kuvvetle al" diye bildirmesine karşın- kuvvetle alma olmaz. Çünkü onlar kuvvetin (istitâat) fiilden önce olduğunu söylemektedirler. Yine diyorlar ki kuvvet iki anda bulunmaz. Dolayısıyla neticede -eğer fiilden önce olsa- kuvvet olmaksızın alma olur. Bu da kuvvetin fiille birlikte olduğunu göstermektedir. Yine Mûtezile şöyle demektedir: "Bunlara sımsıkı sarıl (kuvvetle al)" ilâhî beyanı kuvvetin, alma emrinden önce olduğunu göstermektedir. Fakat onların belirttiği şey olmaz. Çünkü Allah, kuvvetle almayı emretmiştir. Bu da kuvvetin fiilden önce değil, fiille birlikte olduğunu göstermektedir.

63

[§]Kavmine de o en güzel öğüt ve açıklamalara sarılmalarını emret. Sarılmaları meâlindeki beyana zikretmiş olduğumuz kabul etme veya amel yapma şeklinde iki anlam verilebilir. Yani en güzel şekilde kabul etmelerini onlara emret. Ayrıca içeriğindeki emir, nehiy, helâl ve haramları en güzel şekilde uygulamalarını emret anlamına da gelebilir. **En güzeli** meâlindeki beyan şöyle yorumlanabilir: Yani en muhkem ve en sağlamı veya daha öncekilerin yaptığından daha güzeli. Zira onda öncekilerin haberleri vardır.

Yakında size yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak bunu İsrâiloğulları hakkında söylemiştir. **Yakında size yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim.** Yani **yoldan çıkmışların** geleneğini. Bu da helâk olmaktır. Tıpkı "daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir"[164] meâlindeki ilâhî beyanda buyurulduğu gibidir. Sapıklar ve kâfirler hakkında Cenâb-ı Hakk'ın sünneti onları helâk etmektir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: **Yakında size yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim.** Yani cehennemi. Hitabın yoldan çıkmışlara olması da mümkündür: **Size,** ey yoldan çıkmış olanlar, **yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim.**

سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِيَ الَّذٖينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَاِنْ يَرَوْا سَبٖيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبٖيلًا وَاِنْ يَرَوْا سَبٖيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبٖيلًا ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلٖينَ ﴿١٤٦﴾

---

164 "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir" (el-Enfâl, 8/38).

146. “Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri âyetlerimden mahrum edeceğim. Onlar, bütün mûcizeleri görseler de iman etmezler; doğruluk yolunu görseler onu izlemezler. Fakat eğrilik yolunu görürlerse hemen ona saparlar. Bu durum, onların âyetlerimizi yalan saymalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir.”

Âyetlerimden mahrum edeceğim. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, bunları kabul etmekten ve tasdik etmekten onları mahrum edeceğim. Zira âyetlere saygıyla yönelmiyorlar. Aksine Allah’tan âyet ve delil olduklarını bildikleri halde onlarla alay ediyorlar ve onları küçümsüyorlar. İkincisi, bunları kötüleme, eleştirme ve bunlara zarar verme hususunda onları alıkoyacağım. Ayrıca bu her iki anlama ilişkin de iki şekilde yorum yapılabilir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir[165]: Kâfir için bir sınır vardır ki buna ulaştığında bu kimsenin kalbi mühürlenir; bundan sonra Allah’ın âyetlerini ne kabul ne de tasdik edebilir. [§]İkincisi, onlar Allah’ın âyetleri konusunda kibirleniyor, bunları inkâr edip büyükleniyorlardı. Halbuki onlar bunların Allah’tan âyetler ve kesin deliller olduğunu biliyorlardı. Onlar kibir gösterdikleri için Allah da delilleri kabul ve tasdik etmekten onları mahrum bırakmıştır. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “Sonra sıvışıp giderler, Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir”[166], “Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti”[167]. Yani onlarda eğrilik ve ayrılıp gitme fiillerini yaratmıştır. Bu şekilde Allah’ın düşmanlığını tercih eden kimse için Allah dostluk dilemez. Bilakis Allah, onun tercih etmiş olduğu şeyi onun hakkında diler. **Mahrum edeceğim**[168] meâlindeki ilâhî beyana gelince, yani yerme ve hakaret etmekten onları mahrum edeceğim. Buna göre Cenâb-ı Hak resûl ve nebîlere kâfirlerin büyüklerini muhalif olarak yaratmıştır. Onlar âyetleri yeriyor ve şiddetle eleştiriyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak onların yermelerini, eleştirilerini ve zarar vermelerini engelleyeceğini bildirdi. Yani onlar âyetlerde yerme ve eleştiri noktası bulamıyorlardı. İkincisi, **âyetlerimden mahrum edeceğim.** Yani onların müslümanları helâk etmelerine engel olacağım ve eleştirilerini iptal edeceğim. Aksine onlar helâk edilecekler, onların bâtıl görüşleri değil âyetler bâkî kalacaktır. Âyetler konusunda âlimler arasın-

64

[165] “İlk yorumun çeşitlerinden biri Hasan-ı Basrî’nin söylediğidir” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 310b).

[166] “Ne zaman bir sûre indirilse, ‘Sizi biri görüyor mu?’ diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir” (et-Tevbe, 9/127).

[167] es-Saf, 61/5.

[168] “İkinci yorumun çeşitlerinden biri şudur: Yani mahrum edeceğim…” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, v. 310b).

da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî demiştir ki **âyetlerim**, yani dinim. Bunun yorumu da şudur: Belirttiğim gibi eleştirileri bu sınıra ulaşınca Cenâb-ı Hak onları engelledi. Diğerleri ise şöyle demiştir: Âyetleri O'nun kesin delilleridir.

Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri. Onlar peygamberlere karşı böbürleniyorlardı, çünkü onları kendilerine denk ve uygun görmüyorlardı. Böylece bir başkasına karşı böbürlenen herkes, bu davranışı o kimseyi kendisine denk ve uygun görmediği için yapmaktadır. Veya kendisini kusursuz başkasını ise kusurlu görmesinden dolayı böbürlenmektedir. Yahut kendisi için hak görmekte ve böbürlenmektedir. Şayet büyüklenme bu sebeple ise bütün insanlar birbirine eşittir, çünkü birbirlerine denk ve uygundurlar. Hepsinin kusurları ve ihtiyaçları bulunmaktadır. Hiç kimsenin diğerine karşı büyüklenme hakkı yoktur. [§]Büyüklenme yüce Allah'ın hakkıdır ve O'na yaraşır. Çünkü O'nun bir benzeri ve dengi yoktur. O her türlü kusurdan ve ihtiyaçtan münezzehtir. Bundan dolayı azamet ve yücelikle nitelenmiş olan O'dur. **Haksız yere.** Yani onlar büyüklüğü hak etmiş kimseler değildir.

65

Onlar, bütün mûcizeleri görseler de iman etmezler. Görseler meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani bunun mûcize olduğunu bilseler dahi ebediyen ona iman etmezler. Bu, Allah'ın ebediyen iman etmeyeceklerini bildiği bir topluluğun davranışıdır. **Doğruluk yolunu görseler onu izlemezler.** Yani bunun doğru yol olduğunu bilseler dahi liderlikleri ve rızıklarını kaybedecekleri korkusuyla onu izlemezler ve ona uymazlar. **Fakat eğrilik yolunu görürlerse hemen ona saparlar. Yani bunun eğrilik yolu ve** bâtıl bir yol **olduğunu bilseler dahi hemen ona saparlar.**

Bu durum, onların âyetlerimizi yalan saymalarından ileri gelmektedir. Bu durum meâlindeki ifadenin belirtilen âyetlerden mahrum bırakma anlamına gelmesi mümkündür. Çünkü onlar Allah'ın âyetleri olduklarını bildikten sonra âyetleri yalanlamışlardır. **Onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir.** Bu yüz çevirme ve inat etme şeklindeki bir gaflettir, bilgisizlik ve yanılma şeklinde bir gaflet değildir.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْاٰخِرَةِ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾

147. "Halbuki âyetlerimizi ve âhirete kavuşmayı asılsız sayanların amelleri boşa çıkmıştır. Onlar, yapmakta olduklarından başka bir şey sebebiyle cezalandırılmazlar."

Âyetlerimizi ve âhirete kavuşmayı asılsız sayanlar. Yani âyetleri ve ölümden sonra dirilmeyi yalanlayanlar. **Amelleri boşa çıkmıştır.** Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Onların önce mümin iken daha sonra âyetleri yalanlamış ve inkâr etmiş olmaları mümkündür. Dolayısıyla müminken yaptıkları amelleri boşa çıkmış ve geçersiz olmuştur. İkinci yorum da şudur: **Amelleri boşa çıkmıştır.** Onların kâfirken akraba ziyareti, sadaka verme ve bunun dışında bazı iyilikler ve hayırlar yaptıkları bilinmektedir. Bunları mümin olarak yapmadıklarından bütün bunların sevabı boşa çıkmıştır.

[§]Onlar, yapmakta olduklarından başka bir şey sebebiyle cezalandırılmazlar. Yani onlar, yapmakta oldukları, âyetlerle alay etme ve onları küçük görme davranışları dışında **başka bir şey sebebiyle cezalandırılmazlar.**

66

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسٰى مِنْ بَعْدِهٖ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌۜ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْد۪يهِمْ سَب۪يلًاۢ اِتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِم۪ينَ ﴿١٤٨﴾

148. "**(Tûr'a giden) **Mûsâ'nın arkasından kavmi, ziynet takımlarından, böğürebilen bir buzağı heykelini** (tanrı) **edindiler. Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor! Onu** (tanrı olarak) **benimsediler ve zulümde karar kıldılar."

Mûsâ'nın arkasından kavmi, ziynet takımlarından bir buzağı heykelini (tanrı) edindiler. Mûsâ'nın kavmi tanrı edindi. Buzağıyı tanrı edinmenin mahiyeti, Tâhâ sûresinde şu ilâhî beyanda bildirilen husustur: Derken onlara böğürebilen bir buzağı heykeli yaptı. (Ona uyanlar) "İşte bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır, fakat o bunu unuttu" dediler[169]. Cenâb-ı Hak, Mûsâ'nın (a.s.) kavminin bir kısmını, şu ilâhî beyanla hidâyet, adalet ve hakka uyma nitelikleriyle nitelemiştir: "Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardı"[170]. Yüce Allah, bu kavmin bir kısmını

---

[169] Tâhâ, 20/88.

[170] el-A'râf, 7/159.

ise şu beyanla sefihlik, anlayış eksikliği, dinde zayıflık nitelikleriyle nitelemiştir: "Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap!"[171] Cenâb-ı Hak, burada onların buzağıyı, taptıkları bir tanrı edindiklerini beyan etmiştir. Allah Teâlâ bunu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onlar ilâhî nimetleri bilmedikleri ve mûcizelerle delilleri düşünmedikleri için bildiriyor. Yine Cenâb-ı Hak bunu bize, mûcizelerini, delillerini ve nimetlerini düşünmemiz, dolayısıyla şükrünü edâ etmemiz için bildiriyor. Ayrıca mûcizeleri ve delillerini düşünmemiz için bildiriyor, tâ ki bunlara uyalım ve Mûsâ'nın (a.s.) kavminin yaptığı gibi bunları zâyi etmeyelim. **Arkasından.** Yani Mûsâ'nın (a.s.) kavminden ayrılmasından sonra. **Ziynet takımlarından.** Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Şu kavmin (Mısır halkının) ziynet eşyalarından bir kısmı"[172] Bu ziynet takımları, onların yanında Firavun kavminden kalan bir emanetti. Cenâb-ı Hak, burada bunları **ziynet takımlarından** meâlindeki beyanıyla Mûsâ'nın (a.s.) kavmine nispet etti. Bu durum, emanet eşyanın emanet olarak alan kimseye nispet edilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. **67** [§]Yine âyet-i kerîmede şuna da işaret vardır: Falan kişinin evine girmeyeceğine dair yemin eden bir kimse, o kişinin kendisine emanet bıraktığı bir eve girerse yeminini bozmuş olur.

Buzağı heykelini. Bazıları "bunun şekli buzağı şekliydi, özünde buzağı değildi" demiştir. Denilmiştir ki; heykel, bir planlama, ayırma ve açıklama gücü bulunmayan şeydir. Şu ilâhî beyanı görmez misin: **Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor.** Fakat sanki şöyle buyurmuştur: **Şekli** bulunan bir **buzağı.** Cenâb-ı Hak onların bir planlaması bulunmayan, konuşamayan ve onlara çağrıda bulunduklarında cevap verme imkânı olmayan varlıklara tapmaları ve bu nitelikteki putların ilâhlığını tercih etmelerine ilişkin sefihliklerini bildiriyor.

Böğürebilen. Denildi ki; Sâmirî "resûlün izinden bir avuç almış"[173] ve bu avucu ateşin içine koydukları ziynet takımlarına atmıştır. Böylelikle bu, böğürebilen buzağıya benzer bir şey olmuştur. Bazıları şöyle demiştir: Onların ziynet takımlarını eritip dökerek bir buzağı yaptı ve bu avuçtan içine üfledi. Böylelikle bir çeşit böğürme sesi çıktı. Bazıları da şöyle demiştir: Sâmirî, do-

---

171 el-A'râf, 7/138.

172 "Fakat şu kavmin (Mısır halkının) ziynet eşyalarından bir kısmını yüklenmiştik, onları (haram diye ateşe) attık; çünkü Sâmirî de aynı şekilde atmıştı" (Tâhâ, 20/87).

173 "Mûsâ sordu: 'Peki senin zorun neydi ey Sâmirî?' 'Ben onların görmediklerini gördüm, bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım. Nefsim beni böyle yapmaya itti' diye cevap verdi" (Tâhâ, 20/96).

kunduğunda ve hareket ettiğinde böğürebilecek bir şekilde yapmış olduğu bu buzağıyı hazırlamıştı. Bazıları da şöyle demiştir: Bu buzağı heykeli, rüzgârın estiği yöne yerleştirilmişti ki rüzgâr arkasından girip ağzından çıkıyordu. Bu durumda ise böğürüyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor. Cenâb-ı Hak bunun **onlarla konuşmadığını ve onlara yol göstermediğini** bildirmiştir. Yüce Allah Tâhâ sûresinde de şöyle buyurmuştur: "Onlara zarar veremediği gibi fayda da sağlayamıyordu"[174]. Bu durum, "bu heykel şayet onlarla konuşsaydı veya onlara fayda ve zarar verseydi tapılması caiz olurdu" anlamına gelmez. Bu, belirli bir durumda yasak hükmün belirtilmesinin, başka bir durumda bunun mübah olmasını gerektirmeyeceğini bilmek içindir. **[§]** **68** Yine bu âyet-i kerîmeden şu neticeye varılır: İlletin devamlı bir şekilde bulunmaması, onun reddini gerektirir. Her ne kadar başlangıçta illetin devamlılığı mâlûlleriyle birlikte olsa da bu onun sıhhatine işaret etmez. **Onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor** meâlindeki beyanda "onlara zarar veremediği gibi fayda da sağlayamıyor" mânası vardır. Cenâb-ı Hak, onların kendilerine zarar ve fayda vermeyen bir şeye tapmaları suretiyle sefihliklerini bildirmiştir.

Böğürebilen beyanından sonra bildirilen **görmediler mi ki o, onlarla konuşamıyor** meâlindeki beyanda bir sözden (kelâm) kastedilenin ondan anlaşılan mâna olduğuna işaret vardır. Buna göre kelâm, harflerin kendisi değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu heykelin **böğürebildiğini**; sonra da **onlarla konuşamadığını** bildirmiştir. Bu, sesin hece ve harflere sahip olsa da kelâm olmadığını göstermektedir. Bu durum, bizim Hanefî âlimlerimize bir meselede delil teşkil etmektedir. Şöyle ki; eğer falanca kişiyle konuşmayacağına dair yemin eden kimse, bu kişiye kastettiği mânayı anlamayacağı bir şeyle hitap ettiğinde, bu durum kelâm olmaz ve söz konusu kimse yeminini de bozmuş olmaz.

Benimsediler. Yani taptıkları bir ilâh benimsediler. **Zulümde karar kıldılar.** Buzağıya tapma konusunda. Çünkü onlar ibadeti ve ilâhlığı, kendi yerinin dışına, yani Allah'tan başka varlıklara yönelttiler.

---

174 "Peki, görmüyorlar mıydı ki o (heykel) kendilerine bir sözle karşılık veremiyordu, onlara zarar veremediği gibi fayda da sağlayamıyordu!" (Tâhâ, 20/89).

وَلَمَّا سُقِطَ فٖى اَيْد۪يهِمْ وَرَاَوْا اَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا ۙ قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿١٤٩﴾

149. "Pişman olup kendilerinin gerçekten sapmış olduklarını anlayınca da dediler ki: 'Eğer Rabb'imiz, bize acımaz ve bizi bağışlamazsa mutlaka ziyana uğrayanlardan olacağız!'"

"Velemmâ sükıta fî eydîhim" (ولما سقط فى ايديهم) ifadesi, Araplar'ın pişmanlık durumunda kullanmış oldukları bir tabirdir. Bunun yorumu şudur: Onlar sapmış olduklarını gördüklerinde pişman olmuşlardır. Yani yapmış oldukları davranışlardan ötürü pişman olmuşlardır.

Eğer Rabb'imiz, bize acımaz ve bizi bağışlamazsa. Eğer Rabb'imiz bize acımaz, yani doğru yolda ve ona ibadette bizi başarılı kılmazsa. **Bizi bağışlamazsa**, yani buzağıya tapma ve isyanda aşırı gitme davranışlarımız konusunda. **Mutlaka ziyana uğrayanlardan olacağız! Eğer Rabb'imiz, bize acımaz ve bizi bağışlamazsa** meâlindeki beyanın acıma ve bağışlamanın sebebinin başlangıcı olması mümkündür. Tıpkı "Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin"[175] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Ayrıca söz konusu beyanın, onların yaptıklarını affetme ve bağışlama anlamına gelmesi de mümkündür.

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى قَوْمِه۪ غَضْبَانَ اَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُون۪ى مِنْ بَعْد۪ى اَعَجِلْتُمْ اَمْرَ رَبِّكُمْ وَاَلْقَى الْاَلْوَاحَ وَاَخَذَ بِرَاْسِ اَخ۪يهِ يَجُرُّهُٓ اِلَيْهِ قَالَ ابْنَ اُمَّ اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُون۪ى وَكَادُوا يَقْتُلُونَن۪ى فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْاَعْدَٓاءَ وَلَا تَجْعَلْن۪ى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٥٠﴾

69

[§] ***150. "Mûsâ kızgın ve üzgün olarak kavmine dönünce, 'Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabb'inizin emrini*** (beklemeyip) ***acele mi ettiniz?' dedi. Tevrat levhalarını yere attı ve kardeşinin başını tutup ken-***

---

175 "Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin. Muhakkak ki Rabb'imin merhameti ve sevgisi boldur" (Hûd, 11/90). Yani Allah bizi, rahmet ve bağışlanmanın sebebi olan bağışlanmayı dileme ve tövbe konusunda başarılı kılmazsa, biz ziyana uğrayanlardan olacağız.

dine doğru çekmeye başladı. Hârun, 'Ey anam oğlu! Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi! Sen de şimdi düşmanları bana güldürme ve beni zâlim kavimle bir tutma!' dedi."

Mûsâ kızgın ve üzgün olarak kavmine dönünce. "Esef" (الاسف) hüzün ve kızgınlığın zirvesidir. Tıpkı "Âh Yûsuf'um âh! İçim yanıyor!"[176] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Bu hüznün en ileri düzeyidir. "Esef" (الاسف) kelimesi kızgınlık yerine de kullanılır. Tıpkı "Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik"[177] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Yani bizi kızdırdıklarında. Fakat kızgınlık daha düşük düzeydeki şeylerde olur. Esef ve hüzün ise daha yüksek düzeydeki hususlarda olur. **Kızgın.** Yani Allah adına, buzağıya tapmaları ve Allah'a ibadeti terketmelerinden dolayı kavmine kızgın. Yine buzağıya tapmaları sebebiyle çarptırılacakları ceza dolayısıyla kavmine üzgün. Böylece yapılması gereken budur ki bir kötülük gören, bununla karşılaşmasından dolayı Allah adına bu kötülüğü işleyene kızar; merhameti ve şefkatinden dolayı söz konusu kimsenin başına gelecek ceza ve helâk sebebiyle de ona üzülür. Ayrıca kendisini böyle şeylerden koruduğu için Rabb'ine şükretmesi gerekir. Onların yalanlamaları karşısında Resûlullah'ın esef ve hüzün konusundaki durumu da böyledir. Hatta neredeyse hüznünden dolayı kendisini helâk edecekti. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[178], "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[179]. Cenâb-ı Hak bu kıssayı bize bildirmiştir ki kötülük yaptıkları vakit bu kötülük sahiplerine nasıl davranacağımızı bilelim.

Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: **Arkamdan ne kötü işler yapmışsınız.** Ne kötü bir şekilde Allah'a tapmayı bırakıp buzağıya tapmayı tercih etmişsiniz. İkincisi de şudur: **Arkamdan ne kötü işler yapmışsınız.** Bana, Allah'ın elçisi olan kardeşime, onun size emrettiğine ve Allah'a tapmaya dair yaptığı davete uyduktan sonra Sâmiri'nin sizi çağırdığı buzağıya tapma davetine uymak suretiyle. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

176 "Onlardan yüz çevirdi, 'Âh Yûsufum âh! İçim yanıyor!' diyordu. Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu" (Yûsuf, 12/84).

177 ez-Zuhruf, 43/55.

178 eş-Şuarâ, 26/3.

179 Fâtır, 35/8.

70 **[§]Rabb'inizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?** Bu beyan konusunda farklı görüşler ileri sürüldü. Bazıları şöyle demiştir: **Rabb'inizin** miadı konusunda **acele mi ettiniz?** Bu tıpkı "Rabb'iniz size güzel bir vâdde bulunmamış mıydı?" beyanı gibidir. Yani Rabb'inizin size yaptığı güzel vâd konusunda acele mi ettiniz? Bu vâd da "Mûsâ ile otuz gece (için) sözleştik"[180] meâlindeki ilâhî beyanda bildirilendir. Başka müfessirler şöyle demiştir: **Rabb'inizin emrini.** Yani buzağıya tapmanız ve bunları ilâh edinmeniz sebebiyle Rabb'inizin azabını ve gazabını. Cenâb-ı Hak Kur'ân'da birçok yerde azabı emir olarak adlandırmıştır. Tıpkı "Allah'ın emri yerine gelecektir"[181], "Allah'ın emri geldiğinde"[182] ve benzeri ilâhî beyanlarda olduğu gibi.

Tevrat levhalarını yere attı. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: **Tevrat levhalarını yere attı.** Yani ona kızdığı için levhaları yere attı. Bunlardan bir kısmı kaldırıldı bir kısmı ise kaldı[183]. Fakat **levhaları yere attı** meâlindeki beyandan sadece yere atmanın anlaşılması caiz değildir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi"[184] diye buyurmuştur. Bu âyet-i kerîmeden yere atma anlaşılmaz, aksine bundan yere yerleştirme anlaşılır. **"Levhaları yere attı"** meâlindeki beyan da böyledir. Yani levhaları yere koydu. Çünkü onun başından ve sakalından tuttu; yani kardeşi Hârun'un (a.s.) başını kastediyorum. Levhalar elindeyken onun başından ve sakalından tutması mümkün değildir. Dolayısıyla levhaları yere bırakmış, sonra da onun başını ve sakalını tutmuş, kendine doğru çekmiştir. Tâhâ sûresinde belirtildiği üzere ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ey anamın oğlu! Sakalımı saçımı çekme"[185]. Bu durum, onun başından ve sakalından tutması, kavminin yap-

---

180 el-A'râf, 7/142.

181 "Allah'ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın. Allah, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır ve yücedir" (en-Nahl, 16/1).

182 "Allah'ın buyruğu geldiğinde artık hak yerini bulmuştur ve ilâhî hakikatleri yok etmeye kalkışanlar hüsrana uğramışlardır" (el-Mü'min, 40/78). Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı" (el-Hadîd, 57/14).

183 Şöyle denilmiştir: Tevrat yedi kısımdı. Mûsâ (a.s.) levhaları atınca bunlar kırıldı. Bunlardan altı kısım kaldırıldı. Bu kaldırılan kısımlarda Cenâb-ı Hakk'ın "levhalarda Mûsâ için her konuya dair öğüdü ve her şey hakkında gerekli açıklamaları yazdık" (el-A'râf, 7/145) beyanında bildirmiş olduğu her şeyin ayrıntılı bilgisi vardı. Diğer yedide birlik kısımda ise hidâyet ve rahmet kaldı. Bunun benzeri İbn Abbâs ve başkalarından da rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 66; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 564-565).

184 en-Nahl, 16/15; Lokmân, 31/10.

185 "O şöyle cevap verdi: 'Ey anamın oğlu! Sakalımı saçımı çekme. Emin ol ki ben senin, 'Sözüme riayet etmedin de İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun!' diyeceğinden endişelenmiştim" (Tâhâ, 20/94).

tıklarından dolayı Allah adına kızgınlığını göstermektedir. Âyet-i kerimede içtihatla amel etmeye işaret vardır. [§]Çünkü Cenâb-ı Hak "saçımı ve sakalımı tutma" buyurmuştur. Mûsâ'nın (a.s.) onun başından tutmasının, Allah'tan bir vahiy ve emirle olması, sonra da Hârun'un (a.s.) sakalımı çekme veya şöyle şöyle yapma demiş olması mümkün değildir. Yine bu âyet-i kerîme göstermektedir ki Hârun (a.s.) "saçımı ve sakalımı çekme, ben korktum" dediğinde bu sözleri içtihatla söylemiştir. Zira "ben senin İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun!' diyeceğinden endişelenmiştim" demiştir. Çünkü şayet Cenâb-ı Hak bunu vahiyle veya emirle ona söylemiş olsaydı Hârun (a.s.) **sen de şimdi düşmanları bana güldürme** sözüyle özür beyan etmezdi.

71

Kardeşinin başını tutup kendine doğru çekmeye başladı. Bu beyanda Mûsâ'nın (a.s.) onun saçını tuttuğuna işaret vardır. Çünkü başını tutmuş olsaydı, kendine doğru çekmeye ihtiyaç duymazdı. Bu da onun saçını tuttuğunu göstermektedir. "sakalımı ve saçımı çekme" beyanı da böyledir. Bu âyet-i kerîmede Hanefî âlimlerimiz için başını meshettikten sonra saçını kesen kimseden mesh hükmünün kalkmadığı hususunda delil vardır. Eğer bu kimse sakalını mesh ederse sakalın gitmesiyle mesh hükmü de ortadan kalkar ve çenesini yıkaması gerekir. Çünkü saçı baş; sakalı ise sakal olarak adlandırmıştır. Bu ikisinin ortadan kalkması, mesh hükmünü ortadan kaldırır. Baştaki saçın ortadan kalkması ise böyle değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi. Bu beyan, Mûsâ'nın (a.s.) Hârun'a (a.s.) söylediği "Ey Hârun! Onların saptıklarını gördüğünde beni izleyip gelmekten seni alıkoyan neydi? Yoksa emrime isyan mı ettin?"[186] sözlerinin bağıntısıdır (sıla). Bunun üzerine Hârun şöyle demiştir: **Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi! Sen de şimdi düşmanları bana güldürme ve beni zâlim kavimle bir tutma!**

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِى وَلِاَخِى وَاَدْخِلْنَا فِى رَحْمَتِكَ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٥١﴾

151. "Mûsâ, 'Ey Rabb'im! Beni ve kardeşimi bağışla, bizi rahmetine garkeyle! Sen merhametlilerin en merhametlisisin' dedi."

---

186 Tâhâ, 20/92-93.

Mûsâ, ‘ey Rabb’im! Beni ve kardeşimi bağışla’ dedi. Bazıları şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) bağışlanma talebinde sadece kardeşini zikretmiştir. Çünkü kardeşi Hârun hariç onların tümü buzağıya tapmıştı. Bundan dolayı bağışlanma talebinde sadece onu belirtmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) bunu Hârun’un (a.s.) “şimdi düşmanları bana güldürme ve beni zâlim kavimle 72 bir tutma!”[187] sözlerine cevap mahiyetinde söylemiştir. [§]Mûsâ’nın (a.s.) sadece ona mağfiret dilemesi şundan dolayı da olabilir: Mûsâ (a.s.) “yakınlarımdan birini bana yardımcı ver, kardeşim Hârun’u, onunla gücümü pekiştir, onu da görevime ortak et”[188] meâlindeki beyanla Rabb’inden Hârun’u (a.s.) kendisine yardımcı yapmasını talep etmişti. Zira o Rabb’inden onu görevine ortak etmesini, onunla gücünü pekiştirmesini dilemiştir. Bunun üzerine Mûsâ (a.s.) bağışlanma talebinde sadece onu belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sen merhametlilerin en merhametlisisin.** Çünkü Allah’ın dışındaki merhamet edenler ancak Onun rahmetiyle merhamet etmektedirler.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ ﴿١٥٢﴾

152. “**(Allah buyurdu ki:) **‘Buzağıya tapanlar yok mu, işte onlara mutlaka Rab’lerinden bir gazap ve dünya hayatında bir alçaklık erişecektir.’ Biz iftiracıları böyle cezalandırırız.”,

Buzağıya tapanlar. Yani buzağıya tapanlar. **İşte onlara mutlaka Rab’lerinden bir gazap ve dünya hayatında bir alçaklık erişecektir.** Bazıları şöyle demiştir: **Rab’lerinden bir gazap.** Onlardan bu hal üzere ölenler için âhirette azap. **Dünya hayatında bir alçaklık.** Dünyada öldürülme ve helâk. Bazıları da şöyle demiştir. **Rab’lerinden bir gazap.** Öldürülme ve helâk edilme. **Dünya hayatında bir alçaklık.** Cizye, esaret ve yenilgi. **Dünya hayatında bir alçaklık** meâlindeki beyanın, onların yaptıklarına ilişkin yerginin bildirilmesi ve olduğu hal üzere kötü durumlarına ilişkin övgü anlamına gelmesi de mümkündür. İyiliğin yapılması sayesinde dünyada övgüye ve yapılan iyiliğin methedilmesine ulaşmak söz konusudur.

---

[187] Önceki âyet-i kerîme.

[188] Tâhâ, 20/29-32.

Onlara mutlaka Rab'lerinden bir gazap erişecektir. Bu beyan iki anlama gelebilir. **Bunlardan biri şudur: Onlara Rab'lerinden bir gazap** ve zikredilen durumlar erişmiştir. İkincisi, bunun onların kitaplarında "buzağıyı tapılacak bir varlık yapan kimselere **Rab'lerinden bir gazap erişecektir** diye yazılı olmasıdır. Şayet bu, onların kitaplarında bulunan durumun haber verilmesiyse bu vâd üzere onlara erişecektir. Yoksa haber verme anlamıyla onlara erişmiştir. **Biz iftiracıları böyle cezalandırırız.** Yani Yüce Allah'a iftira atan herkesi böyle cezalandırırız.

وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَاٰمَنُوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٥٣﴾

73

[§]***153. "Kötülükler yaptıktan sonra ardından tövbekâr olup da iman edenlere gelince, şüphesiz ki, o tövbe ve imandan sonra Rabb'in elbette bağışlayıcı ve esirgeyicidir."***

Kötülükler yaptıktan sonra ardından tövbekâr olup da iman edenlere gelince. Müfessirler şöyle demiştir: **Kötülük yapanlar.** Yani buzağıya tapanlar. **Sonra ardından tövbekâr olup da iman edenlere gelince, şüphesiz ki, o tövbe ve imandan sonra Rabb'in elbette bağışlayıcı ve esirgeyicidir.** Bu hangi kötülük olursa olsun kötülük yapanların hepsi için geçerlidir; eğer tövbe eder, bundan pişmanlık duyar ve Allah'tan bağışlanma talep ederse bağışlanır.

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ اَخَذَ الْاَلْوَاحَ وَفٖى نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذٖينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾

154. "Mûsâ'nın öfkesi yatışınca levhaları aldı. Onlardaki yazılarda, Rab'lerinden korkanlar için hidâyet ve rahmet (hükümleri) ***vardı."***

Mûsâ'nın öfkesi yatışınca. Yani buzağıya taptıkları için Allah adına kavmine olan öfkesi. Ebû Bekir el-Esamm'ın söylediği şu görüş mümkün değildir: Öfke, ceza ve sövgü demektir. Çünkü öfke bilinen bir durumdur ve onun söylediği anlama göre yorumlanması mümkün değildir. **Levhaları aldı.** Yani yere koyduğu levhaları.

Onlardaki yazılarda, Rab'lerinden korkanlar için hidâyet ve rahmet (hükümleri) vardı. Bazıları şöyle demiştir: Yani levhaların yazılarında. Zira bunlar levh-i mahfûzdan alınarak yazılmıştır. Bazıları da şöyle demiştir: **Onlardaki yazılarda,** yani İsrâiloğulları'nın bu levhalardan istinsah ettikleri kitaplarda. **Hidâyet ve rahmet. Hidayet** yani her türlü sapıklıktan doğru yola girme ve her türlü körlük ve şüphenin açıklanması. Her türlü öfke ve gazaptan koruyacak **rahmet** vardır. **Rab'lerinden korkanlar için,** yani Rab'lerinden korkanlar ve buna uygun amelde bulunanlar için.

وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعٖينَ رَجُلاً لِمٖيقَاتِنَا فَلَمَّٓا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ اَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَاِيَّاىَ اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَٓاءُ مِنَّا اِنْ هِىَ اِلَّا فِتْنَتُكَۜ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَٓاءُ وَتَهْدٖى مَنْ تَشَٓاءُ اَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرٖينَ ﴿١٥٥﴾

155. "Mûsâ tayin ettiğimiz vakit ve yerde bulunmak üzere kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Mûsâ dedi ki: Ey Rabb'im! Dileseydin onları ve beni daha önce helâk ederdin. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir; onunla dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim velîmizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin"

Mûsâ tayin ettiğimiz vakit ve yerde bulunmak üzere kavminden yetmiş adam seçti. Bazıları şöyle demiştir: **Tayin ettiğimiz vakit ve yerde bulunmak üzere.** [§]Yani Cenâb-ı Hakk'ın tayin etmiş olduğu sözleşme. Bu ise vâdetmiş olduğu kırk gündür. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın burada bildirmiş olduğu tayin edilmiş vakit ve yerin ne olduğunu bilmiyoruz. **Mûsâ kavminden seçti.** Bazıları şöyle demiştir: Yani Mûsâ'nın (a.s.) Hârun'la beraber olmaları için seçmiş olduğu yetmiş kişi. Bunlar evlerinin avlusunda buzağıya taptılar. Onlar bunu reddetmediler ve değiştirmediler. Bunun üzerine onları sarsıntı yakaladı. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Hârun (a.s.) dışında onların tümü buzağıya tapmıştı. Onları yakalayıveren sarsıntı, buzağıya taptıkları için bir cezadır. Mûsâ'nın (a.s.)

74

seçmiş olduğu bu yetmiş kişinin kim olduğunu bilmiyoruz. Mûsâ'nın (a.s.) kendisiyle beraber çıkmaları için bu yetmiş kişiyi seçmiş olması da mümkündür. Bu durumda Tevrat'ın indirilmesinde ve Rabb'inin kelâmında ona şahitlik etmeleri için onları seçmiş olabilir. Denildi ki; bu kimseler Mûsâ'nın (a.s.) dağın eteğinde bıraktığı kişilerdir. Mûsâ (a.s.) onlara Tevrat'ı getirdiğinde dediler ki; "ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız"[189]. Bunun üzerine onları yıldırım yakalayıverdi ve bu sözleri sebebiyle helâk edildiler. Bunların kim olduklarını bilmediğimizi belirttik. Yine denildi ki; Mûsâ (a.s.) onları, kavimlerinin yapmış olduklarından dolayı Allah'a tövbe etmeleri için seçmiştir.

Onları o müthiş deprem yakalayınca Mûsâ dedi ki: Ey Rabb'im! Dileseydin onları ve beni daha önce helâk ederdin. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Şayet dileseydin onları da beni de Kıptî'nin ölümü[190] sebebiyle öldürürdün. Başkaları şöyle demiştir: **Dileseydin onları helâk ederdin.** Aynı helâk çeşidiyle. **Beni de.** Güç yetirmek üzere. Yani beni helâk etmeye güç yetirebilirsin. Fakat bunu hak edecek bir durum olmadığından beni helâk etmezsin. Bu beyan şöyle olabilir: Dileseydin onları fitne helâkıyla helâk ederdin, beni de helâk edebilirdin.

Dileseydin onları ve beni daha önce helâk ederdin. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin? Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Mûsâ (a.s.) diyor ki *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bizi başlangıç itibariyle, sefihleri de yaptıklarından dolayı helâk etme hakkın vardır. [§]İkinci yorum da şudur: Mûsâ (a.s.) diyor ki; dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. Dolayısıyla bizi şimdi helâk etme. Çünkü Mûsâ (a.s.), kavmine geldiğinde ve onların falanca sebepten dolayı helâk edildiğini haber verdiğinde, kavminin ona inanmayacağından, aksine onu itham ederek "onları sen öldürdün" demelerinden korktu. Nitekim bazı kıssalarda onun Hârun'u bazı dağlara çıkardığı, Hârun'un orada vefat ettiği, bunun üzerine kavmine bu durumu haber verdiği, onların da onu yalanlayarak "sen onu öldürdün" dedikleri nakledilir. Buna göre burada kavminin bu kimseler konusunda onu itham edeceklerinden ve bunların başına gelen şeyler konusunda onu tasdik etmeyeceklerinden korkmuş olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

75

---

189 el-Bakara, 2/55.

190 Yani Mûsâ'nın (a.s.) Kıptî'yi öldürmesi. Cenâb-ı Hak bunu şu ilâhî beyanda bildirmiştir: "Mûsâ dedi ki: Rabb'im! Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum!" (el-Kasas, 28/33).

İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin? Bu beyan çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Bununla bildirme kastedilmiş olabilir. İkinci olarak inkâr ve red anlamında olabilir. Üçüncüsü olumluluk anlamına gelmesi mümkündür. İnkâr olması durumunda anlamı şöyle olur: **İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin?** Yani bunu yapma ve **içimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk** etme. Bunun gibi sözler söylenir. Bir kimse diğerine inkâr etme anlamında “sen şöyle yapacak mısın?” der. Yani bunu yapma. Öteki durum da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yine bundan olumluluk da kastedilmiş olabilir. Sanki şöyle demiş olur: **İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk** etme hakkın vardır. **Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir.** Bunun imtihan, sınama olmasıdır. Yani sen bunu imtihan ve sınama olarak yaparsın, azap olarak değil. Bu beyanın soru anlamında olması mümkündür. Fakat cevabı gelmemiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten Allah, hiç başkalarıyla bir olur mu?”[191], “iftira edenden daha zâlimi kimdir?”[192] ve benzeri ki bunların cevabı gelmemiştir. Bu durum da böyledir. **76** [§]Cenâb-ı Hakk’ın onları helâk etmesinin, onların bir kısmının aşırıya gitmesi sebebiyle imtihan olması da mümkündür. Her ne kadar onların bir kısmı bu suçtan uzak olmuş olsalar da. Savaş durumunda merkezde bulunanların[193] isyan etmesi[194] üzerine başarısızlık ve yenilgiye düşmeleri Allah’ın onlara yönelik bir imtihanıdır. Tıpkı “Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz”[195] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi. Bu durum da böyledir.

[Hidâyeti Allah Yaratır]

Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir; onunla dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin. Ebû Bekir şöyle demiştir: **Onunla saptırırsın**. Yani **dilediğini** nehyedersin ki şayet bu nehiy olmasaydı fiil, sap-

---

191 er-Ra‘d, 13/33.

192 el-En‘âm, 6/21.

193 Ordunun merkezi, orada durmak ve asla ayrılmamakla emredildikleri yerdir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “rkz” md.).

194 Yani Uhud savaşında okçuların dağdaki yerlerini terketmeleri.

195 “Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hatırlayın ki O’nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz, ama Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz; içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordunuz; derken Allah denemek için onların karşısında sizi bozguna uğrattı. Sonunda yine de sizi bağışladı. Allah müminlere karşı lütufkârdır” (Âl-i İmrân, 3/152).

kın bir fiil olmazdı. **Dilediğini de doğru yola iletirsin.** Yani ona emredersin ki şayet bu emir olmasaydı söz konusu fiil doğru bir fiil olmazdı. Fakat "men" (من) kelimesi, fiiller için değil, şahıslar için kullanılır. Eğer onun belirttiği gibi olsaydı Cenâb-ı Hak "tudıllu bihî mâ teşâu" (تضل به ما تشاء) buyururdu. Böyle buyurmadığına göre durumun, onun belirttiği gibi olmadığı ortaya çıkmış olur. Bunun yorumu bize göre şöyledir: Cenâb-ı Hak, bunu tercih edeceğini bildiği kimsede sapkınlık fiilini yaratır; hidâyet fiilini tercih edeceğini bildiği kimsede de hidâyet fiilini yaratır. O her şeyin yaratıcısıdır. Bunun aslı şudur: Allah'a nispet edilen fiillerin hepsine baktığımızda -ki nispetlerin farklılığı türlerin farklılığına bağlıdır- fiilin Allah'tan olmasının hakikati, yaratıcısı olmakla nitelenmeyi hak ettiği yönden kendisine nispet edileni yaratmaktır. **Doğru yola iletir ve saptırırsın** meâlindeki beyan da böyledir. Ayrıca bu beyan "başarılı kılarsın (tevfîk) ve yardımsız bırakırsın (hızlân)" anlamına da gelebilir.

Sen bizim velîmizsin. Yani bize daha evlâsın. **"**Sen bizim hidâyetimizin sahibisin" anlamına da gelebilir. Yahut "sen bizim nimetimizin sahibisin" anlamında da olabilir. **Artık bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin** ve sen merhametlilerin en iyisisin. Çünkü O'nun dışındaki herkes, O'nun rahmetiyle merhamette bulunur ve bağışlar.

وَاكْتُبْ لَنَا فٖى هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَٓا اِلَيْكَ قَالَ عَذَابٖٓى اُصٖيبُ بِهٖ مَنْ اَشَٓاءُ وَرَحْمَتٖى وَسِعَتْ كُلَّ شَىْءٍ فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذٖينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالَّذٖينَ هُمْ بِاٰيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾

[§]*156. "Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz! Şüphesiz biz sana yöneldik. Allah buyurdu ki: Azabıma dilediğimi uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım."* 77

Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz! Bu beyandaki yazmanın gereklilik anlamına gelmesi mümkündür. Yani **bize bu dünyada da âhirette de iyiliği** gerekli kıl. Yahut sabit kılmak anlamına da gelebilir. Yani bize **bu dünyada iyilik** ver ve bunu sabit kıl. "Bize dünyada da âhirette de iyilik ver"[196]

---

[196] el-Bakara, 2/201.

meâlindeki ilâhî beyanla aynı anlama gelmektedir. Bazıları şöyle demiştir: **Bize yaz!** Yani dünyada ve âhirette kendisiyle iyiliği hak edeceğimiz amelimizde bizi başarılı kıl! Bu beyanın şöyle yorumlanması da mümkündür: Bize dünyada iyilikler yaz, kötülükler yazma. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bu dünyada iyilik** ki onunla dünya sonlansın ve nihayete ersin. Yoksa her müslümanın mutlaka bu dünyada yapmış olduğu bir iyilik bulunmaktadır. "Ey Rabb'imiz bize dünyada da âhirette de iyilik ver" meâlindeki beyan bu anlama gelmektedir ki onlar hayatlarının sonu itibariyle iyilik istemişlerdir. Bu durum, "kim iyilikle gelirse ona şu vardır"[197] meâlindeki ilâhî beyanlar gibidir. Bu konudaki nihai gerçeği bilen Allah'tır.

Şüphesiz biz sana yöneldik. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Şüphesiz biz sana yöneldik.** Yani biz sana meylettik. Başkaları şöyle demiştir. **Şüphesiz biz sana yöneldik.** Yani sana tövbe ettik. Ayrıca denilmiştir ki; bu sebeple yahudiler kendilerini yahudi olarak isimlendirmişlerdir. Yani Allah'a tövbe edenler. **78** Fakat belirtildiği gibi olsaydı "İbrahim yahudi değildi"[198] meâlindeki beyan **[§]** tövbe edenlerden değildi anlamına gelirdi. Bu gerçeğe uzak bir yorumdur. Fakat eğer bu sebeple isimlendirilmişlerse *-en doğrusunu Allah bilir ya-* "İbrahim yahudi değildi" beyanı şu anlama gelir: Yani İbrahim yahudilerin bulunmuş olduğu yol üzere değildi. Aynı şekilde o, hıristiyanların onun hakkında iddia etmiş oldukları yol üzere de değildir. Aksine o, Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi.

Allah buyurdu ki: Azabıma dilediğimi uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara yazacağım. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, Allah'ı inkâr eden ve peygamberlerini yalanlayan kimseleri azaba uğratmayı dilemiş; Allah'a itaat eden ve peygamberlerini doğrulayan kimselerin de rahmetine ulaşmalarını dilemiştir. **Azabıma dilediğimi uğratırım** meâlindeki beyan, onların azaba uğramalarını dileyince, azaba uğramalarına sebep olan fiillerini ve davranışlarını da dilediğini göstermektedir. Çünkü "men" (من) kelimesi, insanoğlu için kullanılır. Allah'ın onlar için imanı dileyip sonra da onların azaba uğratılmalarını dilemiş olması mümkün değildir. Fakat Cenâb-ı Hak, onların iman etmeyeceklerini ve hidâyeti değil, sapkınlık fiilini tercih edeceklerini bilince, onların tercih ettiği fiilleri yapmalarını diler. **Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır.** İster mümin

---

197 "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır" (el-En'âm, 6/160); "Kim (ilâhî huzura) iyilikle gelirse ona daha iyisi verilir" (en-Neml, 27/89; el-Kasas, 28/84).

198 "İbrahim ne yahudi ne hıristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi" (Âl-i İmrân, 3/67).

ister kâfir olsun bu dünyada herkeste Allah'ın rahmetinin eserleri vardır ki bunlar sayesinde geçiniyor, kardeşlik yapıyor, birbirlerini seviyor ve bunların içinde hayatlarını devam ettiriyorlar. Fakat âhirette müminlerin ayrıcalığı vardır; bunda kâfirin bir payı yoktur. İşte bu **ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara yazacağım** meâlindeki beyanda mevcut anlamdır. Yani Allah'a isyan ve Ona aykırı davranmaktan korkanlara. **Zekâtı verenlere.** Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "De ki: 'Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı?' De ki: 'Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır; kıyâmet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır'"[199]. Cenâb-ı Hak, dünyanın temiz rızıklarını ve nimetlerini müslümanla kâfir arasında müşterek yaptı. Kıyâmet gününde ise sadece iman edenlere mahsus olacak, kâfirlerin ise bunda payı olmayacaktır. Buna göre rahmeti bu dünyadaki herkesi kuşatmıştır. Fakat âhirette sadece iman edip şirkten sakınanlar için olacaktır. **Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz!** meâlindeki beyanın *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şu anlama gelmesi de mümkündür: Onlar rahmet dilemişlerdir. Cenâb-ı Hak da **rahmetimi,** Allah'a isyan ve O'na muhalefet etme **korkusu taşıyanlara yazacağım** diye buyurmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zekât verenlere. Bunun bilinen zekâtı verenler anlamında olması mümkündür. Ayrıca nefis tezkiyesi anlamına da gelebilir. Tıpkı [§]"nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir, onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir"[200] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Sözü edilen bu âyette malî zekâtın kastedilmediği bilinen bir husustur. Aksine buradaki zekât, tevhit ve takvâ ile nefsin tezkiyesidir. "Allah'ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı"[201] meâlindeki beyanda bu mânadadır. Burada da söz nefis tezkiyesi anlamındaki zekâttır; bilinen anlamıyla malî zekât değildir. İlki de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Şayet bilinen anlamıyla zekât ise bu, durumu ağır olan ve mallarından zekât alınmasının zor olduğu bir topluluk hakkındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler"[202].

79

Âyetlerimize inananlar. Başka yerde belirttiğimiz üzere Allah'ın âyetlerine inananlar ve onları tasdik edenler, Allah ve peygamberlerine iman etmişlerdir. Onun âyetlerini yalanlayanlar, Allah'ı yalanlamış ve peygamberlerine muhalefet etmişlerdir. Çünkü Allah'ı ve peygamberlerini bilmek gözlem ve duyular-

---

199 el-A'râf, 7/32.

200 eş-Şems, 91/9-10.

201 en-Nûr, 24/21.

202 Fussılet, 41/8.

la değil, âyetler ve deliller yoluyladır. Bundan dolayı âyetlere iman, Allah’a ve peygamberlerine iman etmek, bunları yalanlamak da Allah ve peygamberlerini yalanlamak demektir.

اَلَّذ۪ينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذ۪ي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا
عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْج۪يلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ وَيَضَعُ
عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّت۪ي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِه۪
وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذ۪ٓي اُنْزِلَ مَعَهُٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

157. “Onlar, ellerindeki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler.”

Onlar, o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Yani bütün hayatında, tüm emir ve yasaklarda peygamberin izinden giderler ve ona uyarlar. Cenâb-ı Hak **o resûle, o nebîye** anlamındaki beyanla onu resûl ve nebî olarak isimlendirdi. **Resûl**, risâleti tebliğ etmek üzere gönderilmiş ve her durumda bununla görevlendirilmiş kimsedir. **Nebî,** soru sorulması ve bilgi talebi durumunda onlara bir takım hususları haber veren demektir. Resûl, ister sorsunlar ister sormasınlar, ister dilesinler ister kaçınsınlar tebliğle görevlendirilmiş elçidir. Hz. Muhammed (s.a.) için bildirme ve tebliğ olmak üzere her iki durum da mevcuttu. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “Ey Peygamber! Rabb’inden sana indirileni tebliğ et!”[203], “sana düşen sadece duyurmaktır”[204].

---

[203] el-Mâide, 5/67.

[204] eş-Şûrâ, 42/48.

[Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Delili Olarak Beşâirü'n-Nübüvve]

80

[§]Ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o ümmî peygamber. Ümmî geçmiş bir âyet-i kerîmenin tefsirinde açıklanan niteliktir. Bu âyet-i kerîme şudur: "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun"[205] **Ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları.** Yani Tevrat'ta onun resûl, nebî ve ümmî olduğunu yazılı buluyorlar. "Sen bunu önceki kitaplardan, bunların ilim ve hikmetlerinden aldın" dememeleri için "sen bundan önce bir kitap okumuyordun", "Bu senin telifindir" dememeleri ve bunun peygamberin kendisinden değil de Allah katından geldiğini bilmeleri için "sen onu kendi elinle de yazamıyordun", diye buyuruldu.

Bu âyet-i kerîmede Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğinin ispatına işaret vardır. Zira Cenâb-ı Hak, onun ümmî olduğunu bildirmiştir. Ümmî ise "sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun" meâlindeki ilâhî beyanda belirtilen bir niteliktir. O ne okuyabiliyor ne de eliyle yazabiliyordu. Bununla birlikte Hz. Peygamber, onların kitaplarında olanı bilmeden veya onlara bakmadan ve dilini bilmeden onların kitaplarında mevcut bilgileri onlara haber verdi. Bu durum, Resûl-i Ekrem'in bunları Allah katından öğrendiğini göstermektedir.

Ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder. Bu ilâhî beyanda Hz. Muhammed'in (s.a.) nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Zira bu kimseler, Tevrat ve İncil'i getirip de senin bu anlattıklarını Tevrat ve İncil'de bulamıyoruz, dememişlerdir. Bu durum, onların bu şekilde kendi kitaplarında bulduklarını göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Peygamber onlara iyiliği emreder ve onlara kötülüğü yasaklar. Yani **ellerindeki Tevrat'ta onun,** Allah'ın emrettiği şeyleri **emrettiğini** ve Allah'ın yasakladığı şeyleri **yasakladığını yazılı bulmaktadırlar. Yine onlara temiz şeyleri helâl kılar.** Allah'ın onlara helâl kıldığı şeyleri. **Pis şeyleri haram kılar.** Allah'ın onlara haram kıldığı şeyleri. Onlar Tevrat'ta onun ancak Allah'ın emri doğrultusunda bir şeyi emredip yasakladığını ve bir şeyi helâl kılıp haram kıldığını buluyorlar. Fakat onlar, onu inat ve büyüklenme sebebiyle inkâr ediyorlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda ve diğerlerinde belirtildiği gibi: "Onu kendi oğullarını

---

205 "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi." (el-Ankebût, 29/48).

tanıdıkları gibi tanırlar"[206]. **Peygamber onlara iyiliği emreder ve onlara kötülüğü yasaklar** ilâhî beyanı şu yoruma açıktır: [§]Yani akıl ve fıtrat bakımından iyi olan şeyi emreder ki bu da tevhittir. Aynı şekilde akıl ve fıtrat bakımından kötü olan şeylerden onları meneder ki bunlar inkâr ve tüm günahlardır. **Onlara temiz şeyleri helâl kılar.** Yani akıl ve fıtrat bakımından temiz olan şeyleri **helâl kılar**. Yine hem akıl hem de fıtrat bakımından pis olan şeyleri de **haram kılar.** Zira insan tabiatının pis gördüğü şeyler vardır ki bunlar insana besin olarak yaratılmamıştır. Bilakis insanın gıdası insan tabiatının temiz gördüğü besinlerdir. Bunlar temizlikte en yüksek düzeye ulaşmıştır. Hayvanların gıdası böyle değildir. Bu, muhtemel bir yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra, iyi ve temiz şeylere gelince; akıl ve fıtrat olduğu hal üzere bırakılırsa (bozulmazsa) bir şeyin iyi ve temiz yahut kötü ve pis olduğunu bildiren bir peygambere ihtiyaç olmazdı. Akıl ve fıtrat bütün bunları bilirdi. Fakat akıllar şüphelerle karşı karşıya kalır ve bunları bilmesini engeller. Dolayısıyla iyi ile kötüyü ve temiz ile pis olanları kendisine bildirecek Allah'ın elçisine ihtiyaç duyar.

Ağırlıklarını kaldırır. Denildi ki; kendilerine ağır gelen musibetler. Yine şöyle denilmiştir: **Ağırlıklarını**. İbâdet ve ameldeki sıkıntıyı. Yine denildi ki; **ağırlıklarını** demek, ahitlerini demektir. Yine şöyle denilmiştir: **Ağırlıklarını,** yani İsrâiloğulları'nın sorumlu olduğu ağır mükellefiyetler[207]. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Ağırlıklarını kaldırır.** Yani işledikleri günahları[208], yani dünyada işledikleri günahların cezalarını.

Üzerlerindeki zincirleri çözer. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Yahudiler "Allah'ın eli bağlanmış" dediler[209]. Yani bizi cezalandırmaktan alıkonulmuştur. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir." [§]Yani cehennemde elleri boyunlarına bağlanmıştır. Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed'in (s.a.) ümmetinden, ona iman etmeleri ve onu tasdik etmeleri dolayısıyla **üzerlerindeki zincirleri** kaldırdığını bildirmiştir. Bu durum onların Resûlullah'a (s.a.) uymaları sayesindedir. Bu konuda şöyle denilmiştir: **Üzerlerindeki zincirler.** Onların üzerindeki kan ve kasten öldürme konusunda affın caiz olmaması, diyetin alınmaması, necasetleri kesip atma dışında yıkamanın caiz olmaması ve bunun

81

82

---

206 el-Bakara, 2/146; el-En'âm, 6/20.

207 Bu İbn Kuteybe'nin görüşüdür. bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 173.

208 Muhtemelen müellif bu görüşü İbn Kuteybe'ye nispet etmekte yanılmıştır. krş. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 173.

209 "Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir" (el-Mâide, 5/64).

dışındaki kendilerine helâl olmayan katı hükümler. Bu tür yasaklar bu ümmet için helâl kılınmıştır. Ağırlıklar ve üzerlerindeki zincirlerin şunlar olması da mümkündür: Onların yapmış oldukları zulüm sebebiyle kendilerine haram kılınmış ve bizzat kendilerinin haram kıldığı şeyler. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık"[210], "Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise içyağını onlara haram kıldık. Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık"[211]. Bu sözü edilenler, azgınlıkları ve zulümleri sebebiyle onlara haram kılınmıştır. Cenâb-ı Hak bu yasakların bu ümmetten kaldırıldığını ve onlara haram kılınmadığını bildirmiştir.

O peygambere inanan. Yani Hz. Muhammed'i (s.a.) tasdik edenler. **Onu koruyup destekleyenler.** Denildi ki; ona mallarıyla destek olanlar. **Ona yardım edenler.** Kılıçla, elleriyle. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Onu koruyup destekleyen ve ona yardım edenler.** Bu iki defa zikredilmiş aynı sözdür ki bu da yardımdır. Denildi ki; **onu koruyup destekleyenler**. Ona uyanlar. **Ona yardım edenler.** Onu destekleyenler (iâne). Yine denildi ki; **onu koruyup destekleyenler.** Yani onu yönetenler.

Onunla birlikte gönderilen nura uyanlar. Yani Kur'ân'a. Cenâb-ı Hak, onu nur olarak nitelemiştir, zira akıl vasıtasıyla eşyanın hakikatini aydınlatmaktadır. Çünkü nur, duyulur âlemde eşyanın örtüsünü açan şeydir. Kur'ân da böyledir ki o, kalplerdeki şüpheleri giderdiği ve örtüsünü açtığı için nurdur. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak nur olarak nitelemiştir, zira o eşyayı aydınlatmakta, onun aracılığıyla görünen (şâhid) ve görünmeyen (gâib) bilinmektedir, böylelikle gâib olan duyulur gibi olmaktadır.

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَم۪يعًا الَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْي۪ وَيُم۪يتُۖ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الَّذ۪ي يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِه۪ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾

---

[210] en-Nisâ, 4/160.

[211] el-En'âm, 6/146.

83 **[§]*158. "De ki: 'Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O'ndan başka tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve ümmî peygamber olan Resûl'üne -ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.'"***

[Hz. Muhammed Bütün İnsanlara Gönderilmiş Peygamberdir]

De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. Bu beyanda Resûlullah'ın (s.a.) bütün insanlara gönderildiğine dair bir işaret vardır. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Ben kırmızıya da siyaha da gönderildim"[212]. Diğer peygamberler ise belirli kavimlere, belirli bilinen köy ve şehirlere gönderilmişlerdir. Yine bu beyanda şu durum da belirtilmektedir: Cenâb-ı Hak, ona insanlara **ben Allah'ın size gönderdiği elçiyim** demesini buyurduğuna göre, onun bütün insanlara hitap ederek **ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçiyim** demesi mümkün değildir. Fakat bu hitabı insanlara elçi göndermek suretiyle yapmaktadır. Böylelikle gönderilen elçinin "o Allah'ın size gönderdiği elçidir" sözü, kendisinin **ben Allah'ın size gönderdiği elçiyim** sözü konumundadır. Onun ismi, insanlara gönderilen elçilerin tebliğiyle yayıldı. Sanki kendisi tebliğ etmiş ve onlara **ben Allah'ın size gönderdiği elçiyim** demiştir. Yahut Cenâb-ı Hak insanları musahhar kıldı tâ ki bir kısmı diğerlerine onun risâletini tebliğ etti. Böylelikle onun haberi ve ismi doğu ve batıya, yeryüzünün tüm bölgelerine yayıldı. Bu durum, onun peygamberliğinin en büyük delillerindendir.

Sonra, Cenâb-ı Hak onun Allah'ın gönderdiği bir elçi olduğunu açıklamış ve şöyle buyurmuştur: O **göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın gönderdiği bir elçidir. O'ndan başka tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür.** Cenâb-ı Hak, her şeyin sahibi olmasına karşın özel olarak yeri ve göğü belirtmiştir, çünkü bu ikisi insana göre mülk olarak en üst seviyededir. Veya Cenâb-ı Hak bunları zikretti ki yerde ve göklerde olan her şeyin sahibi olduğunu, kendilerinin de O'nun kulu olduklarını bilsinler. Yahut Cenâb-ı Hak bunları belirtti ki bu ikisindeki yönetimin tek bir varlıkta olduğunu bilsinler. Nitekim ikisi arasındaki uzaklığa rağmen göğün faydaları yerin faydalarıyla irtibatlıdır.

84 **[§]O'ndan başka tanrı yoktur.** Cenâb-ı Hak bunu belirtmiştir, çünkü Araplar tapılan her varlığı ilâh olarak isimlendirmişlerdir. Onlar Allah'ın dışında putlara tapıyorlardı ve onları ilâh olarak isimlendiriyorlardı. Cenâb-ı Hak,

---

[212] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 304; Müslim, "Mesâcid" 3.

kendisi dışında onların taptıkları varlıklardan ulûhiyet niteliği bulunmadığını belirtti ve bunu sadece kendisi için sabit kıldı. Ayrıca yüce Allah, ulûhiyet ismine ve ibadete başkasının değil, sadece kendisinin lâyık olduğunu bildirdi. **O hayat verir ve öldürür.** Onun dışında taptıkları varlıklar hayat verme ve öldürmeye güç yetiremezler. Cenâb-ı Hak *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bunu belirtti, çünkü duyulur âlemde hayattan daha fazla lezzet veren ve arzulanan bir şey, ölümden de daha acı ve korkunç bir şey yoktur. Bu, kendilerinin bilmediği şeylerden en lezzetli olana yönelmeleri, en kötü ve en acı olandan kaçınmaları içindir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut Cenâb-ı Hak hayat veren ve öldürenin kendisi olduğunu bildirmiştir ki bu durum, bunların çok sayıda değil, tek bir varlığın fiili olduğunu göstersin.

Öyleyse Allah'a ve ümmî peygamber olan resûlüne -ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır-. Resûlullah (s.a.) her hayırda öndeydi. Buna göre de insanları hayra davet etmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği üzere: "Ben inananların ilkiyim"[213], "ben müslümanların ilkiyim"[214]. Buna göre Resûlullah kendisi iman ettikten sonra insanlara iman etmelerini emretmiştir. **Allah'a ve O'nun sözlerine inanır.** Bu beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Resûlullah, Allah'a ve geçmiş kitaplarda mevcut olan sözlerine iman etmiş, sonra da onların kitaplarında bulunan gayba dair haberleri (kıssaları) bildirmiştir ki onlar Resûlullah'ın bunları Allah katından öğrendiğini bilsinler.

Sözlerine. Bu ifade hakkında farklı görüşler ileri sürüldü. Müfessirlerin çoğu demiştir ki "kelimâtihî" (كلماته) ifadesi Kur'ân'a demektir. Bazı kırâatlarda "vekelimetihî" (وكلمته) şeklinde "elifsiz" okunmuştur. Buna göre bu ifade Îsâ'ya (a.s.) hamledilmiştir. Sanki şöyle buyurmuştur: Allah'a, Muhammed'e (s.a.) ve Îsâ'ya (a.s.) iman edin! Bu beyana ilişkin diğer muhtemel yorum şudur: Sözlerine. Ona verdiği helâl, haram, emir, nehiy, hikmet ve hükümlere ki bunları bize emretmiş ve şeriat yapmıştır. Bu, İbrahim (a.s.) hakkında belirtildiği üzere Cenâb-ı Hakk'ın "İbrahim'i (a.s.) bazı sözlerle sınayıp da İbrahim'in (a.s.) onları eksiksiz yerine getirmesi"[215] durumu gibidir.

[§]Ona uyun ki doğru yolu bulasınız. Ona uymayı daha önce açıkladık[216]. O halde ona uyun ki doğru yolu bulasınız.

85

---

213 el-A'râf, 7/143. Bu, Mûsâ'nın (a.s.) sözüdür.

214 el-En'âm, 6/163.

215 "Vaktiyle Rabb'i İbrahim'i bazı sözlerle sınayıp da İbrahim onları eksiksiz yerine getirince…" (el-Bakara, 2/124).

216 bk. Önceki âyet-i kerîme.

وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰٓى اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾

159. Mûsâ’nın kavminden hak yolu gösteren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardı.

Mûsâ’nın kavminden hak yolu gösteren bir topluluk vardı. Bu beyan hakkında şöyle denilmiştir: Hak yola davet eden bir **topluluk**. **Onun ışığında âdil davranan**. Yani onunla amel eden. Bu “Rabb’inin yoluna hikmetle davet et”[217] ilâhî beyanı gibidir. İlki de hak yoluna davetin gizlenmesi suretiyle buna göre yorumlanır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Hak yolu gösteren**. Yani hak olanı yapan. Kendi aralarında **onun ışığında âdil davranan.** Fakat ilk yorum gerçeğe daha yakındır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Mûsâ’nın kavminden hak yolu gösteren bir topluluk vardı** beyanının, onların zamanında, Mûsâ’nın kavminden Allah’ın değerli kıldığı, insanları Resûlullah’a inanmaya davet eden bir topluluk olması mümkündür. Yahut onun kavminden Resûlullah’ın (s.a.) zamanında yaşayan bir topluluktur ki bunlar Mûsâ’nın kavminde ona iman edenlerden geriye kalanlardır. Bunlar insanları ona davet ediyor ve buna göre davranıyorlardı.

وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًا وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اِذِ اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُٓ اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾

160. “İsrâiloğulları’nı nesillere göre on iki topluluğa ayırdık. Halkı kendisinden su istediğinde Mûsâ’ya, ‘Asânı taşa vur!’ diye vahyettik. Taştan on iki göze fışkırdı. Her kabile içeceği yeri belledi. Üzerlerine de buluttan gölgelik yaptık; onlara kudret helvasıyla bıldırcın eti indirdik. ‘Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyin’ (dedik)***. Onlar*** (nankörlükleriyle) ***bize değil fakat kendilerine kötülük ediyorlardı.”***

---

[217] en-Nahl, 16/125.

İsrâiloğulları'nı nesillere göre on iki topluluğa ayırdık. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "onları grup grup yeryüzüne dağıttık"[218] meâlindeki beyanda kastedilen topluluklardır. Denilmiştir ki: **Ayırdık,** yani onları **Nesillere göre on iki** grup yaptık. Başka müfessirler şöyle demiştir: **İsrâiloğulları'nı nesillere göre on iki topluluğa ayırdık.** Yani onları denizden geçirdik ve onları **nesil bakımından on iki grup** yaptık. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Esbât" (الأسباط), boylar demektir. "Sıbt" (السبط) tekilidir. [§]İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Esbât" (الأسباط) kabileler demektir. "Sıbt" (السبط) tekilidir. Yine şöyle denilmiştir: Onların "esbâtı" Araplar'ın kabileleri gibidir. Yine denilmiştir ki kabile değil, boy demektir. Yine denilmiştir ki İshak'ın (a.s.) oğulları "esbât"; İsmail'in (a.s.) oğulları ise kabileler ve boylar olarak isimlendirilir. Bundan dolayı Araplar için "şu kabile" ve "şu boy" denilir. Bunun nasıl olduğunu tam olarak bilmiyoruz. Yine denilmiştir ki, bir kimsenin "sıbtı", oğlunun oğlu demektir[219]. Nitekim Hasan ve Hüseyin'in Resûlullah'ın (s.a.) "sıbtı" oldukları rivayet edilmiştir[220].

86

Halkı kendisinden su istediğinde Mûsâ'ya, vahyettik. Bu beyan hakkında denildi ki: "Halkı kendisinden su istediğinde" beyanı, onların şehirlerde ve köylerde değil, çölde olduklarını göstermektedir. Çünkü eğer onlar köylerde olsalardı, köyler akan ırmaklar ve pınarlardan yoksun değildir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak **üzerlerine de buluttan gölgelik yaptık** diye buyurmuştur. Bu durum, onların çölde olduklarını göstermektedir. Çünkü orada gölgeliğe ihtiyaç duyulur. Köylerde ise ihtiyaç duyulmaz.

Taştan on iki göze fışkırdı. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Başka bir sûrede zikredildiği üzere[221] "infecerat" (انفجرت) fışkırdı demektir. Yine şöyle denilmiştir: Bu kelime Arapça değil, onların diliyledir. **Her kabile içeceği yeri belledi**. Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, her bir kabilenin içeceği yeri bilmeyi onlar için bir ibadet şekli kıldı[222]. Bazıları da şöyle demiştir: Hayır! Fakat bir izdiham yaşamasınlar ki çocukları arasında kavga, bozgunculuk, çekişme ve ihtilaf olmasın diye böyle yaptı.

---

[218] el-A‘râf, 7/168.

[219] bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, "sbt" md.

[220] Bu lafızlarla rivayeti bulamadım. Fakat Ya‘lâ b. Mürre'den Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: Hasan ve Hüseyin iki torundur (esbât)." Bu rivayeti Taberânî nakletmiştir. İsnadı hasendir (bk. Heysemî, *Mecma‘u'z-zevâid*, IX, 181).

[221] "Mûsâ kavmi için su istemiş, biz de ona, "Asânı taşa vur!" demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fışkırdı." (el-Bakara, 2/60).

[222] Semerkandî'nin ifadeleri şöyledir: "Cenâb-ı Hak, her bir kabilenin içeceği yeri bilmeyi onlar için bir ibadet şekli kıldı ki bir grup diğerinin içme yerine tecavüz etmesin. Nitekim onlar imtihan yoluyla bundan sorumluydular" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 313 a-b).

87 **[§] Üzerlerine de buluttan gölgelik yaptık; onlara kudret helvasıyla bıldırcın eti indirdik.** Bu âyet-i kerîmede onların bütün geçim kaynaklarının, kendileri için külfetsiz ve yorulmaksızın gökten olduğu belirtilir.

Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyin. Belirtilen kudret helvasıyla bıldırcın etini ve diğerlerini. **Onlar bize kötülük etmemişlerdi.** Allah'a kötülük yapmayı kimse kastetmemiştir. Fakat onlar Allah'ın onlar için koymuş olduğu sınırları aştıklarında kendilerine kötülük etmiş olurlar. Çünkü bu sınırı aşmanın zararı kendilerine döner. Onlar için belirtmiş olduğu bu nimetleri Cenâb-ı Hak, cezalandırma ve imtihan etmek amacıyla onlar için yaratmıştır. Bunlar kudret helvası, bıldırcın eti, pınarlar ve gölgeliktir. Bu durum, dünyevî cezalara haz ve nimetlerin de karışabildiğini göstermektedir. Aynı şekilde dünveyî hazlara da keder ve musibetler karışabilmektedir. Bu nimetler ancak âhirette saf ve katışıksız olacaktır. Aynı şekilde oradaki ceza da katışıksız olacak ve hazlardan ayrılacaktır.

وَاِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيَٓئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٦١﴾

161. "Onlara, 'Şu şehre yerleşin; orada dilediğiniz gibi yiyip için ve af dileyin; kapıdan eğilerek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ileride ihsanlarımızı daha da arttıracağız' denildi."

Onlara, 'Şu şehre yerleşin' denildi. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: **Şu şehre yerleşin.** Beytülmakdis'e. Burada bildirilen şehrin Mâide sûresinde belirtilen yer olması mümkündür. Bu, "Ey kavmim! Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin, sakın geri dönmeyin"[223] meâlindeki ilâhî beyandır. Söz konusu âyette Cenâb-ı Hak oraya girmeyi onlara emretmiş; geri dönmeyi de yasaklamıştır. Bu âyette de oraya yerleşmelerini emretmiş, buradan diledikleri gibi yemelerini mübah kılmıştır.

Af dileyin (Hıtta deyin). Günahları indirmeye vesile olan sebeplere dönün. Onların "bizden falan şeyi indir" sözleri anlamında değildir. Bu, Hûd'un (a.s.) söylemiş olduğu "Rabb'inizden bağışlanma dileyin" meâlindeki beyan gibidir. Yani bağışlanmaya vesile olan sebepleri yerine getirin, bu da tevhittir.

---

[223] el-Mâide, 5/21.

[§]Kapıdan eğilerek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ileride ihsanlarımızı daha da arttıracağız. Bu âyetin açıklaması Bakara sûresinde geçmişti[224].

فَبَدَّلَ الَّذٖينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذٖى قٖيلَ لَهُمْ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَٓاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾

162. "Sonra içlerinden hakkı çiğneyenler, sözü değiştirip kendilerine söylenenden başka bir şekle soktular. Biz de hakkı çiğnedikleri için üzerlerine gökten bir azap gönderdik."

Sonra içlerinden hakkı çiğneyenler, sözü değiştirip kendilerine söylenenden başka bir şekle soktular. Biz de hakkı çiğnedikleri için üzerlerine gökten bir azap gönderdik. Bu beyanı da aynı şekilde daha önce geçtiği yerde açıkladık. Sadece burada **üzerlerine gönderdik** meâlindeki kısmı belirtilmiş, Bakara sûresinde ise "indirdik" buyurulmuştur[225]. Kıssa ise birdir. Bu durum, lafızların farklılığının anlam ve hükümlerin farklılığını ve değişikliğini gerektirmediği bilinsin diyedir. Bu âyet-i kerîmede **hakkı çiğnedikleri için** diye buyurulmuş, diğerinde ise "yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle" diye buyurulmuştur. Fısk, emrin gereğinin dışına çıkmaktır; zulüm ise bir şeyi yerli yerine koymamaktır. Onlarda Allah'ın emrinin dışına çıkmak ve bir şeyi yerli yerine koymamak olmak üzere her iki durum da vardı. Cenâb-ı Hak bu ümmete pek çok şekilde ikramlarda bulunmuştur. Bunlar resûlüne itaat, ona boyun eğme ve onu tazim etme gibi hususlardır; tâ ki kimsenin aklına ona iman ettikten ve uyduktan sonra muhalefet etmek gelmesin. Yine anlayış, hikmet ve fıkıh, Cenâb-ı Hakk'ın bu ümmete ikram ettiği hususlardandır. Hatta onların fıkıh konusunda peygamberler gibi olduğu belirtilir[226]. Mûsâ'nın (a.s.) kavmi

---

224 el-Bakara, 2/58. âyetinin tefsirine bakınız.

225 "Fakat zâlimler kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Bunun üzerine, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zâlimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik." (el-Bakara, 2/59).

226 Müellif, muhtemelen Ebu'd-Derdâ'dan nakledilen şu rivayeti işaret etmektedir: O, Resûlullah'tan şöyle işittiğini söylemiştir: "…Şüphesiz âlimler peygamberlerin vârisleridir. Zira peygamberler dinar ve dirhem miras bırakmazlar. Onlar ilmi miras bırakırlar. Kim bu ilmi alırsa bol bir pay almış olur" (Ebû Dâvûd, "İlim", 1; Tirmizî, "İlim", 19; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, I, 289). Hadisin farklı tarih ve şahitleri vardır (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 83). Fakat bu rivayetin olan "ümmetimin âlimleri İsrâiloğulları'nın peygamberleri gibidir" meâlindeki meşhur olanı, mevzû rivayetlerdendir (bk. Ali el-Kârî, *el-Masnû'*, s. 123; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 83).

ve diğer milletler böyle değillerdi. Görmez misin ki Mûsâ'nın (a.s.) kavmi, onlara emrettiği şeylerde ona muhalefet etmişlerdi.

وَسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتٖى كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ اِذْ يَعْدُونَ فِى السَّبْتِ اِذْ تَأْتٖيهِمْ حٖيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتٖيهِمْ كَذٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾

89

[§]*163. "Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Onlar, cumartesi tatili yaptıkları gün, avlayacakları balıklar sürüler halinde suyun yüzüne çıkarak onlara doğru gelirken, tatil yapmadıkları günde ortalığa çıkmıyorlar diye cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı. Yoldan çıkmaları sebebiyle onları işte böyle sınıyorduk."*

Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Deniz kıyısında bulunan şehir.** Burası Eyle'dir. Başkaları da demiştir ki burası Eriha'dır. Bu şehrin neresi olduğunu biz bilmiyoruz. Bu şehri öğrenmeye de ihtiyacımız yoktur. Zira bunu öğrenmede bizim bir yararımız bulunmamaktadır. Eğer buna ihtiyacımız olsaydı Cenâb-ı Hak bunu bize açıklardı. **Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor.** Şöyle durumda olan şehrin. Cenâb-ı Hak, ona bu şehir hakkında sormasını emretmiştir. Sonra da şu beyan ile durumu onlara açıklamıştır: **Onlar, cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı.** Soru sorma, bilgi talebidir. Bildirme kesinlikle bilgi talep edilene değil, soru sorulan kimseye gereklidir. Fakat bilgi talebinin iki türü vardır. Birincisi, ilkin bildirmektir. İkincisi ise onaylama talebidir. Burada bildirmeye başlanması anlamı mümkün değildir. Dolayısıyla onaylama talebidir. Sanki Cenâb-ı Hak "böyle değil midir?" buyurmuş, onlar da "evet" demişlerdir. Onlar, kendilerine söylediklerinde Cenâb-ı Hakk'ı tasdik etmektedirler. Bazıları da şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak gerçekte soru sormayı ona emretmemiştir. Aksine bu bir temsil kabilindendir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Eğer sen onlara sorarsan sana şöyle şöyle derler. Tıpkı "İsrâiloğulları'na sor: Onlara nice apaçık âyet verdik!" ilâhî beyanı gibidir. Bu, onlara soru sormayı emretme mânasında değildir. Aksine "eğer onlara sorarsan, şöyle olur ve sana şöyle cevap verirler" anlamındadır. Öteki de bunun gibidir.

Avlayacakları balıklar onlara doğru gelirken onlar, cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar cumartesi gününü yücelttiler ve o gün hakkında imtihan edildiler. O günde balık avlama onlara yasak kılındı.[227] Mücâhid şöyle demiştir: Cumartesi günü balık avlama onlara yasak kılındı, halbuki balıklar cumartesi günü onlara külfetsiz ve zorluk olmaksızın, sürüler halinde suyun yüzüne çıkarak geliyorlardı. Onlar bununla imtihan edilmiştir. Başka bir günde onlara böyle gelmiyordu.[228] Ebû Avsece şöyle demiştir: "Şürra‘an" (شُرَّعا), bu suyun kenarına yaklaşan demektir. Tekili "şâri‘"dir (شارع).

90

[§]Tatil yapmadıkları günde. Yani cumartesi gününe girmediklerinde. "Lâ yurbi‘ûne" (لا يربعون) ve "lâ yahmisûne" (لا يخمسون)[229] denildiği gibi. Yani bu güne girmediklerinde. "Yesbitûne" (يسبتون), yani bu güne girdiklerinde. "Yurbi‘ûne" (يربعون) ve "yahmisûne" (يخمسون) kelimeleri de böyledir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Şürra‘an" (شُرَّعا). Yani sürüler halinde.[230] **Onlar, çiğniyorlardı.** Yani gerçeğe karşı haddi aşıyorlardı. Birine zulmettiğinde "adevte alâ fulânin" (عدوت على فلان) denir. Kisâî şöyle demiştir. "Yüsbitûne" (يُسبتون) şeklinde merfû‘ olarak da okunmuştur[231]. Bu kelime fethayla da okunmuştur, "yesbitûne" (يَسبتون) şeklinde fethayla okuyanlar "sebetû" (سبتوا) anlamını kastetmişlerdir. Yani tâzim ettiler. Bir kimse birini yücelttiğinde "sebete, yesbitu, sebten ve sübûten" (سَبَت، يَسبِت، سَبْتا وسُبُوتا) denilir. "Yâ" harfini merfû okuyanlar onların cumartesi gününe girdiğini kastetmişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: "Şürra‘an" (شرعا), yani çok. Yani cumartesi günü onlar için balıklar çoğalıyordu. Bu da onlara balık avlamanın yasaklandığı gündür. Diğer günlerde balıklar azalıyordu. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ onları cumartesi günü balık yasağıyla imtihan etti ki onlardan itaatkâr olan ile isyankâr olan kimseleri görsün. Bazıları da şöyle demiştir: Allah gizlilikte günah işlemelerinden dolayı onları bununla imtihan etmiştir ki onların günahları ve haddi aşmaları, Allah katında olduğu gibi insanlar arasında da açık bir durum olsun. Bu, azap edildiklerinde "onlar zulüm ve haddi aşma olmaksızın azaba mâruz bırakıldılar" dememeleri içindir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu, **yoldan çıkmaları sebebiyle onları işte böyle sınıyorduk** meâlindeki beyandır. Bazıları **onlara, deniz kıyısında bulunan**

---

227 Taberî, *Tefsîr*, IX, 93; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 588.

228 Bunu Mücâhid, İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 95.

229 Çarşamba ve perşembe gününe girmek mânasında böyle bir kullanımı bulamadım (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, "rb‘a" md.; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, "rb‘a" md.).

230 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 174.

231 Bu kırâat Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiş olup şâzdır (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 92).

şehir halkının durumunu sor meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: Şüphesiz Cenâb-ı Hak onlara "günahları sebebiyle kendilerine azap etmemiş midir? diye sormasını emretmiş; sonra da onların günahlarını bildirmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onlar, cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı.** Yani cumartesi günü haddi aşıyorlardı. "Şurra'an" (شُرَّعا). Yani suyun taşkınlığının üstüne ve dışına çıkmış.

وَاِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعْذِرَةً اِلٰى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾

164. "İçlerinden bir topluluk, 'Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!' deyince onlar, 'Rabb'iniz katında bir mazeretimiz olsun diye; bir de sakınıp çekinirler ümidiyle' şeklinde cevap verdiler."

İçlerinden bir topluluk, 'Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!' deyince. Cenâb-ı Hak bu beyanın başında onların üç grup olduğunu bildirmiştir. Bir grup, haddi aşmış, Allah'ın emrinin dışına çıkmış ve Onun yasakladığı şeyleri yapmışlardır. [§]Bir grup, bu haddi aşanları ve Allah'ın sınırlarını ihlâl edenleri sakındırmıştır. Diğer grup hakkında şöyle denmiştir: Bunlar haddi aşmamışlar, Allah'ın sınırlarını ihlâl etmemişler, haddi aşanları da sakındırmamışlardır. Bunlar, **Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!** diyenlerdir. Yine İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar üç gruptu. Bir grup öğüt verendi. Bir grup öğüt verilenlerdi. Üçüncü grup ise **Allah'ın helâk edeceği kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!** diyenlerdi[232]. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın âyet-i kerîmenin başında onları üç gruba ayrılmış olarak belirtmiş olduğumuz yorumdur. O, son durumda ise iki gruptan bahsetmiştir. Bir grup, haddi aştıkları için helâk edilenler; diğer grup ise sakındıran ve kurtuluşa erenlerdir. Yine müfessirler üçüncü grup hakkında farklı görüşler ileri sürdü. Bazıları dedi ki: Bunlar iki sebepten dolayı helâk edilen grup arasındaydı. Helâk sebeplerinden biri haddi aşanları sakındırmamışlardı. Halbuki onlara kötülükten sakındırmak, iyiliği emretmek farz kılınmıştı. Onları sakındırmadıklarında helâk oldular ve azapta onlarla ortak bir yerde oldular. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi:

91

---

232 Bu anlamda rivayet vardır (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 92-95; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 590).

"Bâri din adamları ve âlimleri onlara yalan söylemeyi ve haram yemeyi yasaklasalardı. Bu yaptıkları ne kötüdür!"[233] İkincisi, onlarla birlikteydiler, çünkü şu sözlerle kötülükten sakındıran kimselere engel oluyorlardı: **İçlerinden bir topluluk, Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!** Bazıları da şöyle demiştir: Bunlar kurtuluşa erenler arasındaydı. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Çünkü ötekileri onlarda bulunan haddi aşmaktan ve zulümden sakındırıyorlardı. Onların **böyle kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki** meâlindeki sözleri ötekileri sakındırmalarından ve öğüt vermelerinden sonraydı, onlar şöyle demişlerdi: Öğüt almayan ve sakınmayan bir topluluğa nasıl öğüt verirsiniz. Bu sözü onları sakındırdıktan sonra söylemişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Bu söz onlardan sakındırma anlamındadır, çünkü onlar, **Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!** meâlindeki sözleriyle şiddetli bir tehditte bulunmuşlardır. Bu sözün kendisi onların yapmış oldukları günahlardan bir sakındırma ve engellemedir. Zira en ileri düzeyde bir tehditte bulunmuşlardır. Bu, helâk ve şiddetli azaptır. Bununla birlikte biz onların helâk olanlardan mı yoksa kurtuluşa erenlerden mi olduklarını bilmiyoruz. Bizim böyle bir bilgiyi öğrenmeye de ihtiyacımız yoktur. Eğer bizim buna ihtiyacımız olsaydı Cenâb-ı Hak bize açıklardı, bizim görüşümüze bırakmazdı. [§]Cenâb-ı Hak sadece onlar arasında zulümden ve düşmanlıktan sakındırmak suretiyle kurtuluşa erdirdiği; zulüm ve düşmanlık sebebiyle helâk ettiği kimseleri açıklamıştır. Bunu şu ilâhî beyanla açıklamıştır: "Biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü dehşetli bir azap ile cezalandırdık"[234]. **92**

Onlar dediler ki: Rabb'iniz katında bir mazeretimiz olsun diye. "Ma'ziraten" (معذرةً) kelimesi merfû ve mansup şekilde okunmuştur[235]. **Mazeretimiz olsun diye.** Bu ifadeyi merfû şekilde okuyanlar "bu" anlamına gelen "hâzihi" (هذه) kelimesini gizlemişlerdir. Sanki şöyle demişlerdir: Bu, Rabb'iniz katında bir mazerettir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Bu, indirdiğimiz bir sûredir"[236]. Denildi ki: Bu, indirdiğimiz bir sûredir. Nasb ile okuyanlar dediler ki: "Ma'zireten" (معذرةً), yani Rab'leri katında mazeret bildirmek için. **Bir de sakınıp çekinirler ümidiyle.** Kendilerine yasaklanan şeylerden.

---

[233] el-Mâide, 5/63.

[234] Bir sonraki âyet-i kerîme.

[235] Bu ikisi mütevatir kıraâtlerdir. Hafs, Âsım'dan "ma'ziraten" (مَعْذِرَةً) şeklinde mansub okumuştur. Diğer imamların tümü "ma'ziretün" (معذرةٌ) şeklinde merfû okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 272).

[236] en-Nûr, 24/1.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِۦٓ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوٓءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍۭ بَـِٔيسٍۭ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾

165. "İşte böylece onlar kendilerine yapılan uyarıları göz ardı edince biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü dehşetli bir azap ile cezalandırdık."

Onlar kendilerine yapılan uyarıları göz ardı edince. Yani onlar kendilerine yapılan uyarıları terkedip bunlardan yüz çevirince, **biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da dehşetli bir azap ile cezalandırdık.** İbn Kuteybe şöyle demiştir: Şiddetli[237]. Ebû Avsece de aynı görüşü dile getirmiştir. Onun dışındakiler "acı verici" demişlerdir. Bu da aynıdır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Haksızlığa sapanları da azap ile cezalandırdık** beyanının bu kısmında vakıf vardır. Sonra da "bi'se bimâ kânû yefsukûn" (بِئْسَ بما كانو يفسقون) şeklinde okunmak suretiyle **yapmakta oldukları kötülükler ne kötüdür** demiştir[238].

فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِـِٔينَ ﴿١٦٦﴾

166. "Kendilerine yasak edilen şeyler karşısında küstahça diretince onlara, 'Aşağılık maymunlar olun!' dedik."

Kendilerine yasak edilen şeyler karşısında küstahça diretince. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Küstahça diretince**, yani büyüklenince demektir. **[§]** Denilir ki: "'atâ, ya'tû, 'utuvven" (عتا، يعتو، عتوا). Sanki "'utuvv" (العتو) katılıkta en ileri düzey demektir. Bundan dolayı "'ıtiyyen" (عِتِيّا)[239] beyanına "katı" mânası verildi. Fakat bazan "katılık" bazan da "büyüklenme" olarak nitelenmiştir[240].

93

---

[237] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 174.

[238] Bu kırâat Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VII, 309). Mütevatir kırâatler ise dörttür. Birincisi "bîsin" (بيس) şeklinde olup Nâfi' ve Ebû Câfer'in kırâatidir. İkincisi, "bi'sin" (بِئْس) şeklinde olup İbn Âmir'in kırâatidir. Üçüncüsü, "bey'esin" (بَيْئَس) şeklinde olup Ebû Bekir'in Âsım'dan rivayetidir. Dördüncüsü, "be'îsin" (بَئِيس) şeklinde olup diğer imamların kırâatidir (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 272-273).

[239] "Zekeriyya, 'Rabb'im!' dedi. 'Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?" (Meryem, 19/8); "Sonra her gruptan, Rahmân'a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip çıkaracağız" (Meryem, 19/69).

[240] "'Atâ, ya'tû, 'utuvven ve 'ıtiyyen" (عَتَا يَعْتُو عُتُوًّا و عِتِيًّا): Büyüklendi ve sınırı aştı. "'atâ eş-şeyhu 'utiyyen ve 'atiyyen ayn harfinin fethalı kılınmasıyla" (عتا الشيخ عُتِيًّا وعَتِيًّا بفتح العين): yaşlandı ve büyüdü…Denildi ki: Sona eren her şey için "'atâ, ya'tû, 'ıtiyyen ve 'utuvven" (عَتَا يَعْتُو عِتِيًّا و

Onlara, ‘Aşağılık maymunlar olun!’ dedik. Bazıları şöyle demiştir: Onların sûretleri ve bedenleri maymun suretine çevrildi. Akılları ise olduğu hal üzere insan aklı şeklindeydi, değiştirilmemişti ki Allah’ın kendilerine yönelik azabını bilsinler. Onların başına gelen musibetler Allah’ın yasaklarını çiğnedikleri sebebiyleydi. Bazıları da şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, onların tabiatlarını maymun tabiatına çevirdi. Sûret ve bedenleri ise olduğu haliyle kaldı. Bunu öğrenmeye ihtiyacımız yoktur. **Aşağılık**. Bazıları şöyle demiştir: Bu kelime kök anlamı itibariyle köpeğin kovulması mânasından gelmektedir, “uzaklaştırıldı” demektir. “hase’tuhû” (خسأته) denir. Ebû Avsece şöyle demiştir. **Aşağılık**. Yani uzaklaştırılmış[241]. “Yıkılın karşımdan!” beyanı hakkında da böyle söylemiştir. Yani buradan uzaklaşın! ve buradan dönün! Denilir ki: “Ehse’tü fulânen ve hase’tühû” (أخسأت فلانا وخسأته), yani onu uzaklaştırdım. “Hase’e” (خسأ), yani uzaklaştı. Yine denildi ki: “el-hâsi’u” (الخاسئ) aşağılanmış demektir[242].

“İçlerinden bir topluluk dedi ki…”[243] meâlindeki cümlelerle başlayıp kıssanın sonuna kadar devam eden âyet-i kerîmelerde iki yön bulunmaktadır. Bunlardan biri, Hz. Peygamber (s.a.) için risâlet ve nübüvvetin ispatıdır. Nitekim onların kitabına bakmaksızın ve bu konuda bilgi sahibi olan bir kimseye başvurmaksızın olan durumları bildirmiştir. Bu, onun Allah katından öğrendiğini göstermektedir. İkincisi, zâlim ve günahkârların akıbetlerini, zulümleri ve Allah’ın yasaklarını çiğnemeleri sebebiyle başlarına gelenleri haber vermektir ki buna benzer fiilleri yapmamaya dair bizim için bir sakındırma olsun.

وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ اِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٧﴾

(عُتُوًّا) ve “‘asâ, ya‘sû, ‘usuvven ve ‘usiyyen” (عَسَا يَعْسُو عُسُوًّا وعُسِيًّا) denilir (İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “‘ateve” ve “‘aseve” md.); Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, “‘ateve” ve “‘aseve” md. “‘atâ” ve “‘asâ” kelimeleri arasında mâna benzerliği vardır. “‘Asâ” (عَسَا) kelimesi kurudu/katılaştı mânasına gelir. Önceki kaynaklara bakınız. İbn Mesûd ve Mücâhid’den “‘usiyyen” (عُسِيًّا) şeklinde ayn harfini zammeli, sîn harfini kesreli okudukları rivayet edilmiştir. Bu da şu köktendir: “‘asâ el-ûdu, ya‘sû” (عَسَا العود يَعْسُو). Bu kelime odun kuruduğu zaman söylenir (bk. Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XVI, 67).

241 “Allah buyurur ki: ‘Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin” (el-Mü’minûn, 23/108).

242 bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “has’e” md.

243 el-A‘râf, 7/164-166.

94 ***[§]167. Rabb'in, kıyâmet gününe kadar onlara en ağır cezayı verecek kimseleri üzerlerine göndereceğini bildirmişti. Şüphesiz Rabb'inin ceza vermesi çabuktur; yine O çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.***

Rabb'in bildirmişti. Denildi ki: **Bildirmişti**, yani **Rabb'in göndereceğini** buyurmuştu. Yine denildi ki: Rabb'in emretmişti. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Rabb'in bildirmişti.** Buradaki ifade "el-ezân" (الأذان) kelimesinden olup, yani Rabb'in bildirmişti demektir. **Rabb'in bildirmişti.** Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîme Mekke'de Resûlullah'ın (s.a.) ashâbının durumu hakkında nâzil olmuştur. Çünkü kâfirler, İslâm'ı dileyen ve Hz. Muhammed'e (s.a.) uymak isteyen kimseleri engelliyorlardı. Allah onları, **kıyâmet gününe kadar** kendileriyle savaşacak ve kendilerinden cizye alacak kimseleri **üzerlerine göndermekle** tehdit etti. Bu, onların insanları Hz. Muhammed'in (s.a.) davet ettiği şeyde ona uymalarını ve icabet etmelerini engellemelerinin karşılığıdır. Bazıları da şöyle demiştir: Bu âyet İsrâiloğulları hakkındadır. Bu da şu ilâhî beyandır: Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik: 'Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz.' Bu âyetten "umulur ki Rabb'iniz size acır. Ama eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız" beyanına kadar devam eden âyetler[244]. Cenâb-ı Hak "eğer dönerlerse döneriz" buyurmuştur. Fakat eğer dönerlerse neye dönüleceğini açıklamamıştır. Bunu, bu âyette **kıyâmet gününe kadar onlara en ağır cezayı verecek kimseleri üzerlerine göndereceği** beyanıyla açıklamıştır. Bazıları da şöyle demiştir. Bu âyet, şu beyanda belirtilen daha önce adı geçen kimseler hakkındadır: "Biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da dehşetli bir azap ile cezalandırdık"[245]. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Âyetin bu kimseler hakkında olması mümkün değildir, çünkü onlardan iman edenler hakkında bu durum olamaz. Aynı şekilde onlardan maymun olanlar için de maymun olduktan sonra bu durum olamaz. Bu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* daha önce belirttiğimiz iki şekilde yorumlanabilir.

95 **[§]Şüphesiz Rabb'inin ceza vermesi çabuktur.** O, emin olduklarını sandıkları bir durumda onları cezalandırır. Bu, yeryüzü krallarının onlara yönelik korkutmadan sonra kavimlerini cezalandırmaları gibi değildir. Onlar bu durumda azapla cezalandırır. Yahut şöyle denilir: **Ceza vermesi çabuktur**. Yani O'nun cezalandırması onları hızlıca yakalayıverir. **Ceza vermesi çabuktur.** İnkâr edenlere ve yalanlayanlara. **O çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir. Allah ve resûlüne** iman edenleri ve doğrulayanları.

---

244 el-İsrâ, 17/4-8.

245 el-A'râf, 7/165.

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِى الْاَرْضِ اُمَمًا مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّـَٔاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾

168. "Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik."

Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. "Onlar bir arada bir toplulukken bir vakitte onları ayırdık" şeklinde yorumlanabilir. Bir arada bulunma da çeşitli yorumlara açıktır. Onlar bir aradaydılar, sonra ayrıldılar ve bir kısmı kâfir oldu, bir kısmı ise mümin oldu. İkinci muhtemel yorum şudur: Onlar mekân, geçim, su ve mera bakımından bir aradaydılar, sonra ayrıldılar ve böylece mekân, geçim ve diğer hususlar itibariyle birbirlerinden ayrılmış oldular. Üçüncü yorum da şudur: Onlar din yönünden birdiler, sonra her biri arzu sahibi oldular. **Onları grup grup yeryüzüne dağıttık** beyanı şöyle de yorumlanabilir: Yani peş peşe gelen ümmet ve cemaatler. Onların bir kısmı diğerlerinin halefi olmuştur. "Onların ardından bir kuşak gelmiştir"[246] beyanında bildirildiği üzere.

İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Şayet **onları grup grup yeryüzüne dağıttık** beyanı din ve mezhep hakkındaysa bu âyetin yorumu şöyle olur: **İçlerinden bazıları iyi kimselerdir;** müminlerdir. **Bazıları da böyle değildir;** kâfirlerdir. Bu durumda "dûne zâlike" (دون ذلك) ifadesi, "bunun dışında" anlamına gelir. Tıpkı "Allah'tan başka taptığınız tanrılar"[247] beyanı gibi. Yani Allah'ın dışında. Şayet geçim hakkındaysa bir kısmı bir kısmından geçim bakımından farklıdır. Cenâb-ı Hak bir kısmına rızkı genişletmiş, bir kısmına ise zorlaştırmış ve daraltmıştır. Dolayısıyla bir kısmı diğer bir kısmının geçim ve rızkından farklı olmuş olur. Yahut dinleri itibariyle birbirinden farklı, bir kısmı iyilik üzerine, bir kısmı ise arzuları üzerinedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik. Cenâb-ı Hak, bir kısmını bereket ve bollukla; bir kısmını zorluk ve darlıkla imtihan etti. Bunu onlara vâdedilen sevap ve cezayı hatırlatmak için veya iyilik yapanlara vâdedilen sevaba teşvik etmek ve kötülük yapanlara vâdedilen cezadan sakın-

96

246 Sonraki âyet-i kerîme.

247 Örnek olarak bk. el-Enbiyâ, 21/98.

dırmak için yaptı. **Belki dönüş yaparlar diye.** Tövbe eder ve bundan dönüş yaparlar diye.

Belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik. Bu beyan çeşitli yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: Onları nimetlerle bolluk ve bereketle **imtihan ettik** ki Allah'ın lütfunu ve ihsanını bilsinler ve O'na şükretmeye ve övmeye dönsünler. **Kötü durumlar.** Yani kendileri hakkında belâlar, musibetler ve darlıkla imtihan ettik ki Allah'ın gücünü ve hâkimiyetini anlasınlar ve O'na şükür, yakarış, korku, dua ve tövbeyle dönsünler.

İkincisi, bu beyanın anlamı şudur: Yani **onları iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik** ki başkalarının, onlara kendilerinden daha malik olduğu zihinlerine iyice yerleşsin ve Allah'ın emir ve hükümlerine tam bir teslimiyetle O'na dönsünler.

Üçüncüsü, **onları iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik.** Onlardan mümin olanları da kâfir olanları da sınava tabi tuttuk, tâ ki onlar dünyada eşit olmaları gerektiğini düşündüklerinde -oysa hikmet bakımından onların farklı statüde olmaları gerekir- hepsi yeniden dirilmeye inanmaya mecbur kalır. Zira onların dünyadan ayrılmaları birbirine eşittir.

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hak bu dünyada nimetleri yaratmıştır ki âhirette vâdedilen lezzetle dolu hayatı bilsinler. Zorluk da böyledir. O, her iki durumla da onları imtihan etmiştir ki âhirette onlara vâdedilene hayata dönmeye hazırlansınlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَاْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَاِنْ يَاْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَاْخُذُوهُ اَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ اَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾ وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ اِنَّا لَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾

169. "Onların ardından kitaba vâris olan ve "Nasıl olsa bağışlanacağız" diyerek şu dünyanın geçici menfaatine sarılan bir kuşak geldi. (Ne zaman) önlerine bu gibi menfaatler çıksa hemen sarılırlar. Bunlardan, Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı? Üstelik onlar kitaptakini de okuyup öğrenmişlerdi. Doğrusu âhiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınız ermiyor mu?"

170. "Kitaba sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte böyle iyiliğe çalışanların ecrini biz asla zayi etmeyiz."

Onların ardından bir kuşak geldi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "half" (خلف) insanın ve sözün aşağı durumda olanı demektir. Denilmiştir ki, sözün kötüsü anlamına gelir. Bazıları da dedi ki: Bu, "içlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir" meâlindeki beyanın bağlantı (sıla) cümlesidir. [§]İyi kimseler Allah'a iman eden, sınırlarına, helâl ve haramlarına riayet edenlerdir. **Onların ardından geldi.** Yani iyi kimselerin peşinden. **Bir kuşak.** Allah'ın sınırlarına ve haramlarına riayet etmeyen bir nesil. Bazıları şöyle demiştir. Bu, resûl ve nebîlerden bahseden beyanın sılasıdır. Cenâb-ı Hak sanki onların **ardından bir kuşak geldiğini** bildirmiştir. Yani resûl ve nebîlerin ardından geldi. Bunlar **kitaba vâris olmuştur.** Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın Meryem sûresinde bildirdiği gibidir. Bu ilâhî beyan şudur: "Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan bir nesil geldi"[248]. Cenâb-ı Hak bunu nebî ve resûlleri anlattıktan sonra[249] bildirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

97

Kitaba vâris olan ve içerdiği şeylerle amel eden. **Şu dünyanın geçici menfaatine sarılan.** Ehl-i Kitap, üç şekilde dünyaya sarılıyordu. Bir kısmı bunu kendisine helâl kılarak alıyordu. Tıpkı "namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan" ve "Bilin ki yahudi din bilginlerinin ve hıristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar"[250] meâlindeki ilâhî beyanlar gibi. Bir kısmı ise değiştirmek suretiyle onu alıyordu. Kitabın değiştirilmesini kastediyorum. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler ve Allah katından olmadığı halde, 'Bu Allah katın-

248 Meryem, 19/59.

249 Belirtilen âyetten önce Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "İşte bunlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu, Âdem'in soyundan gelen peygamberler…" (Meryem, 19/58).

250 et-Tevbe, 9/34.

dandır' derler"[251]. ve "elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, "Bu Allah'ın katındandır" diyenlere yazıklar olsun!"[252] Bunların bir kısmı ise müslümanların yaptığı gibi ihtiyaç kadarıyla alıyorlardı. Burada helâl kılmak ve değiştirmek suretiyle almak dışında bir ihtimal yoktur. Burada helâl kılma yoluyla alma gerçeğe daha yakın bir yorumdur. Onlar helâl kılarak **şu dünyanın geçici menfaatine sarılıyorlardı.** Bazıları da şöyle demiştir: **Şu dünyanın geçici menfaatine sarılıyorlardı.** Yani ister helâl ister haram olsun alıyorlardı. **(Ne zaman) önlerine bu gibi menfaatler çıksa hemen sarılırlar.** **98** Dedi ki: **Onların ardından bir kuşak geldi.** Kötü bir nesil. **[§]Kitaba vâris olan.** Peygamberlerinden sonra, Allah onları kitaba vâris kılmış ve onlarla ahit yapmıştır. Tıpkı Meryem sûresinde bildirildiği gibi: "Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan bir nesil geldi." Bunlar **şu dünyanın geçici menfaatine sarılıyorlardı.** Bu belirtmiş olduğumuz yorumdur.

Nasıl olsa bağışlanacağız diyerek. Bu beyan çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Birincisi onların şu sözleridir: "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[253] biz bağışlanacağız. Onlar insanların mallarını kendilerine helâl kılıyor ve bunları alıyorlardı. Sonra da **nasıl olsa bağışlanacağız,** çünkü biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız diyorlardı. İkinci muhtemel yorum şudur: Onlar, bağışlanmayacaklarını bildikleri halde "bağışlanacağız" dediler. Çünkü helâl kılarak başkasının malını aldıklarında onların bağışlanmayacakları kitaplarında vardı. Yahut onlar yaptıkları günah fiilden dolayı kınandıklarında "biz bağışlanacağız" dediler.

Bunlardan, Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı? Üstelik onlar kitaptakini de okuyup öğrenmişlerdi. Bunlardan kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı? şu anlama gelebilir: Onlar bunu helâl kıldıklarında, bunu Allah'a nispet ettiler ve dediler ki: Bize bunu Allah emretti. Buna karşın Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Bunlardan, Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı?** Yani helâl kıldıkları şeyleri Allah'a nispet etmeyeceklerine dair. Yahut şöyle denilebilir: Onlardan "Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız" dememelerine dair söz alınmıştır. Bazıları da şöyle demiştir: **Bunlardan, Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kitabın öngördüğü bir söz**

---

251 Âl-i İmrân, 3/78.

252 el-Bakara, 2/79.

253 el-Mâide, 5/18.

alınmamış mıydı? beyanı, yapmaya devam ettikleri ve tövbe etmedikleri günahlarının bağışlanması konusunda Allah'ı zorunlu kılmalarına dairdir.

Üstelik onlar kitaptakini de okuyup öğrenmişlerdi. Yani kitaptakini okuyup öğrenmişlerdi. **Doğrusu âhiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır.** Hâlâ akılları ermiyor mu?"[254] Yani şirkten sakınanlar veya Allah'a muhalefet ve isyan etmekten sakınanlar. Onlar, Allah'a muhalefeti terketmenin âhirette daha **hayırlı** olduğuna dair kitaplarında olanı düşünmüyorlar mı? Sonra Cenâb-ı Hak müminler hakkında haber verdi ve şöyle buyurdu: **Kitaba,** içindeki helâl ve harama, **sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte böyle iyiliğe çalışanların ecrini biz asla zayi etmeyiz.**

99

[§]Denildi ki: İsrâiloğulları'nın **ardından** kötü **bir kuşak geldi.** Onlar yahudilerdi. **Kitaba vâris oldular.** Denildi ki: Babalarından ve öncekilerden alarak Tevrat'a vâris oldular. **Şu dünyanın geçici menfaatine sarılıyorlardı.** Dediler ki bu rüşvettir. **Nasıl olsa bağışlanacağız** diyerek. Onlar rüşvet alıyorlardı ve "nasıl olsa bağışlanacağız" diyorlardı. Çünkü onlar kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgili kulları olduklarını iddia ediyorlardı. **(Ne zaman) önlerine bu gibi menfaatler çıksa.** Denildi ki buna benzer rüşvet çıksa hemen alırlardı. **Bunlardan kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı?** Dediler ki: Tevrat'ta onlardan haram olan bir şeyi helâl kılmayacaklarına ve yine Tevrat'a dair **Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine** dair söz alınmıştı. **Üstelik onlar kitaptakini de okuyup öğrenmişlerdi. Doğrusu âhiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır.** Yani haramları helâl kılmaktan ve haram yemekten sakınanlar için. **Kitaba sımsıkı sarılıp.** Denildi ki: Tevrat'a sımsıkı sarılıp, onu tahrif etmeyip haramı helâl kılmayanlar ve **namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte böyle iyiliğe çalışanların ecrini biz asla zayi etmeyiz.**

وَاِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَاَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّٓوا اَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا ف۪يهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾

---

[254] "Efelâ ya‘kılûn" (أفلا يعقلون) ve "efelâ ta‘kılûn" (أفلا تعقلون) iki mütevatir kırâattir. Hafs'ın Âsım'dan rivayeti gibi Nâfi‘, İbn Âmir, Ebû Câfer ve Yâkup muhatap sigayla okumuştur. Diğerleri gâib sigayla okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-‘aşr*, II, 257).

171. "Bir zamanlar İsrâiloğulları'nın üzerine dağı bir gölgelik gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar. 'Size verdiğimize (kitaba) ***kuvvetle sarılın ve içinde olanı aklınızda tutun ki korunasınız' dedik."***

Bir zamanlar İsrâiloğulları'nın üzerine dağı bir gölgelik gibi kaldırdık. Denildi ki; dağı kaldırdık. Tıpkı "dağı başlarına diktik"[255] beyanı gibi. Yine denildi ki; "neteka" (نتق) koparmak ve sökmek demektir. Bazıları da onların kitabından alınmış bir kelime olduğunu söylemiştir. Bunun nasıl olduğunu bilemeyiz. Yine denildi ki; hareket ettirdik. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür[256]. Ebû Ubeyd[257] şöyle demiştir: Yerinden söktüğün ve attığın şeydir. Cenâb-ı Hak *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bunu, Allah'ın elçisi, kavminin sefihliğine sabretmesi için bildirmiştir. Çünkü Mûsâ'nın (a.s.) kavmi, onun elinde meydana **100** gelen ve kendileri tarafından görülen [§]mûcizelerin çokluğuna ve Mûsâ'dan (a.s.) onlara yönelik nimetlerin büyüklüğüne rağmen ancak dağın üzerlerine kaldırılması ve bırakılması tehdidinden sonra onu ve Tevrat'ı kabul etmiştir. Bu mûcize ve nimetler, Mûsâ'nın (a.s.) onları Firavun'un köleleştirmesinden ve onun elinden kurtarması, onlar için denizi yarması ve onları denizden geçirmesi, taştan pınarlar fışkırtması, onlar için kudret helvası ve bıldırcın etinin indirilmesini sağlamaktır. Mûsâ'nın (a.s.) onlara sağlamış olduğu belirtilen bütün bu mûcizelere rağmen onlar onu ve Tevrat'ı kabul etmemişlerdir. Dağın üzerlerine kaldırılması durumunda ise kabul etmişlerdir. Cenâb-ı Hak bununla Peygamberimize (s.a.) sabır telkin etmektedir ki o, kavminin ona muhalefeti ve aşırı alçaklıkları sebebiyle usanmasın.

Burada belirtilen üzerlerine dağın kaldırılması hadisesi iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, onlar bunu gördüklerinde ona iman ettiler ve kitabı kabul ettiler. Fakat bu onlardan belâyı uzaklaştırma amacı taşıyan bir imandı. Zira bu bir zorlamaydı, zorlama durumunda da iman geçerli olmaz. İkincisi, Cenâb-ı Hak bunu büyük bir mûcize, açık bir delil ve bir alâmet kıldı. Onlar da bunu kabul ettiler, ona imanı gerçekleştirdiler, sonra da bunu bıraktılar. İlk sûrede

---

255 en-Nisâ, 4/154.

256 İbn Kuteybe şöyle der: "Biz dağı kaldırdık." Yani onu sarstık. Yağ çıkarmak için tulumu yardığında "netakte es-sikâe" (نتقت السقاء/ tulumu yardın) denir. Dağın yarılması, Mûsâ'nın (a.s.) askerleri oranında ondan bir parçanın koparılması olup onların üzerine gölgelik yapılmıştır. Mûsâ onlara şöyle demiştir: Yâ Tevrat'ı kabul edeceksiniz ya da bu sizin üzerinize düşecek" (İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 174).

257 Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm el-Bağdâdî'dir. Birçok eser sahibi meşhur imamdır. Onun Kur'ân'ın filolojik tefsiri, hadis metinlerindeki nadir kelimeler, fıkıh ve diğer alanlarda kitapları vardır. O, sika ve allâme bir şahsiyetti. 224/838 senesinde vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 490-509; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 450).

bildirilen husus bunu göstermektedir. Nitekim burada Cenâb-ı Hak “bundan sonra yine döndünüz”[258] buyurmuştur.

Üstlerine düşecek sandılar. Yani şayet inanmazlarsa **üstlerine düşeceğine** kesin bir şekilde inandılar.

Size verdiğimize (kitaba) kuvvetle sarılın. Daha önce bu beyanı açıklamıştık[259]. **Size verdiğimize (kitaba) kuvvetle sarılın** beyanı iki yoruma açıktır. Birincisi, **sarılın**, yani içindekileri kabul edin. İkincisi, içindekilerle amel edin. Bunda kudretin fiille birlikte olduğuna delil vardır[260].

İçinde olanı aklınızda tutun. Denildi ki: içinde olan helâl ve haramla amel edin ki cezadan ve günahtan **korunasınız.**

وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَن۪ٓي اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى شَهِدْنَا اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِل۪ينَ ﴿١٧٢﴾ اَوْ تَقُولُٓوا اِنَّمَٓا اَشْرَكَ اٰبَٓاؤُ۬نَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ اَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾

[§]*172. “Rabb’in âdemoğullarından -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabb’iniz değil miyim? ‘Elbette öyle! Tanıklık ederiz’ dediler. Böyle yaptık ki kıyâmet gününde, ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ demeyesiniz.* **101**

173. “Yahut ‘Önce atalarımız Allah’a ortak koştu. Biz de nihayet onların ardından gelen bir nesiliz. Şimdi bâtıla saplanıp kalanların yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin!’ demeye kalkışmayasınız.”

[Bezm-i Elest Meselesi]

Müfessirler **Rabb’in âdemoğullarından -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp…** meâlindeki ilâhî beyan hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimisi şöyle demiştir: Bu, Cenâb-ı Hakk’ın Âdem’i (s.a.) yarattığı vakit ol-

---

258 el-Bakara, 2/64.

259 Bakara sûresi, 2/63 ve A‘râf sûresi 7/145. âyetlerinin tefsirine bakınız.

260 Bu, Mûtezile mezhebiyle ihtilaflı bir meseledir. Meselenin açıklaması için A‘râf sûresinin 145. âyetinin tefsirine bakınız.

muştur. Onun soyundan yaratılacak olanları zerreler gibi çıkarmış ve şu beyanı onlara iletmiştir: **Ben sizin Rabb'iniz değil miyim? Onlar da "elbette öyle" demişlerdir**[261]**.** Fakat bu konuda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı dedi ki: Onlar, benzerlerine sorumluluk yüklendiği bir algı düzeyine getirilmiştir[262]. Bu, Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür[263]. Bazıları da şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, bunu, bedenler olmaksızın ruhlara bildirmiştir. Kimisi de şöyle demiştir: Söz konusu arz olmaksızın Cenâb-ı Hak iki grup yaratmış ve "Bunlar cennet için**102** dir, gerisine bakmam; [§]bunlar da cehennem içindir, gerisine aldırmam"[264]

---

261 Bu, merfû ve mevkuf şekilde birçok isnat yoluyla ve farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle demiş: Allah, Nâman'da -yani Arafat'ta- Âdem'in sırtından söz almıştır. Onun soyundan yarattığı tüm nesli çıkardı ve önünde onları zerreler gibi yaydı. Sonra onlara yönelik bir hitapta şöyle buyurdu: "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim? 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler. Böyle yaptık ki kıyâmet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu' demeyesiniz yahut 'Önce atalarımız Allah'a ortak koştu. Biz de nihayet onların ardından gelen bir nesiliz. Şimdi bâtıla saplanıp kalanların yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin!' demeye kalkışmayasınız" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 272; Taberî, *Tefsîr*, IX, 111). Heysemî "ricâli sahih kimselerdir" demiştir (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VII, 25). Rivayetlerin bütünü için bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 111-118; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 597-608. Fakat İbn Kesîr, hadisleri ve rivayetleri sunduktan sonra şöyle demiştir: "Bu hadisler, Allah Teâlâ'nın Âdem'in (a.s.) neslini onun soyundan çıkardığını, cennet ehli ile cehennem ehlini birbirinden ayırdığını göstermektedir. Onların Rabb'i olduğuna onları şahit gösterme ise sadece İbn Abbâs ve Abdullah b. Amr'ın hadisinde geçmektedir. Bu ikisinin merfû değil, mevkuf olduğunu daha önce açıklamıştık. Bundan dolayı selef ve haleften bazı âlimler şöyle demiştir: Bu şahit göstermekten maksat, onları tevhit üzere yaratmasıdır…Yani onları, buna şahitler ve hal diliyle bunu söyleyenler olarak yaratmıştır" (İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 265). Bazı âlimler iki görüşü uzlaştırmıştır. Şöyle ki Allah, insanlara onlardan alınan bu sözleşmeyi hatırlatmak için peygamberler göndermiş, aklî ve naklî deliller varetmiştir (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 104). Yine bu âyetin tefsiri konusunda uzun tartışmalar vardır (Ayrıntılı bilgi için bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 99-109).

262 Yani Âdem'in (a.s.) tüm zürriyetini sanki büluğ çağına ulaşmış gibi kılmıştır ki böylelerine ilâhî hitap yöneltilir.

263 Bu şekliyle bulamadım. Fakat İbn Ebu'd-Dünya *eş-Şükr* adlı eserinde ve Ebu'ş-Şeyh ve Beyhakî *eş-Şu'ab* adlı eserinde Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediğini nakletmişlerdir: Allah Âdem'i (a.s.) yarattığında, cennet ehlini sağ sayfasından, cehennem ehlini sol sayfasından çıkardığında ve onlar yeryüzünde yürüdüklerinde, onların bir kısmı kör, bir kısmı sağır, bir kısmı alacalı, bir kısmı kötürüm ve böylece çeşitli musibetlere mâruz kalmışlardır. Bunun üzerine Âdem (a.s.) "ey Rabb'im benim çocuklarımı eşit kılmadın mı? demiş; Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Ey Âdem, ben şükredilmek istedim. Sonra da onları onun bedenine geri göndermiştir (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 603).

264 Abdurrahmân b. Katâde'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: Allah Teâlâ Âdem'i yarattı, sonra insanları onun sırtından çekip çıkardı ve buyurdu ki: Bunlar cennettedir, gerisine aldırmam; bunlar da cehennemdedir, gerisine aldırmam" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 186; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, II, 50). Ömer b. Hattâb'dan rivayet edilmiştir ki ona "Rabb'in âdemoğullarından -onların sırtlarından-

diye buyurmuştur. Bazıları da şöyle demiştir: Onların dünyadaki ecelleri ve durumları üzerine hepsini ortaya çıkarmıştır. Bu kıssanın nasıl olduğuna veya zerrede fakirlik, zenginlik durumlarını nasıl gördüğüne yahut nasıl "şunlar buradadır gerisine bakmam" buyurduğuna ilişkin olarak *en doğrusunu Allah bilir.* Nitekim **ben sizin Rabb'iniz değil miyim?** meâlindeki beyan onlara arz edildiğinde "belâ" (بلى) cevabında birleşmişlerdir. Bu rivayetlerde özellikle halk kesimini ve bilgisi zayıf kimseleri bunları tebliğ etmekten korumayı daha gerekli ve faydalı; haberleri rivayet etmekten doğan şüphelerden ve onların iç yüzünü ortaya koymaktan uzak tutmayı gerekli gördük. Allah'tan helâki gerektiren şeylerden bizi korumasını, her dinleyenin kurtuluşunu sağlayan samimiyette bizi başarılı kılmasını, bütün şüphe ve şaşkınlıkları gidermesini diliyoruz, *bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bazı müfessirler âyetin yorumunda bugüne kadar olduğu ve kıyâmete kadar devam edeceği üzere Âdem'in (a.s.) neslinin durumunu, dölünden oluşturma ve rahimlerde yaratma şeklindeki bilinen durumu diye yorumlamıştır; Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanlarında buyurduğu üzere: "İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan yaratıldı. O su, bel ve apış arasından çıkar"[265]. "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra rahim duvarına asılı yumurtadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise

---

zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabb'iniz değil miyim? 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler. Böyle yaptık ki kıyâmet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu' demeyesiniz" âyeti hakkında sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: Resûlullah'a (s.a.) bu âyet hakkında sorulduğunu ve onun şöyle dediğini işittim: "Allah Âdem'i yarattı, sonra sırtını sağıyla meshetti, ondan neslini çıkardı ve şöyle buyurdu: Bunları cennet için yarattım, bunlar cennet ehlinin amelini yapacaklardır. Sonra yine sırtını meshetti, ondan neslini çıkardı ve şöyle buyurdu: Bunları cehennem için yarattım, bunlar cehennem ehlinin amelini yapacaklardır." Bir adam dedi ki: Ey Resûlullah nelerde amel edilecektir? -râvi dedi ki- bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: Allah kulu cennet için yarattığında ona cennet ehlinin amelini yaptırır, tâ ki cennet ehlinin ameli üzere ölsün ve onu cennete koysun. Eğer Allah kulu cehennem için yaratırsa ona da cehennem ehlinin amelini yaptırır tâ ki cehennem ehlinin ameli üzere ölsün ve onu cehenneme koysun (Ebû Dâvûd, "Sünnet", 16; Tirmizî, "Tefsir", 7). Tirmizî, bu isnadda meçhul bir râvinin olduğunu belirtmiştir. Biraz önce İbn Kesîr'den naklettiğimize bakınız.

[265] et-Târık, 86/5-7.

103 (bir de bakarsın) canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır"[266]. [§] "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz; sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir"[267]. "Ne oluyor size de Allah'ın büyüklüğünü hesaba katmıyorsunuz? Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır"[268]. Bunlar ve bunların dışında, insanın yaratılışının ilk aşamalarından son safhasına kadar devam eden süreçlerde Allah'ın delil gösterdiği hususlar başlangıcının mahiyeti ve her bir göz atışında bir halden diğerine geçişinde akıllara gizli kalan ve takdir etmekten aciz kaldığı fiillerdir. Ayrıca insanın yaratılışında muhteşem ve güzel bir düzen vardır ki insana, her gözün göreceği şekilde görsel yöntemlerden oluşan her türlü çareye başvurarak insanın bir nesneye böyle bir tasarımda bulunması insana bir görev olarak yüklense bundan kesinlikle aciz kalırdı, ki rahim içinde bunu üç karanlık[269] nasıl yapabilsin? Zira onda akıl yürütme, işitme ve görme duyuları düzenlemiştir. Yaratılıştaki bütün hikmetleri kuşatmak insanda yarattığı ve onun aracılığıyla varettiği her şeye onun hayalleri bile ulaşamaz. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak "Hatta kendinizde de [açık kanıtlar vardır]. Hiç görmüyor musunuz?"[270] diye buyurmuştur. Bütün nesillere yönelik sözleşme işte bu sözü edilen hususları düşünmeye davettir ve kendileri bütün özellikleriyle yaratıp yöneten varlığın yaratılmışlar gibi olmaktan veya bir yaratığın onun zâtını değerlendirip sınırlamaktan yüce olduğuna kendilerini şahit tutmaktır[271]. İşte onları **kendileri konusunda şahit tutmanın** anlamı budur. Yani onları kendilerine karşı şahitler kılmıştır ki kendilerini düzenleyenin Rab'leri olduğunu, O'ndan başka Rabb'in ve O'nun bir benzerinin olmadığını[272] bilsinler. İnsanın çocuğunu **104** düzenlemekten aciz olduğu [§]ve ebeveyninin sperm ve yumurtasında iken hangi halde bulunduğunu bilmediği herkesçe maruf olan nesiller aracılığıyla insanı yaratmasında, insan türünün ebeveyni sayesinde var olmadığını aksine

---

266 el-Hac, 22/5.

267 el-Mü'minûn, 23/12-14.

268 Nûh, 71/13-14.

269 "Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır" (ez-Zümer, 39/6).

270 ez-Zâriyât, 51/21.

271 Yani müşriklerin dediği gibi ortakları veya oğulları veya kızları olmak.

272 eş-Şûrâ, 42/11.

âlemlerin Rabb'i sayesinde var olduğunu bilmeye dair açıklama vardır[273]. İnsanın ebeveyn vasıtasıyla yaratılışına ilişkin bilgi, onların Allah'ı bilmekten gafil olduklarını söylemelerini engelleyicidir. Zira insanların her biri bunu bilmiştir. Bu bilme, kimsenin hatırlamayacağı vakitteki durumda iken gerçekleşmiş değildir.

Bu yorumun birincisinden daha doğru olduğunun göstergesi, konuya dair önceki âyetlerin (siyak) işaret ettiği anlamdır. Bu âyetlerden biri şu ilâhî beyandır: **Rabb'in âdemoğullarından aldı.** Oysa görüşlerini belirtmiş olduğum kimselerin sözleri ise nesillerini Âdem'in (a.s.) sırtından çekip alma şeklindedir. İkincisi **sırtlarından** anlamındaki beyandır. Halbuki ilk görüşü ileri sürenlerin sözlerinde "Âdem'in (a.s.) sırtından" şeklindedir[274]. Üçüncüsü, **bizim bundan haberimiz yoktu dersiniz** meâlindeki beyandır. Yapılan yorumda ise "demeyesiniz" şeklindedir. Cenâb-ı Hak nasıl onları bu sözü söylemekten sakındırsın? Oysa Allah zerreler halinde iken insanlardan hiç birini bu sözleşmeyi hatırlamayacaklarını ve bütün uyarı türleriyle uyarılsalar bile bunun onlar nezdinde kalıcı olmayacağını bilmiştir. Dördüncüsü **yahut önce atalarımız Allah'a ortak koştu, biz de nihayet onların ardından gelen bir nesiliz demeyesiniz diye** meâlindeki beyandır. İlâhî huzurda vuku bulan bu sözleşme olayında zerreler halindeki insanların 'atalarımız şirk koştu, biz ise onlardan sonra gelen nesiliz' sözünü söylemelerini engelleyen bir durum vardır [ki o da söz konusu diyalogda insanlara atalarımız şirk koştu diye bir bildirimde bulunulmamış olmasıdır, bundan habersiz olan insanların böyle bir beyanda bulunması mümkün değildir][275]. Yine söz konusu rivayette "bunlar cehennemdedir, gerisine aldırmam" sözü belirtilir. Kur'ân'da ise "belâ" sözünde onların ikrarı birleştirilir. Bu, onların benimseyecekleri tevhit inancı kabul edilir.

---

273 Rahim annede olur, baba için kullanılmaz. Fakat müellif tağlib sanatı bakımından babanın sulbünü rahim olarak isimlendirmiş olmalıdır. Tağlib kullanılarak güneş ve ay için "elkamerân" (القمران) denilmesi gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

274 Semerkandî'nin ifadeleri şöyledir: İkincisi "onların sırtlarından" meâlindeki beyandır. Onların söyledikleri ise "Âdem'in (a.s.) sırtından" mânasındadır. Bu ise aynı şekilde nassın zâhirine aykırıdır.

275 Şârih şöyle demiştir: Dördüncüsü "önce atalarımız Allah'a ortak koştu, biz de nihayet onların ardından gelen bir nesiliz" beyanıdır. Bunda iki yön vardır. Birincisi, bu arzda bu sözden onları alıkoyacak bir şey yoktur. Zira onların bu hususta bilgileri yoktu. İkincisi, çünkü Allah Teâlâ, onların "önce atalarımız Allah'a ortak koştu, biz de nihayet onların ardından gelen bir nesiliz" dediklerini bildirmiş ve onlara şöyle cevap vermemiştir: Siz daha önce bir nesildiniz, nitekim atalarınız Allah'a ortak koşmuştu. Dolayısıyla siz Âdem'in (a.s.) var olmasından sonra nesil oldunuz. Bu durum ikinci yorumun daha doğru olduğunu göstermektedir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 315b; Medine nüshası, vr. 351b).

Halbuki Kur'ân'da şu ilâhî beyanlar vardır: "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz"[276], "Ey Rabb'imiz! diyecekler, bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Şimdi günahımızı itiraf etmiş bulunuyoruz, bir çıkış yolu yok mu?"[277] Söz konusu rivayette beyan edilen olayın gerçek ol- **105** ması durumunda [§]toplamda Kur'ân'ın belirttiği sayıdan daha fazla ölüm ve hayatın ispatı vardır[278]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Yine **bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabb'iniz değil miyim? 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler** meâlindeki ilâhî beyan hakkındaki ikinci yorum çeşitli yönlere açıktır. Âyetin başlangıcı olmasına gelince incelendiği takdirde işaret ettiğimiz anlama geldiği ortaya çıkar. Çünkü Cenâb-ı Hak **âdemoğullarından** sonra da **sırtlarından** almayı belirtmiştir. **Âdemoğullarından** sonra da **sırtlarından** alınan şey nutfelerdir. O da bel ve genital bölge arasından çıkan ve atılan bir sıvıdır[279]. **Kendileri hakkında onları şahit tutmuştu.** Onları hangi unsurdan yarattığını ve ruh tamamlanıp insan olma durumu tamamlanıncaya kadar halden hale çevirdiğini onlara bildirdi[280]. Şu da var ki Allah, insanın ilkin yaratılışının ebeveyninin yönetimi dışında cereyan ettiğini, var oluşunu devam ettirmesinin hiç bir şeyin kendisini aciz bırakmadığı ve her şeyi bilen bir yaratıcının düzenlenmesi sayesinde gerçekleştiğini bütün nesillere bildirdi, tâ ki bunları bildirenin, kendilerini bu şekilde eğitenin, benzeri bulunmayan[281] Rab'leri olduğunu ikrar etsinler. Dolayısıyla bu, kendilerine karşı Allah'tan gelmiş bir bildirme-

---

276 el-Bakara, 2/28.

277 el-Mü'min, 40/11.

278 Şârih şöyle demiştir: Beşincisi, onlar demiştir ki: Cenâb-ı Hak zerreleri iki kısma ayırmış ve şöyle buyurmuştur: "Bunlar cehennemdedir, gerisine aldırmam; bunlar ise cennettedir, gerisine aldırmam." Kur'ân'da ise bunların hepsi "belâ" sözünde bir araya getirilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak "ben sizin Rabb'iniz değil miyim? buyurmuş, onlar da elbette Rabb'imizsin demişlerdir." Bunda bir kısmına sorup diğerlerine sormaması gibi bir durum yoktur. Bu, onların tevhidi sayıldı. Dolayısıyla nasıl "bunlar cehennemdedir, gerisine aldırmam" buyurmuş olsun. Altıncısı, Kur'ân'da "ey Rabb'imiz, bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin" buyurulmuştur. Başka bir âyette de Cenâb-ı Hak, "cansız nesneler iken size O hayat vermiş, sonra sizi öldürecek, sonra diriltecektir" diye buyurmuştur. Burada Cenâb-ı Hak, ölümü ve hayatı iki defa zikretmiştir. Bunların söylediğine göre hayat ve ölümün ispatı, bütün olarak Kur'ân'da geçenden sayı bakımından daha fazladır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 315b).

279 "O, atılan bir sudan yaratıldı. O su, bel ve göğüs kafesi arasından çıkar" (et-Târık, 87/6-7).

280 "en-Nesemetü" ruh, insan ve nefis anlamlarına gelmektedir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "nsm" md.).

281 eş-Şûrâ, 42/11.

dir ; ayrıca yaratılış vasıtasıyla zürriyetlerden, kendilerini eğitenin ve Cenâb-ı Hakk'ın düzenlemesine bağlı olarak aralarında vuku bulan olaylara kendilerini muktedir kılanın Allah olduğuna ilişkin bir şahitliktir. Yine yarın "bizim bundan haberimiz yoktu" demesinler diye böyle bir şahitlik yapılmıştır. Çünkü her akıl sahibi bunu ve kendisinin, anne-babası düzenlemesi sayesinde değil, Allah'ın varetmesiyle meydana geldiğini bilmiştir. Bu şahitlik, ebeveynlerden sonra gelen bir nesil olmaları bakımından anne-babalarının ortak koşmasını, kendilerine delil yaparlar diyedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

106

[§]İkinci yorum, Allah'ın nesillerin durumundaki değişimi kendilerine göstermek suretiyle **onları kendileri hakkında şahit tutmasıdır**. Şu da var ki kendileri bu süreçlerden geçmişlerdir ve onların tabiatında olan her varlık bu düzenlemenin kapsamındadır. Bu nesilleri varedenin her şeyi bu şekilde varettiğini bilsinler de bir benzeri bulunmayan[282] Rabb'in olmaksızın varoluş gerçekleştiğine dair şüpheleri ortadan kalksın, bu sayede gaflet mazereti ve peşlerinden gelmeleri itibariyle ebeveynin inkârlarına tabi olma veya onları rahatça taklit etme gerekçesi yok olsun. Çünkü bütün mevcudatı varetmek insanların yönetim ve gücünün dışında bulunduğu ve başka bir varlığın düzenlemesine rucû ettiği bilindiği için Allah'ın insanlara gösterdiği yaratma olayı bir istidlâl noktası olur, ebeveynlerinin şirk koşma inancını onlara emretmesiyle yapılacak bir istidlâl noktası oluşmaz.

Evet anlamına gelen "belâ" (بَلى) ifadesi, konuşma yoluyla olabileceği gibi yaratılış bakımından da olabilir. Yaratılış cevabı, düşünme yoluyla olur. Konuşmaya gelince telkinde bulunmadan önce bir rab ve yaratıcının var olduğuna inanandan başka inanmayan hiç kimseye [Rabb'iniz değil miyim?] diye soru sorulmaz. Tıpkı şu ilâhî beyanda sorulduğu üzere: "Onlara, gökleri ve yeri kim yarattı? diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir"[283]. Yaratılış, bir varediciye ve düzenleyiciye muhtaç olması sebebiyle herkes Allah'ın rab oluşunu kabul etmekte ortaktır. Yaratılışta ve fıtratta uyumsuzluğun bulunmaması bu anlamdadır[284]. Çünkü Allah yaratıkları o şekilde yaratmıştır ki yaratıklar değişim süreçlerini, halden hale intikal şekillerini ve her durumdaki değişimin miktarını bilmeyi düşünseler buna güç yetiremezler. Allah'ın yaratıkları bu şekilde yaratması insanların yaratılışta tevhidin delili bulunduğunu bilmeleri içindir. Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu sözün anlamı da budur: "Her

---

282 eş-Şûrâ, 42/11.

283 Lukmân, 31/25; ez-Zümer, 39/38.

284 Muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmiştir: "Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin" (el-Mülk, 67/3).

107 doğan, fıtrat üzere doğar"[285]. [§]Yani öyle bir hal üzere ki eğer akıllar ve düşünceler onda serbest bırakılırsa tevhide şahitlik ederler. Bu, aynı zamanda "belâ" sözünün anlamıdır. Yoksa burada dilin konuşması yoktur, aksine hâlin konuşması vardır. Filozofun şöyle demesi gibi: Her susan konuşur, çünkü onun susması başka bir düzenlemenin delilidir. O, dil ile Azîz ve tek olan Allah'tan konuşur[286]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Şâhit tutmanın, Allah'a kulluk yapmak, Allah'ın onların Rabb'i ve maliki olduğu konusunda **onları kendilerine karşı** şahit tutmak suretiyle gerçekleşmesi de mümkündür. "Belâ" sözünü söylemek düşünmeyi gerektirir, düşününce de sanki bu sözü söylemiş olur[287]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyette Allah'ın, insanlara ait fiilleri yaratmasına delil vardır, çünkü spermin bedenden atılması fiili insanlara aittir[288]. Allah ise bunu, kendisinin aldığını bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şayet "Selefin yorumunun dayanağı nedir?" diye sorulursa buna şöyle cevap verilir: Muhtemelen bu konuda bir rivayet buldular, âyetin bu mânaya geldiğini zannettiler ve buna göre de yorumladılar. Bunun âyetle aynı mânaya geldiği benimsenirse mutlaka bir eklemeye veya çıkarmaya gerek vardır, aksi takdirde bundan çıkış yolu bulunmaz. Bunlardan biri şöyle demesidir. **Rabb'in âdemoğullarından aldığında** meâlindeki beyanda geçen "min" (من) harfi bağıntı (sıla cümlesi) yapılır. Sanki şöyle demiş olur: "Rabb'in âdemoğullarını aldığında". Bu durumda "sizin bir kısım günahlarınıza kefâret olur"[289] meâlindeki beyan gibi olur. Her bir insanın çocuğu kendi sırtından alındığı gibi âdemoğulları Âdem'in sırtından alınır. Yani her birinin oğlunun aslı kendi sırtındandır. Cenâb-ı Hak **sırtlarından** buyurmuştur, çünkü onlara mensupturlar. Eğer bağlantı (sıla) harfi atılmış olsaydı şüphe ortadan kalkardı. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, her ne kadar bunun düşmesi gerekiyorsa da onları **108** belirtirken vasıl hakkını korumuştur. [§]Tıpkı "Rabb'inin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice memleket halkını şiddetli biçimde hesaba çekip bilin-

---

285 Ebû Hureyre'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Her doğan fıtrat üzere doğar, sonra anne-babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecûsî yapar" (Buhârî, "Cenâiz", 93; Müslim, "Kader", 22).

286 O dil ile konuşandır, yani lisân-ı hal ile.

287 Yani her ne kadar buradaki maksat sözle değil, lisân-ı hal ile ifade etmekse de sanki "belâ" sözünü dil ile söylemiştir.

288 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan yaratıldı. O sıvı, bel ve genital bölge arasından çıkar" (et-Târık, 86/5-7).

289 el-Bakara, 2/271. Bu âyetin tefsirine bakınız.

medik görülmedik azaba çarptırmışızdır"[290] meâlindeki ilâhî beyan ve bunun dışındakilerde olduğu gibi. Şöyle ki Cenâb-ı Hak, memleket halkını söz konusu şehir vasıtasıyla üstü kapalı bildirmiştir. Buna göre her ne kadar hakikatte onun fiil yapma imkânı olmasa da onun hakkında bir fiilden bahsetmiştir. Öteki de bunun gibidir. Netice itibariyle sanki şöyle buyurmuştur: "Rabb'in âdemoğullarından, onların sırtlarından aldığında." Sonra, ona arz edilmiş olup alınan şey, hitabı ve "ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" beyanını anlayabileceği düzeyde varedilmiştir. Bunun üzerine de belirtilen cevabı vermiştir. İçinde Âdem'in neslinin iki gruba ayrılacağı bildirilen haber[291] ya bununla ilgili değildir, dolayısıyla buna bitiştirilmiştir veya âyette iki gruptan birinin cevabı bildirilmiştir yahut hepsi arasında bu okumaya dair ittifak vardır; bunu aşan kısımda ise ihtilaf vardır. Ayırım bunun dışındaki şeylerdedir. Bu kadarında da ittifak olabiliyor[292].

Kıyâmet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu' dersiniz diye böyle yaptık. Bu beyan, Allah'ın varlığını haber veren peygamberlerin gönderilmesi ve kitapların indirilmesinin gizli kalması durumuna göre anlaşılır. Bu, onların peygamberlerden habersiz olduklarını iddia etmemeleri içindir. Zira onlar peygamberler aracılığıyla uyarıldılar ve ikaz edildiler. Yahut başlarına gelen gaflet sebebiyle delil getirmemeleri içindir. Zira onların mazeretleri bunun dışındaki deliller ve peygamberler aracılığıyla kesilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Diğer seçenek de şudur: **Yahut önce atalarımız Allah'a ortak koştu** demeyesiniz diye. Yani Cenâb-ı Hak peygamberler gönderdi ve kitaplar indirdi ki bu tür şüpheler belirtilen iki şekliyle ortadan kalksın. Bu durum şu ilâhî

---

290 et-Talâk, 65/8.

291 Yani Âdem'in sırtından alınan zürriyetlerin, cennet ehli ve cehennem ehli diye iki kısma ayrılması.

292 Şârih şöyle demiştir: "İçinde 'bunlar cennettedir, gerisine aldırmam; bunlar da cehennemdedir, gerisine aldırmam" şeklinde zürriyetlerin iki gruba ayrılacağı bilgisini veren haber, sanki bu hadiseyle ilgili vârid olmamıştır. Fakat kader hadisine bitişmiştir, bu nedenle bu konuda olduğu zannedilmiştir. İkinci olarak, nesiller hadisindedir, ancak âyette "elbette dediler" sözüyle iki gruptan birinin cevabının bildirilmiş olması muhtemeldir. Burada bir kısımdan maksat Cenâb-ı Hakk'ın haklarında "bunlar cennet ehlidir, gerisine aldırmam" buyurduğu gruptur. Ayrıca hepsi arasında bu okumada bir ittifakın olması da mümkündür. Dolayısıyla onların hepsi "ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" sözüne "elbette" cevabı vermiştir. Fakat ulûhiyetin ve rubûbiyetin ikrarının aslını aşan konuda aralarında ihtilaf olmuştur. Ayırım rubûbiyeti ikrarın dışındaki şeylerdedir. Başka şeylerde aralarındaki farklar dolayısıyla iki kısma ayrılmış oldular. Bu ölçüde, başka hususlarda aralarında ihtilaf olsa da kâfirler ile müslümanlar arasında ittifak vardır. Onlar için inkâr sabit olur, çünkü ikrar ettiklerinin dışındaki hususları inkâr etmişlerdir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 315b-316a).

beyanlar gibidir: "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık'"[293]. **109** [§]"Kendi iradeleriyle önceden yaptıklarından ötürü başlarına bir musibet geldiğinde, 'Rabb'imiz! Ah, ne olurdu, bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uyup müminlerden olsaydık!' diyecek olmasalardı (peygamber göndermezdik)"[294]. "Biz bir resûl göndermedikçe azap etmeyiz"[295]. Verilen bu iki cevapla delillerin geçersiz hale gelmesi sebebiyle, ebeveynlerin yönetiminden kurtulmuş çocuklardan meydana gelen soyuna ilişkin durumun açıklığa kavuşması birinci yoruma göredir. Kitapların indirilmesi ve peygamberlerin gönderilmesiyle azabı hak etmek söz konusu olması ikinci yoruma göredir. Bununla birlikte peygamber göndermek ve kitap indirmek, her iki yorum için de geçerli olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi bâtıla saplanıp kalanların yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin. Bu beyan çeşitli yorumlara açıktır. Bunlardan biri, buradaki helâk etmenin azap etmek değil, aksine öldürme anlamında olmasıdır. Tıpkı "eğer bir kimse ölürse"[296] meâlindeki beyanda olduğu gibidir. Yani sen bizi öldürebilirsin, zira sefihler yapacaklarını yaptılar. Yine onları bırakmayabilirsin, çünkü tövbe etmeleri umulur veya onlar arasından sefihlik yapmayanlar tövbe edebilirler. Genele nispet edilmesi ise iki şekildedir. Birincisi onlardan sefihlik yapan kimselerin kastına, ikincisi ise hepsine göredir. Zira ölüm tüm insanlar için yazılı olup gerçektir. Bu, azap etme anlamında değildir.

İkincisi, azap etme anlamındadır. Sen bunu bundan dolayı yapmazsın anlamına göre azap etmek demektir. Bir adama, temizlenmek (teberrî) ve temize çıkarmak (tebrie) üzere "ben şunu yaparım veya sen şunu yaparsın" denilmesi gibidir. Yine "bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir"[297] meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Yani sen bunu imtihan ve azap etmek için yapıyorsun.

---

[293] Tâhâ, 20/134.

[294] el-Kasas, 28/47.

[295] el-İsrâ, 17/15.

[296] en-Nisâ, 4/176.

[297] "Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Mûsâ dedi ki: "Ey Rabb'im! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim sahibimizsin, bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin!" (el-A'râf, 7/155).

Üçüncüsü, imtihanı hak etmede -onlardan bazıları bunu hak etse de- bunu hepsine gerekli kılmaya göre olmasıdır. [§]Zira öncelikli olarak bu, onun hakkıdır. Uhud savaşındaki durum gibidir[298]. Şöyle ki onların hepsinden günah sâdır olmamakla birlikte onları imtihan etmiştir. Bütün musibet çeşitlerindeki durum da buna göredir. Hayır ve şer ehli, her ne kadar bazıları için ceza olsa da cezada değil, imtihanda aynı konumda tutulurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

110

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾

174. "İşte biz âyetleri böyle birer birer açıklarız, umulur ki dönerler."

İşte biz âyetleri böyle birer birer açıklarız. İki şekilde: Birincisi açıklama yoluyla ki bu, sapkınlığı ortaya çıkaran ve şüpheleri gideren şeyleri açıklamamızdır. İkincisi, ayırmamız ve her birini en iyi ve en uygun yere koymamızdır ki mazeret ve ileri sürülen nedenler ortadan kalksın.

Umulur ki dönerler. Mevcut bâtıl hallerini düşünmek suretiyle. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ الَّـذٖى اٰتَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوٖينَ ﴿١٧٥﴾

175. "Onlara** (yahudilere)**, kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan, o yüzden de şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan kimsenin haberini oku."

Onlara (yahudilere), kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan kimsenin haberini oku. Müfessirler bu haber hakkında farklı görüşler ileri sürdü. Bazıları dedi ki: Bu kimse peygamberdi. **Onlardan sıyrılıp çıkan.** Yani nübüvvetten çıkmış ve onu inkâr etmiştir. Fakat bu görüş, gerçeğe uzaktır. Cenâb-ı Hakk'ın inkâr edeceğini bildiği bir kimseye peygamberlik görevi vermesi veya ehil olmadığını bildiği halde böyle bir kimseyi vahyi için tercih etmesi imkânsızdır. "Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir"[299] meâlindeki ilâhî beyan bunu göstermektedir. Bazıları da

---

298 Buradaki maksat muhtemelen müslümanların Uhud savaşında okçuların Resûlullah'ın uzaklaşmamalarını emrettiği yerlerini terketmeleri sebebiyle mağlup olmalarıdır. Bunlar bütün savaşanlar değildi, aksine bir kısmıydı.

299 el-En'âm, 6/124.

şöyle demiştir: Bu kişi Belʿam b. Bâûrâ'ydı. Allah Teâlâ ona âyetler vermişti, fakat o, bunları inkâr etmiş ve **bunlardan sıyrılıp çıkmıştı.** Yine şöyle denilmiştir: Ona gizlenmiş olan isim verilmiştir ki **111** [§]bununla Rabb'inden istediği her şeye karşılık veriliyordu[300]. Bazıları da şöyle demiştir: Bu kişi Ümeyye b. Ebu's-Salt'tı[301]. Zira Hz. Peygamber (s.a.) onun hakkında "şiiri iman etti, kalbi ise inkâr etti" buyurmuştur[302]. Bazıları dedi ki: Âyet Ehl-i Kitab'ın münafıkları hakkında inmiştir. Cenâb-ı Hak onlara âyetler vermişti. Onlar ise bunları inkâr etmiş ve yalanlamışlardı. Fakat biz bu âyetin kim hakkında indiğini bilmiyoruz. Bu, âyetleri inkâr eden herkes hakkındadır. Bir kişi hakkında belirlemek veya hakkında nâzil olduğuna dair birinin işaret edilmesi gerekli değildir. Fakat şöyle deriz: Bu ilâhî beyan, âyetleri inkâr eden herkes hakkındadır. **Onlardan sıyrılıp çıkan,** bu beyanın onlardan çıkan, onlardan ayrılan, "onları terkeden" anlamlarına geldiği söylenmiştir. Bunların tümü birdir. Ayrıca **onlardan sıyrılıp çıkan** beyanı şu anlama da gelebilir: Yani onlar bunları bir defa kabul ettiler, kabul ettikten sonra da reddettiler. Yine şu anlama gelmesi de mümkündür: Onlar başlangıçta kabul etmemişlerdir ki bunlardan sıyrılıp çıkmış[303] ve yalanlamış olsunlar.

---

300 Yani ona insanlardan bilgisi gizlenmiş olan ism-i aʿzam verilmiştir. İbn Mesûd ve diğer sahâbe ve tâbiînden bu konuda nakledilmiş rivayetlere bakınız. Taberî, *Tefsîr*, IX, 119-121.

301 Bu görüş Abdullah b. Amr'dan rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 121-122). Bu, meşhur şair Ümeyye b. Ebu's-Salt es-Sekafî'dir. Ümeyye, Câhiliye'de kutsal kitapları görmüş ve okumuş biriydi. O, İbrahim'in ve İsmail'in Haniflik dini üzere kulluk ediyordu. Yine o, içkiyi yasaklamış, putlardan uzak durmuştu. O, kendisi hakkında peygamberlik ummuştu. Çünkü kitaplarda Hicaz'da bir peygamberin gönderileceğini okumuştu. Ümeyye b. Ebu's-Salt Bedir'de ölenler için meşhur kasidesiyle bir mersiye yazmıştır. Çünkü bu savaşta öldürülenlerin başında Rebîa b. Abdüşems'in iki oğlu Utbe ve Şeybe vardı ve bu ikisi onun dayısının oğullarıydı. 9/630 senesinde Tâif'te ölünceye kadar müslüman olmadı (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 250).

302 Aclûnî şöyle demiştir: Bunu Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî *Kitâbü'l-Mesâhif*'te, Hatîb ve İbn Asâkir de İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Münâvî özet olarak "hadisin senedi zayıftır" demiştir. Yine Fâkihî ve İbn Mende de bunu İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Bunun söylenmesinin sebebi de şudur: Ümeyye'nin kız kardeşi Fâria bint Ebu's-Salt, Resûlullah'a (s.a.) gelmiş ve ona kardeşi Ümeyye'nin şiirlerinden birini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber bu sözü söylemiştir" (Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 19). Amr b. Şerîd babasından şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir gün Resûlullah'ın terkisinde gidiyordum. Bana "Ümeyye b. Ebu's-Salt'ın şiirlerinden biliyor musun?" dedi. "Evet" dedim. O "söyle" dedi. Ben bir beyit okudum, o "söyle söyle" dedi. Sonra bir beyit daha okudum. O "söyle söyle" dedi. Böylece yüz beyit okudum. Bir rivayette de Resûlullah (a.s.) "Neredeyse şiirinin dili müslüman olmuştu" buyurmuştur. (Müslim, "Şiir", 1; İbn Mâce "Edeb", 41).

303 Yani onlar hakikatte bundan çıkmış değillerdir. Zira onlar başlangıçta zaten girmemişlerdi. Fakat bu, mecazî bakımdan sıyrılıp çıkma olarak nitelenmiştir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 316a).

112

[§]Hasan-ı Basrî **şeytanın takibine uğrayan** beyanı hakkında şöyle demiştir: Şeytanın durumu onunla, sınamak ve güzel göstermek suretiyle yol arkadaşlığı arasındadır.

Şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan. Bunda, insanın sapma tercihi ve ona meyli olmaksızın, Allah'ın kimseyi şeytana uymaya zorlamadığına ve onu saptırmadığına dair delil vardır. Nitekim **onlardan sıyrılıp çıkan, o yüzden de şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan kimse** diye buyurmuştur. Şüphesiz şeytan, bu kimseyi kendisinin sıyrılıp çıkmasından sonra takip etmiştir. **Sonunda azgınlardan olan.** Denildi ki: Bu kimsenin söz konusu vakitte azgınlardan olacağı Allah'ın ilmindeydi. Yine denildi ki: **Sonunda azgınlardan olan.** Yani azgınlardan oldu, zira âyetlerden sıyrılıp çıkmıştı. “el-Ğâvî” (الغاوى) sapkın demektir.

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلٰكِنَّهُٓ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِۚ اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾

176. “Eğer biz isteseydik o kişiyi delillerimizle yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı, hevesinin peşine düştü. İşte böylesinin hali, kovsan da bıraksan da hep dilini çıkarıp soluyan köpeğin haline benzer. Âyetlerimizi yalan sayan topluluğun durumu işte böyledir. Şimdi sen bu kıssayı anlat, umulur ki iyice düşünürler.”

[İlâhî İradenin Kapsamı]

Eğer biz isteseydik o kişiyi bunlarla yüceltirdik. Katâde şöyle demiştir: **Eğer biz isteseydik o kişiyi bunlarla yüceltirdik.** Doğru yolu gösteren âyetleriyle. Bu durumda ona karşı şeytanın bir etkisi olmazdı. Fakat Cenâb-ı Hak kullarından dilediğini imtihan etmektedir. **O kişiyi bunlarla yüceltirdik.** Onu korurduk ki bunlardan sıyrılıp çıkmasın ve bunları yalanlamasın. Yani **eğer isteseydik** bunlarda onu başarılı kılardık ki bunlarla amel etsin. Yahut şöyle de denilebilir: **Eğer isteseydik** onu korurduk da seçtiğini tercih etmezdi. Fakat Cenâb-ı Hak, onun, bunu tercih edeceğini ve buna meyledeceğini bil-

diğinden onu korumamış ve başarılı kılmamıştır. Nasıl olursa olsun bu âyet, Mûtezile'ye karşı bir delildir. Çünkü Cenâb-ı Hak eğer dileseydi onu yücelteceğini bildirmiştir. Dolayısıyla O'nda yüceltme dilemesi (meşîet) vardı. **113** [§]Sonra da yüceltmediğini bildirdi. Eğer onu yüceltseydi söz konusu kişi hakkında dinî yönden bu daha yararlı (aslah) olurdu. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın din konusunda en yararlı olmayanı yapabildiğini göstermektedir. Mûtezile âlimleri ise şöyle demektedirler: Buradaki dileme (meşiet), icbar altında bırakma ve zorlama dilemesidir, tercih dilemesi değildir. Fakat bizim belirttiğimiz zorlama ve icbar altında bırakma durumunda imanın, iman olarak değerlendirilmeyeceği meselesine gelince konuyla ilgili bir anlamı yoktur. Bu bir yüceltme olmaz, dolayısıyla sözleri geçersiz olur.

Fakat o yeryüzüne saplanıp kaldı. Bu, belirttiğimiz durumdur. Cenâb-ı Hak, onun dünyaya saplanıp kalacağını ve ona meyledeceğini bildiğinden onu korumamış ve yüceltmemiştir. **Yeryüzüne saplanıp kaldı** meâlindeki beyan hakkında Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Dünyada yaşadı demektir. Aynı şekilde Kisâî demiştir ki: Onların (Araplar'ın) sözünde "ihlâd" (الاخلاد) bir şeye dayanma ve yönelme demektir. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: Bu, bir şeye bağlılıktır[304]**. Fakat o yeryüzüne saplanıp kaldı, hevesinin peşine düştü** meâlindeki beyanda şuna delil vardır: Allah'ın saptırması ve onu korumaması, kuldan Allah'a muhalefet etmeye, O'na uymayı terketmeye ve hevaya uymaya ve meyletmeye yöneldiğinde gerçekleşir[305].

O yeryüzüne saplanıp kaldı. Cenâb-ı Hak, burada yeryüzü ifadesini kullandı. Bunun dünyadan kinâye olarak kullanılmış olması mümkündür. Tıpkı "dünya hayatının aldattığı"[306] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi. Bunun, zillet ve aşağılık bir durumda bulunmaktan kinâye olması da mümkündür. Çünkü bütün hayır ve bereketin gökten gelmesi talep edilir. Onlar bunu istediklerinde zilleti ve aşağılığı tercih etmiş olurlar.

114 **[§]Hevesinin peşine düştü. İşte böylesinin hali, köpeğin haline benzer**. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu kâfirin örneğidir. Köpeğin kalbinin öldürülmesi gibi onun da kalbi öldürülmüştür. Cenâb-ı Hak "ne kötü bir durum!"[307] diye buyurmuştur. Allah doğruyu söylemiştir. Ne de kötü bir durumdur! **Şim-**

---

304 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 233.

305 Yani eğer kulda Allah'a muhalefet etmeye, O'na uymayı terketmeye ve hevaya uymaya meyil varsa, bu durumda Allah tarafından saptırma ve korumama olur.

306 el-En'âm, 6/70, 130; el-A'râf, 7/51.

307 Bir sonraki âyet-i kerîme.

di sen bu kıssayı anlat, umulur ki iyice düşünürler. Allah'ın vermiş olduğu meselleri düşünür, tefekkür eder ve aklederler. Hasan-ı Basrî bu görüşü benimsemiştir. Katâde şöyle demiştir: Bu kâfirin örneğidir. Köpeğin kalbinin öldürülmesi gibi onun kalbi de ölüdür[308]. Diğerleri şöyle demiştir: Âyetleri yalanlayanın köpeğe benzetilmesinin benzetme yönü şudur: Köpek, âdeti üzere en ufak şeyi dahi elde etmek için herkese boyun eğer ve itaat eder. Ondan bir şey elde ettikten sonra bu konuda başına gelen zilleti ve aşağılanmayı önemsemez. Kâfirin ve âyetleri yalanlayanın durumu da böyledir; dünyadan bir şey elde ettikten sonra başına gelen zillet ve aşağılanmayı önemsemez. Yine köpeğin durumuna benzetme yönü şu olabilir: Zira leş elde ettiklerinde üstüne atılmak, köpeklerin âdetindendir ki seslenildiğinde ve çağrıldıklarında aldırmaz ve yönelmezler. Bu kâfirin durumu da böyledir. Her türlü leşe atılır ve eğilir; çağrıldığı ve davet edildiği şeye ise yönelmez.

Kovsan dilini çıkarıp solur. "Yelhes" (يلهث), yani dilini çıkarır ve şiddetli bir şekilde nefes alıp verir. **Bıraksan da dilini çıkarıp solur.** *-En doğrusunu Allah bilir ya-* bunun anlamı şudur: Köpek susadığında ve acıktığında dilini çıkarıp solur; susayıp acıkmadığında da aynı şekilde dilini çıkarıp solur. **[§]** **115** Kâfirin durumu da böyledir; bir sıkıntıya mâruz kalsa da kalmasa da buna meyleder ve bunu tercih eder. Yahut buna benzer bir anlama gelebilir.

Âyetlerimizi yalan sayan topluluğun durumu işte böyledir. Yüce, Azîz ve Celîl olan Allah, kâfiri bir kere köpeğe benzetirken bir defa ölüye, bir defa köre, bir defa toprağa, diğer bir defa da hayvanlara ve benzeri varlıklara benzetmiştir[309]. Bu benzetmelerin yapılması belirttiğimiz anlamları içermelerinden dolayıdır.

Şimdi sen bu kıssayı anlat, umulur ki şöyle olurlar. Bu, **onlara (yahudilere), kendisine âyetlerimizden verdiğimiz kimsenin haberini oku** meâlindeki ilâhî beyandır. Cenâb-ı Hak, geçmiş ümmetlerin haberlerini bunlara anlatmasını elçisine emretmiştir ki kâfirler için bir yasaklama ve uyarı olsun. Böylelikle yaptıklarından dolayı ötekilerin başına gelenleri bilsinler ki onların yap-

---

[308] Taberî, *Tefsîr*, IX, 129.

[309] "Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın" (en-Neml, 27/80); "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?" (Hûd, 11/24); "Güzel memleketin bitkisi Rabb'inin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz. İşte biz şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz" (el-A‘râf, 7/58); "Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır" (el-A‘râf, 7/179).

tıklarının benzerinden kaçınsınlar. Ayrıca bu durum müminler için bir öğüt ve hatırlatma olsun. Bu, "kötülükten sakınanlar için öğütler" meâlindeki ilâhî beyan gibidir[310].

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٧٧﴾

177. "Âyetlerimizi yalan sayan ve böylece yalnız kendilerine fenalık etmiş bulunan kavmin durumu ne kötü!"

Âyetlerimizi yalan sayan ve böylece yalnız kendilerine fenalık etmiş bulunan kavmin durumu ne kötü! Başka bir yerde "âyetleri" anlamındaki beyan hakkında şu görüşlerin ileri sürüldüğünü belirtmiştik[311]: Âyetlerden maksadın "Allah'ın dini" veya "delil ve burhanları" olduğu söylenmiştir. **Durumu ne kötü!** Yani Allah'ın Kur'ân'da belirtilen hususlara benzetmiş olduğu davranışların **durumu ne kötü!**

مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضْلِلْ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾

178. "Allah'ın doğru yola yönelttiği kişi hidâyete ermiştir; O kimi saptırırsa işte onlar da kaybedenlerin tâ kendileridir."

[Hidâyet - Dalâlet Meselesi]

Allah'ın doğru yola yönelttiği kişi hidâyete ermiştir. Yüce Allah, **doğru**
116 **yola yönelttiği kimsenin hidâyete erdiğine** şahitlik etmiştir. **[§]Yani Allah'ın** dünyadayken **doğru yola yönelttiği kişi,** âhirette **hidâyete ermiştir.** Dünyadayken **O kimi saptırırsa** o kişi âhirette ziyana uğrayanlardandır. Eğer hidâyet, bir grubun söylediği gibi beyan, emir ve nehiy olsaydı bu konuda kâfir ile müminin eşit olması gerekirdi. Zira beyan, emir ve nehiy, mümin için olduğu gibi kâfir içindi, bununla birlikte o, doğru yolu bulmadı. Bu durum, hidâyet fiilinde Allah'ın mümine, kâfir hakkında yapmadığı ziyade bir lütfu bulundu-

---

310 "Size, gerektiği gibi açıklayan âyetler, sizden önce gelip geçenlerden misaller ve kötülükten sakınanlar için öğütler indirdik." (en-Nûr, 24/34).

311 Örneğin Nisâ sûresinin 4/56. âyetinin tefsirine bakınız.

ğunu göstermektedir. Bu ziyade, başarılı kılma (tevfik), koruma ve yardımdır. Eğer bu tevfik kâfir hakkında mevcut olsaydı müminin doğru yolu bulması gibi kâfir de doğru yolu bulurdu. Yine eğer hidâyet, beyan olsaydı, bu beyanın peygamberlerden ve başkalarından[312] kavimlerine yönelik olurdu. **O kimi saptırırsa işte onlar da kaybedenlerin tâ kendileridir.** Cenâb-ı Hak, saptırdığı kişinin kaybedenlerden olduğunu bildirmiştir. Bu açıklama Allah'ın kâfire yönelik ilave fiilinin olduğunu göstermektedir. Bu ziyade ise olduğu halde bırakma (hızlân) ve terktir veya onlarda dalâlet fiilini yaratmadır. Bu mesele, Mûtezile'nin dediği gibi "Allah onların hepsini doğru yola iletmiş, fakat doğru yolu bulmamışlardır" şeklinde değildir. Onlara şöyle denir: Siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı? Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın yahudilere sorduğu gibi: Siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı?[313] Âyetin açık anlamı onların söylediklerinin ve benimsedikleri görüşe muhaliftir.

وَلَقَدْ ذَرَاْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ اٰذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا اُولٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾

179. "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır."

Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Mûtezile, Allah'ın onları cehennem için yaratmadığını söylemiştir. Fakat onları yaratmış, varetmiş ve cenneti kazanacakları gücü onlara vermiştir. Ancak onlar cehennemi hak edecekleri davranışlarda bulundular ve yapmış oldukları fiiller dolayısıyla cehennemlik oldular. Yoksa onları Cenâb-ı Hak cehennem için yaratmış değildir. Sonra, **biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk** meâlindeki ilâhî beyan hakkında

[312] Semerkandî'nin ifadeleri şöyledir: Eğer beyan olsaydı, bu beyan, peygamberlerden ve onun dışında halifeler ve âlimlerden olurdu (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 316b).

[313] "Yoksa siz İbrahim, İsmail, İshak, Yâkup ve torunların yahudi yahut hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?" (el-Bakara, 2/140).

117 farklı görüşler ileri sürdüler. Onlardan bazıları şöyle demiştir: [§]Cenâb-ı Hak durumlarının neticesinin varacağı yeri bildirmiştir. Tıpkı "Böyle de oldu. Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı"[314] meâlindeki ilâhî beyanda bildirildiği gibi. Onlar kendilerine düşman olsun diye onu bulup almamışlardı. Aksine onu, belirtilen durum olsun diye bulup almışlardı. Tıpkı "belki bize faydası dokunur veya onu evlat ediniriz"[315] meâlindeki beyanda bildirildiği gibi. Onlar bu sebeple onu bulup almışlardı. Fakat onlar hakkında Allah'ın belirttiği ve Mûsâ'nın durumuna dair onlara haber verdiği netice gerçekleşti. Bu durum şöyle denilmesi gibidir: "Ölmesi için çocuk doğurun; yıkılması için bina yapın" (لِدوا لِلْمَوْتِ وَابْنُوا لِلْخِرَاب)[316]. Hiç kimse ölüm için doğurmaz ve yıkım için bina etmez. Fakat bu, işin neticesinde varılacak yer olan ölüm ve yıkımın bildirilmesidir. Mûtezile'nin çoğunluğu bu görüşü benimsemektedir. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Âyette bazı kelimeleri öne alma, bazısını da sonraya bırakma söz konusudur. Cenâb-ı Allah sanki şöyle buyurmuştur: **Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu… yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler.** Bunlar **cehennemliktir ve bunlar hayvanlar gibidir.** Ancak bu gerçeğe uzak bir yorumdur. Çünkü eğer böyle bir şey burada mümkün olsaydı, bütün Kur'ân'da mümkün olurdu ki âyetin başı sonu; sonu da başı yapılırdı. Bu imkânsız ve geçersiz bir durumdur. Onların "âyette işin neticesinin varacağı yerin bildirildiği" şeklindeki görüşleri ve "Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı" meâlindeki ilâhî beyanı delil getirmelerine gelince; bu durum işlerin neticelerini bilmeyen kimse için uygundur. Bu, işin varacağı neticeyi bilmedikleri için ondan bir uyarı ve ikaz anlamına gelebilir. Fakat Allah Teâlâ açık ve gizli olan her şeyi, var olmuş ve var olacak olanı ve hangi zamanda meydana geleceğini bilir. Böyle Allah'ın işlerin varacağı akıbeti bilmemesi mümkün değildir. İnsanların "ölüm için doğurun, yıkım için bina edin" sözüne gelince, her ne kadar onlar, ölüm ve yıkım için doğurup bina etmiyorlarsa da, işlerin neticelerini bilmediklerinden bunu uyarı ve ikaz durumunda söylemişlerdir, maksatları bundan ibarettir.

---

[314] el-Kasas, 28/8.

[315] el-Kasas, 28/9.

[316] Zayıf bir senedle merfû ve mevkuf olarak rivayet edilmiştir. Şair şöyle demiştir: Onun her gün şöyle nidâ eden meleği vardır: Ölüm için doğurun; yıkılması için bina edin (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 183-184).

118 [§]Bize göre âyetin yorumu, lafızların görünen anlamlarından hareketle belirtilen hükümdür. Şöyle ki: **Cenâb-ı Hak, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmıştır**, çünkü ezelde onların, cehennemi hak edecekleri inkâr fiilini ve kötü davranışları tercih edeceklerini bilmişti. Cenâb-ı Hak, onları cehennem için yaratmıştır, zira ezelde onların inkâr fiilini ve kötü davranışları tercih edeceklerini bilmişti. Dolayısıyla onlar hakkında, tercih edecekleri ve yapacakları davranışları bildiği şekilde onları yaratmıştır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak müminleri cennet için yaratmıştır, çünkü ezelde onların, cenneti hak ettiren hidâyeti tercih edeceklerini ve iyi davranışlarda bulunacaklarını bilmişti. Onları cennet için yarattı demek, bunu sağlayacak sebepler olmaksızın yarattı demek değildir veya onları cehennemi gerektiren sebepler olmaksızın cehennem için yarattı demek değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"[317] meâlindeki ilâhî beyana gelince, bu şu anlama gelmektedir: Cenâb-ı Hak onlardan kendisine ibadet edeceğini ve itaat edeceğini bildiği kimseleri ibadet için yaratmıştır. Fakat kendisini inkâr edeceğini ve isyan edeceğini bildiği kimseleri, onlardan sâdır olacağını bildiği fiillere göre yaratır. Cenâb-ı Hak ezelde ibadet edeceğini bildiği kimseleri ibadet için yaratmış; inkâr edeceğini bildiği kimseleri ise bunun için yaratmıştır. Çünkü söz konusu kimsenin isyan ve inkâr fiilini yapacağını bilip sonra da bunun aksine göre onu yaratması mümkün değildir. Bu durum, meselenin, belirttiğimiz gibi olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Buna göre "ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" meâlindeki ilâhî beyan, herkese değil, Cenâb-ı Hakk'ın ibadet edeceklerini bildiği kimselere hamledilir. Bunun delili de **andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk** meâlindeki ilâhî beyandır. Cenâb-ı Hak burada "herkesi yarattık" demiyor. Bu, bir grup hakkındadır. Diğeri de bir başka grup hakkındadır. [§] 119 Bu yorum, belirli olana döner. Görmez misin ki çocuklar ve deliler bu kapsama girmez. Bir diğer seçenek "ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" meâlindeki ilâhî beyanın şu anlama gelmesidir: Yani ancak onlara ibadet mükellefiyeti yükleyeyim ve ibadeti emredeyim diye. Eğer böyleyse, âyetin hükmü kâfir ve mümin olmak üzere herkes içindir. *En doğrusunu Allah bilir.* "Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" meâlindeki ilâhî beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani ben insanları ve cinleri ancak yaratılışları Allah'ın birliğine ve ona ibadete yönelmeye şahitlik etsin diye yarattım. Nitekim bütün kâfirlerin yaratılışı, Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine şahitlik etmiştir.

---

[317] ez-Zâriyât, 51/56.

[Sapıklıkta Hayvanlardan Daha Aşağı Seviyede Olmak]

Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar. Burada geçen "el-fıkh" (الفِقْه) kavramı, bir şeyi, benzerine işaret eden anlam sayesinde bilmek veya bir şeyi, düzenleyicisine işaret eden anlamıyla bilmek demektir. Bu kâfirler, varlıklara mânası ve hakikati açısından bakmadıkları için varlıkların mânasını bilemediler. Aksine onlar, nesnelere işaret ettikleri anlam açısından değil sadece dış görünüşüne bakmışlardır. **Bunların gözleri vardır ama onlarla göremezler** meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Çünkü nesnelerin dış görünüşüne bakmışlar işaret ettikleri anlam ve hakikate bakmamışlardır ki onlara, yaratanın düzenlemesini ve hikmetine ilişkin anlamları göstersin. Yine **bunların kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Bunlar hayvanlar gibidir** meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Çünkü hayvanların kalpleri, gözleri ve kulakları vardır, fakat her ne kadar sesleri işitseler ve eşyanın dış görünüşüne baksalar da bunların anlam ve hakikatini kavrayamazlar. Bu kâfirlerin durumu da böyledir. Her ne kadar belirttiğimiz şeyleri işitip görüyorlarsa da işaret ettikleri anlamı ve yaratıcısının yaptığı düzenlemeyi kavramadıktan sonra, onlar **hayvanlar gibidir.** Bunun aslı şudur: Bu kimseler bu duyuları, kendileri için yaratılış amacı doğrultusunda kullanmadıklarında -ki bu duyular onlar için nesnelerin hakikati ve içerdiği anlam ve hikmetleri bilmek amacıyla yaratılmıştır- gerçekte duyuları olmayan varlıklar gibi olurlar. Zira onlar, yaratıkların gösterdiği anlamlardan duyuları olan kimseler gibi yararlanmamıştır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onların sanki duyuları bulunmadığını belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak onların sanki duyulardan yoksun olduklarını beyan etmiştir. Çünkü onlar, bu duyuları olan kimseler gibi bunlardan yararlanmamıştır. **120** [§]Aksine onlar, bunları, yaratılış amacına uygun anlamda kullanmadıkları için bu duyuları bulunmayan varlıklar gibiydiler. Onlar **hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar**. Çünkü bunlar, yolu şaşırıp kendilerine doğru yol gösterildiğinde ve rehberlik yapıldığında, doğru yolu bulmamış ve bulundukları inkâr konumundan dönmemişlerdir. Hayvanlar ise yolu şaşırıp kendilerine doğru yol gösterildiğinde, doğru yolu bulurlar, gerçeği bilirler ve ona yönelirler. Bunlar belirttiğimiz sebeplerden dolayı hayvanlardan daha **şaşkındırlar.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Hatta daha da şaşkındırlar. Çünkü hayvanların yapısı bunu kavramaya imkân vermez, bu (düşünmeyen)in yapısı ise buna elverişlidir. Zira onlar nesnelerin yaratıcısı ve düzenleyicisinin hikmetini ayıran ve bilen akıl sahibi varlıklardır, ancak onlar bunu yitirmişlerdir. Hayvanlarda ise bir niteliği kaybetmek söz konusu değildir. Bundan dolayı duyularını ve akıllarını kullanma-

yanlar hayvanlardan daha şaşkındırlar. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: **Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Çünkü Allah onların kalplerini mühürlemiştir.** Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de kalın bir perde bulunmaktadır"[318]. Bundan dolayı onların kalpleri kavramaz, gözleri görmez, kulakları işitmez. Yine İbn Abbâs demiştir ki: Sonra onlara örnek vererek Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur. **Bunlar hayvanlar gibidir.** Yemek konusunda, çünkü onların istekleri sadece yemek ve içmektir. Tıpkı hayvanların isteği gibi. Hayvanların da isteği sadece yemek, içmek ve şehveti tatmin etmektir. Bunlar sesi işitirler, fakat kavrayamazlar. Kâfirin durumu da böyledir.

Bunlar hayvanlar gibidir. Kendilerine yöneltilen hitabı anlama konusunda. **Hatta daha da şaşkındırlar.** Çünkü kendilerine bunu anlamanın vasıtası verilmiştir, hayvanlara ise verilmemiştir. **Hatta daha da şaşkındırlar.** Çünkü hayvanlar Rab'lerini bilirler, O'nu birlerler ve zikrederler, [§]şu ilâhî beyanlar sebebiyle: "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur"[319], "Hepsi duasını ve tesbihini bilmektedir"[320]. Bunlar ise ne O'nu tanırlar ne de birlerler, dolayısıyla onlardan daha şaşkındırlar. Yahut şöyle de denilebilir: **Hatta daha da şaşkındırlar.** Çünkü doğru yol kendilerine gösterilse ve buna davet edilseler dahi onlar doğru yola girmiyorlar, hayvanlar ise doğru yola giriyorlar. Bir diğer muhtemel yorum da şudur: **Hatta daha da şaşkındırlar.** Çünkü hem doğru yoldan sapıyorlar hem de başkalarını saptırıyorlar, hayvanlar ise böyle değildir. Bir diğer yorum şudur: Hatta daha da şaşkındırlar, çünkü kendilerinden yararlanılmaz, hayvanlardan ise yararlanılır.

121

İşte asıl gafiller onlardır. Kendilerine bildirilen ve emredilen hususları anlamaktan gafildirler. Yahut kendilerinin başına geleceği bildirilen şeylerden gafildirler.

وَلِلّٰهِ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذٖينَ يُلْحِدُونَ فٖٓى اَسْمَٓائِهٖ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾

---

318 el-Bakara, 2/7.

319 el-İsrâ, 17/44.

320 en-Nûr, 24/41.

180. "En güzel isimler Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin, O'nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını çekecekler!"

[Esmâ-i Hüsnâ]

En güzel isimler Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin. Bu beyan iki yoruma açıktır. Onların, isimlerin sayısının sabit kılınması, bunların işaret etmiş olduğu zâtların sayısının da sabit kılınmasını gerekli olduğunu zannetmiş olmaları mümkündür. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, isimlerin sayısını sabit kılmanın, zâtların sayısını da sabit kılmak demek olmadığını bildirmiştir. Zira bir şey farklı isimlerle adlandırılabilir. Ayrıca bu durum, söz konusu şeyin sayısını sabit kılmayı ve onun bölünmesini gerektirmez. Örneğin hareket; hareket, araz, şey ve yaratılmış olarak isimlendirilir. Halbuki bu durum, hareketin sayısını ispat etmeyi ve bölünmesini gerektirmez. Bütün nesneler için durum böyledir. Buna göre Cenâb-ı Hak isimlerin sayısını ispat etmek için zâtın bir kaç tane olduğunu ispat etmek anlamına gelmediğini haber vermiştir. İkinci muhtemel yorum şudur: Bu, onların söylemiş olduğu bir sözün karşılığı anlamına gelebilir. Söyledikleri bu söz de onların, Allah'ı güzel olmayan bir isim ve sıfatlarla nitelemeleri, O'na nispet edilmesi uygun olmayan nitelemeleri O'na nispet etmeleridir. Bunlar "ey domuzların yaratıcısı", "ey kötülüklerin **122** yaratıcısı", "ey maymunun ilâhı" ve bunun gibi nitelemelerdir. **[§]**Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, yaptığı lütufları çağrıştıran ve insanlar arasında bilinen güzel isimlerle O'na dua etmeleri gerektiğini onlara bildirmiştir. [Meselâ] şöyle denilir: "Yâ Hâdî", "Yâ Mürşid" ve bunun benzeri isimler. Yine onlara vermiş olduğu nimetler dolayısıyla şöyle denir: "Yâ Kerîm", "Yâ Cevâd", "Yâ Latîf" ve benzeri isimler. Yine kendi yaratılışlarında O'nun ulûhiyet ve rubûbiyeti ortaya çıkınca şöyle denilir: "Yâ Hâlik", "Yâ Râzık", "Yâ Allah", "Yâ Rahmân", "Yâ Rahîm". Böylece Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Şu isimlerle dua etmeyin, aksine insanlar arasında gerçekliği ortaya çıkmış bulunan isimlerle dua edin. O, bunlarla isimlendirilmiştir. Bu, bizim belirttiğimiz görüştür. *En doğrusunu Allah bilir.* İlk mânaya uygun bir rivayet nakledilmiştir. Bir adamın namazında dua ederek "yâ Allah, yâ Rahmân, yâ Rahîm" dediği rivayet edilmiştir. Müşriklerden biri şöyle demiştir: Muhammed (s.a.) ve arkadaşları, kendilerinin bir olan ilâha taptıklarını iddia etmiyorlar mı? Bu adama ne oluyor ki iki ilâha dua ediyor? Bunun üzerine Allah Teâlâ, **en güzel isimler Allah'ındır** âyetini indirmiştir[321]. **En güzel isimler Allah'ındır** ilâhî beyanı şu yoruma da açıktır:

---

[321] Bunu Kurtubî nakletmiş ve Mukâtil [b. Süleyman]'a nispet etmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VII, 325).

Yani **en güzel isimler** O'na aittir, sizin taptığınız putlara ait değildir ki onlar bu putları ilâh ve rab olarak isimlendiriyorlardı. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Putlara dua ettiğiniz bu isimler Allah'ındır, bunlarla Allah'a dua edin, putlara dua etmeyin.

O'nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Bu beyan şu anlama gelebilir: Yani onların yaptıklarının karşılığını verme, sana eziyetlerine de karşılık verme. Onların yaptıklarının karşılığını verecek olan Allah'tır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak sonunda şöyle buyurmuştur: **Onlar yaptıklarının cezasını çekecekler! O'nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanlar.** Bu beyan hakkında şöyle denilmiştir: İlhâd, haktan sapma ve ayrılmadır. Ayrıca bir şeyi konulması gereken yerin dışına koymaktır. Onlar doğru inançtan sapanlar (mülhit) olarak isimlendirildiler, çünkü başkasını Allah'ın isimleriyle adlandırmışlardı veya başkasını O'nun isimlerine ortak kılmışlardı. [§] Yahut bu isimle adlandırılmışlardır, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın **123** nimetlerine karşı edilecek şükrü başkasına yapmışlar, bu gibi nimetlerin başkasından gelmediğini bildikleri halde bunlara tapmışlardır. Halbuki bütün bu nimetler Allah'tandır. İbn Abbâs şöyle demiştir: İlhâd Kur'ân'ın tamamında sapmak mânasındadır. Şöyle de denilmiştir: İlhâd yalanlama demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Doğru inançtan sapanlar.** Yani haktan sapanlar ve ayrılanlar[322]. Bu kelimenin aslı, sapma ve ayrılmadır.

Onlar yaptıklarının cezasını çekecekler! Denildi ki: Bu, Resûlullah'a (s.a.) yardım ve dünyada düşmanlarına karşı zafer kazanacağına dair bir müjdedir. Bazıları da şöyle demiştir: Bu tehdit (vaîd) ifadesidir. Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a (s.a.) eziyet ettiklerinden dolayı onları tehdit etmiştir.

وَمِمَّنْ خَلَقْنَٓا اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِه۪ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

181. "Yarattıklarımızdan, hakka sarılarak doğru yolu gösteren ve hak ile adaleti gerçekleştiren bir topluluk vardır."

Yarattıklarımızdan, hakka sarılarak doğru yolu gösteren bir topluluk vardır. Yani yanlarındaki hak ile insanlara doğru yolu gösteren. Bu yanlarındaki hak olan Kur'ân ve yanlarında bulunan kitaplardır. Buradaki "hak" (الحق) sözcüğü ile Resûlullah'ın (s.a.) kastedilmiş olması da mümkündür. Onun aracılığıyla insanlara doğru yolu gösteriyorlar ve onunla amel ediyorlar. **Hakk'a**

---

322 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 175.

sarılarak doğru yolu gösteriyorlar beyanının şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani başka bir âyet-i kerîmede bildirildiği üzere insanları Allah’ın yoluna davet ediyorlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Rabb’inin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır”[323]. Buradaki “hak” (الحق) sözcüğü ile Allah’ın kastedilmiş olması da mümkündür. Tıpkı “onlar Allah’ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerdir”[324] meâlindeki ilâhî beyan gibi. **Hak ile adaleti gerçekleştiren.** Yani yol gösterdikleri ve amel ettikleri hak ile. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: “Ben size yasakladığımı kendim yapmak istemiyorum”[325].

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾

124 **[§]*182. “Âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, biz onları bilemeyecekleri bir yerden yavaş yavaş felâkete götüreceğiz”***

Âyetlerimizi yalanlayanlar. Bunu başka bir yerde açıkladık[326]. **Biz onları bilemeyecekleri bir yerden yavaş yavaş felâkete götüreceğiz.** Bazıları şöyle demiştir: Bu, “âyetlerimizi yalan sayan ve ancak kendilerine zulmeden bir kavmin durumu ne kötüdür!”[327] meâlindeki ilâhî beyanının bağıntı (sıla) cümlesidir. Bazıları şöyle demiştir: Bunda Resûlullah’a (s.a.) yardım ve düşmanlara karşı zafer vâdi vardır. İstidrâc, gaflet durumunda kişinin emin olduğu yerden ansızın azap etmektir. Tıpkı “biz de, farkında değillerken onları ansızın yakaladık”[328] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Bazıları da şöyle demiştir: İstidrâc, tuzak kurmak demektir. Fakat insanlara nispet edilen istidrâc ve tuzağın, Allah’a nispet edilen anlamı farklıdır. Allah’a nispet edilen yönü de insanlara nispet edilen yönden farklıdır. İnsanlara nispet edilen yön kınanmış; Allah’a nispet edilen yön ise övülmüştür. Aynı şekilde Allah’a nispet edilen tuzak, hile, alay ve benzeri hususlar belirttiğimiz şekilde yönün farklılığına dayanır. Allah’a nispet edilen anlamı, insanlara nispet edilen yönden farklıdır. Çünkü Allah Teâlâ, hak ettikleri ceza ve mükâfat gereği onlara azap etmektedir. Dolayısıyla bu konuda O’na yergi ilişmez. İnsanlar ise kendi aralarında hak etme ve karşılık

---

323 en-Nahl, 16/125.
324 en-Nûr, 24/25.
325 Hûd, 11/88.
326 Örneğin Nisâ sûresinin 4/56. âyetinin tefsirine bakınız.
327 el-A‘râf, 7/177.
328 el-A‘râf, 7/95.

olmaya dayanmaksızın tuzak kurup hile yapmaktadırlar. Hasan-ı Basrî'den **onları bilemeyecekleri bir yerden yavaş yavaş felâkete götüreceğiz** meâlindeki beyan hakkında şöyle dediği rivayet edilir: Allah'a isyanı her yenilediklerinde Allah onlar için bir nimeti yenilemiştir ki [§]alay etsinler, keyif içerisinde şımarsınlar sonra da Allah onları helâk etsin. Bazıları da şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak onlara nimetlerini gösteriyor ve onlara şükretmeyi unutturuyor. Belirtilen istidrâc, tuzak ve hilenin azabı ifade etmek anlamında olması da mümkündür. Yani onları yakalamam ve azabım şiddetlidir. Nitekim Cenâb- Hak "bilin ki cezalandırmam çetindir"[329] buyurmuştur, yani cezalandırmam şiddetlidir. **125**

وَاُمْلٖى لَهُمْ اِنَّ كَيْدٖى مَتٖينٌ ﴿١٨٣﴾

183. "Onlara mühlet veriyorum. (Ama) ***bilin ki cezalandırmam çok çetindir!"***

Onlara mühlet veriyorum. (Ama) bilin ki cezalandırmam çok çetindir. Yani siz ona tuzak kurun, ben onlara mühlet vereceğim ve onların tuzaklarını boşa çıkaracağım. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar bir tuzak kuruyorlar; ben de bir karşı plan hazırlıyorum"[330], "Ben onların tuzaklarını boşa çıkaracağım" meâlindeki beyan, onların tuzaklarının karşılığı anlamındadır. Aynı şekilde "onlar böyle bir tuzak kurdular, biz de kendileri farkında olmadan bir plan kurduk"[331] meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Yani tuzaklarının karşılığını onlara verdik. "Onları yavaş yavaş felâkete götüreceğiz"[332] meâlindeki beyan da böyledir. Yani onlara yavaş yavaş değişimlerinin (istidrâc) ve tuzaklarının karşılığını vereceğiz. **Onları yavaş yavaş felâkete götüreceğiz** ve **Onlara mühlet veriyorum. (Ama) bilin ki cezalandırmam çok çetindir** meâlindeki ilâhî beyanların şu anlama gelmesi mümkündür: Yani onlar açısından yavaş yavaş felâkete götürme (istidrâc) ve tuzak olan şeyi onlara yapacağız. Yine Allah katında tuzak ve hile olmayan ama onlar açısından tuzak ve hile olan fiili yapacağız. Tıpkı "bu O'nun için pek kolaydır" meâlindeki ilâhî beyan gibi[333]. Yani Allah açısından ilk yaratmayla ölümden sonra tekrarlama eşit olsa da size göre bir şeyin tekrar varedilmesi başlangıçta varedilmesinden daha kolaydır.

---

329 Bir sonraki âyet-i kerîme.
330 et-Târık, 86/15-16.
331 en-Neml, 27/50
332 Bir önceki âyet-i kerîme.
333 "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır" (er-Rûm, 30/27).

“Onları yavaş yavaş felâkete götüreceğiz”, **benim cezalandırmam çok çetindir** meâlindeki ve benzeri beyanlar da böyledir. Yani size göre yavaş yavaş felâkete götürme (istidrâc) ve tuzak olan şeyleri yapacağız. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlara mühlet veriyorum. Şöyle ki Cenâb-ı Hak onlara olan bir ihtiyacından veya onlardan gelecek bir yarardan dolayı onları yaratmamıştır. Aksine kendilerinin ihtiyaçları ve kendilerine dönük yararlar dolayısıyla onları yaratmıştır. Öyle ki amelde bulunurlarsa kendilerine faydaları dokunur, eğer terkederlerse kendileri zarar görür. **Çok çetindir.** Denildi ki: şiddetlidir. Yani cezalandırmam şiddetlidir. “Metîn” (المتين) kelimesi güçlü ve sağlam anlamına gelir.

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿١٨٤﴾

126

[§]*184. “Düşünmediler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur; o ancak kesin bir uyarıcıdır.”*

Düşünmediler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur. Kâfirler bazan Resûlullah’a (s.a.) delilik nispet ediyorlardı. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- onları buna sevkeden şey şudur: Onlar dünyevî konularda büyüklük ve itibar sahibiydiler. Onlara şu iki kesim dışında hiç kimse muhalefet etmiyor ve kötülük yöneltmiyordu: Birincisi destekçileri ve yardımcıları olan güç ve heybet sahibi kimsedir. İkincisi de kendisinde delilik bulunan kimsedir. Çünkü onlar herhangi bir konuda kendilerine muhalefet edenleri öldürüyorlardı. Resûlullah’ın (s.a.) kendilerine muhalefet ettiğini ve hoşlanmadıkları tenkitleri kendilerine yönelttiğini, bununla birlikte onun yardımcı ve destekçilerinin olmadığını gördüklerinde onun, ancak kendisinde delilik bulunduğu için muhalefet ettiğini zannettiler. Bu sebeple ona delilik nispet ettiler. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların Resûlullah’a (s.a.) delilik nispet etmesinin sebebinin, ilâh edindikleri putlara tapmayı onlara yasaklamış olması da mümkündür. Onlar kendileri arasındaki akıllı kimselerin putlara taptıklarını ve bunu yasaklamadıklarını görmüşlerdi. Resûlullah (s.a.) bunu onlara yasakladığında, kendisinde bulunan bir zihinsel rahatsızlık sebebiyle bunu yasakladığını zannettiler. Bu durum, onları Resûlullah’a (s.a.) delilik nispet etmeye sevketmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cenâb-ı Hak, **düşünmediler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur** meâlindeki beyanıyla onları bu konuda düşünmedikleri için kınamıştır ki onlar için Resûlullah'ta (s.a.) bir deliliğin bulunmadığı ortaya çıksın. Bu, iki şekilde yorumlanabilir. Onlar eğer Resûlullah (s.a.) hakkında düşünmüş olsalardı, onun Allah'ın elçisi olduğunu ve haber verdiği şeyleri Allah'tan aldığını bilirlerdi, çünkü o, onlardan birine müracaat etmeksizin ve birinden öğrenmeksizin, konuştukları dilde yazılmış kitaplarındaki emir[334] ve yasakları kendilerine bildirmiştir. İkinci olarak [§]**düşünmediler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur** meâlindeki beyanı şöyle de yorumlanabilir: Yani onun hakkında düşündüler ve onda delilik bulunmadığını bildiler. "Göklerin ve yerin egemenliği üzerinde… hiç kafa yormadılar mı?"[335] meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Yani onlar bu konuda düşündüler ve böyle bir varlık âleminin boşuna ve gereksizce yaratılmamış olduğunu bildiler. Bu şöyle denilmesi gibidir: Şöyle yapmadın mı? Yani bunu yaptın. Fakat onlar Allah'ın âyetlerine ve delillerine karşı inatlaştılar ve büyüklendiler. **Düşünmediler mi** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani kendileri ve putlara tapan ötekileri düşünmediler mi? Tâ ki onların bâtıl ve sefih bir durumda oldukları ve gerçeğin, kendilerinin benimsedikleri değil, Hz. Muhammed'in (s.a.) davet ettiği din olduğu kendileri nezdinde ortaya çıksın. Yine âyet-i kerîmede yalnızca düşünme ve tefekkür yoluyla bilinse bile gerçeği benimsemek gerektiğine ilişkin delil vardır. Çünkü düşünmeyi terkettikleri için bunlara şiddetli tehdit ve büyük bir ceza öngörülmüştür. Halbuki onların, bunu bilmelerini sağlayacak yöntemleri mevcuttu. Birlikte yaşadıkları peygamberde bir **deliliğin** bulunmadığını **düşünmediler mi?** Bu Allah'tan onlara yönelik bir cevaptır. Bu beyan şu anlama da gelebilir: Eğer onlar birlikte yaşadıkları peygamber hakkında düşünseler, onda bir deliliğin bulunmadığını bilirler. Ayrıca Cenâb-ı Hak onun, **kesin bir uyarıcı** olduğunu bildirmiştir. Onların dediği gibi o, deli değildir. Zira onun mûcizeleri âyetler ve kesin delilleri vardır. Dolayısıyla o, **kesin bir uyarıcıdır.**

127

اَوَلَمْ يَنْظُرُوا ف۪ي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ وَاَنْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ اَجَلُهُمْ فَبِاَيِّ حَد۪يثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾

---

[334] Yani kendilerine gönderilen kitabı, o da Kur'ân'dır.

[335] Bir sonraki âyet-i kerîme.

185. "Göklerin ve yerin egemenliği üzerinde, Allah'ın yarattığı her bir nesne üzerinde ve kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda hiç kafa yormadılar mı? Ona değilse hangi söze inanacaklar?"

Göklerin ve yerin egemenliği üzerinde hiç kafa yormadılar mı? Bu beyanın sözün başlangıcı olması mümkündür. Öncekinin bağlantısı (sıla) olması da mümkündür. Bu şu anlamdadır: Onlar göklerin ve yerin egemenliği üzerinde kafa yorsalar, Allah'ın ulûhiyeti ve rubûbiyetini bilirler. Çünkü aralarındaki uzaklığa karşın bir kısmının diğerine yararının dokunduğunu ve bu konudaki düzenin mükemmelliğini görmektedirler. Böylece bütün bunları ayırdetme gücü bulunan insanın hizmetine verildiğini ve evreni yaratmasındaki amacın insanların bu gerçeği ayırdetmesi olduğunu bilmişlerdir. Bu durumu bildiklerinde bunu kendilerine tanıtacak ve ihtiyaç duydukları şeyleri kendilerine **128** öğretecek zâta ihtiyaçları bulunduğunu da bilirler. [§]Bu beyanın, başlangıçta kendilerine Allah'ın birliği ve rubûbiyetini göstersin diye **göklerin ve yerin egemenliği ve Allah'ın yarattığı her bir nesne üzerinde** düşünmeyi emretmek anlamında olması da mümkündür.

Kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda. Bu beyan, Hz. Peygamber'in nübüvvet iddiasında doğru söylediğini bilen, fakat onu yalanlamakta ısrar eden kimse hakkında inmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda kafa yormadılar mı?** Cenâb-ı Hak, bulundukları bâtıl din üzere onlar dünyadan ayrılırlar diye peygamberi tasdik etmeye dönmeleri için onları uyarıyor.

Ona değilse hangi söze inanacaklar? Bu beyan iki şekilde anlaşılabilir. Bunlardan biri şudur: Siz haberleri ve sözleri kimden kabul ediyorsunuz? Eğer siz Resûlullah'ın (s.a.) sözünü ve haberini kabul etmiyorsanız ve onu tasdik etmiyorsanız, bunun dışında hangi sözü kabul edip tasdik edeceksiniz, oysa onun mûcizeleri ve kesin delilleri vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkinci yorum da şudur: **Ona değilse hangi söze inanacaklar? Yani** Kur'ân'a **değil de hangi söze inanacaklar?** Kur'ân, Cenâb-ı Hakk'ın nitelediği gibidir: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[336]. Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "De ki: 'Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar'"[337]. Kur'ân belirtilen nitelikte olduğu halde,

---

[336] Fussılet, 41/42.

[337] el-İsrâ, 17/88.

siz de sözü kabul eden kimseler iken eğer bunu kabul etmez ve onu tasdik etmezseniz, **bunun dışında hangi sözü** kabul edeceksiniz. **Ona değilse hangi söze inanacaklar?** ilâhî beyanıyla Cenâb-ı Hakk'ın âhiret hayatındaki durumu kastetmiş olması da mümkündür. O, şöyle buyuruyor: Ecelleri yaklaştığında **ona değilse hangi söze inanacaklar?** Yani **ondan başka inanacakları bir söz** yoktur. Diğer yoruma göre ise dünyaya ilişkin bir durumdur.

مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِىَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فٖى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾

186. "Allah kimi dalâlete düşürürse artık onu hidâyete erdirebilecek hiçbir kimse bulunamaz. Allah böylelerini azgınlıkları içinde yollarını şaşırmış olarak bırakır."

Allah kimi dalâlete düşürürse artık onu hidâyete erdirebilecek hiçbir kimse bulunamaz. Bir başka âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Kimi de Allah doğru yola iletirse onu şaşırtabilecek bir güç yoktur"[338]. Eğer hidâyet bir grubun söylediği gibi emir ve beyan olsaydı, hidâyet başkasından olmuş olurdu. Aynı şekilde [§]saptırma, doğru yoldan uzaklaştırma ve engelleme kulu **129** başı boş bırakmak anlamına gelseydi, bu durum Allah'ın dışında bir varlıktan olmuş olurdu. Yine Allah'ın doğru yola iletmeyi dilediği bir kimseyi başkası saptırırdı; Allah'ın saptırmayı dilediği bir kimseyi başkası doğru yola iletirdi, bu ise imkânsızdır. Bununla birlikte Allah, saptırma fiilini nispet ettiği tüm insanları kötülemiş; hidâyeti nispet ettiği kimseleri ise övmüş; sonra her ikisini de kendisine nispet etmiştir. Bu durum, Allah'ın hidâyet etme ve saptırmasında insanlara nispet edilen başka bir anlamın bulunduğunu göstermektedir. Bu, daha başka yerde de belirttiğimiz durumdur[339]: Yâ kâfirde sapkınlık fiilini yaratma, müminde iman ve hidâyet fiilini yaratmadır veya doğru yolu bulmada başarılı kılma ve yardım (tevfîk), inkârda ise yardımı terketmedir (hızlân). Bu belirttiğimiz iki yön insanlarda olmaz, bunlar sadece Allah'tan gelir. Bundan dolayı ona nispet edilmiştir. İnsanlarda sadece dua ve benzeri hususlar olur. Mûtezile'nin dediği gibi beyan, emir, nehiy, başıboş bırakma değildir. Zira bunlar insanlarda olur. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

[338] ez-Zümer, 39/37.

[339] Örneğin Fatiha sûresi 1/7. âyetinin tefsirine bakınız.

Allah kimi dalâlete düşürürse artık onu hidâyete erdirebilecek hiçbir kimse bulunamaz. Yani Allah kimi saptırma yoluyla hakir kılarsa, hiç kimse onu hidâyetle değerli kılamaz.

Allah böylelerini azgınlıkları içinde yollarını şaşırmış olarak bırakır. Onların azgınlıklarında O'na ilişen bir zarar yoktur. Bundan dolayı onları azgınlıkları içinde bıraktı. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine yönelik bir ihtiyacı ve bir zararı gidermek için onları yaratmadığını göstermektedir. Aksine kendilerinin var oluşu ihtiyaçları bulunduğu için yaratmıştır. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "onları hiç bilmedikleri yerden adım adım yıkıma götürürüz"[340] ve "(Ama) bilin ki cezalandırmam çok çetindir!"[341]. Bu, bir tehdit (vaîd) ifadesidir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪ي لَا يُجَلّ۪يهَا لِوَقْتِهَٓا اِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَا تَأْت۪يكُمْ اِلَّا بَغْتَةً يَسْـَٔلُونَكَ كَاَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾

187. "'Ne zaman gelip çatacak?' diye sana kıyâmet saatini sorarlar. De ki: 'Onun hakkındaki bilgi sadece Rabb'imin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır. O (kıyâmet)***, göklere de yere de ağır gelecektir! Sizi ansızın yakalayacaktır!' Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunu bilmezler.'"***

"Ne zaman gelip çatacak?" diye sana kıyâmet saatini sorarlar. Denildi ki: "Eyyâne" (أيان), kıyâmetin kopması ne zamandır? İbn Kuteybe şöyle demiştir: **130** [§]"Eyyâne mürsâhâ" (أيان مرساها), yani gerçekleşmesi ne zamandır? Bir şey sabit olduğunda şöyle denir: "rasâ fi'l-ardi" (رسا فى الأرض) ve "rasâ fi'l-mâi" (رسا فى الماء), yani yerde ve suda sabit oldu. Yine dağlara, sabit olmaları dolayısıyla "ravâsî" (رواسى) denir[342]. Ayrıca sorunun neye dair olduğu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları sorunun yok olma, insanların yok olması ve

---

340 el-A'râf, 7/182.

341 el-A'râf, 7/183.

342 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 175. bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rsv" md.

helâk edilmesine ilişkin olduğunu söylemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak **sizi ansızın yakalayacaktır** ve bunun benzeri hususları buyurmuştur. Tıpkı "onlar, besbelli ki, birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar!"[343] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Bu durum, dünyada olacaktır. Bazıları da şöyle demiştir: Bu soru, inkâr etmek ve azabı hemen istemek suretiyle yeniden dirilme ve kıyâmetin kopmasına dairdir. Tıpkı "nereden bileceksin, kıyâmet vakti belki de çok yakın! Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar"[344] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Yine "diyorlar ki, 'sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmişiz?'"[345] meâlindeki beyan ve bunun dışındaki âyetler de böyledir. Bunlar, sorunun kıyâmet hakkında olduğunu göstermektedir. **Sizi ansızın yakalayacaktır** meâlindeki beyan insanın yok olması hakkında değildir. Zira onlar kendilerinin yok olmakta bulunduklarını bizzat müşahede ediyorlardı. Dolayısıyla sorunun bunun hakkında olması imkânsızdır. Bundan sonra, bu beyan iki anlama da açıktır. Bunlardan biri, sorunun kıyâmeti yalanlayan bir kimseden gelmesidir. Dolayısıyla bu soru, alay etme ve belirttiğimiz üzere acele gelmesini talep etme anlamı içeren bir sorudur. Eğer soru kıyâmetin kopacağını tasdik eden kimseden gelmişse, bu öğrenme ve korku anlamı içeren bir soru olur ki buna hazırlık yapsınlar. Tıpkı "inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar" meâlindeki ilâhî beyan gibi[346]. Bu durum, kıyâmetin gerçekleşmesinin yakın olduğunu bildiren âyetleri işittikleri zaman olmaktadır. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Kıyâmet yaklaştı"[347], "İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı"[348], "Allah'ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın"[349] ve buna benzer âyetler. Resûlullah'tan (s.a.) işitmiş oldukları "ben ve kıyâmet şu ikisi (iki parmağın ya- **131**

---

343 "Ve şöyle derler: 'Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek?' Onlar, besbelli ki, birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar!" (Yâsîn, 36/48-49).

344 eş-Şûrâ, 42/17-18.

345 Diyorlar ki: "Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmişiz? (el-Mü'minûn, 23/82).

346 "Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede ölçü ve dengeyi gönderen Allah'tır. Nereden bileceksin, kıyâmet vakti belki de çok yakın. Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar" (eş-Şûrâ, 42/17-18).

347 el-Kamer, 54/1.

348 el-Enbiyâ, 21/1.

349 en-Nahl, 16/1.

kınlığı) gibiyiz"[350] bazı rivayetlerde "neredeyse kıyâmet beni geçecekti"[351] şeklindeki ve bunun dışındaki rivayetler, onları kıyâmet hakkında soru sormaya sevketmiştir ki buna hazırlansınlar.

Sonra Cenâb-ı Hak Resûlullah'a şöyle demesini emretmiştir: **Onun hakkındaki bilgi sadece Rabb'imin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır.** Yani vaktini açığa çıkaran ancak Allah'tır. Kıyâmet açığa çıkaracak insanların ellerinde cereyan eden olaylar gibi değildir. Meyvelerin ve bitkilerin ürün çıkartması, yağmur yağması gibi olaylara başkalarının müdahale etmesi mümkündür. Bununla yağmur ve bitkileri korumakla görevlendirilmiş melekleri kastediyorum. Kıyâmet ise yaratılmışlardan hiç kimsenin yönetimi veya bilgisi olmaksızın kopacaktır. Bu, Allah Teâlâ'nın nitelediği durumdur: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[352]. Cenâb-ı Hak kıyâmetin durumunun yaratılmışların düzenlemesinin dışında olduğunu bildirmiştir. Bilakis kıyâmet yaratılmışlardan hiçbir varlığın kudretinin etkisi bulunmaksızın yalnızca Allah'ın yönetimi altında gerçekleşecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O (kıyâmet), göklere de yere de ağır gelecektir. Denildi ki: **Göklerin ve yerin** ehline **ağır gelecektir.** Bu konuda farklı görüşler ileri sürüldü. Bazıları dedi ki: **Ağır gelecektir,** yani göklerin ve yerin ehline gizli kalmıştır. [§]Cenâb-ı Hak burada ağırlığı belirtti, çünkü kendisine gizli kalan bir şey o kimseye ağır gelir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, insanlara gizli kalması nedeniyle ağır geldiğini bildirmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Göklerin ve yerin ehline kıyâmetin vukuu, korkularının fazlalığı ve vukuunun şiddeti nedeniyle ağır gelecektir. **O (kıyâmet), göklere de yere de ağır gelecektir** meâlindeki ilâhî beyanın, göklerin ve yerin kendisine ağır gelmesi anlamını da içerebilir. Bu anlam, "öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!"[353] meâlindeki ilâhî beyana dayanır. Bu onun korkunçluğunun şiddetini dile getirmektedir. Fakat eğer gökler ve yerin kendisine gelince -yani şayet bunlar bilen ve ağırlığını bilen birinin bünyesi gibi yapısını ayırt edebilen

132

---

350 Enes ve onun dışındaki sahâbeden naklen Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben ve kıyâmet şu ikisi gibi gönderildik. Ravi şöyle demiştir: O, işaret parmağıyla orta parmağını birleştirmiştir" (Buhârî, "Rikâk" 39; Müslim, "Fiten" 133).

351 Büreyde'den (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini işittim: Ben ve kıyâmet beraber gönderildik. Neredeyse beni geçiyordu" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 348). Heysemî şöyle demiştir: Ahmed'in râvileri doğru râvilerdir" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 311).

352 en-Nahl, 16/77.

353 Meryem, 19/90.

varlık olsaydı göklere ve yere ağır gelirdi. Bu durum "dünya hayatının aldattığı kimseler"[354] meâlindeki ilâhî beyan hakkında yaptığımız yorum gibidir. Dünya aslında kimseyi aldatmaz. Yani bu fiil ondan sadır olmaz. Eğer aldatma fiilini gerçekleştiren bir varlık olsaydı bu aldatma olurdu. Yukarıdaki âyet de buna göre anlaşılmalıdır.

Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları dedi ki: **Sanki sen onu biliyormuşsun gibi.** Yani sen O'nun katında değerli, şerefli ve bir konum sahibi olduğundan sana bunu bildirmiştir. Aynı şekilde "O, bana karşı çok lütufkârdır"[355] meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle denilmiştir: Merhametli ve iyidir. Bazıları da şöyle demiştir: **Sanki sen** onu biliyormuşsun **gibi sana soruyorlar.** Yani **ona tam olarak vâkıfmışsın** gibi. Katâde şöyle demiştir: "Keenneke hafiyyun bihim" (كأنّك حفىّ بهم), sanki sen bunu sana sormalarını istiyorsun[356]. Diğerleri şöyle demiştir: Bu âyetin düzeninde, takdim-tehir vardır. Sana soruyorlar, sanki sen bunu biliyormuşsun gibi. Yani sanki sen bu konuda o kadar çok sordun ki bunu öğrendin[357]. [§]Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: De ki bu konuda benim bir bilgim yoktur; **onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunun** olacağını **bilmezler. Fakat insanların çoğu bunun olacağını bilmezler** meâlindeki ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Senin, kıyâmetin ne zaman olacağını bilmediğini bilmezler. Yahut kendilerinin lehine ve aleyhine olan hususları **bilmezler**.

133

Hasan-ı Basrî, **o (kıyâmet), göklere de yere de ağır gelecektir** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: O geldiği vakit **göklerin ve yerin** ehline **ağır gelecek** ve onlar için katlanılmaz olacaktır[358]. Bazıları da şöyle demiştir: **Göklerin ve yerin** ehline bunu söylemek **ağır gelecektir**. Katâde şöyle demiştir: **Göklerin ve yerin** ehline bunu bilmek **ağır gelecektir**[359]. Doğrusu ise bizim

---

354 el-En'âm, 6/70.

355 "İbrahim şöyle dedi: "Esen kal! Rabb'imden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lütufkârdır." (Meryem, 19/47).

356 Katâde'den şöyle nakledilmiştir: "Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar", yani âyetteki ifade "hafiyyun bihim" (حفى بهم) şeklindedir. O şöyle demiştir: Kureyş "ey Muhammed! Seninle bizim aramızdaki yakınlık sebebiyle kıyâmetin bilgisini bize sır olarak ver. Çünkü biz sana yakınız" (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 140).

357 Bu kelimenin mânası bir konuda fazla soru sormaktır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hfv" md.).

358 Taberî, Tefsîr, IX, 139; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 261.

359 İbnü'l-Münzir ve İbn Ebû Hâtim bunu nakletmişlerdir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 260-261).

belirttiğimiz yorumdur. Yani göklerin ve yerin ehline bunun bilgisi gizlenmiştir. Zira bir şey gizlendiğinde ağır gelir. **Sanki sen onu biliyormuşsun gibi.** Belirttiğimiz gibi yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazılarının görüşüne göre "hafiy" (الحَفِىّ), haberdar ve bilen demektir. Bu görüşü benimseyenler, hafiy, hiçbir şeyin ona gizli kalmadığı, karışık ve şüpheli olmadığı, şerefli, değerli ve iyi bir kimsedir, dediler.

قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْسٖى نَفْعًا وَلَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِىَ السُّٓوءُ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذٖيرٌ وَبَشٖيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾

188. "De ki: Ben kendim için, Allah'ın dilediği dışında ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim. Eğer gaybı biliyor olsaydım elbette bundan çok faydalanırdım, başıma kötülük de gelmezdi. Ben yalnızca inanan kimseler için uyarıcı ve müjdeleyiciyim."

De ki: Ben kendim için ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim. Müfessirlerin (Ehl-i te'vil) bir kısmı şöyle demiştir. **Ben kendim için ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim.** Yani hidâyet ve dalâlet. Ehl-i te'vil'in bir kısmı ise şöyle demiştir: Ben kendim için bir fayda elde edemem; zararı da gideremem. **Allah'ın dilediği dışında. Ben kendim için ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim** meâlindeki ilâhî beyana şu yorum da yapılabilir: Cenâb-ı Hak bunu, onlar Hz. Peygamber'i (s.a.) tapılacak varlık edinmemeleri ve onu Allah'a uygun olmayan bir biçimde nispet etmemeleri için bildirmiştir. Tıpkı hıristiyanların **134** "Mesîh Allah'ın oğludur", [§]yahudilerin "Uzeyir Allah'ın oğludur"[360] sözleri gibi. Arap müşrikler de kendilerince meleklerin konumlarının yüceliği ve değerlerinden dolayı "Melekler Allah'ın kızlarıdır"[361] dediler. Dolayısıyla **ben kendim için ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim** dedi ki bu sayede onlar ötekilerin nispet ettiği hususları Allah'a nispet etmesinler. Hz. Îsâ, kendisinin âcizlik ve kulluk niteliğini açıkladı. Bu durum, Îsâ'nın (a.s.)

---

360 "Yahudiler 'Uzeyir Allah'ın oğludur" dediler, hıristiyanlar da "Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler" (et-Tevbe, 9/30).

361 "Yine onlar -hâşâ- "Kızlar Allah'ındır" diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor!" (en-Nahl, 16/57).

ifade ettiği şu sözlerdir: "Ben Allah'ın kuluyum; O bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı"[362]. İbn Abbâs **ben kendim için ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim** beyanı hakkında dedi ki: Buna göre Mekkeliler şöyle demişti: "Ey Muhammed! Rabb'in sana kazançlı ticareti bildirmiyor mu ki habere dayanarak ticaret yapalım ve kazanalım veya sana kıtlık ve kuraklık senesini veya bolluk ve bereket dönemlerini bildirmiyor mu? Bunu üzerine Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: **Eğer ben,** yeryüzünün kuraklığı ve kıtlığıyla ilgili **gaybı biliyor olsaydım elbette bundan çok faydalanırdım.** Diyor ki: Buna hazırlık yapardım. **Başıma kötülük de gelmezdi,** yani zarar ve sıkıntı gibi[363]. Müfessirlerin çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir. **Eğer gaybı biliyor olsaydım elbette bundan çok faydalanırdım** meâlindeki ilâhî beyan hakkında bazı müfessirler şöyle demişlerdir: **Eğer gaybı biliyor olsaydım.** Ne zaman öleceğimi. **Elbette bundan çok faydalanırdım,** yani salih amel yapmak yönünden. [§]Fakat bundaki yön onların benimsediği yorumun dışındadır. **135** Çünkü eğer ne zaman öleceğini bilmiyor olsaydı bundan faydalanamaz ve salih ameli arttıramaz. Yahut bazılarının dediği gibi eğer gaybı biliyor olsaydı malını çoğaltırdı. Bu gerçeğe uzak bir yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu ilâhî beyanın yorumu şudur: **Ben kendim için ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim,** yani ben sizin için geleceğe dair fayda ve zararı bilmiyorum. Eğer sizin için **gaybı biliyor olsaydım**, Allah katında **bundan çok faydalanırdım.** Yani sizin için bunu **biliyor olsaydım**, beni tasdik eder ve bana iman ederdiniz. Ben de Allah katında O'na iman etmeniz ve beni tasdik etmenizden **çok faydalanırdım.** Yahut şöyle de denilebilir: **Ben kendim için ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim.** Eğer sizin için bunu yapabiliyor olsaydım, **elbette bundan çok faydalanırdım.** Çünkü siz, bilemeyeceğiniz hususlarda sizin için fayda elde edeceğimi ve zararı gidereceğimi görmüş olsanız, bana iman eder ve beni tasdik ederdiniz. Dolayısıyla ben bununla Allah katında çok hayra ulaşmaya hak kazanırdım. **Eğer gaybı biliyor olsaydım** meâlindeki beyan önceki sözün cevabı kılınır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle demiştir: **Ben kendim için ne bir fayda elde ede-**

---

[362] Meryem, 19/30.

[363] İbn Ebû Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh İbn Abbâs'tan "Eğer gaybı biliyor olsaydım elbette bundan çok faydalanırdım" meâlindeki beyan hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir şey satın aldığımda kazacağım şeyi bilirdim; bir şey kazanmadan da satmazdım. "Başıma kötülük de gelmezdi." Dedi ki: Fakir olmazdım (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 622). Kelbî'den şöyle rivayet edilmiştir: Mekke ehli şöyle demişlerdi: Ey Muhammed! Pahalanmadan önce bize ucuz fiyatı haber vermez misin ki alalım da kazanalım, kuraklığa mâruz kalacak toprağı bize bildirmez misin ki oradan verimli olacak yere göç edelim (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 136).

bilirim ne de zarardan kurtulabilirim. Yani bana vahyedilenin dışında gaybı bilmem. Eğer bana vahyedilenden fazlasını **biliyor olsaydım, elbette bundan çok faydalanırdım.** Yine bazıları şöyle demiştir: Bana vahyedilmesinden önce bilmem. **Eğer bunu biliyor olsaydım, elbette bundan çok faydalanırdım.**

Eğer gaybı biliyor olsaydım, elbette bundan çok faydalanırdım meâlindeki ilâhî beyan hakkındaki görüşlerin hülasası belirtmiş olduğumuz şu yorumdur: Beni tasdik etmeniz ve bana iman etmenizle bundan çok faydalanırdım. Veya belirtmiş olduğumuz şekilde ailesi ve arkadaşları için dünyadaki bolluk ve bereket olarak yorumlanabilir. Yahut belirtmiş olduğumuz şu yorum da olabilir: Yani eğer bilemeyeceğiniz hususlarda sizin için fayda elde edebilseydim ve zararı giderebilseydim, bana iman eder ve beni tasdik ederdiniz. Dolayısıyla ben de bununla Allah katında çok hayra hak kazanacaktım. **Eğer gaybı biliyor olsaydım, elbette bundan çok faydalanırdım** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani kimin tasdik edici kimin yalanlayıcı olduğunu **bilseydim, elbette bundan çok faydalanırdım.** Çünkü o, kabul etmeyeceğini ve reddedeceğini bildiği kimseyle meşgul olmaz, bilakis yalanlamayacağını ve davetine icabet edeceğini bildiği kimseyle ilgilenir. Bu durumda ona uyanlar ve Allah'a itaat edenler çoğalır.

136 **[§]**Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Başıma kötülük de gelmezdi.** Bu beyan, "düşünmediler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur"[364] ilâhî beyanının bağıntısıdır (sıla). Onlar, Resûlullah'ta delilik bulunduğunu söylüyorlardı. O da dedi ki: Delilik nispet edilmesi suretiyle **başıma kötülük de gelmezdi.** Yahut şöyle diyor: Sizden **bana kötülük de gelmezdi.** Yani reddetme ve yalanlamaktan kaynaklanın kötülük. Çünkü eğer kendisini kabul edecek ve tasdik edecekleri, kabul etmeyecek ve yalanlayacak olan kimselerden ayırdedebilseydi reddedilme ve eziyet edilme kötülüğü başına gelmezdi. Çünkü delil getirdikten sonra sizden kimin kabul ettiği ve kimin reddettiği meselesiyle meşgul olmazdı. [Nitekim o, insanlara] **Ben yalnızca inanan kimseler için uyarıcı ve müjdeleyiciyim** [demiştir].

هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ
اِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَف۪يفًا فَمَرَّتْ بِه۪ فَلَمَّٓا اَثْقَلَتْ

---

[364] el-A'râf, 7/184.

دَعَوَا اللّٰهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٨٩﴾ فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَٓاءَ فِيمَٓا اٰتٰيهُمَا فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾

189. "Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek, eşiyle beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca Rab'leri olan Allah'a şu sözlerle yakarırlar: Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!"

190. Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah'ın kendilerine verdiği şey (çocuk) ***hususunda O'na ortaklar koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir."***

Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek, eşiyle beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir. Müfessirlerin (Ehl-i te'vil) çoğunluğu şöyle demiştir: Bunlar Âdem (a.s.) ve Havva'dır; indirildikleri zaman Âdem eşiyle cinsel ilişkiye girdi ve eşi hamile kaldı. İblis Havva'ya gelerek ona "Ey Havva! Bu karnındaki nedir?" diye sordu. Havva "Bilmiyorum" dedi. İblis dedi ki: Belki şu hayvanlardan biridir; deve, koyun veya inek. Havva "Bilmiyorum" dedi. İblis ondan yüz çevirdi. **Hamileliği ağırlaşınca** İblis ona geldi ve "Kendini nasıl buluyorsun?" diye sordu. Havva dedi ki: Senin söylediğin şeyin olmasından korkuyorum. Oturduğum zaman zahmetle kalkabiliyorum. O, Havva'ya şöyle dedi: Ne dersin Allah'a dua etsen de onu, senin ve Âdem gibi insan kılsın. Ona benim ismimi verir misin? [§]Havva "evet" dedi. Bunun üzerine İblis ondan ayrıldı. Havva Âdem'e "bana biri geldi ve beni şu durumla korkuttu. Ben onun dediğinin doğru çıkmasından korkuyorum. Böylelikle bu konuda Allah'a dua ettiler. Bunu dile getiren, **Rab'leri olan Allah'a şu sözlerle yakarırlar: Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen** meâlindeki ilâhî beyandır. Diyor ki: Eğer onu insan kılarsan, **kesinlikle şükredenlerden olacağız.** Bu, çocuğu doğurmadan önce onların duasıydı. Havva çocuğu doğurunca İblis ona geldi ve dedi ki: Bana vâdettiğin gibi onu benim adımı vermeyecek misin? Havva "evet, senin adın ne?" diye sordu. O, dedi ki: Adım Hâris'tir. Bunun üzerine Havva, çocuğa "Abdülhâris" adını verdi. Bunu dile getiren âyet ise **fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk**

137

verince, Allah'ın kendilerine verdiği şey (çocuk) hususunda O'na ortaklar koşarlar meâlindeki ilâhî beyandır[365]. Müfessirler âyeti buna göre yorumlamışlar; Âdem ve Havva'ya hamletmişlerdir. Bu, çirkin bir sözdür; Âdem ve Havva hakkında söylenmesi çirkindir. Eğer müfessirlerin söyledikleri gerçek olsa, Âdem ve Havva çocuklarına onun adını vermiş ve ona nispet etmiş olsalar, bunda bir şirk söz konusu olmaz. Zira böyle bir durumda şirk olmuş olsa, kölelerin insanlara nispet edilmesi, Allah'ın ulûhiyetine şirk koşmak olurdu.

Bu âyetin yorumu bize göre onların benimsediği görüşün dışındadır. *-Nihai gerçeği bilen Allah'tır ya-* âyetin yorumu şöyledir: **Sizi bir tek candan yaratan O'dur.** Yani Âdem'den. **Ondan da eşini yaratan O'dur.** Yani Havva'yı. Şöyle ki Cenâb-ı Hak bütün erkekleri Âdem'den yaratmış; bütün kadınları da Havva'dan yaratmıştır. Tıpkı "size kendi türünüzden eşler yaratması da O'nun kanıtlarındandır"[366] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Cenâb-ı Hak eşlerin tümünü eşlerin türünden yaratmış olduğunu bildirmektedir. Eşleri (kadınları) erkeklerin kendisine nispet ettiğine ve kadınlar da erkeklerin türünden yaratıldığına göre **sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur** meâlindeki ilâhî beyan şu anlama gelir: [§]Her karı ve koca **birlikte olduklarında** ve eş hamile kaldığında, sanki Âdem ve Havva **andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen, kesinlikle şükredenlerden olacağız** diye dua etmektedir. Zira bütün çocuklar o ikisinin çocuklarıdır. Dolayısıyla onların **salih** olması için Allah'a dua etmektedirler. Bunlardan müslüman olanlar onların dualarıyla olmuştur. Bu yoruma göre onların kıyâmete kadar doğacak çocuklarına olan duaları gerçekleşir. Çünkü o ikisi baba ve annedir. Anne ve baba çocuklarına iyilik ve hayır dua yaparlar[367]. Âyetin yorumunun

138

---

365 Buna benzer bir rivayeti İbnü'l-Münzir, İbn Ebû Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh, Saîd b. Cübeyr'den nakletmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 624). Semüre'den, Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Havva çocuğunu doğurduğunda İblis ona uğradı. Onun çocukları yaşamıyordu. İblis dedi ki: Ona Abdülhâris ismini ver, o yaşayacak. Havva da çocuğa Abdülhâris ismini verdi ve çocuk yaşadı. Bu, şeytanın ilhamlarından ve işlerindendi (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 11; Tirmizî, "Tefsîr", 7). İbn Kesîr'in belirttiği üzere bu hadis zayıftır (bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 275-276).

366 er-Rûm, 30/21.

367 Fakat şârih şöyle diyor: "Sizi bir tek candan yaratan O'dur", "Ondan da eşini yaratan O'dur". Yani Havva'yı ve onun dışında kıyâmete kadar onun çocuklarının eşlerini. Cenâb-ı Hak âdemoğullarını ve kızlarını Âdem'in kendisinden yarattığını bildirmiştir. Sanki her bir canda ondan bir parça vardır. Bütün parçalar ise Âdem'de (s.a.) toplanmıştır. Dolayısıyla bütünü tek bir nefis olur. Sonra Cenâb-ı Hak bu nefisten eşini de yarattı. Kıyâmet gününe kadar her birinin eşi oğullarından olmaktadır. Zira hepsi ondan olan parçalardır. Böylelikle sanki O, bütün eşleri (kadınları) kocaların nefislerinden yaratmıştır. Bu, size kendi türünüzden eşler yaratması da O'nun kanıtlarındandır" meâlindeki ilâhî beyanı gibidir.

buna göre olması mümkündür. Ötekilerin söylediği görüş ise gerçeğe uzak ve imkânsızdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle demiştir: Araplar'ın erkek çocukları olduğunda yüceltmek amacıyla onları tapmış oldukları putlara nispet ediyorlardı. Diyorlardı ki: Lât'ın oğlu, Uzzâ'nın oğlu, Menât'ın oğlu ve benzeri. Kızları ise öldürüyorlardı. Başlarına bir sıkıntı geldiğinde Allah'a sığınıyorlar ve ona yakarışta bulunuyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[368]; "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb'ine yönelip O'na yalvarır"[369] **[§]**ve "Dalgalar onları koyu gölgeler gibi sardığında dini Allah'a özgü kılarak O'na yakarırlar"[370]. Bu durum onlardan gittiğinde ve ortalık aydınlandığında ise daha önce oldukları hale geri dönerler. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Fakat onları sağ salim kara parçasına çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" ve "Sonra Rabb'i ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar." Belirttiğimiz durum, Araplar'ın âdeti olduğuna göre onlardan birinin eşi hamile kaldığında ve karnındaki cenin ağırlaştığında, eşler Rab'leri olan Allah'a şöyle dua ederlerdi: **Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen,** yani erkek ve doğumda sağlıklı, **kesinlikle şükredenlerden olacağız. Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince,** yani erkek**, Allah'ın kendilerine**

139

Cenâb-ı Hak, eşleri eşlerinin nefsinden yarattığını bildirmiştir. Eşler de (kadınlar) kocaların nefislerinden yaratılmıştır. "Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur" meâlindeki ilâhî beyan her bir karı ve kocaya hamledilir. Bu sabit olduğuna göre "erkek eşiyle beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir" meâlindeki ilâhî beyan, Âdem ile Havva'nın çocukları içerisinde bir kocadan hamile kalan bütün kadınlara hamledilir. "Hamileliği ağırlaşınca Rab'leri olan Allah'a şu sözlerle yakarırlar: Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!" meâlindeki ilâhî beyan, kadının hamileliği sırasında kıyâmete kadar doğacak olan çocukları için iyilik ve hayır dua yapan her karı-kocaya hamledilebilir. Onların çocuklarından müslüman olanlar, onların duasıyladır. Zira onlar anne ve babadır. Anne ve baba çocukları için iyilik ve hayır dua yapar (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 319a-b).

368 "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

369 "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb'ine yönelip O'na yalvarır; sonra Rabb'i ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar. De ki ona: İnkârcı tutumunla biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin!" (ez-Zümer, 39/8).

370 "Dalgalar onları koyu gölgeler gibi sardığında dini Allah'a özgü kılarak O'na yakarırlar; Allah kendilerini sağ salim karaya çıkardığında ise içlerinden bir kısmı ortada kalır. Hıyanete gömülmüş nankörler topluluğundan başkası âyetlerimizi inkâr etmez" (Lokmân, 31/32).

verdiği şey (çocuk) hususunda O'na ortaklar koşarlar. Yani kendileri için doğan çocuk konusunda **Allah'a ortak koşarlar** ve onu tapmış oldukları putlara nispet ederler. Bu, **Allah'ın kendilerine verdiği şey (çocuk) hususunda O'na ortaklar koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir** meâlindeki ilâhî beyandır. Bu konuda *nihai gerçeği bilen Allah'tır.*

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Âyet, Arap müşrikler hakkındadır. **Sizi bir tek candan yaratan, ondan da eşini yaratan O'dur** meâlindeki ilâhî beyan hariç. Zira bu, Âdem ve Havva hakkındadır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "onlar, kendileri de yaratılmış olup hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları Allah'a ortak mı koşuyorlar?"[371] diye buyurmuştur. Bu, yorumun bizim belirttiğimiz şekilde olduğunu göstermektedir[372]. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: **Sizi bir tek candan yaratan O'dur.** Bu Âdem'in nefsidir. **Ondan da eşini yaratan O'dur.** Yani sizin her birinizi bu nefisten yaratmıştır. Sizden her biriniz için bu nefisten **kendisiyle mutlu olsun diye** eşler yaratmıştır. Bu yoruma göre âyetin sonu Âdem ve Havva'nın dışındakilere hamledilir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Onu bir süre taşır.** Yani hamileliği bir müddet devam eder[373].

Sizi bir tek candan yaratan O'dur. Araplar atalarını ve kendilerinden öncekileri taklit ederek putlara tapıyorlardı. Buna göre Cenâb-ı Hak, onların sefihliklerini bildirmektedir. Şöyle ki; sizin yaratılmış olduğunuz nefis, kimseyi **140** taklit etmemiş ve kimseyi Allah'a ortak koşmamıştır; **[§]**bilakis aklen iyi olana veya naklen emredilene uymuştur. Buna göre siz nasıl yaratılmış olduğunuz nefse (zâta) uymadınız? Halbuki o sadece belirttiklerimize uymuştur; Allah'a ortak koşmakta atalarınıza uyduğunuz inançlara değil. Eğer kıssa müfessirlerin dediği gibi Âdem hakkında olsaydı, Araplar bununla bir ilişki kurar, buna uyar ve şöyle derlerdi: O şirk koştu; biz de şirk koşuyoruz. Bu, durumun onların dediği gibi olmadığını göstermektedir. Fakat âyet, bizim belirttiğimiz şekilde yorumlanmalıdır.

---

[371] el-A'râf, 7/191.

[372] Bu görüşü bu lafızlarla bulamadım. Fakat Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bundan Âdem'in nesli, ondan sonra şirk koşanlar kastedilmiştir. Başka bir rivayette onun şöyle dediği nakledilmiştir: Bu, bazı din müntesipleri hakkındadır. Âdem hakkında değildir. Başka bir rivayette ise Hasan-ı Basrî diyor ki: Bunlar yahudi ve hıristiyanlardır. Allah onlara çocuk bahşetmiş, onlar bunları yahudileştirmiş ve hristiyanlaştırmışlardır (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 144; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 626).

[373] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 175.

Sizi bir tek candan yaratan meâlindeki ilâhî beyanda, insanlardan hiçbirinin diğerine yaratılış ve nesep üstünlüğünün olmadığına dair delil vardır. Zira hepsi **bir tek candan** yaratılmıştır ve onlar birbirlerinin erkek kardeş ve kız kardeşleridir. Onlardan birinin diğerine üstünlüğü varsa bu, yapmış olduğu ameller ile tercih etmiş olduğu övülmüş huylar ve iyilikler sayesinde olur. Yaratılış bakımından ise bir kısmının diğerine üstünlüğü yoktur. Tıpkı "Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır" meâlindeki ilâhî beyan gibi[374].

اَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿١٩١﴾

191. "Onlar, kendileri de yaratılmış olup hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları Allah'a ortak mı koşuyorlar?"

Onlar, kendileri de yaratılmış olup hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları Allah'a ortak mı koşuyorlar? Cenâb-ı Hak onların, kullukta ve ulûhiyetinde onları yaratmadığını bildikleri kimseyi kendisine ortak koşmak suretiyle sefihliklerini bildirmektedir. Nitekim onları yaratan Allah'tır. Onlar yaratılmışlardır. Dolayısıyla yaptıkları kulluğu, kendilerini yaratanın dışında bir varlığa yöneltmek sefihlik ve zulümdür.

وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَٓا اَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٢﴾

192. "Oysa bu varlıkların ne onlara tapanlara yardımı dokunur ne de kendi kendilerine yardımcı olabilirler."

Oysa bu varlıkların ne onlara tapanlara yardımı dokunur ne de kendi kendilerine yardımcı olabilirler. Cenâb-ı Hak aynı şekilde onların sefihliğini bildirmektedir. Şöyle ki bu dünyada bir kimse diğerine, ancak daha önce ondan kendisine gelen bir nimete karşılık olarak veya neticede elde etmeyi umduğu bir yarar dolayısıyla itaat eder ve ona şükreder. Siz ise bu putlara tapıyorsunuz. Halbuki bunlardan size daha önce bir yarar da dokunmamış; neticede bunlardan bir yarar da ummuyorsunuz. Yahut **onlardan** size **bir yardım da dokunmamıştır ki** sizden bir zararı gidersinler. **[§]Kendi kendilerine de yardımcı olamazlar.** Yani kırmak ve telef etmek için onlara yönelmiş kimseleri kendilerine zarar vermekten alıkoyamazlar. *En doğrusunu Allah bilir.* **141**

---

[374] el-Hucurât, 49/13.

وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْ اَدَعَوْتُمُوهُمْ اَمْ اَنْتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾

193. "Onları doğru yola çağırsanız size karşılık vermezler; onları ha çağırmışsınız ha susmuşsunuz, sizin için değişen bir şey olmayacaktır."

Onları doğru yola çağırsanız size karşılık vermezler. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birinci muhtemel yorum şudur: **Onları çağırsanız.** Yani putları. **Onları doğru yola.** Doğru yolu bulmaları için çağırsanız. **Size karşılık vermezler.** Yani ne size karşılık verirler ne de doğru yolu bulurlar. İkinci yorum şudur: **Onlara yalvarsanız**. İhtiyacınız olan bir şey hususunda. **Size karşılık vermezler.** Bunu yerine getirmezler ve buna güçleri de yetmez. Bu âyette hitabın müslümanlara olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Siz onları,** yani Mekkeliler'i **doğru yola davet etseniz, size uymazlar,** yani size karşılık vermezler. Bunun Mekkeliler'e hitap olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Taptığınız putları **doğru yola** çağırsanız, size karşılık vermeye güç yetiremezler. Böylelikle Cenâb-ı Hak, nitelediği vasıflarda olan bir varlığa kulluk etmeleri konusunda onların sefihliklerini bildiriyor.

Onları ha davet etmişsiniz ha susmuşsunuz, sizin için değişen bir şey olmayacaktır. Âyetin, Allah'ın ebedî olarak inanmayacaklarını bildiği bir topluluk hakkında olması mümkündür. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler"[375]. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Onları çağırsanız.** Yani müşrikleri. **Doğru yola, size uymazlar. Onlara yalvarsanız dahi değişen bir şey olmayacaktır** meâlindeki ilâhî beyan, bu anlama gelir. **Onları çağırsanız dahi değişen bir şey olmayacaktır** meâlindeki ilâhî beyanın putlar hakkında olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٩٤﴾

194. "Gerçek şu ki Allah'ın dışında yalvarıp yakardıklarınız da tıpkı sizin gibi birer kuldur. Eğer iddialarınızda doğruysanız haydi onlara dua edin de karşılık versinler!"

---

375 el-Bakara, 2/6.

Gerçek şu ki Allah'ın dışında yalvarıp yakardıklarınız da tıpkı sizin gibi birer kuldur. Yalvarıp yakardıklarınız. Bu beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani **Allah'ın dışında** taptığınız. Onlar Allah'ın dışında putlara tapıyorlardı. **Yalvarıp yakardıklarınız** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Yani Allah'ın dışında onlara ilâh adını verirseniz. **Sizin gibi birer kuldur.** Yaratılışta, Allah'ın birliğine işaret etmekte ve yönetim altında bulunmak onlar gibi, düzenleme hususunda ise insanlardan daha aşağıdadırlar. [§]Zira **142** Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Yürüyebildikleri ayakları mı var onların; tutabilecekleri elleri mi var onların!"[376] meâlindeki âyetin sonuna kadar bildirilen hususlar. Yani onların belirtilen organları yoktur. Yönetilmek ve yardım edilmekte ise onlardan daha aşağı konumdadırlar. **Gerçek şu ki Allah'ın dışında yalvarıp yakardıklarınız da tıpkı sizin gibi birer kuldur.** Bu beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Taptığınız melekler **sizin gibi birer kuldur**. Dolayısıyla onları ilâh olarak isimlendirmeyin. Yani sizin gibi **kullara** tapmayın. Aksine eşi ve benzeri bulunmayan varlığa kulluk edin. "Sizin gibi birer kuldur" meâlindeki ilâhî beyan melekler anlamında olursa, "yürüyebildikleri ayakları mı var onların; tutabilecekleri elleri mi var onların!" beyanı, putlara dönüktür[377].

Eğer iddialarınızda doğruysanız haydi onlara dua edin de karşılık versinler! Cenâb-ı Hak, dua ve karşılık vermeyi bildirmiş, hangi konuda onlara karşılık vereceklerini açıklamamıştır. Karşılık vermenin, şefaat veya Allah'a yaklaşma yahut başka bir şeyle tefsir edilmesine gerek yoktur, sadece onlara

---

[376] Bir sonraki âyet-i kerîme.

[377] Şârih şöyle demiştir: Bu iki yoruma göre bu âyete ilişkin inkârcıların ileri sürdüğü probleme cevap vardır. Onlar şöyle demiştir: Bunda çelişki vardır, çünkü "sizin gibi kuldur" buyurmuş, âyetin sonunda ise "yürüyebildikleri ayakları mı var" denilmiştir. Taptıklarınızda bunlar yoksa bunlar nasıl onlar gibi olsunlar? Birinci yoruma göre burada maksat, aralarında görüntü, düzen, yardım ve benzeri hususlarda farklılık olsa da yaratılışın aslında, sonradanlıkta ve bir yaratıcıya ihtiyaç duymada benzerliktir. İkinci yoruma göre burada kastedilen meleklerdir. Onların aralarında belirtilen eller, ayaklar, kulaklar, gözler ve benzeri hususlarda benzerlik vardır. Eğer burada kastedilen birinci yorumsa "yürüyebildikleri ayakları mı var" beyanı, "sizin gibi birer kuldur" beyanına dayanır. Eğer kastedilen meleklerse, "yürüyebildikleri ayakları mı var" beyanı birinci yoruma göredir ve putlara hamledilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları bu probleme cevap vermiş ve şöyle demişlerdir: "Sizler gibi birer kuldur" meâlindeki ilâhî beyan soru kalıbındadır (istifhâm). Yani "sizin gibi birer kul mudur?" Burada soru edatının hazfi vardır. Yani "sizin gibi birer kul değildir." Bundan dolayı Cenâb-ı Hak "yürüyebildikleri ayakları mı var?" diye buyurmuştur. Yani onların bu şeyleri yoktur. Cenâb-ı Hak benzerliği reddetmiş ve kendilerine benzer olmayanlara kulluk etmeleri sebebiyle onların sefihliğini bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 320a; Medine nüshası, vr. 356b).

hangi konuda dua ettikleri ve onlardan neyi talep ettiklerinin bilinmesi gerekir. **Eğer iddialarınızda doğruysanız.** Onların ilâh oldukları iddianızda. Yahut **eğer** onlara yaptığınız kulluğun onların sizi Allah’a yaklaştırmaları[378] dolayısıyla olduğuna ilişkin iddialarınızda **doğruysanız.**

اَلَهُمْ اَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا اَمْ لَهُمْ اَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا اَمْ لَهُمْ اَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا اَمْ لَهُمْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلِ ادْعُوا شُرَكَٓاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ ﴿١٩٥﴾

195. “Yürüyebildikleri ayakları mı var onların; tutabilecekleri elleri, görebilecekleri gözleri, işitebilecekleri kulakları mı var onların! De ki: Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın, sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!”

143 **[§]Yürüyebildikleri ayakları mı var onların; tutabilecekleri elleri, görebilecekleri gözleri, işitebilecekleri kulakları mı var onların!** Cenâb-ı Hak, kendilerine kötülük yapmaya yöneldikleri kimseden kaçmak veya kendilerine kötülük yapmak ve zarar vermek isteyen kimseye yönelmek üzere **yürüyebildikleri ayakları** olmayan putlara tapmaları dolayısıyla, onların akılsızlıklarını bildiriyor. Aynı şekilde onlar, kötülük yapmak isteyenleri kendilerinden uzak tutmak için veya kendilerine yönelenleri alabilmek için tutabilecek **elleri** olmayan putlara tapıyorlar. **Görebilecekleri gözleri mi var?** meâlindeki beyan da böyledir. Kendilerine kötülük için yönelenleri görebilecek. Onlara hakaret eden ve onları kötülükle anan kimseleri **işitebilecekler kulakları mı var?** Cenâb-ı Hak, ister kaçarak ister kötülükle karşılık vererek kendilerine kötülük yapmak için yönelenleri defetme gücü bulunmayanlara ibadet ettikleri için Allah onları aşağılıyor. Bu sözü edilenlere güç yetiremedikleri halde bunlara nasıl tapıyorsunuz? Bu durum, tıpkı İbrahim’in (a.s.) şu sözleri gibidir: “Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir puta niçin taparsın?”[379] Bunlar başlarına geleni gidermeye güç yetiremediklerine göre size nasıl yarar sağlasınlar ve sizden zararı nasıl gidersinler?

---

378 “Allah’tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz” diyorlar-” (ez-Zümer, 39/3).

379 Meryem, 19/42.

De ki: Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, şu beyanla Mekke'nin inkârcılarına hitap etmiştir: **De ki: Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın.** Öyle ki bunların Allah'tan başka ilâhlar olduğunu iddia ediyorsunuz. **Ortak olarak gördüğünüz varlıklar.** Yani Allah'ın dışında bir varlığa tapmakta ortaklarınızı çağırın. **Sonra bana karşı planınızı kurun.** Hitabın, Allah'ın dışında putlara tapan bütün inkârcılar hakkında olması mümkündür. Bu sözü, Resûlullah (s.a.) aralarındayken onlara söylemiştir: **Sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!** Onların kuvvetlerine, sayı ve yardımcı bakımından fazla olmalarına; Resûlullah'ın (s.a.) ise zayıflığı ve yardımcılarının azlığına rağmen hiç kimse ona karşı tuzak kurmaya ve zarar vermeye güç yetirememiştir. [§]Onların bundan aciz kalmalarının bir mûcize olduğunu, Resûlullah'ın Allah sayesinde zafer kazandığını ve O'nun sayesinde düşmanlarına karşı güçlendiğini göstermektedir. Bu durum onun büyük mûcizelerindendir. Çünkü Resûlullah (s.a.) bütün gayretleri, kendisini öldürme ve yok etme konumunda olan kimselere bu sözü söylemiştir. Sonra onlardan hiç kimse ona zarar vermeye güç yetirememiştir. Bu durum, onun korumasının Allah'a ait olduğunu göstermektedir. Diğer peygamberlerin durumu da böyledir. Zira Hûd, Nuh gibi peygamberler, kavimleri arasında bu sözü söylemişlerdir. Nitekim Hûd (a.s.) "haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[380] demiştir. Yine Nuh'un (a.s.) şu sözü de böyledir: "Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi (günü gelecek) biz de sizinle öyle alay edeceğiz"[381].

144

إِنَّ وَلِيِّـۧيَ اللّٰهُ الَّذ۪ي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِح۪ينَ ﴿١٩٦﴾

196. "Ama bilin ki benim velim, kitabı indiren Allah'tır. O, iyileri koruyup kollar."

Ama bilin ki benim velim, kitabı indiren Allah'tır. Bunu, **sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!**[382] meâlindeki beyanının akabinde bildirmiştir. Tıpkı Hûd'un (a.s.) şu sözleri gibi: "Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızdan uzağım. Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin! Ben, benim de

---

380 Hûd, 11/55.

381 Hûd, 11/38.

382 Önceki âyet-i kerîme.

Rabb'im, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a dayandım"[383]. Yine bu, Nuh'un söylediği şu sözler gibidir: "Eğer benim aranızda bulunmam ve Allah'ın âyetlerini bildirmem zorunuza gidiyorsa, bilin ki ben yalnız Allah'a dayanıp güveniyorum; siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın, yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın ve bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın"[384]. Dolayısıyla kavimleri kendilerini yok etmekle tehdit ettiklerinde peygamberler yüce, Azîz ve Celîl olan Allah'tan beklenti içerisinde oldular, O'na dayandılar ve güvendiler. Resûlullah (s.a.) da bu bağlamda **ama bilin ki benim velim, kitabı indiren Allah'tır. O, iyileri koruyup kollar** demiştir. Yani O, benim velimdir, beni korur. **O iyileri** korumayı **üstlenmiştir**. Yani O'nun üstlenmesiyle iyi olmuşlardır. Yahut O, iyilerin işini üstlenir ve onları korur. Bu, belirttiğimiz **145** üzere peygamberlerin kavimlerine söylediği sözün karşılığıdır. **[§]Benim velim Allah'tır.** Bunun, benim koruyucum, yardımcım ve beni yöneten **kitabı indiren Allah'tır** anlamına gelmesi de mümkündür. Diğer bir yorum da şu olabilir: "Benim işimin sahibi veya kendisini veli edinmem gereken, yaratılmış varlıkların benzerini getirmekten aciz kaldığı **kitabı indiren Allah'tır**. **O, iyileri koruyup kollar.**

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٧﴾

197. "O'nun dışında yalvarıp yakardıklarınız ise ne size yardım edebilirler, hatta ne de kendilerine yardımları dokunur."

O'nun dışında yalvarıp yakardıklarınız ise ne size yardım edebilirler, hatta ne de kendilerine yardımları dokunur. Cenâb-ı Hak, tapanlardan zararı gidermek şöyle dursun, kendisinden dahi zararı uzak tutmaktan aciz kalan veya kendilerine bir yarar sağlayamayan putlara taptıklarından dolayı onları aşağıladığını belirtiyor.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٩٨﴾

---

383 Hûd, 11/54-56.

384 Yûnus, 10/71.

198. “Onları hidâyete çağırsanız sizi duymazlar, sana bakıyorlar zannedersin, oysa görmezler.”

Cenâb-ı Hak, şu ilâhî beyanla, herhangi bir zararı gideremeyen ve herhangi bir menfaati sağlayamayan putlara tapmaları dolayısıyla onların bilgisizliklerini bildirmiştir: **Onları hidâyete çağırsanız sizi duymazlar, sana bakıyorlar zannedersin, oysa** hidâyeti **görmezler.** Bu, iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak, **onları çağırsanız** meâlindeki beyanla müminlere hitap etmiştir. Yani eğer siz Mekkeliler'i **hidâyete** davet ederseniz, **sizi duymazlar.** Yani karşılık vermezler. **Sana bakıyorlar zannedersin, oysa görmezler.** Yani bundan yararlanmazlar. Veya aşırı inatları sebebiyle **görmezler.** Şöyle diyor olması da mümkündür: Taptığınız putları **hidâyete** davet etseniz, **sizi duymazlar**. Yani karşılık vermezler, karşılık vermeye de güç yetiremezler. **Sizi duymazlar** meâlindeki beyanın, hakikat anlamında işitme olması da mümkündür. “Sana bakıyorlar zannedersin” meâlindeki beyanın da temsil konumunda olması mümkündür. Yani sanki **sana bakıyorlar, oysa** gerçekte **görmezler.**

خُذِ الْعَفْوَ وَاْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ﴿١٩٩﴾

199. “Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!”

Kolaylığı seç. Bu beyan iki anlama gelebilir. Birincisi “ahz” (الأخذ) yani “alma” anlamındaki kelimenin hakikat mânasında olmasıdır. İkincisi, affetme eylemini yapmak anlamında olmasıdır. Eğer “alma” anlamındaysa iki yorumu vardır. İçinde hakkı bulunmayan fazlalığı al, anlamına gelebilir. Bu fazlalık, bunun az olanıdır. İkinci olarak şu anlama gelebilir: Kendileri için gerekli olanın dışında ve ihtiyaçlarından artanı istemeden al! [§]Yani onların sana verdiklerini kabul et, isteme konusunda ısrarcı olma. Bu, “sizden servetinizi de istemeyecektir; onu sizden istese ve sıkıştırsaydı cimrilik ederdiniz”[385]. Cenâb-ı Hak, onların mallarını istemesi halinde bunun onları cimriliğe sevkedeceğini bildirmiştir. Eğer “affetme” anlamındaysa söz konusu beyan çeşitli yorumlara açıktır. Yani zâlimlerin zulümlerini affet, sefihlerden yüz çevir ve onlara yumuşak davran. Resûlullah'a (s.a.) insanlara yönelik olarak üç davranışta bulunması emredilmiştir: Zâlimlerin zulümlerini affetmesi ve zulümlerine karşılık vermemesi emredilmiştir. İkinci olarak sefihlerden, cahillerden yüz çevirmesi ve onlara yumuşak davranması emredilmiştir. Üçüncüsü müminlere yumu-

146

[385] Muhammed, 47/36-37.

şaklıkla ve şefkatle muamelede bulunması emredilmiştir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak "müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur"[386] meâlindeki beyanla onu rahmet ve şefkatle nitelemiştir. Abdullah b. Zübeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!** Allah bu âyeti sadece insanların ahlâkı hakkında indirmiştir[387]. Katâde'nin şöyle dediği nakledilmiştir: **Kolaylığı seç, iyi olanı emret.** Güzel ahlâk, Allah'ın peygamberine emrettiği ve uymaya davet ettiği özelliktir[388]. Müfessirlerin bir kısmı bu görüşü benimsemiş ve âyeti bu şekilde yorumlamıştır. Bazıları da şöyle demiştir: Bu, daha önce belirttiğimiz üzere malın fazlasını almaktır. Bu durumda zekât âyetiyle neshedilmiştir. İbn Mesûd ve Übey [b. Kâb]'ın mushafında şöyle rivayet edilmiştir: **Kolaylığı seç, iyi olanı (mâruf) emret,** kötü olandan sakındır **ve cahillere aldırma!** Bunda Cenâb-ı Hakk'ın, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma eylemini emrettiğine dair delil vardır. "Ma'rûf" (المعروف) her iyiliğin adıdır. Cenâb-ı Hak, belirttiğimiz üzere ona, zâlimler hakkında affı seçmesini emretmiştir. Buna göre Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir adam Resûlullah'a (s.a.) sövüyor ve eziyet ediyordu. Bu adam Resûlullah'ın yanına geldiğinde Resûlullah ona yer gösterdi, onu kendine yaklaştırdı ve memnuniyetle karşıladı. Hz. Âişe dedi ki: Ona "Yâ Resûlallah! Bu sana sövmüyor muydu?" dedim. **147** [§]O, "Evet, yâ Âişe! İnsanların en kötülerinden biri, kötülüklerinden ve dillerinden korunmak için ikram edilen kimsedir" buyurdu[389]. Buna benzer şekilde Resûlullah, zâlimleri affetmeye, bağışlamaya ve onlara karşılık vermemeye davet edilmişti.

---

386 "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur" (et-Tevbe, 9/128).

387 Buhârî, "Tefsir", 7/5; Ebû Dâvûd, "Edeb" 4; Taberî, *Tefsîr*, IX, 154. Başkaları da rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 628).

388 Taberî, *Tefsîr*, IX, 156. Abd b. Humeyd bu şekilde rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 269).

389 Bu lafızlarla kaynağını bulamadım. Fakat Hz. Âişe'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir adam yanına girmek için Resûlullah'tan izin istedi. Resûlullah (s.a.) dedi ki: Ne kötü aşiret çocuğudur." Adam geldiğinde Resûlullah onu hoş karşıladı ve onunla konuştu. Çıktığında Resûlullah'a dedim ki: Ey Resûlullah, adam izin istediğinde "Ne kötü aşiret çocuğudur" dedin; girdiğinde ise onu hoş karşıladın. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: Ey Âişe, Allah kötü olanı ve kötü göreni sevmez. Başka bir rivayette şunu eklemiştir: Ey Âişe! İnsanların en kötülerinden biri, kötülüklerinden ve dillerinden korunmak için ikram edilen kimsedir" (Buhârî, "Edeb", 82; Müslim, "Birr", 73; Ebû Dâvûd "Edeb", 5). Bu ifadeler Ebû Dâvûd'un rivayetidir.

İyi olanı emret. Yani insanlara iyi olanı emret. Bu, yaratılışının şahitlik ettiği ve sana emrettiği şeydir. Bunlar üç şeydir. İkisi onunla Rabb'i arasındaki hususlar; biri ise onunla diğer insanlar arasındaki hususlardır. Onunla Rabb'i arasındaki iki şeye gelince bunlardan biri, yaratılışının Allah'ın birliğine ve ulûhiyetinin işaretlerine şahitlik etmesidir. İkincisi, Allah'ın kendisine bahşettiği nimetlere şahitlik etmesi, böylelikle Allah'ın kendisine verdiği nimetlere karşı ona şükretmeye sevketmesidir. Allah ile insanlar arasındaki ilişkide yaratılışın davet ettiği hususlara gelince bu, nefsinin istediği ve arzu ettiği her türlü iyiliklerin yanı sıra nefsinin nefret etiği bütün eziyetler ve kötülüklerdir. Buna göre Resûlullah insanlara karşı muamele yaparken hoşlandığı iyilikleri uygulaması ve nefret ettiği kötülüklerden ve her türlü eziyetten sakınması Resûlullah'a emredilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠٠﴾

148

[§]*200. "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın! Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir."*

Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse. Bazı müfessirler şöyle demiştir: "Nezğa" (النزغة), yani dürtme, mâsıyet türünden fiillerin en asgarisidir. İbn Abbâs (r.a.) da onu böyle tefsir etmiştir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Bir günah işlediğinde hemen Allah'a sığın! Eğer âyet bu mânadaysa bunu yasaklamak anlamına gelir. Yine bu, Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'a diğer hitapları gibidir. Tıpkı şu ilâhî beyanlar gibi: "Sakın müşriklerden olma!"[390]; "Sakın cahillerden olma!"[391]; "Sakın şüpheye düşenlerden olma"[392]. Cenâb-ı Hak, onun şüpheye düşmeyeceğini, cahillerden olmayacağını ve başkasını ortak koşmayacağını biliyorsa da böyle buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın **eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse** meâlindeki beyanla ona hitap etmesi de buna göredir. Eğer belirtilen durum işlediği en küçük günahlardansa bu, Resûlullah'ın (s.a.), ümmetine böyle bir şey başlarına geldiğinde nasıl davranacaklarını öğretmesi anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse.** Yani seni küçük görürse. Bir

390 el-En'âm, 6/14; Yûnus, 10/105; el-Kasas, 28/87.

391 el-En'âm, 6/30.

392 el-Bakara, 2/147; Yûnus, 10/94.

şeyi bozduğunda "nezeğa şey'en" (نزغ شيئا) denilir[393]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Nezğ" (النزغ) bozmak için kışkırtmak demektir. Bazıları da şöyle demiştir: **Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse.** Yani şeytan sana vesvese verirse, **hemen Allah'a sığın!**

Allah'a sığınmada (istiâze) iki yön vardır. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak, şeytan ona vesvese verdiğinde Allah'a sığınmasını emretmiştir. Bu durum, şeytanın ona verdiği vesveseyi gidermekten ve uzak tutmaktan onu aciz gördüğünden dolayıdır ve bunu ondan giderenin ve uzak tutanın Cenâb-ı Hak olmasından dolayı böyle emretmiştir. Halil [b. Ahmed] şöyle demiştir: "Eûzü billâh" (أعوذ بالله), yani yüce Allah'a sığınırım. Aynı şekilde "esteîzü billâh" (أستعيذ بالله) ve "meâzallâh" (معاذ الله) sözcüklerinin anlamı "Allah'a sığınırım" şeklindedir. "İâze" (الإعاذة), "te'avvuz" (التعوّذ) ve "ta'vîz" (التعويذ) kelimeleri bu köktendir[394]. **149** Diğerleri şöyle demiştir: Allah'a sığınırım, yani Allah'tan sakınırım. **[§]**Denildi ki: "Eûzü billâh" (أعوذ بالله), yani Allah'a sığınıp korunurum. İkinci olarak denildi ki: Allah'a sığınmak (istiâze), şeytandan mâruz kaldığı vesveseleri giderme konusunda yüce Allah'tan yardım talep etmektir (istiğâse). Bu anlamların hepsi birbirine yakındır.

Sonra, onların düşmanını kendi türlerinin dışında yapmasının -ki düşmanlarını görmemektedirler, düşmanları ise onları görmektedir- hikmeti iki açıdandır. Birincisi, devamlı bir şekilde müteyakkız bulunmaları ve dikkatli davranmaları, ondan gafil olmamaları içindir. İkincisi, devamlı bir şekilde yüce Allah'a sığınma, O'na yalvarma ve niyaz halinde olmaları içindir. Bu durum, onları koruyanın, şeytanın şerrinden ve vesveselerinden onları uzak tutanın Allah olmasından dolayıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, şeytanın insanı dürtüklemesi durumunda Allah'a sığınmayı emretmesinde Mûtezile'ye yönelik bir red vardır. Çünkü onlar diyorlar ki: Allah onlara şeytanın dürtüklemelerini ve vesveselerini giderecek her imkânı vermiştir; tâ ki kendi katında onu koruyacak bir imkân kalmamıştır. Onların görüşüne göre koruma talebi, nimeti gizleyip nankörlük etmek veya saçmalamak anlamına gelir. Nimeti gizlemeye gelince, çünkü söz konusu kimsede bu varsa, aynısını talep etmek onu gizlemek anlamına gelir. Bunda ise nimete

---

393 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 176.

394 Halil şöyle demiştir: "Eûzü billâh" (أعوذ بالله), yani Yüce Allah'a sığınırım. Masdarı "'avzen" (عوذا) ve "'ıyâzen" (عياذا) şeklinde gelir. "Meâzallâh" (معاذ الله) sözcüğü, "Allah'a sığnırım" anlamındadır. "Avze" (العوذة) ve "ta'vîz" (التعويذ) kelimeleri de bu köktendir (Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, II, 229).

karşı nankörlük vardır. Saçma konuşmaya gelince, çünkü bu, Allah'ta[395] bulunmadığını bildiği bir şeyi O'ndan istemek anlamına gelir.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَٓائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾

201. "Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler."

Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda. "Tayfun mine'ş-şeytan" (طَيْفٌ من الشيطان) da denilmiştir[396]. "Tayfun" (طيف) şeklinde okuyan, bunun "el-lemme" (اللمة) içten gelen bir sıkıntı demek olduğunu söylemiştir[397]. Yine denildi ki; kalbe gelen ve seni aldatan şeydir. Dedi ki; "tâif" (طائف) "tavâf" (طواف) kökünden türemiştir. Yine denildi ki; "et-tayf" (الطيف) vesvese demektir. Denildi ki; "et-tayf" (الطيف) sana şeytandan gelen şeydir. Denildi ki; "et-tâif" (الطائف) ve "et-tayf" (الطيف) kelimeleri aynıdır. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: **İçlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda**. Yani bir günah işlediklerinde, **O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler.** Diyor ki; günahlarını düşünürler ve bunlardan tövbe ederler[398]. Aynı şekilde o, "eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse"[399] ilâhî beyanı hakkında "bu işlemiş olduğu en asgari günahtır" demiştir.

[§]Takvâ sahipleri içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda. Takvâ sahipleri beyanı şeytanın tuzaklarından sakınanlar anlamına gelebilir. Onların başına bu türden bir şey geldiğinde bunu düşünürler ve bunun şeytandan olduğunu bilirler. **Hemen gerçeği görürler.** Yani bunun şeytandan olduğu gerçeğini görürler. Yahut şöyle denilir: Yani onlar basiret ehlidirler; sakınmaları dolayısıyla bunun şeytandan olduğu gerçeğini görürler. **Takvâ sahipleri** meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Şeytanın vesveselerine

150

395 Mûtezile'nin görüşüne göre yani Allah'ta.

396 Mütevâtir bir kırâat olup İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, ve Yâkub böyle okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 275).

397 "Lemme" (اللمة) ve "lemem" (اللمم) kelimelerinin ikisi de cin topluluğu demektir. Aynı şekilde "lemme" (اللمة), kalbe gelen düşünce ve sıkıntı mânasına da gelir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "lmm" md.).

398 Bu anlamda rivayet etmiş ve "tâif" (طائف) kırâatine göre tefsir etmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 158-159; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 633).

399 Önceki âyet-i kerîme.

mâruz kaldıklarında günahlardan sakınanlar, bunu düşünürler. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Takvâ sahipleri,** yani şirkten sakınanlar. Fakat her şirkten sakınan kimse belirtilen gibi değildir.

Takvâ sahipleri içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda onu düşünürler. Bu beyan çeşitli anlamlara muhtemeldir. Birincisi, **onların başına böyle bir şey geldiğinde** kendi yaptıklarından kaçınırlar. Tıpkı "onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler"[400] meâlindeki ilâhî beyan gibi. İkincisi, vesveselerini giderme yollarını **düşünürler**. Üçüncüsü, **düşünürler**, yani O'na sığınırlar; nitekim onlara şeytanın dürtmesi sırasında Allah'a sığınmayı emretmiştir.

وَاِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِى الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾

202. "Şeytan dostları (müşrikler) ***onları azgınlığa sürükler. Sonra ellerinden geleni artlarına komazlar."***

Şeytan dostları (müşrikler) onları azgınlığa sürükler. Sonra ellerinden geleni artlarına komazlar. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Dostları,** yani kâfirlerin dostları olan şeytanlar. **Onları azgınlığa sürükler.** Dediler ki: Şirke ve günaha. **Sonra ellerinden geleni artlarına komazlar.** Yani bunu bitirmezler ve takvâ sahiplerinin bunu görmesi gibi görmezler. **Dostları** anlamındaki sözcüğün şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani takvâ sahiplerinin arkadaşları. Bunlar insanlar arasından onların şeytanlarıdır; onları kendi dinlerine çağırmaktadırlar. Fakat onlar, davetlerine karşılık vermemekte ve bunlara uymamaktadırlar. Zira her müminin, insanlardan ve cinlerden şeytanının olması mümkündür. Tıpkı "böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık"[401] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Cinlerden olan şeytanlar bunları çağırmışlar, bunlar da düşünmüşler ve karşılık vermemişlerdir. Sonra insanlardan olan şeytanlar da çağırmış, bunlar yine karşılık vermemişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

400 Âl-i İmrân, 3/135.

401 el-En'âm, 6/112.

وَاِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِاٰيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ اِنَّمَٓا اَتَّبِعُ مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ مِنْ رَبّ۪ي هٰذَا بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

151

[§]203. “Sen onlara bir mûcize getirmediğin vakit, “Onu da derleyip toplasaydın ya!” derler. De ki: “Ben sadece Rabb’imden bana vahyedilene uyarım. İşte bu Kur’ân, Rabb’inizden gelen kanıtlardır, inanan bir topluluk için hidâyettir, rahmettir.”

Sen onlara bir mûcize getirmediğin vakit, “Onu da derleyip toplasaydın ya!” derler. Bu âyet, dış görünüşü (zâhir) bakımından inkârcıların Resûlullah’tan (s.a.) mûcize istemelerine dairdir. Peygamber kendilerine bir mûcize getirdiğinde bununla alay ediyor ve inatlaşıyorlardı. Onlara mûcize getirmediğinde alay etmek ve inat etmek suretiyle ondan mûcize istiyorlardı. Onlara mûcize getirmediğinde **onu da derleyip toplasaydın ya derler.** Mûcize yaratsaydın, varetseydin ya! Kendinden haber verseydin ya! Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **De ki: Ben sadece Rabb’imden bana vahyedilene uyarım.** Yani kendimden bunu yapamam, varedemem. **Ben sadece Rabb’imden bana vahyedilene uyarım.** Mûcize talebinin müminlerden olması da mümkündür. Eğer bu talep onlardansa, bu doğru yolu bulma talebidir. Çünkü onlara inen her mûcize sayesinde dinlerine olan bağlılıkların gücü artar. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden ‘Bu hanginizin imanını arttırdı ki?’ diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir”[402], “Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde, kalplerinde hastalık bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün; zaten o da başlarına geldi gelecek”[403]. Eğer talep müminlerdense bu, doğru yolu bulma ve hidâyetin artması talebidir; eğer kâfirlerdense alay etme ve inatlaşma amacıyla talep etmedir. Sonra Resûlullah (s.a.) sadece kendisine vahyedilene uyduğunu bildirmiştir. Sonra bunların **Rabb’inizden gelen kanıtlar** olduğunu bildirmiştir. Denildi ki: Beyan. Yani bu Kur’ân **Rabb’inizden gelen** bir beyandır. İnat etme-

---

402 et-Tevbe, 9/124-125.

403 Muhammed, 47/20.

yen ve aklıyla büyüklenmeyenler, onun sayesinde lehinde ve aleyhinde olanı görür. O, hak ve bâtıla ilişkin beyandır. **Hidâyettir**. Sapıklığa karşı. **İnanan bir topluluk için rahmettir.** Yani azaptan kurtaran bir **rahmettir.**

وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَاَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾

204. "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nail olasınız."

[Kur'ân Okunduğunda Dinlemenin Gerekliliği]

Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun. Yüce Allah 152 okunduğunda bu Kur'ân'ı dinlemeyi ve sessiz durmayı emretmiştir. [§]Eğer bir kimse başkasına hitap ettiğinde söz konusu kişinin onun hitabını ve söylediği şeyleri dinlemesi aklen gerekiyorsa; Allah hitap ettiğinde dinlenmeye daha lâyıktır. Ayrıca Kur'ân'ın başka yerlerinde Kur'ân'ı dinlemeyi aklen zorunlu kılan âyetler vardır. Tıpkı "İşte bu Kur'ân, Rabb'inizden gelen kanıtlardır, inanan bir topluluk için hidâyettir, rahmettir"[404], "Rabb'inizden size indirilene uyun"[405] ve bunun dışındaki ilâhî beyanlarda olduğu gibi. Kur'ân'ın kanıt ve rahmet olduğunu bilmenin yolu ancak onu dinlemek ve hakkında düşünmektir. Bu, belirtmiş olduğumuz konuşmalara göre en düşük seviyede aklı olan kimseye Kur'ân'ı dinlemenin aklen gerekli olduğunu göstermektedir. Fakat Cenâb-ı Hak, burada Kur'ân'ı dinlemeyi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* iki yönden dolayı beyan etmiştir. Bunlardan biri şudur: Bu beyan, onların "Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın"[406] meâlindeki sözlerine karşılıktır. Cenâb-ı Hak, onların "Bu Kur'ân'a kulak vermeyin" meâlindeki sözlerinin yerine müminlere onu dinlemeyi; onların "Okunurken gürültü yapın" sözlerinin yerine sessiz durmalarını emretmiştir.

İkincisi, bazı müfessirlerin dediği gibi Cenâb-ı Hakk'ın, namazda Kur'ân dinlemeyi emretmiş olması da mümkündür. Bazıları da hutbe halinde iken Kur'ân'ı dinleyin demişlerdir. Zira başka ibadetlerle meşgul olunca ve çeşitli ibadetler yapınca Kur'ân'ı dinleme gerekliliğinin kendilerinden düşeceği düşüncesi onların zihinlerine gelmektedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onlara Kur'ân'ı dinlemelerini ve sessiz olmalarını emretmiştir ki dinlemenin her durumda onlara gerekli olduğunu bilsinler. Ayrıca Kur'ân'ı dinleme, Allah'ın onda

---

404 Önceki âyet-i kerîme.

405 el-A'râf, 7/3.

406 Fussılet, 41/26.

belirttiği emir, nehiy, vâd, vaîd ve diğer hususları anlamak; aya sessiz durmak, onu yüceltmek ve saygı duymak içindir. Yine Kur'ân'ı dinleme sırf okunduğu için gerekli değildir. Aksine Allah'ın onda belirttiği emir, nehiy, vâd, vaîd ve diğer hususlar için gereklidir ki içeriğini anlasınlar, kabul etsinler ve gereğini yerine getirsinler. Diğer zikirler ise bizâtihî kendilerinden dolayı ibadet olmuştur. Bu sebeple diğer zikirleri dinleme gerekli değildir, Kur'ân tilavetini dinlemek ise gereklidir. Diğer sebeplerden biri de şudur: Kur'ân Allah'ın kelâmı ve kitabıdır. Bir insanın kardeşine yazı göndermesi, onun da buna bakmaması ve bunu dinlememesi kabalık ve küçümsemek anlamına gelir. [§]Allah'ın kitabını dinlememek kabalık ve küçümsemek açısından daha büyük bir konumdadır. Diğer bir sebep de şudur: Kur'ân açıktan okunur; diğer zikirler ise açıktan okunmaz. Eğer açıktan okunursa Kur'ân'ı dinleme gibi bunlar da dinlenir. *En doğrusunu Allah bilir.*

153

Bazı kıssalarda âyetin namaz hakkında indiği belirtilmiştir. Çünkü Resûlullah (s.a.) namazında Kur'ân okuduğunda sahâbe onun okuduğunu tekrar ediyorlardı. Bunun üzerine âyet bu durumu yasaklamak; onu dinlemeyi ve sessiz olmayı emretmek üzere inmiştir[407]. Namazda okunan âyetlerde cennet ve cehennemin zikri geçtiğinde sahâbenin seslerini yükselttikleri belirtilmiştir. Buna göre âyet bundan dolayı inmiştir[408]. Biz kıssanın nasıl olduğunu ve kim hakkında olduğunu bilmiyoruz. Biraz önce belirttiğimiz durumun olması mümkündür. Ayrıca eğer âyet namaz hakkındaysa, bunda imamın arkasında kırâatin yasak olmasına dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı dinlemeyi ve sessiz olmayı emretmiştir. Bu mânada bazı rivayetler gelmiştir. Ebu'l-Âliye'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) namaz kıldığında ashâbının hepsi **Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun** meâlindeki âyeti ininceye kadar onun arkasında okuyorlardı. Bu âyet inince sustular[409]. Ali b. Ahmer'den rivayet edilmiştir ki; Resûlullah (s.a.) sabah namazında Vâkıa sûresini okudu, arkasındaki bir kişi de aynısını okudu. Resûlullah (s.a.) namazı bitirdiğinde "Bu sûre konusunda benimle çekişen kimdi?" buyurdu. Bir adam "Bendim yâ Resûlallah" dedi. Bunun üzerine Allah, **Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun** meâlindeki âyetini indirdi.

---

[407] Bu mâna İbn Abbâs ve onun dışındakilerden rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 163-165; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 634).

[408] Bunu Abdürrezzâk ve İbnü'l-Münzir Kelbî'den nakletmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 637).

[409] Abd b. Humeyd ve Ebu'ş-Şeyh bunu rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 635).

Buna benzer başka rivayetler de vardır. Bir grup âlim şöyle demiştir: İmama uyana emredilen sessiz durmanın anlamı kırâati sesli (cehrî) yapmamasıdır. Bunda kendi içinden okumaya yönelik bir yasak yoktur. Bazıları, gizli okuyanın "nâsit" (ناصت) ve "munsit" (منصت) kulak veren[410] olarak isimlendirildiğini ileri sürmüştür. Bu görüşü benimseyen kimseler buna Ebû Hureyre'den nakledilen şu rivayeti delil getirmiştir: "Resûlullah (s.a.) tekbir getirdiğinde tekbir **154** ile kırâat arasında susardı. Ona dedim ki: [§]Anam-babam sana feda olsun, şu tekbir ile kırâat arasındaki susmanda ne okuduğunu bana söyle! Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: Diyorum ki; Allah'ım benimle hatalarım arasını doğuyla batı arasını uzak tuttuğun gibi uzak tut!"[411] ve bunun dışındaki dualar. Bu râvi dedi ki: Resûlullah (s.a.) okuyanı "muhfî" (المخفى) ve "sâmit" (الصامت) olarak isimlendirdi. "Sâmit" (الصامت), yani susan "sâkit" (الساكت), yani sükût eden gibidir. Dolayısıyla "sâmit" (الصامت) sessiz olarak isimlendirilmesi mümkündür. Bu, "susan" olarak isimlendirilmesi gibi gizleyerek okumasıdır. Kummî[412] şöyle demiştir: Bu görüşü söyleyen "sâmit" (الصامت) ile "sâkit" (الساكت) kelimelerini birbirine benzeterek hata etmiştir. Çünkü isimler birbirine kıyas edilmez. Bilakis her bir isim ancak dilin onu kullandığı alanda kullanılır. Bu kişinin hatasını gösteren hususlardan biri **onu dinleyin ve sessiz durun** meâlindeki ilâhî beyandır. Eğer gizli okuyan "sâmit" (صامت) ve "nâsit" (ناصت), yani sessiz duran olarak nitelenseydi, "dinleyen" olmazdı. Aksine susup okumadığında susan ve dinleyen olur. İmam okuduğu halde ona uyan kişinin okuması gerektiğini mutlak olarak söyleyen kişi dinlemez ve sessiz durmaz. Yine bu kişinin hatasını gösteren hususlardan biri âlimlerin tümünün, imam sesli (cehrî) okuduğunda imama uyanın okumasını yasaklamalarıdır. Aksine imamın arkasında okumasını gerekli görenler, ancak imam sustuğunda okumasını emretmiştir. Yine bu âlimler imamın kırâati bitirdikten sonra imama uyan okusun diye bir müddet susmasını istemiştir. Eğer bu âlimler okuyanı -imam sesli (cehrî) okuduğu halde- susan kimse olarak kabul etseydiler, imamın okumasını bitirmesine kadar kırâati geciktirmesini istemezlerdi. Bu durum, Ebû Hureyre hadisini görüşüne delil getiren kimsenin hatasını gösteren hususlardandır. İmam sesli (cehrî) okuduğunda imama uyanın okumasının yasaklanmasını gösteren hu-

---

410 krş. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "nst" md.

411 Buhârî, "Ezân", 89; Müslim, "Mesâcid", 147.

412 Muhtemelen Ali b. Mûsâ b. Yezdâd -Yezîd de denilmiştir- el-Kummî'dir. *Ahkâmü'l-Kur'ân* eserinin sahibidir. Döneminin Hanefî imamlarındadır. Muhammed b. Humeyd er-Râzî ve başkalarından hadis almıştır. Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ahmed el-Kâğıdî ve başkaları ondan rivayette bulunmuştur. 305/917 senesinde vefat etmiştir (bk. el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakāti'l-hanefiyye*, I, 380; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 236).

suslardan biri Ebû Hureyre'den rivayet edilen şu hadistir: Resûlullah onlara bir namaz kıldırmıştı- sabah namazı olduğunu zannediyoruz-. O, selâm verdiğinde insanlara dönerek “sizden okuyan var mı?” dedi. Bir adam dedi ki; “evet, ben.” Bunun üzerine Resûlullah [§]“ben diyorum ki; ne oluyor ki Kur'ân konusunda benimle çekişiyorsunuz.” Ebû Hureyre dedi ki; insanlar imamın sesli (cehrî) okuduğu durumlarda kırâati sonlandırdılar[413]. Bir grup da şöyle demiştir: Ebû Hureyre, insanların Resûlullah'ın arkasında sesli (cehrî) okuduğu namazlarda kırâati sonlandırdığını söylemiştir. Denildi ki; Ebû Hureyre bunu Resûlullah'tan rivayet etmemiştir. Yine -imam sesli (cehrî) okusa da gizli okusa da- imama uyanın okumayacağını gösteren hususlardan biri, Resûlullah'ın (s.a.) “ne oluyor ki Kur'ân konusunda benimle çekişiyorsunuz” meâlindeki sözüdür. İmama uyanın kırâatini sesli (cehrî) yapmayacağını bildik, bu sebeple biri Resûlullah'la (s.a.) çekişmeyi onun meşgul edilmesi şeklinde yorumlayabilsin. “Ne oluyor ki Kur'ân konusunda benimle çekişiyorsunuz” sözü, imam ister sesli (cehrî) ister gizli okusun, Resûlullah'ın (s.a.) imama uyanın kırâatini yasaklamasından başka bir anlama gelmez. Resûlullah'tan (s.a.) imam ister sesli (cehrî) ister gizli okusun imamın arkasında kırâati yasakladığını açıklayan rivayetler nakledilmiştir. Bunlardan biri şudur: İmrân'dan rivayet edilmiştir ki; Resûlullah ashâbına öğle namazını kıldırmıştı. Namazı bitirdiğinde “A‘lâ sûresini hanginiz okudu?” dedi. Oradakilerden biri “ben yâ Resûlallah” dedi. Bunun üzerine Resûlullah “sizden birinizin bu sûrede benimle çekiştiğini bildim” buyurmuştur[414]. İmrân b. Husayn adamın kırâatini gizli yaptığını açıkladı. Bu durum, Ebû Hureyre'nin rivayet etmiş olduğu yasağın, sadece gizli kırâatte değil, imamın sesli (cehrî) okuması durumunda da geçerli olduğunu göstermektedir. İmama uyanın imamın arkasında okuması bütün namazlarda yasaklanmıştır. Resûlullah'tan (s.a.) imamın arkasında kırâati yasakladığına dair birçok hadis rivayet edilmiştir. Ebû Hureyre ve İmrân b. Husayn'ın rivayetleri bunlardandır. Yine Abdullah'tan nakledilen rivayet de böyledir. Buna göre o, şöyle demiştir: Biz Resûlullah'ın arkasında namaz kılarken Kur'ân okuyorduk. Bunun üzerine Resûlullah “benim Kur'ân'ı karıştırmama sebep oldunuz” buyurmuştur[415].

155

---

413 Ebû Dâvûd “Salât” 132-133; Tirmizî, “Salât”, 116. Tirmizî bu hadisi “hasen” görmüştür.

414 Müslim, “Salât”, 47; Ebû Dâvûd, “Salât”, 133-134. “Hâlece” (خالج) çekişme demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “hlc” (خلج) md.).

415 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 451. Ancak o, “onlar okuyorlardı….” şeklinde rivayet etmiştir. Heysemî şöyle demiştir: Bunu Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya‘lâ ve Bezzâr rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in râvileri sağlamdır” (Heysemî, *Mecma‘u'z-zevâid*, II, 110).

156 [§]Eğer denilirse ki: Belki de onlar Kur’ân’ı sesli okuyorlardı da Resûlullah onları bundan nehyetmiştir.

Buna şöyle cevap verilir. Rivayetlerde bize imama uyanların sesli okuduklarına dair bir şey nakledilmemiştir. Eğer onlar sesli okuyor olsaydılar, onların okudukları bize iletildiği gibi sesli okudukları da bize iletilirdi. Bunda başka bir yön de vardır ki o da şudur: Buradaki yasak sadece sesli okumaya ilişkin değildi. Aksine okumanın kendisi yasaklanmıştı. Ebû Vâil’in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Abdullah b. Mesûd’a imamın arkasındaki kırâat hakkında sordum. Dedi ki; “Sessiz dur! Namazda zaten bir meşguliyet vardır. Bu konuda imam sana yeter”[416]. Yine Abdullah b. Şeddâd’dan nakledildiğine göre Resûlullah’ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bir kimse imama uymuşsa, imamın kırâati onun içinde kırâattir”[417]. Câbir b. Abdullah’tan rivayet edilmiştir ki; Resûlullah’ın (s.a.) arkasında namaz kılan bir adam Kur’ân okuyordu. Resûlullah’ın ashâbından bir adam namazda okumaktan o kişiyi nehyetti. Bunun üzerine bu konuda tartıştılar, tâ ki konu Resûlullah’a (s.a.) aktarıldı. O, şöyle buyurdu: “Bir kişi imamın arkasında namaz kılmışsa imamın kırâati onun için kırâattir”[418]. Ebû Mûsâ’dan nakledildiğine göre Resûlullah’ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “İmam okuduğunda susun!”[419] Ebû Hureyre’nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) “imam kendisine uyulması için 157 vardır. Tekbir getirdiğinde tekbir getirin! [§]okuduğunda susun!”[420] Bunların dışında da bu konuda hadisler vardır. Hanefî âlimlerimizden bu görüşe muhalefet edenlerin en fazla gösterdikleri delil, Resûlullah’ın “Ümmü’l-Kur’ân’ı (Fâtiha) okumayanın namazı yoktur” meâlindeki beyanıdır[421]. Bunu Ubâde b. Sâmit rivayet etmiştir. Süfyân dedi ki; bu bize göre tek başına namaz kılan

---

416 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 138; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 330; Taberânî, *el-Muʿcemü’l-kebîr*, IX, 264. Heysemî şöyle demiştir: Bu hadisi Taberânî, *Muʿcemü’l-kebîr* ve *Muʿcemü’l-evsat*’ta rivayet etmiştir. Râvileri güvenilir addedilmiştir.

417 Abdullah b. Şeddâd’dan mürsel olarak rivayet edilmiştir. Abdullah b. Şeddâd’dan, o da Câbir’den (r.a.) mevsûl olarak rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 330-331; İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 13; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 323). Bu rivayet hakkındaki söz oldukça uzundur. Ayrıca bu hadisin birbirini destekleyen tarikleri de mevcuttur (ayrıntılı bilgi için bk. Zeylaî, *Nasbu’r-râye*, II, 6-11).

418 İbn Adî rivayet etmiştir. bk. Zeylaî, *Nasbu’r-râye*, II, 109.

419 İbn Mâce “İkâmetü’s-salât”, 13; Ebû Dâvûd, “Salât”, 177-178.

420 İbn Mâce “İkâmetü’s-salât”, 13; Ebû Dâvûd, “Salât”, 68.

421 Buhârî, “Ezân”, 95; Müslim, “Salât”, 36.

içindir[422]. Bu mümkündür. Gelen diğer hadisler de imamın arkasında kırâatin yasaklanmasını açıklayıcıdır.

Eğer derse ki: İmama uyan kimse, imamın cehrî okuduğu namazlarda Ebû Hureyre hadisine göre kırâati terkeder; imamın sessiz okuduğu namazlarda Ubâde b. Sâmit'in hadisine göre okur ki her iki hadise de uygun olsun.

Ona şöyle cevap verilir: Tek başına namaz kılan hakkında değerlendirsen gerekmez mi ki Ubâde b. Sâmit ve İmrân b. Husayn'ın hadisleri doğru olsun. Çünkü İmrân b. Husayn'ın hadisi gizli okunan namazlarda imamın arkasında kırâati nehyetmektedir. Ebû Hureyre'nin hadisi ise cehrî okunan namazlarda kırâati nehyetmektedir. Eğer Ebû Hureyre'nin hadisini Ubâde hadisinin genelliğinden çıkarırsan bu durum, ister cehrî ister gizli okunan namazlarda olsun imama uyanın okumamasını gerektirir. Yine ona şöyle denir: Namazın farzlarından bir farz gördün mü ki bir durumda imama uyandan sâkıt olsun bir durumda ise vacip olsun? Eğer "hayır" derse, şöyle denir: Sesli okunan namazlarda bu kişiden bu kırâati düşürmen gizli okunan namazlarda da onun hakkında düşürmeni gerekli kılar.

158 [§]Ashabımızdan bazıları bu konuda şöyle diyerek delil göstermiştir: Bir adam imam rükûdayken geldiğinde tekbir getirip namaza girer ve hiç okumazsa, bütün âlimler bu kişinin namazının yerine geldiğinde icmâ etmişlerdir. Bu durum, kırâatin ona farz olmadığını göstermektedir. Eğer biri derse ki: Bu zaruretten dolayı onun için söylenmiştir. Buna şöyle cevap verilir: Bu kişi imam secdedeyken gelirse bu rekât sayılmaz, halbuki bunda da zaruret vardır. Eğer zaruret farzı ortadan kaldırsaydı, imama secdede yetişen kişinin rükû gerekliliğini de ortadan kaldırırdı. Dolayısıyla zaruret imama rükûda yetişen kimse için kırâat farziyetini ortadan kaldırmaz. Fakat imamın arkasında onun kırâati gerekli değildir. Bundan dolayı namazı yerine gelmiş olur. Yoksa senin belirtmiş olduğun zaruretten dolayı değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[422] bk. Ebû Dâvûd "Salât" 131-132. Bunu söyleyen Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne el-Hilâlî el-Kûfî'dir. Meşhur hadis hafızlarından ve âlimlerden biridir. O, muhaddis fakihlerdendir. Süfyân şöyle demiştir: Kûfe'ye girdim, yirmi senem geçmeden Ebû Hanîfe, ashâbına ve Kûfe ehline dedi ki; size bir ilim hâfızı Amr b. Dinâr gelmiştir. Devamla şöyle demiştir: İnsanlar bana gelerek Amr b. Dînâr'ı sordular. Beni ilk defa muhaddis yapan Ebû Hanîfe'dir. Süfyân, 198/814 senesinde vefat etmiştir (bk. el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakāti'l-hanefiyye,* I, 250; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 454; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 245).

Bir grup sahâbenin (r.a.) şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: İmamın arkasında namaz kılanın kırâati yoktur. Bunlar Ali, İbn Mesûd, Câbir, Sa'd, Ebû Saîd, İbn Ömer, İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit gibi sahâbîlerdir. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İmamın arkasında okuyan kişi fıtrata aykırı davranmış olur." Yine Abdullah'ın (r.a.) "İmamın arkasında okuyan kişinin ağzı toprakla doldurulur" dediği rivayet edilmiştir. Zeyd b. Sâbit'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İmamın arkasında okuyanın namazı yoktur." Sa'd'ın da "imamın arkasında okuyan kişinin ağzında bir köz olmasını isterdim" dediği rivayet edilmiştir. İbn Ömer'den rivayet edilmiştir ki; ona imamın arkasında kişinin Kur'ân okuyup okumayacağı sorulduğunda şöyle demiştir: Hayır, sizden biri tek başına namaz kıldığında okusun." İbn Ömer, imamın arkasında Kur'ân okumuyordu[423]. Yine Ebû Saîd'den rivayet edilmiştir ki; ona imamın arkasında Kur'ân okuma hakkında sorulduğunda o, "imam sana yeter" demiştir. İbn Abbâs'tan ona birinin "imamın arkasında Kur'ân okuyayım mı?" diye sorduğu rivayet edilmiştir. O, "hayır" demiştir[424]. Bizim Hanefî âlimlerimiz buna benzer hadislere yönelmiştir. Kitap, sünnet ve sahâbenin icmâı[425] buna işaret etmektedir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِى نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢٠٥﴾

159 **[§]** ***"Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam Rabb'ini zikret, gafillerden olma!"***

Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam Rabb'ini zikret. Müfessirler âyette belirtilen zikir hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları bunu her türlü zikre yorumlamıştır. Bazıları da Kur'ân okumaya (tilavet) hamletmiştir. Şayet sabah ve akşam, gündüz ve geceden kinâye ise bununla yaşadığı olayları hatırlar[426], Allah'ın kendisine ver-

---

423 İmam Mâlik, *el-Muvata'*, "Salât", 43.

424 Belirtilen rivayetlerin geneli için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 330-331; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 219-220; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 12-13.

425 Bazı sahâbeden bu görüşün aksi rivayet edilmiştir. Hâfız İbn Hacer el-Askalânî şöyle demiştir: "Bu görüş-yani kırâatin olmaması- İbn Ömer, Câbir, Zeyd b. Sâbit, İbn Mesûd'dan sabit olmuştur. Aynı şekilde Sa'd, Ömer, İbn Abbâs ve Ali'den bu görüş gelmiştir. Buhârî, Ömer, Übey b. Kâb, Huzeyfe, Ebû Hureyre, Âişe, Ubâde ve Ebû Saîd'den imamın arkasında kırâat görüşünü kaydetmiştir (İbn Hacer, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, I, 164).

426 Şârihin ibaresi şöyledir: Şayet sabah ve akşamın belirtilmesi gündüz ve geceden kinâye ise bu, Yüce Allah'ın, tüm durumlarını bildirmesidir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 321b).

diği nimet ve ihsanlarını anar, O'nun nimetlerini anması şükretmesidir. Yahut da O'nun kudret ve hükümranlığını düşünür de bu kendisini Allah'a itaat etmeye ve boyun eğmeye sevkeder[427]. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın emir ve nehiy, vâd ve vaîdiyle zikredilir. Bu, kusuru ve akıbetinden korkmayı itiraf etmeyi ve vâdini talep etmeyi gerektirir. Sanki şöyle buyurmuştur: Her durumda gece ve gündüz Rabb'ini zikret. Bu ya nimetine ve lütfuna şükretme veya emir ve nehiylerinde kusurunu itiraf etme yahut vaîdinden korkma ve vâdini istemeyi gerektirir. Sanki şöyle buyurmuştur: Rabb'ini **yalvararak**, yani tevazu ile zikret. **Ürpererek**. Yani korkuyla birlikte. Eğer sabah ve akşamın yorumu, sabah ve akşam vakitlerinden kinâye ise, bu Kur'ân okumaktan kinâyedir. Bu, daha önce geçtiği üzere tilavet zikridir. Şu ilâhî beyanlarda bu husus belirtilmiştir: "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin"[428] ve "İşte bu Kur'ân, Rabb'inizden gelen kanıtlardır"[429]. Bu tıpkı "Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma"[430] meâlindeki ilâhî beyanı gibidir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun yorumu şudur: Namazında sesini yükseltme. Yani bazı namazlarında. Bazılarında ise fazla kısma. Yahut şöyle denilir: Sesini çok fazla yükseltme ve çok fazla da kısma, aksine ikisi arasında bir yol tut. Şöyle de denilebilir: Sesi yükseltmekle ve kısmakla meşgul olma, fakat içindekileri oku. **Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam Rabb'ini zikret** meâlindeki ilâhî beyanı böyledir.

160 **[§]**Bazı kırâat âlimleri âyette geçen kelimeyi "hufyeten" (خُفْيَة) şeklinde okumuşlardır. Bu "ihfâ" (الإخفاء) kelimesindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak **kendi kendine Rabb'ini zikret** diye buyurmuştur. Fakat bilinen kırâat "hîfeten" (خيفة) şeklindedir. Mücâhid şöyle demiştir: Allah, imamın arkasında onun kırâatini dinlerken kendi kendine, yalvararak ve ürpererek kendisini zikretmene izin vermiştir. **Akşamları**. Ebû Avsece şöyle demiştir: Akşam vakitleri. Bu kelimenin tekili "usul" (أُصُل) ve "esîl" (أصيل)'dir[431].

Gafillerden olma! Resûlullah'ın (s.a.) hiçbir durumda gafillerden olmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte bu hitap ümmetine yönelik bir nehiydir. Tıpkı şu ilâhî beyanlar gibi: "Sakın şüpheye düşenlerden olma!"[432], "Sakın müş-

---

427 Arapça neşrinde bu kelime "yezkuruhû" (يَذْكُرُهُ) diye tashih ediilmiş, ancak isabetsizdir. Bütün nüshalarda "yüzkeru" (يُذْكَرُ) şeklindedir.

428 Önceki âyet-i kerîme.

429 el-A'râf, 7/203.

430 "Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut" (el-İsrâ, 17/110).

431 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "esl" (أصل) md.

432 el-Bakara, 2/147; Yûnus, 10/94.

riklerden olma!"[433] ve benzeri. Cenâb-ı Hak, belirttiğimiz gibi başkasını nehyetme üzere, ona belirtilen kimselerden olmaması konusunda yasak getirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ﴿٢٠٦﴾

206. "Rabb'inin katında bulunanlar bile O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar, O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler."

Rabb'inin katında bulunanlar bile O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar. Müşebbihe şöyle demiştir: Eğer Allah ile melekler arasında zâtî bakımdan bir yakınlık olmasaydı, **Rabb'inin katında** meâlindeki beyanla onlar ile insanlar eşit olurdu; yine meleklerin özel olarak belirtilmesinin bir anlamı olmazdı. Fakat bize göre **Rabb'inin katında** meâlindeki beyanın yorumu şudur: Yani O'na itaatte ve boyun eğmede veya değer ve konumda demek olup zâtî bir yakınlık anlamında değildir. Aksine yüce Allah'ın nitelediği gibidir: "Allah'ın buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır"[434], "O'na ibadet etmekte ne büyüklenirler ne de yorulurlar. Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler"[435]. Cenâb-ı Hak melekleri kendisine itaat etmek ve boyun eğmekle nitelemiştir. İlki de buna göredir; zâtî bir yakınlık anlamında değildir. Cenâb-ı Hakk'ın belirtmiş olduğu itaat ve boyun eğme anlamındadır. Görmez misin ki O, şöyle buyurmuştur: "Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş"[436]. Bu, secde ettiğinde yeryüzünde Allah'a (mekân olarak) yaklaşıyor anlamına gelmemektedir. Bazı cüz'î varlıkların Allah'a nispet edilmesi bu varlıkların Allah nezdindeki yüceliği anlamına gelir. **161** [§]Tıpkı "mescitler Allah'ındır"[437] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Her ne kadar bütün yerler Allah'a ait olsa da mescitler, yüceltme maksadıyla O'na nispet edilmiştir. Bütün evler Allah'a ait olsa da "Kâbe Allah'ın evidir" sözü de böyledir. Bunun gibi varlıklardan bir kısmını Allah'ın kendisine nispet etmesi, bu varlıkları yüceltmek ve değer vermek içindir. İlki de böyledir. Cenâb-ı Hak melekleri, ya kendisine itaat etmeleri veya boyun eğmeleri yahut değer ve

---

433 el-En'âm, 6/14; Yûnus, 10/105; el-Kasas, 28/87.

434 et-Tahrîm, 66/6.

435 el-Enbiyâ, 21/19-20.

436 el-Alak, 96/19.

437 el-Cin, 72/18.

konumları dolayısıyla kendisine nispet etmiştir. Küllî şeylerin Allah'a nispeti ise Rabb'in yüceliği mânasına gelir. Şu ilâhî beyanlar böyledir: "Bilesiniz ki, yaratma da buyurma da yalnız O'na aittir"[438], "O her şeye kādirdir"[439], "O her şeyin yaratıcısıdır"[440].

[Tafdîl Meselesi]

Bazıları bu âyeti, meleklerin insanlardan üstün olduklarına (tafdîl) delil getirmiştir. Fakat biz diyoruz ki: Allah katında üstün olan, O'na daha fazla itaat eden, boyun eğen, takvâ sahibi, emir ve yasaklarına tam olarak uyanlardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır"[441] buyruğuna dayanır. Âyet, bir türün diğer türlerden üstün olduğuna işaret etmemektedir. Daha önce bu konudaki yorumu açıkladık[442].

Rabb'inin katında bulunanlar bile O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* bu beyanın yorumu şöyledir: Yani onlar her ne kadar yeme-içme ve türlü ihtiyaç malzemelerine muhtaç olmasalar da **O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar.** Sizin ise yeme-içme ve türlü nesnelere ihtiyacınız olduğuna göre O'na kulluk yapmakta kibre kapılmamanız daha uygun ve daha lâyıktır. Veya şöyle buyurmuş olması mümkündür: Taptığınız melekler **O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar.** Sizin O'na kulluk etmede kibre kapılmamanız daha uygundur. Çünkü insanların bir kısmı meleklere tapmaktadır. Dolayısıyla bu, söz konusu inanca verilen bir cevap konumundadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

162

[§]O'nu tesbih ederler. Tesbih, yüce Rabb'i üstünlük, yücelik, Celâl ile; dengi ve benzeri olmaktan, inkârcıların nitelemelerinden tenzih etmekle nitelemektir. Yine tesbih Rabb'i, tüm yaratılmışlık anlamlarından tenzih etmektir.

Yalnız O'na secde ederler. Secde, boyun eğmenin zirvesidir.

[Tilâvet Secdesi Meselesi]

Âyette, bunu okuyana ve dinleyene secdenin vacip oluşuna delil yoktur. Bu âyette secde edenlerin, kibre kapılmaksızın secde ettiklerini bildirme vardır. Yine bunda secde etmeye teşvik vardır. Ancak Resûlullah'ın (s.a.) secde ettiği, onunla beraber olanların da secde ettikleri rivayet edilmiştir. İbn Ömer'den

438 el-A‘râf, 7/54.

439 el-Mâide, 5/120.

440 el-En‘âm, 6/102.

441 el-Hucurât, 49/13.

442 Nisâ sûresinin 4/172. âyetinin tefsirine bakınız.

onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Resûlullah bize secde âyetinin bulunduğu sûreyi okuyordu ve secde ediyordu. Biz de secde ediyorduk tâ ki bazılarımız secde edecek yer bulamıyordu”[443]. Yine İbn Abbâs’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Resûlullah’ı (s.a.) Sâd sûresinde secde ederken gördüm”[444]. İbn Ömer’den gelen bazı rivayetlerde onun şöyle dediği nakledilmiştir: “Resûlullah (s.a.), namaz dışında Kur’ân okuyor ve secde ediyordu. Biz de onunla birlikte secde ediyorduk”[445]. Yine İbn Mesûd’un şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Resûlullah (s.a.) Necm sûresini okudu ve bunda secde etti. Onunla birlikte secde etmeyen kimse kalmadı. Sadece Kureyş’ten yaşlı bir adam secde etmedi. Bu kişi yerden bir avuç çakıl taşı aldı ve alnına koydu. Şüphesiz onun kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm”[446]. İbn Abbâs’ın tilavet secdesi âyetlerini zikrettiği veya bunları saydığı ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: A‘râf, Ra‘d, Nahl, Benî İsrâil[447], Meryem, Hac -bir secde âyeti-, Furkân, Tâsîn[448], Eliflâmmîm Tenzîlün[449], Sâd, **163** Hâmîm Tenzîlün[450]. [§]Dedi ki: Mufassal sûrelerde (kısa sûreler)[451] secde âyeti yoktur[452]. İbn Mesûd’un şöyle dediği rivayet edilmiştir: “A‘râf ve Necm’de olduğu gibi sûrenin sonunda secde âyeti olur. Eğer istersen secde et, sonra kalk ve okumaya devam et! dilersen de rükûya git!”[453] İbn Mesûd’un A‘râf, Benî İsrâil, Necm, İze’s-semâü’n-şekkat[454], İkra’ bismi rabbike[455] sûrelerinde secde ettiği rivayet edilmiştir. Bazı Hanefî âlimlerimiz secde âyetini okuyan kimseye secdenin vacip olduğuna, namaz kılanın secde âyetini okuduğunda namazında

---

443 Buhârî, “Sücûdü’l-Kur’ân”, 9; Müslim, “Mesâcid”, 103.

444 Buhârî, “Enbiyâ”, 39; Ebû Dâvûd, “Sücûdü’l-Kur’ân”, 5; Tirmizî, “Cum‘a”, 53.

445 Biraz önce İbn Ömer’den rivayet edilen hadisin kaynaklarına bakınız.

446 Buhârî, “Sücûdü’l-Kur’ân”, 1; Müslim, “Mesâcid”, 105.

447 Yani İsrâ sûresi.

448 Yani en-Neml sûresi.

449 Yani es-Secde sûresi.

450 Yani Fussılet sûresi.

451 Mufassal, kısa sûreler demektir. Bunlar sûreler arasında besmele ile fasılların fazlalılığı dolayısıyla “mufassal” olarak isimlendirilmiştir. Denildi ki; bunlardaki mensûh âyetlerin azlığı dolayısıyla böyle isimlendirilmiştir. Bunların sonu Nâs sûresidir. İlkine dair on iki kavil vardır. En meşhurları Kâf (50) ve Hucurât (49) sûreleridir. Bundan başka şeyler de söylenmiştir (bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, I, 245; Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, I, 139).

452 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 377. İbn Abbâs’tan Resûlullah’ın Medine’ye geldiği günden beri mufassal sûrelerde secde etmediği rivayet edilmiştir (bk. Ebû Dâvûd, “Sücûdü’l-Kur’ân”, 2).

453 Bu mânayla rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 380).

454 el-İnşikâk, 84/1.

455 el-Alak, 96/1. bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 377.

secde edeceği konusunda âlimlerin icmâ etmelerini delil göstermiştir. Zira eğer secde, nafile olsaydı; hiç kimsenin namazdan olmayan bir şeyi eklemesi mümkün olmazdı. Bu durum, secdenin namazda vacip olduğunu göstermektedir. Secde namazda vacip olduğuna göre her durumda vaciptir. Bu konudaki delillerimizden biri Resûlullah'ın bu âyetleri okuduğu ve ardından secde ettiğinin rivayet edilmesidir. Dolayısıyla bu âyetlerde secde etmek vaciptir, tıpkı iki bayram namazını kıldığından dolayı, bayram namazının vacip olması gibidir.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُٓ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١﴾

1. "*(Ey Muhammed!)* ***Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah'a ve resûlüne aittir. O halde, eğer müminler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin, Allah ve resûlüne itaat edin."***

[Ganimetlerin Hükmü]

(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah'a ve resûlüne aittir. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Enfâl, müslümanların savaş durumunda oldukları halktan elde ettikleri ganimetlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Enfâl, ganimet sahiplerinin haklarından fazla olanıdır[1]. Eğer âyetteki "enfâl", ganimet ise buradaki soru iki yoruma açıktır. Birincisi, onlar ganimetin helâlliğini ve haramlığını sormuşlardır. Çünkü ganimetler başlangıçta helâl değildi. Denildi ki: Onlar ganimet olarak alıp bir yerde topluyordu; sonra bir ateş gelip bunları yakıyordu[2]. Dolayısıyla onlar bunun helâlliğini ve haramlığını sormuşlardır. Cenâb-ı Hak **ganimetler Allah'a ve resûlüne aittir** diye buyurmuştur. Yani ganimetlerin hükmü Allah'a aittir; bunu dilediğine verir. İkinci muhtemel yoruma göre buradaki soru ganimetin taksimi hakkındadır. Bu yorum bazı rivayetlerde

---

1 "Neffelte fulânen tenfîlen" (نَفَّلْت فلاناً تنفيلا): Yani ona ganimet verdin. "Neffele'l-imâmu'l-cunde" (نَفَّل الإمام الجند): Yani devlet başkanı askere ganimet olarak aldıklarını verdi. "Nefel" (النفل) ganimet, hibe ve devlet başkanının askerlere onları teşvik etmek için verdiği fazlalık demektir. Çoğulu "enfâl"dir (أنفال) (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "nfl" (نفل) md.).

2 Bu gelenek bizden önceki geçmiş ümmetlerde vardı (bk. Buhârî, "Fardu'l-humus", 8; Müslim, "Cihâd", 32).

aktarılan şu olaya dayanır: İnsanlar Bedir günü üç kısma ayrılmıştı. Üçte birlik kısmı düşmanla çarpışıyordu. Bir kısmı onların arkasında destek kuvvetiydi. Üçüncü kısım ise Resûlullah'ın yanında onu koruyordu. Allah onlara zafer nasip ettiğinde ganimetler konusunda ihtilaf ettiler. Düşmanla çarpışanlar "Biz ganimete daha fazla hak sahibiyiz; savaşı biz üstlendik" dediler. Onlara destek kuvveti olanlar dediler ki: Ganimete siz bizden daha fazla hak sahibi değilsiniz. **166** Sizin destekçiniz bizdik. Resûlullah ile beraber bulunanlar da [§]"Siz bizden daha fazla hak sahibi değilsiniz; biz Resûlullah'ı koruyanlardık" dediler. Böylelikle bu ihtilafı Resûlullah'a taşıdılar. Bunun üzerine **sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah'a ve resûlüne aittir** meâlindeki âyet nâzil oldu[3]. Ebû Ümâme el-Bâhilî şöyle demiştir: Ubâde b. Sâmit'e "enfâl" hakkında sordum. Dedi ki: Bu âyet biz Bedir ehli hakkında inmiştir ki o sırada biz ihtilaf etmiştik ve bu konuda huylarımız kötüleşmişti. Allah bunu bizden çekip aldı ve resûlüne verdi. O da eşit bir şekilde dağıttı[4]. Mücâhid ve İkrime şöyle demiştir: **Ganimetler Allah ve Resûlullah'ın idi.** Cenâb-ı Hak bunu neshetmiştir: "Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, peygambere aittir"[5]. Yine Abdullah b. Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Enfâl, ganimetler demektir. Önceleri sadece Resûlullah'a aitti; başkasının bunda bir hakkı yoktu. Müslüman birlikler elde ettikleri şeyleri Resûlullah'a getiriyorlardı. Kim bundan bir iğne veya iplik kadar alsaydı hainlik etmiş olurdu. Onlar Resûlullah'tan kendilerine ganimetten verilmesini istediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **de ki: Ganimetler Allah'a ve resûlüne aittir** diye buyurdu. Sizin bu ganimette bir hakkınız yoktur[6]. Buradaki enfâl kavramının, bazılarının dediği üzere "ganimetlerden fazla kalan mallar" olması da mümkündür. Bu, rivayet edilen şu haberlerdeki durumlar gibidir: Birisi büyük bir deve alıyor ve yâ Resûlallah bunu bana ver diyordu. Bir diğeri bir kılıç alıyor ve bunu bana ver diyordu. Bunun gibi diğer hadiseler. Onlar **167** Resûlullah'tan bu şekilde istiyorlar. [§]Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **de ki: Ga-**

---

[3] Bunun benzeri Ubâde b. Sâmit, İbn Abbâs ve İbn Cüreyc'den rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 323; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 144-145; Taberî, *Tefsîr*, IX, 172, 175; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 5-6). Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in râvilerinin sika olduklarını belirtmiştir (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VII, 26).

[4] bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 322; Taberî, *Tefsîr*, IX, 172-173; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 5. Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in râvilerinin sika olduklarını belirtmiştir (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VII, 26).

[5] el-Enfâl, 8/41. bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 175; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 9.

[6] bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 173; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 8.

nimetler Allah'a ve resûlüne aittir diye buyurmuştur[7]. Onların sorularının ganimet dağıtmakla ilgili olması da mümkündür. Buna göre ellerine geçtikten sonra veya kâfirler yenildikten ve düşman kaçtıktan sonra Resûlullah'ın kendilerine ganimeti dağıtmasını istemişlerdir. Devlet başkanının savaşa yönelme durumunda da ganimet dağıtması mümkündür. Aynı şekilde Abdullah b. Mesûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Nefel" (النَّفَل) iki ordu veya iki bölük karşılaşmadığında olur. Eğer bu ikisi karşılaşırsa ganimet olmuş olur[8]. Mus'ab b. Sâd'dan babası Sâd b. Ebû Vakkâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Benim hakkımda dört âyet nâzil olmuştur -bunun Bedir günü olduğu düşünülür-. Bir kılıca rastlamıştım ve bunu Resûlullah'a getirerek "bana ganimet olarak ver" dedim. Resûlullah, "onu bırak" buyurdu ve kalktı. "Ey Allah'ın peygamberi, bunu bana ganimet olarak ver; herhangi bir faaliyeti olmayan bir kimse gibi mi olayım?" dedim. Resûlullah "onu aldığın yere koy" buyurdu. Bunun üzerine **sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah'a ve resûlüne aittir** meâlindeki âyet nâzil oldu. Sonra Sâd dedi ki: Resûlullah beni çağırdı ve "git ve kılıcını al" buyurdu[9]. Sâd hadisi, Hz. Peygamber'in savaş öncesi kimseye elde etmiş olduğu malı ganimet olarak vermediğini göstermektedir. Çünkü eğer onlara ganimet olarak vermiş olsaydı Sâd'ı (r.a.) getirmiş olduğu kılıçtan mahrum etmezdi. Yine bu hadis, Hz. Peygamber'in ganimet âyeti nâzil oluncaya kadar ganimet konusunda bir şey emretmediğini göstermektedir. Sonra Allah Teâlâ, ganimet konusunda işi resûlüne tevdi etmiştir. Resûlullah da iş kendisine tevdi edildiğinden dolayı onu serbest bırakmıştır. Yine bu durum şöyle de anlaşılabilir: Resûlullah savaş öncesi kimseye ganimet dağıtmıyordu. Fakat o, daha önceki bir zorunluluk olmaksızın öldüren kimsenin getirmiş olduğu mallardan istediğine ganimet olarak veriyordu. Sâd'ın "hiçbir faaliyet yapmayan kimse gibi mi olayım?" demesi bunu açıklamaktadır. Ubâde hadisi, Hz. Peygamber'in onların savaştıkları kimselerden alacaklarını daha almadan ganimet olarak verdiğini bildirmektedir. Bu durum iki hadis arasındaki ihtilaf konusudur. [§]Bu konuda işin aslı şudur: "Nefel" (النَفَل) ganimetlerde söz konusuydu. Çünkü Allah Teâlâ, helâl kılmadan önce bunu "enfâl" olarak isimlendirdi. Eğer Hz. Peygamber bunu onlara savaş öncesi veya sonrası ganimet olarak vermemiş olsaydı, Cenâb-ı Hak bunu "enfâl" olarak isimlendirmezdi. *En doğrusunu Allah bilir.* Ubâde hadisine göre "bilin ki, gani-

168

---

7 Bunun benzeri Sâd b. Ebû Vakkâs'tan rivayet edilmiştir (bk. Müslim, "Cihâd", 33; Tirmizî, "Tefsir", 8; Taberî, *Tefsîr*, IX, 173).

8 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 499.

9 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 180; Müslim, "Cihâd", 24.

met olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, peygambere aittir"[10] meâlindeki ilâhî beyan, "nefel" (ganimet) kavramının bildirilmesinden sonra nâzil olmuştur. Bu, sabit ve öncekileri nesheden bir hükümdür. Aynı şekilde İbn Abbâs'ın sözü de bunu göstermektedir[11]. İlim ehli, Ubâde'nin naklettiği hadisin sonunda söylediği hususta icmâ etmiştir. Tümü şöyle demiştir: Ganimetin beşte biri Allah'ın bildirmiş olduğu sınıflara verilir[12]. Sadece yakın akrabaların payı konusunda ihtilaf edilmiştir. Sonra diğer beşte dört bundaki hak sahipleri arasında taksim edilir. İlim ehli, devlet başkanına, birini savaşta öldüren kimsenin öldürülenin üzerinden aldığı nesneleri ve diğer malları ganimet olarak dağıtma hakkı vermiştir ki devlet başkanı "kim birini öldürürse, üzerindeki mallar onundur"[13] diyebilsin. Böylelikle savaşçıları teşvik etsin ve beşte birin dışında askerden çıkanları savaş bölüğüne ganimet olarak dağıtsın. Âlimler, Kur'ân'da buna ilişkin hüküm indiğinden dolayı ganimetin beşte birlik paylar şeklinde taksim edilmesinde icmâ etmişlerdir. Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ganimet bizden önce kimseye helâl kılınmamıştır. **169** Bize helâl kılınmıştır"[14]. [§]Yine Ebû Hureyre'den naklettiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Ganimet sizden önce siyah başlı[15] hiçbir kavme helâl olmamıştır. Gökten bir ateş geliyor ve ganimeti yok ediyordu." Bedir günü insanlar ganimetlere koştuklarında yüce Allah "Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız [fidyeden] dolayı size büyük bir azap dokunurdu". Artık aldığınız ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin"[16] meâlindeki âyetleri ve benzerlerini indirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sana ganimetler hakkında soruyorlar. Bu ilâhî beyan çeşitli yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: **Sana ganimetlerin** kimin hakkı olduğunu **soruyorlar.** Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **de ki: Ganimetler Allah'a ve resûlüne**

---

10 el-Enfâl, 8/41.

11 Taberî, *Tefsîr*, IX, 175; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 71.

12 Yani şu âyette belirtilen kimseler: "Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Eğer Allah'a; hak ile bâtılın birbirinden ayrıldığı gün, (yani) iki ordunun (Bedir'de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize inandıysanız (bunu böyle bilin). Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir" (el-Enfâl, 8/41).

13 Bu bir hadis lafzıdır (bk. Buhârî, "Fardu'l-humus", 18; Müslim, "Cihâd", 41).

14 Bu mânada haberler rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Fardu'l-humus", 8; Müslim, "Cihâd", 32).

15 Siyah başlardan maksat âdemoğullarıdır. Çünkü onların başları siyahtır (Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VIII, 377).

16 el-Enfâl, 8/68-69. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 252; Tirmizî, "Tefsir", 8. Tirmizî bu rivayeti sahih görmüştür.

aittir, diye buyurmuştur. İkincisi şudur: **Senden ganimetleri istiyorlar.** Bu anlam "an" (عن) harfinin düşürülmesiyledir. Onlar ganimetleri istiyorlardı. Üçüncüsü de şudur: Onların her biri kendisine verilen ilave ganimet hakkında soruyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

O halde, Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin. Müfessirler şöyle demiştir: Ganimeti bölüşmeden almakta Allah'a karşı gelmekten sakının. Fakat **ganimetler** ve diğer hususlarda Allah'a isyan etmekten, emir ve yasaklarında ona karşı gelmekten **sakının**. **Aranızı düzeltin.** Cenâb-ı Hak aralarını düzeltmelerini emretmiştir. Nitekim onlara bahşettiği büyük lütuf ve nimetlerini şu ilâhî beyanla bildirmiştir: "Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz"[17]. Cenâb- Hak, onlar birbirine düşman iken kalplerini kendisinin birleştirdiğini bildirmiştir. Bu, onlara yönelik büyük nimetlerindendir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, burada onlara aralarını düzeltmelerini emretmiştir ki onlara bahşettiği nimet üzere ayrı ayrı değil, bir olsunlar.

Allah ve resûlüne itaat edin. Yani emir ve yasaklarında **Allah'a itaat edin;** âdabında ve sünnetlerinde **resûlüne** itaat edin. **Eğer müminler iseniz.** Veya şöyle buyurmuştur: Sizi davet ettiği ve teşvik ettiği eylemlerde **Allah'a itaat edin;** size açıkladığı buyruklarında **resûlüne** itaat edin. **Eğer müminler iseniz.** Yani onu tasdik edenlerden iseniz.

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذٖينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ اٖيمَانًا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾

[§]2. ***"Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab'lerine güvenirler."*** **170**

Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab'lerine güvenirler. Bu ilâhî beyan farklı yorumlara açıktır. İlki şudur: Belirtilen amellerle imanlarını tahkik eden müminler. İkincisi şu-

---

[17] Âl-i İmrân, 3/103.

dur: Yürek titremesi, haşyet, sebat ve kesin inanç gibi sözü edilen ameller vasıtasıyla sizin açınızdan doğrulukları ortaya çıkmış müminler. Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette nitelediği gibi onlar imanlarında şüpheli olan münafıklar gibi değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar"[18]. Onlar infak ettiklerinde de ancak isteksiz bir şekilde infak ediyorlardı[19]. Onlar Allah'ı çok az anıyorlardı. Bunu da insanlara riya maksadıyla yapıyorlardı[20]. Müminler ise bütün bunları gerçekten yerine getiren kimselerdir. Böylelikle bu amelleriyle doğrulukları ortaya çıkmaktadır. Bu durum başka bir âyette Cenâb-ı Hakk'ın onları şöyle nitelemesidir: "Müminler ancak, Allah'a ve resûlüne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihat eden kimselerdir. İçleri dışları bir olanlar işte bunlardır"[21]. Üçüncüsü, bizzat amellerin kendisi değil, sadece itikadın kastedilmiş olması da mümkündür. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Müminler, günah işleme durumunda ve yükümlülüklerini yerine getirmedeki eksiklik halinde yürekleri titreyerek korku içinde bulunarak imanlarına bağlı olan kimselerdir. Mümin, işlediği günahları bilgisizliğinden yapmaktadır. Sonra da o, kısa sürede bundan tövbe etmektedir. Şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir"[22]. O, günahı ya şehvetin baskın gelmesi veya sonra tövbe edeceği inancıyla yahut bu günahının bağışlanmasına dair Allah'ın rahmeti ve lütfunu umması sebebiyle işlemektedir. **[§]** **171** Bu durumda ilâhî beyan şöyle olmaktadır: **Müminler**, belirtilen amellere inanan kimselerdir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[23]. Bu, inanç ve söz konusu şeyi kabul etme mânasındadır. Onlar namaz kılmıyorlar ve belirtilen diğer hususları yerine getirmiyorlarsa da buna iman etmişler ve bunu kabul etmişlerse serbest bırakılırlar. Buna göre ilki de bu anlama gelebilir. Dördüncü olarak, söz konusu ilâhî beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: **Müminler**, bunu yapan ve söz konusu tüm amelleri yerine getirenlerdir. Fakat kalbiyle

---

18 en-Nisâ, 4/142.

19 "Yaptıkları harcamaların kabul edilmesine engel olan esas sebep de şudur: Onlar Allah'ı ve peygamberini tanımadılar; namaza da ancak üşene üşene gelirler ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar" (et-Tevbe, 9/54).

20 "Münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Halbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler" (en-Nisâ, 4/142).

21 el-Hucurât, 49/15.

22 en-Nisâ, 4/17.

23 et-Tevbe, 9/5.

iman eden ve tasdik eden kimsenin, bunun dışında bir amel yapmamışsa bile mümin olduğunda icmâ etmişlerdir. Tıpkı iman edip de hemen ölen kimsenin durumu gibi. Böyle bir kimse mümin olarak ölür. Bu da gösteriyor ki belirttiğimiz sebepten ötürü mümin olmak için bütün amelleri yapmak şartı bulunmamaktadır. Ancak daha önce belirttiğimiz üç yoruma göre anlaşılması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer. Bu ilâhî beyan çeşitli anlamlara gelir. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak, müminin belirtilen niteliklere sahip kimse olduğunu bildirmektedir. Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Müminler, belirtilen niteliklere sahip olması gereken kimselerdir. Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurmuş olması da mümkündür: Müminler, belirtilen nitelikleri seçen kimselerdir. Allah Teâlâ, bildirmiş olduğu yürek titremesini ve korkmayı, gizli ve açıkça iman edenler ile kendini iman etmiş gösterip imanın aksini ve inkârı kalplerinde gizleyenler arasında simge kılmıştır. Başka bir âyette de durum böyledir: "Müminler ancak Allah'a ve resûlüne iman edenlerdir ve onunla ortak bir iş için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir"[24].

[§]Kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Âyetleri meâlindeki ilâhî beyanın, "onun kesin delilleri" mânasına gelmesi mümkündür. **Kendilerine** bunlar **okunduğunda** mevcut durumlarındaki sebatları ve kuvvetleri artar. Münafıklara gelince, inen âyetlerle onların inkârları ve dinden uzaklaşmaları artar. Bu durum, müminlerin ise sebat ve kuvvetini arttırır. Yahut Cenâb-ı Allah arttırmayı zikretmiştir, çünkü imanda her an yenilenme hükmü söz konusudur. Dolayısıyla imanda yenilenme hükmü söz konusuysa bu durum var olanda bir artış demektir. Bunu dilersen artma olarak; dilersen devamlılık olarak niteleyebilirsin. Ebû Hanîfe şöyle demiştir: İman, icmâlî imana dair açıklama yoluyla artar. Eğer onlara açıklar ve "falan kimse resûl ve nebîdir" derlerse, her ne kadar icmâlen iman etmişlerse de bununla imanları artar. Aynı şekilde bütün kitaplara ve Allah'ın emrine iman da böyledir. Biz her ne kadar icmâlen Allah'ın emir ve yaratma sahibi olduğuna iman etsek de bir kimse bu emri öğrendiğinde bu konudaki imanı artmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.* Çünkü kim Allah'a, onun emir ve yaratma sahibi olduğuna iman etmişse imanın esasını yerine getirmiş olur. Eğer tek tek açıklamaya geçerse bu açıklamayla icmâlî imanına nispetle imanında bir artış meydana gelir.

172

---

[24] en-Nûr, 24/62.

Onlar yalnızca Rab'lerine güvenirler. Yani bütün işlerinde yalnızca Rab'lerine güvenir ve dayanırlar; başkasına güvenmezler; sadece Allah'a tevekkül ederler. Onlar münafıklar gibi değildirler. Münafıklar, kendilerine verilen nimetlere güvenirler. Tıpkı "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir"[25] meâlindeki ilâhî beyan ve benzerleri gibi. Mümin ise her durumunda Allah'a güvenir ve sadece ondan korkar. Söz konusu durumlar, her ne kadar başkasının eliyle ona ulaşsa ve gerçekleşse de hakikatte bunlar Allah'tandır.

اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾

3. "Namazlarını özenle kılarlar, kendilerine verdiğimiz şeylerden bir kısmını Allah yolunda harcarlar."

Namazlarını özenle kılarlar, kendilerine verdiğimiz şeylerden bir kısmını Allah yolunda harcarlar. Allah'ın kendileri üzerindeki hakkı sebebiyle.

اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾

173 **[§]*4. "Gerçek müminler işte onlardır. Rab'leri katında onlar için yüksek mevkiler, bağışlanma ve değerli rızık vardır."***

Gerçek müminler işte onlardır. Bu ilâhî beyan iki yoruma açıktır. Bu, "imanlarını tahkik edenler" anlamına gelebilir. İkinci yorum şudur: Onlar Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine gerçek bir vâdde bulunduğu müminlerdir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine vâdetmiş olduğu dereceler ve bağışlanmadır. Onlar bu vâde hak kazanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rab'leri katında onlar için yüksek mevkiler vardır. Denildi ki: **Rab'leri katındaki bağışlanma** ve iyilikler. Yani Cenâb-ı Hak onların dünyada yapmış oldukları günahlarını cennette örter. Müminler, yaptıkları günahları unuturlar. Çünkü bunu hatırlamak, Cenâb-ı Hakk'ın cennette onlara verdiği nimetlerinden yararlanmalarını engeller. **Ve değerli rızık vardır.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Verilen insanın bununla değerli kılındığı **rızık.**

---

[25] el-Hac 22/11.

كَمَٓا اَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّۖ وَاِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَۙ ﴿٥﴾

5. "Nitekim müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları halde Rabb'in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı.

Rabb'in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı. Bu âyette geçen "kemâ" (كما) harfinin cevabı açık bir şekilde gelmemiştir. Çünkü bunun cevabının şöyle olması gerekirdi: **Rabb'in seni hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkardığı gibi;** O, sana şöyle davranırdı. Ayrıca müfessirler bu cümlenin cevabının ne olduğuna dair farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, "(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah'a ve resûlüne aittir"[26] meâlindeki ilâhî beyanın bağlantı (sıla) cümlesidir. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Nitekim müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları halde Rabb'in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı.** Onlar seninle tartışıyorlardı[27]. Yani savaşa çıkma konusunda isteksiz oldukları ve ganimetleri paylaşmakta seninle tartıştıkları gibi savaşa çıkmakta da seninle tartıştılar. Bir kısmı ise şöyle demiştir: Cümlenin cevabı savaşma emridir. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Rabb'in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı.** Onlar ise bu konuda isteksizlerdi. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak seni savaşla yükümlü kılıyor; onlar ise bunda isteksiz davranıyorlar. Âlimlerin bir kısmı şöyle demiştir: Cümlenin cevabı "O zaman katından bir güven olsun diye sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi onunla temizlemek, şeytanın pisliğini üzerinizden gidermek, cesaretinizi arttırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için gökten üzerinize su indiriyordu"[28] meâlindeki ilâhî beyandır. [§]Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Savaşa çıkmak konusunda bir planlama yapmaksızın ve düşünmeksizin Allah'a icabet ettiğiniz gibi, aynı şekilde sizin bir bilginiz ve planlamanız olmaksızın Allah kendi katından bir güven sunma, gökten su indirme, onunla temizleme ve ayakları sabit kılma gibi taleplerinize icabet edecektir. Bazı âlimler de şöyle demiştir: **Rabb'in seni,** savaşa hazırlıksız bir şekilde **evinden savaşa çıkarttığı gibi,** aynı şekilde size yardım ve zafer vâdediyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

174

26 el-Enfâl, 8/1.

27 Bir sonraki âyet-i kerîme.

28 el-Enfâl, 8/11.

Bi'l-hakki (بالحق). Bu beyan birkaç şekilde yorumlanabilir. Bunun, [evden] ayrılıp savaşa gitme emrinde Allah'ın onlar üzerindeki hakkı olması anlamına gelmesi mümkündür. Yine **hak ile** beyanının "Cenâb-ı Hakk'ın yaptığı vâd ile" anlamına gelmesi de mümkündür. Zira Cenâb-ı Hak onlara yardım ve zafer vâdetmiştir. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Hak ile** yani Kur'ân ile. Fakat eğer bu anlamda ise sözünü ettiğimiz üzere Kur'ân'ın belirtilen emri demektir.

Müminlerin bir kısmı ise bu konuda isteksizlerdi. Bu beyan iki yoruma açıktır. Buna göre ilâhî beyan şu anlama gelebilir: Görünüşü bakımından mümin olanların bir kısmı -ki onlar münafıklardır- savaşa çıkmakta isteksizlerdi. Gerçekte mümin olanların da savaşa çıkmakta tercihe dayalı olarak değil de, tabii bir şekilde isteksiz olmaları anlamına da gelebilir. Çünkü savaşa hazırlıksız oldukları bir durumda savaşa çıkmaları onlara emredilmişti. Dolayısıyla tabii bir şekilde nefisleri bundan hoşlanmadı. Zira onlarda savaş araç-gereçleri mevcut değildi. Yoksa onlar, Allah'ın emrine dair tercihe dayalı bir şekilde isteksiz davranmadılar. Bu âyette emrin vakti bilinmiyorsa da bir şeyin emredilebileceğine dair delil vardır. Yine bunda, "açıklamanın gecikmesinin" mümkün olduğuna dair delil vardır. Çünkü onlara savaşa çıkma emredildiği halde emredildikleri savaşa çıkma vaktini bilmiyorlardı.

يُجَادِلُونَكَ فِى الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَاَنَّمَا يُسَاقُونَ اِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٦﴾

6. "Doğru olan apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi bu konuda seninle tartışıyorlardı."

Doğru olan konusunda seninle tartışıyorlardı. Denildi ki: Savaş konusunda. Yine denildi ki: Savaşa çıkmakta emredildiğin gerçek hakkında. **Doğru olan konusunda** meâlindeki beyanın, onlar için apaçık ortaya çıktıktan sonra, Cenâb-ı Hakk'ın onlara yaptığı yardım ve zafer vâdine dair tartışmaları anlamına gelmesi de mümkündür. [§]Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Allah'ın onlara yaptığı yardım vâdi apaçık ortaya çıktıktan sonra.

175

Sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi. Eğer âyet münafıklar hakkında ise anlamı açıktır. Onlar bu şekilde bütün hayır işlerinde ve ibadetlerde tembellikle nitelenmişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı

da pek az hatıra getirirler"[29]. Eğer âyet, imanlarını tahkik eden müminler hakkında ise ilâhî beyan şu anlama gelir: Onlar savaşa hazırlıksız olmalarından dolayı tercihe dayalı değil de tabii olarak bu konuda isteksizlerdi.

Bazıları şöyle demiştir: **Nitekim müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları halde Rabb'in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı**[30]**.** Yani **müminlerin bir kısmı** her ne kadar şiddetli korkudan dolayı isteksiz olsalar da Rab'lerine icabet etmişlerdir. Onlar korkudan dolayı **sanki ölüme sürükleniyorlarmış gibi** olsalar da Rab'lerine icabet etmişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ yardım ve zaferle onlara icabet etmiş ve bu korkudan onları emin kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِه۪ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٧﴾

7. "Hatırlayın, Allah size 'iki topluluktan biri sizindir' diye vâdediyordu, siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz, Allah ise iradesi ve sözleriyle hakkı hâkim kılmayı ve inkâr edenlerin kökünü kesmeyi murat ediyordu."

Hatırlayın, Allah size 'iki topluluktan biri sizindir' diye vâdediyordu. Bazı rivayetlerde şöyle anlatılmıştır. Kureyş kafilesi Şam'dan yola çıkınca Resûlullah'ın ashâbı onlara doğru savaş hazırlıkları yapmaksızın çıkmışlardı. Kureyş de Mekke'den kafilesini korumak üzere çıkmıştı. Bunlar da diğer bir topluluktu. Cenâb-ı Hak onlara, bu iki topluluktan birinin onların olduğunu vâdetmiştir: Kafile veya ordudan birine galip geleceklerdi. **Siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz.** Yani savaşın olmadığı topluluğun. Sonra da kafile sizin olsun istiyordunuz. Bu topluluk güçsüz ve ganimeti çok olandı. Onlar bunu istiyorlardı. **Siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz.** Çünkü siz savaş için hazırlıklı değildiniz. Onlarda da güçsüzlük vardı. Ötekilerde ise güç ve hazırlık vardı**.** *En doğrusunu Allah bilir.*

---

29 en-Nisâ, 4/142.

30 el-Enfâl, 8/5.

176 **[§]Allah ise iradesi ve sözleriyle hakkı hâkim kılmayı ve inkâr edenlerin kökünü kesmeyi murat ediyordu.** Bu ilâhî beyan *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şu anlama gelebilir: Cenâb-ı Hak katından âyetlerle, onlardan herhangi bir vasıta olmaksızın, hakkı ortaya çıkarmayı istiyor. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durum gibidir: "(Bedir'de) karşı karşıya gelen şu iki grupta sizin için büyük bir ibret vardır: Biri Allah yolunda çarpışan (mümin) grup, diğeri ise gözleriyle bunları kendilerinin iki misli imiş gibi gören kâfir grup"[31]. Cenâb-ı Hak, bunların bedenlerinin zayıflığına, sayı bakımından az olmalarına, silâh, hazırlık ve benzeri savaş araçlarındaki eksikliğe rağmen; buna karşın ötekilerin bedenlerinin kuvvetine, sayı bakımından fazla olmalarına, savaşa yönelik hazırlıklarına ve araçlarına rağmen müminlerin galip gelmelerinde büyük bir âyet olduğunu bildirmiştir. O, âyetle hakkı ortaya çıkarmayı dilemiştir ki bunlardan her biri bunun kendisinden değil, Allah'tan olduğunu bilsin. Bu anlam, şu ilâhî beyanda mevcuttur: "Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı"[32]. Cenâb-ı Hak bu durumun onlardan değil, kendisinden olduğunu bildirmiştir. **Sözleriyle** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Mekke'de Resûlullah'a yaptığı yardım ve zafer vâdiyle. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunu ortaya çıkarmayı ve gerçekleştirmeyi dilemiştir. **Sözleriyle** meâlindeki beyanın ilmiyle ve emriyle anlamına gelmesi muhtemeldir. Yine **sözleriyle** delilleriyle, yani hakkı gerekli kılıp onu kanıtlarıyla ve kesin delilleriyle ortaya çıkarması anlamına gelebilir. Yine **Sözleriyle** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yardıma, zafere ve katından onlara yönelik savaş teçhizâtına dair müminlere yönelik müjdeler. Yine bu beyanın şu anlama gelmesi de muhtemeldir: Belirtildiği üzere Bedir günü onlara yardım için gönderilen melekleriyle. Cenâb-ı Hak melekleri, onları saygıya lâyık göstermek ve yüceltmek için kendisine nispet etmiştir. Bu durum, İsâ'nın (a.s.) "Allah'ın ruhu ve kelimesi" ve Mûsâ'nın (a.s.) "Allah ile konuşan" (Kelîmullah) olarak nitelenmesi gibidir. Bu nitelemeler de onları, saygıya lâyık göstermek ve yüceltmek içindir. Söz konusu durum da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnkâr edenlerin kökünü kesmeyi diliyordu. Bu ilâhî beyan "onların izlerini kesme" anlamına gelebilir. Yani onların tümü öldürülür ve kökleri kazınır tâ ki hiçbir izleri kalmasın. İkinci olarak şu anlama da gelebilir: Arkalarından gelenleri keser ki onlara herhangi bir yardım gelmesin.

---

31 Âl-i İmrân, 3/13.

32 el-Enfâl, 8/17.

لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨﴾

177

[§]*8. "Ki böylece günah yolunu tutanların hoşlarına gitmese de hakkı hâkim, bâtılı geçersiz kılsın."*

Hakkı hâkim kılsın. Yani hakkı ortaya çıkarsın ve gerekli kılsın. Denilir ki: "hakka kezâ" (حق كذا); yani vacip oldu. Ayrıca bu beyanın, "hakkın hak oluşunu, bâtılın da bâtıl oluşunu ortaya çıkarsın diye" anlamına gelmesi de mümkündür. Yine şöyle denilmesi de mümkündür: **Hakk'ı hâkim, bâtılı da geçersiz kılmak için.** Belirttiğimiz üzere; hak vacip olur ve gelir; bâtıl ise gider. Tıpkı "hak geldi bâtıl yıkılıp yok oldu!"[33] Yani gitti. Söz konusu anlam da böyledir. Müşriklerin hoşlarına gitmese de hak gelir ve vacip olur; bâtıl ise gider.

اِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ اَنّ۪ي مُمِدُّكُمْ بِاَلْفٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِف۪ينَ ﴿٩﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى وَلِتَطْمَئِنَّ بِه۪ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿١٠﴾

9. "Rabb'inizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın. Hemen size, 'Meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim' diye cevap verdi.

10. Bunu yalnızca müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Zaten yardım ancak Allah tarafındandır. Allah, kuşkusuz izzet ve hikmet sahibidir."

Rabb'inizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın. Hemen size, 'Meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim' diye cevap verdi. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürüldü. Bazıları şöyle demiştir: Bu ilâhî beyan "andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir'de de yardım etmişti"[34] meâlindeki beyanın bağlantısıdır (sıla). Dediler

---

[33] el-İsrâ, 17/81.

[34] "Andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir'de de yardım etmişti. Allah'a isyandan sakının ki şükretmiş olasınız. O zaman inananlara şöyle diyordun: "Rabb'inizin, indirilen üç bin melekle size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?" Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsizlikten sakınırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile Rabb'iniz size nişanlı beş bin melekle yardım edecektir. (Âl-i İmrân, 3/123-125).

ki: **Meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetler** iki bin; "indirilen üç bin melekle" meâlindeki ilâhî beyanla birlikte beş bin nişanlı melek olmaktadır. Bir kısmı da şöyle demiştir: Üç bin melek Uhud'daydı. Zira Cenâb-ı Hak Uhud kıssasının hemen akabinde bunu bildirmiştir. Eğer onların dediği gibiyse **meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetler** meâlindeki beyanla ilgili iki seçenek söz konusudur. Bu, ya peşi peşine ifadesi kâfirlerin peşine düşme anlamındadır. Bu da takip etmedir. Yani melekler Bedir günü müşrikleri takip ediyorlar, yani söz konusu durumda Bedir ehli yenilgiye uğramış olan müşrikleri takip etmedikleri halde. Yahut "peşi sıra" meâlindeki beyan yardım anlamına gelmektedir. Bu durumda da iki bin demek olur. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Rabb'inizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın. Hemen size cevap verdi** meâlindeki beyanda belirtilen ve yardım isteyen kişi Resûlullah'tır. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.) müşriklerin Bedir'de sayıca fazlalığını görünce **178** Allah'ın dışında kendilerinin bir kuvvetinin olmadığını anladı [§]ve Rabb'ine dua ederek yalvardı[35]**.** Fakat söz konusu talep, bize göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onların sözüdür. Yani müminlerin sözüdür. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle bildirmiştir: O zaman inananlara şöyle diyordun: "Rabb'inizin, size şöyle şöyle yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?" Bu hususta *nihai gerçeği bilen Allah'tır.* Bunu bilmeye ihtiyacımız da yoktur. Sadece bilmeliyiz ki bunda onlara yönelik yardım müjdesi, kalplerine sükûnet verme ve yardımın sadece Allah'tan olacağı, ondan başkasından gelmeyeceğini bildirme vardır. Bu durum şu ilâhî beyanın ifadesidir: **Zaten yardım ancak Allah tarafındandır.** Hiçbir şey Allah'ı küçük düşürmez ve aciz bırakamaz. **O,** verdiği emirde ve koyduğu yasakta **hikmet sahibidir.** O, ancak bir hikmetin gereği olarak bir şeyi emreder ve yasaklar. Belirtilen bin meleğin ve üç bin meleğin yardım etmek üzere gönderilmesi ve diğer hususlar, müminlerin kalplerine sükûnet vermek içindir. Yoksa ne kadar çok olsalar da tek bir melek yeterlidir. Çünkü melek onları görür; onlar ise onu göremezler. Böylesi bir topluluğun yok edilmesi kolaydır.

"Sanki ölüme sürükleniyorlarmış gibi"[36] ve **Rabb'inizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın. Hemen size cevap verdi** meâlindeki ilâhî beyanlar hakkında eğer denilirse ki: Nasıl böyle korktular ki Cenâb-ı Hak onları "sanki ölüme sürükleniyorlarmış gibi" anlamına gelen böylesi şiddetli korkuyla niteledi. Halbuki Cenâb-ı Hak onlara "Hatırlayın, Allah size 'iki topluluktan biri sizindir' diye vâdediyordu"[37] meâlindeki beyanla yardım ve zafer vâdetmişti.

---

[35] Hadis için bk. Müslim, "Cihâd", 58; Tirmizî, "Tefsir", 8; Taberî, *Tefsîr*, IX, 189; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 28.

[36] el-Enfâl, 8/6.

[37] el-Enfâl, 8/7.

Ayrıca nasıl bu konuda Rab'lerinden yardım dilemişlerdir. Halbuki daha önce Cenâb-ı Hak onlara zafer ve yardım vâdinde bulunmuştu?

Buna şöyle cevap verilir: Âyetin münafıklar hakkında olması mümkündür. Bu "sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi"[38] meâlindeki ilâhî beyanda belirtilen anlamdır. Bununla birlikte bazı rivayetlerde Bedir'de münafıkların olmadığı[39], aksine tümünün mümin olduğu bildirilmiştir, tâ ki Bedir'e katılanlar bununla övünmüşlerdir. Eğer âyet müminler hakkında ise, bu nitelendikleri gibi, belirttiğimiz üzere sayı bakımından az olmaları ve zayıflıkları; [§]ötekilerin ise sayıca fazla olmaları ve teçhizatlarının üstünlüğü sebebiyledir. **179** *En doğrusunu Allah bilir.* Bununla birlikte âyet farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: Onlara yönelik yardım vâdi Resûlullah'a açıklanmış, fakat kendilerine açıklanmamış olması mümkündür. Bu durumda onlara yardım vâdi açıklanmadığı için kalplerine endişe ve korku düşmüştür. Bir diğer muhtemel yorum şudur: Onlara bu durum açıklanmış ve buna ilişkin vâd onlara ulaşmıştır. Fakat bunun ne zaman olacağına ilişkin vakit açıklanmamıştır. Görmez misin ki; onlara savaşa çıkma emredildiği halde onlar, nereye doğru çıkma emriyle muhatap olduklarını bilmiyorlardı. Üçüncü muhtemel yorum da şudur: Onlara yardım vâdinin açıklanmış olması ve bunun onlara ulaşmış olması mümkündür. Bununla birlikte onlar savaştan korkmuşlar, tabii ve nefsânî bir korkuyla bu konuda isteksiz davranmışlardır. Onların bu isteksizlikleri tercihe dayalı değildi. Onlar, yardım ve zafer konusunda kesin bir inanca sahip olsalar da bu gibi durumlarda korku ve tabii bir isteksizlik mümkündür. Dördüncü yorum şudur: Onlara yönelik yardım ve zafer vâdinin onların Allah'a yalvarmaları ve O'ndan yardım dilemeleriyle olması mümkündür. Nitekim dualarda da böyle olmaktadır. Bununla bir kısmının bedbahtlığı ve cehenneme girmesi işlediği günahlardan dolayı diğer bir kısmının ise mutluluğu ve cennete girmesi yaptığı iyiliklerden dolayı olur. Beşinci yorum ise şudur: Bu durumun Allah'tan onlara yönelik bir imtihan olması da mümkündür. Allah bununla onları sınamaktadır. Tıpkı "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız"[40] meâlindeki ilâhî beyanında bildirildiği gibi. Söz konusu âyetin mânası belirtmiş olduğumuz yorumlara açıktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

38 el-Enfâl, 8/6.

39 Bu anlamda bilgi uzun bir hadiste nakledilmiştir. Bunda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "…Ne biliyorsunuz, belki Allah Bedir ehlinin durumuna muttali olup 'dilediğinizi yapın, bütün günahlarınız bağışlanmıştır' buyurmuştur" (Buhârî, "Cihâd", 141; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 161).

40 el-Bakara, 2/155.

اِذْ يُغَشّ۪يكُمُ النُّعَاسَ اَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِه۪ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْاَقْدَامَ ﴿١١﴾

11. O zaman katından bir güven olsun diye sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi onunla temizlemek, şeytanın pisliğini üzerinizden gidermek, cesaretinizi arttırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için gökten üzerinize su indiriyordu.

O zaman katından bir güven olsun diye sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi onunla temizlemek… **için gökten üzerinize su indiriyordu.** Cenâb-ı Hak, şiddetli korkularından sonra **hafif bir uyku** meâlindeki ifadeyi kullandı. **Hafif bir uyku** şiddetli korkuya kapılmış kimsede olmaz. Söz konusu kimse hafif bir uykuya ancak güvenlikten sonra dalar. Böylelikle Cenâb-ı **180** Hak lütfunu ve nimetini bildirmiştir. [§]O da korkudan sonraki güvenliktir. Cenâb-ı Hak onlara bahşetmiş olduğu büyük bir nimet olan güvenliği bildirmiştir. Zira onlara **hafif bir uykuyu** indirmekten bahsetmiştir. **Hafif bir uyku,** ancak Cenâb-ı Hakk’ın “sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi”[41] meâlindeki ilâhî beyanla bildirmiş olduğu söz konusu durumlarından sonra meydana gelen güvenlikten sonra olur.

Sizi onunla temizlemek için gökten üzerinize su indiriyordu. Bazı rivayetlerde nakledilmiştir ki; müşrikler öne geçmiş ve suyu almışlardı. Müminler ise çölde susuzluktan dolayı ayakta kalamayacak duruma gelmişlerdi. Bunun üzerine şeytan onlara, eğer kendileri hak üzere olsalardı böylece çölde susuzluktan ayakta kalamayacak şekilde sıkıntı çekmeyeceklerine dair bir vesvese verdi. Akabinde Allah, onlar için korkunun yerine emin olacakları güvenliği sağladı, ve **onların üzerine gökten su indirdi** ki bununla onları temizlesin, onlar bu suyu içsin, ayaklarının altındaki kum sağlamlaşsın ve onların ayakları sağlam bassın. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: **Sizi onunla temizlemek, şeytanın pisliğini üzerinizden gidermek, cesaretinizi arttırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için gökten üzerinize su indiriyordu.** Müfessirler şöyle demiştir: **Şeytanın pisliği.** Şeytanın onlara verdiği vesvese. Denildi ki: Pislik, günah demektir. Bu günah, onlardan gitmiştir. Tıpkı şu be-

---

41 el-Enfâl, 8/6.

yanda belirtildiği gibi: "Bu, pisliktir veya günahtır"[42]. **Sizi onunla temizlemek için gökten üzerinize su indiriyordu.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bunu nimetteki mübalağa bakımından beyan etmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak gökten onların ihtiyaçlarından fazlasını indirdiğini bildirmiştir, tâ ki kendilerini ve bedenlerini temizleyecek kadar su bulsunlar. Onlardan şeytanın pisliği de gitmiştir. Cenâb-ı Hak, pisliğin giderileceği vasıtayı da bildirmiştir. Çünkü pislik, azaptır. Burada pislik belirtilmiş; fakat kastedilen, pisliğin sebebidir. **[§]Şeytanın pisliğini üzerinizden gidermek için.** Denildi ki: Şeytanın vesvesesi. Bu, bazı rivayetlerde aktarıldığı durumu ifade etmektedir. Buna göre müslümanlar şiddetli bir zayıflığa mâruz kalmışlardı. Şeytan onların kalplerine ümitsizlik vermişti. O, onlara vesvese veriyor ve şöyle diyordu: Siz Allah'ın dostları olduğunuzu ve resûlünün aranızda olduğunu iddia ediyorsunuz. Müşrikler ise suyu ele geçirme hususunda sizi yendi. Sizler cünüpken namaz kılıyorsunuz. Bunun üzerine Allah onların üzerine şiddetli bir yağmur yağdırdı. Müslümanlar bundan su içtiler, temizlendiler ve onlardan şeytanın pisliği gitti. Yağmur değince kum sertleşti, insanlar ve hayvanlar üzerinde yürüdüler. Böylelikle o topluluğa saldırdılar. Allah peygamberine ve müminlere bin melekle yardım etti. Bu durum şu ilâhî beyanla ifade edilmiştir: "Meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetlerle."[43]

181

Cesaretinizi arttırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için. Bu beyan hakikat anlamıyla ayakların yere sağlam basması mânasına gelebilir. Onların bulunduğu durumda sebat anlamına gelmesi de mümkündür. "Rabt" (الربط) bir şeyi bağlamak demektir. **Cesaretinizi arttırmak** meâlindeki ilâhî beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani kalpleri bağladı tâ ki Allah onları çeşitli musibetler ve belâlarla imtihan etse dahi onlardan hiç biri bulunduğu durumdan ayrılmasın ve ayağı kaymasın. Cenâb-ı Hak tevhit ve imanda da bağlanma (rabt) ve sağlam durmayı (tesbît) belirtmiştir. Şu ilâhî beyanlar bunu ifade etmektedir: "Senin kalbine iyice yerleştirmek için"[44]; **cesaretinizi arttırmak için;** "onların yüreklerini güçlendirdik"[45]. Yine Cenâb-ı Hak, şirk ve inkâr konusunda mühürleme (tab' ve hatm), kilit (kufl) ve benzeri

---

42 "De ki: Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum" (el-En'âm, 6/145).

43 el-Enfâl, 8/9.

44 el-Furkân, 25/32.

45 el-Kehf 18/14.

kavramları belirtmiştir[46]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, tercihleri yüzünden onlara yönelik bir cezalandırmadır.

إِذْ يُوحِى رَبُّكَ إِلَى الْمَلٰٓئِكَةِ أَنِّى مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا سَأُلْقِى فِى قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْاَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾

182 **[§]*12. "O sırada Rabb'in meleklere şunu vahyediyordu: Şüphesiz ben sizinle beraberim, iman edenlerin sebatlarını pekiştirin. Ben inkâr edenlerin kalplerine korku salacağım, artık boyunlarının üzerinden vurun, onların bütün parmaklarına vurun."***

Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **O sırada Rabb'in meleklere şunu vahyediyordu: Şüphesiz ben sizinle beraberim, iman edenlerin sebatlarını pekiştirin.** Vahiy, kalplere hızlı bir şekilde atılmasından ve kalpte ortaya çıkmasından dolayı vahiy olarak isimlendirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* şeytanın vesveseleri bu sebeple şu ilâhî beyanda vahiy olarak nitelenmiştir: "Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar"[47]. Yani kalplerine yerleştiriyorlar ve nereden geldiğini bilmedikleri bir şekilde onları bazı eylemlere çağırıyorlar. Bunun sebebi bunları, yalnızca kalbe hızlıca atmaları ve yerleştirmeleridir. Aynı şekilde ilham da kalpte hızlıca ortaya çıkması sebebiyle vahiy diye adlandırılmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ve Rabb'in bal arısına ilham etti"[48]. Denildi ki: Bu, ilhamdır. Yani arıya dağlardan evler edinmesini ilham etmiştir. Yine yüce ve Azîz olan Allah şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir"[49]. Cenâb-ı Hak peygamberle yalnızca vahiy yoluyla konuştuğunu bildirmiştir, bu da ona ilham ettiği bilgilerdir. Peygamberlere bildirilenler, nereden ve kimden geldiğini bilmeksizin, kalpte birden ortaya çıkmasından ve hızlıca kalbe atılmasından dolayı vahiy olarak isimlendirilmiştir.

---

46 "İşte kâfirlerin kalplerini Allah böyle mühürler." (el-A'râf, 7/101); "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir" (el-Bakara, 2/7); "Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?" (Muhammed, 47/24).

47 el-En'âm, 6/121.

48 en-Nahl, 16/68.

49 eş-Şûrâ, 42/51.

Bunda, vahye muhatap olan kimsenin dışında birinin vahiyleri peygamberlerin kalplerine attığına ve bunu kalplere yerleştirdiğine delil vardır. Yoksa bu hadise, birinin telkin etmesi ve yerleştirmesi olmaksızın kendiliğinden kalpte meydana gelmemektedir. Eğer kalbe atılan hayırsa bu melektendir. Eğer şer ise şeytanın telkini ve vesvesesidir. Yine âyette melek ve şeytanın varlığına dair delil vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şüphesiz ben sizinle beraberim. Denildi ki: Yardım, destek ve düşmanı bertaraf etme konusunda **şüphesiz ben sizinle beraberim**. Bir diğer yoruma göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Başarılı kılmakta **şüphesiz ben sizinle beraberim. O sırada Rabb'in meleklere şunu vahyediyordu** meâlindeki ilâhî beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani Cenâb-ı Hak, müminlere, belirttiğimiz yardım, destek ve düşmanı bertaraf etmek anlamında **şüphesiz ben sizinle beraberim** diye bildirdi.

[§]İman edenlerin sebatlarını pekiştirin. Cenâb-ı Hak, meleklerine, iman edenlerin sebatlarını, korkmuş ve cesaretini kaybetmiş bir halden sonra onlara yardım etmek ve güven vermekle pekiştirmelerini emretmiştir. Çünkü onlar bedenlerinin zayıflığına ve sayı bakımından az olmalarına rağmen Rab'lerine icabet etmişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlar için korkuyu güvenle; zayıflığı kuvvet ve yardımla; zilleti izzetle değiştirdi. Müşrikler için ise güvenin yerine korkuyu; izzetin yerine zilleti; sayıca fazlalığın yerine zayıflık ve yenilgiyi varetti. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu **ben inkâr edenlerin kalplerine korku salacağım** meâlindeki ilâhî beyanda belirtilen anlamdır. **İman edenlerin sebatlarını pekiştirin.** Meleklerin inişi bizâtihî onların sebatlarını pekiştirme anlamına gelebilir. Çünkü melekler onların sebatlarının sebebidir. Veya müminler onları bilmeksizin; onlar müminlerin sebatlarını pekiştirmektedir.

183

Artık boyunlarının üzerinden vurun, onların bütün parmaklarına vurun. Bazıları şöyle demiştir: **Artık boyunlarının üzerinden vurun.** Yani onlara galip geldiklerinde ve ellerine düştüklerinde boyunlarının üzerinden vurulur. Burası, vurmakla başın boyundan ayrıldığı eklemdir. Çünkü işkence yasaklanmıştır[50]. Bu bölgenin dışında bir yere vurmak ise işkencedir. **Artık boyunlarının üzerinden vurun** meâlindeki ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Yani boyunları ve boyunların yukarısını vurun. **Onların bütün parmaklarına vurun.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan şu mânaya gelir: Yani elinize geçen organlara ve diğer yerlere vurun. **Onların bütün parmaklarına vurun**

---

50 Buhârî, "Mezâlim" 30; Müslim, "Cihâd", 3.

meâlindeki beyan savaş durumuyla ilgilidir. Çünkü savaşta bir darbe vurup da bunun işkence olmamasının imkânı yoktur. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Onlara gücünüz yettiğinde ve ellerinize düştüklerinde **artık boyunlarının üzerinden vurun;** gücünüz yettiği oranda **onların bütün parmaklarına vurun.** *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۚ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿١٣﴾

13. "Şu sebeple ki, onlar Allah ve resûlüne karşı geldiler; Allah ve resûlüne karşı gelenleri Allah şiddetle cezalandırmaktadır."

Şu sebeple. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu vurma ve öldürme ile, demektir. Çünkü **onlar Allah ve resûlüne karşı geldiler.** Yani Allah ve resûlüne savaş açtılar. "Muşâkka" (المُشاقّة) karşıtlık demektir. Onlar Allah ve resûlüne karşı geldiler. **Allah ve resûlüne karşı gelenleri Allah** âhirette **şiddetle cezalandırmaktadır.**

ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَاَنَّ لِلْكَافِر۪ينَ عَذَابَ النَّارِ ﴿١٤﴾

184 **[§]*14. "İşte cezanız; tadın onu! İnkâr edenler için kuşkusuz cehennem azabı da vardır."***

İşte siz. Yani sizin cezanız ve azabınız. **Tadın onu! İnkâr edenler için kuşkusuz cehennem azabı da vardır.** Allah'a ve resûlüne karşı gelmeniz ve onlarla savaşmanızdan dolayı.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَق۪يتُمُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَ ﴿١٥﴾ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُٓ اِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزًا اِلٰى فِئَةٍ فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَاْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٦﴾

15. "Ey müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın.

16. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!"

Ey müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Sanki ilk savaş emri ve savaşın farz kılınması, kişinin kendisini helâka atması içindi. Çünkü Cenâb-ı Hak burada "zahf" (الزَّحْف) kavramını zikretmiştir. "Zahf" (الزَّحْف) sayılamayacak kadar kalabalık bir sayı ve topluluktur. Bir kişi kalabalık bir topluluğa karşı çıkamaz. Bu durumda savaş emri, kişinin kendisini ölüme atması içindir. "Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener"[51] meâlindeki ilâhî beyan bu anlama gelir. Bir kimsenin, kuşatılması durumunda on kişiye karşı durması gücü dâhilinde değildir. Savaş için kişinin kendisini ölüme atmasının farz kılınması caizdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesna bunu yapmazlardı"[52]. Cenâb-ı Hak, böyle bir emirde bulunduğu takdirde çok azı müstesna onların bunu yapmayacaklarını bildirmiştir. Dolayısıyla onları imtihan etme sebebiyle böyle bir emir vermesi caizdir. Belirttiğimiz bu yoruma göre "Sanki ölüme sürükleniyorlarmış gibi"[53] meâlindeki ilâhî beyan hakikat anlamındadır. Zira gerçekte de buna sürükleniyorlar. Bu âyete başka bir anlam da verilebilir, o da şudur: Allah bunu, mûcize olsun ve her biri bunu kendi gücüyle değil, Allah'ın sayesinde yaptığını bilsin diye emretmiştir. Zira kuşatılması durumunda hiç kimsenin on kişiye veya bir topluluğa kendi kuvvetiyle karşı koyması mümkün değildir. Eğer belirttiğimiz anlam söz konusu ise bu, mûcize olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa. Savaş için yer değiştiren kimse, savaş için bir yerden başka bir yere intikal eden kişidir. Bir birliğe katılan kimse, onlara dönme ve savaş yönünde başka bir birliğe katılan kişidir. "Tehavvezte" (تَحَوَّزْتَ) ve "tehayyezte" (تَحَيَّزْتَ) sözleri, hem "vav" hem "yâ" harfiyle, bir kimse savaşa yöneldiğinde kullanılır. Bu âyete bozguna uğrama ve düşmandan kaçma yasağı

185

51 el-Enfâl, 8/65.

52 en-Nisâ, 4/66.

53 el-Enfâl, 8/6.

vardır. Sadece belirtilen savaş için yer değiştirme veya başka bir birliğe katılma halinde düşmana arkasını dönmek caizdir. Devamında Cenâb-ı Hak belirtilen sebeplerin dışında düşmanın arkasını dönüp kaçanın **Allah'ın öfkesine uğramış olduğunu, onun varacağı yerin cehennem olduğunu ve bunun ne kötü bir son olduğunu** bildirmiştir.

[Büyük Günah İşleyenin Durumu Hakkında Mûtezile'ye Reddiye]

Mûtezile şöyle demiştir: Savaş amacı olmaksızın yer değiştiren ve başka bir birliğe katılmaksızın ayrılanların **Allah'ın öfkesine uğramış olur** meâlindeki beyanla tehdit edilmesi (vaîd), büyük günah işleyenlerin ebediyyen cehennemde kalacağını göstermektedir. Çünkü âyetin başlangıcında bunların mümin oldukları belirtilmiştir. **Ey müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince** meâlindeki ilâhî beyanda hitap müminlere yöneliktir. Sonra Cenâb-ı Hak, onlara şiddetli azap tehdidinde (vaîd) bulunmuştur. Bu tür bir tehdit, iman ehlinin değil, cehennem ehlinin karşı karşıya kaldığı bir tehdittir. Bu durum böyle bir kişinin büyük günah işlemekle imandan çıktığını ve cehennemde ebedî kalacağını göstermektedir. Yine şöyle dediler: Âyetin münafıklar hakkında olması mümkün değildir. Çünkü rivayette bildirildiğine göre Bedir günü münafık yoktu.

Fakat bu görüş yanlıştır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, 'Bunları dinleri aldattı' diyorlardı"[54]. Bu sözü, onlar Bedir günü söylemişlerdir. Böyle belirtilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer **savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın** beyanı, **Allah'ın öfkesine uğramış olur** anlamındaki beyandan istisna edilmişse, bunda dönüp kaçmanın ruhsatı yok demektir. Aksine bunda belirtilen tehdidi savmak vardır. Eğer **kim düşmana arkasını dönüp kaçarsa** anlamındaki beyandan istisna edilmişse, bu durumda belirtilen durumlar için dönüp kaçma ruhsatı var demektir. Ayrıca söz konusu beyanın öncekinden değil de bundan istisna edildiğine delil, birden çok sahâbenin belirtilen sebeplerle dönüp kaçtıklarına dair gelen haberlerdir. Aynı şekilde Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen "Ben her müslümanın sığınacağı birliğiyim"[55] sözü de buna

---

[54] el-Enfâl, 8/49.

[55] İbn Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) bizi bir seriyyeye gönderdi. Burada insanlar kaçarcasına döndüler. Bunun üzerine Medine'ye geldik. Orada saklandık ve dedik ki: Helâk olduk. Sonra Resûlullah'ın (s.a.) yanına gelerek "Yâ Resûlallah! Biz kaçanlardanız" dedik. O da buyurdu ki: "Hayır, aksine siz yeniden saldırmak üzere gerideki birliğe katılanlarsınız. Ben sizin katılmış olduğunuz birliğinizim" (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 96; Tirmizî, "Cihâd", 37). Bir başka rivayette "Ben her müslümanın sığınacağı birliğiyim"

delil teşkil eder. Ayrıca, Bedir günü müslümanların kaçarak katılacakları bir birliği yoktu. Bu durum da söz konusu ilâhî beyanın münafıklar ve kâfirler hakkında olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

186

[§]Yine şöyle denilir: Belirtilen tehdit dönüp kaçma ve yüz çevirmenin anlamından dolayıdır. Yoksa sadece dönüp kaçmanın kendisinden dolayı değildir. Zira başka bir âyette dönüp kaçma ve bunun bağışlanmasından söz edilmiştir. Bu da şu ilâhî beyandır: "İki ordunun karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar var ya sırf yaptıkları bazı eylemler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı. Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir, Allah çok bağışlayıcıdır, pek halîmdir"[56]. Eğer denilirse ki: Belki tövbe içeriğinde gizlidir, tövbe ettiler de Allah onları bağışladı. Buna şöyle cevap verilir: Eğer bunda tövbenin gizli olması mümkünse, geri dönüp kaçmanın içeriğinde dinden dönmenin de gizli olması mümkün olur. Bunda tövbenin gizli olması, [diğerinde] dinden dönmenin gizli olmasından daha evlâ değildir. Âyette belirli anlamların gizlenmesine (izmâr) işaret eden anlamlar vardır. Belirtilen tehdidi gerektiren hususların gizlenmesi gibi. *En doğrusunu Allah bilir.* Bunlardan biri başka bir birliğe katılmanın zikredilmiş olmasıdır. Eğer müslümanın katılacağı başka bir birlik yoksa başka bir gruba katıldığında ancak düşman birliğine katılabilir. Bu ise belirtmiş olduğumuz dinden dönmedir. İkincisi, bazı rivayetlerde anlatılan şu hadisedir: Topluluk hizaya girip saf tutunca Resûlullah ellerini kaldırıp "Ya Rabbi! Eğer bu topluluk helâk olursa artık bundan sonra yeryüzünde sana ibadet edecek kimse kalmayacaktır" buyurmuştur[57]. Böylesi bir durumda kim kaçar veya gerisin geriye dönerse, ancak Allah'a ibadet edilmemesini amaçlamış olur, bu ise dini inkâr etmektir. Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak onlara düşmana karşı yardım ve zafer vâdinde bulunmuştur. Dolayısıyla kim gerisin geriye dönerse, ancak kendilerine yapılan vâdi yalanlamak için dönmüş olur.

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى
وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِن۪ينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَنًا اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١٧﴾

---

ifadesi geçmektedir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 110). Tirmizî şöyle demiştir: "Bu hasen bir hadistir… "fehâsa'n-nâsü haysaten" sözünün mânası şudur: Yani onlar savaştan kaçtılar. "bel entüm el-akkârûn" sözünün mânası şudur: "el-Akkâr", devlet başkanına doğru onu korumak üzere kaçan kimse demektir. Yoksa karşıdaki ordudan kaçmayı kastetmemiştir (önceki kaynak).

56 Âl-i İmrân, 3/155.

57 Ömer b. Hattab'tan (r.a.) rivayet edilmiştir. bk. Müslim, "Cihâd", 58; Tirmizî, "Tefsir", 8.

17. "Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) ***attığında da sen atmadın, Allah attı; bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir."***

Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürüldü. **Onları siz öldürmediniz** meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Yani onlara isabet ettirmekle açtığınız ölümcül bir yara, ruhu [bedenden] çıkarmada etkin ve öldürücü değildir. Fakat yüce Allah bunu ölümcül bir yara, öldürücü **187** ve ruhun çıkmasında etkin kılmıştır. [§]Çünkü yaraların bir kısmı ölümcül bir bölgeye isabet etmemekte, ruhun çıkmasında bir rol oynamamaktadır. **Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü.** Bu ilâhî beyan farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: Kulun öldürmede ve ruhun çıkarılmasında bir etkinliği yoktur. Bu, tamamen Allah'ın fiilidir. O, buna tam olarak mâliktir. Çünkü vurmada bazan yaralama olur, fakat burada ölüm meydana gelmez. Atma da böyledir. Bir kimsenin eliyle attığı her şeyi kendisi atmış olmaz. Allah'ın sayesinde atma (remy) olur. Çünkü oku, tabiatı itibariyle ulaştığı yere ulaşacak şekilde yaratan O'dur. Dolayısıyla kişinin atmada sanki bir dahli yok gibidir. Görmez misin ki; oku attığında geri döndürmeye gücü yetmemektedir. Eğer bu fiili o yapmış olsaydı, geri döndürmeye de gücü yeterdi. Bundan dolayı Ebû Hanîfe (r.a.) şöyle demiştir: Öldürmek için kiralama akdi geçersizdir[58]. İkinci muhtemel anlam şudur: Onlar, Allah'ın yardımı ve desteğiyle öldürdüler. Bu durum tıpkı bir adamın diğerine "Onu sen öldürmedin, filan öldürdü" demesi gibidir. Yani filanın yardımıyla onu öldürdün. İlk durum da böyledir. **(Oku) attığında da sen atmadın, Allah attı.** Yani senin attığın ok, amaçladığın yere isabet etmedi. Aksine sizin amaçladığınız yere ulaştıran Allah'tır. Üçüncü muhtemel yorum da şudur: **Onları siz öldürmediniz.** Yani siz onlara karşı savaşa çıkarken onları öldürmeyi ummuyordunuz. Çünkü bunlar zayıflık, şiddetli korku ve zilletle nitelenmiş bir konumdaydılar. **188** [§]Sanki ölüme sürükleniyorlarmış gibi[59]. Eğer onlar belirtilen konumdaysalar, *-en doğrusunu Allah*

---

[58] "Eğer başkan, hür veya köle bir müslümana müşriklerden şu atlıyı öldürürsen yüz dinar sana vermeyi taahhüt ediyorum derse, bu kişinin bir ücret hakkı yoktur. Çünkü başkan, ücreti dile getirdiğinde onun sözünü ganimete hamletme imkânı yoktur. Cihat konusunda kiralama akdi de caiz değildir… Öldürmede kiralama akdine ilişkin cevazın aslı ona [yani İmam Muhammed] göredir. Diğer ikisine [yani imameyne, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf] göre caiz değildir. Çünkü canı almak söz konusu kişinin bir fiili değildir" (İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, IV, 154-155).

[59] el-Enfâl, 8/6.

bilir ya- Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olur: Siz onlara karşı savaşa çıkarken ve onlara yönelirken onları öldürmeyi ummadınız. Çünkü sizde zayıflık; ötekilerde ise kuvvet vardı. Fakat Allah onları zelil kıldı, kalplerine korku verdi tâ ki onları öldürdünüz. **(Oku) attığında da sen atmadın, Allah attı** meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. İnsan bir avuç toprak atmakla düşmanı alt etmeyi ummaz. **Fakat Allah attı.** Nitekim Cenâb-ı Hak bunu hedefine ulaştırdı ve onların gözlerini bu bir avuç toprakla kapattı. Bu durum bir rivayette anlatıldığına göre şöyledir: Resûlullah, bir avuç toprak atmış ve müşriklerin gözlerini perdelemiştir. Dolayısıyla onlar bu sebeple yenilmişlerdir[60]. Bütün hayır ve iyilikleri kendisine nispet etmesinden dolayı da bu fiillerin tümünün Allah'a nispet edilmiş olması mümkündür. Şu ilâhî beyanlar bu nispetin örneklerindendir: "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: Müslüman olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak O size lütufta bulunmuştur"[61]; "Fakat Allah dilediğini doğru yola iletir"[62]; "Bizi dosdoğru yola ilet!"[63] Bunun dışında Allah'a has olan fiillerin O'na nispet edildiği âyetler de böyledir. Buna göre Cenâb-ı Hak onların fiillerini kendisine nispet etti, çünkü bunlar sadece ona özgü olan fiillerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı. Yani büyük bir nimet için. Öyle ki Cenâb-ı Hak, onların bedenlerinin zayıflığına, sayıca az olmalarına; düşmanlarının ise sayıca fazlalığına, bedenlerinin ve teçhizatlarının üstünlüğüne rağmen düşmanlarına karşı onlara yardım etti. Bu, Firavun ve kavminin helâkinde bildirmiş olduğu "Bu Rabb'inizden büyük bir nimettir" meâlindeki beyanda belirtilen anlamdır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bunlarda Rabb'inizden büyük bir lütuf vardır"[64]. Söz konusu durum da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Allah her şeyi işitmektedir. Yani yaptığınız duaları ve ona yalvarmalarınızı işitmektedir. Ya da şöyle buyurmaktadır: **İşitmektedir.** Yani dualarınıza icabet etmektedir. **Her şeyi bilmektedir.** Gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz sözlerinizi ve fiillerinizi bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **189**

60 Taberî, *Tefsîr*, IX, 205.
61 el-Hucurât, 49/17.
62 el-Bakara, 2/272.
63 el-Fâtiha, 1/6.
64 el-Bakara, 2/49.

ذٰلِكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ ﴿١٨﴾

18. “İşte size lütfu! Allah inkâr edenlerin tuzaklarını hep bozmaktadır.”

İşte bu! Allah inkâr edenlerin tuzaklarını hep bozmaktadır. İşte bu! Yani onların başına gelen ölüm, esaret ve hezimet. Çünkü yüce Allah onların tuzaklarını zayıflatmıştır. Bu beyanın “Bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı”[65] meâlindeki ilâhî beyanın bağlantı (sıla) cümlesi olması mümkündür. Yani Allah’ın size bahşetmiş olduğu bu lütuf ve nimet ki Allah onların tuzaklarını zayıflatmıştır. Bu durum müminlerin tümü içindir. Her mümin her durumda Allah’ın kâfirlerin tuzaklarını zayıflatması suretiyle O’nun tarafından bir lütuf ve nimete mazhar olmuştur.

اِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَٓاءَكُمُ الْفَتْحُ وَاِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْـًٔا وَلَوْ كَثُرَتْ وَاَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾

19. “Siz (ey putperestler)***, eğer zafer peşinde iseniz kazandığınız zaferi gördünüz! Son verirseniz bu sizin için en iyi olanıdır, tekrarlarsanız biz de tekrarlarız. Topluluğunuz çok da olsa amacınıza ulaşmanıza yetmeyecektir; zira Allah müminlerle beraberdir.”***

Siz (ey putperestler), eğer zafer peşinde iseniz kazandığınız zaferi gördünüz! Zafer talebi üç şekilde anlaşılabilir. Bu kavram, öğrenme ve açıklama talebi anlamına gelebilir. Yine yardım talebi anlamına gelir. Tıpkı “daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken”[66] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Yani yardım talep ederlerken. Yine hak ve bâtıl arasında hüküm verme ve yargıya varma talebi anlamına gelir. “Feteha bi kezâ” (فَتَحَ بكذا) denilir. Yani buna hükmetti ve yargıda bulundu. Bu anlam da iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri, haklı olanın haksız olandan ayrılması talebidir. İkincisi ise her iki dinden yardım ve galibiyete lâyık olanın açıklanması talebidir. Nitekim Allah bir rivayette an-

---

65 Bir önceki âyet-i kerîme.

66 “Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur’ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah’ın lâneti böyle inkârcılaradır” (el-Bakara, 2/89).

latıldığı üzere onlara iki dinden hak olanı açıklamıştır. Buna göre Ebû Cehil “Ey Allahım! Bizimle Muhammed arasında hüküm ver” demiştir. Resûlullah da “Ey Allahım! Hangimiz akrabaya iyilik ediyor ve senin katında razı olunmuşsa sen ona yardım et” buyurmuştur. Allah da bunu yerine getirmiş, müminlere yardım etmiş, kâfirleri ise hezimete uğratmıştır. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur. [§]Denildi ki: O “Allah'ım iki ordudan izzetli olana, iki gruptan değerli olana ve iki kabileden hayırlı olana yardım et” diye dua etmiştir. Bunun üzerine belirtmiş olduğumuz durum meydana gelmiştir[67]. Yüce ve Celîl olan Allah, iki dinden hak olanı, iki ordudan izzetli olanı açıklamıştır. Zira O, müşrikleri kuvvetlerine, teçhizatlarına ve sayıca fazla olmalarına rağmen zayıf, zelil, sayı bakımından az, bedenleri ve teçhizatları zayıf bir topluluk eliyle hezimete uğratmıştır. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın onlara hak üzere olanı açıkladığını göstermektedir. Yine şöyle denilmiştir: Onlar azap talebinde bulunmuşlardır. Onlar şu sözlerle talepte bulunmuşlardır: “Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!”[68] Bedir günü onlara azap gelmiştir. Cenâb-ı Hak onlara Uhud gününü de bildirmiştir: **Tekrarlarsanız biz de tekrarlarız. Topluluğunuz çok da olsa amacınıza ulaşmanıza yetmeyecektir.** Buradaki “istiftâh” bizim belirttiğimiz anlamdadır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: “Feth” yargıda bulunmak demektir. Katâde de aynı şeyi söylemiştir. Dediler ki: Eğer siz galibiyet istiyorsanız, Bedir günü size galibiyet hükmü gelmiştir[69]. Tıpkı “Ey Rabb'imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver”[70] meâlindeki ilâhî beyanı gibi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Eğer zafer istiyorsanız.** Fetih ve yardım talep ediyorsanız[71]. **Size gelmiştir.** Bu, belirtmiş olduğumuz husustur.

Son verirseniz bu sizin için en iyi olanıdır. Bu beyan bulunduğunuz duruma **son verirseniz** anlamına gelebilir. **Bu sizin için en iyi olanıdır.** Bağışlanırsınız. Tıpkı “Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır”[72] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Denildi ki: Eğer Hz. Muhammed'le savaşa **son**

190

[67] Taberî, *Tefsîr*, IX, 207-209; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 42.

[68] el-Enfâl, 8/32.

[69] Bu görüşün Hasan-ı Basrî'ye ve Katâde'ye nispetine dair bir bilgiye rastlamadım. Fakat bu görüş İbn Abbâs, Dahhâk ve İkrime'den rivayet edilmiştir. bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 207; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 42.

[70] el-A'râf, 7/89.

[71] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 178.

[72] “İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir.” (el-Enfâl, 8/38).

verirseniz bu sizin için en iyi olanıdır. Hz. Muhammed'in sizinle savaşmayı bitirmesinden daha iyidir.

Tekrarlarsanız biz de tekrarlarız. Bu beyanın "Hz. Muhammed'le savaşı **tekrarlarsanız**" mânasına gelmesi mümkündür. **Biz de tekrarlarız.** Size karşı öldürmeyi, savaşı, esir almayı ve ezmeyi. Yine bu beyanın "açıklamadan ve her şey açığa çıktıktan sonra daha önceki durumunuz olan Hz. Muhammed'i yalanlama ve inkârı tekrarlarsanız" anlamına gelmesi mümkündür. **Biz de tekrarlarız.** İntikam ve cezalandırmayı. Tıpkı "Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir" meâlindeki ilâhî beyan gibi.

Topluluğunuz çok da olsa amacınıza ulaşmanıza yetmeyecektir; zira Allah müminlerle beraberdir. Yardımıyla.

191 [§]Eğer denilirse ki: Cenâb-ı Hak **topluluğunuz ve çokluğunuz amacınıza ulaşmanıza yetmeyecektir** buyurmuştur. Halbuki onların çokluğu ve toplulukları Uhud günü amaçlarına ulaşmalarına yetmiştir. Zira müminlerin yenilgiye uğradıkları belirtilmiştir.

Buna şöyle cevap verilir: Bu iki sebeptendir. Bunlardan biri şudur: Başlangıçta aleyhlerine olsa da işin nihai neticesi müminlerin yararına olmuştur. Belirtildiği üzere söz konusu durumları onların amaçlarına ulaşmalarına yetmemiştir. Çünkü bu durumları onlara yetmiş olsaydı, işin başı da sonu da lehlerine olurdu. İkincisi de şudur: Müminlerin hezimeti ve başlarına gelen felâket ancak kendi isyanları sebebiyle olmuştur. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hatırlayın ki O'nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz, ama Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat etmekte birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz"[73]. Müminlerin mâruz kaldığı felâketler düşmandan değil, kendi yaptıklarından dolayıdır. Bu sebeple soruya cevap, belirtilen durumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ تَسْمَعُونَ ﴿٢٠﴾

20. "Ey iman edenler! Allah ve resûlüne itaat edin, söylediklerini işittiğiniz halde ondan yüz çevirmeyin."

---

[73] Âl-i İmrân, 3/152.

Ey iman edenler! Allah ve resûlüne itaat edin. Yani emir ve yasaklarında Allah'a; açıklamalarında ve yaptığı davette resûlüne itaat edin. Denildi ki: Farzlarında Allah'a; sünnetlerinde ve öğretilerinde resûlüne itaat edin. **Söylediklerini işittiğiniz halde ondan yüz çevirmeyin.** Âyetlerini ve delillerini işittiğiniz halde.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٢١﴾

21. "Duymadıkları halde 'duyduk' diyenler gibi de olmayın."

Duymadıkları halde "duyduk" diyenler gibi de olmayın. Yani iman, tevhit ve âyetler konusunda **duymadıkları halde "duyduk" diyenler gibi de olmayın.** Bunlar kabul de etmiyor iman da etmiyorlar. İlâhî beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Âyetleri ve delilleri **"duyduk" diyenler gibi de olmayın. Halbuki onlar duymuyorlardı.** Yani duyduklarından faydalanmıyorlardı [§] **192** veya akletmiyorlardı. Hayvanlar ve diğer varlıklar gibi. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: **Duymadıkları halde "duyduk" diyenler gibi de olmayın.** Küçümseyerek ve kin besleyerek duymuyorlardı, yani dinlemiyorlardı. Çünkü bir şeyi küçümseyen ve ondan nefret eden kimse onu söyleyeni dinlemez. Tıpkı "bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın"[74] meâlindeki ilâhî beyan gibi.

اِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Allah katında canlıların en aşağı derecede olanları sağır, dilsiz ve düşünemez olanlardır."

Allah katında canlıların en aşağı derecede olanları sağır, dilsiz ve düşünemez olanlardır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu âyetin anlamı şudur: Allah katında canlıların en aşağı derecede onları, dinlemelerinden fayda sağlamayan sağırlar; dillerinden ve konuşma yeteneklerinden fayda sağlamayan dilsizlerdir. Çünkü bunlar kendilerine verilen dinleme yetisine uygun bir şekilde dinlemelerinden fayda sağlamıyorlar; aynı şekilde kendilerine verilen konuşma yeteneğine uygun bir şekilde konuşmalarından fayda elde etmiyorlar. Yine bunlar kendilerine verilen akıl yeteneğine uygun bir şekilde akıllarından istifade etmiyorlar. Bunlar canlıların en aşağı derecesinde olanlarıdır. Tıpkı "On-

---

74 "İnkârcılar dediler ki: Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız." (Fussılet, 41/26).

lar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar"[75] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Bunlar daha şaşkın ve daha aşağı derecedeydiler. Çünkü canlılar ve hayvanlar, kendilerine verilen bu duyuların amacına uygun bir şekilde bunlardan faydalanmışlardır. Hayvanlar bu duyular sayesinde kendilerine gelen tehlikelerin ve zararların farkına varmışlar, bunlardan korunmuşlardır. Bu duyular sayesinde lezzetleri ve faydalı şeyleri bilmişlerdir. Böylelikle bu faydalı şeylere istek duymuş ve bunları yapmışlardır. Dolayısıyla hayvanlar kendilerine verilen duyuların amacına uygun bir şekilde bunlardan yararlanmışlardır. Bu duyular, ancak kendilerine yetecek kadar bilme, farkına varma ve yararlanma ölçüsünde hayvanlara verilmiştir. Bu kâfirler ise kendilerine verilen duyuların amacına uygun bir şekilde bunlardan faydalanmamışlardır. Bu duyular, onlara yararlı olanı ve neticedeki lezzetleri bilmeleri için verilmiştir ki buna uygun davranışta bulunsunlar. Yine duyular onlara neticede kendilerine gelecek zararı bilmeleri için verilmiştir ki bundan korunsunlar. [§]Bununla birlikte onlar kendilerine verilen duyuların amacına uygun bir şekilde bunlardan yararlanmamışlardır. Hayvanlar ise bunlardan faydalanmıştır. Bundan dolayı bunlar hayvanlardan daha şaşkın ve daha aşağı derecededirler.

193

Canlıların en aşağı derecede olanlarının, devamlı bir sağırlık ve devamlı bir körlüğe mâruz kalanlar olması da mümkündür. Bu ise âhirettedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[76]; "Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin"[77]. Yani devamlı görme, işitme ve devamlı hayat kazancını terkettiler. İkinci olarak şu söylenebilir: Cenâb-ı Hak onları sağır, dilsiz ve kör olarak nitelemiştir, çünkü kalp görmesi, kalp konuşması ve kalp duyması yetilerini elde etmemişlerdir. Bunlar, kendi kazanmalarıyla elde edebilecekleri duyulardı, fakat elde etmediler. Onların sadece görünür duyuları vardı. Bir diğer muhtemel yorum da Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurmuş olmasıdır: Canlıların en aşağı derecede olanları, belirtilen duyulardan yararlanmayan ve bunları kullanmayı bırakanlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَاَسْمَعَهُمْ وَلَوْ اَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

[75] el-A'râf, 7/179.
[76] el-İsrâ, 17/97.
[77] el-Mü'minûn, 23/107.

23. "Allah onlarda (inkârcılarda) ***bir hayır görseydi elbette kendilerine işittirirdi, eğer işittirseydi yine reddederek yüz çevirirlerdi."***

Allah onlarda (inkârcılarda) bir hayır görseydi elbette kendilerine işittirirdi. Denildi ki: Âyet kâfirlerin azgınları hakkında inmiştir. İbn Abbâs şöyle demiştir: Bunlar Abdüddâroğullarından bir gruptur[78]. Bunlar Resûlullah'tan peş peşe âyet istiyorlardı. O da onlara bundan önce âyetler vermişti de kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Allah onlarda (inkârcılarda) bir hayır görseydi;** öyle ki onlar sordukları meselelerin cevabını kabul etselerdi, Allah onlara yönelik vahiy indirir ve onlara işittirirdi. Fakat Cenâb-ı Hak, sormuş oldukları meselelerin cevabını onlara işittirmiş olsaydı da onların kabul etmeyeceklerini bilmekteydi. Mûtezile şöyle demiştir: Âyet, Cenâb-ı Hakk'ın kendi katında verilebilecek her şeyi onlara verdiğini, fakat onların bunu kabul etmediğini göstermektedir. Çünkü **Onlarda bir hayır görseydi elbette kendilerine işittirirdi** buyurmuştur. Bu âyet, Cenâb-ı Hak'ta onlara verilebilecek bir lütuf bulunmadığını göstermektedir. Yoksa Cenâb-ı Hak katında onların kabul edebileceği bir şey olsaydı onlara işittirirdi. **[§]**Fakat bu **194** gerçeğe uzak bir görüştür. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmamıştır: Allah kendi katında hayır olduğunu bilseydi, kendilerine işittirirdi. Aksine O, **Allah onlarda hayır olduğunu bilseydi** buyurmuştur. Dolayısıyla Allah, onlarda hayrın bulunmadığını beyan ederek haklarında olumsuz bir bilgiye sahip olduğunu açıklamıştır[79]. İlâhî beyanın yorumu belirttiğimiz şekildedir. Yani Allah, onların hayırlı bir davranışta bulunacaklarını bilseydi, onlara vahyini indirir ve onlara işittirirdi. Fakat Cenâb-ı Hak, onların kabul etmeyeceklerini bildi, şu beyanda belirtildiği gibi: **Eğer işittirseydi yine reddederek yüz çevirirlerdi**. Yani inat etmek ve azgınlık yapmak suretiyle sordukları meselenin cevabını yalanlayarak. Cenâb-ı Hak, onların doğru bilgi almak için değil, inatlaşmak ve azgınlık yapmak üzere soru sorduklarını bildirmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اسْتَجٖيبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيٖيكُمْ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهٖ وَاَنَّهُٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

---

78 Taberî, *Tefsîr*, IX, 212. Abdüddâroğulları Kureyş'in meşhur kabilelerindendir. Kusay b. Kilâb'ın soyundan ve Adnânî kabilelerdendir. Onlar Mekke'nin kayalıklarında oturuyorlardı (bk. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu kabâili'l-Arab*, II, 723; III, 948).

79 Arapça metindeki ifade bozukluğu giderilerek tercüme edilmiştir.

24. "Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve resûlünün çağrısına uyun ve şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer. Unutmayın ki, O'nun huzuruna götürüleceksiniz."

Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve resûlünün çağrısına uyun. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bu âyet, "Nitekim müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları halde Rabb'in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı"[80] meâlindeki beyanın sıla cümlesidir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyuruyor: Sayı bakımından az olmanız, bedenlerinizin zayıf olması; düşmanın ise sayı bakımından fazla ve kuvvetli olmaları sebebiyle nefsiniz savaşa çıkmaktan hoşlanmasa da Allah ve resûlünün sizi çağırdıkları şeye icabet edin. **Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında.** Yani dünyada güzel anma, şeref ve güzel övgü; âhirette devamlı ve lezzetli bir hayatla sizi dirilteceği bir şeye sizi çağırdıklarında. Onun sizi çağırdığı şeyde ölürseniz sizin için âhirette ebedî hayat vardır. Âyetin müminlerin geneli hakkında olması da mümkündür. **Allah'a,** yani emirleri ve yasaklarına **uyun.** Sizi çağırdığı şeylerde **Resûlullah**'a da uyun. O, âhiret yurduna çağırıyordu. Tıpkı şu beyanlarda buyurulduğu gibi: "Allah esenlik yurduna çağırıyor"[81]. Âhiret yurdu, hayat yurdudur. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Âhiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!"[82]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Allah'a ve resûlüne uyun. Onlar sizi içinde yaşayacağınız şeye çağırıyorlar. Allah'a ve resûlüne uymayı terkettiği için orada yaşayamayacak ve ölemeyecek olan kâfirin durumu[83] gibi değil.

195 **[§]Ve şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer.** Bu beyanın başlangıç cümlesi olması mümkündür. Yani **şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer.** O, güçlüyü zayıf; üstün olanı zelil kılar. Yine zayıfı da güçlü; zelil olanı da üstün; cesuru korkak; korkanı güvende; güvende olanı korkak kılar. Dolayısıyla her ne kadar zayıflığınız ve onların kuvvetli olmaları sebebiyle korkuyor olsanız da cihada çıkmak suretiyle resûle uyun. Bu ilâhî beyanın müminlerin geneli hakkında olması da mümkündür. Şöyle ki: Kim çağırdığında Allah'a ve resûle uyarsa, Cenâb-ı Hak onun kalbini nefsine galip ve nefsinin çağırdığı kötülük veya isyan fikri ile onun arasında bir engel koyar.

---

80 el-Enfâl, 8/5.

81 Yûnus, 10/25.

82 el-Ankebût, 29/64.

83 "Kim Rabb'ine günahkâr haliyle varırsa, bilsin ki cehennem onu beklemektedir; orada ne ölür ne de düzgün yaşar" (Tâhâ, 20/74). Yine yüce Allah şöyle buyuruyor: "İşte en büyük ateşe girecek olan odur. Sonra orada ne ölür ne de yaşar" (el-A'lâ, 87/12-13).

Eğer uymayı terkederse, nefsini onunla kalbinin çağırdığı itaat ve iyilik fikri arasında bir engel yapar ve buna davetçi kılar. **Unutmayın ki, O'nun huzuruna götürüleceksiniz.**

Denildi ki: **Allah ve resûlüne uyun.** Savaş emrine itaat etmek suretiyle. **Sizi çağırdıklarında.** Yani savaşa. **Size hayat verecek şeylere.** Yani Allah'ın bununla sizi üstün kıldığı savaş aracılığıyla. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Zilletten sonra, Allah size hayat verdi; zayıflıktan sonra size kuvvet verdi. İşte bu hayatın kendisidir. **Ve şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer.** Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş oluyor: Müminin kalbi ile kâfir arasına; yine kâfir ile iman arasına girer.

Ve şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer. Bu ilâhî beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri, kişiye ölüm gelmeden önce tövbe yapmakta acele etmesidir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olur: Kişiyle tövbe arasına ölüm engel olarak girmeden önce Allah ve resûlüne uyun. İkincisi şudur: **Allah kişi ile kalbinin arasına girer.** İnsanın yapmış olduğu ameller aracılığıyla. İnsanın yapmış olduğu fiil, kalbinin mühürlenmesine sebep oluyor. Yine bu fiil, kendisiyle amaçladığı ve çağrıldığı şey arasına giren bir karanlık varediyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾

25. "Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının ve bilin ki Allah'ın cezası şiddetlidir."

Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Buradaki "lâ" (لا) zâit, yani kelimenin anlamına etkisi olmayan bir harftir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş gibidir: İçinizden sadece zulmedenlere dokunacak fitneden sakının. Yani içinizden sadece zâlimlere zulümleri sebebiyle dokunacak fitneden sakının. [§]Bu da azaptır. Tıpkı "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının"[84] ilâhî beyanında bildirildiği gibi. Söz konusu beyan da buna göredir. Yani âhirette zulmedenlere dokunacak fitneden sakının. Bu fitne de azaptır. Böylesi bir kullanım konuşma üslubunda mümkündür. Nitekim bazıları "Ama mûcize geldiğinde de

196

---

84 Âl-i İmrân, 3/131.

inanmayacaklarının farkında mısınız?"[85] meâlindeki ilâhî beyanı "elif"in fet-halı kılınması ve "lâ" (لا) harfinin çıkarılmasıyla okumuştur. Bu durumda âyet şöyle olmaktadır: Mûcize geldiğinde inanacaklarının farkında mısınız? Yani mûcizeler gelse de inanmayacaklardır[86]. "Lâ" (لا) harfinin varlığıyla âyet çeşitli yorumlara açıktır. Denildi ki: **Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının.** Yani zulmedenler için bir fitne olmaktan sakının. Bu anlam şu ilâhî beyanlarda bildirilen gibidir: "Rabb'imiz! Bizi, inkâr edenler için bir sınama konusu yapma"[87]; "Rabb'imiz! Bizi o zâlimler için imtihan aracı kılma!"[88] Onları inkâr edenler için fitne yapmasının şekli düşmanı onlara galip ve muzaffer kılmasıdır. Onlar ise mağlup olmuşlardır. Bu durumda inkâr edenler kendilerinin hak üzere müminlerin ise bâtıl üzere olduklarını zannederler. Bu da onların, "Rabb'imiz! Bizi o zâlimler için imtihan aracı kılma!" diye yaptıkları duaları anlamıdır. Tâ ki şöyle demesinler: Eğer onlar hak üzere olsaydılar mağlup olmazlar ve ezilmezlerdi.

Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının. Cenâb-ı Hak onlardan tâbi olanları, zâlimlerle birlikte fesat çıkarma çabasında olmalarını, bunların bir kısmını bir kısmına karşı kışkırtmalarını yasaklar. Bu durumda aralarına fesat girer, dolayısıyla söz konusu tâbi olanlar, birbirlerine karşı kışkırtmalarından dolayı o zâlimler için fitne konusu olurlar. İnsanlar arasında bu, zâlimler hakkında bilinen bir durumdur. Tâbi olanlar, bir kısmını bir kısmına karşı kışkırtır. Bu ise bir fitnedir.

197 **[§]**Söz konusu ilâhî beyan şu yoruma da açıktır: Yüce Allah insanlar arasında durumları bazan bolluk ve verimlilikle; bazan de darlık ve kıtlıkla; bazan da düşmanın dostları yenmesiyle ve benzeri şekilde değiştirir. Zâlimlere katılmadıkları sürece zulmetmeyenler vasıtasıyla zâlimlerden azabı giderir. Eğer bunlar zâlimlere katılırlarsa bunlara zulümleri sebebiyle azap edilir. İyilik ve adalet sahipleri de men etme güçleri olduğu halde zâlimleri ve bozguncuları, zulüm ve bozgunculuktan engellemedikleri için azabı hak ederler. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının.** Bu fitne onlara da size de dokunur. Cenâb-ı Hak **içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitne-**

---

85 el-En'âm, 6/109.

86 En'âm sûresinin 6/109. âyetinin tefsirine bakınız. Âyetin iki mütevatir kırâati vardır. Bu kırâatler "enne" (أن) harfinin fetha ve kesreli okunmasıdır (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, s. 265).

87 el-Mümtehine, 60/5.

88 Yûnus, 10/85.

den sakının buyurmaktadır. Adaletli kimselerin kendilerine ortak olmalarından (yani onları engellememelerinden) dolayı azap zâlimlere dokunmuştur. Böylelikle bunlar ötekiler için fitne olmuşlardır. Tıpkı "Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu"[89] meâlindeki ilâhî beyanda bildirildiği gibi. Söz konusu ilâhî beyan şöyle de yorumlanabilir: Cenâb-ı Hak, adaletli insanlar, zâlimlere iyiliği emrettikçe ve onlardaki kötülüğü değiştirdikçe belâ ve azabı zâlimlerden kaldırır. Eğer bunu terkederlerse ve onlardaki kötülüğü değiştirmezlerse bunlara da belâ indirir. Yani zâlime de diğerlerine de. Buradaki fitne iki anlama gelebilir. Yaptıklarının karşılığı ki bunu sadece hak eden alır. İkincisi imtihan fitnesidir ki bu bütün insanları kapsar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاذْكُرُوا اِذْ اَنْتُمْ قَلٖيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِى الْاَرْضِ تَخَافُونَ اَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَاٰوٰيكُمْ وَاَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهٖ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾

26. "Bulunduğunuz yerde önemsenmeyecek kadar az olduğunuz, insanların sizi kapıp götürmelerinden korkar halde bulunduğunuz zamanı hatırlayın. O durumda Allah size sığınacak yer verdi, yardımıyla sizi destekledi, size güzel rızıklar ihsan etti; umulur ki şükredersiniz!"

Bulunduğunuz yerde önemsenmeyecek kadar az olduğunuz, insanların sizi kapıp götürmelerinden korkar halde bulunduğunuz zamanı hatırlayın. Müslümanlar başlangıçta sayı bakımından az ve kâfirlerin yanında mazlum idiler. Öyle ki onlar canlarını kâfirlerin alacaklarından korkuyorlardı. Sayı bakımından az olmaları ve zayıflıkları sebebiyle memleketlere yerleşme konusunda bir güven duymuyorlardı. Zira kendileri hakkında çekinip korkuyorlardı. Dolayısıyla memleketlerde yerleşmeyi bırakıp dağlara ve mağaralara çıktılar. [§]Oralara yerleştiler. Bedenleri hakkında korktukları ve dinleri konusunda çekindikleri için hayvanların yemi olan ot ve yeşillik yediler[90]. Sonra Azîz ve yüce olan Allah onları barındırdı, onları memleketlere ve şehirlere

198

---

[89] el-Bakara, 2/251.

[90] Müellif muhtemelen Kureyş müşriklerinin müslümanları Mekke'de Ebû Talib'in mahallesinde üç yıl, aç ve şiddetli sıkıntı içerisinde kalacak şekilde muhasara altına alması hadisesine işaret etmektedir. Olayın ayrıntıları için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, III, 84-88.

indirdi. Düşmanlarına karşı onları destekledi ve onlara yardım etti. Hayvanların yemi olan otları yemelerinden sonra insanların yiyeceği olan temiz şeyleri onlara rızık olarak verdi. Bütün bunları şükrederler diye verdi ki bunlara karşılık onları şükürle yükümlü kılsın. Başlarına gelen şeylerden sonra şükretmemeleri caiz olmaz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bize bunları bildirmektedir ki bizler, kâfirlerden kaçtıkları dönemde yaşayan, dağları ve mağaraları ev edinen, otlarla beslenen, mallarını ve bulundukları nimetleri bırakan ve bütün bunlara, dinleri uğruna razı olan öncekilerin yaptığı gibi din konusunda aynı tavrı gösterelim. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: Âyet, Bedir savaşına katılanlar hakkında nâzil olmuştur. Onlar, sayı ve teçhizat bakımından az ve bedenleri zayıf bir topluluktu. Düşmanın ise sayısı çok, bedenleri kuvvetliydi. Bundan dolayı savaşa çıkmaları onlara zor gelmişti. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Nitekim müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları halde Rabb'in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı"[91]. Belirttiğimiz hususlar bu âyette de olduğuna göre aynı anlam nasıl verilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Önemsenmeyecek kadar az olduğunuz zamanı hatırlayın. Yani siz az idiniz. Bunda Ebû Hanîfe'nin şu sözüne dair delil vardır: "Bu şey falanca kişinindir, ondan satın aldım" diyen kimsenin sözü doğru kabul edilir. Sanki "Bu şey falanca kişinin idi, ondan satın aldım" demiş olur[92]. Bunun delili şu beyandır: **Bulunduğunuz yerde önemsenmeyecek kadar az olduğunuz zamanı hatırlayın.** Yani hani siz az idiniz.

Allah yardımıyla sizi destekledi. Bu yoruma göre, yani melekleriyle. **Size güzel rızıklar ihsan etti.** Onlara rızık olarak verdiği ve helâl kıldığı ganimetler.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَخُونُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُٓوا اَمَانَاتِكُمْ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Ey iman edenler! Allah ve resûlüne karşı hainlik etmeyin, emanetinizdeki şeylere de bile bile hıyanet etmeyin."

Ey iman edenler! Allah ve resûlüne karşı hainlik etmeyin, emanetinizdeki şeylere de bile bile hıyanet etmeyin. Yüce ve Azîz olan Allah bu ümmeti şu ilâhî beyanla vasat, âdil bir ümmet kılmıştır: "İşte böylece, siz insanlara

---

[91] el-Enfâl, 8/5.

[92] bk. Serahsî, *el-Mebsût*, XVIII, 180.

şahit olasınız, diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık"[93]. [§]Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Ey iman edenler! Allah sizi güvenilir, âdil ve vasat kimseler kıldı, siz de bu konuda Allah'a karşı hainlik etmeyin. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun"[94]. "Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur"[95]. "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik"[96]. Cenâb-ı Hak, insanları emaneti taşımakla yükümlü kıldığını bildirmiştir. Yani belirttiği diğer varlıklara değil, insanlara. Sonra müşrikler ve münafıklardan oluşan bir kısmı bu emaneti taşımamış ve hainlik etmiştir. Bunun üzerine emaneti zâyi etmelerinden dolayı onlara azap tehdidi ilişmiştir. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Böyle yaptı ki Allah, münafık erkekleri ve münafık kadınları, müşrik erkekleri ve müşrik kadınları cezalandırsın". Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Ey iman edenler! Allah'ın emanetini kabul ettiniz, sakın bunu zâyi etmeyin ve buna hainlik etmeyin, şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin"[97] ve "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim"[98]. Bunun dışında emanetlerden bahseden diğer âyetler de buna örnek verilebilir. Cenâb-ı Hak emanetlere hainlik etmeyi onlara yasaklamıştır. Böyle yaptıkları takdirde kendi emanetlerine hainlik etmiş gibi olurlar. Söz konusu ilâhî beyan, başka bir şekilde de yorumlanabilir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Ey iman edenler! Kendiniz ve mallarınız Allah'ındır. Bunlar sizin yanınızda emanet olup korumak üzere onları Allah size vermiştir. Dolayısıyla bunları, Allah'ın size izin vermediği yerlerde kullanmayın. Çünkü bir kimse bir şeyi korumak üzere birine verdiğinde ve bunu emanet bıraktığında, söz konusu kişi emanet bırakanın izin verdikleri dışında bunu kullanırsa emanete hıyanet etmiş olur ve bunu ödemesi gerekir. Kendiniz ve mallarınız da böyledir. Bunlar Allah'ındır; sizin yanınızda emanettir. Cenâb-ı Hak bunları size korumak üzere vermiştir. Bu emaneti, size izin vermediği alanda kullanırsanız, Allah'a

---

93 el-Bakara, 2/143.

94 en-Nisâ, 4/135.

95 el-Mâide, 5/8.

96 "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir. Böyle yaptı ki Allah, münafık erkekleri ve münafık kadınları, müşrik erkekleri ve müşrik kadınları cezalandırsın, mümin erkeklerin ve mümin kadınların da tövbelerini kabul buyursun. Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir" (el-Ahzâb, 33/72-73).

97 en-Nahl, 16/91.

98 el-Bakara, 2/40.

ve resûlüne hainlik etmiş olursunuz. Dolayısıyla Allah katında olan kendi emanetlerinize de hainlik etmiş olursunuz. Eğer emaneti muhafaza ederseniz şu ilâhî beyanda bildirilen durum gibi olur: "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim"[99]. Bazıları şöyle demiştir: **Emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz**. Yani **Allah ve resûlüne karşı hainlik etmeyin, emanetinizdeki şeylere de hıyanet etmeyin.** Yani kendi aranızda 200 birbirinize verdiğiniz emanetlere. [§]İşin aslı şudur: Yüce ve Azîz olan Allah, kendi menfaatleri ve ihtiyaçlarından ötürü onları imtihan etmiştir. Dolayısıyla onlar, imtihan edildikleri konularda hainlik ettiklerinde, sanki kendilerine ve emanetlerine hıyanet etmiş gibi olmaktadırlar. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Gerçekte onlar bize değil, kendilerine kötülük ediyorlardı"[100]; "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz"[101] ve "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur"[102]. Ayrıca münafık ve müşriklerin hıyaneti dine ilişkin inkârcı tutumlarındadır. Müminlerin hıyaneti ise yaptıkları amellerdedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak müminlerin hıyanetlerinden dolayı tövbelerini kabul etme vâdinde bulunmuş, diğerlerine ise hıyanetleri sebebiyle şu ilâhî beyanla tehdidde bulunmuştur: "Böyle yaptı ki Allah, münafık erkekleri ve münafık kadınları, müşrik erkekleri ve müşrik kadınları cezalandırsın, mümin erkeklerin ve mümin kadınların da tövbelerini kabul buyursun"[103].

Bile bile. Kendinizin ve mallarınızın size ait olmadığını, bunların Allah'a ait ve sizde emanet olduğunu. Dolayısıyla bunlarda hıyanet etmeyin. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Emanet, Allah'ın kullarını buna emin kıldığı amellerdir. Yani farzlardır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Allah'a hainlik etmeyin**. Yani eksik yapmayın[104].

---

99 Yani eğer emaneti muhafaza ederseniz ve Allah'a verdiğiniz sözde durursanız, Allah da size karşı sözünde durur ve size mükâfat verir.

100 el-Bakara, 2/57; el-A'râf, 7/160.

101 el-İsrâ, 17/7.

102 Fussılet, 41/46; el-Câsiye, 45/15.

103 el-Ahzâb, 33/73.

104 Taberî, *Tefsîr*, IX, 223; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 49. Taberî bunun peşi sıra şöyle der: "…Allah'ın farzlarından size karşı haklarını eksiltmeyin. Yine resûlünün sizin üzerinizde vacip olan itaatini de eksiltmeyin. Aksine sizlere emrettikleri ve yasakladıkları şeylerde onlara itaat edin. Onlara karşı görevlerinizi eksik yapmayın, yoksa emanetlerinize hainlik edersiniz, dininizi, vacip olan amellerinizi ve size gerekli olanları eksik yerine getirirsiniz. Halbuki siz bunların size zorunlu ve vacip olduğunu, size yönelik Allah tarafından ispat edilen delillerle biliyorsunuz" (Önceki kaynak).

Müfessirler âyetin nüzulü hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Âyet Ebû Lübâbe hakkında inmiştir. Bu, bazı rivayetlerde anlatılan şu olaya dayanmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.) Kurayza yahudilerini kuşatmıştı. Bunun üzerine onlar Ezriât'ta[105] bulunan kardeşlerinin yanına gitmek üzere müslümanlarla antlaşma talep ettiler. Yalnızca, verilen hükme razı olmak şartıyla Hz. Peygamber bunu kabul etti. Onlar da bu şartı kabul etmediler. Dediler ki: Bize Ebû Lübâbe'yi gönder. Bu kişi onların istişare ettikleri bir kimseydi. Hz. Peygamber Ebû Lübâbe'yi onlara gönderdi. Bu kişi onlara geldiğinde dediler ki: Ey Ebû Lübâbe! Muhammed'in hükmüne razı olalım mı? Ebû Lübâbe hükme razı olmamalarını eliyle işaret etti. Onlar da buna uydular. Ebû Lübâbe'nin malları ve çocukları onlarla birlikteydi. [§]Dolayısıyla müslümanlara ihanet etti. Bunun üzerine âyet onun hakkında nâzil oldu[106]. Bazıları da şöyle demiştir: Âyet Hâtıb b. Ebû Beltea hakkında inmiştir. O da Ebû Lübâbe'nin yaptığının aynısını yapmıştı[107]. Şöyle de denilmiştir. Âyet Resûlullah ile aralarında antlaşma yapılan bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Bunlar putlara tapıyorlardı. Fakat tam olarak kim hakkında nâzil olduğunu bilemeyiz. Bunu bilmeye ihtiyacımız da yoktur. Ancak bunda belirtmiş olduğumuz üzere Allah'ın emanetlerine hainlik etmenin yasaklandığı, bunları muhafaza etmenin emrettiği hususlar vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

201

وَاعْلَمُٓوا اَنَّمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌۙ وَاَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٢٨﴾

28. "Mal ve çocuklarınızın sizin için birer imtihan olduğunu ve büyük mükâfatın Allah katında bulunduğunu bilin."

---

105 Şam'da bir yerdir. Buraya şarap nispet edilirdi (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "zr'a" (ذرع) md.).

106 Hadise bu şekilde rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 221-222; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 48-49). Ebû Lübâbe (r.a.) münafıklardan değildi. Bu olaydan sonra tövbe etmiştir. Bu sahâbî Ebû Lübâbe el-Ensarî'dir. İsmi Beşîr'dir. Denildi ki: Bu, meşhur sahâbî Rifâa b. Abdülmünzir'dir. Temsilcilerden biriydi. Bedir savaşına katılmıştır. Hz. Ali'nin (r.a.) hilâfeti dönemine kadar yaşamıştır (bk. İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, IV, 1740-1742; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 669).

107 Bu rivayetin aslını bulamadım. Fakat meşhur sahih rivayete göre Hâtıb b. Ebû Beltea (r.a.) Mekke'nin fethinden önce Kureyş'e bunu haber vermek üzere mektup yazmıştır. Mümtehine sûresinin ilk âyeti onun hakkında nâzil olmuştur.

Mal ve çocuklarınızın sizin için birer imtihan olduğunu bilin. Yani Cenâb-ı Hak çocukları ve malları onlara oyun olsun diye ve boşuna vermemiştir. Veya sadece onların çocukları ve malları olsun diye de vermemiştir. Aksine bunları onlara imtihan aracı olarak vermiştir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak dünyada bizim için yarattığı her şeyi bir imtihan vesilesi olarak yaratmıştır. Tıpkı şu beyanlarda ve daha başkalarında buyurulduğu gibi: "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"[108]; "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz"[109]; "Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[110]. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın dünyada yarattığı her şeyi insanları sınadığı bir imtihan aracı olarak yarattığına delil teşkil etmektedir, şu beyanlarda belirtildiği gibi: **Mal ve çocuklarınız sizin için birer imtihandır.** Yani Cenâb-ı Hak bunlar aracılığıyla, eğitim ve öğretim türlerinde, muhafaza etme ve bizi yükümlü kıldığı, görev verdiği haklarda bizleri imtihan etmektedir. **202** [§]Şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"[111]. Cenâb-ı Hak mallarda bazı sorumluluklarla bizi yükümlü kılmıştır ki bu hakları yerine getirmekle bizleri imtihan etmiştir. Aynı şekilde Allah'ın yaratılmışlara yönelik emir ve yasaklarının tümü böyledir. Cenâb-ı Hak yaratılmışların menfaati ve onlardan herhangi bir zararı gidermek için bunları emretmiş ve yasaklamıştır. Yoksa bu emir ve yasakların sebebi kendisine dönük bir menfaat elde edilmesi veya kendisine yönelik bir zararın veya bir ihtiyacın giderilmesi değildir. Zira göklerin ve yerin mülkü ona aittir. O, zatı bakımından izzet sahibidir. Onun hiç bir şeye ihtiyacı olmaz. O, bunlardan münezzehtir.

Büyük mükâfat Allah katındadır. Bu mükâfat, Allah ve resûlüne hainlik etmeyenler içindir. Cenâb-ı Hak, onları imtihan ettiği mallar ve çocuklar hakkında gereğini yerine getirmeleri durumunda onlara büyük bir mükâfat vâdetmiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: **Büyük mükâfat Allah katındadır.**

---

108 el-Bakara, 2/155.

109 el-Enbiyâ, 21/35.

110 el-A'râf, 7/168.

111 "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır" (et-Tahrîm, 66/6).

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظٖيمِ ﴿٢٩﴾

29. "Ey iman edenler! Allah'a saygıda (takvâ) ***kusur etmezseniz, O size bir temyiz kabiliyeti verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir."***

Ey iman edenler! Allah'a saygıda (takvâ) kusur etmezseniz, O size bir temyiz kabiliyeti verir. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bu âyet, daha önce geçen Bedir'de cihat ve savaşa çıkma emrine ilişkin cümlenin bağlantısıdır (sıla). Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: **Eğer Allah'a saygıda kusur etmezseniz**. Yani sizi yaptığı davette Allah'a itaat eder ve O'na uyarsanız. **O, size bir temyiz kabiliyeti verir. O, size bir temyiz kabiliyeti verir** meâlindeki beyanı şu anlama gelebilir: Yani sizin savaşa çıkmanızı ve cihadınızı, hak yolda olanı bâtıl olandan ayırt eden büyük bir delil yapar. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Allah ise iradesi ve sözleriyle hakkı hâkim kılmayı ve inkâr edenlerin kökünü kesmeyi diliyordu"[112]; "Böylece günah yolunu tutanların hoşlarına gitmese de hakkı hâkim, bâtılı geçersiz kılsın!"[113] Yani hakkı bâtıldan ayırsın diye. [§]Allah'a hamd olsun bu durum gerçekleşmişti. Hak bâtıldan; haklı haksızdan ayrılmıştı. Denildi ki: **Temyiz kabiliyeti.** Yani dine ilişkin konularda şüpheden arındıran. Yine denildi ki: Dünya ve âhirette bir çıkış yolu. **Temyiz kabiliyeti** meâlindeki ilâhî beyanın, belirttiğimiz hususlardan dolayı açıklama anlamına gelmesi de mümkündür. Cenâb-ı Hak, takvâyı her türlü hayrı kapsayıcı, bütün iyiliklerin temeli kılmıştır. Yine O, takvâyı her türlü şüpheden, sıkıntı ve zorluktan çıkaran bir unsur yapmıştır. Ayrıca Cenâb-ı Hak takvâyı her türlü lezzet ve mutluluğa ulaştıran bir yol; tüm iyilik ve bereketi elde etmeye vesile kılmıştır. Kur'ân'ın başka âyetlerinde de bu bağlamda bilgilere yer verilmiştir.

203

O, kötülüklerinizi örter. Daha önce yaptığınız kötülükleri. **Ve sizi bağışlar.** Yani sizin günahlarınızı örter, kimsenin bilmesine izin vermez. Bu en büyük nimetlerdendir. Mağfiretin aslı örtmekten gelir[114]. **Allah büyük lütuf sahibidir.** Yani Allah'ın katında lütuf vardır. O, belirtilen takvâ vasıtasıyla umduğunuz hayrı size bahşeder.

---

112 el-Enfâl, 8/7.

113 el-Enfâl, 8/8.

114 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ğfr" (غفر) md.

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٣٠﴾

30. “Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah’tır.”

Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı. Bazıları bu âyetin, “Bulunduğunuz yerde önemsenmeyecek kadar az olduğunuz, insanların sizi kapıp götürmelerinden korkar halde bulunduğunuz zamanı hatırlayın”[115] meâlindeki beyanın bağlantısı (sıla) olduğunu söylemektedir. Kâfirlerin arasında onlar zayıf ve ezilmiş, kendi aralarında da korkan kimselerdi. Kâfirler Resûlullah’a tuzak kurmaya kalkıştılar. Ona karşı kurulan tuzak belirtildiği üzere onu öldürmek ve etkisiz hale getirmekti. Etkisiz hale getirmek ise hapis veya yurdundan çıkarmaktır. Sanki onlar Resûlullah’a yönelik tavırları hakkında kendi aralarında istişare ederek danıştılar. Bazı rivayetlerde anlatıldığına göre bazıları öldürülmesini işaret etti, bazıları hapsedilmesini öngördü, bazıları da sürgün edilmesini istedi. Onların kendi aralarındaki istişareleri bu üç **204** yöntem üzerine yoğunlaşmıştı. [§] Ya öldürülecek ya hapsedilecek veya sürgün edilecekti. Sonra Allah, peygamberini onların gözleri önünde yurdundan çıkardı. Öyle ki bununla o, Allah’a itaatkâr ve ibadet eden biri olmaktadır. Ayrıca onun çıkışı, Allah’ın emriyle olmuştu ki, bu çıkışı kâfirlerin istediği yönün dışında bir yere olsun. Cenâb-ı Hak onun çıkışını hicret olarak nitelemiştir. Yine Cenâb-ı Hak, kendisi hakkında kurdukları tuzakları Resûlullah’ın Allah katından öğrendiğini kâfirler bilsinler ve onların gözleri önünde Mekke’den çıkışı ve aralarından ayrılmasından sonra, bu durum, onun nübüvvet ve risâletinin delili olsun diye böyle yapmıştır. Bu mûcize, daha önce onların arasındayken gösterdiği mûcizeler gibidir. İnkârcılar arasında iken Hz. Îsâ’nın zuhur eden mûcizelerinin yanı sıra onlardan ayrılmasından sonra (göğe) yükseltilmesiyle oluşan mûcizesinin durumuna benzer. İlk durum da böyledir. Eğer onlar sürgün etme dışında belirtmiş olduğumuz hapsetmek ve öldürmekte anlaşmamış olsalardı, onlar Resûlullah’ı Mekke’den çıkarmaya kastetmiş olmalarına karşın, Cenâb-ı Hak resûlünü onların arasından çıkarmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[115] el-Enfâl, 8/26.

Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı. Bu beyanda Cenâb-ı Hakk'ın resûlüne ve onun ashâbına bahşetmiş olduğu nimetleri hatırlatma vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, müminler onların arasında korku içerisindeyken güvenliklerini sağlamış, kaçak bir şekilde dağlarda mağaralardayken onları şehre yerleştirmiş, hayvanların ve yırtıcıların yiyeceklerini yerlerken onlara insanların temiz yiyeceklerini rızık olarak vermiştir.

Cenâb-ı Hak, müminleri kâfirlerin arasından kurtarmak, Resûlullah ile kâfirlerin onun hakkında besledikleri niyetler, kalkıştıkları tuzaklar ve onu öldürme hedefleri arasına girerek buna engel olmak suretiyle onlara yönelik nimetlerini bildirmektedir. Allah Teâlâ, **onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır** meâlindeki beyanla bunu bildirmektedir. Bu beyanda onlara karşı çeşitli deliller vardır. Bunlardan biri şudur: Belirttiğimiz üzere kâfirler ona tuzak kurmak için kendi aralarında istişare ettiler. Bu konuda kimseye bir şey de söylemediler. Sonra Resûlullah bunu öğrendi ve kendisi şehirden çıktı. Bu durum, onların bunu Resûlullah'a bildirenin Allah olduğunu bilmeleri içindir. İkincisi, Cenâb-ı Hak, onları resûlüne tuzak kurmaları sebebiyle ölümle korkutuyordu. Resûlullah amaçladıkları şey başına gelmeden onların arasından çıktı. Cenâb-ı Hakk'ın kâfirleri korkutmuş olduğu ölüm ise onların başına geldi. Dolayısıyla onların Resûlullah'a yönelik olarak kastettikleri ve amaçladıkları ölüm onların başına geldi. İşte bu durum, Allah'ın onlara kurmuş olduğu belirtilen tuzaktır.

[§]Allah da onların tuzaklarını bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır. Bazıları şöyle demiştir: Onlar Resûlullah'a karşı tuzaklarıyla kötülük yapmayı amaçladılar. Söz konusu kötülük, bu nuru söndürmekti, ki bu din ortadan kalksın ve izleri de silinsin. Allah onlardan bir grubun müslüman olmasını istedi ki bunlar Resûlullah'a yardımcı ve destekçi olsunlar ve bundan nasiplerini alsınlar. O, **tuzak bozma işini en iyi yapandır.** Denildi ki: **Onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu.** Yani onlar Resûlullah'ı öldürmek istediler. **Allah da onların tuzaklarını bozdu.** Yani Cenâb-ı Hak, onları öldürmeyi diledi ki Bedir'de öldürdü. **Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır.** Yani tuzak konusunda onlardan daha üstündür. O'nun tuzağı kâfirlerin tuzağına galebe çalmıştır. Bazıları da şöyle demiştir: **Onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu.** Yani onların tuzak kurmalarının karşılığını verir.

205

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَٓاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَٓا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿٣١﴾

31. “Kendilerine âyetlerimiz okunduğunda, ‘Duyduk duyduk! İstesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz, bu eskilerin masallarından başka bir şey değil’ dediler.”

Kendilerine âyetlerimiz okunduğunda. Âyetlerimiz meâlindeki beyanın Resûlullah’ın okuduğu Kur’ân âyetleri anlamında olması mümkündür. Yine “âyetleri” demek, tevhidi ve peygamberin tasdik edilmesini gerektiren kesin delilleri demek olması mümkündür.

‘Duyduk duyduk! İstesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz’ dediler. İnatlaşmak suretiyle bu sözleri söylediler. Zira şu ilâhî beyanlar onların kulaklarına çalınmaktaydı: “De ki: Yemin ederim, bu Kur’ân’ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar”[116]; “Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin”[117]. Ayrıca inkârcılardan hiç kimse bunun bir benzerini getirmeyi ummuyordu. Buna rağmen bu görevi üstlendiler. Bu durum, onların **istesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz** meâlindeki sözlerinin bir inatlaşma olduğunu göstermektedir. **Bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir.** Araplar da böyle diyorlardı: Bu, **eskilerin masalıdır.**

وَاِذْ قَالُوا اللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَٓاءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٣٢﴾

32. “Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!”

Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır. Cenâb-ı Hak onların ahmaklıklarının, Allah’a karşı cüretkârlıklarının ve hakka karşı olan nefretlerinin

---

116 el-İsrâ, 17/88.

117 el-Bakara, 2/23.

en ileri düzeyini bildirmektedir. Halbuki onlar Allah'ın ilâh olduğunu, azap indirmeye güç yetiren bir varlık olduğunu, taş yağdırmakta kuvveti bulunduğunu bilmektedirler. Bu durum, **Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!** meâlindeki beyanıyla ifade edilmektedir. [§]İleri düzeydeki ahmaklıkları, Allah'a karşı cüretkârlıkları ve haktan nefret etmelerinden dolayı kendi canlarını yok etmeye aldırış etmemektedirler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu söz konusu ahmak insanları Allah'ın dinine davet ederken Resûlullah'la ilgili hususları insanlar bilsinler diye bildirilmiştir. Öyle ki bu ahmak insanlar, haktan şiddetle nefret etmelerinden ve Allah'a karşı cüretkârlıklarından dolayı kendi canlarını yok etmeye aldırış etmeyen kimselerdir. Yine onlardan yana Resûlullah'ın yüklenmiş olduğu büyük külfeti insanlar bilsin diye sözü edilenler bildirilmiştir.

206

Ahmakların sözlerinde, onların üzerlerine taş yağdırma dualarında ve bunun namazlarda okunan bir kitap oluşunda üç türlü hikmet vardır. Bunlardan biri, bu ümmete, ahmaklar kötülük yaptıklarında iyiliği emretme-kötülükten alıkoyma konusunda onlara nasıl davranacaklarını öğretmektir. Öyle ki onlar azgınıklarına devam ettiklerinde ve müminler onlardan kötülük ve eziyet gördüklerinde onlara iyiliği emretmeyi bırakmamaları; onların iyiliklerinden ümit kesmemeleridir. Onlar bu konuda peygambere uyarak böyle davranırlar. Zira onların ahmaklığına ve azgınlığına rağmen Hz. Peygamber, onları davet etmeyi ve onlara iyiliği emretmeyi bırakmamıştır. İkincisi bu, insanlar Allah'ın delilinin kulları yükümlü kıldığını bilsin diye bildirilmiştir. Düşünme ve akletmeyi terketmek onlardan kaynaklandığında insanların bu delil hakkında bilgi sahibi olmalarında da durum böyledir. Zira eğer ilmin hakikatini, onun gerçek olduğunu bilselerdi, kendileri hakkında yok olma duasında bulunmazlardı. Üçüncü olarak bu beyanda, onlardan Resûlullah'a (s.a.) ilişen hususların açıklaması vardır.

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فٖيهِمْ وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾

33. "Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez, tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir."

Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez. Sen içlerinde oldukça meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Yani müminlerin geneli arasında. Cenâb-ı Hak, Resûlullah aralarında oldukça ve aralarında mümin oldukça dünyada kimseye azap etmez. Nitekim Cenâb-ı Hak, **tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir** diye buyurmuştur. Yani onlar iman ediyorken. Bu beyan, Cenâb-ı Hakk'ın "seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[118] meâlindeki ilâhî beyanla onu rahmet olarak gönderdiğini bildirmesi gibidir. **207** [§]**Onun ümmetinden hiç kimseyi dünyada azap etmemesi Allah'ın rahmetindendir.** Bilakis Cenâb-ı Hak, şu ilâhî beyanlarla azabı insanların çağrışacağı güne bırakmaktadır[119]: "O sadece, onların işini bir güne erteliyor"[120]; "Kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır"[121]. **Sen içlerinde oldukça** meâlindeki ilâhî beyanın sadece Mekke halkı hakkında olması da mümkündür. Yani Cenâb-ı Hak, Resûlullah veya kadın ve çocuklar gibi müslümanlardan birileri, içlerinde olduğu müddetçe onlara azap etmez. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Eğer Mekke'de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı, bunları bilmeden ezmeniz ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı (Allah ellerinizi onların üzerinden çekmezdi)"[122]. Yani ey Muhammed **sen içlerindeyken** onlara azap etmeyiz. Yani onların arasındayken. Tâ ki biz seni oradan çıkarıncaya kadar. **Tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir.** Yani namaz kılarlarken. Denildi ki: İman ederlerken. İbn Abbâs'tan (r.a.) bu şekilde rivayet edilmiştir[123]. Fakat Cenâb-ı Hak onlara savaş ve cihat vasıtasıyla azap eder; köklerini kazıma ve toplu helâk şeklinde onlara azap etmez. Yani daha önceki ümmetlerde olduğu gibi tamamen yok etme şeklinde azap etmez.

Mûtezile, görüşlerini **tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir** meâlindeki ilâhî beyanın zâhirine dayandırmışlardır. Yani iman edecekken. Yani Cenâb-ı Hak, onların içinden birinin ömrünün sonunda iman edeceğini bildiği müddetçe onlara azap etmez. Zira onlara göre Allah'ın ilminde bir kişinin ömrünün sonunda iman edeceği varsa, o kişiyi helâk etme-

---

118 el-Enbiyâ, 21/107.

119 "Ey kavmim! Sizin hakkınızda, insanların çağrışacağı günden korkuyorum" (el-Mü'min, 40/32). İnsanların çağrışacağı gün kıyâmet günüdür.

120 "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış" (İbrâhim, 14/42).

121 "Ama asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır." (el-Kamer, 54/46).

122 el-Feth, 48/25.

123 Taberî, *Tefsîr*, IX, 235.

si Allah için caiz değildir. Bu onların aslah prensiplerinin bir gereğidir. Buna göre Allah kullarına din konusunda ancak en iyi ve en yararlı olanı (aslah) yapar. Dolayısıyla onlar bu âyetin zâhirini de bu prensibe göre yorumlamışlardır. Buna göre Cenâb-ı Hak **tövbe edip dururken de Allah onlara azap etmeyecektir.** Yani iman edecekken. Fakat eğer onların dediği gibi olsaydı, bu kimselerle cihat etmek de ebedî olarak caiz olmazdı ve savaş emri düşerdi. Zira belki onların arasından müslüman olanlar olacaktı. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu kimselerle cihat ve savaşı emrettiğine göre bu durum, onların zannettiği gibi olmadığını göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

208

[§]Tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir. Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Yani onlar İslâm'a girerken. Denildi ki: Müslüman olurlarken. Bazıları da şöyle demiştir: **Tövbe edip dururken.** Müslümanlardan Mekke'de kalan azınlık kimseler. Bunlar Mekke'den çıktıklarında Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Allah onlara niye azap etmesin?[124] Yine Ebû Hureyre'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sizin iki güven unsurunuz vardı. Bunlardan biri Resûlullah'tı. Zira Cenâb-ı Hak **Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez,** diye buyurmuştur. Diğeri ise istiğfardır. Zira Cenâb-ı Hak **tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir,** diye buyurmuştur. Ebû Hureyre şöyle diyerek devam etmiştir: Bir güven unsuru gitmiştir. O da Resûlullah'tır. Biri ise kalmıştır. O da istiğfardır[125]. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah bu ümmete iki güven unsuru kılmıştır. Bu ikisi onların arasında oldukça azabın âfetlerinden korunmuş olacaklardır. Bir güven unsurunu Allah kendi katına almıştır. Bir güven unsuru ise aranızda devam etmektedir. Bu, belirtilen istiğfardır[126]. Yine Abdullah b. Amr'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Buna göre Resûlullah, tabii hadiseler için kıldığı bir namazda son secdedeydi. Bir anda "öf, öf" dedi. Akabinde de şöyle buyurdu: "Ey Rabb'im! Ben onların arasındayken onlara azap etmeyeceğini vâdetmemiş miydin? Ey Rabbbim! Onlar tövbe ederlerken onlara azap etmeyeceğini vâdetmemiş miydin?"[127] Bazılarından şu da nakledilmiştir: İki güven unsurunu Allah indirmiştir. Bunlardan biri geçmiştir. O da Resûlullah'tır. Diğerini ise yüce Allah aranızda bırakmıştır. Bu da istiğfar ve tövbedir.

---

124 Bir sonraki âyet-i kerîme.

125 Ebu'ş-Şeyh ve Hâkim -ki o bunu sahih görmüştür- bu rivayeti nakletmiştir. Yine Beyhakî, *Şuabü'l-imân*'da rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 57).

126 Taberî, *Tefsîr*, IX, 235; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 57.

127 Bu olay Resûlullah döneminde olan güneş tutulması sırasında olmuştur (bk. Ebû Dâvûd, "Salâtü'l-istiskâ", 9; Nesâî, "Küsûf", 20).

وَمَا لَهُمْ اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُٓوا اَوْلِيَٓاءَهُ اِنْ اَوْلِيَٓاؤُهُٓ اِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾

209

[§]***34. "Onlar, hizmet ve yönetimine ehil olmadıkları halde Mescid-i Harâm'a müminleri sokmazken Allah onlara niye azap etmesin? Mescidin hizmet ve yönetimine ehil olanlar gönüllerinde Allah korkusu taşıyanlardır, fakat onların çoğu bunu bilmezler."***

Onlar, Mescid-i Harâm'a müminleri sokmazken Allah onlara niye azap etmesin? Yani kendilerinden azabı giderecek mazeretleri yoktur. Zira onlarda öyle çeşitli tavırları vardı ki bunlardan sadece birinin olması durumunda onlar azaba müstehak olurlardı. Bu nitelikler, peygamberi ve kendilerine gönderilen âyetleri yalanlamaları, insanları ibadet mekânı olan Mescid-i Harâm'dan alıkoymaları ve "Gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!" diyerek böyle bir talepte bulunmalarıdır. Yani kendilerinden azabı bertaraf edecek bir mazeretleri yoktur. Yine onların "bize bir peygamber gönderseydin ya"[128] demeleriyle Allah'a karşı peygamber göndermediğine dair bir delilleri de bulunmamaktadır. Bilakis Cenâb-ı Hak onlara peygamber göndermiş, onlar ise onu yalanlamışlardır. Yine onlara âyetler göndermiş, onlar ise bunları yalanlamışlardır. Ayrıca onlar insanları Mescid-i Harâm'dan alıkoymuşlardır. Dolayısıyla onların hiçbir şekilde kendilerinden azabı bertaraf edecek bir mazereti bulunmamaktadır. Ancak Allah lütfuyla ve rahmetiyle, Resûlullah'ın (s.a.) bereketi ve müminlerin bağışlanma talepleriyle onlardan azabı giderebilir. Yoksa onlarda azaba uğratılmalarını gerektiren tüm sebepler vardı.

Onlar, Mescid-i Harâm'a müminleri sokmazken. Yani orada namaz kılmalarına engel olurken. Bu beyanın, onların müminleri Resûlullah'tan alıkoymaları anlamına gelmesi de mümkündür. Fakat Cenâb-ı Hak, Resûlullah orada olduğu için Mescid-i Harâm'ı bildirdi. Onlar, müminler Resûlullah'ı görüp ona uymasınlar diye bunu yapıyorlardı.

Onlar, hizmet ve yönetimine ehil değillerdi. Yani onlar bu kendilerinden azabı bertaraf etmek için mescidin velisi olan kimseler değillerdi. Bu beyan **Allah onlara niye azap etmesin?** meâlindeki beyanın bağlantı cümlesidir

128 Tâhâ, 20/134; el-Kasas, 28/47.

(sıla), yani onlar mescidin velisi değilken. **Onlar, hizmet ve yönetimine ehil değillerdi** ilâhî beyanı şu anlama da gelebilir: Onlar, kendilerinin mescidin hizmet ve yönetimine ehil ve buraya müminlerden daha yakın olduklarını iddia ettikleri için insanları Mescid-i Harâm'a sokmuyorlardı. [§]Sonra Cenâb-ı Hak onların mescidin velisi olamadıklarını bildirdi. Buranın velisi olanlar **gönüllerinde Allah korkusu taşıyanlardır.** Bu kimseler mescidin velisi olamayanların yaptığı eylemlerden sakınanlardır. Ya da buranın velisi olanlar, ibadet ve ulûhiyette başkasını ortak koşan müşrikler değil, muvahhitlerdir.

210

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَٓاءً وَتَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir. Madem öyle, küfrünüze karşılık azabı tadın!"

Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir. Bazıları şöyle demiştir: Onların en iyi hali, namaz kılarken bulundukları haldi. Onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmak olduğuna göre namazın dışındaki halleri nasıl olabilir? Bazıları da şöyle demiştir: **Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir.** Buna göre Hz. Peygamber (s.a.) ve ashâbı Mescid-i Harâm'da namaz kıldıklarında müşriklerden bir grup Hz. Peygamber'in ve ashâbının sağ tarafından kalkarak kuşlar gibi ıslık çalıyorlardı. Bunların bir grubu ise onların sol tarafından kalkarak el çırpıyorlardı. Onlar bu davranışları Hz. Peygamber ve ashâbı namazlarında şaşırsınlar diye yapıyorlardı. Bunun üzerine şu ilâhî beyan nâzil oldu: **Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir**[129]**.** Bunun yanı sıra ıslık çalma ve el çırpma hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Islık çalma, borazan üfleme gibidir. El çırpmak ise sola doğru tavaflarıdır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Mukâu" (المكاء) ıslık demektir. "Mekâ-yemkû" (مكا - يمكو) denilir. Bu, kuşa "Mukkâ'" (مُكَّاء) denilmesi gibidir. Çünkü bu kuş ıslık çalmaktadır[130]. Yani belirli bir ses çıkarmaktadır. "Tasdiye" (التَّصْدِية) ise el çırpmak demektir. Bir kimse el çırptığında "saddâ" (صدّى) denilir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Mukâ" (المكاء) ıslık çalma gibidir. "Tasdiye" (التصدية)

---

129 İbn Abbâs ve başkalarından bu anlama gelen lafızlarla rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 242; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 61).

130 İbn Kuteybe, *Tefsîrü ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 179.

ise iki eli birbirine vurmaktır. "Tasdiye", "sadâ" (الصَّدَى) kelimesinden türemiştir. Denildi ki: "Mukâ" (المكاء) ıslık çalmaktır. Câhiliye toplumu bununla oyun oynuyorlardı. "Tasdiye" (التَّصْدِية) ise Allah'ın yolundan ve dininden alıkoymaktır.

211 **[§]Madem öyle, küfrünüze karşılık azabı tadın!** Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bedir günü azabı tadın. Bu Bedir günü başlarına gelen hezimet ve öldürülmedir. **Azabı tadın** meâlindeki beyanın dünyadaki inkârları sebebiyle âhirette azabı tadın anlamına gelmesi de mümkündür.

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُٓوا اِلٰى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾

36. "Hak dine inanmayanlar servetlerini, insanları Allah'ın yolundan engellemek için harcarlar, yine harcayacaklar, sonra bu onlara yürek acısı olacak, daha sonra da yenilecekler. İnkâra sapanlar sonunda cehenneme sevkedilecekler."

Hak dine inanmayanlar servetlerini, insanları Allah'ın yolundan engellemek için harcarlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bahşettiği çeşitli nimetleri onlara hatırlatmaktadır. Bunlardan biri Cenâb-ı Hakk'ın onları özel ve diğer bölgelere üstün kılınmış bir bölgeye yerleştirmiş olmasıdır. Bu bölge ibadet mekânıdır. Sonra onlar insanların buraya girmesini ve ibadet etmesini engellemişlerdir. Yine onlara yönelik nimetlerden biri de içlerinden peygamber gönderilmiş olmasıdır. Onlar bu peygamberi de yalanlamışlardır. Yine onlara vermiş olduğu malları onlar, insanları ibadet mekânına sokmamak ve orada ibadet etmelerini engellemek üzere harcamışlardır. Sonra engelleme anlamına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Kureyş kâfirleri Bedir savaşı için Arap kabilelerinden Resûlullah ve ashâbıyla savaşmak ve kendilerine yardım etmek üzere adam kiralamışlardı. İşte bu onların söz konusu harcamalarıdır. Hezimete uğramaları kendileri için yürek acısı oldu. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre ona bu âyet hakkında sorulur. Buna cevaben o şöyle demiştir: Bu hadise geçmiştir. Câhiliye'de insanların bir kısmı mallarını bazı kişilere veriyor, bunlar da Resûlullah'la savaşıyorlardı. Onlar bunları aldılar ve nihayetinde mağlup oldular. Dolayısıyla onlar için

yürek acısı oldu[131]. Saîd b. Cübeyr'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet Ebû Süfyân b. Harb hakkında nâzil olmuştur. Ebû Süfyân Uhud günü Kinâne kabilesinden zenci (Ehâbîş) askerler kiralamış ve bunları Hz. Peygamber'e karşı savaştırmıştı[132]. [§]**Sonra bu onlara yürek acısı olacak.** Bu beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Kıyâmet gününde. Yani onların harcamış oldukları mallar, âhirette onlara yürek acısı olacaktır. Çünkü onlar bunları helâl olmayan bir şekilde insanları Allah yolundan engellemek için harcamışlardır. **İnkâra sapanlar sonunda cehenneme sevkedilecekler.** Yani cehennemde toplanacaklardır. Bu mâna açıktır. Onlar Allah'ı inkâr etmeleri sebebiyle cehenneme atılacaklardır.

212

لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلٰى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فٖى جَهَنَّمَ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Tâ ki, Allah pisi temizden ayırsın, pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın, sonra da cehenneme atsın. Onlar ziyan edenlerin tâ kendileridir."

Tâ ki, Allah pisi temizden ayırsın. Allah, dünyada pisi temizle karışık bir şekilde varetmiştir. Bu durum insanların kulakları, gözleri, dilleri ve bütün organlarında söz konusudur. Yine elbiselerinde, yiyeceklerinde, içeceklerinde; zenginlik ve fakirlik gibi yararlandıkları her türlü işlerde bu durum vardır. Fakat Cenâb-ı Hak, pis ve temizi âhirette, kendisiyle temiz ve pisin bilindiği alâmetler aracılığıyla birbirinden ayıracaktır. Temiz olanın bildirildiği ilâhî beyanlara şunlar örnek verilebilir: "Oysa o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır"[133]; "O gün birtakım yüzler ışık saçar; güleçtir, müjde almıştır"[134]. Cenâb-ı Hak kâfir hakkında da şöyle buyurmuştur: "Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; kapkara kesilmiştir"[135]; "Günahkârları o gün gözleri göğermiş olarak toplarız"[136]; "Kıyâmet günün-

---

[131] bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 245; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 63.
[132] Taberî, *Tefsîr*, IX, 244; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 63.
[133] el-Kıyâme, 75/22-23.
[134] Abese, 80/38-39.
[135] Abese, 80/40-41.
[136] Tâhâ, 20/102.

de onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[137]; "Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyâmet günü kör olarak haşrederiz"[138]. Bunların dışında başka âyetler de örnek verilebilir. Cenâb-ı Hak, kulaklarında, gözlerinde, yüzlerinde, elbiselerinde, yiyeceklerinde, içeceklerinde belirtmiş olduğumuz alâmetlerle pis ile temizi birbirinden ayırmıştır; tâ ki hepsi bu alâmetler aracılığıyla bilinsinler. Belirtilmiş olan temiz ile pisin birbirinden ayrılmasının, Ebû Cehil ile Hz. Peygamber (s.a.) arasında meydana gelen lânetleşme (mübahele) vasıtasıyla gerçekleşmesi de mümkündür. **213** [§]Nitekim Ebû Cehil şöyle demiştir: Allah'ım en doğru yolda olanımıza, yemininde sadık olanımıza, akrabaya yardım edenimize yardım et! Kendisine karşılık verilmiş ve Cenâb-ı Hak resûlüne ve ashâbına yardım etmiştir. Böylelikle O, hak yolda olan ile bâtıl yolda olanı birbirinden ayırmıştır. Söz konusu ayırmanın âhirette olması da mümkündür. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır"[139].

Tâ ki pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın. Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri, onların bir kısmını diğerlerinden daha alt derecelere indirmesidir, şu beyanda bildirildiği gibi: "Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt katındadırlar"[140]. Bu beyana ilişkin ikinci yorum, Cenâb-ı Hakk'ın onları sıra halinde zincire vurmasıdır[141]. **Hepsini bir araya toplasın.** Denildi ki: Hepsini bir araya yığsın. **Hepsini bir araya toplasın.** Bu beyan, içinde bulunulan darlık durumuna ilişkin bir bildirimdir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Onlar onun dar bir yerine atılınca"[142]. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Hepsini bir araya toplasın.** Yani onları birbiri üstüne yığsın[143]. Ebû Avsece de böyle söylemiştir: Eşyayı üst üste koyup yığdığında "rakemte'l-metâ'" (رَكَمْتَ المَتاع) denilir. **Sonra da cehenneme atsın.** Cehennem, azaba mâruz bırakılmaları için cehennemliklerin toplanacağı mekândır.

---

137 el-İsrâ, 17/97.

138 Tâhâ, 20/124.

139 eş-Şûrâ, 42/7.

140 en-Nisâ, 4/145.

141 Bu, "o gün, suçluların -sıra halinde- zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin!" meâlindeki beyandan alıntıdır (İbrâhim, 14/49).

142 el-Furkân, 25/13.

143 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 179.

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَاِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾

38. "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir."

İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Azîz ve yüce olan Allah, kerem ve cömertliğinin vardığı noktayı açıkladı. Çünkü onları bağışlamayı ve affetmeyi vâdetti. Onlar ulûhiyette Allah'a ortak tanımışlar, [§]ibadetlerini O'ndan başkasına yapmışlar, insanların O'na ibadet ve itaat yapmasını engellemişler, müminlerle aralarında savaş çıkarmışlar ve helâk edilmelerine sebep teşkil edecek daha başka günah işlemişlerdir. Bununla birlikte keremi ve cömertliğinin ileri derecede olduğunu bilsinler diye bunlara son vermeleri halinde onları bağışlama vâdinde bulunmuştur. Mağfiret, affetme anlamına gelmesi muhtemeldir. Yani Cenâb-ı Hak onların yaptıkları günahları affeder, onları bunlardan sorumlu tutmaz. Buradaki mağfiret kavramı şu anlama da gelebilir: Cenâb-ı Hak, onların işlemiş olduğu günahlarını örter, onlar bu günahları hatırlamazlar. Çünkü eğer hatırlarlarsa nimetler konusunda ağızlarının tadı kaçar.

214

Bu âyette Mûtezile'nin görüşüne yönelik reddiye vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, eğer onlar yaptıklarını bırakır ve tövbe ederlerse yaptıklarının bağışlanacağını bildirmiştir. Böylelikle onlar neticede iman etmiş olurlar. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak iman ile küfür arasında bir konum kabul etmemiştir. Halbuki Mûtezile, ikisi arasında üçüncü bir konumu kabul etmiştir. Onlar şöyle demektedirler: Eğer bir kişi büyük günah işlerse imandan çıkar ve ebediyyen cehennemde kalır, fakat küfre de girmez. Yine bu âyette kâfirin namaz, zekât ve oruç gibi ibadetleri yerine getirmekle yükümlü olduğuna dair görüşün reddi vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak yaptıklarına son verme anlamına gelen "intihâ" (الانتهاء) kavramını kullanmıştır. İntihâ ise ibadetleri terketmeyi bırakmak ve yapması gerekenleri yapmaya başlamak demektir. Mademki daha önce yapmadıkları şeylerin edası onlara gerekmiyor; şu halde bu, kâfir iken onların bu ibadetleri yapmakla mükellef olmadıklarını gösteriyor. Bilakis onlar sadece bu ibadetlere iman etmekle mükelleftiler. Zira eğer onlar mükellef olsalardı, bunlara son verme ancak bunları kaza etmekle olurdu. Bu durum Hz. Peygamber'in (s.a.) şu hadisine benzemektedir: "Bir kişi uykuda kalarak veya unutarak namazı

geçirirse, bunu hatırladığında veya uyandığında kılsın. Bu onun kefaretidir"[144]. **215** [§]Aynı şekilde "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[145] meâlindeki ilâhî beyana fiil, yani bunları yapmak değil, bunlara inanmak gerektiği anlamı verilir ve yorumlanır. Zira belirtilen fiilleri yerine getirmek ancak buna bir güç kazandıktan ve belli bir süre geçtikten sonra olabilir. Bu âyette iman ile şirk arasında üçüncü bir konumun -ki bu büyük günah işleyenin durumu hakkında Mûtezile'nin görüşüdür- bulunmadığına dair delil vardır. Çünkü, şayet küfür ile iman arasında bir üçüncü konum olsaydı, onlar küfre son verdiklerinde, fakat bu üçüncü konumu terketmediklerinde Mûtezile'nin görüşüne göre bağışlanmazlar. Dolayısıyla bildirilen bağışlanma, bu ikisi arasında bir konumun bulunmadığını göstermektedir. Bilakis inkâra son verdiklerinde imana girerler.

Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir. Bazıları şöyle demiştir: Eğer yaptıklarına son verdikten sonra inkâra ve Hz. Muhammed'le savaşa tekrar dönerlerse öncekilere şöyle şöyle yapılmıştır, yani savaş. Bu beyan "eğer yaptıklarına devam ederlerse" anlamına da gelebilir. Yoksa bundan çıkmışlar demek değildir, şu beyanda belirtildiği gibi: "Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"[146]. Onlar bu durumdaydılar. Yoksa bundan çıkmış, sonra da başka bir duruma girmiş değillerdir. Ayrıca bundan sonra bu âyet iki yoruma açıktır. Bunlardan biri, küfrün her vakitte yenilenme hükmünün var olmasıdır. İkincisi, belirttiğimiz üzere söz konusu duruma tekrar dönme, bundan hiç çıkmasalar da onların buna devam etmesinden dolayıdır. Böyle bir kullanım dil bakımından mümkündür, şu beyanlarda olduğu gibi: "Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır". Bu kullanım, daha önce içinde olmadıkları halde karanlıktan ilkin çıkarılmayı ifade eder. Yine bu kullanım "gökleri yükselten Allah'tır"[147] meâlindeki beyan gibidir. Burada ilkin gerçekleşen bir yükseltme demektir. Yoksa "gökler daha önce yerdeydi de daha sonra yükseltmiştir" demek değildir. **Yaptıklarına devam ederlerse** meâlindeki beyan da buna göredir. Yani "buna devam ederlerse" anlamına gelebilir. **Daha**

---

144 Müellif hadisi mâna bakımından nakletmiştir. Bu hadis yakın lafızlarla rivayet edilmiştir. Bunlardan biri şudur: "Kim bir namazı unutarak veya uyuyarak geçirirse, bunun kefareti, hatırladığında kılmasıdır" (Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 37; Müslim, "Mesâcid", 315). Bu lafızlarla rivayet Müslim'indir. Hadisteki "vav"ın ziyadesi İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef* indedir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 412).

145 et-Tevbe, 9/5.

146 "Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır" (el-Bakara, 2/257).

147 "Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten Allah'tır" (er-Ra'd, 13/2).

öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir. Daha önce geçmiştir. Bu beyanın, belirtmiş olduğumuz savaş anlamına gelmesi mümkündür. İkincisi, **öncekilere yapılan şeyler.** Yani meydana gelen helâk.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّ۪ينُ كُلُّهُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣٩﴾

39. "Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse kuşkusuz Allah yaptıklarını görmektedir."

Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın. Denildi ki: Fitne şirk demektir. Yani şirk ortadan kalkıncaya ve **dinin tamamı Allah'ın oluncaya** kadar onlarla savaşın. **[§]Fitne ortadan kalkıncaya kadar.** Bu beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani savaş imtihanı. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: İmtihanın ortadan kalkacağı zamana kadar onlarla savaşın. Bu vakit kıyâmet günüdür. Âyette cihadın kıyâmete kadar gerekli olduğuna delil vardır. Fitne içerisinde sıkıntı bulunan imtihan demektir. **Dinin tamamı Allah için oluncaya kadar.**

216

Dinin tamamı Allah için oluncaya kadar. Bu beyan iki anlama gelir. Bunlardan biri şudur: Dinlerden gerçek olanın hepsi Allah'ın oluncaya kadar. Yani hiç kimsenin bunda bir payı olmayıncaya kadar. O pay da, şeytana ait olan yoldur. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Benimsenen dinlerin hepsi tek bir din oluncaya kadar, o da insanların davet edildiği Allah'ın dinidir. Peygamberler ve kitaplar bununla gönderilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu beyanın, bütün hükümler Allah için oluncaya kadar anlamına gelmesi de mümkündür. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Yoksa kralın dinine göre kardeşini alıkoyamazdı"[148], yani kralın hükümlerine göre.

Vazgeçerlerse kuşkusuz Allah yaptıklarını görmektedir.

---

[148] "Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra da su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik, yoksa Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı" (Yûsuf, 12/76).

وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّص۪يرُ ﴿٤٠﴾

40. "Yüz çevirirlerse bilin ki Allah sizin mevlânızdır, O ne güzel mevlâdır, ne eşi bulunmaz yardımcıdır!"

Yüz çevirirlerse bilin ki Allah sizin mevlânızdır. Denildi ki: Yardımcınızdır. Yine denildi ki: Mevlâ, kral demektir. **O ne güzel mevlâdır, ne eşi bulunmaz yardımcıdır!** Yani en güzel bir yardımcı ve destekçidir. **Ne eşi bulunmaz yardımcıdır!** Çünkü hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz. Yine denildi ki, sizin mevlânızdır. Yani O, size daha yakındır.

وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَابْنِ السَّب۪يلِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٤١﴾

41. "Allah'a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kādirdir."

[Ganimette Humusun Verileceği Yerler]

Biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere ve yakınlara aittir. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Ganimet, müslümanların savaş yoluyla galip gelerek müşriklerin mallarından elde ettikleridir. [§]Fey (الفَيْءُ), ise savaş olmaksızın müşriklerin kendi elleriyle verdikleridir. Ganimetin beşte birini devlet başkanı alır, geri kalanı ise onlara taksim eder. Fey gelirini ise devlet başkanı alır ve müslümanların yararına kullanır. Feyde beşte birlik pay (humus) yoktur. Bazıları ise ganimet ve feyin aynı olduğunu söylemiştir.

217

Biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Cenâb-ı Hak beşte birlik payı açıklamış, fakat diğer beşte dörtlük payın kime ait olduğunu bildirmemiştir. Bununla birlikte söz konusu geriye kalan pay, "Artık aldığınız ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin"[149] meâlindeki beyanda bildirildiği üzere savaşanlarındır. Bu âyetin zâhirine göre ganimetin tümü bunu ganimet olarak elde edenlere aittir. Ancak Allah, önceki âyetle söz konusu payları istisna etmiştir. Bu, beşte birlik paydır. Bu, ilim ehlinin icmâ ettiği bir meseledir. Resûlullah'tan (s.a.) bu konuda hadisler tevatür yoluyla gelmiş, ayrıca kendisinden sonra ashâbından da buna dair rivayetler mevkuf olarak nakledilmiştir. Hz. Peygamber'e mal, yani ganimet hakkında sorulduğu rivayet edilmiştir. Bu soruya karşılık o, "Beşte biri benimdir; beşte dördü ise bunlarındır" diye buyurmuştur. Yani müslümanlarındır[150]. Yine Resûlullah'ın ganimeti, yani beşte dörtlük kısmını, savaşanlar arasında taksim ettiği rivayet edilmiştir[151]. Bazı rivayetlere göre şu olay meydana gelmiştir: Ebu'd-Derdâ, Ubâde b. Sâmit ve Hâris b. Muâviye oturuyorlarken, Ebu'd-Derdâ şöyle demiştir: Hanginiz Resûlullah'ın (s.a.) hadisini hatırlar ki bu hadise göre o, ganimet develerinden birine doğru namaz kıldırmıştı. Namazı tamamlayınca devenin tüylerinden almış ve şöyle demiştir: "Beşte birlik pay haricinde sizin ganimetlerinizden şu tüy ağırlığındaki bir şeyi almam bana helâl değildir. Sonra o kısım da size döndürülmektedir"[152]. Yine İbn Ömer'den (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ganimetler beş eşit parçaya bölünür; sonra da buna göre pay edilirdi. Resûlullah'a düşen pay ona ait olurdu[153]. [§]İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ganimetler beş parçaya bölünüyordu. Bunların beşte dördü savaşanlara aitti[154]. Bu durumu ifade eden farklı rivayetler de vardır. Ümmetin ittifakı da bunun üzerinedir. Âlimlerin bir kısmı şöyle demiştir: Beşte birlik pay (humus) altı parçaya bölünür. Bir pay Allah'ındır. Bu Kâbe'nin örtüsünde kullanılır. Bir pay faydalanması için Resûlullah'a aittir. Bir kısmı ise şöyle demiştir: Söz konusu pay beşe bölünür. Bir pay Resûlullah'a aittir. Dört pay ise

218

---

149 el-Enfâl, 8/69.

150 İbn Ebû Şeybe, Beğavî, İbn Merdûye ve ayrıca Beyhakî *Şuabü'l-îmân* adlı eserinde rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 69).

151 Bu mânada birçok hadis rivayet edilmiştir. Örneğin bk. Müslim, "Cihâd", 47-50; Ebû Dâvûd, "Harâc", 23-24. Bunların dışındaki rivayetler için bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 412

152 Bu hadis bu mânayla Ubâde b. Sâmit'ten (r.a.) rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 316, 319, 326; Nesâî, "Kısmu'l-fey", 1).

153 İbn Ömer'den şu lafızlarla rivayet edilmiştir: "…Resûlullah'a düşen pay ona aitti, artık dilediği gibi tercihte bulunurdu" (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 71).

154 Taberî, *Tefsîr*, X, 4; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 66.

ganimeti elde edenlerindir. Şöyle diyenler de vardır: Söz konusu pay dörde bölünür. Bir pay Resûlullah'ındır. Dörtte üçlük pay ise ganimeti elde edenlere aittir.

Beşte biri Allah'a ve peygambere aittir. Cenâb-ı Hakk'ın bunu kendisine nispet etmesi iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmiştir, çünkü bu, Allah için olan ibadetleri, çeşitli iyilik, hayır ve taatları yerine getirmek için varedilmiştir. Dolayısıyla "mescitler Allah'a aittir"[155] meâlindeki beyanla mescitlerin Allah'a nispet edilmesi gibi bu da O'na izafe edilmiştir. Halbuki bütün mekânlar Allah'a aittir. Aynı şekilde her ne kadar bütün evler Allah'a ait olsa da Kâbe'nin Allah'ın evi olarak nitelenmesi, çeşitli ibadet ve taatlerin yerine getirilme mekânı olduğundan dolayıdır. Bu sebeple söz konusu durum da Allah'a nispet edilmiştir. Buna göre söz konusu payın Allah'a nispet edilmesi, bunu, ibadetler, taatlar ve çeşitli iyilikleri yerine getirme vesilesi kıldığı için mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Cenâb-ı Hak söz konusu payı, Resûlullah'ı özel kılmak üzere kendisine nispet etmiştir. Zira bu pay Resûlullah'ındı. Resûlullah (s.a.) ise bütün durumlarında ve işlerinde sadece Allah içindi. O kendisi için veya başkası için değildi. Buna göre bütün malı ve sahip olduğu her şey onun değildi. Bütün bunlar sadece Allah içindi; bunları çeşitli taatlar ve iyilikleri yerine getirmek; akrabalar, yetimler, yoksullar, yolda kalmışlar, bunlardan yaşayan veya ölenler; uzak veya yakın olanlar için kullanıyordu. Görmez misin ki o, "Biz peygamberler miras bırakmayız, bıraktığımız şeyler sadakadır" buyurmuştur[156]. **219** [§]Bu hadis, sadaka olarak bırakılan şeylerin miras olarak kalamayacağını göstermektedir. Eğer malı kendisine ait olsaydı mirasçıları, başkasından miras kalanı miras olarak alırdı. Bu durum, Resûlullah'ın kendisinin ve malının sadece Allah'a ait olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde bütün işleri de sadece Allah içindi. Görmez misin ki rivayetlerde nakledildiğine göre o, bir gün aç kalıyor bir gün ise doyuyordu; bir gün doyduğunda üç gün aç kalıyordu[157]. Yine o, aç-

155 el-Cin, 72/18.

156 Buna yakın bir mânayla rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 463; Buhârî, "Fardu'l-humus", 1; Müslim, "Cihâd", 51).

157 Ebû Ümâme'den Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Rabbim bana Mekke vadisini benim için altın yapmayı teklif etmiştir. Buna karşın ben "Hayır ey Rabbim! Bir gün tok olayım, bir gün aç kalayım -veya üç, yahut buna benzer bir şey demiştir- aç kaldığımda sana yalvarayım ve seni anayım; tok olduğumda ise sana şükredeyim ve sana hamdedeyim" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 254; Tirmizî, "Zühd", 35). Tirmizî bu rivayeti hasen kabul etmiştir.

lıktan dolayı karnına taş bağlıyordu[158]. Durum böyle olduğuna göre söz konusu beşte birlik payın Allah'a nispet edilmesi Resûlullah'ın Allah katındaki özel konumundan, kendisi ve malının sadece Allah'a ait olmasından dolayıdır. Gerçek anlamıyla bütün varlık ve içerdiği her şey Allah'a ait olsa da durum böyledir. Fakat onların bunlardan yararlanma, ihtiyaçları giderme, çeşitli tasarruf çeşitleriyle düzenleme, başkasını buna ortak etme hakları vardır. Bütün bunlar gerçekte Allah'a ait olsa da sadece O'na nispet edilmemiştir. Resûlullah'ın kendisi ve sahip olduğu her şey Allah'a ait olduğuna, onun bunda bir düzenlemesi bulunmadığına ve bunda kimsenin bir ortaklığı olmadığına göre bunun nispetini kendisine ait kılmıştır. Bu durum *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şu beyanlarda bildirildiği gibidir: "O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır"[159]; "Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır"[160]; "din gününün sahibi"[161]; "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[162]**.** [§]Cenâb-ı **220** Hak o günün hükümranlığını ve insanların, O'nun huzuruna çıkmasını kendisine has kılmıştır. Çünkü her ne kadar her durumda Allah'a ait olsa da o gün yeryüzü krallarının tümünün yönetimi bitmiş, hâkimiyetleri sona ermiş, huzura çıkma ve dönüş sadece O'na has olmuştur. İlk durum da buna göredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyetin zâhirinde **ve yakınlara aittir** ilâhî beyanından maksadın Resûlullah'ın yakınları olduğunu gösteren bir delil yoktur. Aksine âyetin zâhirinde bu konuda pay sahiplerinin yakınlarını kastettiğine dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak şu beyanla herkese hitap etmiştir: **Biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere ve yakınlara aittir.** Âyetin zâhirine göre Cenâb-ı Hak, hitap ettiklerinin yakınlarını kastetmiştir. Hitap onların tümünedir. Görmez misin ki "anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır"[163] meâlindeki ilâhî beyandan Resûlullah'ın (s.a.) yakınları anlaşılmaz. Aksine muhatapların yakınlarının tümü anlaşılır. Aynı şekilde "Eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere

---

158 Bu durum Hendek savaşında yaşanmıştır. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 300; Buhârî, "Meğazî", 29. Resûlullah'ın (s.a.) iki taş bağladığı da rivayet edilmiştir (bk. Tirmizî, "Zühd", 38).

159 el-Hac 22/57.

160 el-Mü'min, 40/16.

161 el-Fâtiha, 1/4.

162 İbrâhim, 14/21.

163 en-Nisâ, 4/7.

yazıldı"[164] meâlindeki beyan Resûlullah'ın (s.a.) akrabalarına hamledilmez. Aksine bu hitaba muhatap olanların akrabaları kastedilmiştir. **Ve yakınlara aittir** meâlindeki beyanın zâhiri de buna göredir. Ancak şöyle denilebilir: Âyetin zâhiri dışında, başka delillerin işaretiyle Cenâb-ı Hak Resûlullah'la yakınlığı kastetmiştir. Bu delil de onun beşte birlik payı (humus) Hâşimoğulları arasında taksim ettiğine dair rivayettir[165]. Yine onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu maldaki hakkım sadece beşte birlik paydır. Bu beşte birlik pay da size döndürülür"[166]. Aynı şekilde Necde b. Âmir'in[167] İbn Abbâs'a mektup yazarak onlara yakınların payı hakkında soru sorduğu rivayet edilmiştir. [§]O, buna şu cevabı yazmıştır: "Bana mektup yazıp yakınların payının kime ait olduğunu sormuşsun. Bu pay, biz Ehl-i beyt'e aittir. Ömer bizi çağırarak bu paydan bekârlarımızı evlendirmek, borçlularımızın borcunu ödemek istemişti. Biz bundan kaçınmış, hissemizi bize teslim etmesini istemiştik. O da bu payı bize vermekten kaçındı"[168]. Hz. Ömer'in bu davranışı, onun beşte birlik paya ilişkin yorumuna ışık tutmuştur, o da payın Resûlullah'ın yakınlarına ulaşmasıdır. Ona göre bu beşte birlik payla onların ihtiyaçları giderilir. Zira beşte birlik payın harcama yolu belirttiğimiz üzere Allah içindir. Bu, Allah'a yakınlığa götürücü yollarda harcanmasıdır. Eğer beşte birlik pay (humus) gerçekte bütün yakınlara aitse, bu paydan onların zenginlerine de fakirlerine de verilir. Beşte birlik paydan zenginlerin aldığı, sadaka hükmü yerine de yakınlık hükmü yerine de geçmez. Bununla onun, pay sahiplerinden zengin olanlara vermediği, aksine ihtiyaçları oranında pay sahiplerinden fakir olanlara verdiği ortaya çıkmıştır. Zira onun, bu paydan başka diğer insanların kazançları ve çeşitli meslek sahibi olmaları gibi, sayesinde ulaşacağı başka bir kazanç kaynağı yoktu. Resûlullah'ın bu paydan bazı akrabalarına verdiği bazılarına da vermediğini gösteren delillerden biri de Cübeyr b. Mut'im'den rivayet edilen şu sözlerdir: Resûlullah, yakınların payını Haşimoğulları'yla Muttaliboğulları arasında taksim ederken ben ve Osman gelerek şöyle dedik: Yâ Resûlallah! Şunlar

---

164 el-Bakara, 2/180.

165 Hz. Peygamber'in Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları'na beşte birlik paydan (humus) verdiği rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Meğâzî", 38; Ebû Dâvûd, "Harâc", 19-20).

166 Buna yakın mânada birçok sahâbe kanalıyla rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 184; V, 316, 319, 326; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 121, 149; Nesâî, "Kasmu'l-fey", 1).

167 Necde b. Âmir b. Umeyr el-Yemâmî, Hâricîler'in reislerindendi. Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden sonra Yemâme'de ortaya çıktı. Onun bilinen görüşleri bulunmaktadır; tâbileri ise ortadan kalkmıştır. 72/691 senesinde öldürülmüştür (bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, VI, 148).

168 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 320; Nesâî, "Kasmu'l-fey", 1; Özet bir şekilde de rivayet edilmiştir (bk. Müslim, "Cihâd", 137; Ebû Dâvûd, "Harâc", 19-20).

Haşimoğulları'dır. Allah'ın seni onlar arasında yerleştirdiği konumdan dolayı biz onların üstünlüklerini inkâr etmeyiz. Muttaliboğulları hakkında ne dersin? Onlara bu paydan verdin, bize ise vermedin. Sana yakınlık bakımından onlarla biz aynı konumdayız. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Onlar ne Câhiliyye'de ne de İslâm döneminde benden ayrılmadılar. Haşimoğulları'yla Muttaliboğulları birdir." O, bunu söylerken parmaklarını birbirine geçirdi[169].

222

[§]Beşte biri Allah'a, **peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir.** Cenâb-ı Hak, ganimetin beşte birinin, çeşitli iyilik ve yakınlık vasıtalarıyla Allah için harcanacağını beyan etmiştir. Sonra da O, bu yolları açıklamış ve şöyle buyurmuştur: **Peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir.** Bu sınıfların isim olarak bildirilmesi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bize beşte birlik payın, başkasına değil, belirtilen ehil kimselere harcanacağını öğretmek içindir. Bu, her bir sınıfa, belirli bir hisseyi Allah'ın vacip kılması demek değildir. Aksine buna ehil olanı ve harcanacak yeri açıklama anlamındadır. Bu, tıpkı şu ilâhî beyanı gibidir: "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak kimseler, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur"[170]. Mezhep imamlarımız, bu âyeti, zekâtın başkasına değil, sadece bu sınıftaki kimselere verilebileceğine hamletmiştir. Onlar, bu durumu, her bir sınıfın belirli ve bilinen bir hissesi olduğuna hamletmemişler; ancak zekâta ehil olanı açıklama anlamı verilmiştir. Buna uygun olarak şöyle bir rivayet nakledilmiştir: İçlerinde Ömer, Ali, Huzeyfe, İbn Abbâs'ın da olduğu sahâbeden bir topluluk ve çok sayıda selef âlimi dediler ki: "Eğer zekâtı tek bir sınıfa verirsen, yerine getirmiş olursun"[171]. Eğer her bir sınıf için sekizde birlik pay olsaydı, bunu tek bir sınıfa veren kimse, emredilene aykırı hareket etmiş olurdu. **Beşte biri Allah'a**, **peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir.** Bu beyan da buna göredir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun anlamı şudur: Ganimetten Allah'a yakınlaşma vesilesi olan beşte birlik paya sadece Resûlullah müstehaktır. Belirtilen sınıftan olanlara gelince bu beşte birlik pay bunlardan hangisine verilirse yerine getirilmiş olur. Şayet âyetin yorumu açıkladığımız şekildeyse bu sınıftan olan hiç kimsenin ondan beşte birlik veya dörtte birlik pay talep etme hakkı yoktur. Aksine onlardan,

---

169 Buhârî, "Meğâzî", 38; Ebû Dâvûd, "Harâc", 19-20; Nesâî, "Kasmu'l-fey", 1; Taberî, *Tefsîr*, X, 6; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 69.

170 et-Tevbe, 9/60.

171 Rivayetler için bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 166-167.

orada bulunanlara yoksulluğu ve ihtiyacı oranında ve ayrıca devlet başkanının görüşüne göre verilir. Eğer başka gruplar gelirse, bu beşte birlik payın devlet başkanına verilen hissesinden ihtiyaçları kadarıyla verilir. Yine İbn Ömer'den nakledildiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: Ömer bize beşte birlik paydan (humus) kendi görüşüne göre bizim hakkımız olduğunu düşündüğü kadarını veriyordu. Biz buna razı olmadık ve dedik ki: Yakınların hakkı beşte birin beşte **223** biridir. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: [§]Allah beşte birlik payı, isimlerini belirttiği sınıflara tahsis etmiştir. Buna hak sahipleri bunların sayı bakımından daha fazla olanları ile daha fakir olanlarıdır. İnsanların bir kısmı bu görüşü kabul etti, bir kısmı ise kabul etmedi[172]. Hz. Ömer devlet başkanlığı görevine geldiğinde de böyle yaptı. Nitekim İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ömer bize beşte birlik pay ile bekârlarımızı evlendirmeyi, borçlularımızın borçlarını ödemeyi teklif etti. Biz bu payın tümünü bize teslim etmesi dışında bütün tekliflerine karşı çıktık. O da bunu bize vermekten kaçındı. Hz. Ömer'in bu davranışı beşte birlik payın (humus) Resûlullah'ın yakınlarına ihtiyaçları oranında ve yoksulluklarını giderecek oranda verildiğini göstermektedir. Zira eğer beşte birlik pay tüm yakınların hakkı olsaydı, zenginlerine de fakirlerine de verilirdi. Buna işaret eden hususlardan biri de şudur: Eğer beşte birlik pay, zenginiyle ve fakiriyle tüm yakınların hakkı olsaydı, Resûlullah (s.a.) beşte dörtlük payı savaşanlara dağıttığı gibi bunu da onlara dağıtırdı. Halbuki o, bazı yakınlara bu paydan vermiş, bazılarına ise vermemiştir. Zira belirttiğimiz Cübeyr b. Mut'im hadisi bunu göstermektedir. Yine bu payın, yakınların hepsine değil, onlardan ihtiyaç sahiplerine ait olduğunu gösteren delillerden biri de şu rivayettir: Fadl b. Abbâs ve falanca şahıs[173] Resûlullah'ın huzuruna çıkarlar. Resûlullah o gün Zeyneb bint Cahş'ın yanındaydı. O ikisi şöyle derler: Ey Allah'ın resûlü, sen insanların en iyisi ve insanlara en fazla yardım edenisin. Biz evlilik çağımıza geldik. Bizi zekât memuru olarak görevlendirmen için sana geldik. O memurların yerine getirdiklerini biz de yerine getiririz, onların elde ettiği geliri biz de elde ederiz. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.), biz tekrar konuşmak isteyinceye kadar uzun süre sessiz kaldı. Öyle ki Zeyneb perdenin arkasından bize onunla tekrar konuşmamamızı işaret etti. Sonra Resûlullah şöyle buyurdu: "Biliniz ki zekât Muhammed ailesine (Ehl-i beyt) yaraşmaz. Zekât insanların kirleridir. Bana Mahmiye'yi -ki bu şahıs ganimet gelirlerinin sorumlusuydu- **224** [§]ve Nevfel b. Hâris b. Abdülmuttalib'i çağırın." Bu ikisi geldiler. Resûlullah Mahmiye'ye "kızını bu gençle nikâhla" dedi. Yani Fadl'a.

---

172 Buna yakın bir anlamla rivayet edilmiştir (bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 344).

173 Bu kişi Abdülmuttalib b. Rebîa b. Hâris b. Abdülmuttalib'tir.

Bunun üzerine o, kızını nikâhladı. Nevfel'e de "kızını şu gençle nikâhla" dedi. O, da kızını nikâhladı. Sonra Resûlullah Mahmiye'ye "bu ikisine mehir için beşte birlik paydan şunu şunu ver" dedi[174]. Bu durum, söz konusu payda onlardan ihtiyaç sahiplerinin hakkının olduğunu göstermektedir. Bunu gösteren hususlardan biri de Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadistir: "Bu maldan benim beşte birlik paydan başka hakkım yoktur. Bu pay da size döndürülür"[175]. Resûlullah yakınlar için bundan bir pay belirlememiştir. Onların durumu da müslümanların bu konudaki durumu gibidir. Onlardan ihtiyaç sahiplerine yetecek oranda verilir. Râşid halifelerin bu konudaki tutumları böyleydi. Ali de (r.a.) yönetime gelince bu konuda bir değişiklik yapmamıştır. Bize göre bu durum muhalefet edilmesi mümkün olmayan konulardandır.

Eğer denilirse ki: Şayet Resûlullah'ın yakınlarına beşte birlik paydan fakirlik ve ihtiyaç sebebiyle veriliyorsa, bu durumda onlar genel olarak yoksullar kapsamına girerler. Dolayısıyla onların ayrıca zikredilmesinin sebebi nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Yüce Allah, zekât konusunda şöyle buyurmuştur: "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur"[176]. Ayrıca Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Zekât Muhammed'e ve Muhammed ailesine helâl değildir"[177]. Eğer Allah beşte birlik paydan (humus) onlara pay vermeseydi, birisi "Fakir de olsalar, zekâtın onlara verilmesinin caiz olmaması gibi, onlara humustan pay verilmesi caiz değildir" diyebilirdi. Dolayısıyla Allah'ın beşte birlik payda (humus) onları zikretmesi bu sebepledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] Âlimler, Resûlullah'ın vefatından sonra onun ve yakınlarının payı hususunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Onlardan bir grup dedi ki: Resûlullah'ın payı ondan sonraki halifenindir. Yakınların payı ise halifenin akrabalarınındır. Bir başka grup ise şöyle demiştir: Yakınların payı Resûlullah'ın akrabalarına aittir. Hasan b. Muhammed, yakınların payının halifenin akrabalarına ait olduğunu söylemiştir[178]. Onun dışındakiler ise burada bildirilen yakınla-

225

---

174 Müslim, "Zekât", 167; Ebû Dâvûd, "Harâc", 19-20.

175 Bu rivayetin tahrici daha önce geçmişti.

176 et-Tevbe, 9/60.

177 Ebû Dâvûd, "Harâc", 19-20; Nesâî, "Zekât", 95.

178 Taberî, *Tefsîr*, X, 7; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 65. Bu sözü söyleyen Hasan b. Muhammed b. Ali b. Ebû Tâlib'dir. İlk etapta akla gelen Hasan-ı Basrî değildir.

rın Resûlullah'ın akrabaları olduğunu söylemişlerdir. Bu payın Resûlullah'a ait olduğu ve onun akrabalarına bu ilişki dolayısıyla ulaştığı veya bu payı onlara hayatta olduğu sürece yakınlık hakkıyla vermesinin muhtemel olduğunu daha önce belirttik. Ayrıca Resûlullah'ın şöyle dediği sabit olmuştur: "Biz miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır"[179]. Dolayısıyla kendi çabasıyla elde ettiği şeylerde ona mirasçı olunmadığına göre vefatından sonra ganimet olarak elde edilenden nasıl mirasçı olunsun. Eğer ona ulaşmayan payı miras olarak kalsaydı, kendi elde ettiği payın miras olarak kalması daha uygun olurdu. Bununla birlikte kendi elde ettiği ve sahip olduğu mal, ondan miras olarak kalmadığına göre diğeri miras olarak kalmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hz. Âişe'den rivayet edilmiştir ki, Fatıma ve Abbâs, Ebû Bekir'e gelerek Resûlullah'tan kalan miraslarını talep etmişlerdir. Onlar o zaman Fedek arazilerini ve Hayber'den kalan paylarını istiyorlardı. Ebû Bekir onlara şöyle cevap vermiştir: Resûlullah'ın "Biz miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır" dediğini işittim. Hz. Muhammed'in (s.a.) ailesi bu maldan -yani ganimetlerden- yiyebilirler. Allah'a and olsun ki Resûlullah'ın yaptığını gördüğüm her işi ben de yaparım[180]. Bazı rivayetlerde Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Vârislerim ne bir dinar ne de bir dirhem pay alırlar. Hanımlarımın nafakası ve işçilerimin geçimlerinin dışında bıraktıklarım sadakadır"[181]. Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah, Allah'ın kendisine fey olarak verdiğinden bir sene boyunca harcıyordu. Kalanını ise Allah'ın malı yapıyordu. Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nadîroğulları'nın malları, **226** Resûlullah'a fey olarak verdiklerindendir. [§]Bunlar ona hastı ve o, kendi ailesine bir senelik nafaka olarak harcıyor; geriye kalanı ise silâh ve savaş teçhizâtına ayırıyordu[182]. Bu rivayetler, Resûlullah'ın payının onun vefatından sonra miras olarak kalmadığını açıklamaktadır. Yine bu rivayetler, Resûlullah'ın vefatından sonra beşte birlik paydan (humus) halifeye bir pay takdir edemeyeceğimizi, bilakis bunun Resûlullah'a has bir durum olduğunu göstermektedir. Bu, devlet başkanının kendisine özel olarak ayırdığı ganimetin başkasına değil ona has olması gibidir[183]. Yine müslümanlar bu fey malları için at ve deve koşturmuş değillerdi, dolayısıyla bunlar ona has idi. Resûlullah'ın (s.a.) dışında hiç kimsenin, devlet başkanına özel ganimette ve diğerlerinde özel payı olmadığı

---

179 Bu hadisin tahrici daha önce geçmişti.

180 Buhârî, "Fardu'l-humus", 1; Müslim, "Cihâd", 52.

181 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 464; Buhârî, "Vesâyâ", 32; Müslim, "Cihâd", 55.

182 Buhârî, "Cihâd", 80; "Fardu'l-humus", 1; Müslim, "Cihâd", 48.

183 Ebû Dâvûd, "Harâc", 18-19; Nesâî, "Kasmu'l-fey", 1.

gibi beşte birlik payda da (humus) özel bir durumu yoktur. Dolayısıyla bu pay sadece ona mahsustu. Resûlullah'ın payında durum nitelediğimiz gibi olduğuna, onun vefatından sonra Allah için olan beşte birlik paydan (humus) bir şey eksilmediğine ve bu beşte birlik payın tümü ganimetten çıkarıldığına göre bu durum, beşte birlik payın bu pay sahiplerinin taksim edilmiş hakkı olmadığını göstermektedir. Aksine bu paydan bunlara ihtiyaçları oranında verilir. Yine bu durum, bu sınıfların her biri için belirli bir payın gerekli olmadığını göstermektedir. Çünkü biz beşte birlik payda (humus) Resûlullah'ın payını diğer paylara döndürdük. Dolayısıyla onlara Resûlullah'ın payı döndürüldüğü gibi aynı şekilde yetimlerin payının veya paylarının bir kısmının, yetimlerin hazır bulunmaması ve fakat fakirlerin hazır bulunmaları ve talep etmeleri halinde söz konusu fakirler için ayrılması caizdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* âyetin anlamı, bu sınıftan olanlar dışında kimseye ganimetin verilmemesidir. Eğer bu sınıflardan birine verilmişse hak yerine getirilmiş olur; başkasına verilmesi kabul edilemez.

227

[§]**Biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şey** beyanında hitap, zekâtın ve bunun dışındaki sorumlulukların edası gibi bizâtihî herkese değildir. Aksine buradaki hitap, ganimet elde eden topluluğadır. Görmez misin ki; askerler ve savaş birlikleri savaş halinde bulundukları bir beldeye girdiklerinde, birbirlerinden ayrılırlar ve burada onlardan biri herhangi bir ganimet elde ettiğinde söz konusu kimsenin bunu bütün ordu ve birliğin ganimetine eklemesi gerekir. Bu durumda bu ganimetten beşte birlik pay (humus) çıkarılır. Bu durum, bu hitabın bir topluluğa yönelik olduğunu göstermektedir. Bu, düşmana karşı kullanacakları kuvveti olan bir topluluktur. Yoksa Cenâb-ı Hak bununla herkese hitap etmemiştir. Bu, bir veya iki kişi savaş halinde bulundukları bir beldeye devlet başkanının izni olmaksızın girip ganimet elde etmeleri durumunda bunların beş paya ayrılmayacağını göstermektedir. Aksine bunların tümü ona teslim edilir. Ganimetin bizâtihî zekât ve diğer sorumluluklar gibi belirli bir sınıra ve sınırlı bir miktara dönük olması mümkün değildir. Çünkü ganimet kâfirlerin ellerinden alınan bir şeydir; ganimet bulunduğu ve galibiyetle elde edildiği oranda alınır. Dolayısıyla hitabın belirli bir orana dönük olması mümkün değildir. Bilakis bunun azı da çoğu da eşittir. Bunda belirli bir sınır ve miktar bulunmamaktadır. Bu, şâriin belirttiğimiz yönlerden dolayı bir sınır ve miktar belirlediği zekât ve diğer sorumluluklar gibi değildir. Ganimeti elde edenler ve alanlara gelince bunların ganimette bir miktarları vardır. Bu kimseler de buna yönelik kuvvetleri bulunan kişilerdir.

[Ganimette Süvari ve Yayaların Payı]

Yine her ne kadar âyette bildirilmemişse de payın, yayalar ile süvariler arasında taksim edilmesi meselesini belirteceğiz. İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) Hayber günü savaşçıya bir pay, ata iki pay verdi: Kendisi ve atı için üç pay[184]. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) Hayber günü yaya savaşçıya bir pay, süvariye üç pay verdi: Bir pay ona, iki pay ata[185]. **228** [§]Zeyd b. Sâbit'ten rivayet edildiğine göre Resûlullah Hayber günü Zübeyr'e dört pay vermiştir: Yakın akrabaların payı, müslümanlarla birlikte ona bir pay ve atı için iki pay[186]. Yine İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) süvariye iki pay, yayaya bir pay dağıtıyordu[187]. Yine Mikdâd'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Bedir günü kendisine bir pay, atı için de bir pay vermiştir[188]. Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Süvari için iki pay vardır[189]. Münzir'den rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, kendisini bir ordu içinde Humus'a doğru göndermiştir. Bu seferde ganimet elde etmiş ve süvariye iki pay, yayaya ise bir pay şeklinde dağıtmıştır. Hz. Ömer bu dağıtımı kabul etmiştir[190]. Bazı âlimler bu hadislerde belirtilen at için olan payı -ki bazı râvilerin sözüne göre üç pay olup ikisi at içindir; bazılarının sözüne göre ise Resûlullah süvariye iki pay vermiştir- ihtilaf ve çelişki olarak görmüştür. Dolayısıyla bu âlimler, bu rivayetleri neshe hamletmişlerdir. Durumun böyle olmaması da mümkündür. -Eğer rivayet sabit kabul edilirse- Resûlullah'ın atların elde ettiği ganimetin dağıtımında at için arttırdığı bir payın, o sırada onun söz konusu ganimetin elde edilmesinde savaşçıları teşvik etmek için olması da mümkündür. Bu durum, devlet başkanının "Kim birini öldürürse üzerindekiler onundur; kim şunun başını getirirse ona şu vardır" demesi gibidir. O, bu sözlerle askerleri savaş konusunda teşvik etmektedir. Buna göre atlar konusunda bir payın arttırılması ganimetin elde edilmesinde Resûlullah'tan bir teşvik-

---

184 Bu hadis farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. Buhârî'nin rivayeti şöyledir: Nâfi'in İbn Ömer'den naklettiğine göre şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) Hayber günü at için iki, yaya için bir pay dağıtmıştır. Dedi ki: Nafi' bunu tefsir etmiş ve demiştir ki: Eğer adamın yanında atı varsa ona üç pay vardır. Eğer atı yoksa bir payı vardır (bk. Buhârî, "Meğâzî", 38). Müslim'in rivayeti şöyledir: Abdullah b. Ömer'den rivayet edilmiştir ki Resûlullah (s.a.) ganimette at için iki, şahıs için bir pay dağıtmıştır. Başka bir rivayette "ganimette" ifadesi yer almamaktadır (bk. Müslim, "Cihâd", 57).

185 İshak b. Râhûye ve diğerleri rivayet etmiştir. "Hayber günü" ifadesi belirtilmemiştir (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 412, 414).

186 Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 166; Nesâî, "el-Hayl", 17.

187 Bu hadisi İbn Ebû Şeybe ve Dârekutnî rivayet etmiştir (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 417).

188 Taberânî rivayet etmiştir (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 417).

189 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 489.

190 Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 171.

tir. Fakat eğer atlar fazla olursa bunların payları sahiplerinin paylarından fazla olmaz. Çünkü süvari kendi atından daha değerlidir. Ondan daha fazla olmasa da payı ondan daha az olmaz. Ebû Hanîfe süvariye iki pay verme görüşündeydi. [§]Ebû Yûsuf ise at için iki pay, sahibi için bir pay verilmesi görüşündeydi. **229** Bu konudaki delil şu ilâhî beyandır: "Allah'ın onlardan alıp resûlüne fey olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz"[191]. Nadiroğulları ganimeti tamamen Resûlullah'a aitti. Orada bulunan müslümanlara bir şey yoktu. Zira onlar oraya at veya deve koşturmuş değillerdi. Onlar oraya yaya olarak gelmişlerdi. Dolayısıyla yayalar, oranın fethinde atlardan yoksun olmaları sebebiyle paydan mahrum edildiğine göre atların paylarının, yayaların paylarından daha fazla yapılması mümkündür. Bu durum orada bulunsalar dahi ata binmediklerinde erkekler paydan mahrum edildiklerinde böyledir. Fakat bu görüşe karşı delil şudur ki Resûlullah'ın (s.a.) ashabı Nadiroğulları'na karşı ne yaya ne de atlı olarak savaşmışlardır. Eğer savaşa ihtiyaç duysalardı atlara da ihtiyaç duyarlardı. Dolayısıyla onlar Nadiroğulları'na karşı savaşmadıklarından söz konusu ganimetten de bir hak elde etmemişlerdir. Yüce Allah söz konusu fethin kolaylığı ve onların Nadiroğulları'na karşı deve ve atlarla savaşmadıklarını hatırlatmıştır. Eğer bir şehre karşı savaşılmayıp, buradan ganimet elde edilirse bu ganimet müslümanların yararına harcanır. Bunda belirlenmiş paylar uygulanmaz. Dolayısıyla Nadiroğulları'ndan elde edilen mallar sadece Resûlullah'a aitti. O, bundan eşlerinin nafakalarını alır, geri kalanını müslümanların yararına harcardı. Eğer Nadiroğulları'na karşı Resûlullah ve ashâbının yaya olarak savaşacağı bir savaşa ihtiyaç duyulsaydı, onların elde ettikleri ganimetlerde belirlenmiş taksim uygulanırdı. Bunun delili şudur ki; o dönemlerde müslümanlardan bir topluluk, ahalisi müşrik herhangi bir şehre yaya olarak savaş açtıklarında, bundan elde edilen ganimetler süvari olarak açılan savaşta olduğu gibi taksim edilirdi. Yine bunun delillerinden biri şudur: Eğer savaşta yayalar süvarilerle birlikteyseler, süvarilere özel olarak taksim edildiği gibi ganimetler yayalara da taksim edilir. Eğer ganimet attan dolayı paylaştırılıyorsa yayaya bundan bir pay verilmez. Zira onların atları yoktur. Bu durum Ebû Yûsuf'un görüşü olarak belirttiğimiz görüşü çürütmektedir.

Allah'a iman etmişseniz. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bu beyan, "Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın"[192] meâlindeki beyanın sılasıdır. Sonra Cenâb-ı Hak "Yüz çevirirlerse bilin ki Al-

---

[191] "Allah'ın onlardan alıp resûlüne fey olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz. Ama Allah elçilerini dilediği kimselere üstün kılar. Allah her şeye kādirdir" (el-Haşr, 59/6).

[192] el-Enfâl, 8/39.

230 lah sizin mevlânızdır"[193] buyurmuştur. Yani eğer onlar yüz çevirirlerse [§]sizler iman etmişsiniz ki Allah'ın sizin mevlânız olduğunu biliniz. Allah onların mevlâsı değildir. Bir grup âlim de şöyle demiştir: **Allah'a iman etmişseniz.** Bu beyan, onların mümin olmamaları halinde ganimetin geçerli olmaması ve yine mümin olmamaları durumunda ganimetin taksiminde adaletin gerekli olmaması konusunda bir şart değildir. Aksine bu beyan bir uyarı ve ikazdır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın"[194]; "O halde siz gerçek müminler iseniz Allah ve resûlüne itaat edin"[195]. Yani "Eğer mümin değilseler faizi bırakmaları gerekmez" anlamında değildir. Yine söz konusu beyan, "Eğer mümin değilseler itaat etmeleri gerekmez" anlamına gelmez. Fakat bizim belirttiğimiz anlamdadır. Dolayısıyla ilki de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize. Bu beyan hakkında denildi ki: **Kulumuza indirdiğimize.** Bedir günü Cenâb-ı Hakk'ın müminlere yardım etmek üzere gönderdiği melekler. Ayrıca Cenâb-ı Hak onların üzerine yağmur göndermişti ki bununla yer sertleşmiş, ayakların sağlam basamaması ve sabit kalamamasından sonra onların ayakları sağlam basmış ve sabitleşmişti. Susuzluktan sonra bu yağmur suyundan içmişler ve suya kanmışlardı. Zira müşrikler suyu daha önce tutmuşlardı. **Ayırım günü kulumuza indirdiğimize.** Yani Bedir günü. **Ayırım günü.** Denildi ki: Hak ve bâtıl arasındaki fark günü. Çünkü Cenâb-ı Hak Bedir gününü mûcize yapmıştır, şöyle ki o gün müminler sayı bakımından az, beden bakımından zayıf olmalarına ve kendilerinde savaş alet ve teçhizatı yoktu, düşmanın ise sayısı fazla ve kuvvetli idi, savaş alet ve teçhizatı vardı; buna rağmen müslümanlar müşriklere galip gelmişlerdir. Bu galibiyet müminlerin Allah'ın yardımı sayesinde müşrikleri yendiklerini bilmeleri içindir. Bu galibiyet, hak üzere olanı bâtıldan ayırmanın deliliydi. Yine denildi ki: **Ayırım günü.** Toplanma günü, yani Peygamber ve müminlerin müşriklerle karşılaşma günü. Ayrışma günü, yani müşriklerin müminlerden ayrıştıkları ve hezimete uğradıkları gün. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kıyâmet gününü "toplanma günü için sizi bir araya getireceği zaman"[196] meâlindeki beyanla toplanma ve ayrışma günü olarak isimlendir-
231 mesi gibidir. [§]Başka bir âyette Cenâb-ı Hak "Kıyâmet koptuğunda, işte o

[193] Bir sonraki âyet-i kerîme.
[194] el-Bakara, 2/278.
[195] el-Enfâl, 8/1.
[196] et-Tegâbun, 64/9.

gün insanlar birbirinden tamamen ayrılacaklar”[197] buyurmaktadır. Kıyâmet, bir durumda toplanma, başka bir durumda ayrışma günüdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلٰكِنْ لِيَقْضِيَ اللّٰهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾

42. “İki birlik karşılaştığı sırada siz vâdinin (Medine) ***daha yakın yamacında idiniz, onlar ise daha uzak olan yamaçta idiler, kervan da sizden daha aşağıda bulunuyordu. Eğer siz karşılaşma yeri ve zamanı hususunda anlaşma yapmaya çalışsaydınız aranızda ihtilâf çıkardı; fakat Allah, olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirmek için böyle yaptı; tâ ki ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın. Kuşkusuz Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir.”***

Siz vâdînin (Medine) daha yakın yamacında idiniz, onlar ise daha uzak olan yamaçta idiler. Bazı müfessirler dedi ki: Daha uzak yamaç, uzak olan vâdinin kenarı; daha yakın yamaç ise yakın olan vâdinin kenarıdır. Aynı şekilde İbn Kuteybe şöyle demiştir: “el-‘Udvetü” (العُدْوَة) yamaç, vâdinin yamacı demektir[198]. Ebû Avsece şöyle demiştir: “el-‘Udvetü” (العُدْوَة) vâdinin onların yakınındaki kenarı demektir. O demiştir ki: Sana yakın olduğundan yerküre “ed-dünya” (الدُّنْيا) olarak isimlendirilmiştir. Âhiret ise sonraya bırakıldığından böyle isimlendirilmiştir. Denildi ki: İbn Mesûd’un mushafında “Siz vâdinin yüksek tarafında, onlar vâdinin aşağı tarafında idiler” meâlindeki lafızlardan oluşmuştur. Ebû Muâz[199] şöyle demiştir: Udve kelimesi, “el-‘udvetü” (العُدْوَة) ve

---

197 er-Rûm, 30/14.

198 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 179.

199 Bükeyr b. Mârûf el-Esedî Ebû Muâz veya Ebu’l-Hasan en-Nisâbûrî. ed-Dâmeğânî de denilir (ö. 163/780). Tefsir sahibi bir âlim olup Nisâbur kadılığı yapmıştır. Sonra Şam’a yerleşmiştir. Ebû Hanîfe, Mukâtil ve başkalarından hadis rivayetinde bulunmuştur (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, I, 434; Süyûtî, *Tabakātü’l-müfessirîn*, I, 42).

"el-'idvetü" (العِدْوَة) diye iki şekilde okunur[200]. "er-Rakbu" (الرَّكْب), "er-Rukbânu" (الرُّكْبان), "er-Rikâbu" (الركاب) ve "er-Râkibûne" (الراكبون) tüm bunlar birer okuyuştur. Hafsa'nın mushafında âyet "iz entüm bi'l-'udveti'l-kusyâ" (إذ أنتم بالعدوة القُصْيا) şeklindedir.[201] Bazıları şöyle demiştir: **Siz**, müminler topluluğu **vâdinin yakın yamacındaydınız**. Vâdinin aşağısında Medine tarafındaki kenarda. **Onlar ise daha uzak olan yamaçta idiler.** Mekke tarafındaki diğer kenarda. Yani Mekke müşrikleri.

Kervan da sizden daha aşağıda bulunuyordu. Yani kervan sahipleri deniz kenarındaydılar veya su üzerindeydiler. Katâde şöyle demiştir: Allah, müşrikleri ve müslümanları herhangi bir sözleşme olmaksızın Bedir'de karşılaştırmıştır. İki grup vâdinin iki tarafındaydı. Müslümanlar vâdinin yukarısında **232** [§]müşrikler ise aşağı tarafındaydılar. **Kervan da sizden daha aşağıda bulunuyordu.** Ebû Süfyân kervanla deniz yönüne hareket etmişti[202]. Denildi ki: Belirttiğimiz üzere siz şehrin yakın tarafında, onlar ise Mekke yönünde şehrin uzak tarafındaydı.

Eğer siz karşılaşma yeri ve zamanı hususunda antlaşma yapmaya çalışsaydınız aranızda ihtilâf çıkardı. Bu beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani eğer siz savaşa kervansız çıkacağınızı bilseydiniz savaşa hazırlık yapmak için bir antlaşma yapmaksızın çıkmazdınız. Dolayısıyla ya savaşa çıkma veya antlaşmanın kendisi sebebiyle aranızda ihtilâf çıkardı, ya savaşa çıkıyorsunuz veya çıkmıyorsunuz yahut da sizden bazıları sözleşme vaktinde çıkmayı ertelerdi, şeklinde bir ihtilaf olurdu bu.

Fakat Allah, olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirmek için böyle yaptı. Bu beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Allah, yardım ve zafer vâdini yerine getirmek için böyle yaptı. Veya şu anlama gelebilir: **Allah,** ilminde **olacak olan şeyi gerçekleştirmek için böyle yaptı.** İki topluluktan biri sizindir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Allah'ın vâdi olacaktır, yani yerine getirilecektir. Buradaki gerçekleştirme fiilinin ilk varetme ve yaratma anlamına gelmesi de mümkündür. Yani şu anlama gelir: Fakat Allah var olacağını bildiği şeyi yaratmak veya var olacağını bildiği şeye dair hüküm vermek için böyle yaptı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

200 Bu iki okuyuş mütevatir kırâatlardandır. Kırâat âlimlerinden İbn Kesîr, Ebû Amr ve Yâkūb "ayn" harfini kesreli, diğerleri "ayn" harfini ötreli okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 276).

201 Bu kırâat Zeyd b. Ali'ye nispet edilmiştir (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, X, 6).

202 Bu anlama gelen rivayet mevcuttur (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 10; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 74).

Tâ ki ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Tâ ki inkâr eden Resûlullah'ın hak üzere ve söylediklerinde doğru olduğuna ilişkin delile dayanarak inkâr etsin ve iman edenin bunun gibi delile bağlı olarak iman etsin. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Tâ ki ölenin niçin öldüğü ortaya çıksın.** O demiştir ki: Tâ ki ölenin niçin öldüğü ortaya çıksın. **Yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın.** O şöyle demektedir: Yani dayandığı delil ve açıklama. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan şuna dayanmaktadır: Resûlullah (s.a.) onlara hissî mûcizeler göstermişti, onlar ise onu sihirbaz olarak nitelemişlerdi[203]. [§]Yine Resûlullah onlara, kendi kitaplarında bulunan geçmiş peygamberler hakkında bilgi vermiş, onlar ise "Bu Kur'ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir"[204], "bu, kendisine bazı şeyler öğretilmiş biri, bir deli!"[205] ve "kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor"[206] demişlerdir. Resûlullah onların, Allah'ı bırakıp putlara tapma gibi yapmış oldukları davranışların tümüne muhalefet ediyor, onları bazı şeylerle korkutuyor ve tehdit ediyordu. Ayrıca o, onlardan korkmuyordu. Halbuki onlar önderler ve ileri gelenlerdi; onların emir ve yasaklarına deliler dışında hiç kimse muhalefet etmiyordu. Dolayısıyla Resûlullah'ın, tüm işlerinde kendilerine muhalefet ettiğini gördüklerinde ona delilik nispet etmişler; "sihirbaz, deli ve öğretilmiş bir deli"[207] demişlerdir. Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a büyük bir mûcize vermeyi diledi tâ ki onların, daha önce O'na nispet ettikleri niteliklerden hiçbir şeyi nispet edemesinler. Yine Cenâb-ı Hak, söz konusu kimselerin, müminlerin zayıflığını ve sayılarının azlığını; kendilerinin ise güçlerini ve sayılarının fazlalığını bilmelerinden sonra müminlere Bedir günü yardım ve fetih vâdinde bulunmuştur ki bundan sonra yaşayanın (iman edenin) hayatı (imanı) bir delile dayanmış olsun; ölenin (inkâr edenin) ölümü (inkârı) de böyle olsun. Her ne kadar onda birçok delil olsa da durum böyledir ki onlar inat etmemiş ve aklen büyüklenmemiş olsalardı tek bir delil dahi yeterli olurdu.

233

Eğer denilirse ki: Onlar bunu tümüyle bildikleri ve bizzat yaşadıkları halde başından sonuna bu kıssanın anlatılmasının hikmeti nedir?

---

203 "Şimdi bunlar da kendilerine aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar ve bu inkârcılar şöyle diyorlar: Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır" (Sâd, 38/4). Bu mânada birçok âyet vardır.

204 el-En'âm, 6/25.

205 ed-Duhân, 44/14.

206 en-Nahl, 16/103.

207 ed-Duhân 44/14.

Buna şöyle cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak müminlere, zayıflık, sayı bakımından azlık, korku, savaş ve çatışma teçhizatının olmayışı; düşmanların sayı bakımından çokluğu, güçleri, savaş ve çatışma araçlarının oluşu gibi bulundukları konumu hatırlatmaktadır ki insanlar yardım ve zaferin çokluk, güç ve teçhizat üstünlüğüne dayanmadığını, aksine Allah sayesinde gerçekleştiğini bilsinler. [§]Cenâb-ı Hak, insanlar çokluğa güvenmesin, güce dayanmasın, azlıktan dolayı kendilerini zayıf görmesin ve O'ndan başkasından korkmasın diye bu durumu bildirmiştir. Bunun yanı sıra yüce Allah, başlarına gelen hezimet ve yenilginin kendilerinin günahından veya çokluktan kaynaklanan bir beğenme, güç ve savaş teçhizatına güvenmekten dolayı olduğunu bilsinler diye bunu haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

234

اِذْ يُرِيكَهُمُ اللّٰهُ فٖى مَنَامِكَ قَلٖيلًاۜ وَلَوْ اَرٰيكَهُمْ كَثٖيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِى الْاَمْرِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَۜ اِنَّهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾

43. "Allah rüyanda onları sana az olarak göstermişti, eğer onları sana çok gösterseydi korkup çekinirdiniz, savaşma konusunda görüşleriniz çelişirdi, fakat Allah korudu. Şüphe yok ki O kalplerin gizlediğini eksiksiz bilmektedir."

Allah rüyanda onları sana az olarak göstermişti. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürüldü. Bazıları şöyle demiştir: **Rüyanda az olarak.** Bizzat rüyada. Yüce Allah resûlüne rüyasında müşrikleri az göstermişti. Resûlullah ashâbına gördüğü rüyayı haber vermişti. Onlar da şöyle demişlerdir: "Resûlullah'ın rüyası haktır. Durum onların çok olduğuna dair bize ulaşan haber gibi değildir." Nihayetinde onlar Bedir'de karşılaştıklarında Allah, Resûlullah'ın rüyasını doğrulamak üzere onları müminlerin gözünde az gösterdi[208]. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Allah rüyanda onları sana az olarak göstermişti.** Yani uyuduğun gözlerinde. Bu durum uyanıklık halindedir[209]. Çünkü Resûlullah'ın "gözlerim uyur, fakat kalbim uyumaz" buyurduğu nakledilmiştir[210]. Kuşkusuz Allah, uykuya kendileriyle daldığı gözlerle, yani yüzde bulunan iki gözle, Resûlullah'a onları gösterdi. Bunlar da yüzdeki gözlerdir.

208 Muhtasar bir şekilde Mücâhid'den rivayet edilmiştir (Taberî, *Tefsîr*, X, 12; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 74).

209 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, X, 6.

210 Buhârî, "Menâkıb", 24; Müslim, "Salâtü'l-musâfirîn", 125.

İbn Mesûd'dan rivayet edilen şu ifadeler de buna işaret etmektedir: Onlar Bedir günü bizim gözlerimizde az göründüler, tâ ki bir arkadaşıma "Sen onları yetmiş kişi mi görüyorsun?" dedim. O da "Onları yüz kişi olarak görüyorum" dedi. Nihayetinde onlardan birini aldık ve ona durumu sorduk. O "bin kişiydik" dedi[211]. Eğer âyetin yorumu bu ikincisiyse Cenâb-ı Hak onları resûlüne uyanıklık halinde uyku organıyla az göstermiştir. Bu âyetin zâhiridir. Eğer Resûlullah'a onları gerçekte rüyada göstermişse biri şöyle diyebilir: Resûlullah'ın rüyası vahiydir. Dolayısıyla onlar çok olduğu halde Cenâb-ı Hak, onları hakikate aykırı bir şekilde nasıl az gösterir? Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak Resûlullah'a onların hepsini değil, bir kısmını göstermiştir. Dolayısıyla bu, ona göstermiş olduğu hakikattir ve bu kısım azdır. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Her [235] ne kadar Resûlullah'a nispet ediliyorsa da, Allah'ın müşrikleri ashâbına az göstermiş olması mümkündür. Bunun delili âyetin sonunda yapılan açıklamadır. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "O, karşılaştığınız sırada da sizin gözünüzde onları az gösteriyordu"[212]. Bu gibi beyanlar Kur'ân'da çoktur. Cenâb-ı Hak resûlüne hitap ediyor, bundan kastedilen ise başkasıdır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme!"[213] buyurmaktadır. Halbuki bilinmektedir ki bu âyetin nüzulü onun anne-babasının vefatından sonradır.

Eğer onları sana çok gösterseydi korkup çekinirdiniz. Yani korkardınız. Ve savaş konusunda ihtilaf ederdiniz. Yani savaş ve çarpışma konusunda görüşleriniz farklı olurdu. **Fakat Allah korudu.** Denildi ki: **Korudu** ve müslümanların işlerini düşmanlarına karşı tamamladı. Böylelikle onları hezimete uğrattı ve düşmanlarına karşı müminlere yardım etti. **Korudu** beyanının şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani müslümanlar yardım istediklerinde Cenâb-ı Hak onlara yardım ve zaferle karşılık vermiştir. **Şüphe yok ki O kalplerin gizlediğini eksiksiz bilmektedir.** Yani O, müminlerin kalplerindeki korku ve çekinmeyi, ayrıca düşmanların durumunu bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٤٤﴾

---

211 Taberî, *Tefsîr*, X, 13-14; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 74.

212 Bir sonraki âyet-i kerîme.

213 el-İsrâ, 17/23.

44. "O, karşılaştığınız sırada da sizin gözünüzde onları az gösteriyordu, onların gözünde de sizi az gösteriyordu ki, Allah olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirsin; zaten bütün işler Allah'a döner."

O, karşılaştığınız sırada da sizin gözünüzde onları az gösteriyordu, onların gözünde de sizi az gösteriyordu. Sizin gözünüzde onları az gösteriyordu. Bu beyanın, onların melekleri kendilerine yardımcı olarak görmeleri anlamına gelmesi mümkündür. Zira Cenâb-ı Hak onlara melekler aracılığıyla yardım vâdetmişti. Düşman, melekler orada bulunduğunda az görünmüştür. Onlar esasen çok olsalar da melekler orada bulununca az olmuşlardır. Dolayısıyla oldukları haliyle onları az gördüler. Cenâb-ı Hak bunları da ötekilerin gözünde az gösterdi. Çünkü onlar zaten böylece az idiler. Dolayısıyla oldukları haliyle onları gördüler. Melekleri ise göremediler. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bunları ötekilerin gözünde az göstermiş; ötekileri de bunların gözünde az göstermiştir ki karşılaştıklarında bir kısmı diğerlerine saldırsın ve bir kısmı diğerlerine karşı savaşa cesaret etsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

236 **[§]Ki, Allah olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirsin.** Bu, belirttiğimiz üzere Cenâb-ı Hakk'ın müminlere vâdettiği yardım ve zaferin; ötekilere vâdettiği hezimet ve yenilginin yerine getirilmesi anlamındadır. Rivayette belirtildiğine göre "Yakında o topluluk da yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar"[214] meâlindeki ilâhî beyan Bedir hakkındadır[215]. Bu hususta Cenâb-ı Hak onlara bunu vâdetmiştir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Allah'ın vâdi mutlaka yerine gelecektir"[216]. **Allah yerine getirsin diye.** Yani Allah olacağını bildiği şeyi yaratsın ve varetsin diye; veya olacağını bildiği şekliyle hak ile bâtılı birbirinden ayırsın diye. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Allah,** ilminde **olacak olan işi yerine getirsin diye.** O, şöyle demektedir: Mutlaka olacak olan bir işi zorunlu kılmaktadır ki İslâm'ı ve müslümanları yardımla aziz kılsın; öldürülme ve hezimetle şirki ve müşrikleri zelil kılsın. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu yorum bizim belirttiğimize yakındır.

Zaten bütün işler Allah'a döner. Yani işlerin düzenlenmesi ve takdiri Allah'a döner. Bu dünyada da âhirette de bu konudaki düzenleme ona aittir. Bazı rivayetlerde aktarıldığına göre Ebû Cehil Bedir'de müminlerin azlığını görünce "Allah and olsun ki bu günden sonra Allah'a ibadet edilmeyecektir"

---

214 el-Kamer, 54/45.

215 Buhârî, "Cihâd", 89; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 680-681.

216 el-Müzzemmil, 73/18.

demiştir[217]. Cenâb-ı Hak, onu yalancı çıkarmış ve onun canını almıştır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak **zaten bütün işler Allah'a döner;** insanlara dönmez buyurmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.* Bedir hadisesi başından sonuna kadar bir mûcizeydi. Öyle ki inat eden ve akıl bakımından büyüklenen kimseler dışında herkes bunu bilmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَقٖيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثٖيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿٤٥﴾

45. "Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun."

Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz. Denildi ki: "el-fietü" (الفئة) kelimesi kendisine doğru yönelinen topluluğun ismidir. Bu kelime "fey'" (الفیء) kökündendir. Bu, dönüş demektir. Yani ona doğru dönüyorlar. Cenâb-ı Hak burada "fietü" (الفئة) kavramını daha önceki âyette ise bunun yerine "zahf" (الزحف) kavramını kullanmıştır ki söz konusu âyet "Ey müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya geldiğinizde"[218] meâlindeki ilâhî beyandır. [§]Cenâb-ı Hak "Onlara arkanızı dönüp kaçmayın" beyanıyla arkalarını dönüp kaçmayı bunlara yasaklamıştır. Burada da **sebat ediniz** buyurmuştur ki arkayı dönüp kaçmanın yasaklanmasında sebat etme emrinin bulunduğu; sebat emrinde de arkayı dönüp kaçma yasağının var olduğu bilinsin. Dolayısıyla bir şeyin yasaklanması zıddının emredilmesi; bir şeyin emredilmesi de zıddının yasaklanması demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* 237

Allah'ı çokça anınız. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiştir: **Allah'ı çokça anınız.** Yani Allah'ı, sizi kendisine ibadet edenlerden yapması ve size yardım vâdinde bulunması sebebiyle anınız; çokluğa bakmayınız ki zafere ulaşasınız. Bu beyan şu anlama da gelebilir: Sizin canlarınızdan ve mallarınızdan O'nun sahip olduğu şeylerde **Allah'ı anınız.** Yani sizin canlarınız ve mallarınız O'nundur. O, eğer dilerse bunları sizin O'na yaklaşacağınız bir şekilde sizden alır. Dolayısıyla buna göre Allah'ı anınız. Bu, şu ilâhî beyanda bildi-

---

217 Katâde'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 21).

218 "Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın" (el-Enfâl, 8/15).

rilen durumdur: "Allah, müminlerin canlarını ve mallarını satın almıştır"[219]. Yine **Allah'ı çokça anınız** meâlindeki beyanın Cenâb-ı Hakk'ın size bahşettiği nimetler hakkında olması da mümkündür. Yahut Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Âlemlerin Rabb'inin huzurunda durduğunuzu hatırlayın. Bu da sizi günahlardan ve emirlerine karşı çıkmaktan koruduğu şeydir. Yine bunda kendisine itaate teşvik edecek hususlar vardır. Dolayısıyla bu yoruma göre anlam, nimetlerin anılması emridir. Ayrıca bu beyan, Allah'ı dille anma (zikretme) emri anlamına da gelebilir. Bu, savaşa dair yardım dilenecek bazı hususlardır. **Ki kurtuluşa eresiniz.** Yardım ve zaferle kurtuluşa ermeniz için. Veya **kurtuluşa eresiniz.** Yani zafere ulaşasınız.

وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٤٦﴾

46. "Allah ve resûlüne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden kaçırırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenleri sever."

Allah ve resûlüne itaat edin. Allah'a size emrettiği cihat ve düşmana karşı sebat etmekte; resûlüne de yerinizde durma, sebat, ihtilafları ve savaş konusunda çekişmeyi terketmekte itaat edin. Bu savaş konusunda yardım dilenecek bazı hususlardır. **Birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız.** Yani Resûlullah'la (s.a.) [§]savaş konusunda size emrettikleri ve yasakladıkları hususlarda çekişmeyin. Tıpkı "Doğru olan apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi bu konuda seninle tartışıyorlardı"[220] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Çünkü siz çekiştiğinizde ihtilafa düşersiniz, ihtilafa düştüğünüzde ayrışırsınız, ayrıştığınızda da zayıflar ve korkarsınız. Bu durumda size yardım edilmez ve siz düşmanlarınıza karşı zafer elde edemezsiniz. Aksine düşmanlarınız size karşı zafer elde eder. Şöyle de denilebilir: **Birbirinize düşmeyin.** Çünkü eğer çekişirseniz birbirinizden nefret edersiniz. Bu nefret sizi cihaddan alıkoyar ve böylelikle düşmana karşı cihat terkedilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

238

---

219 "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur" (et-Tevbe, 9/111).

220 el-Enfâl, 8/6.

Zaferi elden kaçırırsınız. Bazı âlimler şöyle demiştir: Yardımınız ve zaferiniz ortadan kalkar. Bazıları da şöyle demiştir: Sizin devletinizin kuvveti ortadan kalkar. "Rîhukum" (ريحكم) sözcüğü şu anlama da gelebilir: Yardım edildiğiniz rüzgâr. Bu Resûlullah'tan nakledilen "Bana saba rüzgârıyla yardım edildi; Âd kavmi ise 'debûr' ile helâk edildi"[221] meâlindeki hadise dayanır. Bu, bildirilen şu beyandaki durumdur: "Onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik"[222].

Sabredin. Cihada ve düşmanlarınızla savaşmaya sabredin. **Kuşkusuz Allah sabredenlerle beraberdir.** Onlara yönelik yardım ve zafer ile. Bu âyette Cenâb-ı Hak'tan müminlere yönelik belirttiğimiz konularda bir eğitim ve öğretim vardır. Yani savaş, çatışma yöntemleri ve düşmana karşı cihat konularında. Çünkü Cenâb-ı Hak onlara, sebat etmeyi ve Allah'ı anmayı (zikir) emretti; çekişmeyi ve ihtilafa düşmeyi ise yasakladı. Bu, düşmanlarına karşı zafer elde etmede yardım istenilen bazı hususlardır.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٤٧﴾

[§]*47.* ***"İnsanları Allah yolundan engellemek üzere taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından*** (savaşa) ***çıkıp gelenler gibi olmayın; Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır."*** 239

Taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından (savaşa) çıkıp gelenler gibi olmayın. Taşkınlık yaparak. Yani Allah'ın nimetlerine nankörlük ederek. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı"[223]. Buna göre bunlar da yurtlarından Allah'ın nimetlerine nankörlük ederek çıktılar, çünkü onlar Muhammed'le (s.a.) savaşmaya çıktılar. O ise Allah'ın insanlar için en büyük nimetlerindendir. Onlar bu nimete nankörlük etmişlerdir. Zira onunla savaşmak için çıkmışlardır. Aynı şekilde "Oysa biz, bolluk içinde azmış nice şehir

---

221 Buhârî "İstiskâ", 26; Müslim "Salâtü'l-İstiskâ", 17.

222 "Ey iman edenler! Allah'ın size şu lutfunu hatırlayın: Üzerinize düşman ordusu gelmişti de onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik. Allah bütün yaptıklarınızı görmekte idi." (el-Ahzâb, 33/9).

223 en-Nahl, 16/112.

halkını helâk etmişizdir”[224] meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demişlerdir: Yani nankörlük etmiş nice şehir halkını. **Taşkınlık yaparak.** Nankörlük ederek ve büyüklenerek. Yani büyüklenerek ve nankörlük ederek çıktılar. **Gösteriş yaparak.** Onların yapmış oldukları gösterişin iki şekilde olması mümkündür. Bunlardan biri din konusunda gösteriş yapmalarıdır. Çünkü onlar dediler ki; “Allah’ım en doğru yolda olanımıza, akrabalarına en iyi davrananımıza ve en misafirperverimize yardım et!” Onlara göre kendileri hak üzere, müminler ise bâtıl üzere olanlardır. Onların yapmış oldukları gösterişin dünyevî konularda olması da mümkündür. Çünkü onlar servet, mal, hazırlık ve kuvvet sahibi kimselerdi. Dolayısıyla onlar insanlara gösteriş yaparak çıktılar. **Gösteriş yaparak.** Çünkü onlar kendilerine göre şerefli kimselerdi. Dolayısıyla insanlara gösteriş yaparak çıktılar. **İnsanları Allah yolundan engellemek üzere.** Yani insanları Allah’ın dininden engellemek üzere. Cenâb-ı Hak, bu kâfirlerin belirtilen sebeple savaşa çıktıklarını bildirmiştir. Dolayısıyla bunda, bu durumun tam tersi bir şekilde çıkmalarına dair müminlere emir vardır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Siz Allah’ın nimetlerine şükrederek, O’nun lütfunu kabul ederek, mütevazi olarak, dini sadece O’na has kılarak ve insanları O’nun dinine davet ederek çıkınız; siz onların çıktıkları halin tam tersi bir halde çıkınız.

Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır. Yani ilmi onları kuşatmıştır. Hiçbir şey O’nun ilminin dışına çıkmaz veya hiçbir şey O’nun hükümranlığından kurtulamaz ve bunun dışına çıkamaz. **Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır.** **240** Bu beyan iki anlama gelir. [§]Bunlardan biri şudur: Allah, onların Resûlullah’a yönelik yapmış oldukları düzenbazlıkları, hileleri ve tuzakları onu müdafaa etme ve ona yardım etmek için kuşatmıştır. İkincisi şudur: Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır. Yani onların karşılığını verir ve O’ndan hiçbir şey kaçmaz. Bu anlam, tehdit (vaîd) üzeredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾

[224] el-Kasas, 28/58.

48. "O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve 'bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım' demişti. Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve 'şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum, Allah'ın cezası çetindir' dedi."

O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermişti. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Şeytan onlara yaptıklarını** vesveselerle **güzel göstermişti. Ve 'bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur' demişti.** Şeytan bunu onlara telkin ettiğinde şu vesveseleri söylemiştir: Siz Allah'ın harem yaptığı yerin ehlisiniz, O'nun evinin koruyucusu ve sakinisiniz. Dolayısıyla onlara şöyle demektedir: Allah, daha önceki dönemlerde olduğu gibi şimdi de bunların, yani Muhammed'in (s.a.) ashâbının belâsını sizden giderecektir.

Ben de sizin yanınızdayım. Denildi ki: Sizin yanınızda olan ve size yardım eden benim. Bu yoruma göre **ben de sizin yanınızdayım** meâlindeki beyanda sanki Allah'tan haber verilerek onlara daha önce defalarca olduğu gibi şimdi de yardım edeceği bildirilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Şeytan Sürâka b. Mâlik b. Cuʿşum denilen bir adam suretinde görünmüş ve onlara gelerek şöyle demiştir: Onları tümüyle yok edinceye kadar dönmeyin. Siz çoksunuz, düşmanınız ise azdır. Böylelikle sizin dışınızdaki insanlar da güvende olacaklardır. O, buna benzer sözler söylemiştir[225]. İlk yorum sahipleri bunun mümkün olmadığını söylemişlerdir. Çünkü Mekkeliler güç, kudret ve kuvvet sahibiydi. Dolayısıyla onlar belirttiğimiz niteliklere haizken kendilerinden daha aşağı konumdaki bir adamın görüşlerini benimsemeleri mümkün değildir. [§]Bu **241** yoruma göre -yani başka bir surette bulunması- **ben de sizin yanınızdayım** meâlindeki beyan bazı rivayetlerde nakledilen şu anlama gelir: Buna göre Ebû Cehil ve arkadaşları uzaklaşarak kendi aralarında istişare ettikleri bir sırada İblis onlara Sürâka suretinde gelmiştir. Onlar ise şeytandan kaçınmış ve geri durmuşlardır. Şeytan onların bu durumunu görünce **ben de sizin yanınızdayım** demiştir. Nitekim şeytan onların yanındaydı. Bu kimselerin yorumu âyetin sonunda bildirilene daha yakın anlamdadır.

---

225 Bu mânada birçok rivayet vardır. Kureyş kabilesiyle Benî Bekir kabilesi arasında düşmanlık vardı. Onlar da Benî Bekir kabilesinin bu fırsattan yararlanarak arkadan kendilerine saldıracaklarından korktular. Bundan dolayı şeytan onlara Benî Bekir kabilesinin asil ve güvenilir kişilerinden Sürâka suretinde görünmüştür (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 18-20; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 77-78). Sürâka b. Mâlik, Resûlullah Mekke'den hicret için çıktığında onu takip ettiğine dair kıssasıyla bilinmektedir. Söz konusu hadisede atının ayakları kuma batmıştı. O, Mekke'nin fethiyle müslüman olanlardandır (ö. 24/644) (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 426; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 229).

Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı. Yani kaçınarak, yüzünü onlara dönerek geri dönmüş ve şöyle demiştir: **Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah’tan korkuyorum, Allah’ın cezası çetindir.** Eğer cezalandırırsa. Denildi ki: O, Cebrâîl’i inen meleklerle birlikte görmüş ve onlardan korkmuştur. Bunda şeytanın belirli günden[226] önce de yok olmaktan korktuğuna ilişkin delil vardır.

إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَٰؤُلَاءِ دِينُهُمْ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾

49. “O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, “Bunları dinleri aldattı” diyorlardı. Oysa her kim Allah’a güvenir ve dayanırsa bilir ki O izzet ve hikmet sahibidir.”

O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar diyorlardı ki. Bazıları şöyle demiştir: **Kalpleri çürük olanlar**, müşriklerdir. **Bunları dinleri aldattı.** Hasan-ı Basrî’nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: **O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar diyorlardı ki.** Bunlar Bedir günü savaşa katılmamış bir topluluktur, dolayısıyla münafık olarak nitelenmişlerdir[227]. Müfessirlerin bir kısmı ise şöyle demiştir: Bunlar Mekke’de müslüman olmuş bir topluluktu, orada müşriklerle birlikte kalmışlar ve Medine’ye hicret etmemişlerdi. Mekke’nin kâfirleri Bedir savaşına çıktıklarında, bunlar da onlarla birlikte çıkmışlardır. Bunlar müminlerin sayıca azlığını ve zayıflığını görünce dinlerinde şüpheye düşmüş ve kuşku duymuşlar [§]ve **bunları dinleri aldattı** demişlerdir. Onlar bununla Hz. Muhammed’in (s.a.) ashâbını kastetmişlerdir[228]. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Oysa her kim Allah’a güvenir ve dayanırsa,** dolayısıyla Bedir’de yardım konusunda O’nun vâdine güvenirse -çünkü onlar “Bunları dinleri aldattı” diyorlardı- **bilir ki O izzet sahibidir.** Hiçbir şey O’nu aciz bırakamaz. **Bunları dinleri aldattı.** Çünkü bunların bir hazırlığı bulunmadığı gibi silâh ve benzeri savaş teçhizatı da yoktu. Dolayısıyla bunlar sadece dinlerinin gücü aracılığıyla savaşmaktaydılar.

242

---

226 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: “Allah, ‘vakti (katımızda) bilinen bir güne kadar mühlet verilmiş olanlardansın’ buyurdu” (el-Hicr, 15/37-38).

227 Taberî, *Tefsîr*, X, 21; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 79.

228 Kelbî ve başkaları tarafından rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 21; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 79).

O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, "Bunları dinleri aldattı" diyorlardı. Eğer bize denilirse ki: Kur'ân'da münafıkların sözünden bahsedilmesinin hikmeti nedir? Tâ ki biz namazda bunu okuyoruz. Buna şöyle cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu söz, bizim, dinin onların kalbindeki konumunun yüceliği ve değerinin önemini bilmemiz için bildirilmiştir. Burada müminlerin kalplerini kastediyorum. Nitekim onlar zayıflıklarına, sayıca az olmalarına ve düşmanlarının da çokluğuna ve kuvvetlerine rağmen düşmanlarına karşı savaşa çıkmakla kendilerini ölüme atmışlardır. Onlar bunları dinlerinin selâmetini umarak yapmışlardır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunu bize onların kalplerinde dinin konumunun yüceliğini bilmemiz için bildirmektedir ki bizim kalbimizde de dinin konumu onların kalbindeki değerinin benzeri olsun. **O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, "Bunları dinleri aldattı" diyorlardı** meâlindeki beyanda Hz. Muhammed'in (s.a.) nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Çünkü onlar bunu kendi aralarında sır olarak söylemişlerdi. Cenâb-ı Hak resûlüne bunu bildirdi ki onun, bunu Allah katından öğrendiği bilinsin.

Yine **kalpleri çürük olanlar** meâlindeki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar müşriklerdir. Münafıklar ve müşrikler müminlere **bunları dinleri aldattı** demişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Bunlar müslüman olmuş bir topluluktur. Bunlar müslümanlıkta ve dine itaatte zayıf kimselerdi. Bedir'e savaşa çıkıp Resûlullah'ın ashâbının zayıf olduklarını, öteki topluluğun ise kuvvetini görünce dediler ki **bunları dinleri aldattı.** Bazı kıssalarda rivayet edildiğine göre bir topluluk Mekke'de müslüman olmuştu, daha sonra bunlar müşriklerle birlikte ikamet etmişler, Medine'ye hicret etmemişlerdi. Mekke kâfirleri Bedir savaşına çıktıklarında bunlar da onlarla birlikte çıkmışlardır. Burada müslümanların azlığını görünce dinlerinde şüpheye düşmüş ve kuşku duymuşlardır. Dolayısıyla münafıklarla birlikte **bunları dinleri aldattı** demişlerdir. Bunlar, bu sözleriyle Resûlullah'ın ashâbını kastetmişlerdir. Cenâb-ı Hak ise şöyle buyurmuştur: Müminlerden **her kim Allah'a güvenir ve dayanırsa,** dolayısıyla da Bedir'de yardım konusunda O'na güvenirse. Çünkü onlar **bunları dinleri aldattı** demişlerdir.

[§]O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar diyorlardı ki. Başka bir âyette[229] Cenâb-ı Hakk'ın açıkladığına göre bunların münafıklar olması uygundur. Eğer buna göre yorumlanırsa âyet, "vav" (و) harfinin düşürülmesi şeklinde olur. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Kalpleri çürük olan **243**

---

[229] Müellif, şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Kalplerinde bir bozukluk vardır, Allah da onlardaki bozukluğu arttırmıştır. Yalan söylemeleri yüzünden, kendilerine acı veren bir azap da vardır" (el-Bakara, 2/10).

münafıklar diyorlardı ki. Yoksa şöyle denilir: Münafıklar gerçekte küfrü gizleyen kimselerdir. Kalpleri çürük olanlar, küfrü gizlemeyen kimselerdir. Fakat bunlar şüpheye düşmüşlerdir. Yine bunlar vâdedilen şeyin geciktiğini gördükten sonra kendilerinde şüphe ortaya çıkmaz.

Bunları dinleri aldattı. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Onlar dediler ki: Resûlullah'ın (s.a.) onlara vâdettiği dünyadaki fetihler ve yardım gibi hususlar, bunları aldattı. Diyorlar ki: Fetih ve yardım gibi vâdedilen hususlar **bunları aldattı**. İkinci olarak onlar diyorlar ki: Devamlı nimet ve ebedî hayat gibi âhiret için vâdedilen hususlar, **bunları aldattı.** Dolayısıyla bu iki yorumdan biri âhiret hayatında vâdedilen hususlar hakkındadır. Bu da İslâm'la olmaktadır. İkincisi dünyada vâdedilen hususlar hakkındadır. Bu da belirtmiş olduğumuz fetih ve yardımdır. **Bunları dinleri aldattı.** Çünkü bunlar dinlerinin selâmeti için atalarını, evlatlarını ve bütün arzularını terketmiş, canlarını savaş için ortaya atmışlardır. Bundan dolayı dediler ki: **Bunları dinleri aldattı.** Çünkü bunların canlarını savaş için ortaya atmaları ve savaşa çıkmaları ancak dinlerine ilişkin şefkatleri ve korkularıdır. Bir diğer husus da bunların, canlarını ortaya atmakla âhiretteki ebedî hayatı talep etmeleridir. Dolayısıyla dediler ki: **Bunları dinleri aldattı.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Oysa her kim Allah'a güvenir ve dayanırsa. Yani -müfessirlerin belirttiği üzere- Bedir savaşı ve bundaki yardım hakkında Allah'a güvenirse. **Bilir ki O izzet sahibidir.** Hiçbir şey onu aciz bırakamaz. O, dilediğini yardım etmek suretiyle aziz kılar; dilediğini ise öldürme ve hezimet ile zelil kılar. Diğer bir yorum da şudur: **Her kim** bütün işlerinde **Allah'a güvenir ve dayanırsa** ve işlerini ona havale ederse. *En doğrusunu Allah bilir.* **O izzet ve hikmet sahibidir.** Bu bağlamdaki "Azîz", üstün anlamındadır. Öldürme emri vermek suretiyle hikmet sahibidir.

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذ۪ينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْۚ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَر۪يقِ ﴿٥٠﴾

244 **[§]*50. "Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura, 'Tadın bakalım yangın azabını!' diyerek canlarını alırken bir görseydin!"***

Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura canlarını alırken bir görseydin. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, "İnsanları Allah yolundan engellemek üzere taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından (savaşa) çıkıp

gelenler gibi olmayın"[230] meâlindeki ilâhî beyanının karşılığıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **İnkâr edenlerin canlarını alırken bir görseydin.** Yani inkâr edenlerin canları alınırken. Onların canları nasıl alınıyor ve nasıl yüzlerine ve arkalarına vuruluyor. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Onların canlarının alındığı hali ve inen azabı görseydin, Allah'ın yolundan engellemek, müminlere karşı büyüklenmek ve Resûlullah'ın ashâbına karşı savaşa çıkmak gibi davranışları müminlere değil kendilerine yapmış olduklarını görürdün. **Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura canlarını alırken bir görseydin.** Bunun Bedir günü meleklerin yaptığı belirtilen fiil anlamına gelmesi mümkündür. Çünkü âyet Bedir kıssası bağlamında bildirilmiştir. Yine bunun her bir kâfir için olması da mümkündür. Bu durumda melekler ona belirtilen şekilde davranmaktadırlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "O zâlimler, ölümün boğucu dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara 'Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!' derken onların halini bir görsen!"[231] Bu, bütün kâfirlere yapılan bir uygulamadır. **Suratlarına ve arkalarına vura vura.** Bu beyandan kastedilen yüz ve arkanın hakikat anlamı değildir. Aksine her vurmada ve her yönden onlara acının iletilmesi murat edilmiştir. Tıpkı "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[232] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi. Burada da maksat alt ve üst değildir. Aksine azabın onları kuşattığı kastedilmiştir. İlki de böyledir. Bazıları da şöyle demiştir: **Suratlarına vura vura.** Müminlere yöneldikleri vakit. **Arkalarına**. Müminlere arkalarını döndükleri ve onlara yenildikleri vakit.

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِ ﴿٥١﴾

51. "İşte bu, ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir ve kuşkusuz Allah kullara asla zulmedici değildir."

İşte bu, ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir. Küfür kalbin fiillerinden olmasına karşın örfte eller vasıtasıyla ortaya konulduğu için burada Cenâb-ı Hak "eller" anlamına gelen "eydî" (الأيدى) tabirini öne çıkarmıştır. Zira

[230] el-Enfâl, 8/47.
[231] el-En'âm, 6/93.
[232] ez-Zümer, 39/16.

âdeten fiiller ele nispet edilir. **İşte bu, ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir ve kuşkusuz Allah kullara asla zulmedici değildir.** [§] Âyette Cebriyye'ye yönelik reddiye vardır. Çünkü onlar kulların kendi fiillerinde bir etkilerinin olduğunu kabul etmemektedirler. Onlar, fiillerinin hakikatini Allah'a nispet etmektedirler. Cenâb-ı Hak **ellerinizle yapıp ettikleriniz** diye buyurmuştur. Eğer kulların bir etkisi olmasaydı Cenâb-ı Hakk'ın **ellerinizle yapıp ettikleriniz** meâlindeki beyanın bir anlamı olmazdı. Aynı şekilde **ve kuşkusuz Allah kullara asla zulmedici değildir** meâlindeki ilâhî beyan da bunu göstermektedir. Eğer gerçekten onların yaptığı fiil olmasaydı, onlara azap etmek zulüm olurdu. Bu durum onların fiillerinin olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kuşkusuz Allah kullara asla zulmedici değildir.** Dünyada savaşma ve helâk etme hükmünü vermek, âhirette de azap etmek konularında. Çünkü bu hükümlere uymaları sayesinde onlara ebedî hayat ve kurtuluşu kazanma imkânı vermiştir. Onlara ilişen söz konusu helâk ve azap ise kendilerinin tercihi ve yaptıklarından dolayıdır.

245

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾

52. "Firavun hânedanıyla onlardan öncekilerin âdet haline getirdikleri gibi Allah'ın âyetlerini inkâr ettiler, Allah da onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandırdı. Allah güçlüdür, azabı çetindir."

Firavun hânedanıyla onlardan öncekilerin âdet haline getirdikleri gibi Allah'ın âyetlerini inkâr ettiler. Bazıları şöyle demiştir: Bunların yaptıkları. Yani Mekkeliler'in Hz. Muhammed'e (s.a.) yaptıkları, Firavun ve kavminin Mûsâ'ya (a.s.) yaptıkları gibidir. Yani yalanlama ve âyetlerini inkâr etmede. Bazıları da şöyle demiştir: Allah'ın Mekkeliler'e yönelik ceza ve azabı, O'nun Firavun'a, hânedanına ve önceki ümmetlere uyguladığı helâk ve azabı gibidir. Cenâb-ı Hak, Mûsâ'ya (a.s.) karşı kötü davranışları sebebiyle Firavun ve hânedanına bunları yaptığı gibi Bedir günü Resûlullah'a karşı kötü davranışları sebebiyle Mekkeliler'e de bunları yapmıştır. **Âdet halinde getirdikleri gibi.** Bu beyan hakkında şöyle denildi: Onların yaptıkları gibi. Yine denildi ki: Davranışları gibi. Yine denildi ki: Benzerleri gibi. Yine denildi ki: Fiilleri gibi. Bütün bunların anlamı aynıdır.

Allah da onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandırdı. Allah güçlüdür, azabı çetindir. Azabı çetindir. Yani dilediğini yapmaktan O'nu engellemeye çalışan hiçbir şey O'nun aciz bırakamaz.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْۙ وَاَنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌۙ ﴿٥٣﴾

246

[§]*53. "Bu böyle olmuştur; çünkü Allah, bir topluluğa lütfettiği nimetini, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez ve Allah her şeyi işitip bilmektedir."*

Bu böyle olmuştur. Yani belirtmiş olduğu bu azap ve ceza. **Çünkü Allah, bir topluluğa lütfettiği nimetini, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez.** Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın onlara bahşettiği nimet, gönderdiği peygamberler ve indirdiği kitaplardır. **Allah değiştirmez**. Yani bu nimetleri. **Onlar kendilerini değiştirmedikçe.** Yani yalanlama, reddetme ve kabulden kaçınma gibi davranışlarını. Bu, tıpkı şu ilâhî beyanlar gibidir: "Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz"[233], "Merkezinde halka âyetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe Rabb'in memleketleri helâk etmez"[234]. Bazıları da şöyle demiştir: **Allah, bir topluluğa lütfettiği nimetini, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez.** Yani Allah'ın nimetlerine yönelik şükrü O'nun dışında bir varlığa yöneltmedikçe ve O'ndan başkasına kulluk etmedikçe. Yani **onlar kendilerini değiştirmedikçe,** dolayısıyla Allah'ın dışında bir varlığa ibadet etmedikçe ve kendilerine nimet bahşedenin dışında birine şükretmedikçe Cenâb-ı Hak, onlara lütfettiği nimetleri değiştirmez. Böyle bir durumda ise Allah onlara lütfettiği nimetleri değiştirir. Aynı şekilde İbn Abbâs bu beyan hakkında şöyle demiştir: "Nimetlerden bir nimet". Eğer onlar bu nimetin şükründen kaçınırlarsa Allah bunu değiştirir ve onlardan alır. İkincisi, bunun dinî nimet olması da mümkündür. Bu, onların doğru yolu herhangi bir ümmetten daha fazla benimseyeceklerine dair yemin etmelerinden sonra[235] peygamberleri yalanlamaları, kitapları reddetmeleri, İslâm ve tevhidi bırakıp şirk ve küfrü

---

233 el-İsrâ, 17/15.

234 el-Kasas, 28/59.

235 "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

tercih etmeleridir. Dolayısıyla onlar durumlarını değiştirmeyi tercih ettiklerinde Cenâb-ı Hak da onlar hakkındaki muamelesini değiştirmiştir.

Bu böyle olmuştur; çünkü Allah, bir topluluğa lütfettiği nimetini, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri dünyevî nimettir. Bu, onlar hakkında kendileri değiştirmedikçe değişikliğe uğramaz. Kendilerinin değiştirmesi de ya bu nimete şükrü terketmek veya bunu lütfedenin dışında birine şükrü yöneltmekle olur. Onlar için bu değiştirildiğinde yerine bir şey konularak değiştirilir. Bu durum ise hakikatte değiştirme değildir. **Allah her şeyi işitip bilmektedir.** Denildi ki: Yani **247** kendisine şükreden ve hamdedenin şükrünü **işitendir.** [§]Kul şükrettiğinde nimetini arttırmasını **bilendir.** Bu beyan şu anlama da gelebilir: **İşitendir.** Yani icabet edendir. **Bilendir**. Yani onların ihtiyaçlarını ve faydasına olanları. Yine bu beyan şu anlama da gelebilir: O, gizledikleri ve açığa vurdukları sözleri **işitendir**. Onların gizledikleri fiil ve kötülükleri **bilendir**.

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَغْرَقْنَا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ ﴿٥٤﴾

54. “Firavun hânedanıyla onlardan öncekilerin yapageldikleri gibi bunlar da Rab’lerinin âyetlerini yalanladılar, biz de günahları yüzünden onları helâk ettik. Firavun hânedanını da suya gömdük. Bunların hepsi hak hukuk tanımaz kimselerdi.”

Firavun hânedanıyla onlardan öncekilerin yapageldikleri gibi bunlar da Rab’lerinin âyetlerini yalanladılar. Eğer denilirse ki: Onların arasından Firavun hânedanının özel olarak belirtilmesinin faydası nedir? Ve **Firavun hânedanının yapageldiği gibi** meâlindeki beyanın tekrar edilmesinin hikmeti nedir?[236] Buna şöyle cevap verilir: Firavun hânedanının özel olarak belirtilmesi, onların bunlara öncekilerden daha yakın bir konumda bulunmaları dolayısıyla olması mümkündür. Cenâb-ı Hakk’ın şöyle buyurduğunu görmez misin: “Doğrusu Firavun’a bir elçi gönderdiğimiz gibi size de hakkınızda tanık olacak bir peygamber gönderdik”[237]. İkinci muhtemel cevap da şudur: Onlardan Ehl-i Kitap olanlara Cenâb-ı Hakk’ın bir hatırlatmasıdır. Çünkü onlar, peygamberin kendileri dışında bir kavimden gönderilmesini inkâr ediyorlar ve diyorlardı ki:

---

236 Bu beyan iki âyet öncesinde tekrar edilmişti (bk. el-Enfâl, 8/52).

237 el-Müzzemmil, 73/15.

Hz. Muhammed (s.a.) ümmîdir ve kendisi gibi ümmîlere gönderilmiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Mûsâ (a.s.) Kıptî değildi, bununla birlikte onlara peygamber olarak gönderildi. Hz. Muhammed'in (s.a.) durumu da böyledir. Ümmî olmasına karşın ümmîlere de başkalarına da gönderilmiştir. Bu hususta *en doğrusunu Allah bilir.* Tekrarın faydasına gelince, *en doğrusunu Allah bilir ya,* o da şudur: Cenâb-ı Hak birinci âyette günahlardan dolayı yakalayıp cezalandırma ve azap etmeyi bildirmiş, fakat bu azabın ne olduğunu açıklamamıştır. O, diğer âyette ise bu azabın helâk etme ve tamamen yok etme olduğunu açıklamıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak **biz de günahları yüzünden onları helâk ettik. Firavun hânedanını da suya gömdük** diye buyurmuştur. "Allah onları günahları dolayısıyla yakalayıp cezalandırdı"[238] meâlindeki beyanın, dünyadayken Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri sebebiyle âhirette karşılaşacakları ceza anlamında olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak iki âyetten birinde âhiretteki azabı, diğer âyette ise dünyadaki helâki bildirmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak birinci âyette Allah'ın âyetlerini inkâr etmeyi bildirmiş, fakat bunu açıklamamıştır. [§]Diğer âyette ise O, âyetlerini yalanlamayı bildirmiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak âyetlerini inkâr etmenin onları yalanlama olduğunu açıklamıştır. Ayrıca yalanlama haberlerde söz konusu olur. Aynı şekilde doğrulama da böyledir. Bunda imanın tasdik olduğuna delil vardır. Çünkü yalanlama bunun karşıtı ve zıddı kılınmıştır. Yine bu âyette imanın marifet (bilgi) olmadığına da delil vardır. Çünkü bunun karşıtı bilgisizliktir. Allah hakkında bilgisizlik ise yalanlama değildir. Fakat tasdik bilgiyle (marifet), yalanlama ise bilgisizlikle gerçekleşir.

248

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٥﴾ اَلَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾

55-56. "Allah katında canlıların en kötüsü, inkâr eden ve bir daha da imana gelmeyenlerdir; kendileriyle antlaşma yapıldığı halde, her defasında Allah'tan korkmadan yaptıkları antlaşmayı bozanlardır."

Allah katında canlıların en kötüsü, inkâr eden ve bir daha da imana gelmeyenlerdir. Burada Cenâb-ı Hak **Allah katında canlıların en kötüsü, inkâr eden ve bir daha da imana gelmeyenlerdir** diye buyurmuş, başka bir

---

238 el-Enfâl, 8/52.

âyette şöyle buyurmuştur: **Allah katında canlıların en aşağı derecede olanları, sağır, dilsiz ve düşünemez olanlarıdır.** Onlar canlıların en kötüsüdürler, zira onlar âyetleri ve hakkı işitmişler ve bunları akletmişler, fakat bunlara iman etmemişlerdir. Yani duydukları ve öğrendiklerini anlamalarına rağmen onlardan yararlanmadılar, tıpkı sağır ve dilsizin durumu gibi. Cenâb-ı Hak, anladıkları mesajlardan yararlanmadıkları için [canlıların en kötüsü olarak nitelemek suretiyle] onların akletmediklerini beyan etmiştir. Bunun âhirette olması da mümkündür. Yani onlar bu dünyada söz konusu organlardan yararlanmadıkları için kıyâmet günü sağır, dilsiz ve kör olarak diriltileceklerdir. Tıpkı "Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[239] meâlindeki beyanda bildirildiği gibi. **Allah katında canlıların en kötüsü.** Yani Allah katında canlılar içerisinde en kötüsü, **inkâr eden ve bir daha da imana gelmeyenlerdir.** Bu Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette **249** açıkladığı gibidir: **[§]**"Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar"[240]. Cenâb-ı Hak, Allah'ı inkâr eden ve O'nun âyetlerini yalanlayanların hayvanlardan daha şaşkın olduklarını bildirmiştir. "Hatta daha şaşkındırlar" meâlindeki beyanın anlamını ilgili yerde belirttik. **Canlıların en kötüsü** meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Yani imtihan edilen varlıklardan yeryüzünde yürüyenlerin en kötüsü, **inkâr eden ve bir daha da imana gelmeyenlerdir.** Ayrıca bu kimseler inkâr ve imanı terketme üzere hayatları son bulursa bu niteliği kazanırlar. Yine bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Benî Kurayza hakkında indiğini söylemiştir. Bunlar Resûlullah ile antlaşma yapmışlar sonra da O'na karşı Mekke müşriklerine silâh ve daha başka yardımda bulunmuşlardır. Bunun üzerine Resûlullah onlarla yapılan antlaşmayı bozmuştur. Onlar "unuttuk ve hata ettik" diyorlardı. Sonra Resûlullah onlarla ikinci defa antlaşma yapmış, onlar bunu yine bozmuşlardır. **Kendileriyle antlaşma yapıldığı halde, her defasında Allah'tan korkmadan yaptıkları antlaşmayı bozanlardır** meâlindeki beyan bunu ifade etmektedir. Âyetin sonu "antlaşmayı bozmaktan sakınmadan" veya "şirkten sakınmadan" demektir. Bazıları "canlıların en kötüsü" meâliyle başlayan âyetin inkârcılardan inatçı ve azgın zorbalar hakkında indiğini söylemiştir. Bu kimseler işittiklerini akletmiş ve incelemişler fakat bunu değiştirmiş ve buna iman etmemişlerdir. Müfessirler bu âyetin yorumunu buna göre yapmışlar ve âyete belirttiğimiz anlamı vermişlerdir. Yoksa âyette münafıkların kastedilmesi daha uygundur. Çünkü peş peşe antlaşmayı bozanların münafıklar olduğu bilinmektedir.

---

[239] el-İsrâ, 17/97.

[240] el-A'râf, 7/179.

فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِى الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

57. "Savaş esnasında eline düşerlerse onlara yaptığınla geridekileri korkut ki, belki akıllarını başlarına devşirirler."

Savaş esnasında eline düşerlerse. Denildi ki: Savaşta onları esir olarak alırsanız. Yine denildi ki: Savaşta onları ele geçirirseniz. Yine denildi ki: Savaşta onları bulursanız. **Onlara yaptığınla geridekileri korkut.** Bu beyan hakkında denildi ki: Onlar aracılığıyla geridekileri sakındır. Yani onlara, geride kalanların sakınacakları cezalar ver. Yani kaçınacakları. Yine denildi ki: Onlar aracılığıyla geridekilere öğüt ver. Yani onların dışındakilere. Âyet, Allah'ın inanmayacaklarını bildiği bir topluluk hakkında inmiştir. Onların âdeti antlaşmaları bozmaktı. Azîz ve Celîl olan Allah, bu kimseleri sakındırmasını resûlüne emretmiştir ki bu durum onlardan sonra gelenler için bir ibret ve sakınma vesilesi olsun. Şayet bu, söz konusu kimseler için men edici bir durum olmasa da bu kimselerin sakındırılması, başkalarına yarar sağlayacaktır. Eğer başkaları onun bu kimselere belirtildiği şekilde davrandığını görürlerse bu durum, onların benzeri davranışları yapmaktan sakındırma olur. Bundan dolayı "Sizin için kısasta hayat vardır"[241] buyurulmuştur. Zira bundan dolayı öldürüleceğini gören kimse başkasını öldürmekten kaçınır. Dolayısıyla bunda yaratılmışlar için hayat vardır. [§]Aynı şekilde Allah düşmanla savaşmayı ve aralarında savaş açmayı rahmet yapmıştır. Çünkü insanın tabiatında savaştan nefret etmek vardır. Dolayısıyla kişi İslâm'ı terketmesiyle öldürüleceğini gördüğünde kendi canı hakkında sakındığı ve canını kaybedeceğinden korktuğu için bunu kabul eder. Böylelikle savaş rahmet olur. Aynı şekilde insanlar arasında Allah'ın, cana ilişkin koyduğu cezanın ve bundan daha alt düzeydeki cezaların tümü böyledir. Cenâb-ı Hak, bu cezaları, benzerinin tekrarlanmasını engellemek ve sakındırmak için koymuştur. **Onlara yaptığınla geridekileri korkut** meâlindeki beyan da böyledir. Yani bu kimselerden sonra gelenler için bir öğüt ve sakınma vesilesi olarak onları korkut demektir. **Ki, belki akıllarını başlarına devşirirler.** Azabı düşünmeleri, dolayısıyla antlaşmayı bozmamaları için. Aynı şekilde dünyada rağbet edilen ve korkulan her şey, âhirette vâdedilenler için bir sebep ve sakınma vesilesi kılınmıştır. Yine bu dünyada lezzetli ve arzu edilen her şey, âhiret hayatında cennette vâdedilen nimetlere sebep; nefret edilen ve çirkin

250

---

[241] el-Bakara, 2/179.

olan her şey ise âhiret hayatında cehennemde olacağına ilişkin tehdit konusu yapılan azap hakkında bir sakınma vesilesi kılınmıştır. Dünya bu esas üzerine kurulmuştur. Âyette geçen "et-teşrîd" (التشريد), yani korkutma kavramı hakkında Ebû Ubeyde şöyle demiştir: Bunun anlamı "ayırma" kökünden gelmektedir. Yani onları ayır[242]. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Onlara yaptığınla geridekileri korkut.** Yani onları cezalandıracak ve sakındıracak fiilde bulun ki bununla geride kalanlar düşmanlardan ayrılsınlar. O şöyle demiştir: Denilir ki: "Onlara yaptığında korkut" anlamındaki ifade Kureyş lehçesine göre "onlara işittir" demektir. Yine denildi ki: Onları sakındır. Yani bunları geride kalanlar için ibret ve öğüt vesilesi kıl.[243] Bu, bizim belirtmiş olduğumuz yorumdur. Ebû Avsece şöyle demiştir: "et-Tenkîl" (التنكيل), korkutma ve hoşlanmayan şeyi reddetme; "en-nekâl" (النكال) ise azaptır. Başkaları şöyle demiştir: **Onlara yaptığınla geridekileri korkut.** Yani onlar aracılığıyla öbürlerini yaptıkları işlerle korkut. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "et-Teşrîd" (التشريد) onların kelâmında dağıtmak ve ayırmak demektir. Bu anlamlar birbirine yakındır. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Onlara yaptığınla korkut.** Yani onlar aracılığıyla sakındır, tâ ki geridekiler senden korksunlar. "eş-Şerîd" (الشريد) kovulmuş kimse demektir. Yine bu kelime az mânasına da gelir.

وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَٓائِنِينَ ﴿٥٨﴾

251 ***[§]58. "Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez."***

Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Endişe edersen.** Yani bilirsen. **Bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir.** Yani sen onların yapmış olduğu hıyanetin benzerini yapma. Bu durumda sen ve onlar hıyanet konusunda eşit olmuş olursunuz. Çünkü onlara göre siz antlaşmayı daha sonra yerine getirmek üzere sözleşmişsiniz. Bunun yerine onlara antlaşmayı sona erdirdiğini bildir. Sonra da onlar arasında savaş ilân et. Bazıları da

---

242 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 248.

243 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 180.

şöyle demiştir: Bu beyanda gerçek anlamda korku kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Eğer sen onların antlaşmayı bozacaklarından veya hıyanet edeceklerinden korkarsan, sen onlara bozduğunu bildir. Yani antlaşmayı bozduğunu sen onlara bildir ki sen ve onlar antlaşmayı bozmaya dair bilgide eşit olasınız. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: **Antlaşmayı bozduğunu onlara açıkça bildir.** Yani onlara düşman olduğunu ve onlara savaş ilân ettiğini açık bir şekilde bildir, tâ ki bunu bilsinler ve bu konuda eşit olsunlar[244]. Bazıları da şöyle demiştir: "'Ale's-sevâ'" (على السواء), yani açık bir durum üzere. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: İlim ehlinden birçok kimse demiştir ki: **Antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir.** Savaşmak istediğini onlara bildir, tâ ki bunu bilmekte senin gibi olsunlar. İşte bu, eşit olmaktır. Keysânî şöyle demiştir: Eşitlik adalet demektir. Yine o, şöyle demiştir: **Antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir.** Yani onların üzerine yürü. Zira onlar seni bildiler, sen de onları bildin. Bu anlamlar birbirine yakındır. Yorumun özü belirtmiş olduğum iki yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Antlaşmanın aslı ise Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette bildirdiği şu ilâhî beyandır: "Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesna; onlara verdiğiniz söze, süresi doluncaya kadar riayet ediniz"[245]. Cenâb-ı Hak, onlar bizimle olan antlaşmayı bozmadıkları, ihanet etmedikleri ve bize karşı kimseye arka çıkmadıkları müddetçe antlaşmanın süresi doluncaya kadar uymayı emretmiştir. [§]Eğer bu tür davranışlardan birini yaparlarsa bizimle onlar arasındaki antlaşmayı bozacağımızı söyleriz. Bizimle onlar arasındaki antlaşmanın başlaması da böyledir. Bizden böyle bir talepleri olursa, bu antlaşmada müslümanlar için açık bir fayda ve bir hayır bulunmaması durumunda devlet başkanının onlarla antlaşma yapma hakkı yoktur. Buna göre o, antlaşmada müslümanlar için bir yarar ve hayır umduğunda bu antlaşmaya uymak ve bunu korumak gerekli olur. Eğer devlet başkanı onlardan korkar veya onlardan bir ihanet görürse antlaşmayı bozma hakkı vardır. *En doğrusunu Allah bilir*. Ayrıca eğer bu hıyanet, onların çoğunluğundan veya onlardan güç sahibi bir kimseden gelmişse devlet başkanının onlara antlaşmayı bozduğunu bildirmeden savaş ilân etme hakkı vardır. Eğer bu hıyanet, onların bir kısmından gizlilik ve hırsızlık aracılığıyla gelmişse devlet başkanının onlara antlaşmayı bozduğunu bildirmeden savaş açma hakkı yoktur.

252

---

244 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 249.

245 et-Tevbe, 9/4.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا اِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾

59. "İnkâra sapanlar sakın yakayı kurtardık sanmasınlar; çünkü ne yapsalar kurtulamayacaklardır."

İnkâra sapanlar sakın yakayı kurtardık sanmasınlar; çünkü ne yapsalar kurtulamayacaklardır. Bazı âlimler şöyle demiştir: Ey Muhammed! Müşriklerden Bedir günü senden kurtulan kimseler, başka savaşlarda seni onlara galip kılmayacağımı, kendilerinin kaçacağını ve bu hususta Allah'ı aciz bırakacaklarını sanmasın. Bazıları da şöyle demiştir: Kâfirler, Allah'ın ceza ve azabından kaçıp kurtulacaklarını sanmasın. Bazı âlimler "ennehüm yu'cizûne" (أنهم يعجزون) şeklinde elifi mansup yaparak okumuştur. Elifi mansup okuyan kimse "lâ" (لا) harfini atar ve bu beyanı bağlantı (sıla) cümlesi yapar. Böylelikle şöyle demiş olur: Onların kurtulacağını sanır. Fakat çoğunluğun kırâati "innehüm" (إنهم) şeklinde esrelidir. Buna göre söz konusu beyan cümle başıdır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak **onlar kurtulamayacaklardır** buyurmuştur[246]. Denildi ki: "Mu'ciz" (معجز), "sâbık" (سابق) ve "fâit" (فائت) kelimeleri aynı anlama gelmektedir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Sebekû" (سبقوا) yani kurtuldular[247]. O, **onlar kurtulamayacaklardır** meâlindeki beyanı cümle başı yapmıştır.

وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ وَاٰخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمْ اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾

253 **[§]*60. "Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir."***

---

246 On kırâat imamından biri olan İbn Âmir, hemzenin fethalı kılınması suretiyle okumuştur. Diğer imamlar kesrayla okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 277).

247 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 180.

Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç hazırlayın. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç hazırlayın.** Savaşlara ve gazvelere, Bedir'e çıktığınız gibi silâhsız ve kuvvet hazırlamadan çıkmayın. Çünkü Cenâb-ı Hak, Bedir savaşını hak ile bâtıl olanı, haklı ve haksız olanı ayırmak için bir işaret yapmıştır. Bundan dolayı O, size Bedir savaşına silâhsız ve güç hazırlamadan çıkmanızı emretmiştir. Fakat bunun dışındaki savaş ve gazvelere hazır olmadan çıkmayın. Ayrıca onlar hazırlığı Rab'lerine itaat için terketmişlerdir. Zira hazırlıkla meşgul olmada O'na itaati terketmek söz konusudur. Cenâb-ı Hak güçleri yettiği kadarıyla savaş araçlarına dair hazırlık yapmalarını emretmiştir. Çünkü her ne kadar Cenâb-ı Hak, onlar için varedeceği bir sebep olmaksızın düşmanlara karşı onları galip getirmeye kādirse de bu durum, hazırlık yapmamaya göre düşman için daha korkutucudur. Bu durum "Şu bir gerçek ki, yüreklerinde size karşı duydukları korku Allah'a karşı duyduklarından daha şiddetlidir"[248] meâlindeki beyan gibidir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak her ne kadar dostlarını vasıtasız bir şekilde düşmana galip getirmeye kādir olsa da savaş araçlarını temin etmelerini emretmiştir. Fakat Cenâb-ı Hak, sebeplere riayet etmeyi emretmiştir, çünkü O, ölüm ve hayat gibi dünya işlerinin tümünü sebeplere bağlı kılmıştır. Halbuki Cenâb-ı Hak insanların ve tüm yaratılanların devamını kendilerine vereceği rızık olmaksızın, ölümü hastalık ve herhangi bir sebep olmaksızın da sağlayabilirdi. Fakat varlığı belirttiğimiz şekilde düzenledi.

Güç anlamındaki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürüldü. Bazıları "ok atma kuvveti" demiştir. Buna göre Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: **Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç hazırlayın.** Bu çerçevede "Dikkat edin! Kuvvet atmaktır" buyurmuştur. [§]Resûlullah bunu üç defa tekrarlamıştır[249]. **Elinizden geldiği kadar güç** meâlindeki beyan savaşta kullanmaya güç yetiremediklerinizi değil de güç yetirdiğiniz silâhlar anlamına gelmesi mümkündür. Bazıları şöyle demiştir: Kuvvet silâhtır. Başkaları attır demiştir. Buradaki kuvvetin tüm savaş araç ve gereçleri olması mümkündür. Bu âyette fiilin sebebi olan kuvvetin önce olmasının mümkün olduğuna dair delil vardır. "Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık" [250] meâlindeki beyanda Cenâb-ı Hak, fiile güç yetirmeyi değil, sebeplere güç yetirmeyi kastetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

254

---

[248] el-Haşr, 59/13.

[249] Müslim, "İmâret", 167; Tirmizî, "Tefsîr", 8.

[250] "Kolay elde edilecek bir kazanç ve kısa bir yolculuk olsaydı mutlaka peşinden gelirlerdi; fakat o meşakkatli yol onlara uzun geldi. Bir de kalkıp, 'Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık' diye Allah'ın adına yemin edecek, böylece kendilerini helâke sürükleyecekler. Oysa Allah onların yalan söylediklerini elbette biliyor" (et-Tevbe, 9/42).

Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı korkutup caydırmak üzere savaş atları hazırlayın. Cenâb-ı Hak düşmanı korkutmak üzere savaş atlarını savaş için hazırlamayı emretmiştir. **Ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildikleri.** Bu beyan hakkında müfessirler farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Savaş atlarıyla müşrikleri korkutursunuz. **Ve onların gerisinde olanlar** ise yahudi ve hıristiyanlardır. Onların arasında olan bu kimseler de aynı şekilde korkutuluyorlardı. Bazıları da şöyle demiştir: **Ve onların gerisinde olanlar,** onların arasındaki münafıklardır. Bunlar onları tanımıyorlardı. Onlar müşriklerin casusları ve gözcüleriydi, ötekilere müminlerin durumunu bildiriyorlardı. Bunlar da aynı şekilde korkutulmaktadır. Başkaları şöyle demiştir: **Ve onların gerisinde olanlar,** şeytanlardır. Bu bağlamda Resûlullah'tan bir hadis rivayet etmişlerdir. Buna göre o şöyle buyurmuştur: **255** "Bunlar şeytanlardır. Evinde asil bir at bulunan insanı şeytan çarpmaz"[251]. **[§]** **Ve onların gerisinde olanlar** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Bunlar bundan sonra kıyâmete kadar gelecek düşmanlardır. **Siz onları bilmezsiniz, ama Allah onları bilir.** Eğer böyleyse bu âyette cihadın kıyâmete kadar devam edeceğine delil vardır. Bazıları şöyle demiştir: **Onların gerisinde olanlar,** şeytanlardır. **Siz onları bilmezsiniz, ama Allah onları bilir.** Bu beyan tıpkı "o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler"[252] meâlindeki beyanı gibidir. Eğer denilirse ki: Belirtilen "savaş atları" ve silâhlar hususunda şeytanlarda hangi korku olabilir? Buna şöyle cevap verilir: Şeytanlarda dostlarının hezimeti korkusu olur. Veya onların dostlarında korku olabilir. Fakat söz konusu korku şeytanlara nispet edilmiştir. Bu tür kullanımlar Kur'ân'da çoktur. **Allah'ın ve sizin düşmanlarınız.** Allah'ın düşmanları müminlerin düşmanları olarak nitelenmiştir ki Allah'a düşmanlığı benimseyen kimsenin müminlerin düşmanı olduğu; Allah'a dostluğu benimseyen kimsenin de müminlerin dostu olduğu bilinsin. Müminlerin dostu olan, Allah'ın da dostu olur.

Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, size tastamam ödenecektir. Cenâb-ı Hak Allah yolunda harcadıklarının söz konusu kimseler için bereketlendirileceğini bildirmiştir. Bu dünyada yerine koyma tıpkı şu ilâhî beyanda bildirilen durum gibidir: Başkaları için ne harcarsanız Allah onun ye-

---

[251] Taberânî, şeytan yerine "cin" lafzıyla rivayet etmiştir. Bu rivayetin senedinde "meçhul" râviler vardır (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VII, 27; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 97).

[252] "Ey âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların yoldaşları yaptık" (el-A'râf, 7/27).

rine yenisini verir[253]. Âhiretteki yerine koyma ise sevaptır. **Zerrece haksızlığa uğramazsınız.** Bu beyan iki yoruma açıktır. Birinci muhtemel yorum şudur: Cenâb-ı Hakk'ın size emrettiği Allah yolunda cihat, bu hususta hazırlık yapma ve harcama konularında **zerrece haksızlığa uğramazsınız**. Zira canlarınız ve mallarınız Allah'ındır. Onun bunları sizden alma hakkı vardır. İkincisi de şudur: Âhiretteki sevap konusunda **zerrece haksızlığa uğramazsınız.** Yani O, size âhirette sevap veya bu dünyada yerine yenisini verecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٦١﴾

61. "Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a güven; O her şeyi işitendir ve bilendir."

Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş. "Li's-selmi" (لسّلم) şeklinde üstün harekesiyle; "li's-silmi" (لسِّلم) şeklinde esre harekesiyle de okunmuştur[254]. **[§]** **256** Dil âlimleri şöyle demiştir: "li's-selmi" (لسّلم) şeklinde üstün harekesiyle okuyanlar buna "antlaşma" anlamını vermişlerdir. "Li's-silmi" (لسِّلم) diye esre harekesiyle okuyanlar ise buna "İslâm" anlamı vermişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın yorumu şudur: Yani eğer onlar barışa boyun eğerlerse ve bunu senden talep ederlerse sen de yanaş, yani onlara yönel. "Kendileriyle antlaşma yapıldığı halde, her defasında Allah'tan korkmadan yaptıkları antlaşmayı bozanlar"[255] meâlindeki beyanda bildirildiği üzere onların antlaşmayı bozma gibi davranışları senin onlarla barışmanı engellemesin. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onlar senden talep ettiklerinde onların antlaşmayı bozmaları seni barıştan alıkoymasın. **Allah'a güven**. Onların ihanetinden ve antlaşmayı bozmalarından korkma. Zira Allah seni korur ve buna karşı sana yeter. Bazıları şöyle demiştir: **Eğer barışa yanaşırlarsa.** Yani eğer İslâm'a boyun eğer ve alçak gönüllülük yaparlarsa bunu kabul et ve onlara karşı alçakgönüllü ol. Tıpkı

253 "De ki: Rabbim kullarından dilediğine rızkı bol verir, dilediğine de kısar. Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir. O rızık verenlerin en büyüğüdür" (Sebe', 34/39).

254 Kesralı kırâat Ebû Bekir b. Âsım'ın rivayetidir. Diğer imamlar "sin" harfinin fethalı kılınmasıyla okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 277).

255 el-Enfâl, 8/57.

"Müminlere karşı da alçakgönüllü ol!"[256] meâlindeki beyanda bildirildiği gibi. Cenâb-ı Hak onlara karşı alçakgönüllü olmasını emretmiştir. Burada onların bizden barış talep etmeleri durumunda bizim bunu kabul etmemiz gerektiği bildirilmiştir. Eğer bunu bizden talep etmezlerse bizim onlardan barış talep etmemiz buna mecbur kalmadıkça helâl değildir. Bu başka bir âyette bildirilen durumdur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın!"[257] Cenâb-ı Hak onlarla savaşacak güç ve hazırlığımız olduğu halde onlara barış çağrısı yapmamızı bize yasaklamıştır. Fakat eğer ilk önce onlar bizden talep ederlerse bu konuda onlara icabet edilir. Bu beyanın, belirtmiş olduğumuz mânaya gelmesi de mümkündür. Yani onların antlaşmayı bozmaları seni alıkoymasın.

Sen de yanaş. Bu beyanın müennes sigayla gelmesi, "müsâleme" (المسالمة) ve "musâleha" (المصالحة) kelimelerine atfen olabilir. Bazıları "selm" (السّلم) kelimesinin müennes olduğunu söylemiştir. Tıpkı şu sözde olduğu gibi:

Barıştan dilediğin şeyleri alırsın Savaştan ise soluklarından küçük bir yudum sana yeter[258].

257 [§]Eğer denilirse ki: **Sen de yanaş** meâlindeki beyan hakkında İslâm görüşünü benimseyenlerin sözleri ne anlama gelir? Zira o, zaten İslâm'a davet ediyordu. Yine şüphe yok ki o, söz konusu kimselerin müslümanlığını kabul ediyordu.

Buna şöyle cevap verilir: Kabul etmesine ilişkin emrin, antlaşmayı bozmaları durumundan onları sorumlu tutmayı terketme emri olması mümkündür. Çünkü bizler şöyle demekteyiz: Antlaşma döneminde onların karşılaştıkları yaralanmalar ve cezalandırılmalar onlar müslüman olurlarsa uygulanır ve bundan sorumlu tutulurlar. Eğer antlaşmayı bozup, sonra bu gibi şeyler başlarına gelir ve sonra da müslüman olurlarsa bunlardan dolayı sorumlu tutulmazlar. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın **sen de yanaş** buyurmuş olması mümkündür. Yani antlaşmayı bozma durumundaki tutumları sebebiyle onları cezalandırma. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu âyet neshedilmiştir. "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlullah'ın yasakladığını yasak

---

[256] el-Hicr, 15/88.

[257] Muhammed, 47/35.

[258] Bu beyit şair Abbâs b. Mirdâs'ındır. Beyit şu mânaya gelmektedir: Barış ne kadar uzasa da sana zarar vermez ve ondan sana sıkıntı ilişmez. Savaş ise bundan daha azı dahi sana yeter. Abbâs b. Mirdâs sahâbîdir. Mekke'nin fethine ve Huneyn savaşına katılmıştır. O, kahraman şairlerden biridir (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fî hayâti's-sahâbe*, III, 633).

saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"[259] meâlindeki âyet bunu neshetmiştir.[260] Bazıları "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün"[261] meâlindeki beyanın bunu neshettiğini söylemiştir. Yine bazıları "Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın!"[262] meâlindeki beyanın bunu neshettiğini söylemiştir. Bundaki delâlet yönü belirtmiş olduğumuz şu durumdur: Devlet başkanı müslümanların haline bakarak barış ve antlaşmayı uygun görürse, bunu kabul eder ve onlarla barış yapar. Eğer müslümanlar savaşa güç yetirecek durumdayken barış talebi onlardan gelirse bunu kabul etmez. Bu âyetin neshedildiğine dair söz konusu âlimlerin belirtmiş olduğu görüşler hakkında ise bir bilgi sahibi değiliz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ يُرِيدُوا اَنْ يَخْدَعُوكَ فَاِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُ هُوَ الَّذٖى اَيَّدَكَ بِنَصْرِهٖ وَبِالْمُؤْمِنٖينَ ﴿٦٢﴾

62. "Seni oyuna getirmeye kalkışırlarsa kuşkusuz Allah sana yeter; yardımıyla ve müminlerle seni destekleyen O'dur."

Seni oyuna getirmeye kalkışırlarsa. Barış konusunda seni oyuna getirmeye kalkışırlarsa ve sana ihanet ederlerse. **Kuşkusuz Allah sana yeter.** Yani Allah onlara karşı sana imkân verir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Eğer sana hıyanet etmek istiyorlarsa bilin ki onlar, daha önce de hainlik ettiler, Allah da onları elinize düşürdü"[263]. [§]Eğer **sen de yanaş**[264] meâlindeki **258** beyan İslâm hakkındaysa **kuşkusuz Allah sana yeter** meâlindeki beyan şu anlama gelir: Allah seni onların kalplerindeki münafıklığa muttali kılar. Yani her ne kadar sen onların sana dış görünüşte İslâm'ı benimser görünür iç dünyalarında ise daha önce oldukları hal üzere olmalarından korkarsan da bu durum onların müslümanlığını kabul etmekte seni engellemesin. Zira Allah seni buna muttali kılar ve bu hususta sana yeter. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

259 et-Tevbe, 9/29.

260 Taberî, *Tefsîr*, X, 34.

261 "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlığayıcıdır, bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/5).

262 Muhammed, 47/35.

263 el-Enfâl, 8/71.

264 Önceki âyet-i kerîme.

Yardımıyla ve müminlerle seni destekleyen O'dur. Müminlerle meâlindeki beyanın "Cenâb-ı Hakk'ın Bedir günü müminlere destek için indirmiş olduğu melekler" anlamına gelmesi mümkündür. **Müminlerle** demek "onunla bulunan müminler" demek olması da mümkündür. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak ona ve müminlere yardım etmek suretiyle onu desteklemiştir. Ona gelen yardım gerçekte Allah katındandı. Nitekim Cenâb-ı Hak "Zafer ancak Allah katından gelir"[265] buyurmuştur. Allah'tan yardım bazan müminlerle ve bunun dışındaki araçlar aracılığıyla gelir; bazan ise vasıtasız bir şekilde O'nun lütfuyla gelir.

وَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا مَٓا اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ بَيْنَهُمْ اِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٣﴾

63. "Müminlerin gönüllerini birleştiren de O'dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltti. O izzet ve hikmet sahibidir."

Müminlerin gönüllerini birleştiren de O'dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin. Bazıları şöyle demiştir: **Müminlerin gönüllerini** etrafında toplandıkları dinle **birleştiren de O'dur.** Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayınız. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı"[266]. Cenâb-ı Hak onların inkâr ettikleri müddetçe düşman olduklarını bildirmiştir. Müslüman olduklarında kardeş olmuşlardır. Fakat bize göre İslâm'ın gönüllerde ülfeti sağlaması ve onları birleştirmesi gerekir. Bunula birlikte İslâm bulunduğu halde gönüllerin birleşmemesi durumu da mümkündür ki aralarını düzeltenin, lütfu ve keremiyle Allah olduğu bilinsin. Bu, **fakat Allah onların aralarını düzeltti** meâlindeki beyanda bildirilen durumdur. Âyette bildirilen gönüllerin birleştirilmesinin bazan dinle, bazan de Allah katından bir lütufla olması mümkündür. Aralarındaki ihtilaf ve düşmanlığın sebebi din ise, uzlaşma olduğunda ihtilaf ve düşmanlık ortadan kalkar. 259 [§]Eğer arzu ve isteklerden dolayısıyla, bu durumda Allah'ın lütfuyla ortadan

265 Âl-i İmrân, 3/126; el-Enfâl, 8/10.
266 Âl-i İmrân, 3/103.

kalkar. **O izzet ve hikmet sahibidir. İzzet sahibidir.** Yani O'nu hiçbir şey aciz bırakamaz, emrinde ve hükmünde **hikmet sahibidir.**

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٦٤﴾

64. "Ey peygamber! Sana tâbi olan müminlerle beraber Allah sana yeter."

Ey peygamber! Sana tâbi olan müminlerle beraber Allah sana yeter. Bazı âlimler şöyle demiştir: Allah sana yeter ve sana tâbi olan müminler de sana yeter. Yani yardım etmek ve zafer vermekte Allah sana yeter. Ayrıca belirttiğimiz hususlarda da müminler için O sana yeter. Bazıları da şöyle demiştir: **Allah sana yeter** ve sana tâbi olan müminler de sana yeter. Yani Allah'ın yardımı sana yeter ve müminlerin yardımı sana yeter. "Yardımıyla ve müminlerle seni destekleyen O'dur"[267] meâlindeki beyanda bildirilen durum budur. İlk yorum daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنٖينَ عَلَى الْقِتَالِ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفًا مِنَ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾

65. "Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur."

Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Savaşa teşvik iki şekilde olur. Birincisi, Hz. Peygamber'in onlara dünya menfaati vâdetmesi ve bu hususta ümit vermesidir. Verilecek olan ganimetler veya şunu yapana şu verilecek şeklindeki sözler gibi. Yahut bu, Hz. Peygamber'in onlara âhiret hayatında menfaat vâdetmesidir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[268]. Allah yolunda yaptıkları har-

---

[267] el-Enfâl, 8/62.

[268] "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur" (et-Tevbe, 9/111).

camalarla âhirette kazanacakları bildirilen sevap şu ilâhî beyanda açıklanan husustur: "Ey iman edenler! Size, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi? Allah'a ve resûlüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihat edersiniz. Bilirseniz bu sizin için çok hayırlıdır. O sizin günahlarınızı bağışlar, sizi altından ırmaklar akan cennetlere, adn cennetleri içindeki güzel köşklere koyar. İşte büyük kurtuluş budur. Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele"[269]. Belirttiğimiz yoruma göre bunda dünya ve âhiret menfaatlerine ilişkin vâd ve onlara yönelik yardım vâdi vardır.

260 [§]İkincisi, teşvikin, ötekilerine ilişecek bir zarar ve gelecek bir belâ olmasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Yeminlerini bozan, peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatan topluluğa karşı savaşmaktan geri mi duracaksınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz! Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır; eğer yürekten inanıyorsanız. Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvây etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın, inananların yüreklerine su serpsin, kalplerindeki öfkeyi yatıştırsın. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bilmekte, hikmetle yönetmektedir"[270]. Azîz ve Celîl olan Allah, bu âyette müminlere yardım, gönüllerine sevinç yerleştirme, onlardan hüznü giderme ve ötekileri onların eliyle cezalandırma gibi düşmanla savaşta olan bütün hayır çeşitlerini birleştirmiştir. Yine bu âyette "Yeminlerini bozan, peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatan topluluğa karşı savaşmaktan geri mi duracaksınız?" buyruğuyla düşmana karşı bir teşvik vardır. Bütün bunlar savaşa teşvik etmekte ve düşmanla çarpışma konusunda onları gayretlendirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener. Bu beyanın anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa** şu kadar kimseyi **yener.** Bu beyan emir anlamındadır. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: **Sizden sabırlı yirmi kişi** bulunsun, bunlar şu kadar kimseyi **yener.** Cenâb-ı Hak on kişiye yüz kişiye karşı savaşma emri vermiştir. Bu âyetin emir anlamında olduğunun delili, "Allah şu andan itibaren yükünüzü hafifletti"[271] meâlindeki beyandır. Eğer emir ve azimet anlamında olmasaydı, yükü hafifletmenin bir anlamı olmazdı. Diğer

[269] es-Saf, 61/10-13.
[270] et-Tevbe, 9/13-15.
[271] Bir sonraki âyet-i kerîme.

âlimler ise şöyle demiştir: Bu beyan, sabretmeleri ve düşmana karşı sabit durmaları durumunda galip olacaklarına dair vâd anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak "Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir"[272] buyurmuştur. Söz konusu ilâhî beyan emir anlamında değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak **eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener** buyurmuştur. Dolayısıyla O, onların sabretmeleri durumunda düşmanlarına galip geleceklerini bildirmiştir. Nitekim *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onlar böyledir. Zira bu beyanın zâhirî anlamı, vâd ve bildirmedir. En uygunu ise beyanın haber verme değil, emir anlamında olmasıdır. Bu mâna, belirtmiş olduğumuz "Allah şu andan itibaren yükünüzü hafifletti"[273] meâlindeki beyana göredir.

Çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur. Lehlerinde ve aleyhlerinde olanın bilincinde olmayan.

اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فٖيكُمْ ضَعْفًا فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرٖينَ ﴿٦٦﴾

261

[§] ***"Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir."***

Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti.

Eğer denilirse ki: **Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi** meâlindeki beyanın anlamı nedir? Zira Cenâb-ı Hak on kişiye, yüz kişiye karşı durmasını emrederken de onlarda bir zayıflık olduğunu bilmekteydi.

Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak onlarda bir zayıflık olduğunu bilmesine rağmen bunda kendilerini helâk etme durumu olsa da bunu emretmiştir. Bu O'nun bir adaletidir. Zira canlar O'na aittir. Eğer dilerse ölümle, dilerse öldürülme ve düşmanın öldürmesi suretiyle bu canları alır. Cenâb-ı Hakk'ın

---

272 el-Bakara, 2/249.

273 Bir sonraki âyet-i kerîme.

hafifletmesi bir rahmet ve lütuftur. Cenâb-ı Hak bir kişiye, on kişiye karşı durmasını emretmiştir. Zira imtihanının başlangıcı itibariyle O'nun, kimin zayıf olduğuna dair ilmi vardı. Ayrıca Cenâb-ı Hak kullarını güç yetirdikleri ve güç yetirmedikleri konularda imtihan edebilir. Bunda hikmet vardır, zira canlar O'na aittir; dilediği şekilde ve dilediği yolla bu canları alabilir. Bu, "Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesna bunu yapmazlardı"[274] meâlindeki beyanda bildirilen durumdur. Eğer hikmet bakımından O'nun böyle bir hakkı olmasaydı, onlara böyle bir emirde bulunması mümkün olmazdı. İkincisi, Cenâb-ı Hak, onlarda olacak olan zayıflığı bildiği gibi mevcut ve olmuş olan zayıflıklarını da bilmektedir. Bu, belirtmiş olduğumuz şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: "Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) deneyerek açıklığa kavuşturalım"[275]. Yani O, cihat edeceğini bildiği gibi, var olan bir mücahidi de bilmektedir. Söz konusu beyan da böyledir.

Yine, yirmi ve iki yüz kişinin; yüz ve bin kişinin belirtilmesi, sayı bakımından bir sınırlama anlamına gelebilir. Bununla birlikte bir sınırlama anlamına da gelmeyebilir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak nesheden âyette, neshedilen âyette belirtilen sayıdan farklı bir sayıyı bildirmiştir. Çünkü neshedilen âyette iki yüze karşı yirmi kişi; nesheden âyette ise **sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener** meâlindeki beyanla iki bine karşı bin kişi bildirilmiştir. Eğer bu beyan, sayı sınırlama anlamına gelmese, bir kişinin iki kişiye karşı durması gerekir. İlk beyana göre ise bir kişinin on kişiye karşı durması gerekir. Bununla ilgili olarak Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eğer bir kişi kâfirlerden iki kişiyle karşılaşır ve bunun üzerine esir alınırsa onun için fidye verme zorunluluğumuz yoktur. **262** [§]Eğer üç kişiyle karşılaşır ve esir düşerse onun için fidye vermemiz gerekir." O, bir kişiye iki kişiden kaçma hakkı tanımamıştır. Zira onun için fidye vermeyi zorunlu kılmamıştır. O, bir kişiye ancak üç kişiden kaçma hakkı tanımıştır. Nitekim o, bu kimse için fidye vermeyi gerekli görmüştür. Aynı şekilde İbn Abbâs'ın da böyle söylediği rivayet edilmiştir[276]. Bu beyanın sayı sınırlaması anlamında olması da mümkündür. Belirtilen sayı

---

[274] "Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesna bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, bu onlar için hem daha hayırlı hem de (imanları için) daha sağlamlaştırıcı olurdu" (en-Nisâ, 4/66).

[275] Muhammed, 47/31.

[276] Yani önceleri bir kişinin on kişiden kaçmaması gerekirdi. Sonra bu neshedilmiş ve hafifletilmiştir. Öyle ki artık bir kişinin iki kişiden kaçmaması zorunlu olmuştur (bk. Buhârî, "Tefsîr", 8/6 âyeti; Taberî, *Tefsîr*, X, 39; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 102, 103).

tamamlandığında kaçma caiz olmaz ve onların düşmana karşı durması gerekli olur. Eğer bu sayının altında iseler karşı durmaları gerekli olmaz. Yine Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak yirmi kişinin iki yüz kişiye karşı sabretmesini emretmiştir. Eğer bunlardan kaçan olursa mazeretleri kabul edilmez. Yine O, yüz kişinin bin kişiye karşı sabretmesini emretmiştir. Eğer bunlardan kaçan olursa mazeretleri kabul edilmez. O şöyle demiştir: Sonra Cenâb-ı Hak **Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti** diye buyurmuştur. Böylece O, yüz kişinin iki yüz kişiye karşı durmasını emretmiştir. Eğer bunlardan kaçan olursa mazeretleri kabul edilmez. Yine O, bin kişinin iki bin kişiye karşı durmasını emretmiştir. Eğer bunlardan kaçan olursa mazeretleri kabul edilmez. Eğer bu beyan, sayı sınırlaması anlamına geliyorsa belirtildiğine göre şöyle denilebilir: Onlar, kendilerini kollayıp koruyacak kimseler arasında olmadıkça savaşmamaları mümkündür.

Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Sabır, Allah'ın emirleri karşısında nefsi tutmak; nefsin tüm şehvet ve zevklerinden onu alıkoymaktır. Eğer bir kimse bunu yaparsa düşmana galip gelir. Bazıları şöyle demiştir: Sabır, bir kişinin nefsini düşmanla savaşa alıştırması ve bu konuda onu sabit tutmasıdır. Şükretmeye gelince denildi ki: Canını ve eli altındakileri Allah için harcamasıdır, bunları başkası için harcamamasıdır. Bu durumda şükür ve sabır, her ne kadar dil bakımından farklı olsalar da sonuç itibariyle aynı olmaktadır. Çünkü şükür, kişinin, canı ve sahip olduğu imkânları Allah için harcamasıdır. Sabır ise kişinin, Allah'ın emrettiği her konuda nefsini tutması ve Allah'ın kendisine farz kıldığı her şeyi yerine getirmesidir. Eğer nefsini başkası için tutarsa o kişi için harcamış olur. Bundan dolayı "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir"[277] meâlindeki beyanla sabır, iman olarak isimlendirilmiştir. [§]Cenâb-ı Hak "iman eden ve salih amel işleyenler"[278] meâlindeki başka bir beyanla iman olarak belirttiğini burada sabır olarak nitelemiştir. **263**

Allah sabredenlerle beraberdir. Düşmanlarına karşı yardım etme ve onlara galip gelmekte.

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُٓ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِى الْاَرْضِ تُرٖيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللّٰهُ يُرٖيدُ الْاٰخِرَةَ وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٦٧﴾

---

277 Hûd, 11/11.

278 Örneğin bk. eş-Şuarâ, 26/227.

67. "O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor; Allah izzet ve hikmet sahibidir."

[Esirlere İlişkin Bazı Hükümler]

O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiştir: Allah, esir alma hususunda, resûlünü ve onun ashâbını şu ilâhî beyanla uyarmıştır: **O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir.** Esirlerden fidye alma konusunda Cenâb-ı Hak şu ilâhî beyanla uyarıyı arttırmıştır: **Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor.** Ayrıca Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edildiğine göre o, esirler hakkında ashâbına danıştığında Hz. Ebû Bekir fidye almayı işaret etmiş, Hz. Ömer ise öldürülmelerini teklif etmiştir. Bunun üzerine o, "Gökten azap inseydi sadece Ömer kurtulurdu" buyurmuştur[279]. Cenâb-ı Hak esir alma meselesinde onları uyarmış, fidye alma konusunda ise daha şiddetli bir uyarıda bulunmuştur. Ayrıca O, "Şimdi vurun boyunlarının üstüne, vurun, onların bütün parmaklarına"[280] meâlindeki beyanla öldürmeyi ve boyunlarını vurmayı emretmiştir. Şüphesiz Cenâb-ı Hak boyunlarına ve parmaklarına vurmayı emretmiştir. Aynı şekilde "eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şeyden (fidye) dolayı size büyük bir azap dokunurdu"[281] meâlindeki beyan da uyarı anlamındadır. Ebû Bekir el-Esam bu görüşü benimsemiştir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Geçmişte bir yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetlerini kuruncaya kadar peygamberlerin esirleri bulunmazdı[282]. **264** **[§]**Saîd b. Cübeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Öldürmek suretiyle onlara karşı hâkimiyet kurulmadıkça müşriklerin esirlerine karşı fidye alınmaz ve onlara iyi davranılmaz. O, bu sözlerinden sonra şu âyeti okumuştur: "Nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın"[283]. Bu âlimler bu görüşü benimsemiştir. İbn Abbâs, "İshân" (الإثخان) kelimesinin öl-

---

[279] İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 48). Ayrıca İbn Münzir, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdûye, Nâfi' ve İbn Ömer (r.a.) tarikiyle rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 108).

[280] el-Enfâl, 8/12.

[281] Bir sonraki âyet-i kerîme.

[282] Taberî, *Tefsîr*, X, 45, 47; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 109.

[283] "Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın (kaçmamaları için tedbir alın). Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak; tâ ki savaş ağır yüklerini indirsin (sona ersin)" (Muhammed, 47/4) (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 43; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 457).

dürme demek olduğunu söylemiştir. Ebû Muâz ise şöyle demiştir: "Yushinû" (يثخنوا), yani boyun eğdirinceye kadar. "Müshan" (المثْخَن) boyun eğen demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Hâkimiyetini kuruncaya kadar.** Yani o yerin sakinlerine **hâkimiyet kuruncaya kadar.** Ölü ve yaralıları arttırıncaya kadar. Bir toplulukta ölü ve yaralıları arttırdığında "eshante fi'l-kavmi" (أثْخَنْت فى القوم) denilir. Yine "darabehû hattâ eshanehû" (ضربه حتى أثْخَنه) denilir ve "ayağa kalkamayacak kadar onu dövdü" anlamı kastedilir. İmam Muhammed'in bazı meselelerde belirtmiş olduğu anlam budur. Şöyle ki eğer bir kimse bir ava ok atar ve onu yere indirecek şekilde isabet ettirir, daha sonra bir başkası bu ava ok atar ve isabet ettirirse, bu, önceki kişinindir. Çünkü bu kimse avı yere indirmek suretiyle onu artık av olmaktan çıkarmıştır. Bu, bizim sözünü ettiğimiz vurmadır. "sehune, yeshunu, sehânetün" (ثَخُن، يَثْخُن، ثَخَانة) ile "sehune, yeshunu, sühûnetün" (ثَخُن، يَثْخُن، ثُخُونة) kalıpları birdir. Sertleşme, katılaşma anlamındadır[284].

Bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi şudur: **Bir peygamberin** esirlerden fidye alması **uygun değildir,** tâ ki **o yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyet kuruncaya kadar.** Yani galip gelinceye kadar. Öyle ki o yerde galip geldikten sonra eğer fidye alıp onları serbest bırakırsa, onların dönüşü bir mukavemet ve kuvvete dayalı olmaz. Fakat o, söz konusu yerde galip gelmez, sonra da fidye alırsa onların dönüşü bir mukavemete dönük olur. Bu caiz değildir.

İkinci yorum şudur: **Bir peygamberin** yeryüzünde galip gelinceye kadar esir alması **uygun değildir.** Yani din tümüyle Allah'ın oluncaya kadar. Tıpkı "fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın"[285] meâlindeki beyan gibi. Bu hüküm, ondan önceki peygamberler içindi. Cenâb-ı Hak bu konuda resûlüne ruhsat verdi.

265

[§]Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) Bedir günü ashâbıyla esirler konusunda istişarede bulundu. O, Hz. Ebû Bekir'e "Ey Ebû Bekir! Bunlar hakkında ne dersin?" buyurdu. O da şöyle cevap verdi: Yâ Resûlallah! Bunlar senin kavmin ve senin akrabaların, bunları bırak ve bunlara merhamet et. Umulur ki Allah onların tövbelerini kabul eder. Hz. Ömer ise şöyle dedi: Yâ Resûlallah! Bunlar seni yalanlayıp yurdundan çıkardılar. Onları getirip boyunlarını vur. Abdullah b. Revâha da şöyle dedi: Yâ Resûlallah! Odunu çok bir vadiye bak, bunları oraya doldur ve ateşe ver. Hz. Abbâs ona "merhametini kestin" dedi. Bunun ardından Resûlullah sükût etti ve onlara

---

284 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "shn" (ثخن) md.

285 el-Enfâl, 8/39.

bir cevap vermedi. Daha sonra kalktı ve oraya girdi. İnsanların bir kısmı "Ebû Bekir'in görüşünü benimsedi", bazıları " Ömer'in görüşünü benimsedi", bazıları ise " Abdullah'ın görüşünü benimsedi" dediler. Sonra Hz. Peygamber onların yanına gelerek şöyle buyurdu: Allah bazı insanların kalbini öyle yumuşatır ki bunların kalbi sütten daha yumuşak olur. Bazı insanların kalbini katılaştırır ki taştan daha sert olur. Sana gelince ey Ebû Bekir! Sen İbrahim (a.s.) gibisin. O şöyle demişti: "Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin"[286]. Yine ey Ebû Bekir! Sen Îsâ (a.s.) gibisin. Nitekim o, şöyle demişti: Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır."[287] Ey Ömer! Sen Mûsâ (a.s.) gibisin. Nitekim o, şöyle demişti: Ey Rabbimiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver[288]. Resûlullah yine şöyle dedi: Ey Ömer! Sen Nuh (a.s.) gibisin. Nitekim o, şöyle demişti: "Nuh "Rabbim" dedi, "Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!"[289] Onlardan hiçbiri fidye vermeksizin veya boynu vurulmaksızın kurtulmasın. [§]Abdullah şöyle dedi: Süheyl b. Beyzâ hariç, zira ben onun İslâm'ı zikrettiğini işittim. Bunun üzerine Resûlullah sükût etti. Ben başıma taş yağacağı korkusu yaşadığım o günden daha korkunç bir gün görmedim. Öyle ki Resûlullah şöyle buyurmuştu: "Sadece Süheyl b. Beyzâ". Akabinde Cenâb-ı Hak **bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir** meâlindeki âyetini indirmiştir[290].

266

O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Bu beyanın "sizden öncekiler için" anlamına gelmesi de mümkündür. Fakat sizlerin için esirler ve ganimet helâl kılınmıştır. Âyetler ve rivayet edilen hadisler, eğer o yerde hâkimiyet kurmuşsa esirlerinin bulunmasının caiz olduğunu göstermektedir. Çünkü eğer hâkimiyet kurmadan önceki durumda olduğu gibi sonra da caiz olmasaydı buradaki tahsisin bir anlamı kalmazdı. Cenâb-ı Hak bu durumu şu ilâhî beyanla açıklamıştır: Nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın (kaçmamaları için tedbir alın).

286 İbrâhim, 14/36.

287 "Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin" (el-Mâide, 5/118).

288 "Ey Rabbimiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!" (Yûnus, 10/88).

289 Nûh, 71/26.

290 Abdullah b. Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 383; Tirmizî, "Tefsîr", 8; Taberî, *Tefsîr*, X, 37-44).

Âlimler esirlerin mal karşılığında serbest bırakılmasına dair farklı görüşler ileri sürmüştür. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Bu durum, müslümanların sayısının az olduğu Bedir günüydü. Müslümanların sayısı çoğaldığında ve hâkimiyetleri kuvvetlendiğinde Allah esirler hakkında şu hükmü indirmiştir: İster lütuf olarak, ister fidye karşılığında. Dolayısıyla Hz. Peygamber ve müminlere tercih hakkı tanınmıştır. Dilerlerse bunları öldürürler, dilerlerse köle alırlar, dilerlerse fidye alırlar[291]. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın esirlere muamelesi gibi davranılır. Yani dilerse bağışlar dilerse fidye alır[292]. Diğer âlimler bu görüşün aksini benimsemiştir. Mezhep imamlarımız şöyle demiştir: Devlet başkanı mala ihtiyaç duyarsa fidye alır. Nitekim belirtmiş olduğumuz âyetler ve hadisler hâkimiyet kurduktan sonra fidye almanın caiz olduğunu göstermektedir. Eğer devlet başkanı mala ihtiyaç duymazsa onları öldürme hakkı vardır. Çünkü bu, düşman için daha yıkıcı ve müminlerden korkmalarını sağlamakta daha etkilidir. Bazı âlimler şöyle demiştir: [§]Devlet başkanının bunları köle alma hakkı da vardır. Bu, söyledikleri gibi esirin Ehl-i Kitap'tan veya Araplar'ın dışındakilerin olması durumundadır. Fakat putperest Araplar, köle olarak alınamazlar. Çünkü Hz. Peygamber'in Araplar'dan esir aldığında bunlardan herhangi birini köleleştirdiğini bilmiyoruz. Yine Hz. Ebû Bekir'in dinden dönenlerden birini köleleştirdiğine dair bir bilgi bize ulaşmamıştır. Yüce Allah, "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar"[293] buyurduğu halde onların köleleştirilmesi nasıl caiz olabilir? Fidye ve öldürme ise Hz. Peygamber'in Bedir esirlerine yönelik yapmış olduğu fiillerdendir[294]. Hz. Peygamber'in esirlere yapılacak muamele hakkında ashâbıyla istişare ettiğine dair rivayetlerde ictihatla amel etmeye dair delil vardır. Hz. Peygamber'in (s.a.) Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e söylediği rivayet edilen şu sözlere gelince: "Ey Ebû Bekir ve ey Ömer! Rabbim ikinize danışmamı bana vahyetmektedir. Eğer siz ikiniz ihtilaf etmezseniz size karşı çıkmazdım veya sizin görüşünüzün

267

[291] Taberî, *Tefsîr*, X, 42; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 108-109.

[292] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 494; Abd b. Humeyd de rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 458).

[293] "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar" (el-Feth, 48/16). Âyetin Hz. Ebû Bekir döneminde mürtetlerle yapılan savaşa işaret ettiği rivayet edilmiştir.

[294] Hz. Peygamber, Bedir esirlerinden Nadr b. Hâris, Ukbe b. Ebû Muayt ve Tûme b. Adî'in öldürülmesini emretmiştir. Çünkü bunlar müslümanlara eziyet etme konusunda müşriklerin önderlerindendiler (bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III, 193-194; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 118; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 107).

aksini yapmazdım"[295]. Resûlullah'ın "Eğer siz ikiniz ihtilaf etmezseniz size karşı çıkmazdım veya sizin görüşünüzün aksini yapmazdım" dediği bu sözlere göre hiç kimsenin o ikisine karşı çıkması caiz değildir. Ayrıca Hz. Peygamber'in esirlerden aldığı fidyeyi hangi şekilde aldığına dair bir bilgi yoktur. Cizye karşılığında olmaksızın onları bırakma ve memleketlerine geri gönderme şeklindedir. Zira onlardan cizye alınmasının caiz olmadığı ve onların bu şekilde bırakılması, bu kimselerin görüşüdür. Âyette buna dair delil vardır. Bu, "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar" meâlindeki beyanda belirtilmiştir. Yine bu konuda şöyle bir rivayet vardır: "Arap yarımadasında iki din bir arada bulunmaz"[296]. Ancak şöyle denilebilir: Belirtilen fidye alma hadisesi bu durumdan önceydi, bu hüküm ise daha sonradır. *En doğrusunu Allah bilir.*

268 [§]Mûtezile şöyle demiştir: **Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor** meâlindeki beyanda, kulların günah işlemeyi dilemeleri durumunda Allah'ın onların dilediği fiilleri yapmalarını dilemediğine ilişkin delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların dünya varlığını dilediklerini, kendisinin ise âhireti dilediğini bildirmiştir. Dolayısıyla onlar mâsiyet dilemişler, O ise onlar için âhireti dilemiştir. Fakat bize göre âyetin yorumu şöyledir: **Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor. Yani siz dünya varlığı istiyorsunuz, oysa Allah âhiret** hayatını ve nimetlerini sizin için **istiyor**. Ayrıca, Allah onlar için âhireti ve buradaki hayatı dilemişti, onlar ise kervanı ve dünya nimetlerini dilemişlerdi. Neticede ise onların dilediği değil, Allah'ın onlar için dilediği şey gerçekleşmiştir. Yani Cenâb-ı Hak onların kendileri için tercih etmiş olduğu şeyin dışında bir durumu tercih etmiştir. Bu işin esası şudur ki Azîz ve Celîl olan Allah, Bedir savaşına katılan müslümanlar için âhireti dilemiş ve neticede O'nun dilediği şey gerçekleşmiştir; kâfirler için cehennemi dilemiş ve neticede O'nun dilediği şey gerçekleşmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah âhirette onların hiç nasibi olmasın

---

[295] Bu lafızlarla rivayetin kaynağını bulamadım. Fakat Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*'de ve *Mu'cemü'l-vasît*'te "eğer görüş birliğinde olsaydınız" ifadesiyle bunu rivayet etmiştir. Bu, Bedir esirlerinin durumu hakkındadır. Bu rivayetin sened zincirinde Ebû Ubeyde b. Fudayl b. İyâz vardır. Bu râvi "hadiste gevşek" (leyyin) olarak nitelenmiştir. Diğer râvileri sikadır (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IX, 68).

[296] Bu lafızlarla Hz. Ömer'den (r.a.) merfû olarak rivayet edilmiştir (bk. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Câmi'", 18). Bu mânada sözler başka kaynaklarda da rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Cihâd", 176; Müslim, "Vasiyye", 20, "Cihâd", 63).

istiyor"[297] En uygun yorum, buradaki iradenin, sevgi ve muhabbet olmasıdır. Yani **siz dünya varlığını** seviyorsunuz, **oysa Allah âhireti istiyor.** Bu başka bir âyette bildirilen durumdur. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Hatırlayın, Allah size "iki topluluktan biri sizindir" diye vâdediyordu, siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz"[298]. Onlar güçsüz olanla savaşmak istiyorlardı, tâ ki ganimetler onların olsun. Allah'a izafe edilen irade üç farklı anlamdadır. İlki rıza anlamında olmasıdır. Tıpkı "Putperestler diyecekler ki: Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız"[299] meâlindeki beyanda bildirildiği gibi. Onlar O'nun kendilerini terketmelerini delil getirmekteydiler ve Allah'ın yaptıklarından razı olduğu görüşündeydiler. İkincisi, iradenin emir anlamında olmasıdır. Tıpkı "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'babalarımızı bu yolda bulduk, Allah da bize bunu emretti' derler"[300] meâlindeki beyanda belirtildiği gibi. Üçüncüsü, iradenin, her failin fiilinin niteliği olması anlamındadır. Öyle ki onun fiili hata, gaflet ve tabiatı neticesinde ortaya çıkmaz, aksine tercih neticesinde ortaya çıkar.

لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَٓا اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾

[§]*68. "Allah'ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı elde ettiğiniz menfaat sebebiyle size büyük bir azap dokunurdu."* **269**

Allah'ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı elde ettiğiniz menfaat sebebiyle size büyük bir azap dokunurdu. Bu beyanın anlamına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan biri Ebû Bekir el-Esamm'ın söylediği görüştür. Ona göre âyetin yorumu şöyledir: **Allah'ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı** -ki bu hüküm Cenâb-ı Hakk'ın, emrinin aksine hata yapanları yaptıkları fiiller karşılığında cezalandırmamasıdır- esirlerden ve onlardan aldığınız fidyelerden **elde ettiğiniz menfaat sebebiyle size büyük bir azap dokunurdu.** Diğer âlimler ise şöyle demiştir: **Allah'ın** bu ümmete ganimetleri helâl kıldığına dair **daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı**

---

297 "(Resûlüm!) İnkârda yarışanlar seni üzmesin. Onlar Allah'a hiçbir zarar veremeyeceklerdir. Allah âhirette onların hiç nasibi olmasın istiyor; onlar için büyük bir azap vardır" (Âl-i İmrân, 3/176).

298 el-Enfâl, 8/7.

299 el-En'âm, 6/148.

300 el-A'râf, 7/28.

elde ettiğiniz ve helâl saydığınız **menfaatler sebebiyle size büyük bir azap dokunurdu.** Bazıları da şöyle demiştir: **Allah’ın,** menfaat elde etmeleri ve diğer bazı fiilleri yapmalarından ötürü tövbe etmelerine ve Allah’ın onların tövbelerini kabul edeceğine dair **daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı** bu sebeple **size azap dokunurdu.** Bu âyetin bundan başka bir yorumu da olabilir. “Şimdi vurun boyunlarının üstüne, vurun, onların bütün parmaklarına”[301] meâlindeki beyanda esir almanın mübah olduğuna ve bunun imkânına dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak “şimdi vurun boyunlarının üzerine” buyurmuştur. Boyunların üzerine vurmak ise başları boyun ekleminden ayırmaktır. Buna savaşta çok az imkân bulunur. Dolayısıyla savaşta başların gövdeden ayrılmasına güç yetirilmez. Buna ancak söz konusu kimseler esir alınıp ele düşürüldükten sonra imkân bulunur. Âyette bildirildiği üzere parmaklara vurmaya gelince bu durum savaşta meydana gelir. Çünkü savaşta elde edilene ve imkân bulunana vurulur. Dolayısıyla bunda **Allah’ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı** meâlindeki ilâhî beyanın işaret ettiği anlam ve yorum vardır. Bu âyetin, daha önce geçen şu ilâhî beyana bir ek konumunda olması da mümkündür: “Nitekim müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları halde Rabb’in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı. Doğru olan apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi bu konuda seninle tartışıyorlardı”[302]. **Allah’ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı,** yani iki topluluktan birine karşı Cenâb-ı Hakk’ın sizin **270** zafere ulaşmanıza hükmetmeseydi [§]Resûlullah’a karşı mücadeleniz, savaşa çıkma konusunda ona muhalefetiniz ve kervanı istemeniz sebebiyle size azap **dokunurdu.** Veya şöyle denilebilir: Cenâb-ı Hakk’ın kimseyi azap etmeme ve içtihada dayanarak yaptıkları hatadan dolayı cezalandırmama hükmü olmasaydı size falanca durum dokunurdu. “Elde ettiğiniz” meâlindeki beyan burada “yaptığınız” anlamındadır.

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٩﴾

69. “Artık aldığınız ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin, Allah’a itaatsizlikten sakının, Allah son derecede bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”

---

301 el-Enfâl, 8/12.

302 el-Enfâl, 8/5-6.

Artık aldığınız ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Helâl ve hoş olarak.** Bu kavramlar birdir. Her helâl hoştur, her haram ise kötüdür. Söz konusu şey helâl olduğunda iyi hale gelir; haram olduğunda ise kötü hale gelir. Fakat "helâl ve hoş olarak" meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Dinî bakımdan **helâl**; tabiî özelliği bakımdan **iyi**. Aynı şekilde haram, dinî bakımdan haramdır, kötü ise tabiî özelliği bakımdan kötüdür. Helâllik ve haramlıktan ancak şeriat yönüyle; iyilikten ve kötülükten ise tabiat özelliği yönüyle söz edilebilir. İyi, kendisiyle lezzet alınan ve kötülük barındırmayan şeydir. Çünkü kötülük korkusu söz konusu kişinin üzülmesine sebep olmakta, iyiliği ve lezzeti yok etmektedir. Burada bildirilen niteliğiyle iyi fiil caizdir. Çünkü müşrikler, malları helâl olmayan şekillerde ve geçersiz yöntemlerle elde ediyor ve topluyorlardı. Dolayısıyla onlar, bu geçersiz yöntemlerle elde edilmiş malları ganimet olarak aldıklarında bunları yemekten hoşlanmıyorlardı. Cenâb-ı Hak **hoş olarak** meâlindeki beyanıyla onların kalplerini hoş tuttu. Bunda geçersiz bir satıştan elde edilen mala dair tasarrufun ve bunun değiş-tokuşunun caiz olduğuna, ayrıca her ne kadar geçersiz yöntemlerle elde edilmiş olsa da satıcının izninden sonra bunun yenmesinin iyi olduğuna delil vardır. İlk durum da böyledir. Bizim belirtmiş olduğumuz yorum da mümkündür. Yine âyette kâfirlerin küfür dönemlerinde yapmış oldukları fiillerden, yapmadıkları ibadetlerden sorumlu tutulmayacaklarına dair delil vardır. Çünkü onlar, bunlardan sorumlu değillerdi. Aksine onlar sadece inanmakla yükümlüdürler.

Allah'a itaatsizlikten sakının. Size emrettiği ve yasakladığı şeylerde. Ona isyan etmeyin. **Allah son derecede bağışlayıcı ve esirgeyicidir.** Tövbe eden ve yaptığından dönen için.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ ف۪ٓي اَيْد۪يكُمْ مِنَ الْاَسْرٰٓى اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ ف۪ي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّٓا اُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٧٠﴾

271

[§]*70. "Ey peygamber! Elinizdeki esirlere şöyle de: 'Eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse sizden alınandan daha iyisini size verir ve sizi bağışlar.' Allah engin rahmet ve mağfiret sahibidir."*

Ey peygamber! Elinizdeki esirlere şöyle de: Eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse sizden alınandan daha iyisini size verir. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Âyet Abbâs b. Abdülmuttalib ve arkadaşları hakkında inmiştir. İbn Abbâs da aynen şöyle diyor: Hz. Peygamber'e dediler ki: Senin getirdiğine iman ettik ve senin Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik ederiz. Bunun üzerine **eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse** meâlindeki âyet inmiştir. Yani eğer Allah sizin kalplerinizde imana dair bir inanç (اِعْتِقادُ الاِيمان) ve elçisini tasdik fiili görürse. **Sizden alınandan daha iyisini size verir.** Yani iman ve tasdik. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak sizin başınıza gelenin yerine bunun daha iyisini verir[303]. Fakat bunda ve başka âyetlerde şu durum vardır ki bir fiilin benzerini yapanlar bu konuda eşittirler. Söz konusu kişi için gerçekleşeceği bildirilen vâd yerine gelecektir. **Eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse.** Bu, Cenâb-ı Hakk'ın onların kalplerinde inanacaklarına dair görmüş olduğu imandır. **Sizden alınandan daha iyisini size verir.** Yani size **daha iyisini** verdi. Bu imandır. Kıssada belirtilmiş olan **sizden alınan** mallardan daha iyisi. "fe'ale" (فَعَل) yerine "yef'alü" (يَفْعَل) kalıbı kullanılabilir. Tıpkı "iz yekûlü'l-munâfikûne" (اِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ)[304] beyanı gibi. Yani "iz kâle'l-munâfikûne" (اِذْ قالَ الْمُنَافِقُونَ). Bu kullanım Kur'ân'da çoktur. Buna göre **daha iyisini size verir** meâlindeki beyan, "daha iyisini size vermiştir" anlamındadır. Yine **size verir** meâlindeki âyetin şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani sizden alınandan daha iyisini âhirette size verir ve sizi mükâfatlandırır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizi bağışlar. Allah engin mağfiret sahibidir. Yani şirk döneminde yaptığınız günahlarınızı bağışlar. Tıpkı "eğer onlar vazgeçerlerse, artık Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir"[305] meâlindeki beyanda bildirildiği gibi. Yani günahları bağışlayıcıdır. O, affedicidir**. Rahmet sahibidir.** Onlara müslüman oldukları dönemde merhamet eder. Yine **sizden alınandan daha iyisini size verir** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Yani sizden alınan fidyeler. Yahut Mekke'de onlardan alınanlar. Cenâb-ı Hak onlara dünyada mal ve bunun dışındaki şeyler arasından kendilerinden alınandan daha iyisini vereceğini bildirmiştir.

---

303 Taberî, *Tefsîr*, X, 49-50; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 112-113.

304 "O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, 'Bunları dinleri aldattı' diyorlardı" (el-Enfâl, 8/49).

305 el-Bakara, 2/192.

وَاِنْ يُر۪يدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَاَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٧١﴾

272

[§]*71. "Eğer sana hıyanet etmek istiyorlarsa bilin ki onlar, daha önce de hainlik ettiler, Allah da onları elinize düşürdü; O yaptığını, bilerek ve yerinde yapmaktadır."*

Eğer sana hıyanet etmek istiyorlarsa bilin ki onlar, daha önce de hainlik ettiler, Allah da onları elinize düşürdü. Bu beyanın daha önce geçen âyetin bağlantısı olması (sıla) mümkündür. Bunlar şu âyetlerdir: "Kendileriyle antlaşma yapıldığı halde, her defasında Allah'tan korkmadan yaptıkları antlaşmayı bozanlardır"[306]; "Seni oyuna getirmeye kalkışırlarsa kuşkusuz Allah sana yeter"[307]. Ve bunun dışında şu beyan da bunlar gibidir: "Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen"[308]. Bunların akabinde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Antlaşmayı bozma ve bunun dışındaki emanetler konusunda **sana hıyanet etmek istiyorlarsa bilin ki onlar, daha önce Allah'a hainlik ettiler. Allah'a hainlik ettiler.** Yerine getireceklerine dair söz verdikleri konuda. Vermiş oldukları sözlerden biri şudur: "Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız"[309] Allah onları bu durumdan kurtarmış, fakat onlar şükredenlerden olmamışlardır. Yine bunun örneklerinden biri şu ilâhî beyandır: "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi"[310] Allah bunu onlara bahşetmiştir, onlar ise söz verdikleri şeyi yerine getirmemişlerdir. Onlar vermiş oldukları diğer sözlere ve kendilerine verilen emanetlere riayet etmemek suretiyle de Allah'a hainlik etmişlerdir. Veya bu mesele, Allah'ın Hz. Muhammed'in özellik ve onun niteliklerini kendilerine gelen kitaplarda, bildirilmesiyle ilgili olarak onlardan aldığı ahde ilişkindir. Onlar bunu gizlemişler, tahrif etmişler ve onun niteliklerinin aksini açıklamışlardır. Bu durum onların hainliğidir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Onlar daha önce Allah'a hainlik ettiler, Allah da onları elinize düşürdü.** Onlar sana hainlik ettiklerinde Allah onları senin eli-

---

306 el-Enfâl, 8/56.
307 el-Enfâl, 8/62.
308 el-Enfâl, 8/58.
309 Yûnus, 10/22.
310 et-Tevbe, 9/75.

ne düşürür. "Fe emkene minhüm" (فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ) beyanı hakkında bazı âlimler şöyle demiştir: Hıyanetlerinin karşılığı olarak onlardan intikam aldı. Bazıları da şöyle demiştir: Sana imkân verdi, tâ ki sen onlardan intikam aldın. **Eğer**
273 **sana hıyanet etmek istiyorlarsa** meâlindeki beyan [§]irade anlamında değil, aksine hıyanet fiilinin gerçekleşmiş olması mânasındadır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: Eğer sana hıyanet etmişlerse, daha önce Allah'a da ihanet ettiler. Faka burada Cenâb-ı Hak irade kavramını belirtmiştir, çünkü irade her özgür failin niteliğidir. Zira fiiller, irade olmaksızın gerçekleşmez.

Allah her şeyi bilendir. Yani onların gizledikleri ihaneti ve antlaşmaları bozmalarını. **O, her şeyi yerli yerinde yapandır.** Yani işinde ve hükmünde. Öyle ki onlara karşı sana imkân vermiştir. Bazı âlimler **eğer sana hıyanet etmek istiyorlarsa bilin ki onlar, daha önce de hainlik ettiler** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Yani eğer onlar müslüman olduktan sonra seni inkâr etmek suretiyle sana hıyanet ettilerse, **bil ki onlar daha önce de Allah'a hainlik ettiler**. Yani onlar daha önce Allah'ı inkâr etmişlerdi. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onlar sana hıyanet ettilerse, Allah da onlara karşı sana imkân verdi, sen de Bedir'de yaptığın gibi onları öldürdün ve esir aldın. **Allah** yaratmış olduklarını **en iyi bilendir**. **O**, işinde **hikmet sahibidir**.

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوٓا اُولٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُوا وَاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِى الدّٖينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ اِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مٖيثَاقٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٧٢﴾

72. "İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler ve onları bağırlarına basıp yardım edenler birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) ***sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur. Sizden, dinlerini korumak için yardım isterlerse, aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere yardım etmeniz gerekir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir."***

[**Muhacirler ve Ensarın Birbirlerinin Yakını Olduklarına İlişkin Hükümler**]

İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler. İman edenler. Yani Allah'ın âyetlerini ve kesin delillerini doğrulayanlar. Veya getirmiş olduğu her konuda Allah'ın elçisini doğrulayanlar. Bu âyet sanki "Firavun hânedanıyla onlardan öncekilerin âdet haline getirdikleri gibi Allah'ın âyetlerini inkâr ettiler"[311] ve "Bunlar da Rab'lerinin âyetlerini yalanladılar"[312] meâlindeki beyanların karşılığı gibidir. Cenâb-ı Hak burada bu konuda yalanlamanın yerine doğrulamayı belirtmiştir. **Cihat edenler.** Allah'ın dinini izhar etmek ve ona yardım etmekte. **Malları ve canlarıyla.** Yani bunları harcayanlar. **Onları bağırlarına basanlar.** Yani Hz. Peygamber'i bağrına basanlar. **Yardım edenler, bunlar birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır.** İbn Abbâs ve müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Âyette belirtilen yakınlık miras konusundadır. Miras, iman edip de Medine'ye hicret etmeyen akrabaların değil, muhacirler ve ensar lehine hükmedilmiştir. Aynı şekilde **iman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur** meâlindeki beyanın miras hakkında olduğunu söylemişlerdir[313]. Abdullah b. Mesûd'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Muhacirler ve ensar, dünya ve âhirette birbirlerinin yakınlarıdır. Mekke'nin fethinde müslüman olan Kureyşliler (Tulekâ) ve Huneyn savaşından sonra müslüman olan Sakîfliler'e (Utekâ) gelince, bunlar da dünyada ve âhirette birbirlerinin yakınlarıdır"[314]. [§]Cerîr b. Abdullah'tan da nakledildiğine göre Resûlullah böyle buyurmuştur[315]. Mesûdî'den Kasım'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sahâbeyi birbirine kardeş yaptı (muâhât). Abdullah b. Mesûd ile Zübeyr b. Avvâm'ı birbirlerine mirasçı olacak şekilde kardeş yaptı. Çünkü onlar hicret etmişler ve akrabalarını terketmişlerdi. Allah miras âyetini indirinceye kadar böyle devam etti. İbn Abbâs'tan "Antlaşma yoluyla yakınlık

274

---

311 el-Enfâl, 8/52.

312 "Firavun hânedanıyla onlardan öncekilerin yapageldikleri gibi bunlar da Rab'lerinin âyetlerini yalanladılar" (el-Enfâl, 8/54).

313 Taberî, *Tefsîr*, X, 51-52; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 114-115.

314 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, X, 187; Ebû Yâlâ, *el-Müsned*, VIII, 446; el-Bezzâr, *Müsned*, V, 137. Heysemî şöyle demiştir: Bunu Taberânî, Ebû Yâlâ ve Bezzâr rivayet etmiştir. Senedinde Âsım b. Behdele vardır. Bu kişi hakkında ihtilaf vardır. Bezzâr'ın diğer râvileri sahihtirler (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 15).

315 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 363; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XVI, 250; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, II, 313-315, 324. Heysemî şöyle demiştir: Ahmed ve Taberânî bunu çeşitli senetlerle rivayet etmiştir. Taberânî'nin bir senedindeki râviler sahihtirler (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 15).

bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin"[316] meâlindeki beyan hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: Muhacirler Medine'ye geldiklerinde akrabalık bağı olmaksızın Hz. Peygamber'in aralarında tesis ettiği kardeşlik dolayısıyla bir muhacir, ensardan birine mirasçı oluyordu. "Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik"[317] meâlindeki âyet nâzil olunca bu, önceki hükmü neshetti. Ayrıca o, şöyle demiştir: "Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin." Yani yardım, tavsiye ve destekten paylarını verin. Bu kimselere vasiyet edilir, fakat mirastan payları yoktur[318]. **İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler … göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur** meâlindeki beyan hakkında Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hicretle birlikte müslümanlar birbirlerine mirasçı olabiliyorlardır. Bir bedevîye bir muhacir, bir muhacire de bir bedevî mirasçı olamıyordu. Bunlar bu durumla hicrete teşvik edildiler, tâ ki müslümanların sayısı arttı. Bu durumda yüce Allah "Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır"[319] meâlindeki âyeti indirdi. Böylelikle bedevî muhacire mirasçı oldu ve kan bağıyla birbirlerine mirasçı oldular.[320] Müfessirlerin çoğunluğu bu görüşü benimsemektedir.
275 [§]Yine onlar hicretin farz olduğunu düşünüyorlardı. Hicretin farz oluşu Hz. Peygamber'in "Fetihten sonra hicret yoktur, fakat cihat ve niyet vardır"[321] sözüyle ortadan kalkmıştır. Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Fetihten sonra hicret sonlanmıştır. Fakat cihat ve niyet vardır. Hicret, Allah'a ve resûlüneydi. Müminler, dinleri konusunda imtihan edilmekten kaçıyorlardı. Daha sonra Allah, İslâm'ı yaydı.[322] **Bunlar birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır** meâlindeki beyan hakkında söz konusu âlimlerin benimsediği görüş budur. Bu beyanın birbirlerine mirasçı olmaları anlamına gelmesi mümkündür. Bundan başka bir anlama da gelebilir. Bu anlam da şudur: **İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler ve onları bağırlarına basıp yardım edenler birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır.** Yani yardımlaşma, birbirine destek verme, haklar ve borç meselelerinde yakınlığın eksiksiz

---

316 en-Nisâ, 4/33.

317 en-Nisâ, 4/33.

318 Buhârî, *et-Tefsîr*, IV, 7; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 16; Taberî, *Tefsîr*, V, 53; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 509.

319 el-Enfâl, 8/75.

320 Taberî, *Tefsîr*, X, 53.

321 Buhârî, "Cihâd", 1; Müslim, "İmâre", 86.

322 Buhârî, "Menâkıbü'l-ensar", 45.

yerine getirirken **birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır.** Bunlar, iman edip de hicret etmeyenlere göre birbirlerine daha yakındırlar. Çünkü bu kimseler iman edip hicret etmişlerdir. Yani dinlerine yönelik duydukları endişe, kendilerinin ve dinlerinin selâmetini istedikleri için evlerini, ailelerini, akrabalarını ve ikamet ettikleri memleketlerini terketmişlerdir. Yine bu kimseler, berikilerden kendilerine daha önceden bir menfaat olmaksızın mallarını ve canlarını harcamışlar ve bütün külfeti yüklenmişlerdir. Böylece bu kimseler onlara yardımcı ve destek oldular. Dolayısıyla belirtmiş olduğumuz şekilde yakınlığın gereklerini eksiksiz yerine getirilmesinde **bunlar birbirlerinin yâr ve yakınları** oldular. Yani belirtmiş olduğumuz şekilde yakınlığın gereklerini eksiksiz yerine getirilmesi. Onların dinî yakınlık hakları vardır; din vasıtasıyla elde edilen yardımlaşma, destek olma, haklar ve menfaatler de yakınlık hakları yoktur.

276

[§] Onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur. "Vilâyetihim" (وِلايتهم) şeklinde esreli ve "velâyetihim" (وَلايتهم) şeklinde üstün harekeli okunmuştur. Yani "vav" harfinin esre ve üstün harekeli halini kastediyorum. Aynı şekilde Kehf sûresindeki "İşte burada yardım ve dostluk, Hak olan Allah'a mahsustur"[323] meâlindeki beyanda da "velâyet" (الولاية) kelimesi üstün ve esre harekeli olarak okunmuştur[324]. Ayrıca bazı edebiyat âlimleri "velâyet" (الولاية) kelimesinde "vav" harfinin üstün harekeli şekliyle "yardım ve destek", esreli şekliyle "hâkimiyet" anlamına geldiğini söylemiştir. Yani hâkimiyet Allah'ındır. Bazı âlimler şöyle demiştir: "el-Vilâyetü" (الولاية) şeklinde esreli olarak "yardım ve destek"; "el-velâyetü" (الوَلاية) şeklinde üstün harekesiyle okunduğunda "hâkimiyet" anlamına gelir. Başka âlimler ise "ikisi aynı anlamdadır" demiştir. Bu anlam, yönetim ve hâkimiyette yardım, destek ve yakınlık ile din konusunda yakınlıktır.

[İman-Günah İlişkisi]

İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur. Bu ilâhî beyanda Mûtezile'nin görüşünü reddeden bir delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, hicret etmeyenler için iman niteliğini devam ettirmiştir. Halbuki hicret etmek onlara farzdı ve onlar hicret etmeyi terketmek suretiyle büyük günah işleyen-

---

323 el-Kehf, 18/44.

324 İki kırâat de mütevâtirdir. Hamza iki yerde de kesrayla okumuştur. Kisâî bu âyette ona uymuş, Kehf sûresinde ise diğer görüşü benimsemiştir. Diğer imamlar, iki yerde de fethayla okumuşlardır (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 277).

lerden olmuşlardı. Bu durum, büyük günah işleyenlerde (mürtekib-i kebîre) iman niteliğinin ortadan kalkmadığını göstermektedir.

Sizden, dinlerini korumak için yardım isterlerse. Yani hicret etmeyenler. Bu beyan iki yoruma açıktır. İlki, şu anlama gelebilir: Onlar sizden düşmanlarına karşı yardım ve destek isterlerse, eğer sizinle ötekiler arasında bir antlaşma yoksa onlara destek olmanız ve **yardım etmeniz gerekir.** İkinci muhtemel yorum şudur: Eğer siz onların düşmanlarından korktuklarını öğrenirseniz onlara yardım edin. **Aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere.** Yani sizden aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı dinlerini korumak için yardım isterlerse onlara yardım etmeyin. Yani onlara yardım etme zorunluluğunuz yoktur. [§]Bunun yorumu şudur: Onlarla antlaşmayı bozuncaya kadar. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Ey muhacirler topluluğu! Eğer hicret etmeyen mümin kardeşleriniz **sizden yardım isterlerse,** müşrik düşmanları onlara gelir ve onları İslâm'dan döndürmek için onlarla savaşırlarsa onlara yardım edin. Sonra Cenâb-ı Hak bir istisna yapmış ve bunu ve **aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere** meâlindeki âyetle ifade buyurmuştur. Bu durumda O, şöyle buyurmaktadır: Medine'ye hicret etmeyenler, sizinle antlaşması bulunan kimselere karşı sizden yardım isterlerse onlara yardım etmeyin. **Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.** Destek, yardım ve benzeri durumlarda.

277

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ اِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِى الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ﴿٧٣﴾

73. İnkâr edenler de birbirlerinin yakın ve yardımcılarıdır. İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur.

İnkâr edenler de birbirlerinin yakın ve yardımcılarıdır. İbn Abbâs ve müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne göre miras konusunda **onlar birbirlerinin yakınlarıdır**[325]. Bu görüş, söz konusu âlimlerin muhacirler ve ensarın birbirlerinin yakını olduğuna ilişkin görüşlerine göredir. Belirtmiş olduğumuz görüşe göre birbirlerinin yakını olmaları, yardımlaşma, destek, din ve hakların tümü konusundadır. Bu, belirtmiş olduğumuz müminler hakkındaki görüşe göredir.

---

325 Taberî, *Tefsîr*, X, 56; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 116.

İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bunlardan biri şudur: Hicret etmeyen kardeşleriniz sizden düşmanlarına karşı yardım isterler ve siz onlara yardım etmezseniz **yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur.** Yani kâfirlerin birbirlerine yardımcı olmaları gibi eğer sizler birbirinize yardımcı ve destek olmazsanız düşman size galip gelir. Böylece bu durumda bir fitne ve bozulma meydana gelir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: "Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın"[326]. Bazı âlimler şöyle demiştir: **İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne olur** meâlindeki ilâhî beyanı "aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere"[327] meâlindeki beyanın bir devamı konumundadır. Yani eğer kardeşleriniz sizin antlaşmalı olduğunuz bir topluluğa karşı sizden yardım isterler ve siz de onlara yardım ederseniz **bir fitne ve büyük bir bozulma olur.** Bazıları da şöyle demiştir: [§]Cenâb-ı Hakk'ın size emrettiği hususlardan müminlerin birbirlerine mirasçı olmaları konusunda **eğer bunu yapmaz** ve kâfirlerle kendi aranızda mirasçı olma hükmünü getirirseniz **yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur.** Çünkü Azîz ve Celîl olan Allah, miras hükümlerini açıklamış, sonra da âyetin sonunda şöyle buyurmuştur: "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve resûlüne itaat ederse…[328] Allah'ın sınırlarını terkeden, O'na ve resûlüne itaati terkeden ve O'nun emrettiği kimselerden başkasına mirastan pay verirse **yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulmaya sebep olur.**

278

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرٖيمٌ ﴿٧٤﴾

74. İman edip de hicret edenler, Allah yolunda cihat edenlerle onları bağırlarına basanlar ve yardım edenler var ya işte gerçek müminler onlardır; bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir.

---

326 el-Enfâl, 8/39.

327 Bir önceki âyet-i kerîme.

328 "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdırlar; işte büyük kazanç budur. Kim de Allah'a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap vardır" (en-Nisâ, 4/13-14).

İman edip de hicret edenler, Allah yolunda cihat edenlerle onları bağırlarına basanlar ve yardım edenler var ya. Yani Resûlullah'ı ve muhacirleri bağırlarına basanlar ve yardım edenler. **İşte gerçek müminler onlardır.** Yani muhacirler ve bunları bağırlarına basan ensar. **İşte gerçek müminler onlardır.** Çünkü onlar amelleriyle imanlarını tahkik düzeyine çıkarmışlardır. Zira onlar dinleri konusunda duydukları kaygı ve dinlerine teslim olmalarından dolayı memleketlerini, ailelerini, mallarını bırakarak hicret etmişler, Resûlullah'ın davetine yönelmişler ve bu konuda ona itaat etmişlerdir. Ensar da bunları bağırlarına basmış, evlerinde barındırmış, canlarını ve mallarını harcamış ve düşmanlarına karşı onlara yardım etmiştir. Bunların hepsi yapmış oldukları amelleriyle imanlarını tam anlamıyla gerçekleşen bir düzeye çıkarmışlardır. **İşte gerçek müminler onlardır** meâlindeki beyan "gizli ve açık durumda doğru müminler onlardır" anlamına gelebilir. Yani bu kimselerin imanı, münafıkların açık durumda olan gizlilikte ise bulunmayan imanı gibi değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de sınamıştık. Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; kezâ O, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır"[329]; "Allah, elbette kendisine iman edenleri de bilir ve elbette münafıkları da bilir"[330]. **İşte gerçek müminler onlardır** meâlindeki beyan, Cenâb-ı Hakk'ın onlara gerçek bir vâdde bulunduğu anlamına da gelebilir. Bu vâd, âyetin sonunda bildirmiş olduğu **bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir** meâlindeki beyandır. **İşte gerçek müminler onlardır** meâlindeki beyan "bununla imanlarını tahkik edenler onlardır" anlamına da gelebilir. **Bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir.** Yani söz konusu kişinin, ailesine ikram ettiği güzel bir lütuf.

279 **[§]**Resûlullah'la birlikte hicret edenlere ve geçten hicret edenlere, hicret etmenin gerekliliği eşittir. Cenâb-ı Hak, hicretin gerekliliği konusunda bunları eşitlemiştir. Yine Cenâb-ı Hak, muhacirler ve ensarı, tasdik etmede ve imanlarına şahitlik etmekte eşitlemiştir. Nitekim O, **İşte gerçek müminler onlardır** buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, yakınlık hakkı ve bundan elde edilen yararlarda onları bir kabul etmiştir. Nitekim O, "Onlar birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır"[331] buyurmuştur. Yine O, sevap ve mertebe bakımından da onları eşitlemiştir. Nitekim O, **bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir** buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, her ne kadar başka âyetlerde muhacirleri öncelemiş olsa da, bu niteliklerde onları birleştirmiştir. Çünkü bunu gerektiren

---

329 el-Ankebût, 29/3.

330 el-Ankebût, 29/11.

331 el-Enfâl, 8/72.

sebeplerde onlar eşittiler. Zira muhacirler vatanlarını, evlerini terketmişler, buralardan çıkmışlar, ailelerinden ve mallarından ayrılmışlardı. Buna karşılık ensar, onları kendi evlerine ve vatanlarına yerleştirmiş, mallarını harcamış, kendi ailelerini onların hizmetine sunmuştur. Belirtilen durumlar bu sebepledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَاُولٰٓئِكَ مِنْكُمْ وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فٖى كِتَابِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٧٥﴾

75. "Daha sonra iman edenler, hicret edip sizinle beraber cihat edenler, işte bunlar da sizdendir. Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."

Daha sonra iman edenler, hicret edip sizinle beraber cihat edenler. Yani bunlardan sonra iman edenler ve ötekilerin hicret etmesinden sonra hicret edenler, daha önce hicret edenler hakkında belirtilen tüm meselelerde kendilerinden öncekilere yetişirler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bunu, onların din için hicret, yardım, can, mal ve diğer imkânlarını harcamaları ve dinleri hususunda kaygı içerisinde bulunmaları gibi amellerini bilmemiz için bildirmektedir.

İşte bunlar da sizdendir. Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Bu, bizim belirttiğimiz üzere aralarında kan bağı bulunanların, birbirlerine mirasçı olmada ve miras malında diğer müminlerden daha yakın olmalarıdır. Eğer kan bağı olan kimse bulunmazsa müminlerin geneli daha yakındır. Mezhep imamlarımızın şu görüşü buna göredir: Mirasta kan bağı bulunanlar, birbirlerine müminlerin genelinden daha yakındır. Bu ise beytülmaldır. Bu kimselerden biri bulundukça mirasta o, daha yakın olur. [§]Yine imamlarımızın diyet konusundaki şu görüşü de buna göredir: Diyet, mevcut oldukları müddetçe kan bağı bulunanlara düşer. Eğer bunlardan kimse bulunmazsa beytülmaldan müminlerin geneline düşer. **280**

Aralarında kan bağı bulunanlar birbirlerine daha yakındır. Aralarında kan bağı bulunanlar eğer iman edip hicret etmişlerse **birbirlerine** diğerlerinden **daha yakındır.** Çünkü iman edip hicret ettiklerinde onların daha önce

akrabalıkları ve kan bağları bulunduğundan onlar, akrabalık ve kan bağları bulunmayan diğerlerinden daha yakın olurlar. Bunlarda kan bağı, destek, yardım, borç ve haklar birleştiğinde dört durum birlikte bulunmuş olur. Ötekilerde ise üç durum bulunmuş olur. Dolayısıyla bunlar, diğerlerinden daha yakın olurlar. Bu, bizim belirtmiş olduğumuz yoruma göredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aralarında kan bağı bulunanlar birbirlerine daha yakındır. Yani bunlar mirasçı olmakta hicret eden müminlerden **birbirlerine daha yakındır.** Bu âyet, "iman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur"[332] meâlindeki beyanda bildirilen miras hükmünü neshetmiştir. Çünkü birbirlerine mirasçı olma hükmü, iman ve hicret hakkından dolayı idi. Sonra bu hüküm neshedilmiş ve miras akrabalığa bağlanmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak **aralarında kan bağı bulunanlar birbirlerine daha yakındır** buyurmuştur. Aynı şekilde Ahzâb sûresinde bildirilen şu ilâhî beyan da böyledir: "Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar"[333]. Eğer kan bağı bulunanlardan kimse olmazsa bu durumda müminlerin genelinin hakkı olur.

Allah'ın kitabına göre. Allah'ın hükmüne göre. Veya Allah'ın kitabına göre. Çünkü bu hüküm, Allah'ın kitabında bildirilmiştir.

Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir. Kullarını ve onların yapacaklarını. **Her şeyi bilmektedir.** İhtiyaç duydukları ve duymadıkları şeyleri. Bu, bir tehdit (vaîd) ifadesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

332 el-Enfâl, 8/72.

333 el-Ahzâb, 33/6.

[§]TEVBE SÛRESİ

بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖٓ اِلَى الَّذٖينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١﴾

1. "Allah ve resûlünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı fesih bildirimidir!"

Allah ve resûlünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı fesih bildirimidir! Tevil ehlinin bir kısmı şöyle demiştir: Bu beyan, Resûlullah ile süresi belirlenmemiş bir antlaşma halinde olan bir topluluk hakkındadır. Cenâb-ı Hak, süresiz olan antlaşmanın bozulmasını emretmiş ve bu antlaşmayı şu ilâhî beyanda bildirdiği dört ay ile sınırlandırmıştır: "Yeryüzünde dört ay daha serbestçe dolaşın"[334]. Bazı âlimler şöyle demiştir: Bu beyan, dört aydan daha az süreli bir antlaşma halinde olan bir topluluk hakkındadır. Cenâb-ı Hak, dört aya tamamlamayı emretmiştir. Bu görüşün delili "onlara verdiğiniz söze süresi doluncaya kadar riayet ediniz"[335] ilâhî beyandır. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiştir: Bu âyet, antlaşmaları bozma âdeti olan bir topluluk hakkındadır. Bu, tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: Kendileriyle antlaşma yapıldığı halde, her defasında yaptıkları antlaşmayı bozanlardır"[336]. Cenâb-ı Hak âyette bildirmiş olduğu üzere dört ay antlaşma süresi vermesini, bundan sonrada savaşmasını emretmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: **Allah ve resûlünden bir fesih bildirimidir!** meâlindeki âyet nâzil olduğunda Resûlullah, bunu insanlara okuması için Ali'yi [b. Ebû Tâlib] hac panayırına göndermiştir. Ali (r.a.) belirttiğimiz üzere **Allah ve resûlünden** dört ay müddeti dışındaki antlaşmalar hakkında **antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı bir fesih bildirimidir!** meâlindeki âyeti onlara okumuştur. Bunların hepsi **fesih bildirimidir** meâlindeki beyanı bozma mânasına hamletmişlerdir. Bize göre bu mânanın dışında bir mânaya da gelebilir. **[§]**Bu mâna şudur: **Allah ve resûlünden,** antlaşmayı yerine getirme ve buna uyma konusunda **antlaşma yapmış oldu-**

282

334 Bir sonraki âyet-i kerîme.

335 et-Tevbe, 9/4.

336 el-Enfâl, 8/56.

ğunuz müşriklere karşı ihtardır! Burada, "berâet" (البراءة), bozma anlamında değil, yerine getirme ve tamamlama mânasındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak **antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere yönelik** diye buyurmuştur. Onlara yönelik berâet, onlara eman verme ve onlarla antlaşma yapmaktır. Eğer bozma mânasında olsaydı Cenâb-ı Hak, "antlaşma yapmış olduğunuz müşriklerden" diye buyururdu. Dolayısıyla bu durum, söz konusu kavramın, onlara yönelik antlaşmanın tamamlanması ve bunun yerine getirilmesi demek olduğunu göstermektedir. Bazı dil âlimlerinin "Berâet, eman vermek demektir" şeklindeki sözleri bu yorumu desteklemektedir. "Ona berâet yazdım" denilince "ona eman verdim" kastedilir. Bu belirtmiş olduğumuz görüş, söyledikleri diğer görüşlerden daha uygundur. Müfessirleri kastediyorum.

فَسِيحُوا فِى الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَاعْلَمُوٓا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى اللّٰهِ وَاَنَّ اللّٰهَ مُخْزِى الْكَافِرِينَ ﴿٢﴾

2. "Yeryüzünde dört ay daha serbestçe dolaşın; fakat bilin ki asla Allah'ı aciz bırakamazsınız ve Allah inkârcıları ergeç rezil rüsvay edecektir."

Yeryüzünde dört ay daha serbestçe dolaşın. Yani **dört ay daha yeryüzünde** dolaşın ve gezin. Yani antlaşma süresince.

Fakat bilin ki asla Allah'ı aciz bırakamazsınız. Yani biliniz ki müminler sizinle bir süreliğine antlaşma yapmıştır. Bu sürenin sonunda siz Allah'tan kaçamazsınız. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Siz Allah'ın** dostlarını, bu sürenin bitiminden sonra antlaşmayı bozma hususunda **aciz bırakamazsınız. Ve Allah inkârcıları ergeç rezil rüsvay edecektir.** "el-Hızyü" (الخزى), rezil edici azaptır ki onların başına gelecek ve onları rezil rüsvay edecektir. Bu azabın, âhirette olacağı bildirilen rezil rüsvay etme olması da mümkündür.

وَاَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٓ اِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ اَنَّ اللّٰهَ بَرٓيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَاِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوٓا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى اللّٰهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٣﴾

3. "Yine Allah ve resûlünden bu büyük hac günü insanlara duyurudur: Allah ve resûlünün müşriklerle hiçbir bağı yoktur. Şayet tövbe ederseniz, bu kendi iyiliğinize olur; eğer sırt çevirirseniz bilin ki siz Allah'ı acizliğe düşüremezsiniz. (Resûlüm!) ***İnkârcıları elem veren bir azapla müjdele!"***

Yine Allah ve resûlünden bu büyük hac günü insanlara duyurudur. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Allah ve resûlünden duyurudur.** Yani bildirimdir. Namaz ezanı da bu kökten olup bir duyurudur. "Bir çeşit duyuruda bulundum" denilir[1]. Ebû Avsece de aynı görüşü benimsemiştir.

283

[§]Allah ve resûlünün müşriklerle hiçbir bağı yoktur. "**Allah ve resûlünün müşriklerle hiçbir bağı yoktur** meâlindeki ilâhî beyanda müfessirlerin benimsediği "antlaşmayı bozma" mânasına dair delil vardır. Çünkü "Allah ve resûlünden bir ihtardır"[2] meâlindeki ilâhî beyanda antlaşmanın yerine getirilmesi ve belirtilen süreye kadar tamamlanması mânası vardır. Rivayette anlatıldığına göre Resûlullah (s.a.) "Berâe" sûresi nâzil olduğunda Ebû Bekir'i (r.a.) müminlerin hac görevlerini yapmalarıyla ilgilenen hac emiri olarak gönderdi. Resûlullah, insanlara tebliğ etmek üzere onunla "Berâe" sûresinin ilk kırk âyetini de gönderdi. Sonra Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) onun peşinden gitti ve ona yetişti. Ali (r.a.), Ebû Bekir'den (r.a.) bu âyetleri aldı. Bunun üzerine Ebû Bekir (r.a.) Resûlullah'a döndü ve O'na "annem ve babam sana feda olsun benim hakkımda bir şey mi nâzil oldu?" dedi. Resûlullah şu cevabı verdi: "Hayır, fakat benim adıma benim veya benden olan birinin dışında kimse tebliğ edemez. Ey Ebû Bekir! Sen benimle mağarada bulunmuş olmaktan, benim İslâm kardeşim olmaktan ve kıyâmet günü havuzda benimle olmaktan razı olmaz mısın?" Ebû Bekir (r.a.) "Evet, yâ Resûlallah" diye cevap verdi. Hz. Ebû Bekir insanlara emirlik yaptı, Hz. Ali de "Berâe" sûresini tebliğ etti. Hz. Ali hac mevsiminde bulundu ve insanlara bu sûreyi okudu: Antlaşma konusunda dört ay dışında **Allah ve resûlünden bir fesihtir.** Dolayısıyla onlar bu süre boyunca serbestçe dolaşacaklardır[3].

---

1 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 182.

2 et-Tevbe, 9/1.

3 Buna yakın ifadelerle rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 151; Tirmizî, "Tefsîr", 9; Taberî, *Tefsîr*, X, 65; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 124). Ebû Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebû Bekir, kurban günü Mina'da insanlara "Bu seneden sonra müşriklerin hac etmeyecekleri, Kâbe'yi çıplak tavaf etmeyecekleri" şeklinde ilanda bulunmak üzere göndermiş olduğu çağrıcılar arasında beni de göndermişti. -Humeyd b. Abdurrahman dedi ki- sonra Resûlullah (s.a.) Ali b. Ebû Tâlib'i peşi sıra göndermiş ve ona söz konusu "berâet" çağrısında bulunmasını emretmiştir. -Ebû Hureyre dedi ki- Kurban günü Ali bizimle birlikte Mina'da bulunan insanlara "berâet" ve bu seneden sonra müşriklerin hac etmeyecekleri ve Kâbe'yi çıplak tavaf edemeyecekleri çağrısında bulundu (bk. Buhârî, "Tefsîr", 9; Müslim, "Hac", 435).

[Büyük Hac Günü]

284 **[§] Büyük hac günü.** Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Bu, kurban günüdür. Çünkü bunda Kâbe'nin tavaf edilmesi ve hac ibadetinden söz edilmektedir. Bazı âlimler ise Arafat günü olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu, Arafat'ta vakfe yapılan gündür ve bununla hac tamamlanmaktadır. Zira hadiste bildirildiği üzere "Hac Arafat'tır"[4]. Bir diğer hadiste şöyle bildirilmiştir: "Her kim bir gece veya gündüz Arafat'ta vakfeye yetişir ve bizimle cem ederek namaz kılarsa haccı tamamlanmış ve görevini ifa etmiş olur"[5]. Buna yetişmekle hac tamamlanmış, kaçırmakla hac kaçırılmış olur. Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir ki kendisine "Büyük hac (hacc-ı ekber) nedir?" diye sorulmuştur. O, buna şöyle cevap vermiştir: Bu, müslümanlarla müşriklerin beraber hac ettikleri senedir. Onlar Mekke'de toplanmışlardır. Aynı gün yahudilerin de hıristiyanların da bayramıydı. Bundan önce de sonra da böyle bir gün olmamıştır. Dolayısıyla Allah, bu günü "büyük hac (hacc-ı ekber)" olarak isimlendirmiştir[6]. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Allah'ın hıristiyanların ve yahudilerin bayramlarını "büyük hac" olarak isimlendirmesi mümkün değildir. Bu, onların üzerine gazabın ve lânetin indiği gündür. Fakat bu günde her türden yaratılmışların toplanması dolayısıyla böyle isimlendirmiş olması mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak, "o büyük günde -ki, işte o gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar-"[7] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi haşir gününü büyük gün olarak isimlendirmiştir.

"Büyük hac" konusunda sahâbe farklı görüşler ileri sürmüş, farklı rivayetler de söz konusu olmuştur. Abdullah b. Zübeyr'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) Arafat günü "bu günün ne olduğunu bilir mi-

---

4 Abdurrahman b. Ya'mer'den rivayet edilmiştir ki: Necid halkından bir topluluk Arafat'tayken Resûlullah'a (s.a.) gelip ona sormuşlar, o da bir tellala emretmiş ve bu tellal şöyle çağrıda bulunmuştur: Hac Arafat'tır. Her kim toplanma gecesi fecrin doğuşundan önce gelirse haccı idrak etmiş olur. Kim acele edip iki günde dönerse ona bir günah yoktur. Kim gecikirse de ona günah yoktur (Ebû Dâvûd, "Menâsik", 68; Tirmizî, "Hac", 57). Hadiste geçen toplanma anlamındaki "cem'", Müzdelife demektir.

5 Urve b. Mudarris et-Tâî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah (s.a.) Müzdelife'de namaza çıktığı vakit onun yanına geldim… Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Her kim bu namazımızda bizimle hazır bulunur, biz ayrılıncaya kadar bizimle birlikte vakfe yapar, daha önce bir gece veya bir gündüz Arafat'ta vakfe yapmış olursa haccı tamamlamış ve görevlerini ifa etmiş olur." Ebû İsâ et-Tirmizî şöyle demiştir: Bu hadis hasen sahihtir. O demiştir ki: "Tefesehû", hac görevlerini (menâsik) demektir (Ebû Dâvûd, "Menâsik", 68; Tirmizî, "Hac", 57).

6 Taberî, *Tefsîr*, X, 75; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 128.

7 el-Mutaffifîn, 83/5-6.

siniz?" diye sorumuş, onlar da "Evet, [§]haram gün ve büyük hac günüdür" demişlerdir. Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah, bu gününüzün haram oluşu gibi kanlarınızı ve mallarınızı size kıyâmet gününe kadar haram kılmıştır"[8]. Hz. Ömer'den (r.a.) kendisine "büyük hac" hakkında sorulduğu rivayet edilmiştir. O "Arafat günüdür" demiştir[9]. Yine ondan Arafat günü onların karşısına geçerek şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bugün "büyük hac" günüdür, bugün aranızdan hiç kimse oruç tutmasın. İbnü'z-Zübeyr'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bugün Arafat günü, "büyük hac" günüdür[10]. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.) kurban günü kırmızı bir deve üzerinde insanlara hitap ettiği ve şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Bugün ne günüdür bilir misiniz? Bugün kurban günüdür, bugün büyük hac günüdür"[11]. Bazı rivayetlerde İbn Ömer'in şöyle dediği nakledilmiştir: Gördüm -veya işittim- ki Resûlullah (s.a.) kurban günü Veda Haccı sırasında Cemerât'ta "Bugün ne günüdür?" diye sormuştur. Onlar "Kurban günüdür" demişlerdir. O, "Bu ne şehridir?" diye sorunca onlar "Bu, haram beldedir" cevabını vermişlerdir. Yine O, "Bu hangi aydır?" diye sormuş, onlar "Haram aydır" demişlerdir. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Bugün büyük hac günüdür. Bu günün ve bu beldenin haram oluşu gibi kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız size haramdır." Sonra "tebliğ ettim mi?" buyurmuştur[12]. Hâris'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ali'ye (r.a.) "büyük hac" hakkında sordum, o da "Kurban günüdür" dedi[13]. Muğîre b. Şûbe'den rivayet edilmiştir ki kendisi bayram günü hutbe okumuş ve burada "Bugün kurban ve büyük hac günüdür" demiştir[14]. İbn Abbâs'tan "Büyük hac, kurban günüdür" dediği rivayet edilmiştir[15]. Bu konuda üçüncü bir görüş vardır. Rivayet edilmiştir ki: Resûlullah'ın Amr b. Hazm'a göndermiş olduğu mektupta "Küçük hac, umredir" yazılmıştır[16]. İbn Abbâs'ın "Umre,

---

8 Buna yakın ifadelerle rivayet edilmiştir. Fakat bunda "büyük hac günü" ifadesi bulunmamaktadır. Bunu Taberânî *el-Mu'cemü'l-evsat* ve *el-Mu'cemü'l-kebîr*'de rivayet etmiştir. Bu rivayette Furât b. Ahnef adlı râvi bulunmakta olup bu kişi zayıf bir râvidir (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, III, 270).

9 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 378; Taberî, *Tefsîr*, X, 68; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 129.

10 Son iki rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 68.

11 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 473; IV, 412; Taberî, *Tefsîr*, X, 73-74.

12 Buhârî, "Hac", 132; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 66.

13 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, V, 237; Taberî, *Tefsîr*, X, 69. Tirmizî bu haberi merfû ve mevkuf olarak rivayet etmiştir. Bunun mevkuf olarak Hz. Ali'nin (r.a.) sözü olduğu görüşünü tercih etmiştir (bk. Tirmizî, "Tefsîr", 9).

14 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, V, 239; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 379; Taberî, *Tefsîr*, X, 70.

15 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 379; Taberî, *Tefsîr*, X, 70.

16 İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 504; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, I, 553.

286 küçük hacdır" dediği rivayet edilmiştir[17]. [§]Abdullah b. Şeddâd'a büyük hac hakkında sorulmuş, o da "Büyük hac kurban günüdür; küçük hac ise umredir" demiştir[18]. Amr b. Hazm'ın hadisi ise bir mektubun anlatımıdır. Bunda büyük hac günü hakkında bir açıklama bulunmamaktadır. Onda küçük hac belirtilmektedir. Hz. Ali ve İbn Ömer'in rivayeti olmasa "Arafat, büyük hac günüdür" denilmesi mümkün olurdu. Çünkü Arafat'ta haccın farzı eda edilmektedir. Bu farz vakfedir. Kim bunu kaçırırsa haccı kaçırmış olur. Bunun kurban günü olduğu da söylenebilir. Çünkü o gün ziyaret tavafı eda edilir. Bu tavaf da farzdır. Yine hac menâsikinin çoğu o gün eda edilir. Hatta kurban gününün büyük hac günü olması daha uygundur. Çünkü hacı Arafat günü haccın farzlarından birini yapmaktadır. Bu farz vakfedir. Kurban günü haccın farzlarından başka bir farzı eda etmektedir. Bu farz ziyaret tavafıdır. Bu farzla birlikte hac menâsikinin çoğunu eda etmektedir. Dolayısıyla bu iki gün, her birinde hac farzlarından birinin eda edilmesi bakımından eşit olmaktadır. Kurban gününün Arafat gününe göre içinde hac menâsikleri yapılması bakımından fazlalığı vardır. Arafat gününde ise hac menâsikinden sadece vakfe yapılmaktadır. Bazı âlimler umrenin farz oluşuna Amr b. Hazm'ın rivayet etmiş olduğu "Küçük hac, umredir" sözünü delil göstermişlerdir. Umre hac olarak isimlendirildiğinde büyük olanı hac olmaktadır. Daha önce bu konudaki yorumu belirtmiştik[19]. Hz. Ali, Ebû Hureyre ve İbn Ebû Evfâ'dan (r.a.) şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Büyük hac, kurban günüdür[20]. Hz. Ömer ve İbn Abbâs'tan bu günün Arafat günü olduğu nakledilmiştir[21].

287 [§]Şayet tövbe ederseniz, bu kendi iyiliğinize olur. Yani eğer bulunduğunuz halden tövbe ederseniz, bu kendi iyiliğinize olur. Çünkü onlar kalplerinde olan korkudan emin olurlar. Bu korku ve endişe müşriklerin kalbinde olur. Nitekim bir rivayete göre Hz. Peygamber "iki aylık mesafeden korku salmakla desteklendim"[22] buyurmuştur. **Eğer sırt çevirirseniz.** Bildirdiğimiz hususlardan. **Bilin ki siz Allah'ı acizliğe düşüremezsiniz.** Yani Allah'ın azabından ve cezasından kurtulamazsınız. **Şayet tövbe ederseniz** meâlindeki ilâhî beyan şu

---

17 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 224.

18 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, V, 234; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 379; Taberî, *Tefsîr*, X, 71.

19 Bakara sûresi 196. âyetin tefsirine bakınız.

20 Daha önce Hz. Ali'nin (r.a.) görüşünün tahrici geçmişti. Ebû Hureyre'nin görüşü için bk. Buhârî, "Cizye", 16. İbn Ebû Evfâ'nın görüşü için bk. Saîd b. Mansûr, *Sünen*, V, 237; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 378; Taberî, *Tefsîr*, X, 69.

21 Daha önce Hz. Ömer'in (r.a.) görüşünün tahrici geçmişti. İbn Abbâs'ın görüşü için bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 69; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 129.

22 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 61, 64. Fakat meşhur rivayet "bir aylık mesafe" şeklindedir (Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3).

mânaya gelebilir: Yani antlaşmayı bozmaktan dolayı tövbe ederseniz. **Bu kendi iyiliğinize olur.** Dünyada. Daha uygun olanı ise şudur: Şayet tövbe eder ve müslüman olursanız, bu durum, **dünyada ve âhirette kendi iyiliğinize olur.**

[Hz. Muhammed'in Nübüvveti]

Bazı rivayetlerde Hz. Ali'ye (r.a.) "Ne ile gönderildin?" diye sorulmuş o da buna şöyle cevap vermiştir: "Şu dört şeyle: Cennete ancak iman etmiş bir nefis girebilir. Resûlullah'la antlaşması bulunan kimselerin antlaşmaları dört aydır. Hiç kimse çıplak olarak Kâbe'yi tavaf etmeyecektir. Bugünden sonra hiçbir müşrik harem bölgesine giremeyecektir"[23]. Bazı rivayetlerde "Bu yıldan sonra hiçbir müşrik haccetmeyecektir" ifadesi geçmektedir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede "Artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar"[24] buyurmuştur. Bunda Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Çünkü o, hac mevsiminde halkın gözü önünde "Bundan sonra hiçbir müşrik haccetmeyecektir" buyurmuştur. Halbuki onlar sayıca çok ve kuvvetli, müminler ise sayıca az ve zayıf durumdaydı. Ayrıca bu çağrıdan sonra hiç kimse hac veya başka bir sebeple Mekke'ye girmeye cesaret etmemiştir. Bu durum, bütün bunların kendilerinden değil, Allah'ın yardımıyla olduğunu göstermektedir.

(Resûlüm!) İnkârcıları elem veren bir azapla müjdele! Bu azap öldürme ve esir almadır. Bundan maksadın âhiretteki azap olması da mümkündür.

İnsanların bir kısmı nakledilen söz konusu rivayeti Hz. Ali'nin hilâfete müstehak olduğuna ve onun Hz. Ebû Bekir'e göre daha hak sahibi olduğuna delil göstermiştir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber Hz. Ebû Bekir'i hac emiri olarak göndermiş, onunla birlikte de tebliğ etmek üzere "Berâe" sûresini göndermiştir. Sonra arkasından Hz. Ali'yi (r.a.) göndermiş, o Hz. Ebû Bekir'den bunu almıştır. Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber'e dönmüş ve "Benim hakkımda bir şey indi mi?" [§]diye sormuştur. O da "Hayır, fakat benim veya benden olan bir kişinin dışında hiç kimse benim adıma tebliğ edemez" buyurmuştur. Buna ilişkin delil, Hz. Peygamber'in "Benim adıma ancak benden olan bir kimse tebliğ edebilir" sözüdür. Fakat Resûlullah'ın bu görevi Ali'ye (r.a.) şu sebepten vermiş olması da mümkündür: Arap geleneklerine göre yapılmış bir antlaşma ancak kendi kavminden biri aracılığıyla bozulabilirdi. Dolayısıyla Hz. Peygamber, müşriklerin kendisine karşı bir delillerinin kalmaması ve

288

---

23 Tirmizî, "Hac", 44; Nesâî, "Menâsikü'l-hac", 161. Tirmizî bu rivayeti hasen kabul etmiştir. Daha önce geçen hadisin tahricine bakınız.

24 et-Tevbe, 9/28.

“antlaşmamız bozulmamıştır” dememeleri için Ali’yi (r.a.) görevlendirmiştir. Bu konuda şöyle de denilebilir: Ali’yi (r.a.) savaş konusunda görevlendirmiştir. Çünkü savaş konusunda o, Ebû Bekir’den (r.a.) daha basiretli ve daha kuvvetliydi. Resûlullah, Ebû Bekir’i (r.a.) haccı ve menâsikini yerine getirmekle görevlendirdi. Ebû Bekir (r.a.) ibadetlerin yürütülmesi, Ali (r.a.) ise savaş işlerinin yürütülmesinde görevlendirilirdi. Hilâfete olan ihtiyaç ibadetlerin yürütülmesi içindir. Bu konuda şöyle de denilebilir: Ebû Bekir (r.a.) Hac mevsiminin emiriydi, Ali (r.a.) ise hacca davet edici idi. Yaşadığımız dünyada emir, değer bakımından davette bulunandan daha yüce, konum bakımından ondan daha büyüktür. Yine Resûlullah Ali’ye (r.a.) bunu emretmiştir. Çünkü böyle yapmak, emirin kendisinin davette bulunmasından daha ulaşılabilir ve daha duyurulabilir bir durumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ اَحَدًا فَاَتِمُّوا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلٰى مُدَّتِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٤﴾

4. “Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesna; onlara verdiğiniz söze süresi doluncaya kadar riayet ediniz. Allah haksızlıktan sakınanları sever.”

Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren. Bazı âlimler şöyle demiştir: Bu âyet “Allah ve resûlünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı fesih bildirimidir!”[25] meâlindeki ilâhî beyanıyla bağlantılıdır. Yani “Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesna; onlara verdiğiniz söze süresi doluncaya kadar riayet ediniz.” Cenâb-ı Hak, müslümanlara yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve onlara karşı kimseye arka çıkmayanlar için antlaşmayı süresinin sonuna kadar tamamlamayı emretmiştir. Fakat antlaşmaları bozmayı âdet haline getirenler için yapılan antlaşma tamamlanmaz, aksine bozulur. Aynı şekilde bu âlimler, “Allah ve resûlünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı fesih bildirimidir!” meâlindeki

---

[25] et-Tevbe 9/1.

289

ilâhî beyanı bozma olarak yorumlamışlardır. [§]Bu âyetin "inkârcıları elem veren bir azapla müjdele"[26] meâlindeki ilâhî beyanın bağıntı cümlesi (sıla) olması da mümkündür. Bu durumda elem veren azap öldürme ve esir alma olur. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: İnkârcıları öldürülmek ve esir alınmakla müjdele; **ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesna. Size karşı yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirenler** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani antlaşmalı olduğunuz sürece size ihanet etmeyenler. **Sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar.** Yani sizin aleyhinize müşriklerden kimseye yardım etmeyenler ve bilgi vermeyenler. **Onlara verdiğiniz söze süresi doluncaya kadar riayet ediniz.** Tıpkı "eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez"[27] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Cenâb-ı Hak ihanet etme endişesi durumunda antlaşmayı bozmayı emretmiş; eğer ihanet etmemişlerse ve onların aleyhine başkalarına arka çıkmamışlarsa antlaşmayı tamamlamayı emretmiştir. "İnkârcıları elem veren bir azapla müjdele[28] ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşrikler müstesna" meâlindeki ilâhî beyan, "Bilin ki siz Allah'ı âcizliğe düşüremezsiniz"[29] meâlindeki beyanın şu mânaya geldiğini göstermektedir: Yani siz Allah'ın dostlarını dünya azabı konusunda aciz bırakamazsınız. Çünkü müşriklerin tümü âhiret azabı konusunda eşittir ve bunda ortaktır. **Onlara verdiğiniz söze, süresi doluncaya kadar.** Bazı âlimler şöyle demiştir: Söz konusu topluluğun süresi antlaşma halinde bulunanlar için kurban gününden sonra dört ay olup rebiülâhir ayının onuncu günüdür. Antlaşması bulunmayanlar için ise muharrem ayının sonuna kadar olup elli gündür. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Ancak** Hudeybiye'de **kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden.** Allah ve resûlü onların antlaşmalarını dört ay içerisinde feshetmemiştir. Sonra bu dört ay içerisinde size karşı **yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesna.** Yani müşriklerden size karşı savaşta kimseye yardım etmeyenler. Yani bunu yapmayanlar. **Onlara verdiğiniz söze, süresi doluncaya kadar riayet ediniz.** Bu süre dört aydır. **Allah haksızlıktan sakınanları sever.** Yani günahlardan ve şirkten sakınanları.

---

26 Bir önceki âyet-i kerîme.

27 el-Enfâl, 8/58.

28 Bir önceki âyet-i kerîme.

29 et-Tevbe 9/2.

فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكٖينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبٖيلَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٥﴾

5. "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlığayıcıdır, bağışlayıcıdır."

Haram aylar çıkınca. Bazı âlimler **haram ayların**, antlaşma ve güvenlik ayları olduğunu söylemiştir. **Çıkınca**. Bu aylar çıkınca ve geçince. **Müşrikleri** **290** **bulduğunuz yerde öldürün.** [§]Bazıları **haram ayların,** Allah'ın yaratmış olduğu ve haram kıldığı aylar olduğunu söylemiştir. Tıpkı "Doğrusu Allah'a göre ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır"[30] meâlindeki ilâhî beyanda bildirildiği gibi. **Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın.** Bazı âlimler şöyle demiştir: **Bulduğunuz yerde onları esir alın.** Yani bütün mekânlarda. Çünkü "haysü" (حيث) kelimesi mekân ifade etmektedir. Cenâb-ı Hak, bütün mekânlarda onların öldürülmesini emretmiştir. Çünkü herhangi bir yeri özel olarak bildirmemiştir. Diğer âlimler, "harem bölgesi hariç diğer mekânlar" olduğunu söylemişlerdir. Bunun delili Bakara sûresinde bildirilen şu ilâhî beyandır: "Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın"[31]. Cenâb-ı Hak Mescid-i Haram dışında her yerde onlarla savaşmayı emretmiştir. Bu beyanın, onların harem bölgesine girmeleri durumu hariç, öldürülmeleri mânasında olması da mümkündür. Eğer harem bölgesine girerlerse -ki Hz. Ali'nin hac sırasında "Biliniz ki bu seneden sonra hiçbir müşrik haccetmeyecektir" beyanıyla müşriklerin buraya girmeleri ve haccetmeleri yasaklanmıştı- bu durumda girerlerse öldürülürler. Yasaklandıktan sonra oraya girmeleri bize karşı savaş başlatmaları demek olur. Mescid-i Haram'da bizimle savaşırlarsa onlarla savaşırız. Tıpkı "Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de

---

[30] et-Tevbe, 9/36. Haram aylar, zilkade, zilhicce, muharrem ve recep aylarıdır.

[31] el-Bakara, 2/191.

orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün" meâlindeki ilâhî beyan gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları alın. Denildi ki onları esir alın. **Onları kuşatın**. Denildi ki onları hapsedin. **Onları her geçit yerinde gözetleyin.** "Mersad" (المرصد) yol demektir. "Müşrikleri öldürün" meâlindeki beyanla sanki Cenâb-ı Hak, onlara güç yetirmeleri ve buna imkân bulmaları durumunda onları öldürmelerini, imkân bulmaları durumunda onları esir almalarını, kaleye girmeleri durumunda onları hapsetmelerini, imkân bulmamaları durumunda ise kaçmamaları için geçitleri korumalarını emretmiştir. "Ersadtü lehû" (أرْصَدت له) denildiğinde "fırsat bulmayı bekledim" mânası kastedilir. "Terassadtühû" (تَرَصّدته) denildiğinde ise "onu bekledim" mânası kastedilir. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Her geçit.** Yani sizi gözetledikleri her yol. Sanki Cenâb-ı Hak, durum ötekiler için zorlaşsın, böylelikle iyice daralsınlar ve boyun eğsinler diye bunu emretmiştir. [§]Bunda **291** dârulharbe giyim ve eşya çeşitleri ile yararlanacakları şeyler taşımanın yasak olduğuna delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak onları kuşatmayı, yolları ve geçitleri korumayı emretmiştir ki durum onlar için zorlaşsın ve sıkıntıya düşsünler. Böylelikle boyun eğsinler. Halbuki oraya taşınan mallar onların durumunu genişletir. **Esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Onları esir alın ve kuşatın** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani kabul etmek mecburiyetinde kalmaları için onlara kesin deliller getirin. Eğer size boyun eğerlerse onları bırakın; eğer boyun eğmezlerse onları bulduğunuz yerde öldürün.

Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Bazı âlimler şöyle demiştir: Allah âyetin başında **müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün** buyurarak müşrikleri öldürmeyi emretmiştir. Burada Cenâb-ı Hak **şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın** buyurmuştur. Dolayısıyla âyetin zâhirine göre iman edip de namaz kılmayan ve zekât vermeyenlerle savaşmamız gerekir. Çünkü yüce Allah, onlarla savaşmayı, iman, namaz kılma ve zekât verme durumuyla ortadan kaldırmıştır. Eğer onlar bunları yerine getirmezlerse onları öldürme vacip olur. Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk böyle yapmıştır: O, Araplar zekâtı vermemek suretiyle irtidat ettiklerinde onlar boyun eğip bunu yerine getirinceye kadar onlarla savaşmıştır. Enes'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) vefat ettiğinde Araplar toplu bir şekilde irtidat etmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer "Ey Ebû Bekir Araplar'ın tümüyle savaşmak mı istiyorsun?" dedi. Hz. Ebû Bekir şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) buyurdu ki: "Eğer Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi ol-

duğuna şahitlik eder, namaz kılar ve zekât verirlerse kanları ve malları korunmuş olur." Allah'a and olsun ki! Resûlullah'a verdiklerinden bir keçi yavrusunu dahi bana vermezlerse bu sebeple onlarla savaşırım. Hz. Ömer şöyle demiştir: **292** [§]Ebû Bekir'in görüşünün, onun kalbinde genişletildiğini gördüğümde onun hak üzere olduğunu anladım[32]. Bazı rivayetlere göre söz konusu Arap kabileleri "Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik eder, namaz kılarız, fakat zekât vermeyiz" demişlerdi. Hz. Ömer ve Bedir ehli sahâbe Hz. Ebû Bekir'e gelerek "Onları bırak. İslâm onların kalbine iyice yerleşince ve sağlamlaşınca onlar zekâtı verirler" demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun ki Resûlullah'ın aldığı zekâtı[33] (ikāl) bana vermezlerse onlarla savaşırım." Yine o şöyle demiştir: "Resûlullah üç şey hakkında savaşmıştır: Allah'tan başka ilâhın olmadığına şahitlik etmek, namaz kılmak ve zekât vermek. Allah **şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları ser-**

---

[32] Nesâî, "Cihâd", 1. Nesâî bu hadisin akabinde şöyle demiştir: "İmrân el-Kattân hadis konusunda kavi bir râvi değildir. Bu hadis hatalıdır. Bundan önceki hadis doğru bir hadistir. Bu da Zührî'nin Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'nin Ebû Hureyre'den rivayet ettiği hadistir." Nesâî'nin doğru kabul ettiği rivayet Ebû Hureyre'den nakledilen şu rivayettir: Ebû Hureyre dedi ki: Hz. Peygamber vefat edip Hz. Ebû Bekir onun yerine halife seçildiğinde ve bunun akabinde Arap kabilelerinden topluluklar irtidat ettiklerinde Hz. Ömer gelip dedi ki "Ey Ebû Bekir! Resûlullah (s.a.) 'bana Allah'tan başka ilâh yoktur deyinceye kadar insanlarla savaşmak emredildi. Her kim Allah'tan başka ilâh yoktur derse bir müstehak olma durumu hariç kanı ve canı korunmuştur. Hesabı ise Allah'adır' buyurduğu halde sen nasıl insanlarla savaşırsın". Hz. Ebû Bekir şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki namaz ile zekâtı birbirinden ayıranla savaşırım. Zekât malın hakkıdır. Allah'a yemin olsun ki Resûlullah'a ödemiş oldukları bir keçi yavrusunu dahi bana vermekten kaçınırlarsa bundan dolayı onlarla savaşırım." Bunu üzerine Hz. Ömer şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki bu ancak Allah'ın Ebû Bekir'in gönlüne savaş için bir genişlik vermesidir. Onun hak üzere olduğunu anladım" (Buhârî, "İstitâbetü'l-mürteddîn", 3; Müslim, "İman", 32).

[33] Kisâî şöyle demiştir: "'İkāl" (العِقَال) bir yılın zekâtıdır. Yılın zekâtı onlardan alındığı vakit denilir ki bu yılın ikālı onlardan alındı. Denildi ki: 'İkāldan maksat burada devenin bağlandığı iptir ki bu da zekâtta alınmaktaydı. Çünkü sahibinin bu ipi de vermesi gerekmekteydi. Zira kabzetme ancak bağlamakla gerçekleşirdi. Yine denildi ki: Burada kastedilen zekât haklarından bir deve ipine (ikāl) denk gelen miktardır. Yine denildi ki: Eğer zekât memuru devenin kendisini alırsa bu durumda "ikāl olarak aldı" denir. Eğer devenin bedelini alırsa "nakdî olarak aldı" denir. Yine denildi ki: Burada İkāldan maksat senenin zekâtıdır. Denilir ki: "Zekât memuru bu senenin ikālını aldı", yani onlardan zekâtlarını aldı. Yine bir kişi bir kabilenin zekâtını almak üzere gönderildiğinde "falan kişi falan kabilenin ikālini almak üzere gönderildi" denir. Ebû Ubeyd bu görüşü benimsemiş ve "Bu, bana göre daha uygundur" demiştir. Hattâbî şöyle demiştir: "Bunun gibi örnek vermelerde çoğa değil aza örnek verilir. Araplar'ın dilinde ikālin senenin zekâtı olduğu yaygın değildir." Rivayetlerin çoğunda "bana bir dişi keçi yavrusu dahi vermezlerse" ifadesi geçmektedir. Bir kısmında ise "erkek keçi yavrusu" geçmektedir. Hadislerde her iki görüşü de destekleyen ifadeler vardır (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, "'akl" md.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "'akl" md.).

best bırakın buyurmuştur. Allah'a yemin ederim ki bunun üzerinde bir şey istemem, bundan bir şey de eksiltmem." Bunun üzerine onlar "Biz zekâtı vereceğiz, ama sana ödemeyeceğiz" dediler. Hz. Ebû Bekir ise "Allah'a yemin olsun Resûlullah'ın aldığı gib almadıkça ve bunu yerine koymadıkça kabul etmem" demiştir[34]. Diğer âlimler bu âyet hakkında şöyle demişlerdir: **Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse** meâlindeki beyan belirtilen iki ibadetin yerine getirilmesi değil, kabul edilmesi ve bunlara iman edilmesi hakkındadır. Çünkü onların zekât mallarının üzerinden bir yıl geçinceye kadar bunları tutmaları ve vermemeleri mümkün değildir ki onlar zekâtın verilmesi sebebiyle sorumlu tutulsunlar. Bu durum bunun kabul ve ikrar etme mânasında olduğunu göstermektedir. [§]Bu âlimler Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadisi de görüşlerine delil getirmişlerdir: "Allah'tan başka ilâh yoktur deyinceye kadar insanlarla savaşmak bana emredildi. Her kim bu sözü söylerse bir hak karşılığı olma durumu hariç kanı ve canı korunmuştur"[35]. Yine bu âlimler dedi ki: Bazı rivayetlerde "Bana Allah'tan başka ilâh olmadığını ve benim Allah'ın elçisi olduğumu söyleyinceye kadar insanlarla savaşmam emredildi. Bunu söylerlerse şöyle şöyle korunmuş olurlar" ifadeleri geçmektedir[36]. Bazı rivayetler "Allah'tan başka ilâh olmadığını, benim Allah'ın elçisi olduğumu söyleyinceye, namaz kılıncaya ve zekât verinceye kadar insanlarla savaşmam emredildi. Eğer bunları yaparlarsa şöyle şöyle korunmuş olurlar" şeklindedir[37]. Rivayetlerde belirtmiş olduğumuz eklemeler ve eksiklikler, bunun farklı topluluklar hakkında olduğunu, bunların yerine getirilmesi değil, kabul edilmesi ve bunlara inanılması mânasında olduğunu göstermektedir. Bunları kabul etmeyen kimse "Allah'tan başka ilâh yoktur" derse bu, zâhirî bakımdan iman olur. "Allah'tan başka ilâh yoktur" deyip, "Muhammed Allah'ın elçisidir" demeyen kimse, eğer bunu söylerse iman etmiş olur. Bu ikisini ikrar edip namaz ve zekâtı ikrar etmeyen kimse, eğer bunu ikrar ederse iman etmiş olur. Bu kişi, bunları ikrar etmiş ve bunlara iman etmiş olur, yerine getirmiş olmaz. Görmez misin ki devlet başkanları onlardan isteseler de bundan kaçınsalar da zekât alabilirler. Eğer yerine getirmek imanın şartlarından biri olsaydı, bunlardan zorla alma hususunda iman etmiş olmazlardı.

293

---

[34] Buna yakın bir rivayet, Katâde'den mürsel olarak nakledilmiştir (bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 177).

[35] Bu hadisin tahrici daha önceki dipnotta geçmişti.

[36] Benzer bir rivayet Ebû Hureyre'den nakledilmiştir (bk. Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 33)

[37] Hz. Ebû Bekir'den nakledilen rivayetin tahrici daha önce geçmişti. İbn Ömer'den de rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "İman", 17; Müslim, "İman", 36).

وَاِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ اَبْلِغْهُ مَاْمَنَهُ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

6. "Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır. Bu uygulama, onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır."

Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştu: "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın [§]ve onları her geçit yerinde gözetleyin"[38]. Cenâb-ı Hak ilk âyette, böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde koruma altına almayı; bu âyette ise öldürme ve esir almayı emretmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, ilk âyette onu kendi güvenlik bölgesine ulaştırmayı; bu âyette ise her geçit yerinde onu gözetlemeyi emretmiştir. Bundaki durum, gözün gördüğüne göre ilkindeki durumdur. Söz konusu kişi, eline geçen her vakitte belirtilen durumdan dolayı korunma talep etmeyi ve kendisini gözetlediği her durumda güvenlik bölgesine geri dönmek için çare bulmayı düşünebilir. Bunda, zâhirî bakımdan, iki âyetten birinin hükmünü yerine getirmenin ortadan kalkması vardır. Dolayısıyla bu, iki durum arasından, iki âyetin hükmüne göre amel etme hakkını gösteren vasıtaları kullanarak ve düşünerek uygun mânayı bulmayı gerektirir. Hanefî âlimlerimiz bu meselede şöyle demiştir: Eğer söz konusu kişi (düşman), savaş yapma alâmetleri göstermeden ve savaşmak için geldiğine işaret etmeden aksine eman dilemesi istenip antlaşma yapmaya çağırıldığı zaman bunu kabul ederek gelen veya bir ihtiyaçtan dolayı savaşmaktan vazgeçen bir kimsenin gelişi gibi gelir ve müslümanların güvenli bölgesine yönelirse ona eman verilir. Eğer bizim güvenlik bölgemize birini isteyen kişi gibi, üzerinde savaş emareleri bulunduğu halde, fakat onu gözetleyenlerden ve kendisine karşı güç ve kuvvet sahibi olan kimselerden habersiz gibi yönelirse sözü kabul edilmez. Bu konuda aslolan genel duruma bakarak karar vermektir. Zira öylesi bir durumda hakikati tam olarak bilme imkânı yoktur. Dârülislâm ve dârülharpte yaşayan insanların çoğu işleri de bu esasa göredir. Bu değerlendirmenin gerekliliğine dair belirtmiş olduğum âyet -zira bunun başka bir yönü bulunmamaktadır- bunun delilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

294

---

[38] Bir önceki âyet-i kerîme.

Eğer müşriklerden biri senden korunma isterse. Bu beyan, söz konusu kişinin korunma talebi için güvenlik bölgesinden çıkmasına, yararına olan hususlara ulaşıp da korunma talep edinceye kadar müslümanların güvenlik bölgesine girmesine izin verileceğini göstermektedir. Tabi bu durum, her bir grubun güvenlik bölgelerinin birbirinden uzak olmasından dolayı onun kendi güvenlik bölgesinden korunma talep etmeye güç yetiremediği bilinmesinden sonradır. Yine iki grubun güvenlik bölgelerinin, iki yurdun sınırında olmaması durumunda bu geçerlidir. Çünkü her bir grubun güveninin sağlanması, diğer grubun güven durumunun ortadan kalkmasıyla gerçekleşir. Zira korkusunun sebebi öteki taraftır. [§]Bundan dolayı, korunma talebi ve izin verilmesi sonunda gerçekleşen bu durum, "bulduğunuz yerde öldürün"[39] meâlindeki beyana göre esir alma ve öldürme hakkını gerektirmez. Eğer koruma altına alınmazsa geri gönderilmesi gerekir. Bu kişinin böyle bir duruma mâruz kalması caiz değildir. **295**

Eğer müşriklerden biri senden korunma isterse. Yani korunma talebinin niçin olduğunu açıklamaksızın. Açıklamamasının sebebi şu olabilir: **Tâ ki Allah'ın kelâmını işitsin** meâlindeki beyanla verilen cevapta bu açıklama bulunmaktadır. Bu durum, "Senden fetva isterler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü açıklıyor"[40] meâlindeki beyanda bildirildiği gibidir. Cevapta fetva istedikleri meselenin açıklaması vardır. Bunun, "Allah'ın kelâmını işitme"nin gereği olması da mümkündür. Yani delili mânasında. Yani emniyet içinde müslüman bölgeye girme şeklini açıklar. Bu, gerçeğe yakın bir yorumdur. Çünkü teslim olmaları için onlara baskı yapmamız bize emredilmiştir. Eğer sebepsiz bir şekilde ihtiyaçları için girmelerine müsaade edersek baskı yapmanın sağlayacağı yarar ortadan kalkar. Bu durumda antlaşmadan amaçlanan, onların davete icabet etmelerini umarak, İslâm'ın insan üzerinde bıraktığı izleri ve müslümanların güzel davranışlarını görmeleri, delillerini ve bununla ortaya çıkan hakikati işitmeleridir. Bundan dolayı müslüman bölgesine girmelerinde ihtiyaçlarını giderme söz konusu olsa da onlara izin verilir. Rivayet edilmiştir ki Resûlullah (s.a.) İslâm'a davet etmeden savaşmazdı[41]. [§]Nitekim o, pek çok defa onları İslâm'a davet etmişti. Âyete verilen bu anlam, eman verme anında daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.* **296**

---

[39] Bir önceki âyet-i kerîme.

[40] en-Nisâ, 4/176.

[41] İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 231; Dârimî, "Siyer", 8). Resûlullah'ın (s.a.) ashabına savaştan önce insanları davet etmelerini öğretmesine dair pek çok hadis vârid olmuştur. Örneğin bk. Müslim, "Cihâd", 3; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 82; Tirmizî, "Siyer", 119.

[**Allah Kelâmının İşitilmesi Meselesi**]

Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için. Aslolan şudur ki sözün hakikati sözün kendisi sayesinde işitilmez, çünkü işitmeyi gerçekleştiren, sözü oluşturan harflerin birleştirilip dil ve dudaklara doğru çevrilmesidir, sözün işitilen bir sesi yoktur. Ancak konuşma organından ortaya çıkan bir ses işitilmektedir. Böylelikle kelâmı veya kelâmının harfleri kulaklara ulaşmaktadır. İşitme, kelâmın idrak edilmesi ve anlaşılmasını sağlayan sesle meydana gelmektedir. Dolayısıyla kelâmın işitilmesi esasında hakikat değil, mecaz olmaktadır. Allah'ın kelâmının işitilebileceğine dair söylenenler de buna göre anlaşılmalıdır[42].

Ayrıca bu durum çeşitli şekillerde yorumlanır. Bunlardan biri, kelâmın hedeflendiği mânanın işitilmesidir. Bu, emir, nehiy, haram ve helâl kılma ve benzeri durumlardır. Bunlar Allah'a nispet edilir. Bunlara Allah'ın kelâmı da denilir. Zira emir, nehiy ve benzeri durumlar O'na nispet edilir.

İkinci yorum, Allah'ın kulu bundan aciz bırakacak bir şekilde kelâmı oluşturup düzenlemiş olmasıdır. Başkası tarafından işitilmiş olsa dahi bulunduğu hal üzere onu oluşturan Allah olduğu için O'na nispet edilmiştir. Bu durum, **297** kasidelerin inşa edene, [§]kitapların yazarına, atasözlerinin bunları ortaya çıkaran ilk nesle nispet edilmesi gibidir. Hakikatte bunu söyleyen kimse onun sözünü ve kelâmını söylemiyor olsa da durum böyledir. Zira konuştuğu şeyin başlangıcı ondandı. **Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için** ilâhî beyanının mânası da böyledir.

Üçüncüsü, Allah'ın kelâmının ifade edilmesinden dolayı olmasıdır. Yine bununla O, kelâm sıfatı ile nitelenir ve bununla ona döner. Her ne kadar yüce Allah'ın kelâmı harflerden, hecelemekten, boyuttan ve buna benzer hususlar-

---

42 Şârih şöyle demiştir: Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için. Mûtezile, Allah'ın kelâmının yaratılmış olduğuna bu âyeti delil göstermiştir. Çünkü onlara göre Cenâb-ı Hak, kelâmının işitilebilir olduğunu bildirmiştir. Halbuki sadece ses işitilebilir. Dolayısıyla bu durum, O'nun kelâmının dizilmiş harfler olduğunu ve yaratıldığını göstermektedir. Fakat biz şöyle deriz: Allah'ın kelâmı ve sıfatı zatıyla kâim olup ezelîdir. Şâhid âlemde kelâmın hakikati işitilemez. Zira kelâm, konuşanın niteliği olup onunla kâimdir. Kelâmın kendisiyle gerçekleştiği, anlaşıldığı ve idrak edildiği şey -ki bunlar dilin harflerin mahreçlerine konulmasıyla oluşan ve birleşen harflerdir- orada bir ses bulunmazsa işitilemez. Öyle ki dil harflerin yerlerinde şiddetle kullanılmadıkça ses oluşmaz. Ancak konuşma organından ortaya çıkan bir ses işitilebilir. Böylelikle kelâmının harfleri kulaklara ulaşır. İşitme, kelâmın idrak edilmesi ve anlaşılmasını sağlayan seste meydana gelmektedir. Dolayısıyla kelâmın işitilmesi aslında hakikat değil, mecaz olmaktadır. Allah'ın kelâmının işitilmesi meselesinde söylenenler de buna göredir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 340 b.).

dan münezzeh olsa da. Dönüş ona olduğuna göre orada bunun sınırlanması düşünülemez olsa da kelâm O'na nispet edilmiştir. Allah'ın "Sizi tek bir nefisten yaratan Rabb'iniz"[43] ve "O sizi topraktan yaratmıştır"[44] buyurması gibi, âlemin bütünüyle bu toprakta veya bu tek nefiste toplanmış olduğu düşünülmeksizin. Aksine hepsini yaratan Allah olduğundan O'na nispet edilmiştir. Kelâmın durumu da böyledir. Bu, denildiğine göre Allah'ın huzuruna çıkma ve dönüşün O'na olması mânasındadır. Nitekim orada hiç kimsenin bir düzenleme yetkisinin bulunmaması anlamında, dönüşün O'na olduğu belirtilmiştir. Yoksa bu gerçek hakikat anlamda ona doğru bir dönüşüm ve daha önce olmayan bir dönüş mânasında değildir. **Allah'ın kelâmı** denilmesi de bunun gibidir. Ayrıca Allah Teâlâ, zihinlerde tasvir edilmekten veya akılların O'nu zâtının yüceliğini takdir etmekten münezzehtir. O'nun sıfatları da böyledir. Hatta bunlar daha doğru ve daha önceliklidir. Zira yaratılmışların sıfatlarını, hakikatlerini ve zihinlerdeki tasavvurun içyüzünü akıl bilemez, sadece söz vasıtasıyla değerlendirebildiğini görmekteyiz. İşitme, görme ve akletme gibi nitelikler böyledir. Bu nitelikler, bunlarla nitelenen zatlardan ayrıdır (ağyâr). Zihinlerde tasavvur edilmekten münezzeh olan yüce Allah'ın, ilim ve kelâm gibi sıfatlarla nitelemesinin tasavvur edilememeye daha lâyık olduğunda şüphe yoktur. Bu şekilde O'nun hakkında düşün! Selcî[45] şöyle demiştir: "Allah'ın kelâmı" sözü, hakikat mânasında değil insanların kullandığı dile uygunluk açısından böyle denilir. [§]Bu durum zâtından ayrı olmadığı halde "bu falanın sözüdür" ve "falanın kelâmıdır" denilmesi gibidir. Aksine bu, sözü konuşanın kelâmıdır. Fakat bundan kastedilen, onda kâim olan mânalardır. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: "Bu, Allah'ın kelâmının çeşitli şekillerde işitilebildiğini göstermektedir." Sanki o, söylenen şu sözleri benimsemiş gibidir: Allah'ın bilinmesini sağlayan kavramları zihne getirmeden, başka varlıkların bilinme yolları dikkate alındığında Allah'ın da çeşitli şekillerde bilindiği anlaşılır. Allah'ın kelâmını işitmek de böyledir. **298**

---

43 en-Nisâ, 4/1; el-A'râf, 7/189; ez-Zümer, 39/6.

44 er-Rûm, 30/20; Fâtır, 35/11; el-Mü'min, 40/67.

45 Muhammed b. Şücâ' es-Selcî'dir. Belhî [ve İbnü's-Selcî] de denilir (ö. 266/880). Hasan b. Ziyâd'ın arkadaşlarındandır. Kendi döneminde Irak halkının fakihiydi. O, vera ve ibadetle birlikte fıkıh, hadis ve Kur'ân kırâati konularında ilerideydi. İkindi namazındayken secde halinde aniden vefat etmiştir. Onun *Kitâbü'l-Menâsik*, *Kitâbu Tashîhi'l-âsâr*, *Kitâbü'n-Nevâdir*, *Kitâbü'l-Mudârebe* ve *Kitâbu'r-Red ale'l-Müşebbihe* adlı eserleri vardır. Ayrıca onun Mûtezile mezhebine meyli vardı (bk. Zehebî, *el-'İber fî haberi men ğaber*, II, 39; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I, 60-61).

Sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır. Bu beyan, söz konusu kişinin kendisine arzedilen ve işittirileni kabul etmediğini göstermektedir. Zira eğer kabul etmiş olsaydı, onun güvenli bölgesi, öteki değil, bu yurt olur, ayrıca onun oraya dönme değil, oradan çıkma hakkı da bulunurdu. Yine **Allah’ın kelâmı** aynı zamanda O’nun delili olduğu ve delilin iki yönden onu susturduğu bilinmektedir. Bunlardan biri, benzerini yapmaktan insanların aciz kaldığının ortaya çıkmasıdır. Resûlullah’ı reddetmek üzere ona karşı çıkanların, bunun için canlarını ve ellerinde bulunan bütün her şeyi harcayanların, onun nurunu söndürmeye dair kesin beklentilerine rağmen en uzak diyarlarda dahi haber yayılmıştır. Bu, onları susturan apaçık bir delildir.

İkincisi, ilâhî kelâmdan okunanların hepsi, insanları karşı karşıya bıraktığı tablo hikmet ve ilginç delillerle doludur ki insan idrakinin böylesi bir tabloyu ortaya koymaktan aciz olduğuna akıllar şahitlik eder. Şayet Kur’ân’ın içerdiği mânalar ve onlardan elde edilen faydalar insanların kitaplarıyla mukayese edilirse onun, hiç bir şeyin kendisine gizli kalmayan ve gaybı bilen Allah’ın kelâmı olduğu bilinir. Durum böyle olduğuna göre ilâhî kelâmı duyan kişi, bunu reddetmekle inat etmiş olur. Böyle birine yapılması gereken onu gittiği yolu yasaklamak ve baskı uygulamaktır. Kabul etme emanetini üstlenmediği için böyle davranılmamış ve ilâhî delilleri reddetmesinden dolayı engellenmemiştir. Bu davranış, had cezalarını gerektiren fiillerden daha büyük bir suçtur. Dolayısıyla ona had cezasının uygulanmaması gerekir[46]. *En doğrusunu Allah bilir.*

299 **[§]Onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır.** Bu ilâhî beyan iki anlama gelebilir. Bunlardan biri, onu bırakması ve kendi güvenli bölgesine dönmesine engel olmamasıdır ki, o yurtta yaşaması gerektiğine dair hükmünün ondan henüz düşmediği ve cizyenin ancak isteğe bağlı olarak ve delille gerekli kılınacağı bilinsin. İkincisi, onu kendi güvenlik bölgesine ulaşıncaya kadar müslümanları ondan uzaklaştırmakla koruması altında tutmasıdır. Bunda bazılarını koruma altına almakla herkesin korunma hakkının gerekliliği mânası bulunmaktadır. Bütün müslümanların durumu da buna göredir.

---

46 Yani bu kişi İslâm’ı kabul etmediği için cezalandırılmaz. Çünkü daha İslâm’ın hükümlerinden sorumlu olmamış ve bunlara iman etmemiştir. Eğer iman etmiş sonra küfrünü ilân etmiş olsaydı cezalandırılırdı. Küfür, hadleri gerektiren suçlardan daha büyüktür. Bu sebeple korunma talebinde bulunan kimse İslâm’ın hükümlerini yerine getirmediği için had cezalarıyla cezalandırılmaz.

Allah'ın kelâmını işitmek belirttiğim anlamlar yanında, Kur'ân'ı duymak, insana arzedilmesi halinde emir ve yasaklarını dinlemek, Kur'ân'daki peygamberlik delillerini ve tevhit kanıtlarını dinlemek anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu uygulama, onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır. Yani lehlerinde ve aleyhlerinde olanı. Onların bilmiyor olmaları, bildiklerinden yararlanmıyor olmaları anlamına gelebilir. Bunun yanı sıra bu uygulamanın Resûlullah'la birlikte olanlara kâfirlere karşı muamelelerinin nasıl olacağını öğretme anlamında olması da mümkündür. Zira onlar daha önce bunu bilmiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِه۪ٓ اِلَّا الَّذ۪ينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۚ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَق۪يمُوا لَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٧﴾

7. "Müşriklerin Allah'ın yanında, peygamberinin yanında geçerli ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Harâm yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır. Onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece siz de onlara verdiğiniz sözde durun. Şüphesiz Allah günahtan sakınanları sever."

Müşriklerin Allah'ın yanında, peygamberinin yanında geçerli ahdi nasıl olabilir? Bu beyan, -*en doğrusunu Allah bilir ya*- antlaşmayı nasıl hak ederler ve onlar kendileriyle Allah arasındaki ve kendileriyle Allah'ın elçisi arasındaki sözleşmeleri bozdukları halde onlarla nasıl antlaşmaya varılır demektir. Onlarla Rab'leri arasındaki sözleşme yaratılış sözleşmesidir. Zira her birinin yaratılışında Allah'ın birliğine, ulûhiyetine, peygamberliğe ve kitaplarında Hz. Muhammed'in niteliklerini insanlara açıklamalarına dair kendilerinden alınan söze şahitlik etmek vardır. Onlar, bütün bunlara aykırı davrandılar, [§] **300** kendileriyle Resûlullah arasındaki antlaşmaları bozdular ve bunları korumadılar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onlar kendileriyle sözleşme yapılmasını nasıl hak ediyorlar. Halbuki onlar, Allah'ın kendileriyle yapmış olduğu sözleşmeyi ve Resûllah'ın kendileriyle yapmış olduğu sözleşmeleri bozmuşlardır. Onlar bunu hak etmemektedirler. Ancak Allah azze ve celle lütfu ve ihsanıyla onlarla antlaşma yapılmasına izin vermiştir.

Ancak Mescid-i Harâm yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır. Cenâb-ı Hak, Mescid-i Harâm'ın yanında antlaşma yapanları istisna etmiştir. **Mescid-i Harâm'ın yanında antlaşma yaptıklarınız hariç,** meâlindeki beyanın sözleşme yapmamak mânasına gelmesi mümkündür. Şu anlama gelmesi de mümkündür: Şöyle şöyle **antlaşma yaptıklarınız müstesna.** Zira onlar sizinle olan antlaşmaya bağlı kalırlarsa siz de onlar hakkında antlaşmanın gereğini yerine getirin.

Onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece siz de onlara verdiğiniz sözde durun. Onlar size karşı sadık davranırlarsa süre bitmiş olsa da siz de onlarla olan sözleşmenize sadık kalın. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Antlaşmaya uymakta **onlar size sadık kalırlarsa** siz de onlarla olan antlaşmaya süre bitmiş olsa da **sadık kalın.**

Şüphesiz Allah günahtan sakınanları sever. Şüphesiz Allah şirkten, her türlü zulüm ve haksızlıktan **sakınanları sever.** *En doğrusunu Allah bilir.*

كَيْفَ وَاِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فٖيكُمْ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ وَتَاْبٰى قُلُوبُهُمْ وَاَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨﴾

8. "Verdikleri söze nasıl güvenilebilir ki? Şayet size galip gelselerdi, yakınlık bağını da antlaşma hükümlerini de sizin için gözetmezlerdi. Onlar dilleriyle sizi memnun etmeye çalışıyorlar, fakat kalplerinden geçen çok farklı. Zaten onların çoğu yoldan çıkmış kimselerdir."

Verdikleri söze nasıl güvenilebilir ki? Şayet size galip gelselerdi, yakınlık bağını da antlaşma hükümlerini de sizin için gözetmezlerdi. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Onlarla nasıl sözleşme yaparsınız? Ve onlar nasıl sözleşme yapılmayı hak ediyor. Şayet size galip gelselerdi, **yakınlık bağını da antlaşma hükümlerini de sizin için gözetmezlerdi.** Bazı âlimler şöyle demiştir: Onlarla nasıl savaşmazsınız? **Şayet size galip gelselerdi, yakınlık bağını da antlaşma hükümlerini de sizin için gözetmezlerdi.** Denildi ki: "el-İll" (الإلّ) Allah; "ez-Zimme" (الذمة) antlaşma demektir. Denildi ki: "el-İll" (الإلّ) yakınlık demektir. Yine denildi ki: "el-İll" (الإلّ) antlaşma ve ahit demektir. Aynı şekilde Hafsa mushafında şöyle okunmuştur: "Lâ yerkubû fîküm ahden ve lâ zimmeten" (لا يرْقُبُوا فيكم عهدا ولا ذمة). İbn Kuteybe şöyle demiştir: "el-İll" (الإلّ) antlaşma demektir. O, bu kelimeye "yakınlık" denildiğini de söylemiştir[47]. [§]Ebû Avsece

301

[47] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 183.

şöyle demiştir: "el-İll" (الإلّ) yakınlık demektir. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "el-İll" (الإلّ) antlaşma, "ez-zimme" (الذمة) antlaşmaya varmak demektir[48]. İbn Abbâs şöyle demiştir: "el-İll" (الإلّ) Allah demektir. Cebrâîl'in (a.s.) konumundadır. Bunun yorumu Allah'ın kulu demektir. Çünkü "Cebrâîl Allah'ın kuludur" denilir[49]. Denildi ki: "el-İll" (الإلّ) haramlar demektir. Bu durumda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onlarla **nasıl** sözleşirsiniz? **Şayet onlar size galip gelselerdi,** yakınlık bağını ve antlaşmaları **sizin için gözetmezlerdi.** Yine onlar, haramları da sizin için gözetmezlerdi. Onlar kendi aralarında yakınlık bağını ve akrabalığı koruyorlardı. Öyle ki yakınları ve akrabaları ile başka bir topluluk arasında düşmanlık ve nefret oluştuğunda onlar birbirlerine yardım ediyor ve destekliyorlardı. Ayrıca onlar, Allah'ın haramlarını gözetiyorlardı. Öyle ki haram aylarda ve Mescid-i Harâm'ın yanında savaşmıyorlardı. Yine onlar, daha önce kendi aralarındaki antlaşmaları koruyorlardı, sizinle olan antlaşmalarını ise gözetmiyor ve korumuyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu **"yakınlık bağını da antlaşma hükümlerini de sizin için gözetmezlerdi" ilâhî beyanının yorumudur.** Onlar bunu daha önceden gözetiyorlardı.

Onlar dilleriyle sizi memnun etmeye çalışıyorlar. Yani onlar dilleriyle antlaşmaya riayet ettiklerini ve bunu koruduklarını söylerler. **Fakat kalplerinden geçen çok farklı.** Ancak antlaşmayı bozmak geçer. **Zaten onların çoğu yoldan çıkmış kimselerdir.** Antlaşmayı bozma konusunda. Fısk, Allah'ın emrinin dışına çıkmaktır. Tıpkı "Rabb'inin emrinden dışarı çıktı"[50] meâlindeki beyanda bildirildiği gibi.

اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَل۪يلًا فَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِه۪ۜ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾

9. "Allah'ın âyetlerini basit bir menfaate değiştiler, böylece insanları Allah yolundan engellediler. Bakın, onların yapageldikleri ne kötü!"

---

48 Ebû Ubeyde şöyle der: el-İll" (الإلّ) kelimesinin mânası antlaşma, akit ve yemindir. "ez-zimme" (الذمة) kelimesinin mânası antlaşması bulunmayan kimseye antlaşma yolunu bulmaktır (Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 253).

49 İbn Abbâs'tan kaynağını bulamadım. Tâbiînden Mücâhid, İkrime ve Ebû Miclez'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 83; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 134).

50 el-Kehf, 18/50.

Allah'ın âyetlerini basit bir menfaate değiştiler. Bu beyanın O'nun kesin delilleri mânasına gelmesi mümkündür. Bununla Kur'ân âyetleri ve Hz. Muhammed'in kastedilmiş olması da mümkündür. Yine "âyetleri" anlamındaki beyanıyla O'nun dininin kastedilmiş olması da mümkündür.

Böylece insanları Allah yolundan engellediler. Yani insanların, Hz. Peygamber'in yolundan gitmesini engellediler. Denildi ki: İnsanların Allah'ın dini İslâm'a girmesini engellediler. **Bakın, onların yapageldikleri ne kötü!** Yani insanların, Allah'ın dini İslâm'a girmelerini ve Hz. Muhammed'e (s.a.) uymalarını engellemekle yapmış oldukları ne kötüdür! *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يَرْقُبُونَ فٖى مُؤْمِنٍ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾

302

[§]*10. "Bir mümin hakkında ne yakınlık bağına ne de antlaşma hükümlerine riayet ederler; işte onlar böyle sınır tanımaz kimselerdir."*

Bir mümin hakkında ne yakınlık bağına ne de antlaşma hükümlerine riayet ederler. Bunu daha önce açıkladık. **İşte onlar böyle sınır tanımaz kimselerdir.** Antlaşmayı bozma konusunda. Sınır tanımama, kendileri için konulan sınırı aşma demektir.

فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِى الدّٖينِ وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

11. "Ama tövbe ederlerse ve namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilmek isteyenler için âyetlerimizi ayrıntılarıyla açıklıyoruz."

Ama tövbe ederlerse ve namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Rabbinizin keremi ve cömertliğine bakın! Bir topluluk yalan sözlerle iftira etmiş, Resûlullah'ı yalanlamış, onu öldürmeye ve aralarından çıkarmaya yönelmiş, dinlerini kötülemiş ve aralarında savaş çıkarma gibi her türlü belâlı davranışı yapmıştır. Sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[51] meâlindeki beyanla onlara tevbelerinin kabul edileceği, bağışlanacakları ve yaptıkları günahların affedileceği vâdinde bulunmuştur.

---

[51] el-Enfâl, 8/38.

Yine O, “Aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmiştir”[52] meâlindeki beyanla onların arasında kardeşlik ve sevgi varetmiştir. Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz”[53]. Buna benzer başka âyetlerde de bu durum bildirilmiştir. Burada şöyle bir durum bildirilmektedir: Başka bir yerde bir günahı veya bir haksızlığı olan kimse bu davranışlarından dönerse ve tövbe ederse, bu kişinin bağışlanması ve bundan sonra yapmış olduğu günahlardan söz edilmemesi gerekir. Nitekim bunlar tövbe ettiklerinde Allah, aralarında kardeşlik ve sevgi varetmiş ve **din kardeşlerinizdir** buyurmuştur. Halbuki onlar davranışlarının benzerini yapmışlardı. Kardeşliğin gereği ise onların yapmış oldukları kötülüklerden söz edilmemesidir. **Eğer tövbe ederlerse.** Yani şirkten ve yapmış olduklarından.

Namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse. Bu beyan iki yoruma açıktır. Bu beyanın, bilinen namaz ve malın zekâtı mânasında olması mümkündür. Bu, daha önce açıkladığımız üzere [§]bu iki ibadetin yerine getirilmesi değil, ikrar edilmesi ve kabul edilip bunlara inanılmasıdır. Bu, herhangi bir kişiye itaat etmeyi reddeden, zekât ödemeyen ve sadaka vermeyen kibirliler ve yöneticiler hakkındadır. Zira onlar dünyada ebedî kalacaklarını düşünüyorlardı. Onlar kendilerine yapılacak muameleden korktukları için böyle davranıyorlardı. Namaz ve zekâttan maksadın bilinen namaz değil de boyun eğme ve itaat olması da mümkündür. Zekâttan maksadın nefis tezkiyesi ve nefsin ıslahı olması da mümkündür. Eğer durum böyleyse her zaman böyle olması gerekir. Her vakitte herkesin O’na itaat edip boyun eğmesi, nefsini tezkiye ve ıslah etmesi gerekir. Bu, tıpkı “Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir”[54] meâlindeki beyan gibidir. **303**

Bilmek isteyenler için âyetlerimizi ayrıntılarıyla açıklıyoruz. Yani bilen bir topluluk için âyetleri açıklıyoruz. Yani bilgilerinden yararlananlar için. “Bilen bir topluluk için” meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Yani bilmeyen bir topluluk için değil, inceledikleri ve düşündükleri zaman bilecek olan bir topluluk için.

وَاِنْ نَكَثُوٓا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فٖى دٖينِكُمْ فَقَاتِلُوٓا اَئِمَّةَ الْكُفْرِ اِنَّهُمْ لَٓا اَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ﴿١٢﴾

52 er-Rûm, 30/21.

53 Âl-i İmrân, 3/103.

54 eş-Şems, 91/9.

12. "Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininizi karalamaya kalkışırlarsa, siz de küfrün elebaşılarıyla vuruşun; çünkü onların yeminleri yok sayılır. (Böyle yaparsanız) ***belki vazgeçerler."***

Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlarsa. Yeminlerini meâlindeki "eymânehum" (اَيْمانَهم) antlaşmaların kendisi anlamına gelmesi mümkündür. Tıpkı "antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin" meâlindeki beyan gibi. Cenâb-ı Hak burada antlaşmaları bildirmiş sonra da "kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın"[55] buyurmuştur. **Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlarsa** meâlindeki ilâhî beyanın, antlaşma yaptıktan sonra onu bozmamak için ettikleri yeminler ve bunu pekiştirmek mânasında olması da mümkündür. Zira onların âdetinde antlaşmayı bozmak vardır. **Dininizi karalamaya kalkışırlarsa.** Onların, dine dair yaptıkları karalamalar açıktır.

304 **[§]Siz de küfrün elebaşılarıyla vuruşun.** Elebaşılarıyla savaşma emrinin elebaşılarına özel kılınmasının sebebi halkın her zaman liderlerini taklit ediyor, onların görüşleri ve yönetimleriyle hareket ediyor olmasıdır. Eğer onlarla savaşırlarsa halk da onlara uyar. İkincisi, onların liderlerinin her ne kadar ibadet önderleri olsalar da manastır ehli gibi olmadıklarına dair şüphelerin giderilmesi içindir. Manastırda yaşayanlarla savaşılmadığı gibi onlarla savaş terkedilmez. Çünkü manastırda bulunanlar, insanlardan ve her türlü menfaatten uzaklaşmışlar ve kendilerini ibadete adamışlardır. Liderler ise böyle değildir. Üçüncüsü, özellikle liderlerle savaşma emredildi. Çünkü onlar, eğer liderlerle savaşırlarsa küfürde onların önderleri kalmaz. Böylelikle inkârcılık bütünüyle ortadan kalkar. Bu, tıpkı "fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın"[56] meâlindeki ilâhî beyan gibidir.

Çünkü onların yeminleri yok sayılır. Bu beyan şu mânaya gelebilir: Yani antlaşmayı bozduktan sonra onların antlaşması yok sayılır. Yani eğer bozarlarsa onlarla olan antlaşmaya riayet etmeyin. **Onların yeminleri yok sayılır** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Yani onlar antlaşmayı bozduktan sonra onlarla yeni antlaşma yapmayın. Çünkü onlar antlaşmayı bozmaya alışmışlardır. İkincisi, Cenâb-ı Hak, bunu, antlaşmaya hiçbir zaman uymayacaklarını bildiği bir topluluk hakkında söylemiştir. Bu âyetin, elifin kesralı okunduğu "lâ îmâne lehüm" (لا إيمان لهم)[57] başka bir kırâatı da vardır: Yani onların

---

[55] en-Nahl, 16/91.

[56] el-Bakara, 2/193; el-Enfâl, 8/39.

[57] Bu mütevatir bir kırâattır. İbn Âmir böyle okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 278).

imanı yoktur. Yani onlar hiçbir zaman iman etmeyeceklerdir. Eğer böyleyse, bu, Allah'ın hiçbir zaman iman etmeyeceklerini bildiği bir topluluk hakkındadır. **Onların yeminleri yok sayılır** beyanının neticesi iki açıdan ortaya çıkar. Bunlardan biri şudur: Antlaşma sahipleri antlaşmayı bozarlarsa bu antlaşma bozulur ve o kimseler bu şekilde bırakılırlar. Antlaşmanın bozulması sonrasında ise bunlarla savaşılır. Bunlar, zimmet antlaşmasını bozan zimmîler gibi değildirler. [§]Zira zimmîler bu hal üzere bırakılmazlar. Aksine zimmet hukukuna geri döndürülürler. Bizimle onlar arasındaki zimmet hukuku ortadan kalkmaz. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Onların imanı yoktur. Yani onların tasdiki yoktur[58]. **(Böyle yaparsanız) belki vazgeçerler.** Antlaşmayı bozmaktan. **305**

اَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوٓا اَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِاِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَؤُكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ اَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشَوْهُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

13. "Yeminlerini bozan, peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatan topluluğa karşı savaşmaktan geri mi duracaksınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz! Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır; eğer yürekten inanıyorsanız."

Yeminlerini bozan, topluluğa karşı savaşmaktan geri mi duracaksınız? Yani **yeminlerini bozan bir topluluğa karşı** nasıl **savaşmazsınız? Yeminleri** (أيْمانهُم) kelimesiyle kastedilen mâna daha önce açıkladığımız hususlardır[59]. Antlaşmaları bozmayı âdet haline getirenlere karşı savaşa teşvik ve onlara karşı kışkırtma ifadesidir. **Peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren.** Bu beyanın öldürme anlamına gelmesi mümkündür. Yani onu öldürmeye karar veren. Onun öldürülmesi aynı zamanda çıkarılması demektir. Onu Medine'den çıkarmaya karar vermişlerdi. Nitekim bazı rivayetlerde aktarıldığına göre ya-

---

58 Taberî şöyle demiştir: "Hasan-ı Basrî'den onun bu âyeti elifin kesralı haliyle 'innehüm lâ îmâne lehüm' (إنهم لا إيمان لهم) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Bu, "Onların İslâm'ı yoktur" anlamına gelir. Onun bu kıraâtına bunun dışındaki bir mâna da verilir. Bu da onun bu kıraâtından 'aynı şekilde onların bir emânı yoktur' anlamını kastetmiş olmasıdır. Yani onlara güvenmeyin, aksine onları bulduğunuz yerde öldürün. Sanki 'Âmentühû, feene u'minuhû îmânen' (آمنته فأنا أؤمنه إيمانا) sözünün masdarını kastetmiş gibidir" (Taberî, *Tefsîr*, X, 89).

59 Önceki âyetin tefsinine bakınız.

hudiler Resûlullah'a "peygamberlerin yurdu Medine değil, Kudüs'tür. Oraya git" demişlerdi. Âyet-i kerîmede Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğini ispat etmeye dair delil vardır. Çünkü onların kendi aralarında, onu yurdundan çıkarmayı ve öldürmeyi içlerinde gizledikleri bilinmektedir. Onlar bunu açığa vurmuş değillerdi. Resûlullah bu gizlediklerini onlara bildirmiştir. Bu durum, onların, Resûlullah'ın bunu, Allah katından aldığı bilgiyle öğrendiğini bildiklerini göstermektedir.

Size karşı saldırıyı ilk başlatanlar. Bu beyanın antlaşmayı bozma hakkında olması mümkündür. Yani antlaşmayı bozmakla size karşı **saldırıyı başlatanlar onlardır**. "Size karşı saldırıyı başlatanlar" meâlindeki beyanın, ilk olarak savaş ve sizi çıkarmak suretiyle saldırı başlatanlar anlamına gelmesi de mümkündür.

Yoksa onlardan korkuyor musunuz! Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır. Yani onlardan korkmayın, Allah'tan korkun. Zira onlar, Allah, onlara güç vermedikçe size bir belâ ulaştırmaya güç yetiremezler. Dolayısıyla **306** onlardan değil, Allah'tan korkun. [§]**Yoksa onlardan korkuyor musunuz!** meâlindeki beyan, "Allah size yardım etmeye ve düşmanınızı kahretmeye kādirdir" mânasına da gelebilir. **Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır; eğer yürekten inanıyorsanız.** Zira Allah, onları, size karşı koymaktan engellemeye ve onların düşmanlığına karşı size yardım etmeye kādirdir.

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِاَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾

14. "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvay etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın, inananların yüreklerine su serpsin."

Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvay etsin. Yüce Allah, savaşmanın insanlara zor ve ağır geldiğini bildiğinden müminlere kâfirlerle savaşmayı emretmiştir. O, müminlere yardım ve onların eliyle ötekileri cezalandırma vâdinde bulunmuştur. Onların eliyle cezalandırma iki anlama gelebilir. Öldürme ve yok etme mânasında olabilir. İkinci olarak esir alma ve tutuklama anlamına gelmesi de mümkündür. **Onları rezil rüsvay etsin.** Aynı şekilde bu beyan da iki anlama gelebilir. İlki, hezimete uğratma ve zelil kılma mânasına gelebilir. İkincisi, **rezil rüsvay etmenin**

âhirette olması da mümkündür. Tıpkı “Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok ki onu rezil etmiş olursun” meâlindeki beyanda olduğu gibi. Rezil etme, içinde rezillik ve aşağılanma bulunan cezadır. **Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın** meâlindeki beyanda, Mûtezile’nin görüşünü reddetmeye dair delil vardır. Zira onlar Allah’ın insan fiillerine kudretinin bulunmadığı görüşündedirler. Cenâb-ı Hak bu âyette kendisinin, onların eliyle ötekileri cezalandırdığını bildirmektedir. Eğer Cenâb-ı Hak insan fiillerine güç yetiremeseydi, kâfirleri onların eliyle değil, kendi eliyle cezalandırırdı.

Sizi onlara karşı başarılı kılsın. Cenâb-ı Hak onlara karşı başarı, zafer ve kâfirlerin rezil rüsvay olacaklarını vâdetmiştir. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: “De ki: Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, sonuç ne olursa olsun (bize göre) iki güzellikten biridir. Bizim sizinle ilgili beklentimize gelince, Allah ya katından bir belâ gönderecek veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir”[60]. Aynı şekilde “Allah ya katından bir belâ gönderecek veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir” meâlindeki beyanda da Mûtezile’nin görüşünü reddetmeye dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, onlara katından veya belirttiğimiz üzere müminlerin eliyle ceza vereceğini bildirmiştir.

İnananların yüreklerine su serpsin. Onların kalplerinin Allah’ı inkâr etme ve Hz. Peygamber’i yalanlama sebebiyle acı duymuş olması mümkündür. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak yüreklerine su serpmeyi vâdetmiştir. Bu iki şekilde olabilir. İlki, onların müslüman ve böylelikle kardeş olmalarıdır. Dolayısıyla onlar, üzüldükleri ve acı duydukları hususlara mukabil mutlu ve huzurlu olacaklardır. Bu, onların kalplerinin ferahlatılmasıdır. [§]İkincisi, öldürmek ve hezimete uğratmakla onların kalplerini ferahlatacaktır. Onlar öldürülecek ve hezimete uğratılacaklardır. Bunda onların kalplerinin ferahlatılması vardır. Zira onların kalbi yalanlama, Allah’ı ve âyetlerini inkâr sebebiyle acı duymuştur. **307**

وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾

15. Ve kalplerindeki öfkeyi yatıştırsın. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bilmekte, hikmetle yönetmektedir.

---

[60] et-Tevbe, 9/52.

Ve kalplerindeki öfkeyi yatıştırsın. Bu beyan da aynı şekilde iki anlama gelebilir. Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ı yalanlamaları, Allah'ın âyetlerini ve İslâm'ı inkâr etmeleri yüzünden kalplerinde olan öfkeyi yatıştırır. Bu davranışları neticesinde ya müslüman olur ve kardeş olurlar veya öldürülür ve yok edilirler. Dolayısıyla belirtmiş olduğumuz sebeplerle onlarda meydana gelmiş olan öfke ortadan kalkar.

Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Yani Cenâb-ı Hak, onlardan dilediğini cezalandırır; dilediğinin tövbesini kabul eder. Âyette Mûtezile'nin görüşünü reddetmeye dair delil vardır. Zira onlar, Allah'ın bütün kâfirlerin tövbesini kabul etmeyi dilediğini, fakat onların tövbe etmediklerini söylemektedirler. Cenâb-ı Hak, bu âyette bir kısmını cezalandıracağını bir kısmının ise tövbelerini kabul edeceğini bildirmiştir. O, tövbelerini kabul etmeyi dilediklerinin dışındakileri cezalandırmayı; cezalandırmayı dilediği dışındaki kimselerin de tövbelerini kabul etmeyi murad etmiştir.

Allah bilmektedir. Yani O, olmuş ve olacak olanları bilmektedir. Yani bilmeden değil, ne yapacaklarını bilerek onları yaratmıştır. Zira onları yaratması, kendisine dönük bir menfaat ve ihtiyaçtan dolayı değildir, aksine insanları yaratması sadece onların ihtiyacı ve menfaatlerinden dolayıdır. **Hikmetle yönetmektedir.** Herşeyi yerli yerine koymaktadır. **Hikmetle yönetmektedir** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Bunlarda mevcut olan Resûlullah'ı yalanlama ve Allah'ın âyetlerini inkâr etme karşısında hikmet sahibidir. Yani onların öldürülmesi, cezalandırılması ve rezil rüsvay edilmesi, her şeyi yerli yerine koymasıdır.

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذٖينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهٖ وَلَا الْمُؤْمِنٖينَ وَلٖيجَةً وَاللّٰهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

16. "Yoksa Allah sizden cihat edenleri ve Allah'tan, peygamberinden ve müminlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan, kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yapıp ettiklerinizden haberdardır."

Yoksa Allah sizden cihat edenleri ortaya çıkarmadan, kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız? [§]Bunun yanı sıra şu ilâhî beyanlar da bu anlamdadır: "Yoksa Allah içinizden cihat edenleri ortaya çıkarmadan ve

308

sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?"[61]; "Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız?"[62]; "Elif-lâm-mîm. İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece 'iman ettik' demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?"[63] Bütün bu âyetler, dilleriyle iman ettiklerini söyleyen münafıklar hakkındadır. Münafıklar bu davranışlarıyla gerçekten iman eden ve samimiyetle müslüman olanlara, kendilerinin de müslüman olduklarını göstermek istemişler ve onlara uyduklarını beyan etmişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Dille iman ettiğinizi açıklamak suretiyle savaşmakla imtihan edilmeyip **kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız?** *En doğrusunu Allah bilir ya*, yüce Allah kâfirlerle savaşı, iki yönden gerekli kılmış ve emretmiştir. Bunlardan biri, yeryüzünü kâfirlerden temizlemek içindir. Tıpkı "Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın"[64] meâlindeki âyet gibi. İkincisi, riyakârlık için dilleriyle iman ettiklerini açıklayanların münafıklıkları, gerçekte iman edenlerin ise doğrulukları ortaya çıksın diye münafıkları imtihan etmek için savaş emredilmiştir. Bu durum, gerçek iman eden samimi kişilerle riyakâr münafıkların bilinmesi içindir. Çünkü savaş, münafıkların münafıklıklarını ortaya koyan en yüksek göstergelerden biridir. Zira onlar, dünya menfaati umarak müminleri onayladıklarını açıklıyorlardı ki yararlandıkları menfaatler kendileri için devam etsin. Savaş emrinde ise ölüm korkusu vardır. Onlar kendileri hakkında ölüm korkusu duyduklarında bundan kaçınmışlardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Allah, içinizden (savaştan) alıkoyanları ve yandaşlarına: 'Bize katılın' diyenleri gerçekten biliyor"[65]. Bunlar kendi canları hakkında korktukları için böyle davranmışlardır. [§]Zira belirttiğimiz üzere **309** onlar, beklenti içerisinde oldukları menfaatlerinin devam etmesi için dilleriyle mümin olduklarını açıklıyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir

---

61 Âl-i İmrân, 3/142.

62 "Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?" diye niyaz etmişlerdi. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır" (el-Bakara, 2/214).

63 el-Ankebût, 29/1-2.

64 el-Enfâl, 8/39.

65 el-Ahzâb, 33/18.

ve apaçık hüsran işte budur"[66]. Bu, münafığın niteliğidir. Gerçekten iman etmiş mümin ve samimi müslüman ise her durumda canı pahasına kendisini Allah'a teslim eder. Zira onun Allah'a olan ibadeti, münafıkta olduğu gibi şartlı ve bir sebebe bağlı değildir. Aksine her yönden ve her durumda müminin ibadeti Allah içindir. Ölüm korkusu onu savaştan alıkoymaz. Aksine nefsi bunu ister ve bundan razı olur. Münafık ise böyle değildir. Daha önce belirttiğimiz üzere Allah'ın kullandığı soru sözcüğü, zorunluluk ve gereklilik anlamındadır[67].

Yoksa öyle mi sandınız? Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şu mânadır: Yani gizlediklerinizi ortaya çıkaracak şekilde sizler imtihan edilmeden, onaylamayı açığı vurup gizlice muhalefet etme durumunda **bırakılacağınızı mı sandınız?** Bunu sanmayın. İkinci yorum şudur: **Öyle mi sandınız?** Yani cihat ve savaşla imtihan edilmeden bu durumda **bırakılacağınızı** sanmayın. Yorumlardan birine göre bu beyan yasak anlamındadır. İkincisine göre ise zanlarını ve kendilerinde sakladıklarını bildirme mânasındadır.

Allah sizden cihat edenleri ortaya çıkarmadan. Yani Cenâb-ı Hak, mücahit olarak cihat ettiğini bildiği kimseyi ve olacağını bildiği şeyi bilsin diye. Yoksa bu, söz konusu durumu Allah'ın sonradan bildiği (ilminin hâdis olduğu) anlamında değildir. Zira O, her vakitte olacak olan her şeyi olacağı hal üzere bilmekle nitelenmiştir. Dolayısıyla **Allah sizden cihat edenleri ortaya çıkarmadan** meâlindeki beyan şu anlama gelmektedir: Yani Cenâb-ı Hak, mücahit olarak cihat edeceğini bildiği kimseleri ve olacağını bildiği şeyler ortaya çıksın diye. Çünkü Allah'ın, olmayacak bir şeyi olacak diye bilmesi şeklindeki bir ilimle nitelenmesi mümkün değildir. Nitekim Allah'ın, oturduğu durumdayken oturan bir kimsenin ayakta durduğunu; **[§]**hareket halindeyken hareketli bir şeyin durduğunu; konuşur durumdayken konuşan kimsenin sükût ettiğini bilmekle nitelenmesi mümkün değildir. Aksine Cenâb-ı Hak, yaratılmışların bulunduğu hal üzere olduklarına dair bir bilgiyle nitelenebilir. O, yaratılmışların mevcut durumlarının dışında bir halde olduklarına dair bir bilgiyle nitelenemez. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır. Bu beyan, başka bir şekilde de yorumlanabilir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, ilmi kendi zâtına nispet etmesinden, dostlarıyla ilgili bilgiyi anlamak mümkündür. Tıpkı "ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[68] meâlindeki beyanda bildirildiği gibi. Yani siz Allah'ın dostlarına yardım ederseniz O da size yardım eder. Veya

310

66 el-Hac, 22/11.

67 el-En'âm, 6/93 ayetinin tefsirine bakınız.

68 Muhammed, 47/7.

siz O'nun dinine yardım ederseniz O da size yardım eder. Yahut siz O'nun resûlüne yardım ederseniz O da size yardım eder. **Allah sizden cihat edenleri ortaya çıkarmadan** meâlindeki beyan buna göre anlaşılır. Yani Allah'ın dostları, riyakâr münafık ile samimi gerçek mümini ayırdetmeden ve bunlar arasındaki fark onlar nezdinde ortaya çıkmadan. Yine söz konusu beyan, "Akıllarınca Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar"[69] meâlindeki beyan gibidir. Yani O'nun dostlarını aldatmaya kalkışıyorlar. Çünkü Allah aldatılmaz ve kendisine yardım edilmez. Zira herkese yardım eden O'dur. Hiçbir şey O'na gizli kalmaz. O, var olacak olanı, olacağı vakitte bilendir. Bir diğer yorum, burada belirtilen ilimden muradın bilinenler olmasıdır. Bu mümkündür, dil bakımından kullanımı yaygındır ve Kur'ân'da örnekleri çoktur.

Ve Allah'tan, peygamberinden ve müminlerden başkasını sırdaş edinmeyenler. Yani bildirilenin dışında sığınacakları bir sığınak bulamayanlar. Eğer bunlar bunu bulmuş olsalardı bu sığınağı edineceklerdi. Fakat bulamadıkları için edinemediler. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler, halbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur. Eğer sığınacak bir yer, barınacak mağaralar veya girilecek bir kovuk bulsalardı, hemen koşup oraya sokulurlardı"[70]. Cenâb-ı Hak, bu kimselerin sığınacakları bir yer bulmaları durumunda hemen oraya yöneldiklerini, bunu da açığa vurmadıklarını bildirmiştir. "Velîce" (وليجة) kelimesi hakkında [§]dil âlimlerinin bir kısmı şöyle demiştir: "Velîce" (الوَلِيجَة) gayr-i müslimlerle sırdaşlıktır. Bu kelimenin aslı "vulûc" (الوُلُوج) köründendir. Bu, müslüman bir kişinin müşrik birini sırdaş, arkadaş ve dost edinmesi anlamındadır. Bu kelimenin çoğulu "velâic"dir (الوَلَائج). Bazıları da şöyle demiştir: "Velîce" (الوَلِيجَة) kelimesinin aslı giriş mânasındandır. Tıpkı "deve iğne deliğinden geçinceye kadar"[71] meâlindeki beyanı gibi. Yine "Falan kimse falanın sırdaşıdır (velîce)" denilir. Yani ona özel bir kimsedir. Yine bazıları şöyle demiştir: "Velîce" (الوَلِيجَة) hıyanet demektir. Bazıları ise "velîce" (الوَلِيجَة) kelimesinin sığınılan yer demek olduğunu söylemiştir. Bazıları, kendi bünyesinden olmadığı halde ona girdirdiğin her şey "velîce" (الوَلِيجَة) olarak isimlendirilir. Bunlar birbirine yakın anlamlardır. **Allah yapıp ettiklerinizden haberdardır.** Bu beyan, tehdit (vaîd) anlamındadır.

311

---

[69] el-Bakara, 2/9; en-Nisâ, 4/142.

[70] et-Tevbe, 9/56-57.

[71] el-A'râf, 7/40.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ اُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ وَفِى النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾

17. "Müşrikler, inkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken, Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendiremezler. Onlar, yapıp ettikleri boşa giden kimselerdir ve onlar ebedî olarak ateşte kalacaklardır."

Müşrikler, inkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken, Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendiremezler. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Âyet, Abbâs b. Abdülmuttalib hakkında inmiştir. Buna göre o Bedir günü esir edilmişti. İçlerinde Ali b. Ebû Talib ve başkaları da bulunan muhacirler ve ensardan bir topluluk gelmiş ve Allah'ı inkâr ettiği, Hz. Peygamber'e karşı savaştığı ve sıla-i rahimi kestiği için Abbâs b. Abdülmuttalib'i kınamıştır. Buna karşın o şöyle demiştir: "Size ne oluyor da kötülüklerimizden bahsediyor, iyiliklerimizi ise bırakıyorsunuz." Onlar, "sizin iyilikleriniz mi var?" diye cevap vermişler, bunun üzerine o, şu cevabı vermiştir: "Evet, vallahi vardır. Biz Mescid-i Harâm'ı imar ederiz, Kâbe'nin bakımını ve korumasını üstleniriz, hacılara su dağıtırız, esirleri serbest bırakırız." Allah bu âyeti ona reddiye olarak indirmiştir[72]. Fakat âyetin sonunda bunun, dedikleri gibi Abbâs hakkında olmasının mümkün olmadığına delil vardır. **312** [§]Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onlar, yapıp ettikleri boşa giden kimselerdir ve onlar ebedî olarak ateşte kalacaklardır.** Abbâs (r.a.) ise daha sonra müslüman olmuştur. Bu tehdidin İslâm'dan sonra olması mümkün değildir. Diğer müfessirler şöyle demiştir: **Müşrikler, Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendiremezler.** Yani müşriklerin Allah'ın mescitlerini imar etmeleri mümkün değildir. Onlar ancak Allah'ın mescitlerini tahrip edebilirler. Zira mescitler içinde zikretmek, namaz kılmak ve hayır yapmakla imar edilirler. Tıpkı "Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde"[73] anlamındaki beyanda bil-

---

[72] Kurtubî bu rivayeti isnat belirtmeksizin aktarmıştır. bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 89. Fakat bu hadise bu sûrenin on dokuzuncu âyetinin nüzul sebebi olarak rivayet edilmiştir. Bu âyette "hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi), Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihat eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz?" diye bildirilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 95; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 145). Bağlam ise aynıdır. Bu âyetin aynı hadise hakkında inmiş olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

[73] "Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar" (en-Nûr, 24/36-37).

dirildiği gibi. Onlar orayı Allah'ın adının anılması için imar etmemiş, aksine putların isimlerinin anılması için imar etmişlerdir. Dolayısıyla onlar yaptıklarıyla mescitleri imar değil tahrip etmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Kendilerinde bulunan hususiyetlerden ötürü **Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendirmeleri** müşriklere yaraşmaz. Çünkü onları Allah'a iman etmekten alıkoyan sebep, dünyayı sevmeleri ve ona meyletmeleridir. Dolayısıyla onların mescitleri imar etmeleri, bunun için harcama yapmaları, mallarını feda etmeleri ve neticede bundan kendilerinin faydalanmamaları onlara yaraşmaz. Zira onları tevhitten ve Allah'a iman etmekten alıkoyan sebep dünya sevgileri, şehvetleri ve dünyaya olan meyilleridir. Dolayısıyla onlardaki bu hususiyetler sebebiyle mescitleri onarmaları onlara yaraşmaz. Bazıları da şöyle demiştir: **Müşrikler, Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendiremezler.** Yani **müşriklerin Allah'ın mescitlerini imar etme** zorunlulukları yoktur. Çünkü onlar âhirette bundan yararlanmazlar. Zira onlar âhirete inanmamaktadırlar. Mescitlerin imarına ve bunun için infak etmeye yönelme âhirette sevap alma maksadıyladır. Onlar ise buna inanmamaktadırlar. Dolayısıyla onların bu konudaki harcamaları boşuna gider. Zira bunda onların bir amacı ve yararı bulunmamaktadır. Bu zorunluluk müslümanlar içindir. "Lehû" (له) ifadesi "aleyhi" (عليه) mânasında da kullanılabilir. Tıpkı "İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz"[74] meâlindeki âyette buyurulduğu gibi. Burada ikinci ifade "kendi aleyhinize" demektir. **Müşrikler, Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendiremezler.** [§]Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Yani Allah'ın mescitlerinin imarı müşriklerle olmaz. Aksine mescitlerin imarı Allah'a ve âhiret gününe iman edenlerle olur. Allah'a ortak koşan ve âhireti inkâr edenlerle mescitlerin imarı olmaz. **313**

İnkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken. Bazı âlimler şöyle demiştir: **İnkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken,** yani Hz. Muhammed ve onunla birlikte iman edenler inkârlarına tanıklık ederken demektir. Cenâb-ı Hak onları kendileri olarak nitelemiştir. Çünkü onlar, bunların yakınları ve akrabalarıdır. Allah bunlarla ilişkili olanları böyle nitelemiştir. Tıpkı "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir"[75] ve "Kendinize selâm verin"[76] meâlindeki beyanlar gibi. İlki de buna göredir ve bizim belirttiğimiz yoruma açıktır. Bu beyana ilişkin diğer muhtemel yorum da şudur: Zor durumlar esnasında **inkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken.** Yani

74 el-İsrâ, 17/7.
75 et-Tevbe, 9/128.
76 "Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin." (en-Nûr, 24/61).

onlara azabın inmesi ve helâk sırasında. Tıpkı "dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler" meâlindeki beyan gibi[77]. Onların inkârlarını dile getirdikleri ve bundan döndükleri diğer durumlar da böyledir. Onlar inkârlarına tanıklık etmişlerdir. Bazı âlimler de şöyle demiştir: **İnkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken.** Yani onların kendileri inkârlarına tanıklık etmektedir. Çünkü onların yaratılışları Allah'ın birliğine tanıklık etmektedir. Dolayısıyla bizzat kendileri, inkâr davranışlarına tanıklık etmektedir. Bu, "Artık insan, kendine kendisi tanıktır"[78] meâlindeki beyanda bildirilen anlam gibidir. Denildi ki: İnsan, kendine tanıktır. Yani kendisi açıklamaya tanıktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar, yapıp ettikleri boşa giden kimselerdir ve onlar ebedî olarak ateşte kalacaklardır. Bu beyan, inkâr üzere ölmüş kimseler hakkındadır.

اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ فَعَسٰٓى اُو۬لٰٓئِكَ اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدٖينَ ﴿١٨﴾

18. "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler. İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur."

Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan kimseler imar edebilirler. "Müşrikler Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendiremezler"[79] meâlindeki beyanda belirtmiş olduğumuz yorumlar bunun için de mümkündür. Eğer onların sorumluluğunda değilse bütün bu sorumluluk müslümanlarındır. **314** [§]Yani mescitleri imar etmek onların sorumluluğundadır. Mescitler onlarla imar edilmektedir ve mescitleri imar etmeleri onlara gerekir. **Namazını kılan ve zekâtını veren.** Bu hususu daha önce açıkladık[80].

---

77 el-Mü'min, 40/84.

78 el-Kıyâme, 75/14.

79 Bir önceki âyet-i kerîme.

80 Örneğin Tevbe sûresi 9/11. âyetinin tefsirine bakınız.

Ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler. Bazıları dedi ki: Bu beyan, "yoksa onlardan korkuyor musunuz! Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır; eğer yürekten inanıyorsanız"[81] meâlindeki beyanla bağlantılıdır. Cenâb-ı Hak kendisinden korkmalarını, başkasından korkmamalarını emretmiştir. Sonra burada "**ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseleri** bildirmiştir. Bazıları dedi ki: Korkmak (haşyet) ibadet demektir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Allah'tan başkasına ibadet etmeyen kimseler. **İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.** Buradaki "asâ" (عسى) kelimesi Allah kullanınca zorunluluk ifade eder. Yani bunlar doğru yolu bulmuş kimselerdir.

اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَٓاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَوُ۫نَ عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٩﴾

19. "Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini** (üstlenen kimseyi)**, Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihat eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değildirler. Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez."

Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi), Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihat eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz? Bu beyanda cümlenin iki bölümünün örtüşebilmesi için fiil veya failin gizlenmesi durumu vardır. Çünkü fiil fiille, fail de faille ancak karşılık bulur. Fiile mukabil fail, faile mukabil de fiil gelmez. Burada su verme ve imar etme, Allah'a iman eden kimseler ifadesinin karşılığında bildirilmiştir. Bu durumda *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şu anlama gelmektedir: **Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini, Allah'a ve âhiret gününe iman edenin** iman etmesiyle **bir mi tutuyorsunuz?** İkinci mâna olarak şöyle de denilebilir: Hacılara su verme ve Mescid-i Haram'ın imarını üstlenen kimseyi, Allah'a iman edenle bir mi tutuyorsunuz? Bu mânalar verilmelidir ki bir şahsın mukabilinde bir şahıs; bir fiilin mukabilinde de fiil olsun. Ayrıca kâfirle mümin bir tutularak "kâfir iyilikler yapmış olsa da bunlar, Allah katında denk değildir" denilmesi doğru olmaz. Ancak şöyle denilebilir: Kâfirken iyilikler

---

[81] et-Tevbe, 9/13.

yapıp daha sonra iman kimse, iman edip müminken iyilikler yapan kimse gibi değildir. [§]Bu durumda bunlar beraber zikredilerek **bunlar Allah katında bir değildirler** denilebilir. Fakat iyilikler yapmış olsa da küfür üzere ölen kâfir ile iyilikler yapmış ve iman üzere ölmüş mümin bir arada zikredilerek "bunlar bir değildir" denilmesi doğru olmaz. Bu beyana dair diğer muhtemel mâna, su verme ve imar fiillerinin, bildirilen cihada karşılık olmasıdır. Buna göre kendi canını feda eden kimse ile bunun için canını feda etmeyip hacılara su dağıtan ve Mescid-i Haram'ı imar eden kimse denk olmaz. Fakat "kâfir ve mümin denk değildir" denilmiş olması ise mümkün değildir. Çünkü iki şey ancak yakın olduklarında birbirleriyle karşılaştırılabilir. Fakat eğer birbirine uzak iseler bu tür sözler söylenmez ve bunlar karşılaştırılmaz.

315

Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez. Zulümlerine devam ettikleri ve zulmü tercih ettikleri müddetçe. Allah zulmü tercih ettikleri müddetçe onları hidâyete erdirmez. Ya da bu, özel bir topluluk içindir. Başka yerde bunun mânasını açıkladık[82].

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾

20. "İnanan, hicret eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenlerin Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Muradına erecek olanlar da onlardır."

İnanan, hicret eden, Allah yolunda cihat edenler. İnananlar. Yani Resûlullah'ı (s.a.) doğrulayanlar, Allah'tan haber verdiği her şeyde onun doğru olduğunu; davet ettiği, emrettiği ve sakındırdığı her şeyde onun haklı olduğunu kabul edenler. Onlar, zaten Allah'a iman ediyorlardı. Tıpkı onların "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[83] ve "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[84] meâlindeki beyanlarda bildirilen sözler gibi. Onlar Allah'a inanıyorlardı. Fakat peygamberleri ve onların nübüvvetlerini yalanlıyorlardı. **Hicret edenler.** Yani babalarından, kardeşlerinden, kabilelerinden, mallarından, evlerinden ve memleketlerinden ayrılanlar. Onlar, nefislerinin arzuladığı ve kalplerin meylettiği her şeyden ayrılmışlardır. [§]Bunlar, son-

316

82 Âl-i İmrân sûresi 3/86. âyetinin tefsirine bakınız.

83 ez-Zümer, 39/3.

84 Yûnus, 10/18.

raki âyette bildirilen meselelerdir[85]. Yine onlar, dinlerine dair kaygıdan dolayı dinleri selâmet bulsun diye bütün bunlardan ayrılmışlardır. Öyle ki eğer İslâm'dan önce dünya ve içindekilerin tümü onlara verilmiş olsaydı veya onlar en şiddetli tehditlerle ve korkularla tehdit edilmiş olsalardı âyette belirtilen babalarından, kardeşlerinden, kabilelerinden ve evlatlarından ayrılmazlardı. Sonra müslüman olduklarında ise Allah'ın rızasını kazanmak için bunlardan ayrıldılar, Resûlullah'a (s.a.) bu konuda icabet ettiler. Cenâb-ı Hak, bunu bize onların kalbinde dinin değerinin büyüklüğü ve onların yanında dinin önemi bilinsin diye bildirmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ın (s.a.) ashabına yönelik imtihanların bizim imtihanımızdan daha şiddetli olduğu bilinsin diye bunu bize bildirmiştir. Çünkü onların imtihanları alışageldikleri durumun dışında ve yaratılışlarına aykırıydı. Zira insan fıtrat bakımından belirtmiş olduğumuz hususları seven bir varlık olarak yaratılmıştır. Buna karşın onlar, Rab'lerinin rızasını kazanmak için bunları terketmiş ve bunlardan ayrılmışlar, bu durumun kötülüğüne katlanmışlardır. Bizim imtihanlarımız ise daha önce geçen ve bilinegelen durumlardır. Dolayısıyla bunlar daha kolaydır.

Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenler. Yani en lezzetli ve sevgili şeyleri Allah için harcayanlar. Bunlar mallar ve canlardır.

Bunların Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Allah'ın birliğini doğrulayan, Medine'ye hicret eden, malı ve canıyla düşmana karşı cihat eden kimselerin **Allah katındaki mertebeleri,** kâfir oldukları halde Kâbe'yi imar etmek ve hacılara su dağıtmakla övünen kimselerden **pek büyüktür. Bu âlimler** "hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi), Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihat eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değildirler"[86] meâlindeki beyan hakkında da benzer yorumu yapmışlardır. **[§]** **317** Fakat bize göre âyetin yorumu ve buradaki karşılığın anlamı şudur: Bu belirtilen kimselerin **Allah katındaki mertebeleri**, daha sonra müslüman olan ve bunlara yetişenlerden **daha büyüktür.**

Muradına erecek olanlar da onlardır. "Fevz" (الفوز) sözlük anlamı itibariyle kazanmak demektir. Yani bunlar Allah'ın nimetlerini ve lütfunu kazananlar; Allah'ın azabından ve cezasından kurtulanlardır.

---

85 Müellif muhtemelen 24. âyete işaret etmektedir.

86 Bir önceki âyet-i kerîme.

يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ ﴿٢١﴾

21. "Rab'leri onları kendi rahmeti, hoşnutluğu ve cennetleriyle müjdeliyor; onlar için orada kesintisiz nimetler vardır."

Rab'leri onları kendi rahmetiyle müjdeliyor. Rab'leri onları kendi rahmetiyle müjdeliyor. Bu beyan şu anlama gelebilir: Yani dünyada onlara yardım ve düşmanlarına karşı zaferle müjdeliyor. Tıpkı "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvay etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın, inananların yüreklerine su serpsin, kalplerindeki öfkeyi yatıştırsın"[87] meâlindeki beyan gibi. Bütün bunlar Allah'ın rahmetiyleydi. **Rahmetiyle** meâlindeki beyan, âhirette onlar için olacak sevap ve lütuf anlamına da gelebilir.

Hoşnutluğu. Yani aynı şekilde Cenâb-ı Hak onları "Rabb'iniz sizden razıdır" diye müjdeliyor. **Cennetleriyle müjdeliyor; onlar için orada kesintisiz nimetler vardır. Yani onları içinde kesintisiz nimetler bulunan cennetleriyle müjdeliyor.** Dâim olan nimetler ve lütufla müjdeliyor.

خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾

22. "Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Kuşkusuz en büyük ödül Allah katında olandır."

Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Kuşkusuz en büyük ödül Allah katında olandır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah'ın büyük olarak nitelediği şey büyüktür, öyle ki büyüklüğü idrak edilemez.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُٓوا اٰبَٓاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ اَوْلِيَٓاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْاِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

[87] et-Tevbe, 9/14.

23. "Ey iman edenler! Şayet inkârı imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi dahi dayanıp güvenilecek dostlar edinmeyin. İçinizden kimler onları dost edinirse, işte kendilerine kötülük edenler bunlardır."

Ey iman edenler! Şayet inkârı imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi dahi dayanıp güvenilecek dostlar edinmeyin. İçinizden kimler onları dost edinirse, işte kendilerine kötülük edenler bunlardır. Bu beyanda bildirilen dostluğun din konusunda hakikatte onları onaylamak anlamına gelmesi mümkündür. [§]Hakikatte kim onları dost edinirse onlardan olmuş olur. Bu kimse şüphesiz zâlimdir. Eğer böyleyse şüphesiz bu kimse zâlimdir. Dolayısıyla **İçinizden kimler onları dost edinirse, işte kendilerine kötülük edenler bunlardır** meâlindeki beyanın bir mânası olmaz. Yine âyette bildirilen dostluğun, hakikatte olmaksızın zâhirî bakımdan onlara yönelik onaylamanın açığa vurulması anlamında olması da mümkündür. Fakat burada hakikatte olmaksızın açığa vurma vardır. Bu durum, zaruret halinde yok olma ve dinin ortadan kalkması korkusu olduğu zaman mübahtır. Dolayısıyla imanı kendi içinde gizleyen, dinlerine yönelik kaygı ve kendi canlarına ilişkin korkuları sebebiyle zâhirî bakımdan onları onaylayan bir topluluğun bulunması caiz olmaktadır. Belirttiğimiz sebeplerden ötürü böyle bir durum onlar için mübah olmaktadır. Allah hicreti sağlayıp müminler için sığınacakları ve yönelecekleri sığınak ve yardımcılar yaptıktan sonra inananların kâfirleri onaylamayı açığa vurmaya ilişkin mazeretleri, belirtmiş olduğumuz sebeplerle artık kabul edilmemiştir. Onlar gizli hallerinde inkârcıların dini üzere olmasalar da durum böyledir. Bu durum, zorunluluk olmaksızın inkârı dile getiren kimsenin kâfir olduğunu göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, gerçekte böyle olmasalar da ötekileri zâhirî bakımdan dost edindiklerinde bunların, gerçekte kâfirlerin dostları ve onlar gibi zâlimler olduklarını bildirmiştir. Bu daha uygun bir yorumdur. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibidir: "Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler 'Ne işte idiniz?' dediler, (onlar) 'O yerde zayıf görülenlerden idik' cevabını verdiler. Melekler ise 'Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!' dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir"[88]. Bu kimselerin, hicret etmemek için ileri sürdükleri mazeretleri kabul edilmemiştir. Söz konusu kimselerin durumu da böyledir. Cenâb-ı Hak, onlara sığınak ve yardımcılar sağladıktan sonra onlar, kâfirleri açıkça tasdik ederlerse gerçekte onlar gibi olurlar. Yüce Allah şu ilâhî beyanlarla bütün kâfirleri dost edinmeyi bize

318

---

88 en-Nisâ, 4/97.

yasaklamıştır. "Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin"[89]; "benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin"[90]. **319** Bize yönelik bu yasak, tüm kâfirler hakkındadır. [§]Sonra Cenâb-ı Hak şu ilâhî beyanlarda yahudi ve hıristiyanları dost edinmeyi yasaklamıştır. "Yahudileri ve hıristiyanları veli edinmeyin"[91]. Sonra Cenâb-ı Hak, babalar, anneler ve bunun dışındaki akrabalardan onlarla ilişkili bulunanları dost edinmeyi bize yasaklamıştır. Çünkü gayrimüslimlerle dostluk kurmaktan bazı şüpheler ortaya çıkar. Bu sebeple Cenâb-ı Hak bu konuda bir yasak koymuştur. Yahudi ve hıristiyanlarla ilişkilere tahsis edilmiş diğer hükümler de böyledir. Aynı şekilde yahudi ve hıristiyanların tahsisi de böyledir. Zira bizimle onlar arasında tevhit ve ilâhî kitaplar konusunda bir ittifak vardır. Cenâb-ı Hak bunun dışındaki konularda dostluğu yasaklamıştır. Cenâb-ı Hakk'ın bize yasakladığı dostluğun mahiyetine gelince bu, farklı şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri sevgi ve muhabbettir. Yani onları sevmeyin ve onlara muhabbet duymayın. İkincisi, onları sırlarımıza ve gizliliklerimize muttali kılmamamızdır. Tıpkı "sizden olmayanları sırdaş edinmeyin" meâlindeki beyanda belirtildiği gibi[92]. Üçüncüsü, onlara itaat etmek suretiyle onları dost edinmektir. Yani onlara itaat etmeyin. Tıpkı şu beyanlarda bildirildiği gibi: "Kendilerine kitap verilenlerden bir grubun sözünü dinlerseniz sizi yeniden küfre döndürürler[93]. "Eğer inkâr edenlere

---

[89] "Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah'la olan bağını koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah'adır" (Âl-i İmrân, 3/28).

[90] "Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve hoşnutluğumu kazanmak üzere yola çıkmışsanız, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr etmektedirler; üstelik Rabb'iniz Allah'a iman ettiniz diye peygamberi ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bildiğim halde onlara gizliden gizliye sevgi besliyorsunuz. İçinizden kim bunu yaparsa bilsin ki doğru yoldan sapmış demektir" (el-Mümtehine, 60/1).

[91] "Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır. Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez" (el-Mâide, 5/51).

[92] "Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından nefret taşmaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Gerçekten size delilleri açıklamışızdır, eğer düşünüyorsanız!" (Âl-i İmrân, 3/118).

[93] "Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir grubun sözünü dinlerseniz sizi imanınızdan vazgeçirip yeniden küfre döndürürler" (Âl-i İmrân, 3/100).

uyarsanız, sizi gerisin geri döndürürler”[94]. Cenâb-ı Hak, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onları sevmeyi ve onlara muhabbet duymayı bize yasaklamıştır; aynı şekilde onları sırdaş edinmeyi ve onlara sırlarımızı ifşa etmeyi bize yasaklamıştır; yine davet ettikleri şeylerde onlara itaat etmeyi bize yasaklamıştır. Bu durum, bizimle onlar arasındaki din farklılığı dolayısıyladır. Şayet inkârı imana tercih ederlerse. Yani inkârı imana tercih ederlerse. Buradaki sevmek, tercih etme ve üstün tutma anlamındaki bir sevgidir.

قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬كُمْ وَاَبْنَٓاؤُ۬كُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَش۪يرَتُكُمْ وَاَمْوَالُۨ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَٓا اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَجِهَادٍ ف۪ي سَب۪يلِه۪ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِه۪ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٢٤﴾

24. “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım-akrabanız, kazandığınız mallar, durgunluğa uğramasından endişe ettiğiniz ticaretiniz ve hoşlandığınız meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve O’nun yolunda cihaddan daha sevimli ise, artık Allah buyruğunu (kıyâmeti) ***gerçekleştirinceye kadar bekleyin. Allah günaha saplanmış kimseleri hidâyete erdirmez.”***

De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım-akrabanız, kazandığınız mallar. Bu beyan, “inanan, hicret eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenlerin Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Muradına erecek olanlar da onlardır”[95] meâlindeki ilâhî beyanın karşılığındadır. **[§]Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım-akrabanız** meâlindeki beyanda bildirilenler, “babalarınızı dost edinmeyin” beyanından muradın babalar ve oğulların hepsi; “kardeşlerinizi dost edinmeyin” anlamındaki beyandan muradın da kardeşler ve bunlarla ilişkili olan herkes olduğunu göstermektedir. Bunun delili, âyetin sonunda bildirilen husustur. Nitekim Cenâb-ı Hak **Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım-akrabanız** buyurmuştur. O, oğulları, eşleri ve hısım-akrabayı zikretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

320

---

94 “Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisingeri döndürürler de sonra hüsrana uğramış olursunuz” (Âl-i İmrân, 3/149).

95 et-Tevbe, 9/20.

Kazandığınız mallar. Bazıları "elde ettiğiniz mallar" demiştir. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: **Kazandığınız mallar.** Yani helâl ve haram kıldıkları mallar. Onlar "Allah bu konuda bize izin vermiştir" diyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "De ki: 'Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl, bir kısmını haram saymanıza ne demeli?' De ki: Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?"[96] **Durgunluğa uğramasından endişe ettiğiniz ticaretiniz.** Onlar bu ticaretlerinin sadece ticaretlerinin durgunluğundan değil, bitmesinden ve tamamen yok olmasından korkuyorlardı. Çünkü hicrette bütünüyle ticareti terketme söz konusudur.

Eğer babalarınız, oğullarınız ve bildirilen diğerleri. Yani eğer bunlara itaat ve bunları razı etme, sizin için **Allah'a** ve **resûlüne** itaatten ve onları razı etmekten ve **Allah'ın yolunda cihat etmekten daha sevimli ise**, **artık Allah buyruğunu (kıyâmeti) gerçekleştirinceye kadar bekleyin.** Bu bir tehdit ifadesidir. Yani **Allah buyruğunu gerçekleştirinceye kadar** bekleyin. Yani azabını. Müfessirler şöyle demiştir: Allah Mekke'nin fethinde buyruğunu yerine getirinceye kadar.

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فٖى مَوَاطِنَ كَثٖيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرٖينَ ﴿٢٥﴾

25. "Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız."

[Huneyn Savaşı'nda Allah'ın Yardımı]

Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. Yani Cenâb-ı Hak, kendisine sığındığınız birçok yerde **size yardım etmiştir.** Aynı şekilde Huneyn Savaşı'nda da çokluğa güvenmenizden dolayı düşman sizi hezimete uğrattıktan sonra sizi Allah'a sığınmaya yöneltmekle yardım etmiştir. Yine **size Huneyn Savaşı'nda yardım etmiştir. O gün siz sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı.**

---

[96] Yûnus, 10/59.

Yani çokluğunuzun. Cenâb-ı Hak onlara lütfunu hatırlatmaktadır ki yardım ve zafer ancak Allah sayesindedir. Yoksa sayıca çok olmaları ve kuvvetleri sebebiyle değildir. Çünkü eğer zafer sayıca çoklukla ve kuvvetle olsaydı, Huneyn Savaşı'nda olduğu kadar müslümanların sayıca çokluğu ve kuvveti olmamıştır. [§] Ayrıca başlangıçta müslümanların yenilgisi sayıca çokluğa güvenmeleri sebebiyledir ki yardımın ve zaferin, kuvvet ve çoklukla değil Allah'tan olduğu bilinsin ve onlar çokluğa güvenmesinler ve buna dayanmasınlar. **321**

Eğer denilirse ki: Cenâb-ı Hak, "Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın"[97] meâlindeki beyanla bize gücümüz yettiği kadar kuvvet ve savaş hazırlığı edinmemizi emretmiştir. Buna göre O, güveneceğimiz şeyleri bize emretmiş olmaktadır. Bu durumda çokluk ve kuvvete güvenmenin yasaklanması hangi anlama gelmektedir? Yine Cenâb-ı Hak bizi, kaçırdıklarımıza üzülmekten ve bize verdikleriyle şımarmayı yasaklamıştır[98]. O, verdiklerine şükretmekle ve vermediklerine sabretmekle bizi sorumlu tutmuştur. Eğer bize verdiklerine sevinip mutlu olmazsak verdiklerine şükretmek ve vermediklerine sabretmek bize gerekmez. Bu durumda bunun anlamı nedir?

Buna şöyle cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şudur: Cenâb-ı Hak, bizzat verdiği için verdikleriyle sevinip şımarmaktan ve bizzat başımıza gelen musibetlere ve vermediklerine üzülmeyi bize yasaklamıştır. Halbuki Allah'ın bize bahşettiği ve bize hâs kıldığı lütfu ve keremine sevinip mutlu olmamız bizim görevimizdir. Bunun için de ona şükrederiz. Buna göre başımıza gelen musibetler ve elde edemediğimiz nimetler karşısında sabrederiz. Çünkü Cenâb-ı Hak bizim için âhirette sevap ve büyük bir mükâfat vâdetmiştir. Aynı şekilde O, bize sayıca çok olmamızı emretmiştir. Eğer bize bunu verirse bu çokluk konusunda Allah'ın lütfu ve keremini beğenip sevininiz. Yoksa bizâtihî çokluk ve kuvveti beğenip sevinmeyiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer denilirse ki: Çoklukla sevinip şımarma bunların bir kısmında vardı, hepsinde yoktu. Bu durumda nasıl oluyor da hepsi hezimete uğradı? Aynı şekilde Huneyn Savaşı'nda bunların bir bölümü isyan etmişti. Cenâb-ı Hak, bunların hepsini nasıl cezalandırdı?

---

[97] el-Enfâl, 8/60.

[98] Muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmiştir: "Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz ve O'nun size verdikleriyle şımarmayasınız diye (böyle yapmıştır). Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez." (el-Hadîd, 57/23).

Buna şöyle cevap verilir: Çünkü Cenâb-ı Hak en başından bunların hepsini helâk edebilirdi. Bir kişinin iki kişiye karşı durması emrini görmez misin?[99] Sonra gücünün üzerinde bir şekilde cihat etme emrini görmez misin? Diğer ibadetlerde ise durum böyle değildir. Zira Cenâb-ı Hak bir kişiye onlardan **322** iki kişiye karşı durmasını emretmiştir. [§]Halbuki bir kişinin gücü iki kişiye karşı durmaya yetmez. Bu durum *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hakk'ın, kendi canlarını ölüme atmakla onları mükellef tutabilmesi dolayısıyladır. Cenâb-ı Hakk'ın "eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesna bunu yapmazlardı"[100] meâlindeki beyanını görmez misin? Şayet Allah'ın, onların ölümünü yazması mümkün olmasaydı böyle beyanda bulunmazdı. Bu açıklama, Allah'ın böyle bir imkâna sahip olduğunu, onları öldürüp yok etme hakkının bulunduğunu göstermektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın onlara kendilerini ölüme atmayı emretme hakkı vardır. O'nun bu hakkı olduğuna göre -ki onların kendilerini öldürmeye güçleri yetmektedir- bir kişiyi iki veya daha fazlaya kişiye karşı durma sorumluluğu yüklemesi mümkündür. Bu durumda onların ölmeleri söz konusu olsa da durum böyledir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak düşmanımız şeytanla mücadele etmemizi emretmiştir. O, şeytanın bizi gördüğünü bizim ise onu göremediğimizi bildirmiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "O (şeytan) ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler"[101]. Bizim görmediğimiz, fakat bizi gören bir düşmanla savaşmak çok zor bir durumdur. Bununla birlikte Allah ona karşı savaşma ve mücadele etme vasıtalarını bize öğretmiştir. Biz de böylelikle onu yeneriz. Yine Cenâb-ı Hak şeytanlar hakkında şöyle buyurmuştur: "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın!"[102]; "Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler"[103]. Böylelikle Cenâb-ı Hak, bize şeytanla savaşma ve onu yenme vasıtalarını bize öğretmiştir. Allah'ı anma ve düşünme

---

99 "Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir." (el-Enfâl, 8/66).

100 "Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesna bunu yapmazlardı." Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, bu onlar için hem daha hayırlı hem de (imanları için) daha sağlamlaştırıcı olurdu" (en-Nisâ, 4/66).

101 "Ey âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın…" (el-A'râf, 7/27).

102 el-A'râf, 7/200; Fussılet, 41/36.

103 el-A'râf, 7/201.

sırasında şeytan duramaz. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, insanlardan gördüğümüz düşmanlar hakkında da bize böyle uyarılarda bulunmuştur. Nitekim O şöyle buyurmaktadır: “Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah’ı çokça anınız!”[104]; “ Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenleri sever”[105]. O, bize düşmanla mücadele etmenin yollarını öğretmiş ve bir kişinin iki ve daha fazla kişiye karşı durmasını sağlayan savaş yöntemlerini bize bildirmiştir. Öyle ki bizâtihî kuvvet aracılığıyla biz buna güç yetiremezdik. [§]Sonra, cihat ile 323 diğer ibadetler arasındaki fark şudur: Allah cihadı kendi varlığının veya nübüvvetin delillerinden bir delil yapmış olabilir ki insanlar yardım ve zaferin başkasından değil Allah’tan olduğunu bilsinler. Öyle ki Allah, hakkı bâtıldan ve hakkı benimseyen ile bâtıla taraftar olanı birbirinden ayırsın. *En doğrusunu Allah bilir.*

O yer geniş olmasına rağmen size dar gelmişti. Bu bir örneklemedir. Şiddetli hüzün ve kızma anında ve bu duyguların zirveye ulaştığı bir sırada şöyle denir: Yer genişliğine rağmen onlara dar geldi. Bu ifade insanların zihninde yerin genişliğinden dolayı söylenir.

ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَاَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾

26. “Bunun üzerine Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine kendi katından bir güven duygusu indirdi, bir de göremediğiniz askerler gönderdi ve böylece inkâr edenlerin cezasını verdi. İşte bu, inkârcıların hak ettiği karşılıktır.”

Bunun üzerine Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine kendi katından bir güven duygusu indirdi. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Güven duygusu meleklerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsizlikten sakınırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile Rabb’iniz size, işaretli beş bin melekle yardım edecektir”[106]. Bazıları şöyle demiştir: Allah kendi katından bir güven duygusu indirmiştir. Yani yardımını indirmiştir. Denildi ki: Yüceliğini. Denildi ki: Rahmetini. Denildi ki: Sükûnetini. Bu beyanın aslı şu anlamdadır: Şiddetli korku ve hüzün sonra-

---

104 el-Enfâl, 8/45.

105 el-Enfâl, 8/46.

106 Âl-i İmrân, 3/125.

sında hangi şekilde sükûn bulacaksa kalpleri o şekilde güven doldu ve sükûnet buldu. İster meleklerle ister başka durumlarla. Cenâb-ı Hak, ashâbının dönmesi ve ondan ayrılmaları ona zor geldiğinde resûlünün kalbine güven verdi. **Bir de göremediğiniz askerler gönderdi.** Bunlar meleklerdir. **Böylece inkâr edenlerin cezasını verdi.** Savaş ve hezimetle. Bu, onların cezası idi.

Bunun üzerine Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine kendi katından bir güven duygusu indirdi. Bu beyanda Mûtezile'nin görüşünü reddetmeye dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kâfirleri dost edindikten sonra onları müminler olarak nitelemiştir. Dost edinme, Mûtezile'nin söylediği gibi onları imandan çıkarmamıştır.

ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٧﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَا وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْن۪يكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ٓ اِنْ شَٓاءَ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٨﴾

324 [§]*27.* ***"Artık bunun ardından Allah dilediğinin de tövbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."***

28. "Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir. Allah bilmekte, hikmetle yönetmektedir."

Bilin ki Allah'a ortak koşanlar necistir. Yani onların fiilleri necistir. Yapmış oldukları ibadetlerinde necislik vardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanda bildirdiği durumdur: "İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir"[107]. Cenâb-ı Hak şeytanın işini necis saymıştır. Buna göre onların yapmış oldukları ibadetler de necistir. Haccı yasaklamak, Allah'tan başkasına ibadet etmeyi yasaklamak demektir. Çünkü bu bölge, Allah'tan başkasına ibadet etmekten temizlenmiştir. **Bilin ki Allah'a ortak koşanlar necistir.** Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "onların yaptıkları necistir" demiştir. Bazıları "onların durumları necistir" demiştir. En uygunu,

---

107 el-Mâide, 5/90.

onların yaptıklarının necis olduğu yorumudur. Çünkü **Bilin ki Allah'a ortak koşanlar necistir** meâlindeki beyan yergi konumundadır. Yaptıklarının necisliği dolayısıyla yerilmeleri ve kötülenmeleri mümkün değildir. Bu durum, söz konusu yerginin yaptıkları kötü davranışlar dolayısıyla olduğunu göstermektedir. Bu tıpkı "İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir" meâlindeki beyan gibidir. Cenâb-ı Hak şeytanın işinin pis ve necis olduğunu bildirmiştir. Buna göre **Bilin ki Allah'a ortak koşanlar necistir** meâlindeki beyanın, "fiilleri necis" anlamında olması mümkündür. Çünkü bu onların yaptığı şeylerdendir. Yaptıklarından dolayı da yergiyi hak etmişlerdir. Onların hallerinde ise kendilerinin bir etkisi bulunmamaktadır.

Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Yasak, Mescid-i Harâm'a girmenin kendisi hakkındadır. Bize göre Mescid-i Harâm'a girme yasağı, hac için ve ibadet etmek için Mekke'ye girme yasağıdır. Bu görüşün çeşitli delilleri mevcuttur. Bunlardan biri **bu yıldan sonra** meâlindeki beyandır. Eğer sadece Mescid-i Harâm'a girmeyle ilgili olsaydı bu yılda girmelerini yasaklama diğer yıllardan daha uygundu. İkincisi, **eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir** meâlindeki beyandır. [§]Üçüncüsü, "Biliniz ki bu yıldan sonra hiçbir müşrik haccetmeyecektir"[108] meâlindeki hadistir. Âyetin sonunda da buna delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak **eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir** buyurmuştur. Yoksulluk endişesi, onları Mekke'ye almamakla olur. Çünkü eğer söz konusu yasak, sadece Mescid-i Harâm'a girmeye yönelik olsaydı, onların böyle bir endişesi olmazdı. Zira müşrikler gelirler ve ticaret için Mekke'ye girerlerdi. Dolayısıyla onların böyle bir endişesi de olmazdı. Veya şöyle de denilebilir: Cenâb-ı Hak Mescid-i Harâm'ı zikretmiştir, çünkü onlar Kâbe'ye ve burada haccetmeye yöneliyorlardı. Dolayısıyla Mescid-i Harâm'a girmeyi yasaklamak, haccın kendisini yasaklamak olmaktadır. Bu, Resûlullah'tan nakledilen bir rivayette bildirilmiştir. Buna göre göre o, Ali'yi hac seferine dört hususu tebliğ etmek üzere göndermiş ve insanlara şöyle çağrıda bulunmasını emretmiştir: Cennete mümin kimseden başkası giremez. Resûlullah ile antlaşması bulunan kimsenin süresi antlaşmanın bitimine kadardır. Bu süre dolduğunda Allah ve resûlü müşriklerden berîdir. Hiçkimse Kâbe'yi çıplak tavaf etmeyecektir. Bu seneden

325

[108] Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 9/3, 3; Müslim, "Hac", 435.

sonra hiçbir müşrik haccetmeyecektir[109]. Dolayısıyla Mescid-i Harâm'a girmeye dair yasak, haccın kendisini yasaklamak demektir. Çünkü hac ibadetinde, kendisine yönelinen yer Kâbe'dir. Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu görmez misin: "Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"[110]; "Hac ve umre yaparak Beytullah'ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur"[111]; "… ve o kadîm evi tavaf etsinler"[112]. Cenâb-ı Hak bu âyetlerde Kâbe'yi zikretmiştir. Burada kastedilen İslâm ve küfür dönemlerindeki hactır. Yasak da buna göredir. Fakat Cenâb-ı Hak, Kâbe içerisinde bulunduğu için Mescid-i Harâm'ı zikretmiştir. Eğer bizim belirtmiş olduğumuz şekilde ise, dilersen âyetin sonunu baş tarafının tefsiri yapabilirsin. Bu, **eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir** meâlindeki beyandır. Zira belirtmiş olduğumuz üzere eğer yasak, diğer bölgeler değil sadece Mescid-i Harâm'a girmeye yönelikse, onlarda yoksulluk endişesi olmaz. Çünkü onlar Mekke'ye girerler ve orada ticaret yaparlar, fakat Mescid-i Harâm'a girmezlerdi. Dilersen de âyetin başını son tarafının tefsiri yapabilirsin. Bu, **artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar** meâlindeki ilâhî beyandır. **326** Bu, sözünü ettiğimiz yorumdur. [§]Belirtmiş olduğumuz yoruma göre bu durum müşriklerin Mescid-i Harâm'a giremeyeceklerini göstermektedir. Ali b. Ebû Tâlib'in (r.a.) rivayeti de buna işaret etmektedir. Zimmîlere ve bunlardan olan kölelere gelince *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bunlar haccetmeyen kimseler olduklarında âyetin kapsamına girmezler. Eğer denilirse ki: Ali'den şöyle bir söz nakledilmiştir: "Biliniz ki Harem bölgesine hiçbir müşrik giremez". O, haccı bu sözünde belirtmemiştir. Buna şöyle cevap verilir: Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben "bu seneden sonra hiçbir müşrik haccetmeyecektir" diye çağrıda bulundum[113]. Dolayısıyla belirttiğimiz üzere Hz. Ali'nin, "Harem bölgesine hiçbir müşrik girmez" sözü hac mânasındadır. Resûlullah'ın köle ve câriyelerin Mescid-i Harâm'a girmelerine izin verdiği rivayet edilmiştir. Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle demiştir:

---

109 Tirmizî, "Hac", 44; Nesâî, "Menâsikü'l-Hac", 161. Tirmizî bu rivayeti hasen kabul etmiştir.

110 Âl-i İmrân, 3/97.

111 el-Bakara, 2/158.

112 el-Hac, 22/29.

113 Birçok rivayette "hac" ifadesi belirtilmiştir (bk. Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 9/3; Müslim, "Hac", 435). Bazı rivayetlerde "Bu seneden sonra Mekke'ye hiçbir müşrik girmeyecektir", bazılarında "Bu seneden sonra Mescid-i Harâm'a hiçbir müşrik yaklaşmayacaktır" şeklindedir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 64-65). Bir rivayette de şöyle geçmektedir: "Bu seneden sonra Harem bölgesinde müslümanlarla müşrikler bir arada olmayacaktır" (bk. Rebî b. Habîb, *el-Müsned*, s. 168).

“Müşrikler, köle ve câriye olanlar hariç, bu seneden sonra Mescid-i Harâm’a yaklaşmasınlar”[114]. Köle ve câriyenin istisna edilmesi şu sebepten dolayı olabilir: Köle haccetmek ve ibadet etmek için Mescid-i Harâm’a girmez. O, sahibi müslüman ise sadece onun hizmeti için girer. Bazı rivayetlerde “zimmî olan hariç” ifadesi geçmektedir. Câbir b. Abdullah’tan mevkuf bir şekilde benzeri, yani “veya zimmîlerden biri” ifadesi rivayet edilmiştir[115]. Bunda Ebû Hanîfe’nin “Kâfirin Mescid-i Harâm’a girmesinde bir sakınca yoktur” görüşüne dair delil vardır[116]. O şöyle demiştir: Bu kimse iman etmek için Allah’ın kelâmını işitmek isterse bundan alıkonur mu? ve kelâmı işittiren kişiye, bu müşrik kelâmı işitsin diye ona gitmesi emredilir mi ne dersin? [§]Dolayısıyla bu durumda güvenlik bölgesine ulaştırma emri müşrik için olur, devlet başkanı için olmaz[117]. Bu duruma göre bunda bir sakıncanın olmadığı anlaşılmaktadır. Daha önce belirttiğimiz üzere âyetin zâhirinde Mescid-i Harâm’a girmeye ilişkin bir yasağa dair delil bulunmamaktadır. Bilakis Mescid-i Harâm’ın bildirilmesinden maksat, belirttiğimiz üzere hac ve Allah’tan başkasına ibadet etmedir. “-Yerli olsun dışarıdan gelmiş olsun bütün insanlar için (ibadet yeri) yaptığımız- Mescid-i Harâm”[118] meâlindeki beyanı ve Mekke’nin tüm yolunun bu olduğunu görmez

327

---

114 Şu lafızlarla rivayet edilmiştir: “Bu seneden sonra antlaşmalı kimseler ve bunların hizmetçileri hariç bu mescidimize girmeyecektir” (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 339, 392; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 164); “Bu rivayette Eş‘as b. Sivâr bulunmakta olup bu râvi zayıftır. Bu râvi tevsik edilmiştir” (Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâid*, IV, 10).

115 Bu rivayetin lafzı şöyledir: “…köle veya zimmîlerden biri olması hariç” (bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 53; Taberî, *Tefsîr*, X, 108; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, II, 285; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 164).

116 Cessâs şöyle demektedir: *“Artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm’a yaklaşmasınlar”* meâlindeki beyanın mânası hakkında âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İmam Mâlik ve Şâfiî “Mescid-i Harâm’a müşrik giremez” demiştir. İmam Mâlik aynı zamanda şöyle demiştir: Bir ihtiyaç hali dışında diğer mescitlere de giremezler. Örneğin bir zimmî, bir dava dolayısıyla mescitte hâkim karşısına çıkabilir. İmam Şâfiî “diğer mescitlere girebilirler. Sadece Mescid-i Harâm’a giremezler.” demiştir. Mezhep imamlarımız ise “Zimmîlerin diğer mescitlere girmeleri caizdir” demişlerdir (el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, IV, 278-279).

117 Muhtemelen bu ifadeden maksat şudur: Bu durumda o kimseyi güvenlik bölgesine ulaştırma işi kendisine emredilen kişi müşriktir. Çünkü mümin Allah’ın kelâmını ona işittirmek için müşrike giden kimsedir. Bu durumda müslümanların lideri müşriki güvenli bölgeye ulaştırmakla görevli kimse olmuş olmaz. Dolayısıyla âyetteki emir hemen “ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah’ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır” (et-Tevbe, 9/6) meâlindeki beyandan sonra gelmiş olur.

118 el-Hac, 22/25.

misin?[119] "Nihayet varacakları yer o kadîm evdir"[120] meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Harem bölgesinin tümü kurban kesim yeridir. Ancak bunun mânası *-en doğrusunu Allah bilir ya-* belirtmiş olduğumuz gibi müşriklerin hac etmek üzere buraya girmemeleridir. Görmez misin biz müşriklerin bu çağrıdan sonra hâlâ Harem bölgesinde ikamet etmiş olduklarını ve oradan çıkmamış olduklarını biz bilmekteyiz. Yine buna işaret eden hususlardan biri "Ancak Mescid-i Harâm yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır. Onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece siz de onlara verdiğiniz sözde durun"[121] meâlindeki beyandır. Eğer bundan maksat antlaşma mekânı ise bu antlaşma, Hudeybiye günü ağacın altındaki antlaşmadır. Bu yer Mescid-i Harâm'dan kabul edilmiştir, oysa burası Kâbe'den (mescit) uzak mesafededir. Eğer bundan maksat antlaşma yapılanlar ise bu kimseler Ali (r.a.) söz konusu çağrıda bulunduğu sırada Mekke'nin dışındaydılar. Çünkü Mekkeliler daha önce Resûlullah burayı fethettiğinde müslüman olmuştu. Dolayısıyla bunlar, Mescid-i Harâm'da Mekke dışından gelenlerle Harem ve çevresinde birlikte bulunmuşlardır[122].

328 **[§]Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar.** Bu beyan farklı anlamlara gelebilir. Bunlardan biri şudur: Onların Mescid-i Harâm'a yaklaşmalarına müsaade etmeyin. İkincisi, onlara Mescid-i Harâm'a yaklaşmamalarını söyleyin. Üçüncüsü, müjdeleme mânasındadır. Yani eğer onlara bunu söylerseniz, onlar bundan sonra yaklaşamazlar.

Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir. Denildi ki: Müşrikler Mekke'den çıkarıldıkları için yoksulluktan korkmuşlardır. Çünkü Mekke halkının geçimi uzak bölgelerden gelenlerle sağlanıyordu. Onların refahı ve ticareti uzak bölgelerden gelen insanlar aracılığıyla idi. Fakat Allah onlara, **Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir** meâlindeki ilâhî beyanla refah ve zenginlik vâdetti. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Dilerse** anlamına gelen "in şâe" (إن شاء) beyanı, Cenâb-ı Hakk'ın onla-

---

[119] Yani Mekke'de ikamet etme hususunda Mekke'nin dışından gelen ile Mekke ehli eşittir.

[120] el-Hac, 22/33.

[121] et-Tevbe, 9/7.

[122] Yani eğer "Mescid-i Harâm'ın yanında" meâlindeki beyandan maksat mekân ise antlaşma mekânı Hudeybiye idi. Burası Mescid-i Haram'dan uzak bir bölgedir. Eğer bundan maksat büyük hac gününde Ali'nin (r.a.) çağrısıyla antlaşma yapılan Mescid-i Harâm'ın sakinleri ise bu durumda âyetteki ifadeden maksat Mekke dışından gelen hacılardan Mekke çevresinde bulunan kimseler olur. Çünkü Mekkeliler daha önce müslüman olmuştu.

ra bazı vakitlerde zenginlik vâdettiğini göstermektedir. Bazıları şöyle demiştir: "İn şâe" (إن شاء) beyanı Resûlullah'tandır. Çünkü Cenâb-ı Hak resûlüne, dilerse onları zenginleştireceğini onlara bildirmesini emretmiştir. Ona, vâdettiği her şeyde istisna yapması emredilmiştir. Tıpkı "Allah izin verirse demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' diye söyleme!"[123] meâlindeki beyanda olduğu gibi. **Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Oradan çıkarılan bu kimseler aracılığıyla. Çünkü Cenâb-ı Hak onlara ticareti, kazancı ve bunlar aracılığıyla elde ettikleri kârları sevdirmiştir. Bu durum onları İslâm'a girmeye sevkedecektir. Neticede müslüman olacaklar ve İslâm'a gireceklerdir. Bu ticaret sevgisi onları İslâm'a sevkedecektir. Dolayısıyla müslümanların zenginliği bunlar aracılığıyla olacaktır. Bu durum, onların ticaret ve kazanç sevgilerinin onları hicret etmemeye sevketmesi gibidir. "Durgunluğa uğramasından endişe ettiğiniz ticaretiniz"[124] meâlindeki beyan bunu ifade etmektedir. İlk durum da bunun gibidir. [§]Bazıları şöyle demiştir: **Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir.** Buradaki bolluk, Cenâb-ı Hakk'ın bunu takip eden âyette bildirmiş olduğu cizyedir. **329**

Allah bilmektedir. İçlerinde gizlemiş oldukları yoksulluk korkusunu. Veya onların lehinde ve aleyhinde olanı ve kimler aracılığıyla onların bolluk sahibi olacaklarını **bilmektedir. Hikmetle yönetmektedir.** Emrinde ve hükmünde.

Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir. Bu beyanda Hz. Muhammed'in (s.a.) nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Çünkü onların bu düşüncelerini içlerinde sakladıkları bilinmektedir. Sonra Resûlullah onlara bunu bildirmiştir. Bu gerçek, Resûlullah'ın, içlerine gizledikleri fakirlik korkusunu Allah katından öğrendiğini ashâbın bildiğini göstermektedir.

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾

---

[123] el-Kehf, 18/23-24.

[124] et-Tevbe, 9/24.

29. "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."

[Ehl-i Kitap'la Savaş ve Cizye Hukuku]

Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın. Cenâb-ı Hak burada, yahudi ve hıristiyanlardan oluşan Ehl-i Kitab'ı belirtmiş ve onların **Allah'a ve âhiret gününe inanmadıklarını** bildirmiştir. Halbuki onlar Allah'ın birliğine ve âhiret gününe inanmayı benimsemiş görünmektedirler. O halde bunun anlamı nedir? Denildi ki: Onlar her ne kadar görünüş itibariyle Allah'a ve âhiret gününe inanmışlarsa da Cenâb-ı Hakk'ın hemen peşi sıra bildirdiği üzere gerçekte onlar çocuğu olan bir ilâha inanmaktadırlar. Bu, "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler"[125] meâlindeki âyetlerle anlatılan husustur. Çocuğu olan bir ilâha iman etmek Allah'a inanmak değildir. Dolayısıyla onlar mümin değillerdir. Aynı şekilde onlar yeniden dirilmeye ve âhiret gününe inanmakta, fakat âhirette vâdedilene inanmamaktadırlar. Dolayısıyla orada vâdedilene inanmaksızın âhiret gününe iman, aslında âhirete iman etmemektir. Veya şöyle denilebilir: Onlar her ne kadar sözünü ettiğimiz inanç esaslarını benimseyip iman etmişlerse de Allah'ın kendilerine haram kıldığı şeyleri helâl; helâl kıldığı şeyleri de haram kılmışlardır. Bütün kitaplara ve peygamberlere iman edip de bunlardan bir âyete veya bir peygambere inanmayan kimse, Allah'a ve âhiret gününe iman etmiş ve bunları doğrulamış değildir.

330 **[§]Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.**

Bir dinsiz bize derse ki: Siz kâfirlerle inkâr etmeleri yüzünden savaşıyorsunuz. Sonra size mal verdiklerinde onlarla savaşı bırakıyorsunuz. Eğer sizin onlarla savaşınız dünyaya tamahkârlık sebebiyle değil, inkârdan dolayı olsaydı size verdikleri mal sebebiyle onlarla savaşı bırakmazdınız. Yine eğer onlarla savaşınız sadece inkâr etmelerinden dolayı olsaydı bu konuda erkekler ile kadınlar arasında eşitlik olurdu. Zira şer'î bakımdan inkâr etmekte onlar eşittir. Yine şöyle dediler: Eğer onlarla savaşınız belirtmiş olduğumuz sebebe bağlı olsaydı

---

125 Bir sonraki âyet-i kerîme.

ve hikmet bunu gerektirseydi, bunu emreden de hikmet sahibi olsaydı, bütün insanlar bu konuda eşit olurlardı. Herhangi bir sebeple birini bırakmazlardı; aksine sonsuza kadar savaşırlar ve ondan başkasına rıza göstermezlerdi.

Bunlara şöyle cevap verilir: Biz kâfirlerle inkâr etmeleri sebebiyle savaşmıyoruz. Biz onları İslâm'a davet ediyoruz. Buna olumlu cevap verirlerse bırakıyoruz. Aksi durumda savaş, onları İslâm'a mecbur kılsın diye onlarla savaşıyoruz. Kâfirlerle savaşmamızın sebebi bundan başkası değildir. Öyle ise kâfirlerden cizye almakta kendilerini İslâm'a davetimizin anlamı mevcuttur. Eğer daveti kabul ederlerse onları bu şekilde bırakırız ki onlar şeriatımızı ve hükümlerimizi gördüklerinde umulur ki İslâm'a rağbet gösterirler. Yoksa biz onlardan aldığımız şeylere rağbet ettiğimiz veya bu konuda tamahkâr olduğumuz için onlarla savaşmayı bırakmıyoruz. Bu işin esası imtihandır. Zira bu dünya imtihan dünyasıdır; karşılık bulma dünyası değildir. İmtihan farklı şeylerle olur; alışılmış benzer şeylerle olmaz. Cenâb-ı Hak bazan savaşla imtihan eder; bazan malların alınmasıyla imtihan eder; bazan de sıkıntılarla imtihan eder. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"[126]; "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz"[127]; "Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[128]. Bunlar gibi diğer âyetlerde de bildirildiği üzere. Eğer bu durum bir karşılık değil, imtihan ise bu mümkündür ve hikmetin gereğidir. Onların "bizim kadınlarla değil erkeklerle savaştığımız, kadınları köleleştirdiğimiz"e dair sözlerine gelince bu şundan dolayıdır: Çünkü kadınlar her hallerinde erkeklere tâbidirler ve onların hizmetçileridirler. [§]Erkekler müslüman olduklarında onlar da müslüman olurlar. Bu, onlar arasında bilinen bir durumdur. Zira kadınlar erkeklerin ellerindedir. Onlar kadınlara dilediklerini yaparlar. Bu durumun aslı, belirttiğimiz gibi, savaşın inkâr etmenin karşılığı değil, imtihan olmasıdır. Zira bu dünya imtihan dünyasıdır. Cenâb-ı Hak bazılarını savaşla imtihan edebilir, bazılarını malların alınmasıyla imtihan edebilir, bazılarını da bu ikisinden biriyle imtihan etmeyebilir. Eğer bu bir karşılık olsaydı bu konuda onlara bir ceza verirdi, o da cehennemde ebedî olarak kalma cezasıdır.

331

[126] el-Bakara, 2/155.

[127] el-Enbiyâ, 21/35.

[128] el-A'râf, 7/168.

Eğer denilirse ki: Şayet kâfirler, Ehl-i Kitap'tan veya mecûsîlerden oluşmuşsa bunlardan cizye alınmasının, Arap müşriklerinden ibaretse onlardan alınmamasının hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Sözü edilen uygulanın çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan biri şudur: Arap müşriklerin uğruna savaştıkları ve benimsedikleri bir dinleri bulunmamaktadır. Yine onların dayandığı bir ilke, güvenip teslim oldukları bir kitap yoktur. Aksine onlar kabileleri uğruna savaşan ve bunun üzerine yardımlaşan bir topluluktur. Bunların dışındaki kâfirlerin ise benimsedikleri bir din, dayandıkları bir ilke vardır. Bunlar, çeşitli deliller ileri sürerek insanlarla tartışmaktadır. Durum böyle olduğuna göre onlara karşı delil getirmek ve kesin delillerle susturmak mümkün olur. Arap müşrikler böyle değildir. Zira onların nispet edildikleri bir dinleri, diğer insanları delillere dayanarak davet ettikleri bir mezhepleri yoktur. Diğerleri için bu durumlar mümkündür. Bundan dolayı bu iki topluluk birbirinden farklı değerlendirilmiştir. Bu konuda *en doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Ehl-i Kitap, kendi milletlerinden bir peygamber gönderilmesini istediler ki, o peygamber gelince ona uysunlar ve davetine icabet etsinler. Hatta buna dair yemin etmişler ve sözlerini tekit etmişlerdir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi"[129]. **332** [§]Diğer kâfirlerin konumu böyle değildi. Durum böyle olunca kendilerine yapılan tehdit gerçekleşene kadar bunlarla sürekli savaşılır. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar"[130].

Üçüncüsü, Resûlullah'ın üstünlüğünden dolayıdır. Zira o, içlerinden biri ve kendi türlerinden biri idi. Dolayısıyla bu bölgede hiç kimse onun dini dışında bir din üzere bırakılmaz. Söz konusu ilâhî beyanın başka bir şekilde yorumlanması da mümkündür. Buna göre Arap müşrikler sayı bakımından az idiler. Onlarla savaşma ve onlara karşı durma imkânı vardı. Dolayısıyla onların İslâm'dan başka benimseyecekleri bir din kabul edilmez. Diğer kâfirler ise farklı bölgelerde ve sayıca çok idiler. Birleşmeleri halinde müslümanların karşı durup bunlarla savaşmaları mümkün değildi. Bu durumda müslümanlar çok açık bir zarar görürlerdi. Bundan dolayı belirtilen uygulama gerçekleştirildi.

---

[129] "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

[130] "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar" (el-Feth, 48/16).

Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın. Belirttiğimiz üzere onlar her ne kadar kendilerince Allah'a ve âhiret gününe iman ediyor olsalar da gerçekte onlar buna inanmış değillerdir. Çünkü iman etmenin şartı, bütün peygamberlere ve kitaplara inanmaktır. Onlar ise bazı peygamberlere ve bazı kitaplara inanmayı terketmişlerdir. Peygamberlerden birini veya kitaplardan birini yahut bundan bir harfi inkâr eden kimse Allah'ı inkâr etmiş olur.

Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan. Onların, kitapları tahrif etmeyi ve Resûlullah'ın sıfatlarını gizlemeyi haram saymamış olmaları mümkündür. Halbuki Allah, bu davranışları onlara haram kılmıştır. Veya onlar putlara tapmayı haram saymıyorlardı. Allah ve resûlü ise bunu haram kılmıştır. Yahut Allah ve resûlünün haram kıldığı içki, domuz ve benzeri hususları haram saymıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hak dine uymayan kimseler. Bu hak din İslâm'dır. Çünkü bütün akılların gerekli gördüğü, bütün yaratılmışların fıtratlarının şahitlik ettiği bir dindir. Veya şöyle de denilebilir: **Gerçekliği** olan **bir dine uymayan kimseler.** Onlar gerçekliği olmayan bir dine uymaktadırlar. Bu şeytanın dinidir. O, onları putlara tapmaya davet etmektedir, onlar da buna olumlu cevap vermektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

333

[§] Yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar. Cizye verinceye kadar meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani kabul edinceye kadar. Burada verme mânasının kendisi kastedilmemiştir. Bu, "şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse"[131] meâlindeki âyette belirtmiş olduğumuz durum gibidir. Burada bunları yapmak değil kabul etmek anlamındadır. Ayrıca vermek anlamına gelmesi de mümkündür. Bu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* cizyenin, kan dökülmesini önlemek amacıyla farz kılınması sebebiyledir. Dolayısıyla cizye, kanın dökülmesini önlemek için takdim edilir.

Yenilmiş olarak ve kendi elleriyle. Bazıları şöyle demiştir: **Kendi elleriyle.** Yani kabul vaktinde cizyenin teslim edilmesi geciktirilmez. Bilakis hemen peşin olarak alınır. Bazıları şöyle demiştir: **Kendi elleriyle.** Yani zorlanmış ve yenilmiş olarak. Denildi ki: **Kendi elleriyle** demek, isteyerek ve gönülden ge-

---

131 "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın" (et-Tevbe, 9/5); "Ama tövbe ederlerse ve namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir" (et-Tevbe, 9/11).

lerek. Denildi ki: Kendi toplulukları adına. Fakat bu topluluktan ne kastettiklerini bilmiyoruz.

Yenilmiş olarak. Denildi ki: Boyun eğmiş olarak. Bu, "zül" (الذل) kökünden gelmiştir. "Sağura er-reculü, yesğuru, seğaran, fehuve sâğirun" (صَغُر الرجل، يَصْغُر صَغَارا، فهو صاغر) denilir ve şu anlam kastedilir: Yani boyun eğdi. O, boyun eğmiş bir kimsedir. Yine denildi ki: Yani yerilmiş olarak. İbn Abbâs'tan (r.a.) şu görüş rivayet edilmiştir: Yaka paça yakalanmış bir şekilde götürüyorlar. Bunun aslı zillettir. Bu, boyun eğme anlamındadır. Bu, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* "nerede bulunurlarsa bulunsunlar, onlara alçaklık damgası vurulmuştur"[132] meâlindeki âyette Allah'ın bildirmiş olduğu zillettir. Bunu kabul ettiklerinde alçaklıkla ve yenilmiş olarak boyun eğerler.

Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın. Yahudi ve hıristiyanlara gelince, âlimler arasında bunlardan cizye ödeyenden bunun alınacağı ve bunların dinleri üzere bırakılacağı hususunda ihtilaf yoktur. Mecûsîler ise **334** bunlardan da cizye alınır. [§]Çünkü Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mecûsîlere ne yapacağımı bilmiyorum. Onlar müslüman olmadıkları gibi Ehl-i Kitap da değildirler. Abdurrahmân b. Avf şöyle demiştir: Şehadet ederim ki Resûlullah'ın (s.a.) "onlara Ehl-i Kitab'a davrandığınız gibi davranın"[133] buyurduğunu işittim. Bazı hadislerde "Resûlullah (s.a.) Hecer'deki mecûsîlerden cizye aldığı"[134] rivayet edilmiştir. Hz. Ali'den Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in mecûsîlerden cizye aldıkları rivayet edilmiştir[135]. Ali b. Ebû Tâlib şöyle demiştir: Ben onları en iyi bilenim. Onlar okudukları bir kitaba bağlıydılar ve öğrendikleri bilgilere tâbi idiler. Fakat bu, onların kalplerinden çekilip alınmıştır[136]. Ebû Rezîn, Ebû Mûsâ ve Huzeyfe'den şöyle bir rivayette

132 "Allah'tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, onlara alçaklık damgası vurulmuş; Allah'ın gazabına uğramışlar ve aşağılanmaya mahkûm olmuşlardır. Bu, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri yüzündendir. Bu (cüretleri de) onların isyan etmiş ve haddi aşmış bulunmalarındandır" (Âl-i İmrân, 3/112).

133 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Zekât", 42; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 435.

134 Buhârî, "Cizye", 1; Ebû Dâvûd, "Harâc", 31; Tirmizî, "Siyer", 31. Hecer, Bahreyn'de bir mekân ismidir.

135 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 248.

136 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 70; Bunu Ebû Ya'lâ da rivayet etmiştir. Senedi ise zayıftır (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VI, 12. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hacer, *Telhisu'l-habîr*, III, 174-175).

bulunmuştur: Eğer arkadaşlarımın mecûsîlerden cizye aldıklarını görmemiş olsaydım ben de almazdım[137]. Ebû Ubeyde, babası Abdullah b. Mesûd'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah (s.a.) Münzir'e bir mektup yazarak şöyle buyurmuştur: "Kim bizim kıblemize yönelir, namazımızı kılar ve kestiklerimizi yerse bu kimse Allah ve resûlünün koruması altında olan müslümandır. Mecûsîlerden bunu isteyen kimse güven içerisine girer. Her kim bundan yüz çevirirse cizye vermesi gerekir"[138]. Bazı rivayetlerde şöyle geçmektedir: "Kim bizim kıblemize yönelir, namazımızı kılar ve kestiklerimizi yerse, bizim lehimizde olan onun da lehinedir, aleyhimize olan da aleyhinedir. Her kim bunu terkederse cizye vermesi gerekir"[139]. [§]Müçtehid âlimlerin görüşleri bu çerçevede devam etti. Seleften hiç kimse bu görüşü reddetmedi. Öyle ki bir grup "Mecûsîlerden cizye alınır, çünkü onlar da Ehl-i Kitap'tır" demiştir. Buna göre onlar mecûsîlerin kadınlarıyla evlenmeyi ve kestiklerinden yemeyi helâl saymışlardır. Bunlar Hz. Ali'den rivayet edilen haberi benimsemişlerdir. Diğerleri ise şöyle demiştir: Bunlar Ehl-i Kitap değildirler. Fakat Resûlullah'ın "onlarla Ehl-i Kitab'a davrandığınız gibi davranın. Fakat kadınlarıyla evlenmeyin, kestiklerini de yemeyin"[140] sözüne, sahâbeden ve hidâyet önderleri olan imamlardan rivayet edilenlere uyarak bunlardan cizye alınır.

335

Bu konuda bir diğer mesele cizyenin miktarıdır. Bazı rivayetlerde Resûlullah'ın (s.a.) Muâz'ı Yemen'e gönderdiği ve ona şöyle dediği nakledilir: "Onlardan ergenlik çağına gelmiş herkesten bir dinar veya bunun değerinde "meʻâfir" (Yemen kumaşı) al"[141]. Hz. Ömer'den onun Osman b. Hanîf'i Sevâd'a

---

137 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 155.

138 "…Resûlün koruması" sözüne kadar rivayet edilmiştir (Taberânî, *el-Muʻcemü'l-Kebîr*, X, 152). "Senedinde Hasan b. İdris el-Hulvânî vardır. Bu râviyi zikreden kimseyi görmedim. Bu, aynı zamanda Ebû Ubeyde'nin babasından bir rivayetidir. Ondan işitmemiştir" (Heysemî, *Mecmaʻu'z-zevâid*, I, 28). Resûlullah'ın mektup yazmış olduğu Münzir b. Sâvâ Bahreyn'deki mecûsîlerin lideriydi (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 128).

139 Mezkûr hadis Hasan'dan mürsel olarak rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 429).

140 Rivayet edilmiştir ki Resûlullah (s.a.) Hecer mecûsîlerine mektup yazmış ve onları İslâm'a davet etmiştir. Onlardan müslüman olanın hakka boyun eğdiğine dair beyanını kabul etmiş, reddedenin ise cizye ödemesini gerekli kılmıştır. Bununla birlikte onların kestikleri yenmez, kadınlarıyla da evlenilmez (bk. Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VI, 69; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 429). Beyhakî şöyle demiştir: "Bu mürsel bir hadistir. Müslümanların çoğunluğunun buna ilişkin icmaı bu rivayeti desteklemektedir" (bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 192).

141 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 233; Ebû Dâvûd, "Zekât", 4; Tirmizî, "Zekât", 5. Ebû Dâvûd'un rivayetinin lafızları, garip hadisin bazı lafızlarını açıklamaktadır: Muâz'dan rivayet edilmiştir ki Resûlullah (s.a.) onu Yemen'e gönderdiğinde …ona ergenliğe ulaşmış

gönderdiği ve Sevâd halkına kırk sekiz dirhem, yirmi dört dirhem ve on iki dirhem vergi tahsis etmesini emrettiği rivayet edilmiştir[142]. Bazı rivayetlere göre o, zimmîlere altın sahipleri için dört dinar, basılmış para kullananlar için kırk dirhem vergi tahsis etmiştir. Bunun yanı sıra müslümanların erzakı ve üç günlük misafir edilmeleri de buna eklenir[143]. Mezhep imamlarımız bunları üç sınıfa ayırır: Zenginler, orta sınıf ve fakirler. **336** [§]Zengin kişiden kırk sekiz dirhem, orta sınıf kimseden yirmi dört dirhem ve fakirden ise on iki dirhem alınır. Bazı rivayetlerde “kırk dirhem veya dört dinar ve üç günlük misafir etme ile yirmi dirhem ve iki dinar” ifadeleri geçmektedir. Bu, bizim belirtmiş olduğumuz misafir etme ve masraflar hariç kırk sekiz dirhem görüşüdür. Rivayet edilen kırk dirhem veya dört dinar, misafir etme ve hadiste belirtilen erzakla birliktedir. Bu, muhacir ve ensarın huzurunda Hz. Ömer’in yaptığı uygulamadır. Onların hiç birinden ona bir itiraz gelmemiştir. Buna göre onlar bu hususta ittifak etmiş gibidirler. Ayrıca Hz. Ömer’in bu miktarı kendi görüşüyle takdir etmiş olması muhtemel değildir. Zira miktarlar ve hadlerin bilinme yolu akıl değil, nasların bildirmesi ve naklî delilledir. Bu, Resûlullah’tan işitilen söz gibidir. Rivayet edilen Muâz hadisinde Resûlullah’ın ona Yemen ahalisinden ergenliğe ulaşmış herkesten bir dinar almasını emretmesine gelince bu durumun, Yemen ahalisinin zayıf ve fakirliğinden dolayı olması mümkündür. Nitekim Hz. Ömer’den Mısır ve Şam ahalisinden fakir kimselere dair nakledilen rivayet böyledir[144]. Bu, arttırılması mümkün olmayan üst sınır değildir. Zira belirttiğimiz üzere Hz. Ömer varlıklı insanlar için bir dinardan fazlasını öngörmüştür. Sahâbeden hiç kimse de bu konuda ona itiraz etmemiştir. Onların bu davranışı bizim açıkladığımız görüşün doğruluğuna işaret etmektedir.

337 [§]Yine bu konudaki meselelerden biri maddî duruma ilişkin sınıflandırmada varlıklı, orta halli ile fakir arasındaki ayrımın nasıl olacağıdır. Bazıları şöyle demiştir: Fakir, çalışanlardan olup malı bulunmayan kimsedir. Bunun gibilere müslümanların zekât vermeleri gerekir. Bunlar çalışan fakirlerdir. İki

---

herkesten bir dinar veya bunun değerinde “me‘âfir” -ki bu Yemen’de kullanılan bir elbise kumaşıdır- almasını emretmiştir. Bu rivayetteki “‘idl” (العِدْل) ve “‘adl” (العَدْل) kelimesi kesra ve fethalı şekliyle hadislerde geçmektedir. Her ikisi de benzeri ve dengi mânasındadır. Denildi ki: Bu kelime fethalı şekliyle “o cinsten ona denk olan”, kesralı şekliyle “cinsinden olmayan” mânasındadır. Bunun tersi de söylenmiştir (İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi’l-hadîs*, “‘adl” md.).

142 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 429; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 196; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VI, 260.

143 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, “Zekât”, 43; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 429; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 195-196.

144 Krş. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 195-196.

yüz dirhemden az malı bulunan kimse bu sınıftan sayılır. İkinci sınıf kişinin malının iki yüz dirheme ulaşması durumudur. Bazıları şöyle demiştir: Eğer malı dört bin dirheme ulaşırsa veya daha fazla olursa üçüncü sınıftan olur. Onlar bu konuda Hz. Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) ve Hz. Ömer'in sözlerini delil getirmişlerdir. Buna göre o ikisi şöyle demiştir: Dört bin ve aşağısı nafakadır. Bu miktarın üstü ise birikim sayılır[145]. Ayrıca ikinci sınıfın iki yüz dirhemden on bin dirheme kadar malı bulunan kimselerden oluşturulması da mümkündür. Bu miktardan fazla mala sahip bulunanlar ise üçüncü sınıf kabul edilirler. Bunun dayanağı Ebû Hureyre'nin Resûlullah'tan (s.a.) rivayet ettiği şu hadistir: "Her kim on bin dirhem bırakıp tenekelerde biriktirirse bununla kıyâmet günü azap edilir"[146].

Bazıları şöyle demiştir: **Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan kimselerle savaşın** meâlindeki âyette cizyenin, vermemeleri durumunda savaşılması gereken kimselerden alınacağına dair delil vardır. Kadınlar ve çocuklarla savaşılmaz ve bunlar ele geçirildiğinde öldürülmez. Dolayısıyla Kur'ân'da mevcut delil sebebiyle bunlara cizye vergisi konulması gerekmez. Zira Allah, savaşılan kimselerden cizye alınmasını emretmiştir. Hz. Ömer ve ondan sonraki devlet başkanları da böyle yapmıştır. Rivayet edilmiştir ki Ömer (r.a.) [§]ordu komutanlarına mektup yazarak "Sadece sizinle savaşanlarla savaşın, çocuk ve kadınları öldürmeyin, sadece kılıçlara uygun olanları (yetişkin insanları) öldürün" diye emretmiştir[147]. Yine o, vergi memurlarına mektup yazarak "cizye vergisini koymalarını, bunu kadın ve çocuklar için koymamalarını" emretmiştir. Bazı rivayetlere göre o, ordu komutanlarına mektup yazmış ve "sadece kılıçla savaşmaya uygun olan kimselere cizye vergisi koymalarını" emretmiştir. O şöyle demiştir: Cizye kırk dirhem veya dört dinardır[148]. Muâz'ın rivayetinde buna delil vardır. Nitekim o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) beni Yemen'e gönderdi ve bana ergenliğe ulaşmış herkesten bir dinar veya bunun değerinde "me'âfir" (Yemen kumaşı) almamı emretti. Muâz, Resûlullah'ın kendisine cizyeyi çocuklardan ve kadınlardan değil, yetişkin erkeklerden almasını emrettiğini açıklamıştır.

338

---

145 Ali'nin (r.a.) sözü için bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 109; Taberî, *Tefsîr*, X, 118-119.

146 Bunu rivayet eden bir kaynağa rastlamadım. Kurtubî, senedsiz bir şekilde nakletmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 131).

147 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 483-484.

148 Bu iki rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195-198.

Eğer denilirse ki: Muâz'dan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Resûlullah bana ergenliğe erişmiş kadın ve erkeklerin hepsinden bir dinar almamı emretmiştir. Bazı rivayetlerde ise onun "Resûlullah bana ister erkek, isterse kadın olsun ergenliğe erişmiş herkesten bir dinar almamı emretmiştir" dediği nakledilmiştir[149].

Buna şöyle cevap verilir: Eğer bu rivayet sabit ve doğru ise, bu Benî Tağlib hıristiyanlarından alınan cizyeye delil teşkil eder[150]. Bu durumda Ehl-i Kitap'tan olan Arap kadınlarının kendilerinden alınan cizyeye ilişkin hükmü, Arap olmayan kadınların hükmünden farklı olur. Veya şöyle de denilebilir: Bu rivayet korunmuş değildir. Zira ümmet bundaki hükme aykırı davranmıştır. **339** Çünkü kadınlardan cizye alınmayacağına ilişkin ittifak oluşmuştur. [§]Şayet bu rivayet doğru ise onunla amel etmek gerekirdi. Ya da onun "Ergenliğe erişmiş erkek ve kadınlardan al" sözü "Bu ikisinden bir dinar al, her birinden bir dinar alma!" anlamına gelebilir. Tıpkı "her sehiv için iki secde"[151] sözü gibi. Bundan fazlası ona gerekli değildir.

Yine âyette bildirilmeyen bir meseleyi açıklayacağız. Bu mesele şudur: Cizye konulduğunda ve bundan sonra daha bunu ödemeden bir sene geçse, bu kişiden ikinci yılın cizyesi alınır, geçmiş senenin cizyesi alınmaz. Bu, diğer borçlar gibi değildir. Çünkü bir mecûsî eğer bir yıl geçtikten sonra müslüman olursa geçmiş senenin cizyesi kendisinden talep edilmez. Eğer diğer borçlar gibi olsaydı bu, müslüman kişiden talep edilirdi. Tıpkı üzerinde borç olarak duran malın, müslüman olduğunda veya Mecûsîlik'te kaldığında kendisinden talep edildiği gibi. Bu borç talep edildiğine göre bu durum, cizyenin diğer borçlar gibi olmadığını göstermektedir.

Eğer denilirse ki: Haraç vergisini bir yıl geciktiren kimseden bu vergi talep edilmez mi?

Buna şöyle cevap verilir: Cizye haraç vergisi gibi değildir. Çünkü haraç, toprağı sebebiyle müslümana zorunlu bir vergidir. Bu diğer borçlar gibidir.

---

149 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 89; X, 330. Ayrıntılı bilgi için bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 445; İbn Hacer, *ed-Dirâye*, II, 133.

150 Ömer (r.a.) Benî Tağlib hıristiyanlarıyla zekâtın bir katı kadar vergi ödemeleri karşılığında barış antlaşması yapar. O şöyle demiştir: Bu cizyedir. Siz istediğiniz şekilde isimlendirin. Çünkü onlar "biz Arabız" diyorlar ve cizye ödemekten şikayetçi oluyorlardı (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 362). Muhtemelen o, onların kadınlarından da cizye alıyordu.

151 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 280; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 136; Ebû Dâvûd, "Salât", 194-195. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hacer, *ed-Dirâye*, I, 207.

Eğer denilirse ki: Mecûsî bir kişi bir yıl geçtikten sonra müslüman olursa geçmiş yılın cizyesi kendisinden talep edilir.

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Ömer'den rivayet edilmiştir ki o İslâm'a giren kişiden cizyeyi kaldırmıştır. O şöyle demiştir: Allah'a and olsun ki İslâm'da bir sığınak vardır[152]. Eğer bunu yaparsa ondan cizye kaldırılır. Bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber (s.a.) "Müslümana cizye yoktur"[153] buyurmuştur. Her kim müslüman olduktan sonra bu kişiden cizye talep ederse hadise aykırı hareket etmiş olur. Eğer denilirse ki: Kâfir iken sorumlu olduğu cizye müslüman olunca düşer. Çünkü o, başlangıç itibariyle böyle bir şeyden sorumlu tutulması caiz olmayan bir hale dönüşmüştür. [§]Buna şöyle cevap verilir: Zimmînin üzerinde iki senenin cizyesi toplanmış olsa ve başlangıçta bunun benzerine fakirliğinden dolayı on iki dirhemden fazla miktarın yüklenmesinin caiz olmadığı bir duruma dönmüş olsa, bu durumda bu kişiyi bundan daha fazlasını ödemekle mükellef kılmak caiz olmaz. Çünkü geçmiş seneden yüklenen ve daha sonra müslüman olan kimsenin ödeyeceği cizyenin hükmü, başlangıçta cizye yüklenmesindeki hüküm yapılmıştır. Dolayısıyla üstünden iki yıl geçmiş olan önceki cizye hükmünün, başlangıçtaki hüküm kılınması gerekir. Bunun esası şudur ki cizye kanın akmasını durdurmak için konulur. Eğer bir sene geçmişse söz konusu kan önceki senede durmuş olur. Bu sebeple de geçmiş cizye alınmaz.

340

Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın. Bu beyan çeşitli hükümler içermektedir. Bunlardan biri, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, fakat bu iki inancı ikrar eden kimselerle savaş emridir. Bununla birlikte bu durum üç farklı mânaya gelir. Bunlardan biri bunların Müşebbihe'den olduklarıdır. Onların Allah'ı yaratılmışlara benzettikleri hususlardan biri, Allah'a çocuk isnat etmeleri olabilir. Zira yaratılmışlarda gördükleri durum, bunların bir birinden doğuyor olmalarıdır. Durum böyle olduğuna göre bu kişi gerçekte hak olan Allah'a inanıyor değildir ki gerçekte O'na iman etmiş olsun ve iddia ettikleri varlıkla değil O'nunla âhiret var olsun.

---

152 bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 94; X, 336.

153 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 223, 285; Ebû Dâvûd, "Harâc", 32-34; Tirmizî, "Zekât", 11.

İkincisi: İnsanların fıtratında kralların elçilerine sayfa gösterme ve onları yüceltmek vardır. Öyle ki elçilerin, aralarında düşmanlık ortaya çıkan kralların arasını düzeltmeye dair iyilikleri bulunmaktadır. Dolayısıyla onlar bütün yaratılmışların aciz kaldığı kesin delillerle ve kendi kitaplarının ona yönelik şahitlikleriyle ve kitaplarını ve peygamberlerini yalanladıklarını bildikleri kimselerin bunları doğrulayanlara destek olmalarıyla birlikte Allah'ın elçisini **341** yalanladıklarında [§]onların gerçekte bütün peygamberleri ve kitapları yalanladıkları ortaya çıkar. Görünüş itibariyle uymuş olsalar da aslında onların durumu böyledir. Ayrıca bu onların yalnızca Allah'ı yalanlamaları dolayısıyladır. Buna göre onların Allah'a iman etmeleri peygamberlere imanla mümkün olur. Nitekim Resûlullah'tan Abdükays heyetine söylemiş olduğu şu sözler de bunu göstermektedir: "Ben dört şeyi emrediyorum: Size Allah'a inanmayı emrediyorum" sonra şöyle buyurmuştur: "Bilir misiniz Allah'a iman nedir? Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim O'nun elçisi olduğuma şahitlik etmenizdir"[154]. Bundan dolayı onların Allah'a inanmaları, Allah'ın elçisine inanıncaya kadar gerçek iman olamaz. Onlarla bu sebeple savaşılmaktadır.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın onların imanının bulunmadığını beyan etmesi imanın onlara sağlayacağı faydayı elde edememelerinden ötürüdür. Zira bunun en az yararı Allah'ın peygamberlerine iman ve onları tâzim ederek kabul etmektir. Şayet bu durum onda ortaya çıkarsa onunla savaş terkedilir.

Ayrıca cizyenin kabulü karşılığında onları serbest bırakmak caizdir. Bu durum, bizim bu mal sebebiyle savaştığımıza dair bir delil olmaksızın daha önce savaş emri mevcut olsa dahi böyledir. Bu durum şuna benzer: Her insana ölüm yazılmıştır, sonra da insanlar farklı dinler, farklı temayülleri benimsemekte kendi hallerine terkedilmişlerdir. Halbuki böylesi bir tablo, mevcut hallerine dair bir emre ve tercihlerine rıza gösterildiğine işaret etmemektedir. İlk durum da böyledir. Bu da mallarını onlardan almak için onların küfrüne ve savaşa rıza gösterilmiş olduğuna işaret etmez.

Sonra işin aslı şudur: Savaş, inkârın bir cezası olarak vazedilmiş değildir. Zira savaşma şekli ve bunun mânası iyilerde de kötülerde de bulunmaktadır. O da ölümdür. Dolayısıyla savaşın onları öldürmek için vazedilmediği sabit olmuştur. Fakat savaş iki sebepten ötürü vazedilmiştir: Onları, kurtuluşlarına vesile olan ve onunla ebedî lütfa erişilen dinî davete icabet etmelerine zorlamaktır. Bu savaş, onlara her türlü kesin delili sunmamızdan ve bunların onları ikna etmemesinden sonra olmaktadır. Onlarla savaşmamızın sebebi kesin

---

154 Bu hadis uzundur (bk. Buhârî, "İman", 40; Müslim, "İman", 24).

delilleri düşünmelerini engelleyen lezzetlere duydukları sevgidir. Bunların en lezzetlisi ise hayattır. [§]Savaşırız, tâ ki onları, kesin delilleri düşünmekten ve olumlu cevap vermekten alıkoyan bu lezzetten umutları kesilsin ve bu lezzet onlar için ortadan kalksın. Cizye vermeyi kabul etmekte fıtratın kaçındığı zillet ve aşağılanmanın benimsenmesi vardır. Yine cizyeyi kabul ediş, içinde yok olmanın da bulunduğu bir hale sevkedicidir. Böylece onlar kesin delilleri incelerler ve davet edildikleri dini kabul ederler. Dolayısıyla kurtuluşları bununla sağlanır ayrıca bunda biz müslümanlara da ilâve ikram vardır.

342

İkincisi: İmtihanların tümü iyilikler ile hayır ve şerler arasında taksim edilmiştir. Bundan dolayı imtihan, ölüm ve hayat vasıtasıyla sağlanmıştır. Dünya işlerinin tümü de buna göredir. Dünya hayatı çeşitli haller üzere sürüp gitmektedir. İslâm'a davet de böyledir; bazan elle bazan dille mücadele ederek bazan da bunu terketmek suretiyle yapılır. Yoksa bunlardan biri, diğeri için yapılmış değildir. Aksine imtihan işinin sebebi, imtihanın çeşitli hallerinde kendisine yönelik neticelere bağlı olarak vâdedilenlerin hatırlatılması ve öğüt alınması içindir. Bu yaklaşım çerçevesinde bir toplulukla savaşılması, bir topluluğun ise bağışlanması emredilmiştir. Bir topluluğun İslâm'a davet edilmesi, bir topluluğun ise aşağılanmayı kabul etmesi emredilmiştir. Bütün bunlar Allah'ın bildiği bir maslahata ve bunlarda bulunan gerçek hikmete dayanmaktadır.

Arap müşriklerle Arap olmayan müşrikler arasındaki farka gelince bu durum değişik yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi"[155]. Bu uyarıcı onlara gelmiş, fakat onlar yalanlamışlardır. Yine onlar "kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair yemin ettiler"[156]. Halbuki onlara mûcizeler gelmiş, fakat onlar bunlara inanmamışlardır. Daha önce yapılan antlaşmaya ve var güçleriyle ettikleri yemine uyuncaya kadar kendileriyle savaşılmayı hak etmişlerdir. Diğerleri için böyle bir durum yoktur. Veya bu, "O'na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi (mûcize gösterdikten sonra da) yine onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz"[157] meâlindeki beyana dayanır. Cenâb-ı Hak, dilemesi istisna edilirse, onların imanına ilişkin ümitsizlik iki anmama gelir: Bunlardan biri, onların imanına ilişkin ümitsizlik ve cizyenin kabul edilmesidir. Bu, Allah'ın şeriatına tabi insanlarla karışsınlar, onlardan kesin delilleri dinlesinler, akıl bakımın-

---

155 Fâtır, 35/42.

156 el-En'âm, 6/109.

157 el-En'âm, 6/110.

dan övülmüş olan davranışlarla ve peygamberin getirmiş olduğu yüce ahlâkla
343 karşılaşsınlar da iman etsinler diye yapılmıştır. [§]Allah bunların iman etme ümitlerini kırmış ve onlara ebediyen ümitsiz olacaklarını da bildirmiştir. Bundan dolayı onlara herhangi bir söz verilmemiştir. Buna bağlı olarak da onların peşpeşe antlaşmaları bozmaları gerçekleşmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi: Onlar, Allah'ın dilemesi müstesna mûcizelerle iman etmeyeceklerine dair genel kural dışında tutulmuştur[158]. Belki de Allah, onların imanlarının özellikle savaş sayesinde olmasını dilemiştir. Dolayısıyla O, onlar iman edinceye kadar bunu farz kılmıştır.

Bir diğer yorum şudur: Resûlullah, onlardan biri olarak ve onların içinden seçilerek gönderilmiştir. Dolayısıyla onunla irtibatlı üstünlük, onlardan iman dışında bir alternatifin kabul edilmemesini gerektirmiştir. Nitekim Resûlullah'ın gönderilmiş olduğu bölge de üstün kılınmıştır. Üstün kılınması dolayısıyla orada mümin dışında kimse bırakılmaması bundan dolayıdır.

Bir diğer yorum da şudur: Arap müşrikler, din inşa etmekte müracaat edecekleri imamlar ve liderleri bulunmayan bir toplumdur. Bilinmektedir ki akıl nezdinde dinin inşa edilmesi ancak önderlerle mümkündür. Tıpkı bütün siyaset ve yönetim işlerinde bir kralın bulunması gerektiği gibi. Bilakis onlar geleneklere bağlı bir şekilde devam ediyorlardı ve kabile savaşları yaşıyorlardı. Gerçekte onlar, yönetim olmaksızın bir geleneğe dayanarak yaşıyorlardı. Onların dışındaki toplumlar (Ehl-i Kitap) dinî meselelerin dayanağı olarak inşa edilmiş bazı mezheplere uymaktaydılar. Bunların bir örneğine dayandılar. Dolayısıyla bunlar boyun eğdiklerinde -karşı çıktıklarında değil- olduğu gibi bırakıldılar ve onlara tâbi olma hakkı verildi. Böylece, düşünmeleri umuduyla olduğu gibi bırakıldılar. Zira her bir mezhebin görüşü bulunmaktadır. Ötekilerin ise gelenek ve ataları taklitten başka bir hususiyetleri yoktur. Bu niteliklere sahip olan kimse düşünmez ki düşünmesi için kendisine mühlet verilsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yine diğer mezheplerin müntesiplerini çoğaltan ilkeleri vardır. Savaşla karşılaşınca, bunlar yok olma düşüncesiyle birbirine eklenir ve yardımlaşırlar. Bunun sonucunda müslümanların -çoğalması umut edilirken- yok olmasın-
344 dan korkulur. [§]Araplar ise sayı bakımından az idiler. Öyle ki Ehl-i Kitab'ın

---

158 Muhtemelen müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler" (el-En'âm, 6/111).

ve diğer grupların yardımı olmaksızın karşı koymaya güç yetiremezlerdi. Dolayısıyla bununla onların ölüme zorlanmaları mümkün olmuştur.

Onların bilinen bir mezhepleri olmamakla birlikte -ki hiçbir kitapta onların mezheplerinden söz edilmemektedir- her bir grubun görüşünden bahsedilmiştir. Onların işleri geleneğe göreydi. Gelenekler, devam edilmesini engelleyen savaş gibi hususlar ortaya çıktığında terkedilirler. Dolayısıyla onlar da bu geleneklerini terkederler. Mezhep sahipleri ise kendi görüşlerini delillerle benimsemişlerdir. Bu gibi mezhepler ancak karşıt delillerle terkedilir. Bu durum, zimmîliğin ve antlaşmanın kabulüyle olur.

Yine Ehl-i Kitap'tan olan her mezhep sahibini, söz konusu mezhebin, İslâm'ın görüşünü ispat eden görüşüyle ilzam etmek mümkündür. Antlaşma yapmada, buna ulaşma ümidi vardır. Arap müşriklerin böyle bir durumu yoktur. Çünkü onların görüşleri kesin delillere ve karşıt delillere dayanmamaktadır. Aksine bunların mezhebi, taklit ve gelenekten ibarettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾

30. "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) ***nasıl da yüz çeviriyorlar!"***

Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yerküre ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar"[159]. Cenâb-ı Hak, her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah'ın çocuğu bulunduğuna dair söyledikleri yalan ve iftiranın büyüklüğü sebebiyle göklerin neredeyse çatlayacağını, yerin yarılacağını ve dağların yıkılacağını bildirmiştir. Sonra O, bu sözleri söyleyenleri açıklayarak şöyle buyurmuştur: **Yahudiler**

---

[159] Meryem, 19/90-91.

'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hırıstiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler. O, *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* onların birkaç sebepten dolayı Allah hakkında bu sözleri söylediklerini bildirmiştir. Bu sebeplerden biri bunda Hz. Muhammed'in (a.s.) nübüvvetini ispat etmeye dair delil olmasıdır. **345** [§]Çünkü bu dinlere mensup olanların sonrakileri bunu söylememişlerdir. Fakat onların öncekileri bunu söylemiş, fakat bunu gizlemişlerdir. Onlar bunu Resûlullah'tan gizledikleri halde Resûlullah, öncekilerin bu sözleri söylemiş olduklarını bildirmiştir, tâ ki onlar kendisinin, bunu Allah katından öğrenmiş olduğunu bilsinler.

İkincisi: Cenâb-ı Hak, resûlüne öncekilerin sefihliklerini bildirmekte ve onun, bunların şimdiki sefihliklerine karşı sabretmesini sağlamaktadır ki Resûlullah, bunların sefihliklerine ve eziyetlerine sabretsin.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hak, bunların Allah'ı insanlara benzeten zümreden olduklarını bildirmektedir. Çünkü yaratılmış bir insanı ona nispet ettiler ve dediler ki "falan kişi O'nun oğludur." Çünkü onlar bu kişide bazı haller gördüler. Şayet onlar Allah'ı, yaratılmış varlıklara benzetmeselerdi bu söylediklerini söylemezler ve inanmış oldukları teşbih benzeri inançları benimsemezlerdi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bunlar, ağızlarından çıkan sözlerdir. Yani bunlar, onların bu konuda kesin delil olmaksızın söyledikleri sözlerdir. Veya onları buna yöneltecek kendilerine gelen deliller olmaksızın bu sözleri ağızlarıyla söylediler.

Daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde. Bunlardan önce bu sözlerin benzerini söyleyen kimselerin bulunmuş olması muhtemeldir. Bu beyan şu anlama da gelebilir: **Daha önceki inkârcıların** şirk, inkâr ve bunun dışında Allah'a yalan ve iftira içeren **sözlerine benzer biçimde.** Tıpkı "Kalpleri hep birbirine benziyor!"[160] meâlindeki ilâhî beyanda bildirildiği gibi. Yani inkâr etmekte. Yine bu, "Böylece Allah ölüleri diriltir"[161] meâlindeki beyanda bildirilen durum gibidir. O, bütün ölüleri, Bakara sûresindeki bu âyette bildirildiği üzere, ölüye ineğin bir parçasıyla vurarak dirilttiği gibi diriltmeyecektir, fakat onları bir şekilde diriltecektir. **Daha önceki inkârcıların söy-**

---

160 "Bilgiden yoksun olanlar, "Allah bizimle konuşmalı veya bize bir mûcizeli işaret gelmeli değil miydi?" dediler. Bunun gibi onlardan öncekiler de onların dediklerinin benzerini demişlerdi. Kalpleri hep birbirine benziyor!" (el-Bakara, 2/118).

161 "Hani siz bir adam öldürmüştünüz de bu hususta birbirinize düşmüştünüz. Halbuki Allah sakladığınızı ortaya çıkaracaktı. Sonra '(kesilen ineğin) bir parçasıyla ölüye vurun' dedik. Böylece Allah ölüleri diriltir ve belki düşünürsünüz diye size âyetlerini gösterir." (el-Bakara, 2/72-73).

lediklerine benzer biçimde meâlindeki beyanı buna göre anlaşılır. Burada inkârın kendisi kastedilmektedir. Yine bu beyan şu anlama da gelebilir: Hıristiyanların sözü yahudilerin sözüne benzemektedir. “Mudâhe'et” (المضاهأة) benzemek ve benzetme demektir. Daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde. Yani hıristiyanların Îsâ için “o Allah'ın oğludur” sözleri [§]daha önce yahudilerin “Üzeyir Allah'ın oğludur” sözlerine benzemektedir. Dolayısıyla Îsâ konusunda hıristiyanların durumu, kendilerinden önce yahudilerin Üzeyir'e dair durumları gibidir.

346

Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar! Bu, kötü söz ve davranış sırasında bir yarar elde edilmeksizin kullanılan bir lânet ifadesidir. **Nasıl da yüz çeviriyorlar!** Bu beyan şu anlama gelebilir: Bu yalanları nereden uyduruyorlar ve bir delilleri olmaksızın Allah'a iftira atıyorlar. **Nasıl da yüz çeviriyorlar!** Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Yani kendilerine gelen bir yarar olmaksızın **nasıl yüz çeviriyorlar?**

اِتَّخَذُٓوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُٓوا اِلٰهًا وَاحِدًا لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾

31. “Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesîh'i rab edindiler. Oysa tek bir Tanrı'ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka tanrı yoktur; O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır.”

Din âlimlerini, rahiplerini rab edindiler. Denildi ki: Ahbâr, âlimlerdir. Ruhbân ise âbidlerdir. Yine denildi ki: Ahbâr, yahudilerden mâbet ehli olanlardır. Ruhbân ise hıristiyanların mâbet ehlidir. **Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini rab edindiler.** Bu durumun sefih kimseler ve halk hakkında olması mümkündür. “Yahudiler ‘Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da ‘Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler” meâlindeki beyan ise onların âlimleri ve liderleri hakkındadır. Halk, bunları rab edinmekte ve davet ettikleri her şeyde bunlara uymaktadır. Bunlar tüm emir ve yasaklarda onlara itaat etmektedirler. Yoksa onlara tapıyor değillerdi. Fakat Cenâb-ı Hak, onların “rab edindiklerini” bildirmiştir. Çünkü bunlar, davet ettikleri ve emrettikleri şeylerde onlara uymakta ve onları dikkate almaktadırlar. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: “Ey

âdemoğulları! Size 'şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır' dememiş miydim"[162], "Babacığım! Şeytana kulluk etme!"[163]. Hiç kimse şeytana ibadet etmek ve itaat etmek üzere yönelmez. Fakat ona, ibadetin yapılması nispet edilmiştir. Çünkü insanlar, davet ettiği ve emrettiği şeylerde şeytana icabet **347** etmektedirler. Söz konusu durum da bunun gibidir. [§]Yine bu beyan, -eğer sabit olmuşsa- şu rivayette[164] bildirilen anlama da gelebilir: Bu kimseler onlara tapmıyorlardı, fakat onlar Allah'ın haram kıldığı şeyleri helâl sayıyor, bunlar da helâl kabul ediyorlardı. Veya Allah'ın helâl kıldığı şeyleri haram kılıyor, bunlar da haram kabul ediyorlardı. Bunun üzerine denildi ki: Onları rab edindiler. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bu, din âlimleri ve rahipler hakkında benzetme anlamındadır. Yani onlara itaat ve emirlerine uyma konusunda rab edindiler. Çünkü hakikat anlamıyla onlar rab edinmiş değillerdir. Bu durum belirtildiği üzere şeytana tapmaları gibidir. Hiç kimse şeytana tapmak üzere yönelmez. Fakat onlar şeytana itaat ettikleri ve emrine uydukları için sanki tapıyor gibi oluyorlar. Mesîhi rab edinmeye gelince bu hakikat anlamındadır. Çünkü onlar "onun ilâh olduğunu" ve "ilâh oğlu ilâh olduğunu" söylemişlerdir. Dolayısıyla Mesîh'i rab edinmek hakikat mânasındadır. Din âlimleri ve rahipler hakkında ise benzetmedir.

Oysa tek bir Tanrı'ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. Bu beyan, **kendisinden başka ilâh** olmayan tek bir ilâhı birlemekle emrolunmuşlardı anlamına gelebilir. Yine bu beyan şu mânaya da gelebilir: Yani onlar taptıkları putlardan oluşan ilâhlara kulluk etmekle emrolunmadılar, fakat tek bir ilâha kulluk etmekle emrolundular.

---

162 Yâsîn, 36/60.

163 Meryem, 19/44.

164 Adî b. Hâtim'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'a boynumda altından bir haç olduğu halde geldim. O, bana "Ey Adî! Bu putu üzerinden çıkar at. Onun Berâe sûresinden "Allah'ı bırakıp da din âlimlerini ve rahiplerini rab edindiler" âyetini okuduğunu işittim. Akabinde o şöyle buyurmuştur: Bununla birlikte onlar bunlara tapmıyorlardı. Fakat bunlar kendilerine bir şeyi helâl kıldıklarında helâl sayıyor, haram kıldıklarında ise haram sayıyorlardı." Ebû Îsâ et-Tirmizî bu rivayet hakkında şöyle demiştir: Bu, garib hadistir. Bunun Abdüsselâm b. Harb'ten başkasından geldiğini bilmiyoruz. Ğutayf b. A'yen hadiste bilinen bir râvi değildir. (Tirmizî, "Tefsîr", 9; Taberî, *Tefsîr*, X, 114). Yine bu hadis, mevkuf olarak Huzeyfe ve İbn Abbâs'a dayandırılarak rivayet edilmiştir (bk. Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, V, 245; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 116; Taberî, *Tefsîr*, X, 114-115).

يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللّٰهُ اِلَّٓا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾

32. "İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor."

İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler. Denildi ki: **Allah'ın nuru,** Allah'ın anılması ve birliğidir. [§] Yine denildi ki: **Allah'ın nuru,** 348 Kur'ân'dır. Yine denildi ki: **Allah'ın nuru,** O'nun yegâne dini olan İslâm'dır. Eğer nur, Allah'ı anma ve tevhit olsaydı, *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* onlar Allah'ın anılmasını bilmiyorlardı ve O'nu anmıyorlardı. Onlar sadece putları anmayı biliyor ve sadece bunları anıyorlardı. Ayrıca onlar, yakınlık ve akrabalık dolayısıyla kendi aralarında yardımlaşıyorlardı. Allah, elçisi Hz. Muhammed'i Allah'ı anma ve birliğini tasdik etme ilkeleriyle gönderince ve dinin gereği olarak yardımlaşmayı emredince onlar bu nuru söndürmek istediler. Kim "Allah'ın nuruyla Kur'ân'ı kastetmiştir derse O'nun nurunu söndürmeyi kastetmektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir"[165]; "Bu besbelli bir büyüdür"[166]; "Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın"[167] ve benzeri âyetlerde açıklandığı üzere onlar Allah'ın nurunu söndürmek istediler. Şu ilâhî beyanlarda bildirilen sözleri de böyledir: "Bu da ancak düzmece bir yalandır"[168]; "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor"[169], "Allah'ın nuru, dindir" sözü tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirilen durum gibidir: "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?"[170]; "Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nuru-

---

165 "Anne babasına, 'Yeter be! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni yeniden dirilip çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?' diyen kimseye anne babası, Allah'tan yardım dileyerek, 'Yazıklar olsun sana! İnadı bırak da imana gel. Kuşkusuz Allah'ın vâdi gerçektir' demekteler. O ise, 'Bu eskilerin masallarından başka bir şey değil' cevabını vermektedir (el-Ahkâf, 46/17). Onların Kur'ân'ı "eskilerin masalları" nitelemeleri birçok âyette geçmektedir (bk. el-Enfâl, 8/31; en-Nahl, 16/24; el-Furkân, 25/5; el-Kalem, 68/15; el-Mutaffifîn, 83/13).

166 Sebe', 34/43; es-Sâffât, 37/15.

167 Fussılet, 41/26.

168 Sebe', 34/43.

169 en-Nahl, 16/103.

170 ez-Zümer, 39/22.

349 nun misali…"[171]. [§]Übey [b. Kâb]'ın mushafında "meselü nûri'l-mü'min" (مثل نور المؤمن) şeklindedir ki meâli şöyledir: "müminin nurunun misali"[172]. Onlar bu nuru söndürmek istediler ki kendi menfaatleri selâmet içinde devam etsin.

Söndürmek istiyorlar. Bu beyan iki yoruma açıktır: **İstiyorlar.** Yani söndürmek için çalışıyorlar. Fakat söndürmeye güçleri yetmiyor. Bu beyan şu anlama da gelebilir: **İstiyorlar.** Yani üstlendikleri ve çabaladıkları hileli yollarla bu nuru söndürmeye gayret ediyorlar.

Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor. Kesin delillerle veya yaymak ve ortaya çıkarmakla. Nitekim nurunu tamamlamıştır. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim"[173].

İnkârcılar hoşlanmasalar da. Nitekim inkârcılar bu durumdan hoşlanmamışlardır.

هُوَ الَّذٖٓى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

33. "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resûlünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; müşrikler hoşlanmasalar da!"

Resûlünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur. Doğru yol rehberi meâlindeki beyan, bütün hayır ve iyiliklerin, sayesinde hayır ve iyilikler haline geldiği imana sevkeden bir rehber anlamına gelmesi mümkündür. Zira iyilikler ve hayırlar imanla gerçekleşir ve bununla kendilerinden yararlanılır. Cenâb-ı Hak, onu, bunun için göndermiştir. **Doğru yol rehberi meâlindeki** beyanın, Kur'ân anlamına gelmesi de mümkündür. Kur'ân onları doğru yola

---

171 "Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir." (en-Nûr, 24/35).

172 Übey b. Kâb'tan (r.a.) bu konuda başka farklılıklar da rivayet edilmiştir: "Kezâlike meselü'l-mü'mini" (كذلك مثل المؤمن) veya "meselü nûri men âmene bihî" (مثل نور من آمن به) (bk. Taberî, *Tefsîr*, XVIII, 136; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 196-197). Bu, kırâat değil de tefsir de olabilir.

173 "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim" (el-Mâide, 5/3).

iletmekte ve iyilikleri kötülüklerden ayırarak onlara açıklamaktadır. Kur'ân onları buna ileten bir rehberdir.

Hak din. Bu hak olan dindir. Yani hak din, iyilikleri iyiliğe, hayırları hayırlara çeviren imandır. **Hak din** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani onu doğru yol rehberi ve hak din ile göndermiştir. **[§]**Yine **350** **Hak din** Allah'ın dini anlamına da gelebilir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır"[174].

Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye. Bu beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Şu mânaya gelebilir: Cenâb-ı Hak, resûlünü delillerle ve mûcizelerle diğer **bütün din** müntesiplerine üstün kılsın diye. Nitekim Allah'a hamd olsun ki onu kesin delillerle bütün dinlere üstün kılmıştır. Öyle ki onu geçersiz kılmaya kalkışmak şöyle dursun hiç kimse bu konuda şüpheler ortaya atmaya da kalkışmaz. Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Cenâb-ı Hak, galip gelme ve boyun eğdirme yoluyla onu, diğer **bütün din** müntesiplerine **üstün kılsın diye.** Nitekim bu durum gerçekleşmiştir. Öyle ki herkes ona boyun eğmiştir. Nitekim Arap yarımadasında ona boyun eğmemiş bir müşrik ve kâfir kalmamıştır. Ehl-i Kitap, müslümanların elinde yenilmiş ve aşağılanmış oldular. Eğer **bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye** meâlindeki beyandan maksat, O'nun dininin kesin delillerle başka dinlere üstün gelmesi ise bu, bütün kesin delilleriyle ortaya çıkmış açık bir durumdur. Eğer bundan dinin galip gelme bakımından diğer tüm dinlere üstün kılınması anlamı kastedilmişse bu durum daha gerçekleşmemiştir. İnşallah bu din, diğer tüm dinlere kıyâmet gününde üstün gelecektir[175].

Bütün dinlerin üzerinde. Cenâb-ı Hak bu âyette söz konusu kavramı "edyân" (الأديان) şeklinde çoğul kullanmamıştır. Zira din kavramı bütün dinleri kapsamaktadır. Tıpkı "Ey insan"[176] meâlindeki "yâ eyyuhe'l-insan" (يا ايها الانسان) ifadesi gibi. Bunun kapsamına bütün insanlar girmektedir. Bu beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Cenâb-ı Hak, bunu, din olarak isimlendirmiştir; çünkü her ne kadar farklı dinler olsa da din birdir. Zira küfür de tek bir millettir. Bu da şeytanın dinidir. Dolayısıyla O, bunu böyle isimlendirmiştir.

---

174 en-Nûr, 24/25.

175 Feth sûresi 48/28. ve Saf sûresi 61/9. âyetlerin tefsirine bakınız. Müellifin bu iki yerdeki açıklamaları daha geniştir.

176 el-İnfitâr, 82/6; el-İnşikâk, 84/6.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوٓا اِنَّ كَثٖيرًا مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَاْكُلُونَ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٣٤﴾

351 **[§]*34. "Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele."***

Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu. Ahbâr ve ruhbânın anlamını daha önce belirttik[177].

İnsanların mallarını haksız yollarla yiyorlar. Çünkü onlar insanların mallarını, Allah'ın kitabını tahrif ederek ve değiştirerek yiyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar"[178]; "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler"[179]. Onlar, bu mallar kendileri için devamlı olsun diye bunu tahrif edip değiştirmişlerdir. Bu, haksız yollarla yemektir. Çünkü onlar müslüman olurlarsa söz konusu menfaatlerin ve malların ortadan kalkmasından korkmuşlardır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın ilk âyette[180] onları rabler olarak isimlendirmesi, onların ötekilerin mallarını kendi malları sayması ve bunları kendilerine köle yapmaları sebebiyle olabilir. Böylece bunlar ötekilere rab olmuş gibidirler.

Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanlar. Bu ilâhî beyanın, **insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar** meâlindeki beyanla bağlantılı olması mümkündür. Yani insanları Allah yolundan alıkoymak için onların mallarını almışlar, biriktirip gizlemişler ve bunları Allah yolunda harcamamışlardır. Bu malları sadece Allah yolundan alıkoymak için harcamışlardır. İnsanların bir kısmı

---

177 Tevbe sûresi 9/31. âyetinin tefsirine bakınız.

178 en-Nisâ, 4/46; el-Mâide 5/13.

179 Âl-i İmrân, 3/78.

180 Yani Tevbe sûresinin 9/31. âyeti.

bu âyeti zekât vermemeye hamletmişlerdir. Resûlullah'tan ve bazı sahâbîlerden şöyle bir rivayet nakledilmiştir: "Zekâtı ödenen her mal, yedi kat yerin altında da olsa biriktirilmiş servet (kenz) değildir. Zekâtı ödenmemiş mal ise [§]yerin üzerinde açıkta da olsa biriktirilmiş servettir (kenz)"[181]. Hanefî âlimlerimizin bir kısmı zekâtta gümüş ve altını birbirine eklemeyi gerekli görme konusunda bu âyeti delil göstermiştir. Zira Cenâb-ı Hak, burada gümüş ve altını birarada bildirmiştir. Yine O, gümüşün infak edilmemesine ilişkin tehdide **Allah yolunda harcamayanlar** meâlindeki beyanı eklemiştir. Eğer birbirine ekleme zorunlu olmasaydı ve bunlardan birini ödeyen diğerini de ödemiş sayılsaydı bunun bir anlamı olmazdı. Ayrıca altına karşılık gümüşün verilmesi insanlar arasında yaygındır. Çünkü insanlar katında altın gümüşten daha değerlidir. Yine eğer âyet, kâfirler hakkında ise bu, kabul etmek mânasındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[182]; "Ki onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler"[183]. Burada bildirilen hususlar, bu işleri yapma değil bunları kabul etme anlamındadır.

352

يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فٖى نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾

35. "O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak: İşte yalnız kendiniz için toplayıp sakladıklarınız; tadın şimdi biriktirip sakladıklarınızı!"

O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak. Allah, kâfirlerin âhiretteki azabını, onları Allah'a itaatten alıkoyan ve O'nun emirlerine muhalefet etmeye sevkeden yollarla açıklamıştır. O, bunları cehennemde bir araya getirecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda

---

181 İbn Merdeveyh İbn Ömer'den (r.a.) merfû olarak rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 177). Özet bir şekilde zekâtı ödenen malın biriktirilmiş servet (kenz) olmadığı rivayet edilmiştir (bk. Ebû Dâvûd, "Zekât", 4). Bu mânaya gelen hadis ve rivayetler çoktur (bk. el-Muvatta', "Zekât", 21; Buhârî, *Tefsîr*, IX, 7; Taberî, *Tefsîr*, X, 118-119; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 177-179).

182 et-Tevbe, 9/5.

183 Fussılet, 41/7.

bildirildiği gibi: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[184]; "Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- "Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!" der. Ne
353 kötü arkadaş!"[185] [§]"Toplayın o zâlimleri ve onların yoldaşlarını"[186]. Ve bunun benzeri âyetlerde bildirildiği üzere. Buna göre bu biriktirdikleri mallar, **cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacaktır.** Cenâb-ı Hak, onlara bu mallarla azap edecektir. Çünkü bu mallar, onları Allah'a itaatten alıkoymuş ve onları Allah'ın yolundan alıkoymaya sevketmiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, âhirette onlara bunlarla azap edecektir. **Alınları** anlamına gelen "cibâhuhum" (جباههم) kelimesi, âhirete önceden göndermekten kinâyedir. Yani onlar bunları önceden göndermemişler ve Allah yolunda harcamamışlardır. **Böğürleri.** Çünkü onlar her yönden helâl ve haram dinlemeden bunları almışlardır. **Sırtları.** Çünkü bu malları, Allah'ın yolundan alıkoymak için harcamışlardır. Yine bu beyanın, azabın onları her yönden kuşatmasından kinâye olması da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır"[187]; "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[188]. Yani azap onları kuşatacaktır. Söz konusu durum da böyledir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Yine bu, "Kıyâmet gününde o şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda, yoksa cennette bulunan mümin mi)?"[189] ilâhî beyanında bildirilen durum gibidir. Yani azap onları kuşatacaktır. Öyle ki onlar bunu yüzleri üzerinden kaldırmaya güç yetiremeyeceklerdir.

O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak. Ebû Hureyre Resûlullah'tan (s.a.) şöyle bir hadis rivayet etmiştir: "Altın ve gümüş sahibi olup da bunların hakkını vermeyen (zekât) kimseler için bu altın ve gümüşler kıyâmet günü plakalar haline getirilecek, sonra cehennemde kızdırılacak ve sahibinin alnı, böğrü ve sırtı bunlarla dağlanacaktır. Soğudukça bu durum, onun için tekrarlanacaktır. Bu, toplamı elli bin sene süren bir günde olacaktır. Tâ ki insanlar arasında hüküm verilinceye kadar. Böylece insan yolunu görür: Ya cennete ya da cehenneme. İnek ve koyun sahibi olup da bunların hakkını vermeyen (zekât) kimseler için, bunlar

---

184 ez-Zuhruf, 43/36.
185 ez-Zuhruf, 43/38.
186 es-Sâffât, 37/22.
187 el-A'râf, 7/41.
188 ez-Zümer, 39/16.
189 ez-Zümer, 39/24.

kıyâmet günü getirilirler ve toynaklarıyla bu kişiyi ezerler ve boynuzlarıyla ona toslarlar." Sonra o, bu kimse hakkında, önceki kişi için söylediklerini söyledi. Dediler ki: Yâ Resûlallah, peki at sahipleri? [§]Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Atlar üç şey içindir: Bir adam için ecirdir; biri için örtüdür; biri için yüktür. Bunları Allah yolunda hazırlık için bağlayan kimseye gelince; eğer bu kişi bir otlakta veya bir bahçede bu atlara bol miktarda ot sunarsa, Allah atların yediği sayıda ve gübresi oranında ona iyilik yazar. Eğer bunların bağlandığı ip kopar ve bunlar bir veya iki tur koşarsa, Allah bunların izi sayısınca sahiplerine iyilik yazar. Eğer bu atlar sahibinin sulamak istemediği coşkulu akan bir nehre varıp bundan su içerlerse, bunların içtiği su miktarınca Allah, sahiplerine iyilik yazar. Fakat atları müslümanlara karşı övünç kaynağı ve izzet olsun diye bağlayan kimse için bunlar kıyâmet gününe kadar yük olurlar. Yine bunları iffeti korumak ve başkasına muhtaç olmamak için bağlayıp boyunlarındaki ve sırtlarındaki Allah hakkını (cihat ve zekât) unutmayan kimse için bunlar, kıyâmet gününde sahipleri için cehennem ateşine perde olur"[190]. Eğer bu rivayetin Hz. Peygamber'e nispeti sabit ise, bunda, atlarda zekâtın vacip olduğuna dair delil vardır. Ayrıca bu, Ebû Hanîfe için bir delildir. Zira Resûlullah "sonra bunların boyunlarındaki Allah hakkını unutmayan" buyurmuştur. Bunların boyunlarındaki hak zekâttır. Sırtlarındaki hak ise üzerlerinde yapılan cihaddır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

354

اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فٖى كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ مِنْهَٓا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدّٖينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فٖيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكٖينَ كَٓافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَٓافَّةً وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقٖينَ ﴿٣٦﴾

36. "Doğrusu Allah'a göre ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin, müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir."

[190] Buhârî, "Zekât", 3; "Şürb", 12; Müslim, "Zekât", 24.

Doğrusu Allah'a göre ayların sayısı, Allah'ın yazısına uygun olarak on ikidir. İnsanların bir kısmı şöyle der: Onlar ayları çokça öne alıp erteledikleri için bunlar onlar için karışmıştır. Öyle ki ayları tam olarak, sırasına göre bilmiyorlardı. Resûlullah hac döneminde Mekke'de insanlara hitap ederek şöyle buyurmuştur: "Biliniz ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü şekliyle dönmektedir. **355** [§]Bir sene on iki aydır. Bunlardan dördü haram aylardır. Üçü, birbirini izleyen zilkade, zilhicce ve muharrem'dir. Biri cemâziyelahir ile şaban arasındaki receptir." Sonra onlara şöyle seslenmiştir: "Bu hangi şehirdir? Hangi aydır? Ve hangi gündür?" Dediler ki: Haram beldedir, haram aydır ve haram gündür." Bunun üzerine Resûlullah "tebliğ ettim mi?" buyurmuş, onlar da "evet" cevabını vermiştir. Resûlullah "Allah'ım şahit ol" buyurmuştur[191]. Bazı rivayetlerde ilave olarak şu sözleri yer almaktadır: "Biliniz ki haram ayları ertelemek (nesî) inkârda ileri gitmektir ki bununla inkâr edenler saptırılır"[192]. Dediler ki: Onlar safer ayını bir yıl haram, bir yıl helâl sayıyorlardı. Muharremi de bir yıl haram, bir yıl helâl sayıyorlardı. Haram ayları ertelemek (nesî) şeytandandı. Resûlullah bu hadislerde haram ayları niteleyip açıklamıştır. Bu durum, daha önce Câhiliye insanlarının yasak kıldığı gibi Hz. Peygamber'in de bu aylarda savaşı haram kıldığını göstermektedir. Buna ek olarak o, haram ayları erteleyen kimselerin kusurlarını da açıklamıştır. Zira onlar muharremde savaşı helâl sayıyor ve bunu safer ayına erteliyorlar, böylece muharrem ayının yerine saferi haram sayıyorlardı. Dolayısıyla Allah, haram kılınanı helâl saydıkları için onları kınamış ve bunu inkârda ileri gitmek saymıştır. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uygun getirip haram ayı bir yıl helâl, bir yıl haram sayıyorlar"[193]. Yani Allah'ın haram kıldığı dört ayın sayısını. Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Böylece Allah'ın haram kıldığını helâl kılmak için bunu yapıyorlar. Onların bu çirkin işleri, kendilerine süslenip güzel gösterildi"[194]. Şöyle diyenler de vardır: Allah, ayların sayısını Araplar'ın bildiği şekliyle hilâllere göre on iki kılmıştır. Çünkü onların bunu bilmeleri sağlanmıştır. Başkalarına ise bu sağlanmamıştır. **356** [§]Onlar seneyi günlerle sayıyorlardı. Araplar ise **Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günde** olduğu gibi seneyi aylarla biliyorlardı. **Bunların dördü haram aylardır.**

---

191 Buna benzer bir rivayet Ebû Bekir'den (r.a.) nakledilmiştir (bk. Buhârî, "Meğâzî", 77; Müslim, "Kasâme", 29).

192 Bir sonraki âyet-i kerîme.

193 Bir sonraki âyet-i kerîme. Söz konusu hadisi İbnü'l-Münzir, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdeveyh İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 183). Buna benzer bir rivayeti İbn Ebû Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh İbn Ömer'den nakletmiştir (bk. *a.g.e*, IV, 188).

194 Bir sonraki âyet-i kerîme.

Allah'ın yazısına uygun olarak. Allah'ın yazısı meâlindeki beyan, denildiği gibi levh-i mahfûz anlamına gelebilir. Yine **Allah'ın yazısına uygun olarak** meâlindeki beyanın, Allah'ın bu konudaki hükmü anlamına gelmesi de mümkündür. **Allah'ın katında** meâlindeki beyanın, belirtmiş olduğumuz üzere levh-i mahfûz olması mümkündür. Öyle ki bu, Allah katındadır ve O, başkasını buna muttali kılmamıştır. **Allah'ın katında** meâlindeki beyanın, Araplar'ın bildiği üzere "Onun ilminde" anlamına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İşte doğru olan hesap budur. Denildi ki: Bu, ayların doğru hesabıdır. Yani Allah'ın yarattığı üzere sahih ve doğru olan budur. Denildi ki: Bu hesap, adaletli hükümdür.

O aylarda kendinize zulmetmeyin. Âlimlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bütün aylarda. Çünkü bu aylar onlara şahit kılınmıştır. Öyle ki bunlar kendilerinde yapılan günahlar ve hayırlara şahitlik ederler. Yine onların ecelleri bu aylarda tamamlanır. Cenâb-ı Hak, "size her türlü hayrı ve nimeti getiren bu aylarda zulmetmeyin, bunlar sizin yaptığınız hayır ve şerlerle ayrılırlar" diye bildirmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: **O aylarda kendinize zulmetmeyin.** Yani dört haram ayda. Cenâb-ı Hak, her ne kadar bütün aylarda, zulüm helâl olmasa da özel olarak bu dört ayı bildirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, her ne kadar zulüm her yerde haram olsa da özel olarak Mekke'de zulmedilmemesini emretmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "İnkâr edenler ile Allah'ın yolundan ve içinde, yerli, misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram'dan alıkoyanlar (azabı hak etmişlerdir.) Kim de orada zulmederek haktan sapmak isterse biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız"[195]. Yani Mekke'de savaşmayın. Zira tümü zulümdür.

[§]Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Topyekün meâlindeki "kâffeten" (كَافَّةً) kelimesinin birleşerek anlamına gelmesi mümkündür. Yani onlar sizinle birleşerek savaştığı gibi siz de onlara karşı birleşerek savaşın. **Topyekün** meâlindeki topluca mânasına gelmesi de mümkündür. Bu kelimenin ilelebet kıyâmete kadar mânasına gelmesi de mümkündür. Yani sizinle savaştıkları gibi sizinle savaştıkları vakte kadar siz de onlarla savaşın. **Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.** Yardım yapmakta ve destek vermekte. **357**

[195] el-Hac, 22/25.

إِنَّمَا النَّسِيٓءُ زِيَادَةٌ فِى الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ
عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ
زُيِّنَ لَهُمْ سُٓوءُ اَعْمَالِهِمْ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

37. "Aylara ek yapmak, inkârcılığı artırmaktan başka bir şey değildir, inkârcıların daha da sapmasına yol açmaktadır. Onlar (ayların sayısını) ***Allah'ın yasakladığı aylara uyarlamak üzere, bu eklemeyi bir yıl helâl bir yıl haram sayıyorlar ki, böylece Allah'ın haram kıldıklarını meşru hale getirsinler. Bu yaptıkları kötü işler kendilerine güzel görünüyor. Allah inkârcılar topluluğunu doğru yola iletmez."***

Ebû Avsece, "nesî" (النسئ) kelimesinin erteleme demek olduğunu söylemiştir. "nese'te'ş-şehre" (نَسَأت الشهر) denilir ve bu, onu erteledin demek olur. Yine "ensee'llâhu fî ecelike" (أنسأ الله فى أجلك) denilir ve bununla "Allah ecelini ertelesin" anlamı kastedilir. **Uyarlamak üzere.** Uyarlamak, bir ayı başka bir ayın yerine yerleştirmek demektir. Bu, birbirini takip etmektir. Denilir ki: Topluluk falanca sözde tevâtu' (التواطؤ) etti. Yani birbirini takip ettiler. "Vâta'tü fulânen" (واطأت فلانا) denilir, ona uydum anlamı kastedilir. İbn Kuteybe, "nesî" kelimesinin ertelemek demek olduğunu söylemiştir. Onlar bunlardan haram olanın haramlığını bir sene erteliyorlardı. Savaşa ihtiyaç duydukları için bunun yerine başka ayı haram kılıyorlardı. Sonra da başka bir senede tekrar haram oluşa geri döndürüyorlardı. Sanki onlar bunu erteliyorlardı[196]. **Uyarlamak üzere.** Yani Allah'ın haram kıldığını denk getirmek, dolayısıyla O'nun haram kıldığını helâl saymak üzere. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır. Onlar aylardan haram ayların sayısını haram kıldıklarında, haramı helâl, helâlı haram saymayı önemsemiyorlardı.

Aylara ek yapmak, inkârcılığı artırmaktan başka bir şey değildir. Yani bu krallar, Allah'ın haram kıldığını helâl, helâl kıldığını ise haram sayma hususunda bir yenilik yaptıklarında, yenilik yaptıkları vakit ötekilerin inkârcılığını artırmada bir yenilik yapmış olmaktadırlar. **Onunla inkârcılar saptırılır.** Bu beyan iki yoruma açıktır. **Bununla inkârcılar saptırılır.** Yani onunla inkârcılar 358 helâk edilir. [§]Yani bu yeni durumu icat edenler. **Onunla inkârcılar saptırılır** meâlindeki âyet şu mânaya da gelebilir: Yani bu krallar ancak kendilerine

---

196 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 186.

uyanlar saptırılsın diye yeni durumu varetmişlerdir. **Bir yıl helâl, bir yıl haram sayıyorlardı.** Nitekim rivayete göre onlar muharrem ayını bir yıl helâl sayıyorlar ve bu ayda kan döküyor ve malları alıyorlardı. **Bir yıl ise haram sayıyorlardı.** Dolayısıyla bu ayda kan ve malı helâl görmüyorlardı.

(Ayların sayısını) Allah'ın yasakladığı aylara uyarlamak üzere. Denildi ki: Allah'ın haram kıldığının sayısına denk getirmek üzere. Onlara göre haram kılma ayların sayısıyla ilgilidir, ayların kendisiyle ilgili değildir. Zira aylarda haramlığı gerektiren anlam fazlalığı vardır. Dolayısıyla onlar ayların sayısını korudular, vakti ise korumadılar. Bu, **onlar (ayların sayısını) Allah'ın yasakladığı aylara uyarlamak üzere, bu eklemeyi bir yıl helâl bir yıl haram sayıyorlar ki, böylece Allah'ın haram kıldıklarını meşru hale getirsinler. Bu yaptıkları kötü işler kendilerine güzel görünüyor** meâlindeki beyanın yorumudur. Yani helâl sayılanın ertelenmesi, haram sayılanın ise öne alınması onlara güzel görünüyor. **Allah inkârcılar topluluğunu doğru yola iletmez.** Denildi ki: Onların inkârı tercih ettikleri vakit onları doğru yola iletmez. Veya dünyadaki inkârları sebebiyle âhirette onları cennet yoluna iletmez. Başka bir yerde bu beyanın yorumunu açıkladık[197].

Aylara ek yapmak, inkârcılığı artırmaktan başka bir şey değildir, inkârcıların daha da sapmasına yol açmaktadır. Sanki bu âyet ve bundan önceki âyet -ki bu "doğrusu Allah'a göre ayların sayısı on ikidir" meâlindeki beyandır-[198] Arap müşrikleri hakkındadır. Bundan önceki diğer âyetler ise Ehl-i Kitap hakkındadır ki bu âyetler şunlardır: "Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini rab edindiler"[199]; "Bilin ki yahudi din bilginlerinin ve hıristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler"[200]. Cenâb-ı Hak Arap kralların kendilerini rab, kendilerine uyanları ise köle edindiklerini bildirmektedir. Öyle ki onlar, helâl ve haram kıldıkları her konuda krallarına uymaktadırlar. Aynı şekilde yahudi ve hıristiyanlar bunları köle edinmişlerdir. Sanki Cenâb-ı Hak müminlere şöyle buyurmuş olmaktadır: Arap krallar, yahudi ve hıristiyan din adamları kendilerini rab, kendilerine uyanları ise köle edinmişlerdir. [§]Ey müminler topluluğu! Sizler kendinizi rab, size uyanları köle edinmeyin. Bu âyetin hemen sonrasındaki âyette Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu görmez misin?: "Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz?"[201]

359

---

[197] Örneğin Âl-i İmrân sûresinin 3/86. âyetinin tefsirine bakınız.

[198] Bir önceki âyet-i kerîme.

[199] et-Tevbe, 9/31.

[200] et-Tevbe, 9/34.

[201] Bir sonraki âyet-i kerîme.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا ق۪يلَ لَكُمُ انْفِرُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ اَرَض۪يتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَل۪يلٌ ﴿٣٨﴾

38. "Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını âhirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası âhiretin yanında pek azdır."

Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Cenâb-ı Hak müminleri savaşa çıkmada yere çakılıp kalma konusunda kınamış ve dünyaya meyletmekten nehyetmiştir. Bazı âlimler şöyle demiştir: Bu âyet, Tebük savaşında Resûlullah'a katılmayıp geride kalan münafıklar hakkındadır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Çevrenizdeki bedevîler içinde münafıklar var. Medine ahalisi içinde de iki yüzlülüğü huy edinmiş olanlar var"[202]. Bu tehdit de onlara yöneliktir. Bazıları da şöyle demiştir: Âyet müminler hakkındadır. Onlara Allah yolunda savaşa çıkmak emredilmiştir. **Yere çakılıp kalıyorsunuz.** Denildi ki: Allah yolunda savaşa çıkma konusunda ağır davranıyor ve yerinizde kalıyorsunuz. "Yere çakılıp kalma" meâlindeki beyanın, yerlerinde kalma söz konusu olmaksızın kendilerinde bir ağırlık görmeleri mânasına gelmesi mümkündür. Bu durum, sağırlık ve körlük bulunmaksızın bir kişi hakkında kör ve sağır davranıyor denilmesi gibidir. Bu ifadeler, söz konusu kişinin kendisini böyle görmesi durumunda söylenir. Bazı dil âlimleri şöyle demiştir: **Yere çakılıp kalıyorsunuz.** Ağır davranıyor ve orada kalmaya meylediyorsunuz. Bu kullanım Kur'ân'da çoktur. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi "hepsi birbiri ardından orada (cehennem) toplanınca"[203]. Yani oraya ulaşınca.

Dünya hayatını âhirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası âhiretin yanında pek azdır. Yani Onun dünyada size bahşettiği nimetler, âhirette size bahşedeceğini vâdettiği nimetlere göre azdır. Veya şöyle de denilebilir: **Dünya hayatının faydası** başından sonuna kadar, âhiretin yararından ve oradaki nimetlerden **daha azdır.** Çünkü dünya hayatının nimetleri

360 sonludur. [S]Âhiret hayatının nimetleri ise ebedî olarak devam etmektedir.

---

202 et-Tevbe, 9/101.

203 el-A'râf, 7/38.

Veya şöyle de denilebilir: **Dünya hayatının faydası** âhiretin faydasından daha azdır. Çünkü dünya hayatının nimetleri ve yararlarına sıkıntı ve zarar karışır; âhiret hayatının nimetlerine ve yararlarına ise sıkıntı ve zarar karışmaz.

اِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَل۪يمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔا وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٩﴾

39. "Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır, yerinize başka bir topluluk getirir ve siz O'na zerrece zarar veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter."

Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır. Yani eğer toplanıp seferber olmazsanız. Şayet bu âyet, münafıklar hakkında nâzil olmuşsa durum açıktır. Eğer âyet, müminler hakkında nâzil olmuşsa **Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır** meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Yani onların başına gelecek bir azap. Cenâb-ı Hak bu azabın ne olduğunu açıklamamıştır. Bazıları şöyle demiştir: Allah, seferber olup Allah yolunda savaşa çıkmama konusunda şiddetli tehditte bulunmuştur. Bu, O'nun Bedir'de geriye dönme konusundaki şiddetli tehdidi gibidir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!"[204] Bununla birlikte Cenâb-ı Hak, Bedir savaşında sığınacak bir yer kalmadığından bu şiddetli tehditte bulunmuştur. Onların o gün savaşa çıkmaları münafıklık halinin bir sonucuydu. Burada ise Cenâb-ı Hak, bu sebeplerin dışında sebeplerle şiddetli tehditte bulunmuştur. Bunun farklı yönleri vardır. Bunlardan biri şu sebeptir: Müminlerin savaştan geri durmalarında münafıkların geri durmaları için mazeret durumu vardır. Nitekim onlar bir mazeret dolayısıyla geri dururlarsa biz de aynı şekilde mazeret sebebiyle geri durmaktayız. Bizim bu konuda mazeretimiz vardır. [§]İkincisi: Bu durumda kâfirlerin bize karşı delil getirme imkânları olur. Derler ki: Onlar bize âhireti teşvik ediyor, kendileri ise bundan kaçıyorlar ve yüz çeviriyorlar. Üçüncüsü: Onların geri durmalarında müminler için kuvvet azalması olur. Zira bunların katılmaması durumunda müminler sayıca azalır. **361**

[204] el-Enfâl, 8/16.

Yerinize başka bir topluluk getirir. Bu beyan hakkında farklı şeyler söylenmiştir. Denildi ki: Cenâb-ı Hak, sizin yerinize melekleri getirir, onlar Resûlullah'a yardım eder. Bedir, Huneyn ve Ahzâp savaşlarında melekleri getirdiği gibi. Denildi ki: **Yerinize başka bir topluluk getirir.** Ey Mekke ahâlisi! Sizi başkasının yerine getirdiği gibi. Dolayısıyla onlar Resûlullah'a yardım eder. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Yerinize başka bir topluluk getirir.** Yani sizin dışınızda başka bir topluluk vareder. Fakat ilk yorum daha uygundur. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak âyetin sonunda şöyle buyuruyor: "Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim Allah ona yardım etmişti"[205].

Siz O'na zerrece zarar veremezsiniz. Bu belirtmiş olduğumuz durumdur. Yani ona katılmaktan geri durmak suretiyle Resûlullah'a zarar vermeyin. Bazıları şöyle demiştir: Siz Allah'a hiçbir şekilde zarar veremezsiniz. İlk yorum belirtmiş olduğu sebeple daha uygundur.

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ إِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ
إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا فَاَنْزَلَ
اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ
كَفَرُوا السُّفْلٰى وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾

40. "Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına 'Tasalanma! Allah bizimle beraberdir' diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hale getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir."

Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim Allah ona yardım etmişti. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Eğer siz Resûlullah'a yardım etmezseniz de önemli değil. Zira Allah, mağarada yanında sadece bir kişi olduğu zaman ona yardım ettiği gibi şimdi de yardım eder. Eğer siz ona yardım etmezseniz, Allah ona mağarada yanında yalnızca bir kişinin olduğu durumda

---

205 Bir sonraki âyet-i kerîme.

yardım ettiği ve ona yettiği gibi, yardım etmekte Allah ona yeter. Bugün yanında sayılamayacak kadar ona yardım edenler ve destekleyenler olduğu halde mi yardım etmeyecek? Nitekim Resûlullah onlara savaşa çıkma çağrısında bulunduğunda ve düşmana karşı savaşa çıkmayı emrettiğinde kendisinden dolayı bu çağrıda bulunmuyordu. Zira o biliyordu ki kendisine yardım hususunda Allah ona yeter. Bilakis o, kendileri için onları savaşa davet ediyor ve çıkmalarını emrediyordu [§]ki onlar bununla Allah katında bir yakınlık ve sevap kazansınlar. Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu görmez misin: "Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır, yerinize başka bir topluluk getirir ve siz O'na zerrece zarar veremezsiniz"[206]. Yani eğer toplanıp seferber olmazsanız ve Resûlullah'a yardım etmezseniz, ona bir zarar vermezsiniz. Zira yardım etmekte Allah ona yeter. Cenâb-ı Hak seferber olma ve savaşa çıkmayı terketmelerinden ötürü onları kınamıştır ki öteki kâfirlerin meylettiği gibi onlar dünyaya meyletmesinler ve âhiret hayatını dünya hayatına tercih etmesinler. Çünkü onların dünyaya meyletmeleri ve bunu sevmeleri, onları Hz. Muhammed'e uymaktan alıkoyan husustur. Yine bu durum, onları Allah'ı inkâr etmeye, Resûl'ünü yalanlamaya ve yaptığı davette ona olumlu cevap vermemeye itmiştir. Dolayısıyla *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* Cenâb-ı Hak müminlere şöyle buyurmaktadır: Dünyaya meyletmeyin ve onu âhiret hayatına tercih etmeyin. Zira bu durum sizi Resûlullah'ın emretmiş olduğu seferber olmaktan ve savaşa çıkmaktan alıkoyar. Nitekim bu kâfirleri belirtmiş olduğumuz üzere bundan alıkoymuştur. Bunun aslı şudur ki: Cenâb-ı Hak onların yardımına ihtiyaç duyduğu için ona yardım etmelerini istememiştir. Zira O, resûlüne dilediği gibi yardım etmeye kādirdir. Fakat O, onlardan resûlüne yardım etmelerini istemiştir ki onlar bundan dolayı âhirette kendilerine sevap kazansınlar ve orada anılsınlar. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, onlardan vermiş olduğu nimetlere şükretmelerini buna ihtiyaç duyduğu için istememiştir. Fakat O, bunu nimetin kendileri için devam etmesi ve kalan ebedî nimetlere ulaşmaları için istemiştir.

Nitekim inkârcılar onu yurdundan çıkardıklarında. Yani onu öldürmeyi planladıklarında onu çıkmaya zorladıklarında. Öyle ki o, onların arasından çıkıp gitmişti.

İki kişiden biri olarak, hani onlar mağaradaydılar. İki kişiden biri olarak. Yani yanında bir kişiden başka kimse yoktu. Bu durum yardımın insanlardan birinden gelmediğini, bilakis yardımın Allah'tan olduğunu bilmeleri

---

206 Bir önceki âyet-i kerîme.

363 içindir. Zira bir kişiyle [§]binlerce kişiye karşı yardım ve koruma olmaz. Veya burada Hz. Ebû Bekir'in üstünlüğü bildirilmektedir. O, Resûlullah'ın bütün işlerinde yanındaki ikinci kişiydi.

Arkadaşına 'tasalanma! Allah bizimle beraberdir' diyordu. Hz. Ebû Bekir'in tasası kendisine ilişkin bir korkudan kaynaklanmıyordu. Fakat o, Resûlullah'ın vurulması endişesini taşıyordu. Aynı şekilde bir rivayete göre o, Resûlullah'a şöyle demiştir: "Yâ Resûlallah! Eğer sen vurulursan Allah'ın dini ortadan kalkar ve yeryüzünde Allah'a artık ibadet edilmez." Bazı rivayetlere göre Hz. Ebû Bekir Resûlullah'a dair duyduğu endişeden dolayı ağlıyordu. Resûlullah ona "Seni ağlatan nedir?" diye sormuştur. Bunun üzerine o, belirtmiş olduğumuz sözleri söylemiştir. Resûlullah ona şöyle buyurmuştur: "Ey Ebû Bekir, üçüncüsü Allah olan iki kişi hakkında ne düşünürsün?" Denildi ki: O ikisi mağaranın kapısına geldiklerinde Hz. Ebû Bekir öne geçmiş ve mağaraya girmiştir. Bu mağaranın zehirli hayvanlarla dolu olduğu biliniyordu. Hz. Ebû Bekir, iki ayağıyla zehirli hayvan deliklerini kapatmış ve uzun süre böyle kalmış ve şöyle demiştir: Eğer bunda bir şey olsa bana görünürdü. Veya buna benzer bir söz söylemiştir[207]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **Tasalanma! Allah bizimle beraberdir.** Bu beyan, Resûlullah hakkında üzülmeyi ve korkmayı yasaklama mânasında değildir. Aksine ona işin hafifletilmesi ve mevcut **364** olduğu durumun ona kolaylaştırılması anlamındadır. **[§]Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi.** Denildi ki: Cenâb-ı Hak kendi katından bir güven duygusunu, Resûlullah "üçüncüsü Allah olan iki kişi hakkında ne düşünürsün" buyurduğunda Hz. Ebû Bekir'e indirmiştir. Tâ ki Hz. Ebû Bekir'in kalbi Resûlullah (s.a.) hakkında duyduğu üzüntü ve korkudan sıyrılıp güven duygusuna ulaştı. Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, güven

---

207 Ebû Nuaym Enes b. Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Mağarada kaldıkları gece Ebû Bekir "Yâ Resûlallah! Bırak önce ben gireyim, eğer bir yılan veya başka bir şey varsa senden önce benim olsun" dedi. Resûlullah "gir" buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekir içeri girdi ve eliyle her tarafı aradı. Her delik gördüğünde elbisesini yırtarak bu deliği kapattı. Tâ ki bütün elbisesiyle bunu yaptı. Râvi şöyle demiştir: O bir delik kaldığında topuğuyla deliğin ağzını kapattı. Sonra da Resûlullah'ı içeri aldı. Sabah olduğundan Resûlullah ona "Ey Ebû Bekir! Elbisen nerede?" diye sordu. O da ona yaptıklarını anlattı. Bunun üzerine Resûlullah ellerini kaldırarak şöyle buyurdu: Allah'ım Ebû Bekir'i kıyâmet günü benim derecemde kıl. Allah Resûlullah'a "Allah senin duanı kabul etti" diye vahyetti (Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 33). Enes b. Mâlik'ten Ebû Bekir'in ona anlatarak şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mağaradayken müşriklerin ayaklarını başımızın üzerinde gördüm ve dedim ki: "Yâ Resûlallah! Eğer onlardan biri ayaklarına bakarsa bizi ayaklarının altında görür." Bunun üzerine o, şöyle buyurdu: "Ey Ebû Bekir! Üçüncüsü Allah olan iki kişi hakkında ne düşünürsün." (Buhârî, "Menâkıb", 2; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 1) Bu konudaki rivayetlerin çoğu için bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 196-204.

duygusunu Resûlullah'a indirmiştir. Bu durum iki şekilde yorumlanabilir. İlki: Cenâb-ı Hak, ona güven duygusu indirmiştir, tâ ki o, ötekilerin görmediği askerleri görmüştür. Nitekim O, **sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi** diye buyurmuştur. İkincisi: Cenâb-ı Hak, güven duygusunu kesin delillerle indirmiştir. Fakat eğer bildirilen durum olmuşsa Cenâb-ı Hak güven duygusunu başlangıçta indirmiştir. Çünkü Resûlullah, Allah'tan başka kimseden korkmuyordu ve O'nun kendisine yardım edeceğini biliyordu. Aynı şekilde İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi.** Hz. Ebû Bekir'e. Çünkü Hz. Peygamber'de zaten güven duygusu vardı[208]. Bu daha uygun bir yorumdur.

Sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi. Bunun söz konusu vakitte olması mümkündür. Yine bunun Cenâb-ı Hakk'ın onu meleklerle desteklediği Bedir ve diğer savaşlarda olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak insan dışındaki varlıklarla da onu desteklemeye kādir olduğunu bildirmektedir ki onlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine seferber olup savaşa çıkmayı Resûlullah'a yardım için emretmediğini, bilakis bununla, belirtmiş olduğumuz sevabı kazansınlar diye emrettiğini bilsinler.

Ve inkârcıların sözünü değersiz hale getirdi. "İnkârcıların sözü" beyanının, Resûlullah'a kurdukları tuzak ve onu öldürme planları mânasına gelmesi mümkündür. Cenâb-ı Hak onların tuzaklarını, hilelerini ve bunun için toplanmalarını değersiz kılmıştır. **Allah'ın sözü ise en yücedir.** Yani Allah'ın onlara yönelik planı ve resûlüne yardımı en üstündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır"[209]. **İnkârcıların sözü** meâlindeki beyanın, onların benimsedikleri din ve mezhep mânasına gelmesi de mümkündür. **Değersiz.** Yani bunu kesin delillerle **değersiz kıldı**. Hz. Muhammed'in dinini ise olduğu üzere kesin delillerle **yüce kıldı. [§]İnkârcıların sözünü değersiz hale getirdi** meâlindeki âyet şu anlama da gelebilir: Yani küfür kelimesinin sahiplerini değersiz hale getirdi; Allah'ın

365

208 İbn Ebû Hatim, Ebu'ş-Şeyh, İbn Merdeveyh, Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*'de ve İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*'ta İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 207).

209 el-Enfâl, 8/30.

dininin bağlılarını ise yüce kıldı. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi "üstün olan sizsiniz"[210].

Çünkü Allah mutlak galiptir. Hiçbir şey onu aciz bırakamaz. İşinde **hikmet sahibidir.**

اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

41. "Kolay da olsa zor da olsa sefere çıkın ve mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihat edin. Bilirseniz, bu sizin kendi iyiliğinizedir."

Kolay da olsa zor da olsa sefere çıkın. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki: Genç veya yaşlı olarak. Denildi ki: Hasta veya sağlıklı olarak. Denildi ki: Meşgul veya boş bir şekilde. Denildi ki: Zengin veya fakir olarak. Denildi ki: Gayretli olarak veya bir gayret olmaksızın. Bu beyanın aslı ise şudur: Kolay görerek veya zor görerek **sefere çıkın.** Yani size kolay da gelse zor da gelse **sefere çıkın.** Müfessirlerin bu beyana yaşlılık, meşguliyet, fakirlik ve hastalık gibi mânalar vermesinin sebebine gelince, bunlar sefere ve savaşa çıkmayı zorlaştıran hususlardır. Bu beyanın aslı belirtmiş olduğumuz üzere size kolay da gelse zor da gelse **sefere çıkın** mânasıdır. **Kolay da olsa zor da olsa sefere çıkın.** Nefse kolay da gelse zor da gelse **sefere çıkın.** Veya tabiata kolay da gelse zor da gelse. Yahut akıl bakımından kolay da olsa zor da olsa.

Bu sizin kendi iyiliğinizedir. Dünyada ve âhirette. Yani biliniz ki bu, kalmaktan ve sefere çıkmayı terketmekten **sizin için daha hayırlıdır**. **Eğer bilirseniz.**

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرٖيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلٰكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾

---

210 "Gevşeklik göstermeyin, üzülmeyin; eğer inanmışsanız şüphesiz en üstün olan sizsiniz" (Âl-i İmrân, 3/139). Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Allah sizinledir, amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir" (Muhammed, 47/35).

42. "Kolay elde edilecek bir kazanç ve kısa bir yolculuk olsaydı mutlaka peşinden gelirlerdi; fakat o meşakkatli yol onlara uzun geldi. Bir de kalkıp, 'Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık' diye Allah'ın adına yemin edecek, böylece kendilerini helâke sürükleyecekler. Oysa Allah onların yalan söylediklerini elbette biliyor."

[Münafıkların Cihat Karşısındaki Tutumları]

Kolay elde edilecek bir kazanç ve kısa bir yolculuk olsaydı mutlaka peşinden gelirlerdi. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Kolay elde edilecek bir kazanç olsaydı.** Yani yakın bir ganimet. **Kısa bir yolculuk.** Yani kolay. **Mutlaka peşinden gelirlerdi.** Savaşlarında. **[§]Fakat o meşakkatli yol onlara uzun geldi.** Yani gidilecek yol. Denildi ki: Kazanç, dünyadır. **Kısa bir yolculuk,** meşakkatin bulunmadığı bir yolculuktur. **Kolay elde edilecek bir kazanç olsaydı** meâlindeki âyetin aslı şudur: Yani hazır yararlar. **Kısa bir yolculuk.** Yani mevcut olmayan yararlar. "'Araz" (العرض) yararlar demektir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Eğer onlar için hazır veya şu an mevcut bulunmayan yararlar olsaydı, onları uymalarını istediğin hususlarda **mutlaka peşinden gelirlerdi**. Çünkü onların âdeti menfaatlere uymaktır. Yani münafıkların. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir"[211]. Cenâb-ı Hak, onların, kendisine şartlı olarak kulluk ettiklerini bildirmiştir. Bu şart "kendisine bir iyilik denk geldiğinde bundan memnun olmasıdır." Dolayısıyla onların âdeti menfaatlere uymaları ve bunlara meyletmeleridir. Müminlere gelince, onlar her durumda, bolluk ve darlık döneminde Allah'a kulluk ederler. Yine onlar kendilerine bir menfaat gelsin veya gelmesin, bir meşakkatle karşılaşsınlar veya karşılaşmasınlar Resûlullah'a uyarlar ve ondan ayrılmazlar. Onlar hiçbir durumda Resûlullah'tan ayrılmazlar.

Bir de kalkıp, 'Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık' diye Allah'ın adına yemin edecekler. Yani eğer bineğimiz ve silâhımız olsaydı **sizinle beraber sefere çıkardık.** Eğer bizim erzak ve savaşacağımız aletleri satın alacak malımız olsaydı, **sizinle beraber sefere çıkardık**. Ayrıca Cenâb-ı Hak, onların buna güç yetirdiklerini, güçlerinin olmadığına dair yalan söylediklerini bildirmiştir. Nitekim O, "eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi"[212] buyurmuştur.

---

211 el-Hac, 22/11.

212 et-Tevbe, 9/46.

366

Mûtezile şöyle demiştir: **Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık** meâlindeki âyet, istitâatın fiilden önce insanda var olduğunu göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak onların "bizim harcayacağımız ve silâh alacağımız şey yoktur" sözlerinde yalancı olduklarını bildirmiştir. Buna karşın biz deriz ki: İstitâat iki çeşittir: Vasıtalara ve çeşitli hallere sahip olmak anlamında istitâat ve fiilleri yapmaya ilişkin istitâat. Vasıtalara ve hallere sahip olma anlamındaki istitâatın fiilden önce olması mümkündür. Bu istitâat, vasıtalara ve durumlara ilişkin istitâat demektir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, "eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi" buyurmuştur. Yine Mûtezile'nin sözlerinden biri şudur: "Fiile ilişkin istitâat birden fazla zamanlarda devam etmez". Bu âyet ise istitâatın birden fazla vakitte devam edeceğini bildirmiştir. Bu durum, bunun vasıtalara ve durumlara ilişkin istitâat olduğunu göstermektedir.

367 **[§]Böylece kendilerini helâke sürükleyecekler.** Denildi ki: **Böylece kendilerini helâke sürükleyecekler.** Buna güç yetirmediklerine dair yalan yere yaptıkları yeminleri sebebiyle. Denildi ki: **Böylece kendilerini helâke sürükleyecekler.** Savaşa çıkmayı terketmek sebebiyle. Çünkü onlar savaşa çıkmayı terkettiklerinde öldürülürler. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler"[213]. **Böylece kendilerini helâke sürükleyecekler** meâlindeki âyetin "dünyadaki münafıklıkları sebebiyle âhirette kendilerini helâke sürükleyecekler" mânasına gelmesi de mümkündür.

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذٖينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبٖينَ ﴿٤٣﴾

43. "Allah seni affetti de, doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin?"

Allah seni affetti de, niçin onlara izin verdin? Geride kalmaları konusunda. **Doğru söyleyenler belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden. Doğru söyleyenler belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu**

---

213 "Münafıklar, kalplerinde çürüklük bulunanlar ve Medine'de asılsız haber yayanlar yaptıklarına son vermezlerse seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler" (el-Ahzâb, 33/60-61).

bilmeden meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani savaştan geri kalmalarına izin vermeseydin Allah, seni onların münafıklığına muttali kılar ve böylece bu, nübüvvetin mûcizelerinden biri olurdu. Veya şu anlama da gelebilir: Eğer sen onlara izin vermeseydin, senin için onların münafıklığı belli olurdu. Çünkü sen izin vermesen de onlar geride kalırlar ve senden ayrılırlar. Doğru söyleyenler ise senden ayrılmazlar. Dolayısıyla senin nezdinde bunlar ötekilerden; bunların yalancılığı ötekilerin doğru sözlülüğünden belli olmuş oluyor.

Allah seni affetti de, niçin onlara izin verdin? meâlindeki âyette Hz. Peygamber'in kendisine emredilmeden onlara savaştan geri kalma izni verdiğine delil vardır. Bunda içtihatla amel etmenin caiz olduğuna dair delil vardır. Çünkü eğer o, kendisine emredildikten sonra onlara geride kalma izni vermiş olsaydı, Cenâb-ı Hak, onu izin verdiği için kınamazdı (itâb). Bu durum, Hz. Peygamber'in onlara içtihatla savaştan geri kalma izni verdiğini göstermektedir. Çünkü o, onların geçerli özürleri sebebiyle geride kalma izni istediklerini zannetmiştir.

Eğer şöyle bir itiraz yapılırsa: Cenâb-ı Hak, onlara geride kalma izni vermesi dolayısıyla Resûl'ünü nasıl kınamıştır? Zira Cenâb-ı Hak, "insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye"[214] meâlindeki âyette o, Allah'ın kendisine gösterdiği şekilde hükmettiğini bildirmiştir.

Buna şu cevap verilir: Cenâb-ı Hak, onu, daha iyi olanı terkettiği için kınamış olabilir. Çünkü onların savaştan geri kalmalarına izin vermeyi terketmek, izin vermekten daha iyidir. Zira bu sayede doğru sözlü ile yalancı belli olmakta ve bunda nübüvvetin bir mûcizesi ortaya çıkmaktadır. **[§]**Daha iyi olanın terkedilmesi sebebiyle kınama ise caizdir. **Allah seni affetti de, niçin onlara izin verdin?** meâlindeki âyetin, kınama anlamında değil, insanların birbirine karşı nasıl davranacağına dair Allah'tan bir öğretim olması da mümkündür.

368

İnsanların bir kısmı, bu âyeti, Resûlullah'ın (s.a.) diğer peygamberlerden üstün olduğuna dair delil kabul etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak affetme sözüyle başlamıştır. Aynı şekilde belirtilmiş olan tüm kınamalarda (itâb) önce onun zellesi bildirilmemiştir. Diğer peygamberlerde ise onların zelleleri bildirilmiştir.

---

[214] "İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma!" (en-Nisâ, 4/105).

لَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذٖينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِالْمُتَّقٖينَ ﴿٤٤﴾ اِنَّمَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فٖى رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾

44. "Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, kendilerini mallarıyla ve canlarıyla cihat etmekten muaf tutman için senden izin istemezler. Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilir."

45. "Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır; onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar."

Allah'a ve âhiret gününe iman edenler senden izin istemezler. Yani Allah ve âhiret gününe iman edenler mazeretsiz olarak **geride kalmak için senden izin istemezler.** Onlar ancak bir mazeret sebebiyle senden izin isterler. **Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler** senden mazeretsiz olarak savaştan geri **kalmak için izin isterler. Onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar.** Yani şüphelerinden dolayı **bocalayıp dururlar.** Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır; onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar.** Bu beyanı Nûr sûresindeki şu âyet neshetmiştir: "Müminler ancak Allah'a ve resûlüne iman edenlerdir ve onunla ortak bir iş için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir. Senden izin isteyenler, evet işte onlar Allah'a ve resûlüne hakkıyla iman edenlerdir"[215]. Fakat bu, muhtemel değildir. Çünkü Tevbe sûresinin en son inen sûrelerden olduğu bildirilir. Bu beyana şu anlam da verilebilir: Onlar müşterek bir işteyseler izin istemeden gitmezlerdi. Çünkü onlar, ortak işlerde müminlere uyduklarını izhar ediyorlardı. Fakat yalnız başlarına kaldıklarında böyle davranmıyorlardı.

وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقٖيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدٖينَ ﴿٤٦﴾

215 en-Nûr, 24/62. Hasan-ı Basrî'nin görüşü için bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 143.

369 ***[§]46. "Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi; fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi, onları geri koydu, onlara 'Oturun bakalım diğer oturanlarla beraber!' denildi."***

Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi. Bu beyanın, müfessirlerin dediği üzere, Tebük savaşı hakkında olması mümkündür. Onlar, savaşa çıkmak ve buna hazırlanmakla emrolundular. Onlar ise çıkmamaya karar verdiler. Bundan dolayı da kınandılar. Bu beyanın, bütün savaşlar hakkında olması da mümkündür. Onlar savaşa çıkmamaya karar verip inandılar ve buna hiçbir hazırlık yapmadılar. Ayrıca dediler ki: "Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık"[216]. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onların, yalancı olduklarını ve zengin olduklarını bildirerek onları yalanladı. Fakat onlar savaşa çıkmamaya karar verdiler ve bunun için hiçbir hazırlık yapmadılar. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi. Allah onların sefere çıkmalarını istemedi meâlindeki âyet şu mânaya gelebilir: Yani Allah, onların sefere çıkmalarından razı olmadı. Sonra Cenâb-ı Hak, razı olmamasının sebebini şu ilâhî beyanla açıklamıştır: "Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı"[217]. Yani fesat çıkarırlardı. Yani Allah onların sefere çıkmalarını istememiştir. Çünkü O, onların cihada çıkmalarının belirtmiş olduğu şekilde müminlere bozgunculuktan başka bir katkılarının olmayacağını bilmiştir.

Onları geri koydu. Denildi ki: **Onları tutup alıkoydu.** Yani Cenâb-ı Hak, onların sefere çıkmalarının müminlere bozgunculuktan başka bir sonucunun olmayacağını bildiğinde onları tutup alıkoydu. Cenâb-ı Hakk'ın, onlarda, tembellik ve ağır davranma gibi fiilleri yaratmış olması da mümkündür. Bunda, Allah'ın kötü fiilleri de yarattığına dair delil vardır. Bu, kendileri için kötülük olsa dahi başkası için iyilik olabilmektedir. Günahkâr kimsede günah fiilinin yaratılması da buna göredir. Bu, kendisi için kötülük; başkası için iyilik olabilmektedir. 370 **[§]**"İnbi'âs" (الانبعاث) sefere çıkmak demektir. İbn Mesûd'un mushafında "huruç" (خروج) kelimesinin kullanılmasıyla "Fakat Allah onların sefere çıkmalarını istemedi" şeklindedir. "Tesbît" (التَثْبيط) tutarak alıkoymak demektir. Bu kelimenin asıl mânası ağırlaştırmaktır. Ebû Avsece, "inbi'âs" (الانبعاث) kelimesinin ayağa kalkma anlamına geldiğini söylemiştir.

---

216 et-Tevbe, 9/42.

217 Bir sonraki âyet-i kerîme.

Onlara 'oturun bakalım diğer oturanlarla beraber!' denildi. Oturun denildi meâlindeki âyetin şu anlama gelmesi mümkündür: Onlar Resûlullah'tan savaştan geri kalıp evlerinde oturmak için izin istediklerinde o, bu konuda onların mazeretlerinin olduğunu düşünerek onlara izin verdi. Eğer bu beyan Allah'a aitse bu, tehdit ve korkutma anlamındadır. Bu beyanın, şeytana ait olması da mümkündür. Buna göre şeytan, onların savaştan geri kalıp evlerinde oturmalarını teşvik etmiş onlara savaştan geri kalıp evlerinde oturmaları yolunda vesvese vermiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالاً وَلَاَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

47. "Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek istedikleri için aranıza sokulacaklardı; içinizde onlara kulak asacak olanlar da vardı. Allah zâlimleri çok iyi bilir."

Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak. Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı. Yani eğer sizinle sefere çıkmış olsalardı. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi ve onları geri koydu" buyurmuştur. Bu, onların sefere çıkmadıklarını göstermektedir. Şayet onlar çıkmış olsalardı Cenâb-ı Hak onları geri koymazdı. Bu, belirtmiş olduğumuz durumun olduğunu göstermektedir. "Habâl" (الخبال), bozgunculuk ve kötülük demektir. Denildi ki: Azgınlık demektir. Bunlar bir mânadır. Şu durumdan **başka size katkıları olmayacak.** Bozgunculukta katkılarının olması birden çok anlama gelebilir. Düşman adına casus olmaları ve müslümanların gizliliklerini onlara bildirmeleri mümkündür. Yine onlar, müslümanlara korkaklık telkin edebilirler. Tıpkı şu beyanda ve benzerlerine belirtildiği gibi: "İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun"[218]. Söz konusu beyanın, âyette bunun akabinde **aranıza sokulacaklardı** meâlindeki beyanla belirtilen "aralarına sokulma" mânasında olması da mümkündür. 371 **[§]Aranıza sokulacaklardı.** Denildi ki: Bu kelime devenin hızlandırılması fiilindendir. **Aranıza.** Sizin

[218] Âl-i İmrân, 3/173.

aranıza girerler. Denildi ki: **Aranıza sokulacaklardı.** Yani bineklerini, tâ ki sizin aranıza girerler ve onlara herhangi bir eziyet dokunmaz. Onlar müslümanlar arasında gizleniyorlardı ki başlarına herhangi bir belâ ve zorluk gelmesin. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Aranıza sokulacaklardı.** Bu kelime, "vad'" (الوضع) kökünden gelmektedir. Bu hızlı sürme anlamındadır[219]. Ebû Avsece, şöyle demiştir: Bu, devenin hızlı sürülmesi mânasından gelmektedir. Bu, bana göre devenin koşturulmasından gelmektedir. Şöyle denilir: "Evda'tü'l-baîra" (أوضعت البعير), "rekadtü'l-ferase" (ركضتُ الفرس) ve "ecraytü'l-hamîra" (أجريتُ الحمير). "Hilâl" (الخلال). Aranıza. Denildi ki: "Hilâl" (الخلال) savaş demektir. Bu belirtmiş olduğumuz üzere onların, müslümanların arasına eksiklik, savaş ve başarısızlık koymalarıdır.

Sizi fitneye düşürmek isterler. Denildi ki: Sizin fitneye düşmenizi isterler. Bu, onların bulundukları şirk fitnesidir. Bu beyanın savaş, müslümanlar arasına başarısızlık ve korkaklık koyma gibi belirttiğimiz mânalara gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İçinizde onlara kulak asacak olanlar da vardı. Bu beyan da aynı şekilde iki yoruma açıktır. Bu, münafıkların kâfirleri dinleyen kimseler olmaları ve müslümanların gizliliklerini ve zayıflıklarını haber verecek casuslar olmaları anlamına gelebilir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **İçinizde** müminlerden **onlara kulak asacak olanlar da olabilir.** Çünkü denildi ki: Resûlullah'ın ashabı içerisinde kendileri arasındaki şerefleri dolayısıyla onlara muhabbet besleyen ve uyan kimseler vardı. İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Sizi fitneye düşürmek isterler. İçinizde onlara kulak asacak olanlar da vardı.** Bir kişi müslüman bir topluluk gördüğünde bineğine vurarak onların arasına giriyordu. Sonra şöyle diyordu: Bana ulaşan haberi size vereyim. Düşmanın önünüzde olduğu, suları ele geçirmiş olduğu ve şöyle şöyle yaptığı ve hazırlık yaptığı haberi bana ulaştı. **[§]İçinizde onlara kulak asacak olanlar da vardı** 372 meâlindeki âyetin şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani içinizde, savaştan geri kalıp oturan ve sefere çıkmayan münafıklar vardır ki bunlar müminlerden sefere çıkmayan kimselere hoşlanmadıkları şeyler duyurmaktadırlar. Bunlar diyorlardı ki: Müminler bozguna ve benzeri hezimetlere uğrayacaklar.

Allah zâlimleri çok iyi bilir. Yani Cenâb-ı Hak, bilgisizce, bulundukları hal üzere onlara mühlet vermemiştir. Fakat O, onların işini bir güne ertelemiştir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından

---

[219] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 187.

habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamıştır"[220].

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْاُمُورَ حَتّٰى جَٓاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٤٨﴾

48. "Aslında onlar daha önce de fitne çıkarmak istemişler ve senin işlerini altüst etmeye çalışmışlardı. Nihayet onlar istemeseler de hak yerini buldu ve Allah'ın iradesi galip geldi."

Aslında onlar daha önce de fitne çıkarmak istemişlerdi. Buradaki fitne daha önce açıkladığım iki yoruma açıktır[221].

Senin işlerini altüst etmeye çalışmışlardı. Yani bu nuru söndürmek için bu işe koyuldular ve buna gayret gösterdiler. **Allah'ın iradesi galip geldi.** Denildi ki: Allah'ın dini olan İslâm. Bu beyandan maksadın Allah'ın kesin delilleri olması da mümkündür. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanıdır: "İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama Allah, nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor"[222]. **Senin işlerini altüst etmeye çalışmışlardı** meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Resûlullah'a tuzak kurarak onu öldürmek için işlerini tersyüz ederek. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzağı boşa çıkarmayı en iyi yapan Allah'tır"[223]. **Allah'ın iradesi galip geldi.** Belirtmiş olduğumuz üzere Allah'ın dini ve kesin delilleri. **Onlar** bunu **istemeseler de.** Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye"[224]. Neticede onlar bunu istememiş olsalar da İslâm dini galip gelmiştir.

---

220 İbrâhim, 14/42.

221 Önceki âyet-i kerîmenin tefsirine bakınız.

222 et-Tevbe, 9/32.

223 el-Enfâl, 8/30.

224 "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resûlünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; müşrikler hoşlanmasalar da!" (et-Tevbe, 9/33; el-Feth, 48/28; es-Saf, 61/9).

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِى وَلَا تَفْتِنِّى اَلَا فِى الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٤٩﴾

49. "İçlerinden "Aman bana izin ver, başımı derde sokma!" diyenler de var. Ama bilmiş olsunlar ki asıl (bu tutumlarıyla) ***belânın içine düşmüş oldular. Cehennem inkârcıları mutlaka kuşatacaktır."***

İçlerinden "Aman bana izin ver" diyenler de vardır. Bunda bu sözü bütün münafıkların söylemediğine delil vardır. Bunu bir kısmı söylemiştir. Bazıları ise başka sözler söylemiştir.

[§] Başımı derde sokma! Denildi ki: Beni günahkâr kılma. Denildi ki: Beni zora sokma. Denildi ki: Beni tekfir etme. Bu anlamların hepsi birdir. "Başımı derde sokma" diyen kimse şunu demek istemiştir: Yani belâlarıma ve günahlarıma sebep olma. Yani bana sefere çıkmayı emretme. Aksine bana savaştan geri kalıp oturma izni ver. Çünkü eğer bana sefere çıkmayı emreder, savaştan geri kalıp oturma izni vermezsen, bunun üzerine ise geride kalıp oturursam isyan etmiş ve senin emrinden çıkmış olurum. Bu durumda sen, isyanımın ve başıma gelen belânın sebebi olmuş olursun. İkinci yorum şudur: **Başımı derde sokma!** Yani bana meşakkat ve zorluk emretme, aksine bolluk ve refahı emret. Onlar bolluk ve refaha ibadet ederlerdi. Öyle ki onlar bunlara yönelmişlerdi. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder"[225]. O şöyle demektedir: Benim günahımın ve dönmemin sebebi olma. Bir kısmı şöyle demiştir: Onlardan Ced b. Kays denilen bir adam "Ben kadın gördüğümde sabredemem, öyle ki aklım başımdan gider. Fakat ben sana mal vermek suretiyle yardım edeyim" demiştir. "İster gönüllü harcayın ister gönülsüz, sizden asla kabul edilmeyecek!"[226] meâlindeki âyet, bu adam hakkında inmiştir. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür. O, şöyle demektedir: Bana savaşa çıkmayı emretme. Zira ben kadınlara düşkünüm, onları

373

---

225 "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur" (el-Hac, 22/11).

226 et-Tevbe, 9/53.

gördüğümde sabredemem[227]. Bununla birlikte kıssanın nasıl olduğunu bilmiyoruz. Fakat bunun yorumu az önce belirttiğimiz gibidir.

Başımı derde sokma! Yani içinde helâk ve meşakkat olan bir imtihanla beni sınama.

374 **[§]Ama bilmiş olsunlar ki asıl (bu tutumlarıyla) belânın içine düşmüş oldular.** Yani bilmiş olsunlar ki meşakkat, belâ ve yok olmanın içine **düşmüş oldular.** Bu, münafıkların kâfir olduklarını göstermektedir. **Ama bilmiş olsunlar ki asıl (bu tutumlarıyla) belânın içine düşmüş oldular.** Yani bilmiş olsunlar ki kötülük ve günahın içine **düşmüş oldular. Başımı derde sokma!** meâlindeki âyet günaha ve kötülüğe düştüler anlamına gelir: "Ve lâ teftinnî" (ولا تفتنى) sözünün beni günaha sokma ve beni savaşa çıkarma ve "ve lâ teftinnî" (ولا تفتنى) sözünü "bana zorluk verme ve bana meşakkat, zorluk ve darlık emretme" diye yorumlayanlara göre Allah şöyle der: Dikkat edin zorluk ve darlığa düşecekler.

Cehennem inkârcıları mutlaka kuşatacaktır. Yani cehennem onları kuşatacaktır, tâ ki hiçbir çıkış ve kurtuluş yeri bulamayacaklar. Veya cehennem onları alttan, üstten, önden, arkadan, sağ ve soldan kuşatacaktır. Cehennem onları öyle kuşatacaktır ki bütün organlarına isabet edecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak. Allah kullarını bununla korkutup uyarıyor. Ey kullarım! Bana karşı gelmekten sakının"[228]. Cenâb-ı Hak cehennemin onları kuşatacağını bildirmiştir. Bunda münafıkların kâfir olduklarına dair delil vardır. Çünkü O, âyetin baş tarafında münafıkların niteliklerini, sonra da cehennemin kâfirleri kuşatacağını bildirmiştir.

اِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَاِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَا اَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ ﴿٥٠﴾

50. "Sen iyi bir sonuç elde etsen bu onlara üzüntü verir; ama başına bir musibet gelse, 'Biz tedbirimizi önceden almıştık' derler ve sevine sevine dönüp giderler."

---

227 Taberî, *Tefsîr*, X, 152; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 217. "İçlerinden 'Aman bana izin ver, başımı derde sokma!' diyenler de var" ilâhî beyanının Ced b. Kays hakkında indiği yaygındır. Bu âyetler topluluğu aynı kıssa hakkında inmiş olabilir. Rivayetlerin çoğu için bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 148-149; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 213-215.

228 ez-Zümer, 39/16.

Sen iyi bir sonuç elde etsen bu onlara üzüntü verir; ama başına bir musibet gelse, 'Biz tedbirimizi önceden almıştık' derler. Denildi ki: Eğer sen iyi bir sonuç elde etsen. Yani ganimet, yardım ve düşmana karşı zafer elde etsen, bu durum onlara üzüntü verir. **Ama başına bir musibet gelse.** Yani başına felâket ve hezimet gelse, bunununla sevinirler. Onlar şöyle derler: **Biz tedbirimizi önceden almıştık.** Yani biz işimizde tedbirimizi almış ve ihtiyatlı davranmıştık. Nitekim onlarla sefere çıkmadık ki onların başına gelenler bizim başımıza gelsin. **[§]Biz tedbirimizi önceden almıştık** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani görünürde müminlere uymayı açıkladık, fakat gizlilikte kâfirlerle birlikteydik ve gerçekte onlarla dostluk kurduk. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen iki durumu beklemeleridir: "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle bereber değil miydik?' derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) 'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler"[229].

375

Sevine sevine dönüp giderler. Bu, kâfirler **sevine sevine** dönüp giderler mânasına gelebilir. Âyette Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Çünkü bilinmektedir ki onları üzen şeyleri gizliyorlar ve açıklamıyorlardı. Sonra Resûlullah onların gizlediklerini bildirmiştir. Bu durum, onun, bunları Allah katından öğrendiğini göstermektedir.

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَٓا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَا هُوَ مَوْلٰينَاۚ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

51. "De ki: 'Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir, O bizim mevlâmızdır.' Müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar."

De ki: 'Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Allah bize ne yazmışsa.** Yani Allah bize ne hükmetmişse. Yani **Allah bizim için ne** hükmetmişse **başımıza ancak o gelir.** Bazıları şöyle demiştir: **Allah bize ne yazmışsa.** Yani Kur'ân'ın getirdiği hususlar. Bu, şu ilâhî beyana tekabül eder: "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir"[230]. **Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir** meâlindeki âyet şu mânaya da

229 en-Nisâ, 4/141.

230 et-Tevbe, 9/111.

gelebilir: Başımıza ancak âhiretteki itibar, değer, ebedî nimetler gelir. Yani her ne kadar sizler bunlarla seviniyor olsanız da başımıza ancak bu durumlar gelir. **Bize** bunları **yazan bizim mevlâmızdır.** Yani O, bizim Rabb’imizdir. Biz O’nun kullarıyız. O, şer olsun hayır olsun bize dilediğini yazar. Yani Allah’ın bize bahşettiği şeyler, yani helâl ve mübah kıldığı şeyler. Hüküm vermeye (kazâ) gelince, onların lehine olan hususlarda bu, oldukça az söylenir. Asıl onların aleyhine hükmedilen durumlar için söylenir. Yazmaya gelince bu, onların lehine ve aleyhine olan ve onlar için helâl ve mübah olan hususlarda olur.

376 **[§]Müminler yalnız Allah’a güvenip dayansınlar.** Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bu, bildirme mânasında olabilir. Yani müminler Allah’a güvenip dayanırlar, ondan başkasına güvenip dayanmazlar. Bunun yanı sıra bu beyan, emir mânasında da olabilir. Yani ey müminler Allah’a güvenip dayanın.

قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَآ اِلَّآ اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ يُصِيبَكُمُ اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِه۪ٓ اَوْ بِاَيْد۪ينَا فَتَرَبَّصُٓوا اِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾

52. “De ki: Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, sonuç ne olursa olsun (bize göre) ***iki güzellikten biridir. Bizim sizinle ilgili beklentimize gelince, Allah ya katından bir belâ gönderecek veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir. Haydi siz akıbetimizi bekleyin, biz de sizinle beraber akıbetinizi bekleyelim.”***

De ki: Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, sonuç ne olursa olsun (bize göre) iki güzellikten biridir. İbn Abbâs’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, iki güzellikten biridir.** Yani şehadet, ebedî hayat ve rızık ve itibar[231]. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar diridirler; Rab’leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar”[232]. **İki güzellikten biri** meâlindeki cümlede belirtilen iki güzelliğin dünyadaki ganimet ve zafer olması mümkündür. O,

---

[231] İbn Abbâs’tan rivayet edilmiştir ki: “Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, iki güzellikten biridir” ilâhî beyanı hakkında şöyle demiştir: Bu, fetih veya şehitliktir. Başka bir defa da şöyle demiştir: Bu, öldürülmedir. Bu şehitlik, hayat ve rızıktır. Ya da sizi bizim elimizle rezil edecektir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 151; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 217).

[232] Âl-i İmrân, 3/169.

şöyle buyurmaktadır: **Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, iki güzellikten biridir.** Yâ âhiretteki ebedî hayat, güzel rızık ve itibar veya dünyadaki ganimet ve zafer. Bizim hakkımızda beklediğiniz bunlardır.

Bizim sizinle ilgili beklentimize gelince, Allah, katından bir belâ gönderecektir. Öldürülürseniz bu, âhiretteki azaptır. **Veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir.** Yani bizim elimizle öldürülmenizdir. **Haydi siz akıbetimizi bekleyin.** Yani hakkımızda kötülük bekleyin. **Biz de sizinle beraber akıbetinizi bekleyelim**. Size gelecek olan azabı. Onların bizim hakkımızda bekledikleri, sadece kötülük ve helâk olmaktır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette bildirdiği şu ilâhî beyan gibidir: "Ve başınıza kötü hallerin gelmesini bekler durur"[233]. Onlar bizim hakkımızda iyilik beklemiyorlardı. Fakat belirtmiş olduğumuz kötülükleri bekliyorlardı. Fakat bu durum, her ne kadar bu münafıklar hakkında helâk ve kötülük olsa da, müminler hakkında âhirette iyiliktir.

قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٣﴾

53. "De ki: İster gönüllü harcayın ister gönülsüz, sizden asla kabul edilmeyecek! Zira siz günaha gömülmüş kimseler oldunuz."

De ki: İster gönüllü harcayın ister gönülsüz, sizden asla kabul edilmeyecek! Bazı âlimler şöyle demiştir: Âyet cihat hakkındadır. **[§]**Münafıklar, müminlere emredildiği şekilde kâfirlere karşı cihadı ve savaşa katılmakla emrolunmuşlardı. Sonra onlardan cihada çıkanlar da vardı. Onların bir kısmı ise başkasını hazırlıyor, kendisi ise geri kalıp oturuyordu. Bir kısmı ise istemeyerek cihada çıkıyordu. Ve bunun gibi durumlar. Bunun üzerine şu meâldeki âyet inmiştir**: İster gönüllü harcayın, ister gönülsüz** -yani korkarak- **sizden asla kabul edilmeyecek.** Âlimlerin bir kısmı âyetin zekât hakkında olduğunu söylemiştir. Buna göre Allah müminlerin mallarında zekâtı farz kılmıştır. Münafıklar ise mümin olduklarını açıklamışlardır. Bunlar zekâtı ödüyorlardı. Fakat bunların bir kısmı **gönüllü**, bir kısmı ise **gönülsüz** ödüyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **İster gönüllü harcayın ister gönülsüz, sizden asla kabul edilmeyecek!** Çünkü onlar, Allah'a yakınlık istemiyorlar, içlerinden gönülsüz bir şekilde harcıyorlardı. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak

377

[233] "Bedevîlerden öyleleri vardır ki, hayır yolunda yaptığı harcamayı angarya sayar ve başınıza kötü hallerin gelmesini bekler durur" (et-Tevbe, 9/98).

"onlar harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar"[234] buyurmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, onların harcamalarını kabul etmeme sebebini açıklamıştır. O da **zira siz günaha gömülmüş kimseler oldunuz** meâlindeki beyanıdır.

Zira siz günaha gömülmüş kimseler oldunuz. Yani siz günahkâr kimseler idiniz. **İdiniz** anlamındaki "küntüm" (كنتم) sözcüğü "gönülsüz harcadığınızdan dolayı **günahkâr** oldunuz" mânasına gelebilir. Zira onlar imanlarını açıklamışlar, sonra bunu terketmişlerdir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Şöyle ki, onlar sözde inandılar ama gerçekte inkâr ettiler"[235]. Cenâb-ı Hak, onların iman ettiklerini sonra inkâr ettiklerini bildirmiştir. Önceki durum da buna göredir.

وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّٓا اَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِه۪ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى وَلَا يُنْفِقُونَ اِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٥٤﴾

54. "Yaptıkları harcamaların kabul edilmesine engel olan esas sebep de şudur: Onlar Allah'ı ve peygamberini tanımadılar; namaza da ancak üşene üşene gelirler ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar."

Yaptıkları harcamaların kabul edilmesine engel olan esas sebep de şudur: Onlar Allah'ı ve peygamberini tanımadılar; namaza da ancak üşene üşene gelirler ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar. Bu âyette iki yön vardır. Bunlardan biri Hz. Muhammed'in (s.a.) nübüvvetini ispat etmektir. **378** Çünkü o, **onların namaza üşene üşene geldiklerini** bildirmiştir. [§]Halbuki zâhirde onlar, namaza müminlerin geldiği gibi geliyorlardı. Sonra o, onların namaza üşene üşene geldiklerini bildirmiştir. Bu durum, onun bunu Allah'tan öğrendiğini göstermektedir. Aynı şekilde o, onların harcamalarını **gönülsüz olarak** yaptıklarını bildirmiştir. Halbuki onlar zâhirde müminlerin onayını almak için riyakârlık yaparak harcama yapıyorlardı. Sonra o, onların gizli dünyalarında gönülsüz olduklarını bildirmiştir. Bu durum, onun bunu Allah'tan öğrendiğine delâlet eder.

---

234 Bir sonraki âyet-i kerîme.

235 el-Münâfikûn, 63/3.

İkincisi şudur: Allah'a yakınlık ve ibadetlerin kabul edilmesi ancak imanın hakikatiyle gerçekleşir. İman bu ibadetlerin yerine gelme ve yakınlığın kabul edilme şartıdır. Yoksa bu ibadetlerin kendileri iman değildir. Çünkü onlar zâhirde iman ettiklerini açıklıyorlar, inkâr ettiklerini ise gizliyorlardı. Bu, belirtmiş olduğumuz durumu göstermektedir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Namaza da ancak üşene üşene gelirler. Âyetteki kelime, "Küsâlâ" (كُسالى) "Keslâ" (كَسْلى) ve "Kesâlâ" (كَسالى) şeklinde de olmak üzere üç şekilde kullanılır. Hepsinin anlamı ise aynıdır. Bu mâna da, onların **namaza ancak** ağır davranarak **geldikleridir**. Çünkü onlar bunu Allah'a yakınlık olarak görmüyorlardı.

فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾

55. "O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor."

O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi murat ediyor. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, takdim-te'hir üzeredir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: O halde dünya hayatında onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah bu imkânları vermekle, onlara âhirette eziyet çektirmeyi istiyor. Bazıları da şöyle demiştir: Âyet bildirildiği üzeredir. O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünyada ve âhiret hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi murat ediyor. Dünya hayatında eziyet çektirme, onlara cihadın farz kılınması ve savaşa çıkmakla emrolunmalarıdır. Bu, onlara zor ve ağır geliyordu. Dolayısıyla bu, onlara eziyet çektirmektir. Bu, başka bir âyette bildirilen durumdur: "(Gelseler de) size karşı pek hasistirler. Hele korku gelip çattı mı, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince ise, mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleri ile incitirler. Onlar iman etmiş değillerdir; bunun için Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır. Bu, Allah'a göre kolaydır"[236]. Veya dünyada eziyet çektirme, öldürülmedir. Eğer sefere çıkmazlarsa öldürülürler.

---

[236] el-Ahzâb, 33/19.

379 [§]Âyette Mûtezile'nin görüşünü reddetmeye dair delil vardır. Çünkü onlar diyorlar ki: Allah bir kimseye din konusunda en yararlı olandan (aslah) başkasını vermez. Ayrıca Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a "onların malları da evlatları da seni imrendirmesin" buyurmuştur. Şayet Allah, onlara mal ve evlatları sadece iyilik ve fayda için vermemiş olsaydı, sanki şöyle buyurmuş olurdu: Onlara verdiğim iyilikler ve faydalar seni imrendirmez. Bu uzak bir yorumdur. Dolayısıyla bu durum, Allah'ın kullarına din konusunda onların yararlarına olmayan şeyleri de verebileceğini göstermektedir. "Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar" meâlindeki âyette onların görüşlerini reddetmeye dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz!" buyurmuş, sonra da "Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar" diye açıklama yapmıştır[237]. O, iyilikleri için bunları vermiyor. Bu durum, Allah'ın, kullarına din konusunda faydalarına olmayan şeyleri de verebileceğini göstermektedir. **Çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi murat ediyor** meâlindeki âyette Cebriyye'nin görüşünü reddetmeye dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak dünya ve âhirette azap edeceğini, bununla birlikte onları, fiilleri bulunmayan hususlarda karşılıksız bir şekilde azap etmeyeceğini bildirmiştir. Bu durum, onların bunda etkin bir fiillerinin olduğunu ve Allah'ın, yapmış oldukları fiil sebebiyle onlara azap ettiğini göstermektedir. **Çünkü Allah onlara bunlarla eziyet çektirmeyi murat ediyor** meâlindeki âyette, Allah'ın, onlara verdiği her şeyi, bunlarla onları bağışlamak için vermediğine dair delil vardır. Fakat O, onların durumunu bildiği için vermektedir. Cenâb-ı Hak, onlara vermiş olduğu malları ve diğer şeyleri, kendilerini helâk edecek durumlarda kullanacaklarını bilince, bunları bu sebeple verir. Bunları kendi kurtuluşları için kullanacaklarını bildiği kimselere ise onlara merhamet etmek için verir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak herkese kendilerinde vuku bulacak durumu bildiğine göre verir. Çünkü O, onlara bilgisinin dışında bir şeyi vermiş olsa, vermesinde hata etmiş olur.

Canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor. Denildi ki: Korkudan dolayı canlarının çıkmasını ve helâk olmalarını. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Canı ağzından çıktı" denilir. Denildi ki: Canlarının yok olmasını. Tıpkı "Bâtıl yıkılıp gitti!"[238] meâlindeki âyette belirtildiği gibi. Yani yok olup gitti. 380 [§]Aynı şekilde Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Zeheka" (زهق) "telef oldu", yani yok olup

[237] el-Mü'minûn, 23/55-56.

[238] el-İsrâ, 17/81.

gitti[239]. Âyette Resûlullah'ın nübüvvetini ispat etmeye dair delil vardır. Çünkü o, onların canlarının kâfir olarak çıkacağını bildirmiştir, âkıbetleri de onun bildirmiş olduğu şekilde gerçekleşmiştir. Bu durum, onun bunu Allah'tan öğrendiğini göstermektedir.

وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾

56. "Sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler, halbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur."

Sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler. Yani din konusunda iç dünyalarında. Çünkü zâhirde onlardandılar. Cenâb-ı Hak **halbuki onlar sizden değildir** buyurmuştur. Yani din konusunda iç dünyalarında. **Fakat onlar korkak bir topluluktur.** Yani öldürülmekten korkmaktadırlar. Böylece kendilerini müminlere uymuş gösteriyorlar.

لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَـٔاً اَوْ مَغَارَاتٍ اَوْ مُدَّخَلاً لَوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾

57. "Eğer sığınacak bir yer, barınacak mağaralar veya girilecek bir kovuk bulsalardı, hemen koşup oraya sokulurlardı."

Eğer sığınacak bir yer, barınacak mağaralar veya girilecek bir kovuk bulsalardı, oraya sokulurlardı. Denildi ki: Sığınacak bir yer veya **barınacak mağaralar** -yani dağlardaki mağaralar- veya **girilecek bir kovuk** -yani yerdeki bir izbe kovuk- bulsalar, **oraya sokulurlardı.** Yani oraya dönerlerdi. **Koşarak**. Yani koşmak suretiyle. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Melce'" (الملجأ) dağlardaki sığınaktır. "Mağârât" (المغارات) mağaralar demektir. "Muddehal" (المُدَّخل) yerdeki kovuk demektir[240]. Ebû Avsece şöyle demiştir: Mağaralar sığınak gibidir. Bu, kişinin içinde korunmuş olduğu yerdir. Kovuk ise aynı şekilde insanların içine girdiği yerdir. **Koşarak**. Yani hızlı bir şekilde hareket

---

239 Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Canlarının çıkmasını" Yani çıkıp ölmesini ve yok olmasını. Denilir ki: "Zeheka mâ indeke" (زهق ما عندك) yani hepsi yok olup gitti (İbn Kuteybe, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 262).

240 Taberî, *Tefsîr*, X, 155; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 218.

ederek. Bu kelimenin kökü hakkında şöyle denilir: "Cemehat ed-dâbbetü" (جَمَحت الدابة), "tecmehü" (تَجْمَح), "cimâhan" (جِماحا) "fe hiye câmihun" (فهى جامح). 381 Bu kelime koşmak mânasındadır. İbn Kuteybe de böyle demiştir[241]. [§]Ebû Muâz[242] şöyle demiştir: "Cemûh" (الجَمُوح), kafasına ve hevasına uyan demektir. Bazıları şöyle demiştir: **Veya girilecek bir kovuk bulsalar.** Yani aralarına girecek insanlar bulsalar. Size değil, **oraya dönerlerdi.** Bunun aslı şudur ki onlar şayet sığınacakları güvenli bir yer bulsalardı, **oraya dönerlerdi.** Yani hemen oraya koşarlardı, size iman ettiklerini açıklamazlardı. Fakat onların böyle bir durumları yoktur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِى الصَّدَقَاتِ فَاِنْ اُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَاِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَٓا اِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾

58. "Onlardan sadakaların taksimi hususunda sana dil uzatanlar da var. Şayet bunlardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse hemen öfkelenirler."

Onlardan. Yani münafıklardan. **Sakadaların taksimi hususunda sana dil uzatanlar da var.** Sadakalardan dolayı onlara sadaka vermene tamah ederek seni ziyaret ederler. Denildi ki: **Sana dil uzatırlar**. Yani sadakaları sormak için seni ziyaret eder. Yani onlar sadakalardan dolayı onlara vermen için seni ziyaret ederler. Nübüvvetten dolayı veya dine rağbetten dolayı seni ziyaret edip sana gelmezler. Fakat sadakalar vesilesiyle seni ziyaret edip sana gelirler. **Şayet bunlardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar.** Senden razı olurlar ve seni yüceltirler. Eğer onlara vermemişsen **hemen öfkelenirler.** Çünkü Resûlullah'a gelmeleri ve onu ziyaret etmeleri sadaka dolayısıyladır. Bu sadakalardan kendilerine bir şey verilmemişse öfkelenirler. Bu konuda şöyle diyenler vardır: **Sakadalar hususunda sana dil uzatanlar da var.** Yani sadakalar hakkında seni eleştiriyor. Yani sadakaların taksimi hususunda. Ebû Saîd el-Hudrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah insanlar arasında sadakaları paylaştırdığı bir sırada kendisine Zülhuveysıra et-Temîmî denilen bir kişi gelerek "Âdil ol! Yâ Resûlallah" dedi. Hz. Peygamber ona "Yazıklar olsun sana! Ben âdil olma-

---

[241] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 188.

[242] Bükeyr b. Ma'rûf el-Esedî Ebû Muâz veya Ebu'l-Hasan en-Nîsâbûrî ed-Dâmeğânî (ö. 163/780) tefsir müellifidir. Nisâbur kadısı idi. Sonra Şam'a yerleşti. Ebû Hanîfe, Mukâtil ve başkalarından hadis rivayet etti (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, I, 434; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 42).

dıktan sonra kim âdil olabilir" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer "Bana izin ver yâ Resûlallah onun boynunu vurayım" dedi. Resûlullah ona "Bırak onu, onun öyle arkadaşları var ki sizden biriniz onların namazlarına baktığında kendi namazını, onların oruçlarına baktığında kendi orucunu küçük görür -yani onların namazlarını ve oruçlarını üstün bulduğundan kendi namazını küçük görür-. Bunlar, okun yaydan fırlaması gibi dinden çıkarlar. [§]Uzun bir hadis rivayet edilmiştir. Bu adam, Hâricîler'dendi ve Ali b. Ebû Talib'in (r.a.) öldürdüğü bir kişidir[243].

382

وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتٖينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَرَسُولُهُٓ اِنَّٓا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾

59. "Halbuki Allah ve resûlünün verdiğine razı olup, 'Bize Allah yeter, Allah da resûlü de bize lütuf ve kereminden yine verir. Doğrusu biz yalnız Allah'tan umarız' deselerdi daha iyi olurdu."

Halbuki Allah ve resûlünün verdiğine razı olsalardı. Allah'ın onlara verdiği rızık. **Resûlünün verdiği** sadakalar. **"Bize Allah yeter, Allah da resûlü de bize lütuf ve kereminden yine verir" deselerdi.** Denildi ki: Şayet onlar **Allah'ın** kendi lütfundan -yani kendi dininden- **verdiğine razı olsalardı. Ve resûlünün verdiğine razı olup "bize Allah yeter" deselerdi.** Bu onlar için bu sadakalara tamah etmekten ve bu konuda Resûlullah'ı eleştirmekten daha hayırlı olurdu. Bazıları şöyle demiştir: **Allah'ın verdiğine razı olsalardı.** Kendi lütfundan. Yani Resûlullah'ın kendilerine vermiş olduğu sadakalardan razı olsalardı ve Allah'a yönelselerdi, bu onlar için bu sadakalara tamah etmekten, Resûlullah'ı eleştirmekten ve ona öfkelenmekten daha hayırlı olurdu. Yukarıdaki âyette geçen kelime "yelmizüke" (يَلْمِزك) ve "yelmüzüke" (يَلْمُزُك) şeklinde "mim" harfinin ötresiyle de okunur[244]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Lemz"

---

243 Hadisin sonu şöyledir: "…onların delili, iki elinden biri -veya iki göğsü dedi- kadının göğsü gibi olan bir adam… insanlardan ayrıldıkları bir sırada çıkıyorlar." Ebû Saîd şöyle demiştir: Resûlullah'tan (s.a.) işittiğime şahitlik ederim. Ali'nin ben onunla birlikteyken onları öldürdüğüne şahitlik ederim. Resûlullah'ın (s.a.) nitelediği özellikteki adam getirildi ve o, şöyle dedi: "Sakadaların taksimi hususunda sana dil uzatanlar" âyeti bu adam hakkında inmiştir" (Buhârî, "İstitâbetü'l-mürteddîn", 7; Müslim, "Zekât", 148; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, II, 277-278; Taberî, *Tefsîr*, X, 157; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 219). Bu durumda öldürülen adam Zülhuveysıra'nın dışında bir kişidir.

244 On kırâat imamından biri olan Yâkup el-Basrî "mim" harfini dammeli okumuştur. Diğerleri kesralı okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 279).

(اللَّمْز), kusur demektir. "Lemmâz" (لَمّاز) ve "lâmiz" (لامِز) ayıplayan anlamına gelir. Yine "hemmâz" (هَمّاز) ve "hâmiz" (هامِز) arkadan çekiştirip ayıplayan demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Sana dil uzatanlar**. Yani seni ayıplayanlar ve seni eleştirenler. Bir kimsenin arkasından konuşup onu ayıpladığında "Hemezte fulânen ve lemeztehü" (هَمَزت فلانا ولَمَزته) denilir. "Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan herkesin vay haline!"[245] meâlindeki âyet de böyledir.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

383

[§]*60. "Sadakalar* (zekât gelirleri) ***ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda*** (çalışanlar) ***ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."***

[Zekâtta Pay Sahipleri]

Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler. Âyetin daha önce belirtilen şu ilâhî beyanda bildirildiği üzere sadakanın (zekât) verileceği yerleri[246] açıklamaya dair olması uygundur: "Onlardan sadakaların taksimi hakkında sana dil uzatanlar da var. Şayet bunlardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse hemen öfkelenirler"[247]. Nitekim belirtildiğine göre münafıklar Resûlullah'a geliyor ve ondan sadakalardan istiyorlardı. O, bundan verdiğinde razı oluyorlar, vermediğinde ise onu eleştiriyor ve bunun için kınıyorlardı. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak sadakaların bunlara ait olmadığını açıklamıştır. Aksine sadakalar, müslümanların yoksulları ve düşkünleri içindir. Aynı şekilde âzat edilecek antlaşmalı köleler ve borçlular sını-

---

245 el-Hümeze, 104/1. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 188.

246 Semerkandî şöyle demektedir: "Âyetin sadakanın verileceği yerleri açıklama hakkında olması daha uygundur. Yoksa sekiz sınıfın ortaklığını ispat için değildir. Allah Teâlâ hak etme sebeplerini açıklamak için bunu bildirmiştir. Öyle ki bu sebepler bir mânaya dönmektedir, o da ihtiyaçtır. Âyetin nüzul sebebi olarak belirtmiş olduğumuz üzere münafıkların Resûlullah'a gelip…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 351b).

247 et-Tevbe, 9/58.

fı da böyledir. Sadaka, ötekiler için değil, bu kimselerden müslüman olanlar içindir. Bu konuda gelen rivayetler buna delil teşkil etmektedir. Resûlullah'tan rivayet edildiğine göre o, sadakaları olduğu gibi vermiş ve bir sınıf için ona getirilmiştir. Yine onun Akra' b. Hâbis'e yüz deve verdiği, falan kişiye de şöyle verdiği rivayet edilmiştir[248]. Sahâbeden de onların sadakayı tek bir sınıfa verdikleri rivayet edilmiştir. Yine Huzeyfe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bunlar zekâta hak sahibidirler. Bu sınıflardan hangisine verirsen, bu sana yeter[249]. İbn Abbâs'ın da böyle söylediği rivayet edilmiştir[250]. Hz. Ömer'den onun davar, inek ve koyunların zekâtını topladığında, süt verene baktığı ve kendilerine yetecek kadar Ehl-i beyt'e verdiği rivayet edilmiştir. O, bir eve on pay vermekteydi. O "Yetecek kadar vermek, yetmeyecek kadar vermekten daha hayırlıdır" veya buna benzer bir söz söylemekteydi. [§]Yine rivayet edilmiştir ki ona bu konuda sorulmuş, o şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun ki, onlardan birine yüz dişi deve veya yüz erkek deve gitse de onlara zekâtı vereceğim[251]. Ali b. Ebû Tâlib'den (r.a.) rivayet edilmiştir ki kendisine bir zekât malı getirilmiş ve o, bunu bir ev ahalisine göndermiştir. Bunlar sahâbenin seçkinleriydi; onlar zekâtın bir sınıfa verilmesini caiz görmüşlerdir. Şayet her bir zekâtın, bazılarının dediği gibi eşit bir şekilde bildirilen bu sınıflar arasında taksim edilmesi gerekli olsaydı, Allah şöyle buyururdu: Sadakalar, fakirler ile onlarla beraber bulunan sınıflar arasında pay edilir. Tıpkı "miras falan kişinin yakınlarınındır" denilmesi gibidir. Yani bu konuda yabancıların hakkı yoktur. Eğer "miras falan kişinin yakınları arasındadır" denilirse her birinin bunda hakkı olur. Çünkü "beyne" harfi hepsinin eşitlenmesini gerektirir. "Lehum" (لهم) sözü ise başkasının bunda hak sahibi olmadığı mânasını gerektirir. Görmez misin ki "Hilafet Abbâsoğulları içindir" denilir ve bunda başkasının hakkının olmadığı kastedilir. Yine "Hacılara su verme görevi (sikâye) Haşimoğulları içindir" ve benzeri sözler söylenir. Bundan, onların aralarında eşit oldukları kastedilmez. Aksine bundan, bu konuda başkasının hak sahibi olmadığı kastedilir. Sonra, eğer âyette "Sadakalar, fakirler ile onlarla birlikte zikredilenler arasında pay edilir" buyurulsaydı, her bir sadakanın âyette belirtilen bu sınıflar arasında

384

---

248 Hadis için bk. Buhârî, "Fardu'l-hams", 19; Müslim, "Zekât", 140.

249 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 405; Taberî, *Tefsîr*, X, 166; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 221.

250 Taberî, *Tefsîr*, X, 167; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 221.

251 Amr b. Mürre'den babasının şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Ömer'e bedevîlerden alınan sadakalara ne yaptığı sorulmuş, o bunun üzerine şöyle demiştir: Allah'a and olsun ki, onlardan birine yüz dişi deve veya yüz erkek deve gitse de onlara zekâtı vereceğim" (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 422).

pay edilmesi gerekmezdi. Çünkü sadakalar için kesinti yoktur. Aksine süresi vardır. Zira bir sadakanın bir sınıfa ödenmesi durumunda hemen başka bir sadaka getirilir ve başka bir sınıfa ödenir. Bütün bu sınıflarda böyle yapılır. Sonra, imamların hiç birinden, bu sınıfların talebini üstlendiği ve bunlar arasında pay ettiği bildirilmemiştir. Aynı şekilde mal sahiplerinin hiç birinden de bildirmiş oldukları bu kimseler arasında tek bir sadaka pay ederek ödedikleri rivayet edilmemiştir. Bu durum, âyetin bizim belirtmiş olduğumuz yoruma göre anlamlandırılması gerektiğini göstermektedir. Çünkü her sadakanın bunların aralarında eşitlenmesi mânasında olsaydı, bu şekilde pay etmemeleri ve **385** bunlardan bazılarının hakkını vermemeleri caiz olmazdı. [§]Sonra, eğer devlet başkanı bu sekiz sınıfı bulmayı üstlense buna güç yetiremez. Bu, söz konusu hitabın bizim hasımlarımızın zannettiği mânaya gelmediğini göstermektedir. Çünkü eğer gerçek, onların her sadakada eşitlenmesi olsaydı, bir beldede antlaşma üzere âzat edilecek köleler veya bu sınıflardan birini bulamadığında, sahiplerini bulamadığı hissenin miktarını düşürmesi gerekirdi. Bu gerçeğe uzak bir yorumdur. Rivayet edildiğine göre Resûlullah Muâz'ı Yemen'e göndermiş ve ona şöyle buyurmuştur: "Onların zenginlerinden al ve fakirlerine dağıt"[252]. O, her beldenin sadakasının başka beldelere verilmesini hoş görmüyordu.

Âyetin yoksullar ve düşkünlere ödenen fey ve diğerleri olmak üzere tüm sadakalar anlamına gelmesi mümkündür. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunların bütün bu sadaka çeşitlerinin ödenme yeri olduklarını açıklamıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Hasat günü de hakkını verin"[253] ve "Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al!"[254] Ayrıca âyetin, belirlenmiş malların zekâtı anlamında olması da mümkündür. Buradaki anlam belirtmiş olduğumuz gibidir.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Bir kişi vasiyet eder ve derse ki: Malımın üçte biri, falanın, falanın ve falanındır. Bu mal, söz konusu kişiler arasında eşit olarak pay edilmez mi? Öncekinin bunun gibi olmasını engelleyen nedir?

Buna şu cevap verilir: Sadakalar vasiyetlere benzemez. Buna göre vasiyet, bilinen bir mal hakkında olur ki bu mal kişinin ölmesinden sonra artmaz. Buna bir süre de belirlenmez. Sadakalar ise birbirine eklenerek artar. Bir mal bittiğinde başka bir mal gelir. Bir sene geçtiğinde diğer bir sene yeni bir malla gelir. Eğer devlet başkanı yanındaki her şeyi sadaka olarak verse, sonra kendi-

---

252 Bunun benzerleri rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Zekât", 1; Müslim, "İman", 31).

253 el-En'âm, 6/141.

254 et-Tevbe, 9/103.

sine borçlular gelse, kendisine bu kişilere vereceği başka bir sadaka getirilir. [§] **386** Bununla herkesin durumu düzelir. Zira kıyâmete kadar malların kesilmesi söz konusu değildir. Sadaka nasıl sekiz esasa göre pay edilir. Oysa zekât memurlarının yaptıkları çalışma miktarınca pay alacaklarında bir ihtilaf yoktur. Taksim bir sınıfta bozulduğunda hepsinde bozulur. Dolayısıyla zekât memurlarında olduğu gibi her sınıfa ihtiyacı oranında verilir. Yine "müellefe-i kulûb"un payı ne yapılır? Ki bu pay ortadan kalkmış ve neshedilmiştir. Zira buna göre Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi bazı sahâbîlerin bu paydan bir şey vermedikleri rivayet edilmiştir. Bu pay, diğer paylara eklenmez mi? Bir durumda sekizde bire ekleme caiz olduğuna göre başka bir durumda bundan eksiltilmesi de caizdir.

Yoksullar ve düşkünler meselesinde de farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları yoksulların muhacirler olduğunu söylemiştir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "(Bu gelirler) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır"[255]. Düşkünler ise hicret etmeyen kimselerden olur. Bazıları şöyle demiştir: Fakir, kendisinde bir kötürümlük bulunan kişidir; Düşkün ise kendisinde bir kötürümlük bulunmayan, fakat muhtaç olan kimsedir. Bazıları da şöyle demiştir: Yoksullar, dışarı çıkmayan, insanlardan istemeyen, yoksulluklarını gizleyen kimselerdir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder"[256]. Düşkünler ise insanlardan isteyen kimselerdir. Hasan-ı Basrî de böyle söylemiştir[257]. Hz. Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Düşkün, malı olmayan kimse değildir. Aksine düşkün, kazanç yeri bulunmayan kimsedir. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yoksullar, müslümanların yoksullarıdır. Düşkünler ise gezip dilenenlerdir[258]. Bu, Hasan-ı Basrî'nin söylediği görüşe yakındır. Esam'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yoksul, istemeyen kimsedir -bu başlangıçta belirtmiş olduğumuz görüştür-. Düşkün ise ihtiyaç duyduğunda isteyen; ihtiyacı olmadığında ise kendisini tutan kişidir. [§]Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir **387** hadise göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Düşkün, dolaşarak insanlardan isteyen, bir-iki lokma ve bir-iki hurma verilen kimse değildir." Denildi ki: Yâ Resûlallah! O halde düşkün kimdir? O, şöyle buyurdu: "İhtiyacını giderecek bir şey bulamayan, maddî durumu bilinmediğinden kendisine bir şey veril-

---

255 el-Haşr, 59/8.

256 "(Yapacağınız hayırlar,) kendilerini Allah yoluna adamış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzsüzlük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir" (el-Bakara, 2/273).

257 Taberî, *Tefsîr*, X, 158.

258 Taberî, *Tefsîr*, X, 158; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 221.

meyen, bununla birlikte kalkıp insanlardan da istemeyen kimsedir"[259]. Eğer bu hadis zâhirî mânaya hamledilirse "düşkün, insanlardan istemeyen kimsedir" diye söyleyen kişinin görüşü reddedilir. Fakat bunun mânasının *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* şöyle olması mümkündür: İnsanlardan isteyen kişi size göre düşkün olsa da insanlardan istemeyen ondan daha düşkün bir kimsedir. Düşküne bunun dışında bir mâna verilmez. Çünkü Allah insanlardan istemeyen kimseyi yoksul olarak isimlendirmiştir. Hadisi, âyetle uyumlu olma imkânı bulunduğu müddetçe âyeti aykırı görmek caiz değildir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu…"[260] "Aç açık" anlamına gelen "zâ metrabeh" sözü hakkında denildi ki: Yoksulluğundan dolayı o, kendisiyle toprak arasında bir engel olmayan kimsedir. Dolayısıyla bu durum, *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* düşkünün şiddetli yoksulluk içerisinde olan kimse olduğunu göstermektedir. Yoksul ise hiçbir şeye sahip olmayan, fakat yoksullukta ve ihtiyaçta düşkünün durumunda olmayan kimsedir. Hz. Ömer'in "Düşkün, malı olmayan kimse değildir; bilakis düşkün, kazanç yeri bulunmayan kimsedir" meâlindeki sözü buna delil teşkil etmektedir. Sanki şöyle demektedir: Malı olmayan, fakat kazanç yeri bulunan kimse yoksuldur. Düşkün, yoksuldan daha kötü bir durumda olan kimsedir. Onun malı olmadığı gibi kazanç yeri de bulunmamaktadır. Resûlullah'ın (s.a.) "Düşkün isteyen kimse değildir; bilakis düşkün, maddi durumu bilinmediğinden kendisine bir şey verilmeyen, bununla birlikte kalkıp insanlardan da istemeyen kimsedir" meâlindeki sözüne, eğer "Bu maddî durumu bilinmediğinden kendisine bir şey verilmeyen kimse, başkası da onun gibi düşkün olmasına rağmen diğerinden daha düşkün bir durumdadır" anlamı verilirse, bizim belirtmiş olduğumuz mânaya uygun olur. Çünkü biz diyoruz ki: Düşkün, şiddetli yoksulluk çeken kimsedir. Bu kişi, kendisine önceki kişi gibi zarar dokunmamış olsa da yoksul olabilir. Düşkünün dışarıya çıkan kimse olduğunu söyleyenlerin sözü bu mânaya gelir. Çünkü müslüman yoksulun hali, gücünün yettiğine tahammül etmek ve iffetli davranmak, **388** [§]gücü yettiği halde çıkarak insanlardan istememektir. Onun dışarı çıkışı çok darlıkta olduğunu ve kötü durumunun arttığını göstermektedir. Dolayısıyla her iki görüş de tek bir anlama varır. Şayet yoksul, belirtmiş olduğumuz sebeplerle maddî durum bakımından düşkünden daha iyi bir durumdaysa, az bir mal sahibine sadaka ödemek caizdir. Çünkü o, her ne kadar yoksulluğunda hiçbir şeye sahip olmayan düşkünün durumu değilse de yoksuldur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

259 Buhârî, "Zekât", 53; Müslim, "Zekât", 101.

260 el-Beled, 90/15-16.

Sadakadan kendisine verilmesi caiz olan yoksul hakkında Hüseyin b. Ali'den (r.a.) rivayet edilmiştir ki: Resûlullah (s.a.) "At üstünde gelmiş olsa da yardım isteyenin hakkı vardır" buyurmuştur[261]. Yine Ebû Hureyre'den Resûlullah'ın "At üstünde gelmiş olsa da isteyene verin" buyurduğu rivayet edilmiştir[262]. Gelen bazı rivayetlere göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Kendisine yetecek kadar malı bulunduğu halde başkasından isteyen bir kul -veya bir kişi demiştir- bu istemesiyle ancak kıyâmet günü yüzünde yaralar -veya çizikler- olduğu halde gelecektir." O şöyle demiştir: "Yâ Resûlallah! Kendisine yetecek mal nedir?" Bunun üzerine Resûlullah "elli dirhem veya bu miktarda altın" buyurmuştur[263]. Bazı rivayetlerde o, "Kırk dirhemi olduğu halde başkasından isteyen kimse, yüzsüzlük ederek istemiş olur"[264] buyurmuştur. [§]Hz. **389** Ali ve Abdullah'ın şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Elli dirhemi veya buna mukabil altını olan kimseye zekât helâl olmaz"[265]. Hz. Ömer'den de böyle bir rivayet vardır. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir adam Resûlullah'a şöyle diyerek sorar: Benim elli dirhemim vardır. Ben birikim sahibi miyim? Resûlullah "evet" diye cevap verdi. Bazı rivayetlerde Ebû Hureyre'nin şöyle dediği nakledilmiştir: Resûlullah (s.a.) "Zekât zengin ve güçlü kuvvetli kimseye helâl değildir" buyurmuştur[266]. Bazı rivayetlerde "Kazanç elde edebilen güçlü-kuvvetli kimseye helâl değildir" diye geçmektedir[267]. Hz. Peygamber'in "Zekât zengin ve güçlü kuvvetli kimseye helâl değildir" sözü, sadakaya yönelmenin ve bunu istemenin yasaklanması mânasına gelecek şekilde yorumlanır. Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu görmez misin?: "Zekât üç durumdan birinde ancak helâl olur." Akabinde bunlardan birini bildirir: "veya zillet sebebiyle toprağa düşürücü fakirlik." Bu, sağlıklı ve güçlü-kuvvetli kimsenin kabul etmesini mübah kılar. Görmez misin ki Resûlullah'tan isteyen iki adama o, "Eğer dilerseniz size veririm" demiştir. Eğer o ikisine haram olmuş olsaydı Resûlullah onlara haram olanı vermezdi. Fakat söz konusu hadis, isteme-

---

261 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 201; Ebû Dâvûd, "Zekât", 33; Bu rivayetin senedi iyidir (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 193).

262 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Sadaka", 3. İmam Mâlik bunu Zeyd b. Eslem'den mürsel olarak rivayet etmiştir.

263 İbn Mâce, "Zekât", 26; Ebû Dâvûd, "Zekât", 24; Tirmizî, "Zekât", 22.

264 Hadiste "bir okkası bulunan kimse" ifadesi geçmektedir. Resûlullah'ın döneminde okka kırk dirhemdi (bk. Ebû Dâvûd, "Zekât", 24; Nesâî, "Zekât", 89).

265 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 403. Bu, Abdullah b. Mesûd'dan da merfû olarak rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 466).

266 İbn Mâce, "Zekât", 26; Ebû Dâvûd, "Zekât", 24; Tirmizî, "Zekât", 23. Tirmizî bu hadisi hasen kabul etmiştir.

267 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 224; V, 326; Ebû Dâvûd, "Zekât", 24; Nesâî, "Zekât", 91.

yi yasaklamak anlamına gelir. Selman'dan onun Resûlullah'a sadaka getirdiği rivayet edilmiştir. Resûlullah ashabına "yiyiniz" buyurmuş, fakat kendisi yememiştir[268]. Hiç kimse Hz. Peygamber'in ashabının zayıf ve hasta kimseler olduğunu zannetmez. Bu, Hz. Peygamber'in zaruret hali dışında insanlardan istemeyi ve buna yönelmeyi yasaklamak istediğini açıklamaktadır. Yoksa bu, **390** söz konusu durumun haram oluşu anlamında değildir. [§]Yine iki yüz dirhem veya bunun değerinin altında malı bulunup sahip olduğuyla düzgün bir yaşam süren kimsenin sadaka alması mekruhtur. Görmez misin ki Hasan'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın ashabı, kendilerinde on bin dirhem değerinde silâh, at ve teçhizat ile akarları bulunduğu halde sadaka alıyorlardı. Bu güzel bir davranış; bundan müstağni kalarak iffetli davranmak ise daha güzeldir. Bu durum, Resûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri dolayısıylardır: "Kim mevcut durumuyla yetinirse Allah onu zenginleştirir; her kim tokgözlü olup iffetli davranırsa Allah onu kanaatkâr kılar"[269]; "İçinizden birinin bir ip alarak odun toplaması, insanlardan bir şey istemesinden -ki verirler veya vermezler- daha hayırlıdır"[270].

Sadakaların toplanmasında görevli olanlar. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bunlara sekizde bir verilir. Bazıları "bunlara çalıştıkları kadarıyla verilir" demiştir. Bazıları ise "kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaçları oranında bunlara verilir" demiştir. "Bunlara sekizde bir verilir" diyenlerin görüşüne gelince, bunun bir anlamı yoktur. Zira zekizde birin bunun karşılığına ulaşması mümkündür. Halbuki emeğinin karşılığı onda birin onda birine dahi ulaşmamış olabilir. "Onlara kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaçları oranında verilir" diyenlerin görüşüne gelince, bu *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* eğer söz konusu kişi tümüyle kendisini bu işe teslim etmişse ve devlet başkanı bu kimseyi müslümanların işlerinde kullanıyorsa böyledir. Durum böyle olduğunda kendisine ve ailesine yetecek miktar verilir. Fakat eğer her hangi bir vakitte bu çalışmadan ayrılmışsa bu durumda ona yetecek miktarın verilmesi söz konusu olmaz. Bize göre en uygunu bu kimselere emekleri oranında verilmesidir. Bu şekilde devlet başkanı bir kişiyi bir yetimin işlerinde kullandığında ona işinin karşılığı oranında ücret verir.

Sadakaların toplanmasında görevli olanlar meâlindeki beyanda devlet başkanları ve kadıların ihtiyaç oranında "beytülmal"den almalarında bir sakıncanın olmadığına dair delil vardır. Yine bunda müslümanlar için çalışan

---

268 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 438, 439, 443.

269 Ebû Dâvûd, "Zekât", 24; Nesâî, "Zekât", 89.

270 Buna benzer hadisler rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Büyû'", 15; Müslim, "Zekât", 107).

her görevlinin, eğer tüm zamanını bu çalışmaya ayırmış ve diğer menfaat ve işlerden kendisini alıkoymuşsa, bundan ihtiyacı ve rızkı oranında alabileceğine dair delil vardır.

[§]**Kalpleri kazanılacak olanlar.** Daha önce Resûlullah'ın (s.a.) münafıkların liderlerine kalpleri bununla kazanılarak müslüman olmaları için sadakalardan verdiğini belirttik. Öyle ki onun falan kişiye yüz deve, falan kişiye şu kadar verdiği rivayet edilmiştir. Yine onun Ali'nin (r.a.) Yemen'den tabaklanmış deri içerisinde göndermiş olduğu bir parça altını Akra' b. Hâbis ve falan falan kişi arasında paylaştırdığı rivayet edilmiştir[271]. Bu konuda Resûlullah'ın, İslâm'ın zayıf olduğu ve müslümanların az olduğu, ötekilerin ise çok ve güçlü-kuvvetli oldukları dönemde özellikle onların liderlerine, kalplerini kazandıracak şekilde sadakalardan verdiğine dair hadisler çoktur. Fakat bugün Allah'a hamd olsun, müslümanların sayısı çoğalmış, din güçlenmiş, diğerleri ise zelil olmuştur. Dolayısıyla bu durum ortadan kalkmıştır. Zira müslümanlar güçlenmişler ve sayıca çoğalmışlardır. Dolayısıyla onlarla müslüman oluncaya kadar savaşılır. Nitekim Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den, belirtmiş olduğumuz görüşü destekleyen rivayetler gelmiştir. Rivayet edilmiştir ki Akra' b. Hâbis ve Uyeyne Hz. Ebû Bekir'e gelirler ve "Ey Resûlullah'ın halifesi, bizim bölgede yararsız ve hiçbir otun bulunmadığı çorak bir arazi var, bunu bize tahsis eder misin?" derler. O da bu araziyi onlara tahsis etmiş, buna dair bir belge düzenlemiş ve Hz. Ömer bu toplulukta yokken onu şahit tutmuştur. O ikisi, buna şahit olması için Hz. Ömer'e gitmişlerdir. Hz. Ömer bu yazılı belgede olanları işitince bunu onların elinden almış, içeriğine bakmış ve daha sonra yırtıp yok etmiştir. Bunun üzerine o ikisi kendi kendilerine söylenerek Hz. Ömer'e kötü sözler söylemişlerdir. Hz. Ömer onlara şöyle demiştir: Hz. Peygamber sizin kalplerinizi kazanmak için size ödeme yapıyordu, [§]zira o gün müslümanlar azdı. Bugün ise yüce Allah İslâm'ı güçlendirdi. Gidiniz, gücünüz yettiğince çalışıp çabalayınız. Eğer siz gerekeni yapıp beklerseniz, Allah da sizi gözetir. Biz bu hadisin muhtevasını benimsiyoruz. Çünkü Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'in söylediklerini ve yaptıklarını reddetmemiştir. Dolayısıyla bu, onu onaylaması anlamına gelir. O ikisinin sözü ise delil olarak bize yeter. Bizim bu konuda farklı delillerimiz de mevcuttur. Bunlardan biri şudur: Hz. Peygamber bir toplulukla antlaşma yapıyordu, zira belirtmiş olduğumuz üzere müslümanların sayıca azlığı ve zayıflığı sebebiyle onlara yönelmeye ve onlarla antlaşmaya ihtiyaç duymaktaydı. Allah İslâm'ı güçlendirdiğinde, müntesiplerinin sayısını çoğalttığında antlaş-

391 392

[271] Buhârî, "Meğâzî", 61; Müslim, "Zekât", 144.

ma yapılan kimselerle olan antlaşmaları bozuldu, sonra da onların hepsiyle savaşmak emredildi. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanıdır: "O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir"[272]. İslâm'ın ikinci durumda içinde bulunduğu hal, müslümanların güç ve kuvvet kazanmaları, bu hususlarda ilk durumun aksineydi. Münafıkların durumu da bunun gibidir. Onlara da ilk durumda gönüllerini alacak ve onları susturacak ödemenin yapılması caizdir. İkinci durumda ise sakıncalıdır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Âyette, kendisiyle mevcut olan mânanın ortadan kalkması dolayısıyla içtihatla neshin mümkün olduğuna delil vardır. Bu durum, neshin farklı şekillerde olabileceğinin bilinmesi içindir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in rivayetinde ölü arazının işlenip tarıma açılmasında devlet başkanının izninin şart olduğuna dair delil vardır. Bu araziler izin olmaksızın mülk edinilmez. Çünkü Hz. Ebû Bekir'e gelen söz konusu iki kişi ona "çorak bir arazi" demişlerdir. Bu ölü arazinin niteliğidir.

Âzat edilecek köleler. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bunun mânası âzat etmedir. Kölenin zekât karşılığında âzat edilmesi caizdir. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar âzat edilme karşılığında antlaşma yapılan kölelerdir ki antlaşmaları karşısında bunlardan mallarını almaktaydılar. Dediler ki: Âzat etme, antlaşmalı köleye (mükâteb) ödenene benzemez. **[§]**O, miktarı öder ve âzat olur. Çünkü âzat etme, mülk edindirme (temlik) değildir. Mülk olmayı ortadan kaldırmadır. Antlaşmalı köleye (mükâteb) ödenen ise mülk edindirmedir (temlik). Bu farklı bir durumdur. Zekât, ancak bir mâlikten diğerine geçtiğinde zekât olur. İkincisi: Âzat etme, âzat edenin mâlik olmasını gerektirir. Onun bundaki hakkı devam eder. Başkasıyla âzat edilmek üzere antlaşmalı olan köleye (mükâteb) zekâtın ödendiği malda, söz konusu kişiye bir hak dönmez ve bunda mâlik olma zorunlu da değildir. Dolayısıyla iki durum birbirinden farklıdır. Üçüncüsü Cenâb-ı Hakk'ın **borçlular** anlamanı gelen "ğârimîn" (الغارمين) sözüdür. Şayet bir adam borçlu bir kişinin borcunu onun talebi olmaksızın öderse, malının zekâtını ödemiş olmaz. Bu, ancak ödemeyi borçluya yapmışsa zekât olur. Köleyi zekât karşılığında âzat etmek, borçlunun borcunu ödemek konumundadır. Çünkü bunlardan birinde borçlunun ve kölenin kabulüne ihtiyaç duyulmaz. Antlaşmalı köleye (mükâteb) zekât malından vermek ise zekâtı borçlunun kendisine vermek gibidir. Çünkü her iki durumda da kendisinden kabul etmiş kimseye zekâttan ödemiş olur ve alan da bunu teslim almış olur. Bu meselede bir nokta daha vardır ki o da şudur: Ben eğer âzat etmek üzere bir adamdan bir köle sa-

393

---

[272] el-Enfâl, 8/67.

tın alsam, bunun karşılığını nakit ödemeden önce bedeli zimmetimde bir borç olur. Bu borcu ödediğimde, ödemem gereken ve zimmetimde bulunan bir borcu ödemiş olurum. Fakat zekât borcumun karşılığında ödemem caiz değildir.

Önceki âyetten kalan meseleler: **Borçlular.** Allah borçluyu sadaka verilecek kimseler arasına dâhil etmiştir. O, hangi yolla kendisine gelmiş olursa olsun üzerinde borç bulunan kimsedir. Bu mânada rivayetler gelmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.) [§]şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "İnsanlardan dilenme şu üç şey haricinde helâl değildir: Zillet sebebiyle toprağa düşürücü fakirlik; ağır borç; elem verici bir kan parası vermekle yükümlü olan kimse için"[273]. Bazı rivayetlerde şöyle geçmektedir: "Sadakalar şu beş kişi dışında helâl değildir: Zekât toplamakla görevli olan kimse; sadaka malını, verilen kişiden satın alan ihtiyaç sahibi kimse; borçlu kimse; Allah yolunda savaşan kişi; düşkün bir komşusu olan kimse, şöyle ki: Bu düşküne sadaka verilir, o da zengin komşusuna hediye eder"[274]. Hasan, Hüseyin, İbn Ömer ve İbn Câfer'den rivayet edilmiştir ki bir adam kendilerinden bir şey istemiş, onlar da bu adama şöyle demişlerdir: Eğer senin istemen şu üç şeyden dolayı ise hakkın vacip olmuştur: Zillet sebebiyle toprağa düşürücü fakirlik; ağır borç; elem verici bir kan parası vermekle yükümlü olan kimse için[275]. Bu rivayetlerin tümü, borçlunun, borcu çok olsun az olsun, sadaka verilecek kimselerden olduğunu göstermektedir. Eğer denilirse ki: Rivayette "ağır borç" geçmektedir. Buna şöyle cevap verilir: Borçlunun borcunun çok ağır olmaması durumunda borcu oranında sadaka alabileceğine dair âlimler arasında farklı görüş söz konusu değildir. Bu, rivayette söz edilen hususun insanlardan istemenin mekruhluğu dolayısıyla olduğunu göstermektedir. Yoksa haram oluşu mânasında değildir. Böylece deriz ki eğer söz konusu kişinin borcu çok ağır değilse insanlardan istemesi helâl olmaz; fakat borcuna eklenmesi ve bundan dolayı alması helâldir.

394

Allah yolunda (çalışanlar). Denildi ki: Bunlar savaşanlardır. **Allah yolunda olanlar** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani Allah'a itaatte bulunanlar. Allah'a itaate ve hayırlı işlere gayret eden herkes bu kapsama girer.

[§]Bu konuda bir mesele: **Allah yolunda (çalışanlar).** Bu, belirtmiş olduğumuz üzere[276] malıyla ilişkisi kesilmiş kişidir. Allah onu, ikamet ettiği yerde her ne kadar zengin olsa da, kendisinde ortaya çıkan ihtiyaçtan dolayı sadaka

395

---

273 İbn Mâce, "Ticârât", 25; Ebû Dâvûd, "Zekât", 26; Tirmizî, "Zekât", 23.

274 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Zekât", 29; İbn Mâce, "Zekât", 27; Ebû Dâvûd, "Zekât", 25.

275 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 426.

276 Yani biraz sonra gelecek olan "yolda kalmışlar" ilâhî beyanının tefsirinde.

verileceklerden yapmıştır. Buna göre Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sadaka şu kişiler hariç zengine helâl değildir: Allah yolunda olanlar; yolda kalmışlar; düşkün bir komşusu olanlar, şöyle ki: Bu kişiye sadaka verirsin, o da komşusuna hediye eder"[277]. Bazı rivayetlerde Resûlullah'tan, belirtmiş olduğumuz hususlar rivayet edilmiştir. O, şöyle buyurmuştur: "Sadaka beş kişi dışında kimseye helâl değildir. -onda şu ifade geçmektedir- veya fakir, şöyle ki sen ona sadaka verirsin, o da zengine hediye eder." Bir kişi oturacak evi, hazırlık yapacağı eşyası ve elbiseleri olmak suretiyle zengin olur. Bununla birlikte söz konusu kişi bir savaş seferine çıkmayı istediğinde ikamet ettiği durumda ihtiyaç duymadığı şeylere ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaçları, seyahat eşyaları, savaşta kullanacağı silâh, üzerinde savaşacağı binek ve hizmetini yürütecek hizmetçi gibi hususlardır. Dolayısıyla bu kişiye, seferinde ortaya çıkan ihtiyaçlarını giderecek sadaka verilmesi caiz olur. Halbuki bu kişi ikamet ettiği yerde sahip olduklarıyla zengindir. Çünkü o, o zaman açıkladığımız hususlara ihtiyaç duymaz. O, seferinde ise zengin değildir. Dolayısıyla "Allah yolunda (çalışma) dışında zengine sadaka helâl olmaz" sözünün mânası ikamet ettiği durumda zengin kişiye hamledilebilir. Böylece sefer için bazı ihtiyaç duyduğu şeyler kendisine verilir. Zira sefer durumu ona yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarmıştır. Görmez misin ki bir kişinin ihtiyaç duymadığı eşyası veya binmediği hayvanı olabilir. Bunlar bu iki yüz dirhem olduğunda zekâttan bir şey alması caiz değildir. Eğer bir hastalığa yakalanır veya sefere çıkarsa binmek için bir hayvana ihtiyaç duyarsa, bu durumda bu kişi zenginlik statüsünden çıkar. Zira onda binme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu durumda bize göre bu kişi sadakadan alabilir. Çünkü bu kişi, kendisinin olan bir şeyi kullanmaya muhtaçtır. Zengin kişi, sahip olduğu şeye ihtiyaç duymayan kimsedir. **396** [§] Aynı şekilde savaşa niyet eden kişi de sahip olduğu şeylerden daha fazlasına ihtiyaç duyabilir. Böylece her ne kadar bundan önce onu zengin kılan mülkü azalmamışsa da yardım edilmesi caiz olan kimselerden olur. Bu, *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* mümkündür.

Yolda kalmışlar. Denildi ki: Misafir olan kimse. Denildi ki: Sana uğrayan bu kişi -zengin olsa da- malıyla ilişkisi kesilen yolcudur. **Yolda kalmışlar.** Aynı şekilde bu hüküm, belirtmiş olduğumuz rivayette "yolda kalmış olan kimse hariç zengine sadaka helâl değildir" meâlindeki söze göredir. Yolda kalmışlar ve bununla birlikte belirtilen diğer sınıflar böyledir. Bu hükümde ümmet ittifak etmiştir. Yolda kalmış, denildiği üzere "bir yerden başka bir yere giden kişidir."

---

[277] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 31, 97. Ebû Dâvûd, "Zekât", 25.

İbn Abbâs'tan "yolcu olan müstesna"[278] meâlindeki beyanın tefsiri hakkında bunun yolcu olduğu görüşü rivayet edilmiştir. Bu, belirtmiş olduğumuz üzere ikamet ettiği yerde zengin olsa da malıyla ilişkisi kesilmiş olan kimsedir.

İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Bu beyanın, sadakaları alma hakkı bulunanlarla diğerlerine ilişkin Allah'tan bir açıklama ve bildirim olması mümkündür. **İşte Allah'ın kesin buyruğu budur** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani Allah'tan bir vacip ve farz. **Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.**

وَمِنْهُمُ الَّذٖينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌ قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنٖينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذٖينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٦١﴾

61. "Onlardan peygamberi inciten ve 'O her söylenene kulak veriyor' diyenler var. De ki: O sizin için hayırlı olana kulak veriyor; Allah'a inanıp müminlere güveniyor. Ve o içinizden iman edenler için bir rahmettir. Allah'ın resûlünü incitenler için elem verici bir azap vardır."

Onlardan peygamberi incitenler var. Cenâb-ı Hak, onların **peygamberi incittiklerini** bildirmiş, fakat onu nasıl incittiklerini açıklamamıştır. **Peygamberi incitenler** meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Onu yalanlamalarıyla, ona icabet etmemeleriyle ve onları uymaya davet ettiği konularda ona itaat etmemeleriyle. Bu beyan şu anlama da gelebilir: Ona işittirdikleri sözlerle, yaptıkları eleştirilerle ve onu yaptıkları kınamalarla incitirler. **Ve "o her söylenene kulak veriyor" diyenler var.** "Üzün" (الأُذُن) sözcüğü, kendisinden özür dileyenden özrü kabul eden, kendisinden özür dileyen herkesi dinleyen ve bunu kabul eden kişi demektir. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.) kendisinden özür dileyen kimsenin özrünü kabul ediyor ve ister özrü olsun ister olmasın onu dinliyordu. [§]Bu durum onun lütfundan, şerefinden ve iyi huylu olmasından kaynaklanmaktaydı. Ötekiler onun, kendilerine karşı lütuf, şeref ve izzetle davrandığını gördüklerinde, onun, gönlünün selâmeti için, gayretinin azlığı ve kudretinin eksikliği sebebiyle böyle davrandığını zannetmişlerdir. Onlar büyüklük taslayan ve kibir sahibi olan kişilerdi. Bundan dolayı dediler ki: **O, her**

397

278 en-Nisâ, 4/43.

söylenene kulak veriyor. Biz dilediğimizi söylüyoruz, sonra yemin ediyor ve ondan özür diliyoruz, o da bize inanıyor ve özrümüzü kabul ediyor. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **De ki**, ey Muhammed! **O sizin için hayırlı olana kulak veriyor.** Yani özrü kabul eden ve dinleyen kişi, kabul etmeyen ve dinlemeyenden sizin için daha hayırlıdır. Onu nasıl üzer, eleştirir ve onu kınarsınız? Ve nasıl onu doğrulamaz ve ona inanmazsınız? Cenâb-ı Hak onların akılsızlıklarını bildiriyor. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Üzün" (الأُذُن), kendisine bir şey söyleyen veya onunla konuşan kimseyi doğrulayan ve onu dinleyen kişi demektir. Bu şekilde Resûlullah (s.a.) lütfundan, şerefinden, izzetinden ve iyi huyundan dolayı kendisine bir şey söyleyen veya kendisiyle konuşan kimseyi tasdik ediyor ve onu dinliyordu. Yoksa bu davranışı, onların zannettiği sebeplerden dolayı değildir. Denildi ki: **Ve "o her söylenene kulak veriyor" diyenler.** Yani o, kendi içine atıyor, gizliyor ve kendisine eziyet edene karşılık vermiyor. Allah şöyle buyurmuştur: **De ki: O sizin için hayırlı olana kulak veriyor. Allah'a inanıp müminlere güveniyor.** Bazıları şöyle demiştir: **Allah'a inanıyor.** Yani Allah'ı doğruluyor. Yani ona indirdiği âyetleri doğruluyor. **Müminlere güveniyor.** Yani aralarındaki hakları, namusları ve malları konusundaki şâhitliklerinde ve yeminlerinde onları doğruluyor. **Allah'a inanıyor** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Münafıkların sırlarını ve ona karşı gizledikleri tuzakları bildirmesinde O'nu doğruluyor. **Müminlere güveniyor.** Onların, münafıklar tarafından kendisine karşı yöneltilen eleştirileri ve yapılan kınamaları ona bildirdiklerinde. Başkasına inanma, ondaki her şeyde onu doğrulamak, bildirdiklerinde ve konuşmalarında ona güvenmek demektir. **Müminlere güveniyor** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Kendilerine tebliğ ettiğine âhirette şâhitlik edeceklerine dair onlara güveniyor. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız"[279]. **Müminlere güveniyor** beyanı şu mânaya da gelebilir: Yani müminlere aralarındaki din kardeşliği hususunda güveniyor. Tıpkı şu beyanda görüldüğü gibi: "Ama tövbe ederlerse ve namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir"[280].

398 **[§] Ve o içinizden iman edenler için bir rahmettir.** Resûlullah (s.a.) müminler için bir rahmetti. Zira o, onların inkârdan imana; helâktan kurtuluşa yönelmelerini sağlamıştır. Ayrıca o, dünyada iman etmeleri dolayısıyla onlara âhirette şefaat edecektir. **Allah'ın resûlünü incitenler için elem verici bir azap vardır.** Âhirette.

279 el-A'râf, 7/6.

280 et-Tevbe, 9/11.

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اَحَقُّ اَنْ يُرْضُوهُ اِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾

62. "Onlar sizi hoşnut etmek için (sizden olduklarına dair) Allah'a yemin ederler. Oysa gerçekten iman etmiş olsalardı asıl Allah ve resûlünü hoşnut etmek için çalışmaları gerekirdi."

[Münafıkların Müminlere Karşı Tutumları]

Onlar sizi hoşnut etmek için Allah'a yemin ederler. Yemin ettikleri hususlarla. Bazı müfessirler dediler ki: Ensar, onların -yani münafıkların- üzerine yürümüş ve şöyle demişlerdir: Sizin Hakk'ınızda indirilen âyetle biz kınandık. Ne zamana kadar? Onlar ensara "Allah'a and olsun ki böyle bir şey yoktu" diye yemin ediyorlardı. Allah, onları yalanlamış ve şöyle buyurmuştur: **Size Allah adına yemin ederler.** Size ulaşan durumun gerçek olmadığına dair. **Sizi hoşnut etmek için.** Yemin ettikleri hususlarla. **Oysa Allah ve resûlü daha lâyıktır.** Ey ensar topluluğu! **Hoşnut etmeye çalışma** hususunda Allah ve resûlü sizden daha lâyıktır. Öyle ki O, onların yalancı olarak yemin etmelerine muttali olmuştur. **Eğer gerçekten iman etmiş olsalardı.** Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Fakat bunlar, doğrulayan kimseler değildir. En uygun olanı âyetin, müminlerle münafıklar arasında geçen bir kınama hakkında olmasıdır. Şöyle ki bu hadise onlardan Resûlullah'a ilişkin bir alay veya ona yönelik bir eleştiri veya Allah'ın dinine ilişkin bir alay hakkındadır. Onlar, müminlerden özür dilemişler ve onları razı etmek için buna dair yemin etmişlerdir. Allah ise bu konuda şöyle buyurmuştur: **Oysa iman etmiş olsalardı asıl Allah ve resûlünü hoşnut etmek için çalışmaları gerekirdi.** Yani eğer gerçekten iman etmiş olsalardı. Fakat onlar iman etmiş değillerdir. Müfessirlerin bir kısmının söylediği şu sözlere gelince: Münafıklardan bir adam demiştir ki: Allah'a and olsun, eğer Muhammed'in (s.a.) söyledikleri gerçekse, biz eşeklerden daha kötüyüz. Bu sözü müslümanlardan biri duymuş ve bunu Resûlullah'a bildirmiştir. Bunun üzerine Resûlullah bu adamı çağırmış ve ona "Söylediğin şeye seni sevkeden nedir?" diye sormuştur. Adam, yemin etmiş ve söylediklerinden dolayı kendini lânetlemiştir. Bunun üzerine **onlar sizi hoşnut etmek için Allah'a yemin ederler** meâlindeki beyan nâzil olmuştur[281]. Eğer bu belirtilen

---

281 Katâde'den bunun benzeri rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 170; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 228).

durum olsaydı, Resûlullah'a yemin ederlerdi, müminlere yemin etmezlerdi. Bu
399 durum, âyetin, belirtilen durum hakkında olmadığını göstermektedir. [§]İbn Abbâs'tan âyetin, Tebük savaşında Resûlullah'ı bırakıp geride kalan münafıkların bir grubu hakkında indiği bildirilmiştir. Dolayısıyla Resûlullah döndüğünde, onlar, hiçbir zaman onu bırakıp geri kalmadıklarına dair yemin etmeye başlamışlardır[282]. Onun dışındaki müfessirlerin bir kısmı da böyle söylemiştir. Fakat eğer onların dediği olduysa, münafıklar, müminlere değil, Resûlullah'a yemin eder ve onu hoşnut etmek isterlerdi. Bu, bizim belirttiğimiz yorumun daha uygun olduğunu göstermektedir. Bunda birkaç yön daha vardır. Bunlardan biri şudur: Âyette Hz. Peygamber'in (s.a.) nübüvvetinin ispatına dair delil vardır ki onlar, onun gerçek olduğunu bilsinler. Şöyle ki Allah, ona, münafıkların içlerinde ona karşı gizledikleri tuzaklarını ve çeşitli akılsızlıklarını bildirmiştir. İkincisi: Bu, aynı davranışı yapmaktan ve ona karşı düşmanlıktan kaçınmaları ve sakınmaları içindir. Çünkü onlar, Resûlullah'tan gizledikleri tüm sırlara onun vâkıf olduğunu bilmişlerdir. Üçüncüsü: Müminlere bir uyarı ve onlara öğretmedir ki onlar böyle bir duruma düştüklerinde birbirlerini hoşnut etmek için yemin etmekle uğraşmasınlar. Aksine Allah'a tövbe etsinler ve O'nun rızasını kazanmayı talep etsinler.

Hoşnut etme hususunda Allah ve resûlü daha lâyıktır. Cenâb-ı Hak, zâtını ve resûlünü bildirmiş, sonra **o, hoşnut etme hususunda daha lâyıktır** meâlindeki beyanla hoşnutluğu resûlüne nispet etmiştir. O, "hoşnut etme hususunda o ikisi daha lâyıktır" buyurmamıştır. Bu, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şu sebeptendir: Onlar resûlünü razı ettiklerinde Allah da onlardan razı olacaktır. Onların resûlünü razı etmeleri, Allah'ı razı etmeleri demektir. Bu, onların, aralarındaki antlaşmazlıklar hakkında hüküm vermesi için Allah ve resûlüne çağrıldıklarına[283] ilişkin bildirilen duruma karşılık gelmektedir. Ayrıca Cenâb-ı Hak bu beyanda hükmü resûlüne nispet etmiştir. Çünkü onlar, esasen, aralarında peygamberin hükmetmesi için çağrılmışlardır. **Hoşnut etme hususunda Allah ve resûlü daha lâyıktır.** Çünkü karşı çıkma ve hıyanet, Allah ve resûlü hakkındaydı; müminler hakkında değildi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak **hoşnut etme hususunda Allah ve resûlü daha lâyıktır** buyurmuştur. Yani müminlerden daha lâyıktır. Sonra O, Allah'a ve resûlüne karşı

---

282 Bu bilgi Mukâtil ve Kelbî'den rivayet edilmiştir (bk. el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, X, 128).

283 "Aralarındaki anlaşmazlıklar hakkında karar versin diye Allah'a ve resûlüne çağrıldıklarında bir de bakıyorsun içlerinden bir grup buna karşı çıkmış! Haklı çıkacaklarını bilirlerse koşarak ona geliyorlar" (en-Nûr, 24/48-49).

çıkılması konusunu bildirmiş[284]; sonra da resûlünü razı etmeyi bildirmekle yetinmiştir. [§]Çünkü onların hedefi Allah'a karşı gelmek değildir. Bilakis onlar, **400** Resûlullah'a karşı gelmeyi amaçlamışlardı. Bu beyanın muhtemel anlamlarından biri de onlardan bir tanesini razı etmenin bildirilmiş olmasıdır. Çünkü elçisinin razı edilmesinde Rabb'in razı edilmesi de vardır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[285].

اَلَمْ يَعْلَمُٓوا اَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾

63. "Bilmiyorlar mı ki Allah ve resûlüne karşı çıkanı, içinde ebediyen kalacağı cehennem ateşi beklemektedir! İşte büyük rezillik de budur."

Bilmiyorlar mı ki Allah ve resûlüne karşı çıkan. Âyette, onların yaptıkları davranışlarda inatçı olduklarına ve haksızca inat eden ve kibirlenen kimseler için **cehennem ateşi olduğuna** delil vardır. **Allah'a karşı çıkan.** Bu beyan, "Allah'a karşı inat eden" anlamına gelebilir. Denildi ki: **Allah'a karşı çıkan.** Yani Allah'a muhalefet eden ve karşı çıkan. Bu anlamların hepsi birdir. **Bilmiyorlar mı ki.** Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Yani zaten bilmişlerdir ki **Allah'a ve resûlüne karşı çıkan için** belirtilen durum vardır. Fakat onlar, bilmelerine rağmen ona muhalefet etmede ve karşı çıkmada inat etmişlerdir. İkinci yorum şudur: Yani biliniz ki **Allah'a ve resûlüne karşı çıkan için** belirtilen durum vardır. Nitekim daha önce belirttiğimiz üzere Allah tarafından beyan edilen soru edatı, zorunluluk ve gereklilik ifade etmektedir.

İşte büyük rezillik de budur. Bu beyan da iki anlama açıktır. **Rezillik** beyanı, dünyadaki büyük rezillik mânasına gelebilir. "Âhiretteki **büyük rezillik budur**" anlamına da gelebilir. Yani cehennem ateşi büyük bir rezilliktir.

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فٖى قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا اِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾

284 Yani bir sonraki âyet-i kerîmede.

285 en-Nisâ, 4/80.

64. "Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar. De ki: Alay edin bakalım! Allah mutlaka o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır."

Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar. Münafıklar endişe ediyorlar meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Yani endişe etmeleri onların bir gerçeğidir. Zira Allah ve resûlü, defalarca onların gizlediklerini açığa vurmuştur. **401** [§]Bu beyanın bir bildirme mânasında olması da mümkündür. Şöyle ki **onlar kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden** endişe ediyorlardı. Bu endişelerinin sebebi Allah'ın, resûlüne onların sırlarını ve akılsızlıklarını çokça bildirmesidir.

De ki: Alay edin bakalım! Allah mutlaka o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu emir mânasında değil, tehdit (vaîd) mânasındadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Alay edin bakalım! Zira Allah, gizlediğiniz kusurları, resûlüyle alay etmenizi ve onu eleştirmenizi ortaya çıkaracak ve açıklayacaktır.

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ اِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ اَبِاللّٰهِ وَاٰيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦٥﴾

65. "Onlara soracak olsan mutlaka, 'biz lafa dalıyor eğleniyorduk, hepsi bu!' derler. De ki: Siz Allah ile, O'nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz?"

Onlara soracak olsan mutlaka, 'biz lafa dalıyor eğleniyorduk, hepsi bu!' derler. Cenâb-ı Hak sorudan bahsetmiş, fakat ne soracağını açıklamamıştır. Bununla birlikte cevapta, sorunun alay etmekle ilgili olduğuna dair açıklama vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak **De ki: Siz Allah ile, O'nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz?** buyurmuştur. Rivayet edildiğine göre münafıklardan bir grup yolda saklanıyorlardı ki Resûlullah savaştan döndüğünde buradan geçsin de onu öldürsünler. Allah, peygamberine bu konudaki toplantılarının ne için olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla O, **onlara soracak olsan mutlaka, 'biz lafa dalıyor eğleniyorduk, hepsi bu!' derler** buyurmuştur. Bazı müfessirlerin bildirdiğine göre Resûlullah, Tebük savaşından döndüğünde yürüdüğü esnada, bir topluluk onun önünde yürüyor, gülüyor ve alay ediyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, resûlüne, onların Allah'la, kitabıyla ve resûlüyle

alay ettiklerini bildirmiştir. O, şöyle buyurmuştur: **Onlara soracak olsan mutlaka, 'biz lafa dalıyor eğleniyorduk, hepsi bu!' derler**[286]. Buna ilişkin başka mânaya geldiği de söylenmiştir. Denildi ki: **Onlara soracak olsan mutlaka, 'biz lafa dalıyor eğleniyorduk, hepsi bu!' derler.** Yani onlara, söyledikleri şeyi sorarsan, kâfiledekilerin yürüdükleri esnada dalmış oldukları hususu sana söylerler. [§]Onların alay etmelerinin keyfiyeti ve mahiyetini bilmeye ihtiyacımız yoktur. Ancak münafıkların haberlerinden bize bildirilende, müminler için bir uyarı ve bir sakındırma vardır ki onlar, münafıkların dillerinde açığa vurmadıkları sırlarından sakınsınlar ve Allah'ın, münafıkların gizledikleri hususlara muttali olduğunu bilsinler.

402

De ki: Siz Allah ile, O'nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz? Allah ile mi? Allah'ın bunu, kendisine nispet etmesinin, müminlerin kendilerine bir nispet olması mümkündür. Çünkü hiç kimse Allah ile alay etmeyi kastetmez. Aksine onlar Resûlullah ve müminler ile alay ediyorlardı. Cenâb-ı Hak bunu kendisine nispet etmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar"[287] ve "Allah'a yardım ederseniz"[288]. İlk durum da bunun gibidir. Onlar Resûlullah ve müminler ile alay ediyorlardı. Cenâb-ı Hak, onları yüceltmek ve onlara lütufta bulunmak için bunu kendisine nispet etti.

O'nun âyetleriyle. Bu beyan şu anlama gelebilir: Onlar âyetleri bulunan hükümlerle alay ediyorlardı. Dolayısıyla bu hükümlerle alay ettiler. Buna göre Cenâb-ı Hak bu alayı âyetlere nispet etmiştir. Tıpkı "Onları, zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine kötülük etmiştir. Allah'ın âyetlerini sakın alaya almayın"[289] meâlindeki âyette bildirildiği üzere. Onlar Allah'ın âyetlerini alaya almamışlardı. Aksine haklarında âyetler bulunan hükümleri alaya almışlardı. Cenâb-ı Hak, alayı âyetlerine nispet etmiştir. Haklarında âyetleri bulunan bir hükmü küçümseyen kimse, âyetlerin kendisini küçümsemiş olur. *En doğrusunu Allah bilir*.

De ki: Siz Allah ile, O'nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz? Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri, gerçekleşme anlamında olmasıdır. Yani Allah ve resûlüne böyle davranıyorlar. İkinci olarak bu beyanın, tehdit ve kınama anlamında olmasıdır. Yani Allah'a karşı mı böyle davranıyorlar? *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[286] Katâde, Saîd b. Cübeyr ve benzerinden rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 172; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 230-231).

[287] el-Bakara, 2/9; en-Nisâ,4/142.

[288] Muhammed, 47/7.

[289] el-Bakara, 2/231.

لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ اِنْ نَعْفُ عَنْ طَٓائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَٓائِفَةً بِاَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾

66. "Mazeret ileri sürmeye kalkmayın. İman ettiğinizi söyledikten sonra inkârcılığınızı açığa vurdunuz. İçinizden bir kısmını affetsek de, diğer bir kısmını günahta ısrarcı davranmış oldukları için azaba uğratacağız."

Mazeret ileri sürmeye kalkmayın. İman ettiğinizi söyledikten sonra inkârcılığınızı açığa vurdunuz. Yani **mazeret ileri sürmeye kalkmayın.** Zira sizin mazeretiniz kabul edilmeyecektir. Çünkü "O her söylenene kulak veriyor" demenizden sonra bu hususta sizin bir mazeretiniz bulunmamaktadır. **403** Zira bu konuda sizde bu duruma aykırılık ve yalan ortaya çıkmıştır. [§]Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Onlar, yanlarına döndüğünüz zaman da size özür beyan ederler. De ki: Boşuna mazeret ileri sürmeyin, size asla inanmayız, çünkü Allah yaptıklarınızın içyüzünü bize bildirmiştir"[290]. Cenâb-ı Hak mazeret beyan ettikleri hususta onları doğrulamadığını bildirmiştir. Zira onların yalanı ve buna aykırı davranışları ortaya çıkmıştır.

İman ettiğinizi söyledikten sonra inkârcılığınızı açığa vurdunuz. Bu beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Dil ile açığa vurduktan sonra içinizden inkâr ettiniz. Bunun yanı sıra **iman ettikten sonra** gerçekten **inkâr ettiniz** anlamına da gelebilir. Nitekim onlar iman ettikten sonra inkâr etmişlerdir.

İçinizden bir kısmını affetsek de, diğer bir kısmını azaba uğratacağız. Bazıları şöyle demiştir: **İçinizden bir kısmını affetsek de.** Buna göre münafıkların bir kısmı münafıklıklarından sonra iman etmiş ve tövbe etmişlerdir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunları affetse de iman ve tövbe etmemiş kimseleri azaba uğratacağını bildirmiştir. Denildi ki: **İçinizden bir kısmını affetsek de, diğer bir kısmını azaba uğratacağız.** Çünkü münafıklardan iman üzere ölen kimseler vardır. Bir kısmı ise küfür üzere ölmüştür. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak iman üzere ölenleri affedeceğini vâdetmiştir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Münafıkları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın!"[291]. Cenâb-ı Hak dilerse onları bağışlayacağını bildirmiştir. **İçinizden bir kısmını affetsek de.** Bunlar, Allah'ın bağışlayacağı topluluktur.

---

[290] et-Tevbe, 9/94.

[291] el-Ahzâb, 33/24.

اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾

67. "Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirine benzer; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları kendi hallerine bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir."

[**Münafıkların Özellikleri**]

Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirine benzer. Cenâb-ı Hak "müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir"[292] meâlindeki beyanıyla müminler hakkında onların birbirlerinin velileri olduklarını bildirmiştir. O, "İnkâr edenler de birbirlerinin yakın ve yardımcılarıdır"[293] ilâhî beyanıyla kâfirler hakkında da onların birbirlerinin velileri olduklarını bildirmiştir. Yine Cenâb-ı Hak münafıklar hakkında **onların birbirine benzediğini** bildirmiştir. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, şu mânadadır: İman ehlinin benimsedikleri, bununla yardımlaştıkları ve insanları davet ettikleri bir dinleri vardır. İnkâr ehli de aynı şekilde bir dini benimsemekte ve bununla birbirlerine destek ve yardımcı olmaktadırlar. Dolayısıyla her grup müntesiplerinin kendi aralarında din dostlukları bulunmaktadır. Münafıklara gelince, bunların benimsedikleri bir din ve mezhep yoktur. Bunlar ayrıca birbirlerine de destek ve yardımcı olmamaktadırlar. Bunların arasında yardımlaşma söz konusu değildir. Bilakis münafıklar, nimet ve refahın kullarıdır. Nimet ve refah neredeyse oraya yönelirler. Bu belirttiğimiz hususlardan dolayı onların arasında dostluk mevcut değildir.

404

Münafık kadınlar. Bu beyanda, başkasını taklit ederek münafık veya kâfir olan yahut taklit olmaksızın münafık olan kimsenin söz konusu ismi hak etmede ve buna karşı tehdit edilmeye ve azap edilmeye müstehak olmakta eşit bulunduğuna dair delil vardır. Çünkü kadınlar, erkeklere uyan ve onları taklit eden kimselerdir. Sonra Cenâb-ı Hak söz konusu ismi ve tehdidi hak etmede onları eşitlemiştir.

---

292 et-Tevbe, 9/71.

293 el-Enfâl, 8/73.

Kötülüğü özendirirler. "Kötülüğü özendirirler. Bu beyan şu anlama gelebilir: Yani aklın kötü gördüğü eylemleri özendirirler. Bu, Allah'a ortak koşmak ve ona karşı çıkmaktır. **İyiliği engellerler.** Yani akılların bildiği ve güzel gördüğü şeyleri engellerler. Bu, Allah'ın birliği ve ona imandır. Her türlü hayır ve güzellik bu kapsama girer. Kötülüğün kapsamına ise şirk ve her türlü mâsiyet girer.

Ellerini sıkı tutarlar. Denildi ki: **Ellerini sıkı tutarlar.** Hayır yolunda harcamaktan. Fakat elleri sıkı tutmanın hakikat anlamıyla değil benzetme mânasıyla olması da mümkündür. Yani insanın hayırlı işlerle meşgul olmaktan, bu işlere dalmaktan ve her türlü itaatten kendisini tutması ve bundan alıkoyması anlamındadır. Bununla birlikte Cenâb-ı Hak, ellerden bahsetmiştir, **405** çünkü ellerle çalışılmakta [§]ve onlarla hayır ve kötülük kazanılmaktadır. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Tadın bakalım yangın azabını. İşte bu ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir"[294]. Bu, ellerin yaptığı ve kazandığı bir durum değildir. Aksine bu, kalbin kazandığı bir durumdur. Fakat Cenâb-ı Hak, belirtmiş olduğumuz üzere bu dünyada yapılan eylemlerin elle yapılması ve onunla tutulması sebebiyle elden söz etmiştir. Burada belirtilen "elin sıkı tutulması" beyanının, onların cimriliğinden ve cihada az harcamalarından kinâye olması da mümkündür. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar"[295].

Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu! Denildi ki: Yüce Allah'ı unutulmuş bir varlık gibi haline getirdiler. Onu hiç anmadılar. **Allah da onları unuttu!** Yani âhirette onları rahmetinden unutulmuş kimseler gibi kıldı. Onlar O'nun rahmetine erişemezler. **Onlar Allah'ı unuttular** meâlindeki şu anlama gelebilir: Yani onlar Allah'ın onlara bahşettiği nimetlerini **unuttular,** bunlara karşı şükretmediler. Her ne kadar bu bir unutma olmasa da **Allah da onları,** buna karşılık verme hususunda **unuttu.** Bu, kötülüğün karşılığının kötülük olarak isimlendirilmesi gibidir. Halbuki ikincisi kötülük değildir. Dolayısıyla Allah için her ne kadar unutma mümkün değilse de unutmanın karşılığının unutma olarak isimlendirilmesi de böyledir. Üçüncü mâna şudur: **Onlar Allah'ı unuttular.** Yani yardım, destek ve başarı istemeleri hususunda. Allah da onları unuttu. Yani onlara yardım etmedi ve onları başarılı kılmadı.

---

[294] el-Enfâl, 8/50-51.

[295] et-Tevbe, 9/54.

Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir. Eğer denilirse ki: Münafıklık ismi günahkârlıktan daha kötü ve daha çirkindir. Dolayısıyla onlar için günahkârlığın belirtilmesinin mânası nedir? *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şudur: Çünkü onlar dilleriyle müminleri onayladıklarını açıklıyorlardı. Cenâb-ı Hak onların, açığa vurdukları gibi olmadıklarını bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Veya bu ilâhî beyan şu anlama gelebilir: Münafıklık ismi insanlar arasında günahkârlık isminden daha kötü ve daha çirkindir. Dolayısıyla onlara göre günahkârlık ismi çirkinlikte daha büyük olabilir. Yahut bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Cenâb-ı Hak onları günahkârlar olarak isimlendirmiştir; çünkü tüm din müntesipleri günahkârlığa nispet edilmekten ve bununla isimlendirmekten kaçınmaktadırlar. Bir diğer muhtemel mâna da şudur: Onlar kendi içlerinde münafık olduklarını bilmekteydiler, fakat kendilerinin günahkâr olduklarını bilmemekteydiler. Günahkârlığın esası, Allah'ın emrinin dışına çıkmaktır.

وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنَافِق۪ينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِد۪ينَ
ف۪يهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُق۪يمٌ ﴿٦٨﴾

[§]*68. "Allah, erkeğiyle kadınıyla münafıklara ve açıktan inkârcılık yapanlara, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşini vâdetmiştir. Onlara bu yeter de artar! Allah onları lânetlemiştir ve onlar için devamlı bir azap vardır."* 406

Allah, erkeğiyle kadınıyla münafıklara ve açıktan inkârcılık yapanlara cehennem ateşini vâdetmiştir. Onlara cehennem ateşini vâdetmiştir. Sanki cehennem onların azap edilecekleri mekân, ateş ise orada azap edilecekleri araçtır. **İçinde ebedî kalacaklar. Onlara bu yeter de artar!** Yani yaptıklarına karşılık olarak **onlara bu yeter de artar!** Bir adam diğerine "sana şu yeter" dediğinde şunu kastetmiş olur: Yani karşılık olarak bu sana yeterlidir. **Allah onları lânetlemiştir.** Denildi ki: Lânet, dilde uzaklaştırmak anlamına gelir. Yani rahmetinden uzaklaştırmıştır. **Onlar için devamlı bir azap vardır.** Bu azap, kesinlikle onlardan ayrılmaz.

كَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَاَكْثَرَ اَمْوَالًا وَاَوْلَادًا
فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذ۪ينَ

مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذٖى خَاضُوا اُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾

69. (Ey münafıklar! Sizin durumunuz da) ***sizden öncekilerin durumuna benziyor; üstelik onlar sizden daha güçlüydü, malları ve evlatları daha çoktu. Onlar dünyadaki nasiplerinden haz duyup yararlandılar. Sizden öncekilerin kendi paylarından istifade ettikleri gibi siz de kendi nasibinizi elde edip yararlandınız. Siz de onların daldıkları gibi boş şeylere daldınız. İşte hem dünyada hem âhirette yaptıkları boşa gidenler bunlardır, asıl ziyana uğrayanlar da bunlardır.***

(Ey münafıklar! Sizin durumunuz da) sizden öncekilerin durumuna benziyor; üstelik onlar sizden daha güçlüydü. Yani bu münafık ve kâfirler, sizden öncekiler gibidir. Cenâb-ı Hak, bunların hangi konuda ötekiler gibi olduklarını açıklamamıştır. Fakat **sizden öncekilerin durumuna benziyor** meâlindeki beyan şu mânaya gelebilir: Yani sizler, **sizden öncekilerin** azaba yöneldikleri gibi azaba yöneldiniz. **Üstelik onlar sizden daha güçlüydü** ve kuvvetle tutma bakımından sizden daha üstündüler. **Malları ve evlatları daha çoktu.** Dünyada azap ve ceza bunlarla savılır. Yine birbirlerine yardım da bunlarla yapılır. Bununla birlikte onlar bu cezayı kendilerinden savmaya güç yetiremediler. Sizler ise onlardan daha güçsüz ve diğer belirtilen hususlarda daha eksiksiniz; bu azabı savmaya nasıl güç yetireceksiniz? Bu, dile getirilmiş bir yorumdur. Yine denildi ki: **(Ey münafıklar! Sizin durumunuz da) sizden öncekilerin durumuna benziyor.** Yani ötekiler tercih etmiş oldukları amellere, Allah'a karşı gelmenin her türlüsüne, peygamberleri yalanlamaya ve helâl olmayan muamelelere yöneldikleri gibi sizler de tercih ettiğiniz bu amellere yöneldiniz. Dolayısıyla ötekilerin yöneldiği gibi sizler de yöneldiniz. **Onlar dünyadaki nasiplerinden haz duyup yararlandılar. Sizden öncekilerin kendi paylarından istifade ettikleri gibi siz de kendi nasibinizi elde edip yararlandınız.** Denildi ki: **Nasiplerinden** yararlandılar, yani ötekiler dinleri karşılığında dünyayı yedikleri gibi sizler de dininiz karşılığında dünyayı yemektesiniz. [§]Denildi ki: **Onlar dünyadaki nasiplerinden haz duyup yararlandılar.** Yani dünyadaki nasiplerinden. Âhirete ise hazırlık yaparak önceden bir şey göndermediler. **Siz de yararlandınız.** Dünyadaki nasibinizden. Âhirete ise hazırlık yaparak önceden bir şey göndermediniz. Ötekilerin **yararlandıkları gibi.** Yani dünyadaki nasiplerinden yararlandıkları gibi. Onlar da âhirete

407

hazırlık yapıp önceden bir şey göndermediler. “Halâk” (الخَلاق) nasip demektir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: “İşte onların âhirette hiç nasipleri yoktur”[296]. Yani onların nasipleri yoktur. Ebû Hureyre şöyle demiştir: “Halâk” (الخَلاق) din demektir. Aynı şekilde Hasan-ı Basrî de “nasiplerinden” ilâhî beyanı hakkında bu anlamı vermiştir. Yani dinlerinden.

Siz de onların daldıkları gibi boş şeylere daldınız. Yani geçmiş ümmetlerin daldığı gibi sizler de batıla ve yalanlamaya daldınız. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: **Daldınız.** Yani oyalanıp eğlendiniz. **Onların daldıkları gibi.** Yani onların yalanlamayla oyalandıkları gibi. **İşte hem dünyada hem âhirette yaptıkları boşa gidenler bunlardır**. Dünyada ve âhirette bu amellerine sevap yoktur. Çünkü bu amelleri iman olmaksızın gerçekleşmişti. Amellerin sevabı âhirette ancak imanla olmaktadır. **Asıl ziyana uğrayanlar da bunlardır.** Apaçık bir ziyana. Onların dünyadaki amellerinin geçersizliği, onların amellerini, müminler ve kâfirler olmak üzere her iki grubun da kabul etmemesi sebebiyledir. Çünkü onlar her iki gruba da onları onayladıklarını açıklamaktadırlar. Halbuki her iki gruptan biriyle de beraber değillerdir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: “Arada bocalayıp duruyorlar; ne onlara, ne bunlara!”[297].

أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرٰهِيمَ
وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ
اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

70. “Bunlara kendilerinden öncekilerin, Nuh, Âd ve Semûd toplumlarının, İbrahim’in kavminin, Medyen halkının ve yıkılıp giden beldeler ahalisinin haberleri gelmemiş miydi? Onlara peygamberleri apaçık delillerle geldiler. Demek ki Allah onlara zulmetmiş değildi, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdi.”

Bunlara kendilerinden öncekilerin, Nuh, Âd ve Semûd toplumlarının, İbrahim’in kavminin, Medyen halkının ve yıkılıp giden beldeler ahalisinin haberleri gelmemiş miydi? Bu beyan iki anlam verilmeye müsaittir. Bunlardan biri şudur: **Bunlara haberleri gelmemiş miydi?** Yani kendilerinden öncekilerin haberleri ile onların başına gelenler, peygamberleri yalanlamaları,

---

296 Âl-i İmrân, 3/77.

297 en-Nisâ, 4/143.

onları öldürmeye ve yok etmeye çalışmaları sebebiyle Allah'ın onları cezalandırmasına ilişkin haberler onlara gelmişti. Onlar sizin gibiydiler, sizden daha **408** güçlü ve kuvvetli idiler. [§]Sizler onları bu konuda taklit etmektesiniz. Sonra onların peygamberleri yalanlamaları ve onlara karşı çıkmaları sebebiyle başlarına gelenler geldi. Siz ise her konuda onlardan daha aşağı durumdasınız; daha az güç ve kuvvet sahibisiniz. Dolayısıyla sizin başınıza musibetlerin gelmesi daha önceliklidir. **Bunlara kendilerinden öncekilerin haberleri gelmemiş miydi?** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Yani **bunlara kendilerinden öncekilerin haberleri** ve başlarına gelenlere ilişkin haberler gelmiştir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Şunu görmez misin?". Yani göreceksin. Buna göre söz konusu beyanın da bu anlama gelmesi mümkündür. Bu, bir tehdit ifadesidir. Cenâb-ı Hak ötekilerin başına gelenlerden bunları sakındırmaktadır ki onların yaptıklarından kaçınsınlar.

Yıkılıp giden beldeler ahalisinin haberleri gelmemiş miydi? Onlara peygamberleri apaçık delillerle geldiler. Müfessirler şöyle demiştir: Bunlar Lût peygamberin şehirleridir. "Mu'tefikât" (مؤتَفِكات) Yani yıkılmış. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "İ'tefektu" (ائتفكت) yani yıkıldım[298]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Mu'tefikât" (مؤتَفِكات) kelimesi "efk" (الأفك) kökünden türemiştir. Bu kelime, döndürmek anlamına gelmektedir. "Ennâ yu'fekûn" (أنّى يُؤفكون)[299] ilâhî beyanı, nasıl döndürülüyorlar demektir. Bazıları şöyle demiştir: **Yıkılıp giden beldeler.** Yani yalanlayan beldeler. **Onlara peygamberleri apaçık delillerle geldiler.** Onlar bu peygamberleri yalanladılar, bundan dolayı da helâk edildiler. Bu kelime devrilip yıkılma (inkılap) mânasından gelmektedir. Sanki bu, daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Demek ki Allah onlara zulmetmiş değildi. Onlara azap etmekle. Yani onlar azabı hak etmemişken Allah onlara azap etmemektedir. Fakat onlar kendilerine zulmetmişlerdir. Nitekim O'nun peygamberlerini yalanlamışlar ve getirdikleri kesin delilleri reddetmişlerdir.

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اُولٰٓئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾

---

298 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 190.

299 Örneğin bk. el-Mâide, 5/75.

71. "Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve resûlüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir."

[Müminlerin Vasıfları]

Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir. Birbirlerinin velileridir. Bu beyanın, zorunluluk ve bildirme mânasında olması mümkündür. Öyle ki inandıkları ve benimsedikleri din, onlara dostluğu zorunlu kılmaktadır. [§]Böylelikle onlar **birbirlerinin velileri** olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi"[300] ve "Müminler ancak kardeştirler"[301]. Bu, din kardeşliği ve dostluğudur. **Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir** meâlindeki beyanın, emir mânasında olması da mümkündür. Yani birbirinizi dost edinin, kendinizden olanlardan başka kimseleri dost edinmeyin. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Yahudileri ve hıristiyanları veli edinmeyin"[302] ve "Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin"[303]. Cenâb-ı Hak, müminlerin, kendilerinden olanların dışındaki kimseleri dost edinmelerini yasaklamıştır. Dolayısıyla sanki O, müminlerin birbirlerini dost edinmelerini, başkalarını dost edinmemelerini emretmiş olmaktadır. Ayrıca buradaki dostluk (velâyet) iki anlama gelebilir. Bunlardan biri ruhî dostluktur. Bu, dinde dostluktur. Bu çeşit dostluk, onları bir araya getiren dinle ortaya çıkan belirli haklara riayet etmeyi ve bunları korumayı gerektirir. İkincisi, nefsânî dostluktur (velâyet). Bu, nikâh, miras ve benzeri yollarla mal ve canlarda oluşan dostluktur. Bu dostluk, hısımlık ve neseple oluşan nefsânî dostluktur. Dolayısıyla onlar bir dine mensubiyette bir araya geldiklerinde onlar için bu dostluk vacip olur. Bu, dostluğun kendisidir. Ruhî dostluk, muhabbet ve sevgidir. Dolayısıyla din sebebiyle bunun yerine getirilmesi ve gözetilmesi gerekir. Bu "ruhanî hayat, bedenî hayat" demen gibidir. Ruhanî hayat, ilim ve âdaptır. Sen bunlarla eşyayı uzak mesafeden görürsün ve bilirsin. [§]Bedenî hayat ise bedenin kendisiyle canlı olduğu, ortadan kalkmasıyla da öldüğü ruhtur. *En doğrusunu Allah bilir.*

409

410

300 Âl-i İmrân, 3/103.

301 el-Hucurât, 49/10.

302 el-Mâide, 5/51.

303 el-Mümtehine, 60/1.

İyiliği teşvik eder. Bu beyanın, akılların yapılmasını gerekli gördüğü iyilik mânasında olması mümkündür. Bu, Allah'ın birlenmesi ve Allah'a imandır. **Kötülükten alıkoyarlar.** Yani akılların kötü gördüğü eylemlerden alıkoyarlar. Bu, Allah'a ortak koşmak ve O'nu yalanlamaktır. Bu tür iyiliği teşvik etmek ve kötülükten alıkoymak, kâfirler arasında olandır. Müminler onları buna teşvik eder ve davet eder; bunun zıddından ise alıkoyar. Eğer bu durum, müminler arasındaysa, şer'î emir ve nehiy olur. Onlar birbirlerine şeriatın getirdiğini emreder; şeriatın getirmediği hususlardan da alıkoyar. Veya onlar birbirlerine her türlü hayır ve iyiliği emreder; her türlü kötülük ve mâsiyetten de alıkoyar. **Namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve resûlüne itaat ederler.** Bütün emir ve yasaklarında. **İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır.** Cenâb-ı Hak, onları bağışlayacağını vâdetmiştir. **Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir.** Denildi ki: **Mutlak güç sahibidir.** Her şeyde O'nun gücünün izleri görülür. **Hikmet sahibidir.** Her şeyde O'nun hikmetinin ve düzenlemesinin izleri görülür.

وَعَدَ اللّٰهُ الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً ف۪ي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿٧٢﴾

72. "Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vâdetmiştir. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür, işte büyük bahtiyarlık da odur."

Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vâdetmiştir. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. Yani Allah'ın onlardan razı olması ise **hepsinden büyüktür.** Yani onlara bahşettiği her şeyden. Çünkü Allah'ın rızasında, ruhun hayatı ve lezzeti vardır. Allah'ın onlara verdiği cennet, güzel meskenler gibi hususlarda, bedenin hayatı ve lezzeti vardır. Ruhî hayat, bedenî hayattan mertebe bakımından daha yüce ve büyüktür. Çünkü bedenin büyümesi bakımından bir etkide bulunmaz. Aynı şekilde izzet, hamd ve güzel anmada, ruhun hayatı ve lezzeti bulunmaktadır. [§]Zira bunda bedene ilişkin bir artış yoktur. Bu, ancak ona dâhil olan bir ferahlık ve mutluluktur. Onun başına bir zillet geldiğinde veya kötü bir şey duyduğunda, bedeni acı

411

duymaksızın üzülür ve bunu önemser veya ruhunda acı ve sıkıntı duyar. Bu, söz konusu durumun, bedeninde değil, ruhunda meydana gelmesinden dolayıdır. Bunun aslı şudur ki: Allah'ın rızasını kazanma talebiyle dünyada amel etmek, O'nun sevabına nail olmak için amel etmekten daha büyüktür. Çünkü Allah'ın rızasını kazanma talebiyle amel etmek kişinin sorumluluğuna ilişkin bir emirdir; sevap kazanma talebiyle amel etmek ise kişinin lehinde olan bir durumdur. Sorumluluğunda olan bir görevi eda eden kimse, lehine olan bir ameli yerine getiren kişiden mertebe ve fazilet bakımından daha üstündür. Çünkü herkes kendi lehinde olanı yapar ve bunda onun yararı vardır. Fakat herkes başkası için bir davranışta bulunmaz. Bundan dolayı belirtilen durum gerçekleşir. **İşte büyük bahtiyarlık da odur.** Çünkü bahtiyarlık ve kurtuluştur. Bundan sonra korku, zillet ve aşağılanma yoktur.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٣﴾

73. "Ey peygamber! İnkârcılara ve münafıklara karşı cihat et, onlara sert davran; onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur!"

[Peygambere Cihat Emri]

Ey peygamber! İnkârcılara ve münafıklara karşı cihat et, onlara sert davran. Bu beyanın, her iki gruba karşı kılıçla cihat emri anlamına gelmesi mümkündür. Ayrıca bu beyanın, her iki gruba karşı kesin delillerle mücadele etme anlamına gelmesi de mümkündür. Yine bu beyanın kâfirlere karşı kılıçla cihat, münafıklara da sert ve şiddetli söz yöneltme ve onlara had cezalarını uygulama mânasına gelmesi de mümkündür. Eğer bu beyan, her iki gruba karşı kılıçla cihat mânasına gelirse, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* müminlerden ayrılan, onların arasından çıkan ve müminleri onayladıktan sonra onlara açıkça karşı çıkan münafıklar hakkında olur. Bu gibi münafıklara karşı kılıçla cihat edilir ve bunlar öldürülür. Bu, tıpkı şu ilâhî beyanda bildirilen durum gibidir: "Münafıklar, kalplerinde çürüklük bulunanlar ve Medine'de asılsız haber yayanlar yaptıklarına son vermezlerse seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler"[304]. Cenâb-ı Hak bunların nerede bulunurlarsa yakalanıp öldürüleceklerini bildirmiştir. Dolayısıyla cihat emrine ilişkin âyetin bu münafıklar hakkında olması uygundur. Bu beyana

---

[304] el-Ahzâb, 33/60-61.

ilişkin başka bir yorum da mümkündür. O da şudur: Münafıklar Resûlullah'ı kötülüyor ve onu kınıyorlardı. Allah bu durumu resûlüne bildirdi. Onlar da Allah'ın kendilerinin Resûlullah'a yönelik kötülemeleri ve ona ilişkin kötü sözlerini ona bildirdiğini öğrendiler. Dolayısıyla *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Seni kötüler ve sana kötü sözler söylerlerse **412** bundan sonra onlara karşı cihat et! [§]Eğer emir, kesin delillerle mücadele etmeye ilişkin ise Resûlullah (s.a.) her iki gruba karşı kesin delillerle mücadele etmişti. Özellikle Berâe sûresi münafıklara karşı delil getirme konusunda nazil olmuştur. Söz konusu emrin özelde kâfirlere karşı cihat emri olması da mümkündür. Münafıklara karşı ise belirtmiş olduğumuz üzere şiddetli ve sert söz yöneltme, had cezalarını uygulama hakkında olması mümkündür. Yine had ve tâzir cezasını gerektiren bir şey yaptıklarında münafıklara tâzir cezası uygulama anlamında olması da mümkündür. Bu durum, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onların müminler arasında, onları onayladıklarını açıklayarak yaşamaları sebebiyledir.

Onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur! Bu beyan, münafıklık üzere ölen münafıklar hakkındadır.

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوٓا اِلَّٓا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهٖ فَاِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَاِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ عَذَابًا اَل۪يمًا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِى الْاَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿٧٤﴾

74. "Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü söylemişler, müslüman olduklarını beyan ettikten sonra inkârcılığa sapmışlar ve başaramadıkları o işe yeltenmişlerdir. Onların öç almaya kalkışmaları için Allah'ın ve O'nun lütfu sayesinde resûlünün kendilerini zengin etmesinden başka bir sebep de yoktu! Eğer pişman olup tövbe ederlerse bu kendilerinin iyiliğine olur; yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da âhirette de elem verici bir azaba uğratır; artık yer yüzünde onlara ne bir dost ne bir yardımcı bulunur."

Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü söylemişlerdir. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Âyet bir münafığın durumu hakkında inmiştir. Bu adam bir gün şöyle demişti: Allah'a and olsun ki eğer Muhammed'in (s.a.) dediği gerçekse biz eşekten daha kötüyüz. Bunu bir erkek çocuk işitmişti. Bu çocuk bu sözü söyleyenin evlatlığıydı. Ona "Allah'a tövbe et" dedi. Bu erkek çocuk Hz. Peygamber'e gelerek ona durumu haber verdi. Bunun üzerine Resûlullah onu çağırttı. Adam Hz. Peygamber'e geldi ve böyle bir şey söylemediğine yemin etti. Bunun üzerine onun hakkında **Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar** meâlindeki âyet inmiştir[305]. Fakat bunun dışındaki görüş, daha uygundur. Çünkü **oysa inkârcılık içeren sözü söylemişlerdir** meâlindeki âyette bu beyan edilmiştir. Adamın sözü ise "Eğer Muhammed'in (s.a.) dediği gerçekse biz eşekten daha kötüyüz" şeklindedir. Bu sözün kendisi inkârcılık içeren bir söz değildir. Bilakis bu, yergi sözüdür ki bu sözle kendisini yermektedir. Ayrıca, âyette **Allah adına yemin ediyorlar** beyanı vardır. Bu bir topluluğun sözüdür. Denildi ki: Bu âyet, Abdullah b. Übey hakkında inmiştir. O, arkadaşlarına şöyle demiştir: Allah'a and olsun ki bizimle Muhammed'in (s.a.) durumu, birinin "besle köpeği, yesin seni" sözü gibidir. Yine o şöyle demiştir: Eğer biz Medine'ye dönersek bizden güçlü olanlar, zayıf olanları çıkaracaktır[306]. Bu durum Hz. Peygamber'e haber verilmiştir. [§]Resûlullah onu çağırmış ve ona sormuştur. Bunun üzerine o, böyle söylemediğine dair Allah adına yemin etmeye başlamıştır[307]. Bununla birlikte âyetin, "Onlara soracak olsan mutlaka, 'biz lafa dalıyor eğleniyorduk, hepsi bu!' derler"[308] meâlindeki beyanla bağlantılı olması uygundur. Onlar Allah'la, âyetleriyle ve peygamberiyle alay ediyorlardı. Bu alay, küfürdür. Veya eğer onlar, Allah'ın bize açıklamadığı inkârcılık içeren söz söylemişlerse, biz onların bunu söyledikleri şekilde yorumlamayız. Çünkü bizim onların söylemiş olduğu bu sözü bilmeye bir ihtiyacımız yoktur.

413

Müslüman olduklarını beyan ettikten sonra inkârcılığa sapmışlar. Bu beyanın, gerçekte müslüman olduktan sonra inkâra sapmışlar anlamına gelmesi mümkündür. "Müslüman olduktan sonra" meâlindeki beyanın, müslüman olduklarını açığa vurduktan sonra mânasına gelmesi de mümkündür.

---

305 Taberî, *Tefsîr*, X, 185; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 240.

306 "Şöyle diyorlar: Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak! Halbuki asıl güç ve izzet Allah'ındır, resûlünündür, müminlerindir; fakat münafıklar bunu bilmezler!" (el-Münâfikûn, 63/8).

307 Taberî, *Tefsîr*, X, 186; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 241.

308 et-Tevbe, 9/65.

Yani müslüman olduklarını beyan etmelerinden sonra bundan dönmüşlerdir. Âyette İslâm ile imanın aynı olduğuna ilişkin delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak **Müslüman olduktan sonra inkâra sapmışlardır** buyurmuştur. Başka âyette O şöyle buyurmuştur: "Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek…imandan sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidâyet nasip eder?"[309] Yine bir diğer âyette "imanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını daha da arttıranlar"[310] buyurmuştur.

[Hz. Peygamber'in Nübüvveti]

Başaramadıkları o işe yeltenmişlerdir. Denildi ki: Onlar Resûlullah'ı öldürmeye ve ona tuzak kurmaya yeltenmişlerdir. Fakat yeltendikleri bu işi başaramamışlardır. Bunda Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Çünkü onlar yeltendikleri şeyi gizlemişlerdi. Sonra o, bunu haber vermiştir. Bu gaybî bir bilgidir. Dolayısıyla bu durum, onun bu bilgiyi Allah'tan öğrendiğini göstermektedir.

Onların öç almaya kalkışmaları için Allah'ın ve O'nun lütfu sayesinde resûlünün kendilerini zengin etmesinden başka bir sebep de yoktu! Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bunu söyleyen adam bu davranışından dolayı tövbe etmiş ve tövbesi kabul edilmiştir. Bu adamın İslâm döneminde bir öldürme hadisesi vardı. Resûlullah bu adamın diyetini belirlemiş ve ödemiştir. **414** O, bununla müstağni davranmıştır[311]. İbn Abbâs şöyle demiştir: **[§]Onların öç almaya kalkışmaları için Allah'ın ve O'nun lütfu sayesinde resûlünün kendilerini zengin etmesinden başka bir sebep de yoktu!** Resûlullah münafıklara ganimetlerden ve sadakalardan veriyordu. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onların öç almaya kalkışmaları ancak Resûlullah'ın onlara ganimet ve sadaka vermesi sebebiyledir[312]. **Öç almaları**. Bazı edebiyat âlimleri, Ebû Muaz ve diğerleri şöyle demiştir: **Öç almaları.** Yani kötülemeleri. Bu kelimenin iki

---

309 Âl-i İmrân, 3/85-86.

310 Âl-i İmrân, 3/90

311 Taberî, *Tefsîr*, X, 187; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 241-242, 244-245. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah döneminde bir şahıs bir başkasını öldürmüş, Hz. Peygamber de onun diyetini on iki bin olarak belirlemiştir. Bu, "onların öç almaya kalkışmaları için Allah'ın ve O'nun lütfu sayesinde resûlünün kendilerini zengin etmesinden başka bir sebep de yoktu!" ilâhî beyanıdır. Yani onlardan diyet almakla (İbn Mâce, "ed-Diyât", 6; Dârimî, "ed-Diyât", 11.

312 Buna benzer bir görüş Kelbî'den rivayet edilmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 208; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, X, 140).

kullanımı vardır: “Nekımû” (نَقِموا) şeklinde cer haliyle ve “nekamû” (نَقَموا) şeklinde nasb ile. “Nekame, yenkimu ve nekıme, yenkamu” (نَقَم يَنْقِم و نَقِم يَنْقَم) şeklinde kâf harfinin kesralı kılınmasıyla söylenir. O, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle buyurmaktadır: Onların Resûlullah’ı kötülemeleri ve ona karşı kötü söz söylemeleri ancak **Allah’ın kendilerini zengin etmesi sebebiyledir**. Çünkü onlar fakir ve ihtiyaç sahibi olsalardı, Resûlullah’ı kötülemeye ve ona kötü söz yöneltmeye cüret edemezlerdi. Fakat onlar Allah’ın onları zenginleştirmesi sebebiyle onu kötülemişlerdir. **O’nun lütfu sayesinde resûlünün** meâlindeki beyanın, Resûlullah’ın onlara karşı değerli insanlar gibi davranması ve onlara iyilikte bulunması anlamına gelmesi mümkündür. Öyle ki onlar “o her söze kulak veriyor, mazeretleri kabul ediyor” demişlerdir. Bu durum, onları Resûlullah’ı kötülemeye sevketmiştir.

Eğer pişman olup tövbe ederlerse bu kendilerinin iyiliğine olur. Bundan münafığın tövbesinin kabul edilebileceği anlaşılmaktadır. **Yüz çevirirlerse Allah onları elem verici bir azaba uğratır. Yüz çevirirlerse** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani müslüman olduktan sonra. **Yüz çevirirlerse** ifadesinin şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani inkâr ve münafıklığa devam ederlerse. **Allah onları dünyada da âhirette de elem verici bir azaba uğratır.** Belirtmiş olduğumuz sebeplerle. Dünyada cihat emri, öldürülme ve korku ile. Bu, dünyadaki azaptır. Âhiretteki azap ise açıktır.

Artık yer yüzünde onlara ne bir dost ne bir yardımcı bulunur. Bunun yorumunu başka bir yerde açıkladık[313].

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِه۪ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٧٥﴾

75. “Onların içinde öyleleri var ki, ‘Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz’ diye Allah’a söz vermişlerdi.

Onların içinde öyleleri var ki, ‘Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcarız. Bazıları şöyle demiştir: Âyet, Sâlebe b. Hâtıb hakkında inmiştir. O, Resûlullah’tan kendisine rızık vermesi için Allah’a dua etmesini istemiştir. [§]O, şöyle demiştir: **Allah bize lütuf ve** 415

313 ÖrneğinBakara sûresinin 2/120. âyetinin tefsirine bakınız.

kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz[314]. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bu âyet, Hâtıb b. Ebû Belte'a hakkında inmiştir. Onun Şam'da malları vardı. O, şöyle demiştir: "Allah bana bu malları verirse, elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden olurum." Allah ona bu malları vermiş, o ise cimrilik etmiş ve vâdettiği şeyleri harcamaktan kaçınmıştır[315]. Müfessirlerin bir kısmı da şöyle demiştir: Bu âyet, münafıkların geneli hakkında inmiştir. Belirli bir kişinin durumu hakkında inmemiş, aksine münafıkların geneli hakkında inmiştir. Onların âdeti böyleydi. Onlar bir şey vâdettiklerinde bunu bozarlar ve yerine getirmezlerdi.

Yine **Onların içinde öyleleri var ki Allah'a söz vermişlerdi** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Bu kişi "eğer lütfundan verirse hayır yolunda harcayacağına" dair Allah'a söz verdiği vakit münafık idi. Bununla birlikte bu kişinin söz konusu vakitte münafık olmaması da mümkündür. Fakat cimrilik ettiği, yalanladığı, aykırı davranmayı benimsediği ve vâdettiği şeyden caymayı helâl gördüğü için münafık olmuştur. Eğer cimrilik ettiği ve ona aykırı davranmayı helâl gördüğü ve yasakladığı için münafık olmuşsa "Bunun üzerine Allah onların yüreklerine münafıklığı yerleştirdi"[316] meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya gelir: Yani onların kalplerinde münafıklık oldu. Eğer bu kişi söz konusu vakitte münafık ise "Bunun üzerine Allah onların yüreklerine münafıklığı yerleştirdi" ilâhî beyanı şu mânaya gelir: Yani cimrilik ettikleri ve vâdettikleri şeylerden kaçındıkları için kıyâmet gününe kadar onları münafıklık üzere devam ettirdi. Bu, tıpkı şu ilâhî beyan gibi olur: "Onlardan sadakaların taksimi hususunda sana dil uzatanlar da var. Şayet bunlardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse hemen öfkelenirler"[317]. **Onların içinde öyleleri var ki Allah'a söz vermişlerdi** meâlindeki beyandan "Allah'a verdikleri sözden

---

314 Bu, uzun ve meşhur bir rivayettir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 189-190; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 246-247). İbn Abdülber bu hadisi zayıf görmüştür. Kurtubî, Sâlebe'nin Bedir ehlinden olduğunu açıklayarak onu desteklemiştir. Zira Resûlullah onların iman etmiş olduklarına şahitlik etmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 210). İbn Hacer de bu hadisi zayıf kabul etmiştir. O, bu rivayetin sahih olması durumunda âyetin bu isme uyan başka bir şahıs hakkında indiğini bildirmiştir. Bu, Sâlebe b. Hâtıb veya İbn Ebû Hâtıb'dır. Ümeyye b. Zeydoğullarındandır ve Bedir ehlinden değildir. Çünkü o, Uhud'da şehid olmuştur. Allah ondan razı olsun (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 400).

315 Bu, İbn Abbâs ve başkalarından senetsiz bir şekilde rivayet edilmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 209; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, X, 144). Fakat Hâtıb (r.a) da Bedir ehlindedir. Muhtemelen âyet, Kurtubî'nin de tercih ettiği gibi münafıklardan başka bir kişi hakkında inmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 210).

316 et-Tevbe, 9/77.

317 et-Tevbe, 9/58.

caydıkları için"[318] kısmına kadar olan âyetlerde, adakların, bunu adayanları bağladığına ve bunların yerine getirilmesi zorunlu bir farz olduğuna, eğer bu kimseler bunu yerine getirmeyi terkederlerse sorumlu tutulacaklarına ve verdikleri sözü bozmayı helâl saydıklarında kâfir kabul edileceklerine dair delil vardır.

416

[§]Ve iyi kimselerden oluruz. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Müminlerden oluruz. Bu, söz konusu kişinin o vakitte münafık olduğu görüşünde olanların yorumuna göredir. **İyi kimselerden oluruz** meâlindeki beyanın "yani şükredenlerden oluruz" mânasına gelmesi de mümkündür. Bir rivayette bu anlam bildirilmiştir. Buna göre Sâlebe, Resûlullah'tan kendisi için Allah'tan mal dilemesini istediğinde Resûlullah ona şöyle buyurmuştur: "Şükrünü eda edeceğin az mal, Hakk'ını vermeyeceğin çok maldan daha hayırlıdır"[319]. Veya buna benzer bir söz söylemiştir.

فَلَمَّآ اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ بَخِلُوا بِه۪ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾

76. "Ama Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı."

Ama Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı. Bu beyanın, vâdettikleri şeyi yerine getirmekten yüz çevirdiler, anlamına gelmesi mümkündür. Veya Allah'a kulluktan yüz çevirdiler, mânasına da gelebilir. **Zaten yan çizip duruyorlardı.** Aynı şekilde Allah'a kulluktan **yan çiziyorlardı.** Veya vâdettikleri ve yerine getirmeye söz verdikleri şeylerden **yan çiziyorlardı.**

فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا ف۪ى قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَآ اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾

77. "Bunun üzerine Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi."

---

318 et-Tevbe, 9/77.

319 Bununla ilişkili rivayetin tahrici daha önce yapıldı.

Bunun üzerine Allah da kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi. Bazıları şöyle demiştir: Allah, cimrilik etmeleri sebebiyle kıyâmet gününe kadar onlara karşılık olarak münafıklık verdi. Bazıları da şöyle demiştir: **Allah, kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için** onları münafıklık üzere devam ettirdi. Müslümanın yalandan ve sözünden caymaktan kaçınması gerekir. Zira bu, münafıklığın sebebidir veya münafıklık çeşitlerinden biridir. Buna göre rivayet edilmiştir ki: "Yalandan kaçının, zira yalan münafıklık çeşitlerinden biridir. Doğru olun, zira doğruluk imanın bölümlerinden biridir"[320]. Bazı rivayetlere göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Dört haslet vardır ki kimde bulunursa münafık olur: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde tutmaz, antlaşma yaptığında bunu bozar, düşmanlık yaptığında aşırı giderek kötülük eder." Bazı rivayetlerde "kendisine emanet edildiğinde bu emanete hıyanet eder" ifadesi geçmektedir[321].

417 [§]Eğer denilirse ki: Yâkub'un oğullarına emanet verildi, onlar ise bu emanete hıyanet ettiler. Yine onlar konuştuklarında "onu kurt yedi"[322] diyerek yalan söylediler. Ayrıca onlar söz verdiler, fakat bu sözden caydılar. Dolayısıyla sen onların münafık olduklarını mı düşünüyorsun?

Buna şöyle cevap verilir: Rivayette mevcut olan "konuştuğunda yalan söyler" ifadesi "yani din hususunda yalan söyler" anlamına gelir. Dînî konular dışında yalan söylemek ise münafıklığı gerektirmez. Âyette, Allah'tan hayır talebi olmaksızın bir şeyin ısrarla istenmemesi hususunda delil vardır. Görmez misin ki Sâlebe, Resûlullah'tan, Rabb'inden kendisine rızık vermesini ısrarlı bir şekilde istediğinde, o bunu yapmış, Allah onun için kıyâmet gününe kadar

---

320 Bu lafızlarla kaynağını bulamadım. Fakat Abdullah b. Mesûd'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Doğru olunuz. Zira doğruluk iyiliğe götürür, iyilik ise cennete götürür. Kişi doğru söyledikçe ve doğruluk peşinden koştukça tâ ki Allah katında sıddîk olarak kaydedilir. Yalandan kaçının. Zira yalan kötülüğe götürür, kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyledikçe ve yalanın peşinden koştukça tâ ki Allah katında yalancı olarak kaydedilir (Müslim, "el-Bir ve's-Sıla", 103; Ebû Dâvûd, "Edeb", 80; Tirmizî, "el-Bir ve's-Sıla", 46).

321 Yani bazı rivayetlerde "söz verdiğinde tutmaz" yerine "kendisine emanet edildiğinde buna hıyanet eder" ifadesi geçmektedir (bk. Buhârî, "İman", 24; "Cizye", 17; Müslim, "İman", 106-108).

322 Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Babaları, 'Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum' dedi. Dediler ki: 'Biz böylesine kalabalık iken onu kurt yerse o zaman gerçekten bize yazıklar olsun!'... 'Ey babamız! Biz yarış için uzaklaşmış, Yûsuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık; onu kurt yemiş! Ama biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın' dediler (Yûsuf, 12/13-14, 17).

münafıklığı yazmıştır. Yine söz konusu soruya ilişkin diğer bir cevap şudur: Yâkub'un oğulları, yaptıklarından dolayı korkarak yapmış oldukları davranışlarından önce, tövbe etmişler ve durumlarını düzeltmişlerdi. Dolayısıyla münafık olmamışlardır. Bu işin aslı şudur ki yalana inanmak, verilen sözden caymayı ve vâdi yerine getirmemeyi helâl saymak, münafıklığı gerektiren hususlardır. Fakat helâl saymaksızın yerine getirmeyi terketme davranışı münafıklığı gerektirmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾

78. "Hâlâ anlamadılar mı ki Allah onların sırlarını da, gizli görüşmelerini de bilir ve Allah bütün gizlileri eksiksiz bilmektedir!"

Hâlâ anlamadılar mı ki Allah onların sırlarını da, gizli görüşmelerini de bilir. Bu beyan iki yoruma açıktır. İlki, onlar, **Allah'ın onların sırlarını da gizli görüşmelerini de bildiğini** anlamışlardır. Bu anlamalarının sebebi Allah'ın, onların Resûlullah'a karşı çıkmaları ve ona karşı kötü söz söylemeleri gibi gizledikleri hususları resûlüne çokça bildirmesidir. İkincisi şudur: Hâlâ anlamadılar mı. Yani münafıklar için **Allah'ın onların sırlarını da gizli görüşmelerini de bildiğini anlamalarının** zamanı gelmedi mi? Öyle ki Allah, resûlüne onların sırlarını ve gizli görüşmelerini bildirmektedir. Onlar da Resûlullah'ı eleştirmeyi, ona kötü söz söylemeyi ve ona karşı çıkmayı bırakırlar.

[§]Sır, insanın içinde gizlediği şeydir. "Necvâ" (النجوى), bir topluğun yüksek bir yerde toplanmasıdır[323]. **418**

Allah bütün gizlileri eksiksiz bilmektedir! Yani insanların bilgi sınırlarının dışında olan gizlilikleri **eksiksiz bilmektedir.** Yoksa Allah hakkında gizli bir şeyin olması söz konusu değildir. İnsanlar için gizli olan da olmayan da Allah için birdir. **Allah bütün gizlileri eksiksiz bilmektedir!** meâlindeki âyet şu mânaya da gelebilir: Gelecek bütün vakitlerde ebedî olarak meydana gelecek her şeyi **eksiksiz bilmektedir.** Bu âyette Allah'ın ezelî olarak eksiksiz bildiğine dair delil vardır. Çünkü gayb ilmi, bir şeyin olacağını bilmesidir. Yoksa mevcut olan bir şeyin bilinmesi değildir. Bu, belirtmiş olduğumuz sebepten dolayı, Allah'ın ezelde âlim olduğunu göstermektedir.

---

323 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ncv" (نجو) md.

اَلَّذٖينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعٖينَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ فِى الصَّدَقَاتِ وَالَّذٖينَ لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٧٩﴾

79. "Sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de daha fazla verecek bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir. Onlar için elem verici bir azap da vardır."

[Münafıkların Sadaka Veren Müminlere Karşı Tavırları]

Sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de daha fazla verecek bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir. Bu âyetin "Onların içinde öyleleri var ki Allah'a söz vermişlerdi" meâlindeki beyandan "yüz çevirdiler"[324] beyanına kadar olan âyetle bağlantılı olması uygundur. Münafıklar cimri idiler, onlar sadece riya ve gösteriş olarak hayra harcıyorlardı. Müslümanlardan hayra harcayanlar ve sadaka verenler hakkında kendileri gibi düşünmüşler ve şöyle demişlerdir: Onlar riya ve gösteriş olarak hayra harcamışlar ve sadaka vermişlerdir. Bazı rivayetlerde anlatıldığına göre Abdurrahman b. Avf, malının yarısını Tebük savaşında Allah'ın rızasını kazanmak için getirmiş ve "Yâ Resûlallah! Bu, malımın yarısıdır; sana getirdim, yarısını da ailem için bıraktım" demiştir. Bunun üzerine Resûlullah, verdiği ve bıraktığı mallarda mübarek kılınması için ona dua etmiştir. Münafıklar ona dil uzatmış ve "O, sadece riya ve gösteriş olsun diye vermiştir" demişlerdir. Yine fakir müslümanlardan başka biri bir "sâ'" hurma getirmiş ve zekât hurmaları arasına koymuştur. Hz. Peygamber ona hayır söylemiş ve ona dua etmiştir. Münafıklar ise "Allah bu **419** ölçüde bir şeye ihtiyaç duymaz" demişlerdir. Bu onların dil uzatmalarıdır. **[§]** Bunun üzerine yüce Allah **Sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de daha fazla verecek bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri** meâlindeki beyanı indirmiştir. Yani bir

[324] "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi. Ama Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı" (et-Tevbe, 9/75-76).

"sâ'" hurma getiren kimseye[325]. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Gönüllü olarak fazla fazla verenler.** Yani sadakayı gönüllü olarak fazla fazla verenleri kötüleyenler. **Daha fazla verecek bir şey bulamayanlar.** Yani güçleri yettiğinden başka verecek bir şey bulamayanlar. "Cühd" (الجُهد) güç yetirmek; "cehd" (الجَهد) meşakkat demektir[326]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Cühd" (الجُهد) kişinin hayır yolunda az bir şey harcamasıdır. Eğer zayıflıktan veya fakirlikten kaynaklanıyorsa "cühide'r-raculu" (جُهد الرجل) denilir. Eğer bir kişi işinde aşırı gitmişse "cehede fi'l-ameli yechedu cehden" (جَهَد فى العمل يَجْهَد جَهْدا) denilir. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Cühd" (الجُهد) "vüs'" (الوُسع) gibidir. "Cehd" (الجَهد) güç yetirmek demektir. Ebû Muâz da böyle söylemiştir[327]. Âyette iki anlam vardır. Bunlardan biri, Resûlullah'ın (s.a.) nübüvvetinin ispatına dair delil olmasıdır. Çünkü bilinmektedir ki onların dil uzatmaları açık değildi, aksine gizliydi. Sonra Resûlullah bunu onlara bildirmiştir. Bu, Resûlullah'ın bunu Allah katından öğrendiğini göstermektedir. İkincisi, insanlar arasındaki işlerde, bunlar iç yüzünde zâhirine aykırı olsa da bunların zâhirine bakılır. Öyle ki münafıklar, onları riya ve gösteriş içerisinde olmakla eleştirmeleri sebebiyle kınanmışlardır. Bunun sebebi insanlar arasındaki işlerde bunların, zâhirine göre anlaşılması gerektiği, bunlarda zâhirinin dışında bir şeye bakılmadığı bilinsin diyedir. Hakikat ise işlerin iç yüzü ve gizlenen durumudur. Allah'a karşı ihlas da bununla sağlanır.

Onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir. Bazıları şöyle demiştir: Başkasına karşı mazeret belirten kimse, eğer o kişi, mazeret ileri sürülen kişinin söz konusu şahsın özür beyan ettiği hususta özrünün olmadığını, onun bu konuda yalancı olduğunu bildiği halde mazeretini kabul etmişse, [§] **420** mazeret beyan edilen kişinin özür sahibinden bunu kabul etmesi, mazeret beyan edilen kişinin özür sahibiyle alay etmesi demektir. Bazıları da şöyle demiştir: **Allah onları maskaraya çevirecektir.** Yani onların alaylarının karşılığını verecektir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, her ne kadar bu karşılık alay olmasa da, karşılık vermesini alay olarak isimlendirmiştir. Bu, O'nun, kötülüğün karşılı-

---

325 Taberî, *Tefsîr*, X, 195; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 249-250. İbn Mesûd'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bizler sadaka vermekle emredildiğimizde hamallık yapıyorduk. Ebû Ukayl yarım sâ' getirmiş, bazıları ise daha fazla getirmiştir. Bunun üzerine münafıklar "Allah böyle sadakadan müstağnidir. Bunu yapan ancak riya maksadıyla yapmıştır" demişlerdir. Bunun üzerine "sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de daha fazla verecek bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir." ilâhî beyanı inmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 9/11; Müslim, "Zekât", 72).

326 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 190.

327 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "chd" (جهد) md.

ğını kötülük olarak isimlendirmesi gibidir[328]. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak aşırı gitmenin karşılığını aşırı gitmek olarak isimlendirmiştir. Halbuki ikincisi aşırı gitmek değildir[329]. Buna göre Cenâb-ı Hak, her ne kadar alay etmenin karşılığı alay olmasa da, bunu alay olarak isimlendirmiştir. **Allah onları maskaraya çevirecektir** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Yani Allah'ın dostları bunlarla alay edecektir. Bununla birlikte bu alay, O'na nispet edilmiştir. Yine "Asıl onlarla alay eden Allah'tır"[330] meâlindeki beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani O'nun dostları bunlarla alay etmektedir. Bu "Geriye dönün de başka bir nur arayın"[331] meâlindeki beyanda kastedilen mânadır. Bu, onların ötekilerle alay etmesidir. Bu, dil bakımından mümkündür. Bir şeyin başka birine nispet edilmesi ve bundan, nispet edilen şahıstan başka bir kimsenin murat edilmesi mümkün bir durumdur.

اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٨٠﴾

80. "Onların bağışlanması için Allah'a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü onlar Allah ve resûlünü inkâr etmişlerdir. Allah günaha batmış kimseleri doğru yola iletmez."

Onların bağışlanması için Allah'a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Abdullah b. Übey öldüğünde Resûlullah onun cenaze namazını kılmak istemiştir. Bunun üzerine Ömer b. Hattab elbisesinden tutarak "Allah sana bunu emretmedi" demiştir. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyur-

---

328 Müellif, "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır" (eş-Şûrâ, 42/40) ilâhî beyanına işaret etmektedir.

329 Müellif, "Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın" (el-Bakara, 2/194) ilâhî beyanına işaret etmektedir.

330 el-Bakara, 2/15.

331 "O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: 'Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım.' Şöyle denecek: 'Geriye dönün de başka bir nur arayın!' Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır" (el-Hadîd, 57/13).

muştur: "Onların bağışlanması için Allah'a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır." Bunun üzerine Resûlullah şöyle demiş: "Rabb'im beni muhayyer bırakmış, ister yap ister yapma buyurmuştur." Bazı rivayetlerde Hz. Ömer'in ona "bağışlama dileme! Zira Allah sana bunu yasaklamıştır" dediği nakledilmektedir. [§]Bunun üzerine Resûlullah "Ey Ömer! Yetmiş bir defa bağışlama dilemeyeyim mi?" buyurmuş veya buna benzer bir söz söylemiştir. Bu sırada Allah, "Bağışlanmaları için Allah'a dua etmişsin veya etmemişsin onlar için birdir. Allah onları asla bağışlamayacaktır"[332] meâlindeki beyanı indirmiştir. Fakat bu gerçeğe uzak bir yorumdur ki Resûlullah âyetten söz konusu meselede tercih hakkı olduğunu anlıyor, Hz. Ömer ise onun böyle davranmasını engelliyor! Bu meselede tercih hakkının olduğunu anlamak veya bunun belirleme anlamında olması yahut bu âyetin Münâfikûn sûresindeki âyetle neshedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü bu hitap, tehdit ifade etmektedir (vaîd). Tehdit için nesih söz konusu değildir[333]. Bu âyetin yorumu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyledir: Eğer sen onlar için bağışlanma dilersen, senin bu bağışlama talebin reddedilen, dolayısıyla icabet edilmeyen türden değildir. Fakat onlar Allah'ı ve resûlünü inkâr etmiş bir topluluktur. Sen benim hükmümden biliyorsun ki bu hal üzere ölen kimseyi ben bağışlamam. Bu beyan, Resûlullah'ın bu konuda mâzur olduğu, ancak onlar için bağışlama dilemesinin nehyedildiği mânasına gelmektedir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Müşrikler akraba bile olsalar peygamber de

421

---

[332] el-Münâfikûn, 63/6. Hz. Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Abdullah b. Übey b. Selûl öldüğünde oğlu Abdullah b. Abdullah Resûlullah'a gelerek babasını kefenlemek için gömleğini kendisine vermesini istemiştir. Hz. Peygamber de bunu ona vermiştir. Sonra ondan babasının cenaze namazını kılmasını istemiştir. Bunun üzerine Resûlullah namaz kılmak için kalkmış, Ömer de kalkarak Resûlullah'ın elbisesini çekiştirmiş ve şöyle demiştir: Yâ Resûlallah, Allah sana bunu nehyettiği halde sen namazını kılacak mısın? Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurmuştur: Allah beni muhayyer bırakmış ve "onların bağışlanması için Allah'a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen" diye buyurmuştur. Ben yetmişten fazla yapacağım. O "bu kişi münafıktır" demiştir. -Râvi dedi ki- Resûlullah onun cenaze namazını kılmıştır. Bunun üzerine Allah "Onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma" âyetini indirmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 9/13; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe, 25; Tirmizî, "Tefsîr", 9). "Bağışlanmaları için Allah'a dua etmişsin veya etmemişsin onlar için birdir" ilâhî beyanının nâzil oluşuna gelince nakledilen bu rivayet ve bunun dışındaki rivayetler sebebiyledir (bk. Taberî, X, 199-200; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 253-255).

[333] Şârih şöyle demiştir: "Bu hususta tercih hakkının olduğu şeklinde anlamak ve bunun yetmiş olarak belirlenmesi mânasında mümkün değildir. Yine "Bağışlanmaları için Allah'a dua etmişsin veya etmemişsin onlar için birdir. Allah onları asla bağışlamayacaktır" ilâhî beyanıyla neshedilmiş olması da mümkün değildir. Bu, tevil ehlinin âyeti hamlettiği mânaların doğru olmadığını göstermektedir" (Semerkândî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 356b).

müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler"[334]. Cenâb-ı Hak münafıkların ortak koşmalarını, Allah'ı ve resûlünü inkâr etmelerini bilmiş, onların bağışlanmaları için dua etmesini yasaklamıştır. Zira bunun, Allah'ın, onların inkârcılıklarını resûlüne bildirmesinden önce olması mümkün değildir. Dolayısıyla bu durum, bunu bildikten sonra Allah'ın onu yasakladığını göstermektedir. Yine bu âyette Mûtezile'nin "büyük günah işleyen bağışlanmaz" şeklindeki görüşünün reddine dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların Allah'ı ve resûlünü inkâr etmeleri sebebiyle bağışlanmayacaklarını bildirmiştir. Bu, Allah'ı ve resûlünü inkâr etmemiş kimsenin bağışlanabileceğini, onun için şefaatin olduğunu ve büyük günah işleyenin kâfir olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu durum, belirtmiş olduğumuz yorumun doğru olduğunu göstermektedir.

422 [§] Allah'tan bağışlama dileme ve başkasına şefaat etme, sadece insanların seçkin olanlarına ait bir durumdur. Bu seçkin insanlar resûller ve nebîlerdir. Bu, dünyadaki şu duruma benzemektedir: Yeryüzünün krallarına, onlar nezdinde seçkin olan kimseler dışında hiç kimse başkasına olan ihtiyaç durumunu sunmaz. Yine sadece onlar katında şeref ve mevki sahibi kimseler, başkalarına şefaatçi olabilirler. Fakat Cenâb-ı Hak bizim dışımızdaki insanlar hakkında bağışlama dileğinde bulunmamıza şu ilâhî beyanla izin vermiştir: "Bunların ardından gelenler de 'Ey Rabb'imiz! Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla' derler"[335]. "Bağışlanmaları için Allah'a dua etmişsin veya etmemişsin onlar için birdir. Allah onları asla bağışlamayacaktır"[336] meâlindeki beyan nazil olunca bu âyetteki "aleyhim" (عليهم) ifadesi "indehum" (عندهم) anlamındadır. Yani bağışlanmaları için dua etmişsin veya etmemişsin bu, onlar açısından birdir. Onların Resûlullah'tan bağışlanmaları için dua talep etmeleri, Hz. Peygamber'le alay etmek içindir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Arap kabilelerinden savaşa katılmayanlar sana, 'Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu, bu yüzden Allah'ın bizi bağışlamasını iste' diyeceklerdir"[337]. Onların "Bizim bağışlanmamız için dua et" şeklindeki sözleri, bu yoruma göre alay konumundadır. "Onlar için birdir" meâlindeki beyan şu mânaya gelebilir: Yani bağışlanmaları için dua etsen de etmesen de Allah katında birdir. Zira O, Allah'ı ve resûlünü inkâr ettikleri için onları bağışlamaz.

---

334 et-Tevbe, 9/113.
335 el-Haşr, 59/10.
336 el-Münâfikûn, 63/6.
337 el-Feth, 48/11.

Yetmiş kere de bağışlanmaları için dua etsen. Bu beyanda yetmiş sayısının bildirilmesi, yetmişin bağışlanma talebinde en üst sınır ve zirve olmasındandır. Rivayet edildiğine göre Resûlullah her gün yetmiş defa bağışlanmak için dua (istiğfâr) ediyordu[338]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Sen bu bağışlanma dileğinde en üst sınıra ulaşsan da onlar bağışlanmayacak ve bu durum onlara fayda vermeyecektir.

Allah günaha batmış kimseleri doğru yola iletmez. Günahı tercih ettikleri vakitte. Veya Allah, bu dünyadaki günahkârlıkları sebebiyle -eğer bu hal üzere ölürlerse- onları âhirette cennet yoluna iletmez.

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ وَكَرِهُٓوا اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِى الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ اَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾

81. "Allah'ın resûlünün çağrısına uymayarak seferden geri kalanlar yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı sevinç duydular; canlarıyla mallarıyla Allah yolunda savaşmak istemediler, üstelik 'bu sıcakta sefere çıkmayın' dediler. De ki: 'Cehennem ateşi çok daha sıcaktır' anlayabilselerdi!"

[Münafıkların Cihat Konusundaki Tutumları]

Allah'ın resûlünün çağrısına uymayarak seferden geri kalanlar yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı sevinç duydular. Onlar -münafıkları kastediyorum- [§]yaptıklarıyla bütün kötü özellikleri kendilerinde toplamışlardır. Bunlardan biri, belirtildiği üzere onların Resûlullah'ı bırakıp seferden geri kalmaktan sevinç duymalarıdır. İkincisi, Resûlullah ile birlikte cihat etmekten hoşlanmamaları ve malları hususunda cimrilik etmeleridir. Üçüncüsü, **bu sıcakta sefere çıkmayın** meâlindeki sözleriyle insanları cihattan ve Allah yolunda sefere çıkmaktan alıkoymalarıdır. Allah, münafıkların tüm özelliklerini bu âyette bir araya getirmiştir. **Seferden geri kalanlar sevinç duydular.** Burada "muhallefûn" (المُخَلّفون) şeklinde "geri bırakılanlar" ifadesi belirtilmiş. Halbuki onlar gerçekte geri kalanlar idi. Bununla birlikte bu beyan iki mânaya

423

---

338 Ebû Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini işittim: "Allah andolsun ki ben günde yetmiş defadan fazla Allah'tan bağışlanma diliyor ve O'na tövbe ediyorum" (Buhârî, "Da'avât", 3). Bir rivayette "yetmiş defa" ifadesi geçmektedir (Tirmizî, "Tefsîr", 47).

gelir. "Muhallefûn" (المُخَلّفون), yani Allah, bildirdiği üzere onların sefere çıkışlarının müminlere bozgunculuktan başka katkısının olmayacağından ve onların bununla fitne istemelerinden dolayı[339] onları geri bırakmıştır. Cenâb-ı Hak onları bundan geri bırakmıştır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi; fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi, onları geri koydu"[340]. Bu beyan hakkında denildi ki: Onları tutup alıkoydu. Bu mânaya göre onlar geri bırakılmışlardır. Cenâb-ı Hak, onların sefere çıkışlarının müminlere bozgunculuktan ve fesattan başka bir katkısının olmayacağını bildiğinden dolayı onları geri bırakmıştır. "Muhallefûn" (المُخَلّفون) beyanı şu anlama da gelebilir: Yani Resûlullah'ın ashâbı onları geri bırakmıştır. Çünkü eğer onlar, bunları zorla çıkarmak isteseydiler buna güç yetirirlerdi. Dolayısıyla bunlar bu şekilde geri bırakılan kimseler gibidir. Çünkü eğer onlar bunları çıkarmak isteseydiler, çıkarırlardı. Dolayısıyla bunlar her ne kadar gerçekte geri kalanlar ise de geri bırakılmış kimseler gibi olmuşlardır. **Resûlullah'ın çağrısına uymayarak seferden geri kalanlar yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı.** Yani Resûlullah'a muhalefet ederek. Bu beyan, "halfe Rasûlillâhi" (خَلْفَ رسول الله) diye de okunmuştur[341]. Yani Resûlullah sefere çıktıktan sonra onlar yerlerinde kalmaktan dolayı sevinç duymuşlardır. **Yerlerinden ayrılmamış olmaktan** meâlindeki beyanın "yerinde kalıp oturmak" anlamına gelmesi mümkündür. Yani onun arkasından, yerinde kalıp oturmuş olmaktan. **Yerlerinden ayrılmamış olmaktan** meâlindeki beyanın "kalıp oturdukları yer" mânasında olması da mümkündür. Bu, onların evleri ve vatanlarıdır.

Mallarıyla Allah yolunda savaşmak istemediler. Cimrilikleri ve kalplerindeki karşı koymaları sebebiyle.

Üstelik 'bu sıcakta sefere çıkmayın' dediler. Bu zâhir anlamı bakımından müminlere şefkatın belirtilmesi anlamına gelebilir. Fakat onlar, bunu kastetmiş değillerdi. Aksine onlar, müminleri Allah yolunda sefere çıkmaktan alıkoymayı istemişlerdi. Fakat onlar, müminlere genel olarak "bu sıcakta sefere çıkmayın" dediklerinde, müminler Allah yolunda sefere çıkmaktan çekinmemişlerdir. Bu, tıpkı şu beyan gibidir: "Birtakım insanlar onlara, 'insanlar size

---

339 "Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek istedikleri için aranıza sokulacaklardı" (et-Tevbe, 9/47).

340 et-Tevbe, 9/46.

341 Bu kırâat Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd'den (ö. 203/819) rivayet edilmiştir. Bu, şâz bir kırâattır (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 216; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II, 388).

karşı asker toplamışlar, onlardan korkun' dediler de bu, onların imanlarını arttırdı"[342]. Onlar müminleri, düşmana karşı sefere çıkmaktan korkutuyorlardı. [§]Onlar müminleri Allah yolunda sefere çıkmaktan alıkoymada hile yapıyorlardı. Eğer alıkoymada genel ifade kullansaydılar ve bunu dile getirseydiler, müminler bunu anlarlardı. Bu durumda onların münafıklıkları ortaya çıkardı. Onların **bu sıcakta sefere çıkmayın** sözlerini müminlere değil de kendi tâbilerine söylemiş olmaları da mümkündür. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında dediler ki"[343].

424

De ki: Cehennem ateşi çok daha sıcaktır anlayabilselerdi! Yani Resûlullah'a indirileni **anlayabilselerdi**, **cehennem ateşinin** dünya sıcaklığından **çok daha sıcak olduğunu** bilirlerdi. Bu ilâhî beyan şu mânaya da gelebilir: Onlar kendilerinin sadece bu dünya için yaratılmadıklarını, aksine burada imtihan edilmek üzere yaratıldıklarını **anlayabilselerdi**, âhirette vâdedilenin, dünyada imtihan edildikleri durumlardan daha şiddetli olduğunu bilirlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلاً وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَآءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾

82. "Yapıp ettikleri karşısında artık az gülsünler, çok ağlasınlar!"

Az gülsünler, çok ağlasınlar! Gülmenin sevinç ve mutluluktan kinâye olması uygundur. Ağlamak da üzüntüden kinâyedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Biraz sevinin ve mutlu olun, zira âhirette uzun bir şekilde ve çokça üzüleceksiniz. Bu beyanın, hakikat anlamıyla gülmek anlamında olması da mümkündür. Çünkü onlar, dünyada iken müminlere gülüyor ve alay ediyorlardı. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onlar biraz güldüler, çünkü dünya azdır ve bitecektir. Âhirette ise çokça ağlayacaklardır, çünkü o, son bulmaz. **Yapıp ettikleri karşısında.**

---

342 Âl-i İmrân, 3/173.

343 "Ey iman edenler! Sizler, sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında -Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye- 'Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi' diyen inkârcılar gibi olmayın. Hayat veren de öldüren de Allah'tır; Allah yaptıklarınızı görmektedir" (Âl-i İmrân, 3/156).

فَاِنْ رَجَعَكَ اللّٰهُ اِلٰى طَٓائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَاْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ اَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا اِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ ﴿٨٣﴾

83. "Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız. Mademki ilk defasında oturup kalmayı yeğlediniz, şimdi de geride kalanlarla birlikte oturmaya devam edin."

Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse. Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırırsa meâlindeki beyan, bu hususta geride kalanların hepsinin münafık olmadığını, münafıkların tümünün de sefere çıkmaktan kaçınmadıklarını ve geride kalmadıklarını göstermektedir. **Senden izin isterlerse, de ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız.** Çünkü Cenâb-ı Hak onların müminlerle birlikte sefere çıkmalarının onlara bozgunculuk ve fesat 425 dışında bir katkısının olmayacağını bildirmiştir[344]. [§]Böylece Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız. Mademki ilk defasında oturup kalmayı yeğlediniz.** Yani münafıklıkları sebebiyle ilk defasında oturup kalmakla cezalandırıldılar. **De ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacaksınız.** Yani bundan böyle benimle sefere çıkmanıza ve benim maiyetimde düşmana karşı savaşmanıza asla izin vermeyeceğim. **Sefere çıkmayacaksınız** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani size sefere çıkma izni versem de sizler asla sefere çıkmayacaksınız.

Şimdi de geride kalanlarla birlikte oturmaya devam edin. Denildi ki: **Geride kalanlarla birlikte.** Bunlar, belirtildiği üzere münafıklardır. Bu beyanın, "mâzeret sahipleriyle birlikte oturup kalın" mânasına gelmesi de mümkündür. Bazıları şöyle demiştir: Kadınlar ve sakatlarla birlikte. Bu mânalar birdir.

---

344 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek istedikleri için aranıza sokulacaklardı" (et-Tevbe, 9/47).

وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِه۪ اِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨٤﴾

84. "Onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma, mezarı başında da durma! Çünkü onlar Allah ve resûlünü inkâr ettiler ve yoldan sapmış olarak öldüler."

Onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma. Yani münafıklardan. Mezarı başında da durma! Bazı rivayetlerde anlatıldığına göre Abdullah b. Übey öldüğünde oğlu Resûlullah'a (s.a.) geldi ve "Yâ Resûlallah! Babam öldü ve o, senin gömleğinle kefenlenmeyi ve senin cenaze namazını kılmanı vasiyet etmişti. Bunun üzerine Resûlullah gömleğini çıkararak ona verdi. Akabinde yürüdü, cenaze namazını kıldı ve mezarı başında da durdu[345]. Bazı rivayetlere göre Resûlullah cenaze namazını kılmış ve ona gömleğini giydirmiştir. Ona şöyle denilmiştir: "Allah'ın düşmanına gömleğini mi giydiriyorsun?" Resûlullah buna karşı şöyle buyurmuştur: "Ben gömleğimle Hazreçoğullarından bin kişinin müslüman olmasını umuyorum." Bildirildiğine göre Resûlullah böyle yaptığında münafıklardan bin kişi müslüman olmuştur[346]. Ayrıca Resûlullah'ın onun cenaze namazını kılmadığı da rivayet edilmiştir[347]. [§]Biz, **onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma, mezarı başında da durma! Çünkü onlar Allah ve resûlünü inkâr ettiler ve yoldan sapmış olarak öldüler** meâlindeki beyanla münafıkların cenaze namazının kılınmasının yasaklanmasından sonra durumun nasıl olduğunu bilmiyoruz. Cenâb-ı Hak onları itaatten çıkmış (fasık) kimseler olarak adlandırmıştır. İnkâr nitelemesi ise daha çirkin ve daha kötüdür. Fakat onlar inkârla birlikte itaatten çıkma (fısk) çeşitlerini de kendilerinde toplamışlardır. Bu durum, onların inkâra dair inançlarına ve benimsedikleri mezhebe sadece hevâlarından dolayı inan-

426

---

345 Daha önce bu rivayetin tahrici yapılmıştır. Fakat bunda Abdullah b. Ubey'in bunu vasiyet ettiği belirtilmemişti. Bu durum bazı rivayetlerde bulunmaktadır (bk. İbn Mâce, "Cenâiz", 31; Taberî, *Tefsîr*, X, 206; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV,258-259).

346 Bu, Katâde'den mürsel olarak rivayet edilmiştir. Bu rivayette sonunda "Bildirildiğine göre Resûlullah böyle yaptığında…" ifadesi yer almamaktadır (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 206; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 259).

347 Enes'den rivayet edilmiştir ki Resûlullah (s.a.) Abdullah b. Übeyy'in cenaze namazını kılmak istemiştir. Cebrâîl (a.s) elbisesinden tutmuş ve "Onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma, mezarı başında da durma!" buyurmuştur (bk. Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, VII, 145; Taberî, *Tefsîr*, X, 205; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 259). Bu rivayetin râvilerinden olan Yezîd er-Rekâşî zayıf bir râvidir (bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 380).

dıklarının bilinmesi içindir. Zira itaatten çıkma (fısk), her mezhep ve din mensubunun haram kıldığı bir durumdur. Herkes fısktan kaçınır ve uzak durur. İnkâr ise böyle değildir. Çünkü bir şeye inanan kişi, bunun zıddını inkâr etmiş olur. Fıskın aslı ise emrin dışına çıkmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَاَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِى الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

85. "Onların malları ve evlatları seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünyada bütün bunlarla eziyet vermeyi ve canlarının da inkârcı olarak çıkmasını murat ediyor."

Onların malları ve evlatları seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünyada bütün bunlarla eziyet vermeyi murat ediyor. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bu beyan, takdim-tehir üzere anlaşılmalıdır. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onların** bu dünyadaki **malları ve evlatları seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara** âhirette **bunlarla eziyet vermeyi murat ediyor.** Bu beyanda, Mûtezile'nin "aslah" görüşünün reddi vardır. Daha önce onların görüşünün reddine ilişkin delillerin açıklamasını yaptık[348]. **Allah onlara dünyada bütün bunlarla eziyet vermeyi murat ediyor** meâlindeki beyanın, emredildikleri çarpışma ve savaşlar anlamına gelmesi mümkündür. Bunlar onlara zor geliyor ve sıkıntılı bir durum arzediyordu. Dolayısıyla bu, onlar için bir azap olmaktadır. Bu, başka bir âyette bildirilen şu durumdur: "Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün, tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar. Bunlar gerçekte iman etmemişlerdir, Allah da onların yaptıklarını geçersiz saymıştır. Bunu yapmak Allah için çok kolaydır"[349]. Veya dünyadayken azap etme, öldürülmeleridir. Eğer sefere çıkmazlarsa öldürülürler. Tıpkı **[§]** şu beyanda olduğu gibi: "Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler"[350]. Bu, belirtilen azaptır. Çünkü onlar öldürülmüş olacaklardır. **Canlarının çıkmasını.** Denildi ki: Canlarının çıkıp yok olmasını. **İnkârcı olarak.**

427

---

348 Tevbe sûresi 9/55. âyetinin tefsirine bakınız.

349 el-Ahzâb, 33/19.

350 "Münafıklar, kalplerinde çürüklük bulunanlar ve Medine'de asılsız haber yayanlar yaptıklarına son vermezlerse seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler" (el-Ahzâb, 33/60-61).

وَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ اَنْ اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَاْذَنَكَ اُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٨٦﴾

86. "Allah'a iman edin ve resûlünün maiyetinde cihat edin buyruğunu içeren bir sûre indirildiğinde, içlerinde imkânı olanlar bile kalmak için senden izin istediler ve 'Bırak bizi, oturanlarla birlikte olalım' dediler.

Allah'a iman edin ve resûlünün maiyetinde cihat edin buyruğunu içeren bir sûre indirildiğinde. Yani "Allah'a iman edin" emrini içeren bir sûre indirildiğinde. Yoksa sûrenin bu ifadeyle inmesi anlamında değildir. Aksine bunda **Allah'a iman edin ve resûlünün maiyetinde cihat edin** beyanı bulunmaktadır. Bu beyanda belirtilen hususlar: "Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde"[351]. **Allah'a iman edin.** Kalpleriyle. Çünkü onlar dilleriyle iman ettiklerini açıklamışlardır. Halbuki onlar gerçekte Allah'a inanmış kimseler değillerdi.

İçlerinde imkânı olanlar bile kalmak için senden izin istediler. Denildi ki: **İmkânı olanlar.** Bunlar zengin ve refah içerisinde olanlardır. Denildi ki: **İmkânı olanlar,** faziletli ve şerefli kimselerdir ki insanlar bunların görüşlerine yöneliyorlardı ve bunların yürüttükleri düzene bakıyorlardı. Münafıklar içerisinde zenginler ve refah sahipleri ile fikir adamları ve düzenleyici kimseler vardı.

'Bırak bizi, oturanlarla birlikte olalım' dediler. Cihada katılmayıp oturma izni istediler. Bunun sebebi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bunlar inkârcıları gizlice dost edinmişlerdi. Dolayısıyla dostlara karşı savaşı hoş görmediler. Veya onlar başarısızlıkları ve korkaklıkları sebebiyle savaşa çıkmaktan kaçınıyorlardı ve geri kalıyorlardı. Çünkü onlar, beklenen neticeler için davranışta bulunmuyorlardı. Onlar ancak hazır menfaatler için iş yapıyorlardı. Bundan dolayı onlar savaşa çıkmaktan kaçınıyorlardı. Müminlere gelince, onlar işin neticeleri için çalışıyorlardı. Aynı şekilde inkârcılar da müminlere karşı işin sonunda bekledikleri ganimeti elde etmek için veya mevcut durumda kendilerinden kötülüğü savmak için savaşıyorlardı. Fakat münafıklar oturmak için ve oturanlarla birlikte olmak için izin istiyorlardı. Onlar kendilerinin oturup

---

351 "Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde, kalplerinde çürüklük bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün" (Muhammed, 47/20).

kalma konusunda mazeretlerinin olduğunu düşünüyorlardı. **Bırak bizi, oturanlarla birlikte olalım** [§]meâlindeki beyanın, zayıflar, hastalar ve çocuklardan **oturanlarla birlikte** anlamına gelmesi mümkündür. Tâ ki onların erkekleri düşmana karşı savaşa çıktıktan sonra düşman geldiğinde bunlara karşı bu oturanları savunabilsinler. Veya onların **bırak bizi, oturanlarla birlikte olalım** meâlindeki sözleri, özür sahiplerinden oturanlarla birlikte, mânasına da gelebilir. Onlar kendilerinin özür sahibi olduklarını düşünüyorlardı. Halbuki onların bu konuda herhangi bir özürleri bulunmamaktaydı. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: “Onlardan bir bölük de, aslında açıkta olmadığı halde, ‘evlerimiz açıkta ve korumasız’ diyorlardı”[352]. Buna göre ilki de bu anlama gelebilir.

428

رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾

87. “Geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler de kalpleri mühürlendi; artık anlayıp kavrayamazlar.”

Geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler. Denildi ki: Kadınlarla beraber. Bu ayıplama ve kınama ifadesidir. Yani onlar, erkekler arasında değil, kadınlar arasında **kalmayı yeğlediler.**

Kalpleri mühürlendi; artık anlayıp kavrayamazlar. İmanın, kendisiyle işlerin neticelerinin görüldüğü, kalplerden ve işlerden perdelerin kaldırıldığı bir ışığı vardır. Bu ışık, bunları apaçık göstermektedir. İnkârın ise karanlığı vardır ki bununla apaçık işler gizlenir. Dolayısıyla bu karanlık onun kalbini perdeler. Bunun açıklamasını başka bir yerde yaptık[353]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Artık anlayıp kavrayamazlar.** Geride kalanlarla beraber oturmaları sebebiyle başlarına gelecek ayıplamayı. Anlayıp kavrama (fıkh), bir şeyi, benzerine işaret eden manayla bilmektir. Bu karanlık, belirtmiş olduğumuz perdeleme sebebiyle eşyanın mânalarıyla ve benzerleriyle bilinmesini engellemektedir.

---

352 “Onlardan bir grup, ‘Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün’ diyorlardı. Onlardan bir bölük de, aslında açıkta olmadığı halde, ‘evlerimiz açıkta ve korumasız’ diyerek peygamberden izin istiyorlardı; bunların istediği kaçmaktan başka bir şey değildi” (el-Ahzâb, 33/13).

353 Örneğin A‘râf sûresinin 7/100. âyetinin tefsirine bakınız.

لٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ وَاُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾

429

[§]*88. "Fakat peygamber ve beraberindeki müminler mallarıyla, canlarıyla cihat ettiler. İyi ve güzel şeylerin her türlüsü onların olacaktır, gerçek kurtuluşa erenler de onlardır."*

Fakat peygamber ve beraberindeki müminler mallarıyla, canlarıyla cihat ettiler. Cenâb-ı Hak *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle buyurmaktadır: Peygamber ile birlikte imanı ve tasdiki gerçekleştirenler **mallarıyla, canlarıyla cihat ettiler.** Yani Allah'ın dinine yardım etmek ve O'nun yolunu ortaya çıkarmak için canlarını ve mallarını harcadılar. Münafıkların, düşmana karşı cihat yoluyla Allah'ın dinine yardım etmemeleri, mallarını ve canlarını harcama konusunda cimrilik yapmaları, imanı ve tasdiki gerçekleştirmemeleri gibi onlar cimrilik etmediler.

Yine Cenâb-ı Hak, iman ve tasdiki gerçekleştiren, canlarını ve mallarını harcayan, bunlarla Allah'ın dinine yardımda ve O'nun yolunun açıklanmasında cihat eden müminler için **iyi ve güzel şeylerin her türlüsünün olduğunu** bildirmiştir. Bazıları şöyle demiştir: **İyi ve güzel şeylerin her türlüsü onların olacaktır.** Dünyada anılma, güzel övgü ve insanların onların yoluna girmesi; âhirette ise sevap ve karşılık. Denildi ki: **İyi ve güzel şeylerin her türlüsü onların olacaktır.** Âhirette; çünkü onlar, Allah'ın dinine yardım etmede ve O'nun düşmanlarıyla cihat etmede canlarını ve mallarını harcadılar. Denildi ki: **İyi ve güzel şeylerin her türlüsü onların olacaktır.** Güzel gözlü huriler. Tıpkı şu beyanda bildirildiği gibi: "Oralarda, huyu güzel, yüzü güzel kadınlar var"[354].

Gerçek kurtuluşa erenler de onlardır. Kurtuluşa eren kişi, ihtiyaç duyduğunu elde eden kimsedir. "Efleha" (أفلح) denir. Daha önce bunu açıkladık[355].

اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿٨٩﴾

---

354 "Oralarda, huyu güzel, yüzü güzel kadınlar var. Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? Otağlarına kapanmış hûriler var" (er-Rahmân, 55/70-72).

355 Bakara sûresinin 2/5. âyetinin tefsirine bakınız.

89. "Allah onlara, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur."

Allah onlara, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur. Bu durum, büyüklüğün, sertlik ve katılıkta olmadığının, aksine değer ve konumda olduğunun bilinmesi içindir.

وَجَٓاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذٖينَ كَذَبُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ سَيُصٖيبُ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٩٠﴾

90. "Bedevîlerden mazeret ileri sürenler kendilerine izin verilmesi için geldiler. Allah ve resûlüne inanmayanlar da (münafıklar) ***oturup kaldılar. Onlardan inkârcı olanlara elem veren bir azap gelecektir."***

Bedevîlerden mazeret ileri sürenler kendilerine izin verilmesi için geldiler. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Mazeret ileri sürenler,** mazeretleri olmadığı halde oturup kalmak için izin isteyenlerdir. Kelbî şöyle demiştir: **Mazeret ileri sürenler,** mazereti olanlar ve kendilerinde bir hastalık bulunanlardır. **430** **[§]Bazıları şöyle demiştir: Mazeret ileri sürenler,** özür beyan edenlerdir. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre o, bu beyanı "muʻzirûn" (الْمُعْذِرون) şeklinde şeddesiz olarak okumuştur. O, "mazeret ileri sürenlere Allah'ın lânet ettiğini" söylemiştir[356]. Sanki o, "muʻzir" (الْمُعْذِر) ifadesinin "mazereti bulunan kimse" demek olduğu görüşündedir. Şeddeli olarak "muazzir" (الْمُعَذِّر) ifadesi ise "mazereti bulunmayan kimse" demektir. Bundan dolayı o, "muazzir" (الْمُعَذِّر) olan kimse, yani mazereti bulunmayan kimseyi" lânetlemiştir. Ebû Muâz şöyle demiştir: Araplar'ın sözünde çoğunlukla "muʻzir" (الْمُعْذِر) "mazereti bulunan kimse" demektir. Bu, onların şu sözüne tekabül etmektedir: Seni uyaran, sana özür beyan etmiş olur[357]. Ebû Avsece şöyle demiştir: Şeddeli olarak "muazzir" (الْمُعَذِّر), özründe samimi olmayan kimsedir. O, sadece ma-

---

356 İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezdâd* eserinde bunu rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 260). Dahhâk'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: İbn Abbâs "ve câe'l-müʻzirûn" (وجاء الْمُعْذِرون) şeklinde şeddesiz okumuştur. O, bunların "mazeret sahipleri" olduklarını söyler (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 210). Belirtildiği üzere şeddesiz okunması mütevâtir kırâatlardandır. On kırâat âliminden Yâkup böyle okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-ʻaşr*, II, 280).

357 Yani senin başına gelecek bir şey konusunda seni uyaran, sana özür beyan etmiş olur. Yani senin açından mâzur olmuş olur (Luvis Maʻlûf, *Ferâidü'l-edeb*, "azr" (عذر) md.).

zeretli olarak kabul edilmeyi istemektedir. Kişi bir işte tüm güç ve kuvvetini sonuna kadar kullanmadığında "azertü fi'l-emri" (عَذَرْت فى الأمر) denilir. Eğer bir işte tüm gücümü sonuna kadar kullanmışsam "a'zertü fi'l-emri" (أعْذَرت فى الأمر) denilir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Şeddeli olarak "muazzirûn" (المُعَذِّرون), ciddi davranmayanlardır. Bunlar, yapmak istemedikleri davranışları sergiliyorlar. Bir işi tam yapmadığında "azzerte fi'l-emri" (عذّرت فى الأمر) denilir. Bir işi ciddi yaptığında ise "a'zerte" (أعْذَرت) denilir[358]. Yine müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bu beyan, münafıkların iki kısım olduklarını göstermektedir. Bir grubu oturup kalma konusunda izin istiyordu. Bir grubu ise izin istemiyordu, fakat oturup kalıyordu. Bu, şu ilâhî beyanla ortaya çıkan bir durumdur: **Bedevîlerden mazeret ileri sürenler kendilerine izin verilmesi için geldiler. Allah ve resûlüne inanmayanlar da (münafıklar) oturup kaldılar. Onlardan inkârcı olanlara elem veren bir azap gelecektir.** Buna göre münafıklardan iman edip tövbe edenler vardır ve tövbe edenin tövbesi kabul edilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, **onlardan inkârcı olanlara elem veren bir azap gelecektir** buyurmuştur. O, "Onlara elem veren bir azap gelecektir" buyurmamıştır. Bazıları şöyle demiştir: "Mu'zirûn" (المُعْذِرون) şeklinde şeddesiz olarak bu beyan, geride kalma hususunda mazeretleri bulunan müminler demektir. Bunlar, kendi durumları hakkında en uygun olanı düşünmesi için Resûlullah'a (s.a.) geldiler. Eğer sefere çıkmak onlar için uygunsa çıkacaklar; oturup kalmak onlar için daha uygunsa oturacaklardır. Bundan sonraki âyet, bu duruma delil teşkil etmektedir. Bu, şu beyanda belirtilen anlam gibidir: "Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için -Allah ve peygamberine sadık kaldıkları sürece- sorumluluk yoktur".

431

[§]Eğer denilirse ki: Tek bir âyetin iki ayrı grup hakkında olması nasıl mümkün olur? Öyle ki şeddesiz okunduğunda mazeret sahipleri hakkında; şeddeli okunduğunda mazeretleri bulunmayanlar hakkında olsun.

Buna şöyle cevap verilir: Kırâatların farklılığıyla bu âyet, iki ayrı durumdaki ve iki ayrı vakitteki iki âyet gibi olmaktadır. Şöyle ki eğer bu beyan, "muazzir" (المُعَذِّر) şeklinde şeddeli ise söz konusu kişi, mazereti olmadığı halde özür beyan eden kimsedir; "Mu'zir" (المُعْذِر) şeklinde şeddesiz ise "mazereti olan kimse" demektir. Veya iki kırâattan birinin yorumu diğerinin zıddı olur. Yani bir durumda onların mazereti bulunur; bir başka durumda ise onların mazereti bulunmaz. Aksi durumda iki kırâatın aynı vakitte bir arada olması,

---

358 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 191; bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "'azr" (عذر) md.

bununla birlikte yorumlarının belirtildiği üzere farklı olması mümkün olmaz. Bu, şu beyan gibidir: "Onlar ise 'Rabb'imiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır' dediler"[359]. Bu beyan, "Rabbunâ" (ربُنا) şeklinde merfû haliyle "Rabb'imiz konak yerlerimizin arasını uzaklaştırmıştır"[360] anlamındadır. Bunlardan biri dua, diğeri zorunlu bir gerçekleşme mânasındadır. Bunlar iki âyettir. Akabinde kırâat farklılığı sebebiyle tek bir âyet olmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَٓاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى الَّذ۪ينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ اِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِه۪ مَا عَلَى الْمُحْسِن۪ينَ مِنْ سَب۪يلٍ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٩١﴾

91. "Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için -Allah ve peygamberine sadık kaldıkları sürece- sorumluluk yoktur. İyi niyet sahiplerini sorumlu tutmak olmaz. Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."

[Cihattan Geri Kalma Mazereti Bulunanlar]

Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için sorumluluk yoktur. Eğer burada **hastalar** ve **harcama yapma imkânı olmayanlar** belirtilmemiş olsaydı, **güçsüzler için yoktur** meâlindeki beyandan anlaşılan, hasta ve harcama yapma imkânı olmayan kimse olurdu. Aynı şekilde hasta belirtildiğinde, bundan anlaşılan şey, her zayıf kimse ve harcama yapma imkânı bulamayan her bir kişidir. Bu ifadelerden her birinde, diğer kavramlardan anlaşılan mâna da bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu kavram belirtildiğine göre bu durum, "güçsüzler" anlamındaki "duafâ" (الضعفاء) kelimesinden **432** maksadın kör ve topal kimseler gibi kötürümler olduğunu göstermektedir. **[§]** Dolayısıyla bu, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur"[361]. Böylece iki âyet bir olmaktadır. Yani mânaları bir olmaktadır.

---

359 Sebe', 34/19.

360 Bu kırâat mütevâtir bir kırâattır. On kırâat âliminden Yâkup böyle okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 350).

361 "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar. Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecek, daha önce olduğu gibi geri durursanız sizi acı bir şekilde cezalandıracak. Gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur. Kim Allah ve resûlünün sözlerini dinlerse onları, altından ırmaklar akan cennetlere sokar; kim de yüz çevirirse onu acı bir şekilde cezalandırır" (el-Feth, 48/16).

Bu âyette belirli sayıda şeyin bildirilmesi durumunda belirtilen hükmün kapsamına, eğer aynı mânalardaysa, bildirilmeyen şeylerin de girmesinin mümkün olduğuna delil vardır. Bundan dolayı mezhep imamlarımız şöyle demiştir: Resûlullah'ın faiz konusunda "buğday buğdayla; altın altınla; fazlası faizdir"[362] beyanıyla belirli sayıda şeyi bildirmiş olması, bunun sadece varit olduğu mâna (illet) ile sınırlı olduğu ve onun bildirmediği şeylerin bu kapsama girmediği anlamına gelmez. Bu durum belirtmiş olduğumuz sebepledir ki güçsüzler kavramı hasta, kör, topal ve çeşitli özürler sebebiyle sefere çıkmaktan aciz kalmış herkesi ifade etmektedir. Ayrıca âyette belirtilen muayyen sayıdaki hususlar ve bunların tahsis edilmesi, bunun sadece belirtilen mâna (illetin) ile sınırlı olduğunu da göstermemektedir. Buna göre faiz rivayeti de böyledir[363].

Sonra, körlük, topallık, hastalık, nafakanın bulunmaması ve benzeri durumlar sefere çıkmama hususunda özür kılınmıştır. Şiddetli sıcaklık, mesafenin uzaklığı ve benzeri durumlar ise mazeret olarak kabul edilmemiştir. Bu durum, şu ilâhî beyana tekabül etmektedir: "Bu sıcakta sefere çıkmayın" dediler. De ki: "Cehennem ateşi çok daha sıcaktır" anlayabilselerdi!"[364] Bu işin aslı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şudur: Sefere çıkmaktan alıkoyma hususunda kişiyi sevketmeyen şehvet, [§]ticaretten elde etmeyi umduğu bir beklenti gibi her şey, sefere çıkma konusunda bir özür değildir. Zira havanın sıcaklığı, seferin uzaklığı ve düşman korkusu, onları ticaret için sefere çıkmaktan alıkoymamaktadır. Dolayısıyla bu durumlar cihada çıkmayıp geride kalmakta özür olmamaktadır. Hastalık, kötürümlük ve nafaka eksikliğine gelince bu durumlar, onları arzuladıkları her şeyde sefere çıkmaktan alıkoymakta ve aciz bırakmaktadır. Dolayısıyla bu durumlar, onlar için cihada çıkmayıp geride kalmak için mazeret olmuştur. İkincisi, bir durumda engellenmesine güç yetirilen her

433

362 Bu mânada pek çok hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan birine göre Ebû Saîd el-Hudrî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) "altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuzla, birbirinin aynıyla ve peşin olarak değiştirilir. Her kim buna eklerse ve eklenmesini isterse faizcilik yapmış olur. Alan da veren de bu konuda eşittir (Buhârî, "Büyû'; Müslim, "Müsâkât", 82). Bu, Müslim'in ifadeleridir.

363 Yüce Allah, cihattan geride kalmada mazereti kabul edilenlerin güçsüzler, hastalar ve nafaka temin edemeyenler olduğunu bildirmiştir. Bu zümreleri saymış ve cihattan geri kalma iznini bunlara tahsis etmiştir. Fakat bu bildirmek suretiyle tahsisle birlikte "güçsüzler" kavramının, anlam bakımından kapsamına, âyette bildirilmemiş olsa da sefere çıkma gücü olmayan bütün mazeret sahipleri girer. Belirleyerek tahsis etme, âyette belirtilen bu kimseler hakkındaki hükmün de tahsisine delil teşkil etmez. Dolayısıyla bu durum, Resûlullah'ın faiz hadisinde bildirmek sûretiyle tahsis ettiği mallarda, faiz hükmünün sadece bunlara tahsis edilemeyeceğini göstermektedir. Aksine eğer mâna (illet) başka mallarda da varsa, hüküm, belirtilen malların dışındaki şeylerde de geçerli olur.

364 et-Tevbe, 9/81.

şey, geri kalma hususunda mazeret olarak değerlendirilmez. Savılması mümkün olmayan her şey ise mazeret olarak kabul edilir. Sıcaklık, seferin uzaklığı ve düşman korkusu gibi durumların, savılması mümkündür. Dolayısıyla karşılığında, ondan daha büyük bir engelin bulunmaması gibi olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu şu beyan gibidir: "De ki: Cehennem ateşi daha sıcaktır". Cenâb-ı Hak, cehennem ateşinin sıcaklığının şiddetini, âhiret seferinin uzaklığını ve o günün korkularını bildirdiğinde söz konusu kişi için sefere çıkmak kolaylaşır ve bu durum ortadan kalkar. Bundan dolayı bunlardan biri mazeret olur, diğeri ise olmaz. *En doğrusunu Allah bilir*.

Allah ve peygamberine sadık kaldıkları sürece. Denildi ki: Dini konusunda kimseye tuzak kurmadıkları ve dünyası hususunda hiç kimseyi aldatmadıkları sürece. **Allah ve peygamberine sadık kaldıkları sürece.** Yani Allah'a ve yanında bulunduklarında resûlüne itaat ettikleri ve ona itaati terketmedikleri sürece.

İyi niyet sahiplerini sorumlu tutmak olmaz. Yani sefere çıkmama hususunda belirtmiş olduğumuz kötürümlük ve nafakanın olmayışı gibi sebeplerle güç yetirmemeleri durumunda sefere çıkmayı terketmede **iyi niyet sahiplerini sorumlu tutmak olmaz.**

Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir. Yani sefere çıkmayı terketmelerini ve mazeret sahipleriyle beraber cihaddan geri kalmalarını.

وَلَا عَلَى الَّذ۪ينَ اِذَا مَٓا اَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَٓا اَجِدُ مَٓا اَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَاَعْيُنُهُمْ تَف۪يضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا اَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ ﴿٩٢﴾

434 **[§]*92. Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de 'sizi bindirecek bir şey bulamıyorum' diye cevap verdiğin zaman, harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden göz yaşları dökerek geri dönenlere de günah yoktur.***

Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de 'sizi bindirecek bir şey bulamıyorum' diye cevap verdiğin kimselere de günah yoktur. Bazı rivayetlerde anlatıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Eğer ümmetime zor gelmeseydi -veya müminlere demiştir- gönderdiğim her seriyyeyle birlikte sefere çıkardım. Çünkü onlar sefere çıkmak için harcayacak bir şey

bulamıyorlar. Ben de onlara binek sağlayamıyorum. Dolayısıyla bizden ayrılmaları onlara çok zor gelmektedir"[365]. Böylelikle onlar harcayacak bir şey ve binek bulamadıklarında sefere çıkmayı terkettiklerinden dolayı onlara günah yoktur.

اِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَاْذِنُونَكَ وَهُمْ اَغْنِيَاءُ رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾

93. "Sorumluluk sadece imkânları müsait olduğu halde senden izin isteyenler için vardır. Onlar geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler; Allah da onların kalplerini mühürledi; artık doğruyu bilemezler."

[Cihat Sorumluluğundan Kaçanların Akıbeti]

Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Fakat sorumluluk, harcayacak bir şey bulup da sefere çıkmayı terkedenler için vardır. Bu durum, **sorumluluk sadece imkânları müsait olduğu halde senden izin isteyenler için vardır. Onlar geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler** meâlindeki beyanla bildirilmiştir. Yani geride kalanlardan maksat kadınlardır. **Allah da onların kalplerini mühürledi; artık doğruyu bilemezler.** Burada **Allah da onların kalplerini mühürledi; artık doğruyu bilemezler** diye bildirilmiştir. İlk âyette ise "Geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler de kalpleri mühürlendi; artık anlayıp kavrayamazlar"[366] diye bildirilmiştir. Anlayıp kavrama (fıkh) bir şeyi başka bir şey vasıtasıyla bilmektir. Bilmek ise (ilm) başka bir şeyin aracılığı olmaksızın bilginin gerçekleşmesidir. Bundan dolayı Allah'a "âlim" denilir. Fakat O'na "fakîh" denilmesi caiz değildir. Yüce Allah, onların, inat ederek ve büyüklenerek bir şeyi, başka bir şey aracılığıyla da kendisi vasıtasıyla da bilmediklerini haber vermiştir.

---

365 Bu hadis, birbirine yakın farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. Bunlardan biri, Ebû Hureyre'nin Resûlullah'tan, onun şöyle buyurduğunu rivayet ettiği hadistir: Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin olsun ki eğer müminlere ağır gelmeseydi Allah yolunda savaşan bir seriyyeden geri kalıp oturmazdım. Fakat ben onlara binek sağlayacak maddî imkân bulamıyorum. Onlar da beni takip ederek gelebilecek maddî imkân bulamıyorlar. Onların beni bırakıp geride oturmaları da onlara hoş gelmemektedir (Buhârî, "Cihâd", 7; Müslim, "İmâret", 106). Bu lafızlar, Müslim'in ifadeleridir.

366 et-Tevbe, 9/87.

يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ
قَدْ نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ اَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ
اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾

435 **[§]*94. "Onlar, yanlarına döndüğünüz zaman da size özür beyan ederler. De ki: Boşuna mazeret ileri sürmeyin, size asla inanmayız, çünkü Allah yaptıklarınızın içyüzünü bize bildirmiştir. Bundan böyle de Allah ve resûlü yapıp ettiklerinizi görecektir; sonra gizli açık her şeyi bilenin huzuruna çıkarılacaksınız ve O size neler yapmış olduğunuzu haber verecektir."***

Onlar, yanlarına döndüğünüz zaman da size özür beyan ederler. De ki: Boşuna mazeret ileri sürmeyin, size asla inanmayız. Bunda münafıkların, müminlerin yanına döndüklerinde onlara söylediklerine ilişkin bir haber verme vardır. Yine bunda Allah'tan resûlüne ve müminlere yönelik münafıklara ne söyleyeceklerine ve ne cevap vereceklerine dair bir öğretim vardır. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onlar, yanlarına döndüğünüz zaman da size özür beyan ederler. De ki: Boşuna mazeret ileri sürmeyin, size asla inanmayız.** Yani mazeret beyanınız hususunda sizi doğrulamayız. Yani kendiniz için açıklamış olduğunuz mazeretiniz hususunda. **Mazeret ileri sürmeyin.** Bu beyan, yasak mânasında değildir; aksine kınama ve kötüleme anlamındadır.

Çünkü Allah yaptıklarınızın içyüzünü bize bildirmiştir. Çünkü Allah yaptıklarınızın iç yüzünü bize bildirmiştir meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Siz asla ıslah olmazsınız. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı gibidir: "Onlar tiksinilecek kimselerdir; varacakları yer de cehennemdir"[367]. Cenâb-ı Hak onların tiksinilecek kimseler olduğunu ve varacakları yerin cehennem olduğunu bildirmiştir. Denildi ki: **Allah yaptıklarınızın iç yüzünü bize bildirmiştir.** Bunu, Cenâb-ı Hak, "Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek istedikleri için aranıza sokulacaklardı"[368] beyanı sırasında onlara bildirmiştir. Dediler ki: Bu, Allah'ın sizin yaptıklarınız hakkında bildirdiği şeydir.

---

[367] Bir sonraki âyet-i kerîme.

[368] et-Tevbe, 9/47.

Bundan böyle de Allah ve resûlü yapıp ettiklerinizi görecektir. Bazıları şöyle demiştir: Allah ve resûlü, yeni başladığınız işlerde yaptıklarınızı görecektir. **Allah ve resûlü yapıp ettiklerinizi görecektir** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani Allah ve resûlü, yaptıklarınızı geçersiz görecektir. **Allah yapıp ettiklerinizi görecektir** anlamındaki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani yaptıklarınızın karşılığını size verecektir. Resûlullah ve müminler bu hususta size şahitlik edecektir.

Sonra gizli açık her şeyi bilenin huzuruna çıkarılacaksınız. Daha önce belirttiğimiz üzere Allah'tan gizli kalan bir şey yoktur. Veya O'nun katında bir şey başka bir şeyden daha açık olabilir. Fakat insanlardan gizli kalan ile O'ndan gizli kalmayan bir konumdadır.

O size neler yapmış olduğunuzu haber verecektir. Bu beyan tehdit (vaîd) mânasındadır.

سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْ اِنَّهُمْ رِجْسٌ وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾

[§]*95. "Yanlarına döndüğünüz zaman, onları hesaba çekmekten vazgeçesiniz diye size yemin billâh edecekler. Artık onlardan uzak durun; zira onlar tiksinilecek kimselerdir, işlemiş oldukları günahların karşılığı olarak varacakları yer de cehennemdir."* 436

Yanlarına döndüğünüz zaman, onları hesaba çekmekten vazgeçesiniz diye size yemin billâh edecekler. Artık onlardan uzak durun. Onları hesaba çekmekten vazgeçesiniz diye ilâhî beyanı şu mânaya gelebilir: Yani onları bağışlayasınız ve hak ettikleri karşılığı vermeyesiniz diye. Bu durumda bu beyanın mânası şöyle olur: **Artık onlardan uzak durun;** çünkü onlar kendilerini bağışlamanızı ve hak ettikleri karşılığı vermemenizi istemişlerdir. **Onları hesaba çekmekten vazgeçesiniz diye; siz de artık onlardan uzak durun** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Yani onlarla tartışmayın ve kendinizi onlarla meşgul etmeyin. Zira onlar hiçbir zaman ıslah olmazlar. **Onlar tiksinilecek kimselerdir, işlemiş oldukları günahların karşılığı olarak varacakları yer de cehennemdir.**

يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾

96. "Hoşnut olasınız diye size yemin ederler. Fakat siz onlardan hoşnut olsanız bile Allah günaha batmış o kimselerden asla razı olmaz."

Hoşnut olasınız diye size yemin ederler. Dile getirdikleri mazeretleri kabul edesiniz diye. Sonra eğer siz onlardan hoşnut olsanız ve belirtmiş oldukları mazeretleri kabul etseniz bile **Allah onlardan razı olmaz.** Çünkü size beyan ettikleri mazeretler hususunda Allah onların özürlerinin olmadığını bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu beyan, onları hoşnut etmeye yönelik bir yasak mânasında değildir. Çünkü insanların birbirini hoşnut etmesi ancak yeminle olur ve zâhirde gerçekleşen bir durumdur. Fakat nehiy, iç dünyada onaylamanın terkedilmesine dairdir. Bunda Allah'ın rızası gerçekleşir.

اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٩٧﴾

97. "Bedevîler inkârcılık ve iki yüzlülükte daha ileridedirler; Allah'ın resûlüne indirdiklerinin sınırlarını tanımamaya daha yatkındırlar. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."

[Bedevîlerin İnkâr ve Münafıklık Halleri]

Bedevîler inkârcılık ve iki yüzlülükte daha ileridedirler. Bu beyan iki mânaya gelebilir. İlki şudur: **Bedevîlerden** bir topluluk **inkârcılık ve iki yüzlülükte daha ileridedirler.** Bu, şu durumu ifade etmektedir ki Resûlullah Medine'nin inkârcı ve münafıklarına davette bulunmuş, Allah onların iman etmesi konusunda resûlünü şu ilâhî beyanla ümitsiz kılmıştır: "Artık onlardan uzak durun; zira onlar tiksinilecek kimselerdir, işlemiş oldukları günahların karşılığı olarak varacakları yer de cehennemdir"[369]. Bunun üzerine Resûlullah **437** bu kimselerin iman etmesi konusunda ümitsiz kılınınca [§]Medine'ye ve çevresine yakın bölgedeki bedevîlerden bir topluluğa yönelmiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunların Medine'lilerden **inkârcılık ve iki yüzlülükte daha ile-**

---

[369] et-Tevbe, 9/95.

ride olduklarını bildirmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, **bedevîler** anlamındaki beyanından, tüm bedevîleri kastetmiş olması da muhtemeldir. Şöyle ki yani bunların inkârcıları ve münafıkları, şehir halkının inkârcı ve münafıklarından daha ileridedirler. Bu durumun iki sebebi vardır. İlki şudur: Şehir ahâlisi, âyetleri ve delilleri işitiyor, merhamet, şefkat ve muhabbet sahibi insanlarla karışıp vakit geçiriyorlardı. Bedevîler ve çöl insanları ise âyetleri ve delilleri işitmiyor, merhamet ve şefkat sahibi insanlarla vakit geçirmiyorlardı. Dolayısıyla bunlar daha katı kalpli ve daha dar görüşlüydüler. Şehir ahâlisi ise daha yumuşak kalpliydiler ve daha geniş bakış açısına sahiptiler. Dolayısıyla bunlar olumlu cevap vermekte daha hızlı hareket etmişlerdir. Ötekiler ise olumlu cevap vermede daha yavaş ve ağır hareket etmişlerdir. İkincisi şudur ki onlar şehir halkının nitelenmediği kadar çok cehaletle nitelenmişlerdir. Resûlullah'tan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Hiçbir bedevî size imam olmasın". Bazı rivayetlerde "Hiçbir bedevî bir muhacire imam olmasın" buyurduğu nakledilmiştir[370]. Yine bazı rivayetlerde "Çölde yaşayan sert tabiatlı olur"[371] ifadeleri geçmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi şudur: Onlar, edebli olmak ve âdap öğrenmek üzere şehirlere girmiyorlardı. Dolayısıyla onlar böyle oldukları için daha cahil kalmışlardır. İman, tasdik etmektir. Tasdik ancak bildikten sonra olur. Çünkü bilmeyen kimse tasdik etmez. Dolayısıyla bedevîler, cehalette nitelediğimiz gibi olduklarına göre inkârcılık ve yalanlama hususunda başkalarından daha ilerideydiler. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanıdır: **Allah'ın resûlüne indirdiklerinin sınırlarını tanımamaya daha yatkındırlar.** Cenâb-ı Hak onları cehaletle nitelemiştir. Cehaletle de yalanlama olur. İlimle ise tasdik olur. Bu, belirtmiş olduğumuz anlamdır. **Daha yatkındırlar.** Daha uygun ve daha lâyıktırlar. Bu mânalar birdir. **Allah'ın resûlüne indirdiklerinin sınırlarını.** Bazıları şöyle demiştir: Onlar sünnetleri daha az bilmektedirler. Denildi ki: Farzları. Denilir ki: Sınırlar, Allah'a itaat ve mâsiyet konusunda açıklanmış durumlardır. Bunun esası şudur ki onlar, bütün emir ve yasaklar, tüm âdaplar, helâl ve haram olan hükümleri bilmeyen insanlardı.

[§] Allah'ın resûlüne indirdiklerinin sınırlarını tanımamaya daha yatkındırlar. Bu beyan bir mekândan indirme şeklinde hakikat mânasında değildir. Aksine bunun yaratılması anlamındadır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: **438**

370 Bu, uzun bir hadis içerisinde "lâ yeummu a'râbiyyun muhâciran" lafzıyla rivayet edilmiştir (bk. İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 78). Bunun senedi çok zayıftır (bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 32-33).

371 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 371, 440; IV, 297. Ebû Dâvûd, "Dahâyâ", 24-25; Tirmizî, "Fiten", 65. Bu rivayeti Tirmizî sahih kabul etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 309, 338.

“Hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti”[372] ve “Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık”[373].

Allah her şeyi bilmektedir. Yani O, onların yaratılışı hususunda olacak şeyler hakkında bir bilgi üzeredir. **Hikmetle yönetmektedir.** Öyle ki O, yaratılmışları, düşünmeleri ve incelemeleri halinde Allah’ın birliğini ve ulûhiyetini gösteren bir konuma yerleştirmiştir.

وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَٓائِرَ عَلَيْهِمْ دَٓائِرَةُ السَّوْءِ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٩٨﴾

98. “Bedevîlerden öyleleri vardır ki, hayır yolunda yaptığı harcamayı angarya sayar ve başınıza kötü hallerin gelmesini bekler durur. O kötü haller kendi başlarına gelsin! Allah her şeyi çok iyi işitir ve bilir.”

Bedevîlerden öyleleri vardır ki, hayır yolunda yaptığı harcamayı angarya sayar. Yani o, sevap kazanmak için harcamıyordu. Bazıları şöyle demiştir: Harcar, fakat bunu hak olarak görmez. Bilakis o, bunu yapmış olduğu bir angarya sayar. Bunun aslı şudur ki onlar gerçekten ellerinde bulunanların Allah’ın olduğunu, kendilerinin olmadığını bilmiş olsaydılar, bunu yapmış oldukları bir angarya ve yapmak zorunda kaldıkları bir yük saymazlardı. Fakat onlar, mallarında Allah’a ait bir pay olduğunu düşünmedikleri ve mallarının gerçekte kendilerine değil, Allah’a ait olduğunu bilmedikleri için, bunu bir angarya ve yapmak zorunda kaldıkları bir yük saymışlardır.

Başınıza kötü hallerin gelmesini bekler durur. O kötü haller kendi başlarına gelsin! Denildi ki: Kötü haller, işlerin tersine dönmesidir. Bu kelime “dönme” kökünden türemiştir. **Sizin hakkınızda bekler dururlar** meâlindeki beyanın, onlardan bazılarının dediği üzere “Hz. Muhammed’in ölümü” mânasında olması mümkündür. Denildi ki: Zamanın belâları ve olaylarıdır. **Kötü haller kendi başlarına gelsin!** Yani işler, onlar hakkında ters dönsün ve müminler hakkında bekleyip durdukları şeyler onların başına gelsin!

Allah her şeyi çok iyi işitir. Yani onların dediklerini. **Her şeyi çok iyi bilir.** Yani sır olarak sakladıklarını ve gizlediklerini.

---

372 ez-Zümer, 39/6.

373 el-A‘râf, 7/26.

وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ
قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ اَلَٓا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ
اللّٰهُ ف۪ي رَحْمَتِه۪ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٩٩﴾

[§]*99. "Bedevîler arasında öyleleri de vardır ki, Allah'a ve âhiret gününe inanır, hayır yolunda harcadıklarını Allah'a yakın olmak ve peygamberin duasını almak için vesile sayar. Bilesiniz ki bunlar kendileri için bir yakınlık vesilesidir. Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır. Şüphesiz Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."* **439**

[Bedevîlerin İman Halleri ve Salih Amelleri]

Bedevîler arasında öyleleri de vardır ki, Allah'a ve âhiret gününe inanır, hayır yolunda harcadıklarını Allah'a yakın olmak için vesile sayar. Cenâb-ı Hak âyette bedevîler arasında Allah'a ve âhiret gününe inananların olduğunu bildirmiştir ki "Bedevîler inkârcılıkta ve münafıklıkta ileridedirler"[374] meâlindeki beyanın, tüm bedevîler hakkında değil, belirtilen topluluk hakkında olduğu bilinsin. Çünkü Cenâb-ı Hak burada onlar arasında iman edenlerin olduğunu bildirmiştir. Yine O, onlar arasında hayır yolunda harcayan ve **harcadıklarını Allah'a yakınlık vesilesi kılan** kimselerin olduğunu bildirmiştir. Önceki âyette Cenâb-ı Hak, onlar arasında harcadıklarını angarya sayan kimseler olduğunu bildirmiştir[375]. Yani onlar, bunu gerçek bir sorumluluk olarak görmüyordu. Aksine bunu başlarına gelen bir angarya olarak görüyorlardı. Dolayısıyla onların bir kısmı bunu Allah'ın hakkı, mallarındaki bir gereklilik olarak görüyordu; böylelikle bunu Allah'a yakın olmak için vesile sayıyordu. Ötekiler ise bunu bir yakınlık vesilesi değil, başlarına gelen bir angarya olarak görüyordu.

Yine âyette, zekât vermeyen ve hayır yolunda harcamayan müminlerin söz konusu tehdidin kapsamına girmesi ve kendilerine münafıklığın ilişmesi korkusu vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların harcadıkları malları angarya saydıklarını bildirmiştir. Bunu yerine getirmeyi terkeden, bunu bir sorumluluk olarak görmediği için böyle davranır. Zira eğer bunu gerekli bir sorumluluk olarak görseydi, diğer sorumluluklarını yerine getirdiği gibi, bunu da yerine getirirdi. Veya bu kişi eğer yeniden dirilmeye kesin olarak inanmış olsa, hayır

---

374 et-Tevbe, 9/97.

375 Önceki âyet-i kerîme.

yolunda harcama yapar ve bunu Allah katında yakınlığa vesile kılardı. Çünkü mümin, hayır yolunda harcar ve akıbeti için amelde bulunur. O, bunu terkettiğinde, her ne kadar buna şâhit olmasak da, bu âyetin kapsamına girmesinden ve münafık isminin kendisine ilişmesinden korkulur.

Hayır yolunda harcadıklarını Allah'a yakın olmak ve peygamberin duasını almak için vesile sayar. Bazıları şöyle demiştir: Hayır yolunda harcadıklarını, peygamberin duasıyla Allah'a yakın olmak için vesile kılmışlardır. Çünkü onlar hayır yolunda harcadıklarında peygamber bundan dolayı onlara dua ediyor ve bağışlanmalarını diliyordu. Bu durum, Resûlullah'ın bağışlanmaları dileği ve duasıyla onlar için Allah'a yakın olmanın vesilesiydi. Bazıları da şöyle demiştir: Hayır yolunda harcadıklarını ve peygamberin duasını, Allah'a yakın olmak için vesile kılmışlardır. Bu durumda onların hayır yolunda harcadıkları, onlar için Allah katında bir yakınlık vesilesi olmuştur. Yine peygamberin duası, onlar için kalp sükûneti ve münafıklıktan beraat vesilesi olmuştur. 440 Çünkü peygamber, inkârcılar ve münafıklar için dua etmezdi. [§]Dolayısıyla Hz. Peygamber, onlara dua ettiğinde, bu durum onların kalpleri için sükûnet olmuş ve münafıklıktan beraatlarının göstergesi olmuştur. "Çünkü senin duan onlar için sükûnettir"[376] meâlindeki beyan bu anlama gelir. Yani onların kalpleri, peygamberin duasıyla, münafık olmadıkları ve bundan uzak oldukları düşüncesiyle sükûnet bulur ve yatışır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bilesiniz ki bunlar kendileri için bir yakınlık vesilesidir. Cenâb-ı Hak bu beyanı, önceki âyette bildirdiğine karşılık olarak bildirmiştir. Bu da şu beyandaki anlamdır: "Başınıza kötü hallerin gelmesini bekler durur. O kötü haller kendi başlarına gelsin!"[377]. Cenâb-ı Hak, onların müminler hakkında bekleyip durdukları belâların onların başlarına geleceğini bildirmiştir. Burada O, müminlerin hayır yolunda harcadıkları ve bununla Allah'a yakınlık vesilesi saydıkları eylemlerin, onlar için Allah katında yakınlık vesilesi olduğunu bildirmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak onlara şu ilâhî beyanla cenneti vâdetmiştir: **Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır.** Yani cennetiyle. Cenâb-ı Hak, cennetini rahmet olarak isimlendirmiştir. Çünkü onlar cennete rahmetiyle girmektedirler; yoksa bunu hak ettikleri için değil. Bilakis onlar, oraya Allah'ın rahmeti ve lütfuyla girmektedirler. **Şüphesiz Allah bağışlayıcıdır. İman edip tövbe ettiklerinde** onların kötülüklerini ve ortak koşmalarını. **Esirgeyicidir.** Öyle ki O, onları bu yaptıklarından dolayı sorumlu tutmamaktadır.

---

[376] et-Tevbe, 9/103.

[377] Önceki âyet-i kerîme.

وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِر۪ينَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذ۪ينَ اتَّبَعُوهُمْ بِاِحْسَانٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي تَحْتَهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿١٠٠﴾

100. "Muhacirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur."

[Muhacir, Ensar ve Onlara Uyanların Âhiretteki Durumları]

Muhacirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlar. Bu beyanın, "Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır"[378] meâlindeki beyanla bağlantılı ve ona atfedilmiş olması mümkündür. Yani daha önce geçmiş olan ilklerle beraber. Yani o muhacir ve ensardan sonra iman eden bu kimseleri Cenâb-ı Hak daha önceki ilklerle birlikte cennete koyacaktır. Yine bu beyanın, öncekine atıf değil, başlangıç cümlesi olması da mümkündür. Ayrıca bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **Daha önce geçmiş olan ilkler.** Yani İslâm ve yardım hususunda önde olanlar. Bazıları da şöyle demiştir: **İlkler.** Hicret ve yardım konusunda ilkler. **Onlara güzelce uyanlar.** Yani İslâm konusunda önde olma yorumu sahiplerinin görüşüne göre İslâm konusunda onlara uyanlar. **[§]**Hicret etmede önde olma yorumunu yapanların görüşüne **441** göre mâna şöyledir: Yani hicrette onlara güzelce uyanlar. Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre o, bu beyanı "vav" harfini atarak şöyle okumuştur: Onlara güzelce uyan ensar. Yani bunları muhacirler ve ensar olarak iki gruba ayırmaktadır. O, üçüncü bir grup kabul etmemiştir[379]. Kırâat imamlarının genelinin kırâatı ise "vav" harfiyle ve üçüncü grubun var kabul edilmesiyledir. Müfessirlerden şöyle diyenler de vardır: **Muhacirlerin ve ensarın ilkleri.** Onlar "rıdvan bîatını" yapanlardır. Bazıları şöyle demiştir: Onlar iki kıbleye de yönelerek namaz kılanlardır. Bazıları da şöyle demiştir: **Önceden geçenler**. İslâm'da önce olanlar. **Muhacir ve ensarın ilkleri.** İki kıbleye de yönelerek namaz kılanlar. **Onlara uyanlar.** Kıyâmete kadar dinleri üzere onlara **güzelce** uyanlar. Ayrıca hem Medine'liler hem de muhacirler Resûlullah'a (s.a.) yardım etmişler ve ona

---

[378] Önceki âyet-i kerîme.

[379] Fakat Hz. Ömer (r.a), Übey b. Kâb'ın "vav" harfiyle okuduğunu öğrendiğinde, bu kırâatından dönmüştür (bk. Taberî, *Tefsîr*, XI, 8; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 268-269).

ensar olmuşlarsa da özel olarak Medineliler'in ensar olarak isimlendirilmesinin sebebi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, şudur: Onlar muhacirlere yardım etmişlerdir. Öyle ki bunların hepsi Resûlullah'a (s.a.) yardım etmekte eşit olsalar da ensar, muhacirleri kendi evlerinde ve vatanlarında barındırmış ve misafir etmişler, canlarını ve mallarını onlar için harcamışlardır.

Âyette Râfizîler'in görüşünün reddine dair delil vardır. Çünkü onlar, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve bu sahâbenin (r.a), imâmet ve hilâfet işini üstlenmeleri sebebiyle hak üzere olmadıklarını ve zâlim olduklarını kabul etmektedirler. Zira bu sahâbenin yüce Allah'ın bildirmiş olduğu "muhacir ve ensardan" anlamındaki beyanın kapsamı içerisinde olduğu bilinmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak onlardan razı olduğunu, onların da kendisinden razı olduklarını bildirmiştir. Bu durum, onların, işlerinde hak üzere ve doğru olduklarını göstermektedir. Yine bu, onları zulüm ve sınırı aşmakla nitelendirenin kendisinin zâlim, haddi aşmış ve bir şeyi yerli yerine koymayan kimse olduğunu göstermektedir.

Yine âyette, sahâbeyi taklit etmenin ve onlara uymanın caiz olduğuna dair delil vardır. Çünkü yüce Allah, **onlara güzelce uyanlar** meâlindeki beyanla muhacir ve ensara uyanları övmüştür. Sonra O, onların hepsinden razı olduğunu bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu durum, onları taklit etmenin gerekli, onlara uymanın vacip olduğunu göstermektedir. Eğer bir şey bildirmişlerse ve bir söz söylemişlerse, bununla amel etmek vacip olur, terketmek ise caiz olmaz. *Bu konuda en doğrusunu Allah bilir.*

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ اَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾

442 **[§]*101. "Çevrenizdeki bedevîler içinde münafıklar var. Medine ahalisi içinde de iki yüzlülüğü huy edinmiş olanlar var. Sen onları bilmezsin; onları biz biliriz. Onları iki defa cezalandıracağız, ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler."***

Çevrenizdeki bedevîler içinde münafıklar var. Medine ahalisi içinde de iki yüzlülüğü huy edinmiş olanlar var. Cenâb-ı Hak, çevrelerindeki bedevîlerden ve de Medineliler'den iki yüzlülüğü huy edinmiş münafıkların olduğunu bildirmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Huy edinmek, bir şeyde en ileri

düzeye ulaşmaktır. Bazıları şöyle demiştir: **İki yüzlülüğü huy edinmiş olanlar.** Yani onda sebat etmiş ve devam etmiş olanlar. Bazıları da şöyle demiştir: **Huy edinmiş.** Yani bu hususta haddi aşmış ve ileri gitmiş.

Cenâb-ı Hak, onların tuzaklarının, hilelerinin ve azgınıklarının ileri düzeyde olması sebebiyle **senin onları bilmediğini**, kendisinin **onları bildiğini** bildirmiştir. Çünkü münafıklardan öyleleri vardır ki Resûlullah onları konuşma tarzlarından biliyordu. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin"[380]. Yine Resûlullah onların bir kısmını namazlarından tanıyordu. Tıpkı şu beyanda bildirildiği gibi: "Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar"[381]. O, kimini de Resûlullah'ı bırakıp geride kalmasıyla tanıyordu. Yani savaştan kaçıp geride kalmasıyla. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onların aşırı azgınlıkları, tuzakları ve ileri düzeydeki hileleri sebebiyle senin onları bilemediğini, kendisinin onları bildiğini bildirmiştir.

Ayrıca Cenâb-ı Hak onlara **iki defa** azap edeceğini bildirmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Öldürülme ve esir alınma. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Dünyada bir azap ve kabirde bir azap[382]. Bazıları şöyle demiştir: Onlara iki defa açlıkla azap edecektir. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir. **Onları iki defa cezalandıracağız.** Öldürülme ve ölümden önce esir alınma. Diğer azap, kabirde görecekleri azaptır. **Ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler.** Cenâb-ı Hakk'ın onlara iki defa azap etmesinin şu anlama gelmesi uygundur: Onlarla müminler arasında düşmanlık varken müminler için hayır yolunda harcama yapmakla sorumlu tutuldular. Yine onlarla dost oldukları halde kâfirlere karşı savaşmakla emrolundular. Bu iki azaptan biridir. Çünkü düşmanları için harcama yapmak ve dostlarına karşı savaşmak kendilerine emredilmiştir. İkinci azap, savaşta öldürülmeleridir. [§]Eğer denilirse ki: Bir münafığın öldürüldüğü bildirilmemiştir. Buna şöyle cevap verilir: **Sen onları bilmezsin** meâlindeki beyanla sabittir ki bunlar münafıkları tanımıyorlardı; bu sebeple bir münafığın öldürüldüğü bildirilmemiştir. Onlar bilinmediklerine göre diğer müminlerin öldürüldüğü gibi öldürülürler. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: **Onları iki defa cezalandıracağız.** Ölüm sırasında meleklerin yüzlere ve gerilere vurmalarıdır. Tıpkı şu beyan gibi: "İnkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura"[383]. Kabirde ise Münker ve Nekir'in vurmasıdır. **Ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler.** Âhiret hayatında.

443

---

380 Muhammed, 47/30.

381 en-Nisâ, 4/142.

382 Taberî, *Tefsîr*, XI, 11.

383 "Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura, 'tadın bakalım yangın azabını!' diyerek canlarını alırken bir görseydin!" (el-Enfâl, 8/50).

وَاٰخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَاٰخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٢﴾

102. "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır."

Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Âyet Ebû Lübâbe ve arkadaşları hakkında inmiştir. Onlar Resûlullah'ı bırakıp Tebük savaşına katılmamış geride kalmışlardı. Sonra onlar bundan pişman olmuşlar, hatalarını itiraf edip bu yaptıklarından dönmüşler ve tövbe etmişlerdir. Allah da onların tövbelerini kabul etmiş ve "umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır" meâlindeki beyanla onları bağışlayacağını vâdetmiştir. Bazı rivayetlerde bildirildiğine göre Resûlullah bu savaşından döndüğünde onu bırakıp geride kalan bu kimseler mallarını ona getirmişler ve şöyle demişlerdir: Yâ Resûlallah! Bunlar bizi senden geri bırakan mallarımızdır. Bunları al ve bizim adımıza sadaka olarak dağıt. Resûlullah bunları almak istememiş ve "Bana bu emredilmedi" buyurmuştur. Bunun üzerine "Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et"[384] meâlindeki beyan nâzil olmuştur. Bu vâd, imandan çıkarmayan bir günah işleyen, sonra bu yaptığından pişman olan ve tövbe eden bütün müslümanlar içindir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, böyle bir kimsenin bu âyetin vâdi kapsamında olması umulur. Çünkü Cenâb-ı Hak müminleri ve onların bulunduğu durumu; münafıkları ve onların bulunduğu durumu bildirmiştir. Sonra O, iyi işlerine kötü işlerini karıştırmış, sonra da bu yaptıklarından pişman olmuş ve tövbe etmiş kimseleri bildirmiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak böyle kimselerin tövbelerini kabul edeceğini ve onları bağışlayacağını vâdetmiştir.

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾

---

384 Bir sonraki âyet-i kerîme. İki rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr*, XI, 12-14; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 275.

[§]*103. "Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir."* 444

[Zekâta Dair Bazı Meseleler]

Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Resûlullah'a onların mallarından almasını emrettiği bu sadaka hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu farz olan sadakadır. Ayrıca bunun hangi farz sadakalardan olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Malların zekâtına ilişkin bir farzdır. Bazıları şöyle demiştir: Bu, günahların kefâretine ilişkin bir farzdır. Buna göre Tebük savaşında Resûlullah'ı bırakıp geride kalanlar, geride kalmaları konusunda pişman olmuşlar, Resûlullah döndüğünde mallarını getirip şöyle demişlerdi: Mallarımızı bizim adımıza sadaka olarak dağıt! Zira bizim seni bırakıp geride kalmamıza sebep olan mallarımızdır. Dolayısıyla Allah, resûlüne bunları onlardan almasını ve işlemiş oldukları günaha kefâret olsun diye sadaka olarak dağıtmasını emretmiştir. Bunun, malların zekâtına ilişkin bir farz olduğu görüşünde olanların dayanağı Ebû Ümâme'den rivayet edilen hadisedir. Buna göre o şöyle demiştir: Sâlebe b. Hâtıb Resûlullah'a gelmiş ve "Yâ Resûlallah! Bana mal bahşetmesi için Allah'a dua et" demiştir. Resûlullah ona şöyle buyurmuştur: "Yazıklar olsun ey Sâlebe, şükrünü eda ettiğin az mal, şükrünü eda etme gücünün yetmediği çok maldan daha hayırlıdır." Sonra o, yine Resûlullah'a gelip "Yâ Resûlallah! Bana mal bahşetmesi için Allah'a dua et" demiştir. Resûlullah ona şöyle buyurmuştur: "Yazıklar olsun ey Sâlebe, Allah'ın elçisi gibi olmak istemez misin? Eğer ben dağların altın olarak üzerime akmasını istesem bunu talep ederdim ve gerçekleşirdi." Sonra o, tekrar Resûlullah'a gelip "Yâ Resûlallah! Bana mal bahşetmesi için Allah'a dua et! Allah'a yemin olsun ki Allah bana mal bahşederse her hak sahibine Hakk'ını veririm" demiştir. Bunun üzerine Resûlullah ona dua etmiş ve üç defa "Allah'ım Sâlebe'ye mal bahşet" buyurmuştur. Anlatıldığına göre o, koyun edinmiş; bunun üzerine koyunları tırtılların çoğalması gibi çoğalmıştır. Öyle ki Medine'nin sokakları ona yetmez olmuş, o da şehir merkezinden ayrılmıştır. O daha önce bütün namazlarını Resûlullah'la birlikte kılıyor ve oraya çıkıyordu. Sonra Medine'nin meraları da ona dar gelmeye başladı; bunun üzerine o, buranın da uzağına taşındı. Bu sırada o öğlen ve ikindi namazlarını Resûlullah'la birlikte kılıyor, sonra da işlerine bakıyordu. [§]Sonra o, buradan da uzaklaştı. Böylelikle sadece cuma namazlarını Resûlullah'la birlikte kılıyor, sonra da ayrılıyordu. Nihayetinde durumu cumayı ve cemaatı bütünüyle terketmeye ulaştı. Böylelikle tamamen uzaklaşmış oldu. O, artık kafilelerle karşılaştığında haberleri ve Resûllah'a indirilenleri 445

soruyordu. Bunun üzerine Allah **onların mallarından sadaka al** meâlindeki âyeti indirmiştir. Resûlullah sadaka toplamak üzere iki adam göndermiş, onlara sadakaların nisaplarını yazmış ve insanlar arasında dolaşmalarını ve sadakalarını almalarını emretmiştir. Ayrıca Resûlullah, bu iki adama, Sâlebe'ye ve Süleymoğulları'ndan bir adama uğramalarını ve bu ikisinin sadakalarını da almalarını emretmiştir. Bunun üzerine bu iki adam insanlardan sadakalarını almak üzere çıkmış ve Süleymoğulları'ndan olan adama uğramışlardır. Onlar, bu adama Resûlullah'ın mektubunu okumuşlar, adam da bu sadakanın verilmesine itaat etmiştir. Yine onlar Sâlebe'ye uğramış ve Resûlullah'ın mektubunu ona okumuştur. Bunun üzerine o, "Allah'a yemin olsun ki bilmiyorum. Bu ancak bir cizyedir veya cizyenin benzeridir. Gidin işinizi bitirdikten sonra gelin, tâ ki ben de bir karar vermiş olayım" demiştir. Bu iki adam diğer insanlarla olan işlerini bitirdikten sonra ona tekrar uğramışlar, o ilk söylediklerini onlara tekrar etmiştir. O, bu iki görevliye "Gidin, ben Resûlullah'la görüşeceğim" demiştir. Bunun üzerine Allah "onların içinde öyleleri var ki, Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse" meâlindeki beyandan "Allah, onların yüreklerine münafıklığı yerleştirdi"[385] anlamındaki beyana kadar yer alan âyetleri indirdi. Müfessirlerin çoğu bu yorumu, yani âyetin Sâlebe hakkında indiği görüşünü benimsemiştir. Onların bir kısmı da belirtmiş olduğumuz üzere âyetin Tebük savaşında Resûlullah'ı bırakıp geride kalanlar hakkında indiği görüşünü benimsemiştir.

Onlardan şöyle diyenler de vardır: Allah'ın, resûlüne insanlardan almasını emrettiği sadaka, gönüllü bağış mânasındaki sadakadır. Bu, şu durumu ifade etmektedir: Resûlullah, Tebük savaşında insanları hayır yolunda harcamaya teşvik ediyordu. O, Abdurrahman b. Avf şunu getirmiş, falan kişi şunu getirmiş diye teşvikte bulunuyordu. Dolayısıyla Resûlullah, bunu onlardan almıştır. "Sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenler"[386] meâlindeki beyan bu hususta inmiştir. "Bunun ister az, ister çok olsun gönüllü olarak verilen bütün sadakalar" olduğunu söyleyenler de vardır. Cenâb-ı Hak resûlüne, görüşüne göre onların mallarından almasını emretmiş; hepsini almasını emretmemiştir. Çünkü malın tümünün alınması, onları muhtaç kılacak ve bütün itaat ve ibadetlerden alıkoyacaktır. Aksine Cenâb-ı Hak, ondan, bu mallardan bir miktar ve bir gruptan işlemiş oldukları günahlara kefâret olacak ölçüde almasını emretmiştir.

---

385 et-Tevbe, 9/75-77. Bu âyetin yorumu daha önce geçtmişti. Orada belirtilen hadisin tahrici de yapılmıştır.

386 et-Tevbe, 9/79. Söz konusu rivayetin tahrici bu âyetin tefsiri sırasında geçmişti.

446

[§] Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere. Eğer zekât mânasındaki sadaka ise bu, onların günahlarını temizlemekte ve huylarını arındırmaktadır, tâ ki sadakanın çıkarılması ve hak sahiplerine verilmesi onlar için kolay olsun. Eğer Tebük savaşından geri kalanlar için kefâret sadakası ise bu, söz konusu davranışla onlara ilişen günahlarına kefâret olur. **Onları temize çıkarmak üzere.** Denildi ki: Onları ıslah etmek üzere. Bu açık bir durumdur. Eğer gönüllü verme sadakası ise bu, onları arındıran ve temize çıkaran bir durumdur ki onlarda cimriliği sonlandırır ve onları cömertliğe sevkeder. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şu ilâhî beyanla vereni övmekte; cimrilik edeni ise yermektedir: "Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa; bunların güzel karşılığına da inanırsa; biz onu işin kolayına yönlendiririz. Ama kim cimrilik eder, kendisiyle yetinirse; güzel karşılığı da yalan sayarsa; biz onu zora sokarız"[387].

Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah, birisi bir sadaka getirdiğinde ona dua eder ve onun için bağışlanma dilerdi. O, münafıklar için bağışlanma dilemiyordu. Onların kalpleri onun bağışlanma dileğiyle huzur buluyor ve sükûnete eriyordu. Zira onlar kendilerinin artık münafıklardan olmadıklarını öğreniyorlardı. Bu muhtemel bir yorumdur. Ayrıca başka bir yorum da mümkündür. O da şudur ki Allah, resûlüne onlar için bağışlanma dilemesini ve dua etmesini emretmiştir. Ayrıca Allah'ın ona emrettiği halde onun bunu yapmaması ve dua ettiği halde Allah'ın icabet etmemesi mümkün değildir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in onlar için bağışlanma dilemesi, onların kalplerine huzur vermekte ve rahatlığa erdirmekteydi. Çünkü onların tövbeleri kabul edilmiş ve günahlarına kefâret edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir. Bu beyanın yorumunu daha önce birçok defa açıkladık.

Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bu beyanda sadakanın, işi üstlenenin ve zekât memurunun eline geçmesiyle bundan sorumlu olan kimselerin zimmetinden düştüğüne ilişkin delil vardır. Bu sadaka fakirlerin eline geçmese ve onlara ulaşmasa da hüküm böyledir. Çünkü Hz. Peygamber'e sadaka helâl değildi. Sonra Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ın onlardan zekâtı almasıyla, bunun onlar için arınma ve temize çıkma olduğunu bildirmiştir.

---

387 el-Leyl, 92/5-9.

447 [§]Bu âyette Muhammed b. Hasan [eş-Şeybânî'nin] vakıf konusundaki görüşüne delil vardır. Buna göre vakfeden kimse vakfettiği malı elinden çıkarırsa ve bunu bu hususta hak sahibi olmayan bir başka kişinin eline verirse, bu durum caizdir ve bu vakıf sahih bir vakıf olur.

Bazıları bu âyeti, devlet başkanının malların zekâtını isteme hakkının olduğuna dair delil getirmiştir. Sadaka toplama görevlilerini Arap topluluklara, memleketlere ve uzak diyarlara, hayvanların zekâtını yerinde almak için gönderme işinde Resûlullah'ın (s.a.) sünneti de böyle olmuştur. Resûlullah'tan sonra gelen Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve diğer râşid halifeler de böyle yapmıştır. Onlardan sonra bugüne kadar böyle davranmak esas olmuştur. Öyle ki Hz. Ebû Bekir Arap kabileleri ona zekât vermeyi reddettiklerinde şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun ki Resûlullah'a verdikleri bir deve yularını dahi bana vermezlerse onlarla savaşırım[388]. Bu, devlet başkanının, büyükbaş ve küçükbaş hayvan sahiplerinden, hayvanlarının zekâtını istemesine ilişkin belirtmiş olduğumuz görüşü desteklemektedir. Allah, bunun zorunluluğunu, anlamak için yeterli bir şekilde, şu ilâhî beyanla açıklamıştır: "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler…"[389] O, zekât toplama memurlarına bundan hak vermiştir. Eğer devlet başkanının hayvan sahiplerinden zekâtlarını, bulundukları yerlerde isteme hakkı olmasaydı ve bu zekât hayvanlarının teslimi mal sahiplerinin görevi olsaydı, zekât memurlarını bilirtmiş olmasının bir anlamı kalmazdı. Hz. Peygamber'in müslümanlardan paraların zekâtı ve ticaret mallarının zekâtını istediğine dair bize bir bilgi ulaşmamıştır. Fakat insanlar bunu veriyorlardı. Veya bunları devlet başkanına götürenlerden bunlar kabul ediliyordu. Hiç kimseye ne kadar malı olduğu sorulmamaktaydı ve bu mallar kimseden istenmemektedi. Ancak Hz. Ömer'in öşür tahsildarlarını çevredeki yerlere göndermesi bunun dışındadır. Bu, bize göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* evinden uzak olan ve zekâtını devlet başkanına getirmekte zorlanan kimseler hakkında bir kolaylık olması içindir. Böylelikle Hz. Ömer, bütün çevrelere ister Ehl-i Harb ister Ehl-i Zimmet olsun ticarî vergi tahsildarı görevlendirmiştir. Yine Hz. Ömer, onlara, müslümanların tüccarlarından kendisine verecekleri şeyleri almalarını emretmiştir. Bu uygulama, Hz. Ömer'den
448 müslümanlara yönelik bir kolaylık idi. [§]Yoksa devlet başkanının, mal sahip-

388 Buhârî, "İ'tisâm", 2; Müslim, "İman", 32.

389 "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir" (et-Tevbe, 9/60).

lerinden şahsî malları ve ticaret mallarını, zekât olarak vermek üzere istemesi onun için gerekli değildir. Hayvanların durumu böyle değildir; zira bunları istemek devlet başkanına aittir. Ancak devlet başkanına bunlardan biri, bu mallardan bir şey getirdiğinde, o, ondan bunu kabul eder. Sünnet'in uygulamasını aşıp başka bir duruma geçilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ يَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهٖ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿١٠٤﴾

104. "Bilmiyorlar mı ki, kullarının tövbesini kabul eden Allah'tır, sadakaları kabul eden de O'dur. Şüphesiz Allah tövbe kapısını alabildiğine açık tutmaktadır, rahmetiyle her şeyi kuşatmaktadır."

Bilmiyorlar mı ki, kullarının tövbesini kabul eden Allah'tır. Bilmiyorlar mı ki anlamına gelen "elem ta'lem" (أَلَمْ تَعْلَم) lafzının şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani **Allah'ın** tövbe edenin tövbesini **kabul ettiğini** bilmişlerdir. Bu beyanın emir mânasında olması da mümkündür. Yani biliniz ki tövbe edenin **tövbesini kabul eden Allah'tır.**

Sadakaları kabul eden de O'dur. Denildi ki: **Kabul eden.** Cenâb-ı Hakk'ın alma fiilini kendi zatına nispet etmesi, "Onların mallarından sadaka al"[390] meâlindeki beyanla resûlüne nispet etmesine benzemektedir. Bunun gibi kullanımlar Kur'ân'da çoktur.

Şüphesiz Allah tövbe kapısını alabildiğine açık tutmaktadır, rahmetiyle her şeyi kuşatmaktadır. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: "Tevvâb" (التواب), bağışlayan kimsenin bir niteliğidir. Yine bu kavram, tövbe eden kimsenin ismidir. Bize göre "tevvâb" insanı tövbesinde muvaffak kılandır, yani Allah Teâlâ.

Ayrıca kâfir eğer müslüman olur ve tövbe ederse -şirk ve inkâr dışındaki günah ve çirkinlikleri işlemiş olsa da- tövbenin yanı sıra onun haricinde herhangi bir kefâret gerekmez. Bir müslüman eğer günah işlerse ona hem tövbe hem de kefâret birlikte gerekir. Bu durumun sebebi şudur ki müslüman, müslüman olduğunda kendisi için zorunlu olan dinî kuralları koruyacağına iman etmiştir. Müslüman kişi, belirtmiş olduğumuz günahları işlediğinde bu kuralları ihlâl etmiş olur ve koruyacağına iman ettiği hususlara noksanlık getirir. Bunları korumayı terkettiğinde ve bunlara noksanlık getirdiğinde kendisine

---

[390] Önceki âyet-i kerîme.

kefâret gerekir. Dolayısıyla bu kefâret aracılığıyla getirmiş olduğu bu noksanlığı onarmış olur. Kâfir ise dinî kuralların hiçbirinden sorumlu değildir. Onun şirkten tövbe etmesi ve iman etmesi gerekir. Bundan dolayı iki durum birbirinden farklıdır.

وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

449

[§] ***105. "De ki: Durmadan bir şeyler yapın; yaptıklarınızı Allah da, peygamberi de müminler de görecektir. Sonunda, gizliyi de açığı da bilenin huzuruna çıkarılacaksınız ve O size yapmış olduklarınızın ne olduğunu haber verecek."***

De ki: Durmadan bir şeyler yapın; yaptıklarınızı Allah da, peygamberi de müminler de görecektir. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyan, Tebük savaşına katılmayıp geri kalan, sonra pişman olan ve yaptıklarından tövbe eden kimseler hakkındadır. Allah onların tövbelerini kabul etmiştir. O, şöyle buyurmaktadır: **Durmadan bir şeyler yapın; yaptıklarınızı Allah da, peygamberi de müminler de görecektir.** Yani tövbe ettiğiniz şeye tekrar dönerseniz -ki o da savaşa katılmayıp geride kalmaktır- Allah, resûlüne ve müminlere bunu bildirir. **Sonunda, gizliyi de açığı da bilenin huzuruna çıkarılacaksınız.** Yani **gizliyi de açığı da bilenin** sizin için hazırladığı akıbete döndürüleceksiniz. Bazıları da şöyle demiştir: Âyet münafıklar hakkındadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Durmadan bir şeyler yapın. Yeni başladığınız işlerde. Zira Allah, resûlüne ve müminlere sizin münafıklığınızı bildirecektir. Onlar sizin sırlarınıza vâkıf olacakları için sizler rezil rüsvay olacaksınız. **Sonunda, gizliyi de açığı da bilenin huzuruna çıkarılacaksınız.** Yani **gizliyi de açığı da bilenin** sizin için hazırladığına **döndürüleceksiniz. O size yapmış olduklarınızın ne olduğunu haber verecek.** Yani **yapmış olduklarınızın** karşılığını size verecektir. Bu, tehdit mânasındadır. Bazı rivayetlerde aktarıldığına göre Resûlullah (s.a.) bir cenazede hazır bulunmuş, aynı şekilde müminler de burada hazır bulunmuşlardır. Bu cenazede söz konusu mevta övülmüştür. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) "vacip oldu" demiştir. Denildi ki: Yâ Resûlallah! Ne vacip oldu? Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Melekler Allah'ın gökteki şâhitleridir. Siz de Allah'ın yerdeki şâhitlerisiniz. Siz şâhitlik ettiğinizde vacip olur." Sonra o, **De ki: Durmadan**

bir şeyler yapın; yaptıklarınızı Allah da, peygamberi de müminler de görecektir meâlindeki âyeti okumuştur[391]. Eğer bu hadis sâbitse, bunda, icmânın delil oluşunun imkânına dair kanıt vardır. Çünkü Resûlullah "Melekler Allah'ın gökteki şâhitleridir. Siz de Allah'ın yerdeki şâhitlerisiniz. Siz şâhitlik ettiğinizde vacip olur" buyurmuştur. Dolayısıyla onlar bir şeyin kötü olduğuna şâhitlik ederlerse o kötüdür; eğer bir hayra şâhitlik etmişlerse o hayırdır. Buna göre eğer onlar bir hükme şâhitlik ederlerse bununla amel etmek gerekir.

450

[§]De ki: Durmadan bir şeyler yapın; yaptıklarınızı Allah da, peygamberi de müminler de görecektir. Bu beyan, hepsine "şöyle şöyle **yapın**" demesi şeklinde emir mânasında değildir. Fakat bu âyetin ulaştığı herkes bunun hakkında düşünür, dolayısıyla Resûlullah ve müminlerin huzurunda olduğu korkusuyla güzel görmediği işlere atılmaz. Böylelikle onunla yalnız kaldığında bunu yapmaz. Aynı şekilde "De ki, yeryüzünde dolaşın, sonra (hakikati) yalan sayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!"[392] meâlindeki beyanda da yeryüzünde dolaşmaya ilişkin bir emir mânasında değildir. Aksine yalanlama sebebiyle onların başına gelenleri düşünmeyi emretme anlamındadır. Yine "De ki: O, Allah'tır, tektir"[393] meâlindeki beyan da onlara bunu demesi şeklinde emir mânasında değildir. Fakat herkes Allah hakkında düşünür ve O'nun bir olduğunu bilir.

وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿١٠٦﴾

106. "Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır; ya onlara azap edecek veya tövbelerini kabul edecektir. Allah bilen ve hikmetle yönetendir."

Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır; ya onlara azap edecek veya tövbelerini kabul edecektir. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyan, "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını

---

391 İbn Ebû Hatim ve İbn Merdeveyh, bunu Seleme b. Ekva'dan rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 283). Bu hadis ayrıca buna benzer şekilde âyetin okunması olmaksızın rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Cenâiz", 86; Müslim, "Cenâiz", 60).

392 el-En'âm, 6/11.

393 el-İhlâs, 112/1.

itiraf etmişlerdir"[394] meâlindeki beyanla bağlantılıdır. Onlar, Allah'ın haklarında ne hüküm vereceğini bilmedikleri bir halde tutulmuş ve durdurulmuş idiler. Allah onlara azap mı edecek, yoksa onların tövbelerini kabul mü edecek? Bunun üzerine "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir" meâlindeki âyet inmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Bu beyan, "zararlı eylemler gerçekleştirmek üzere bir mescit yapmış kimseler"[395] anlamındaki âyetle bağlantılıdır. Onlar mescit yapmışlardı. Onların durumu **Allah'ın hükmüne kalmıştı.** Sonra Cenâb-ı Hak, onların mescit yapmasını zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılık ve ayrışma amacıyla olduğunu açıklamıştır. Yine bazıları şöyle demiştir: **Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır.** Bunlar geriye bırakılan üç kişidir[396]. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır.** Yani alıkonulmuş kimselerdir. "Erceytehû" (أَرْجَيْته) denilir ve bununla "onu alıkoydun" anlamı kastedilir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır.** Yani O'nun emrine bırakılmışlardır[397]. Sanki bu âyet, dünyaya meyletmek ve ona rağbet etmek üzere geride kalan kimseler hakkında inmiş olmalıdır. Bunlar müminlerdir. Bundan önceki âyet ise dünyaya meyletmek, inkârcılık ve münafıklık sebebiyle geride kalan münafıklar hakkındaydı.

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَاِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ اِنْ اَرَدْنَا اِلَّا الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾

451 ***[§]107. "Bir de şunlar var ki, zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve resûlüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere bir mescit yapmışlardır. 'Amacımız sadece iyi bir şey yapmaktı' diye de yemin edecekler. Allah şahit, onlar kesinkes yalancıdırlar."***

---

394 et-Tevbe, 9/102.

395 Bir sonraki âyet-i kerîme.

396 Bu üç kişinin kıssası "Allah geriye bırakılan (savaşa katılmayan) üç kişinin de tövbesini kabul etti" (et-Tevbe, 9/118) ilâhî beyanının tefsiri sırasında gelecektir.

397 İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır. Yani O'nun emrine bırakılmışlardır" (İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 192).

[Mescid-i Dırâr Meselesi]

Bir de şunlar var ki, zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek ve müminlerin arasına ayrılık sokmak üzere bir mescit yapmışlardır. İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir ki münafıklar mescit yapmışlardı. Mescidi bitirdiklerinde Tebük savaşına hazırlandığı bir sırada Hz. Peygamber'e gelmişler ve şöyle demişlerdir: Yâ Resûlallah! Biz, hastalar, ihtiyaç sahipleri ve aşırı yağmur yağdığı gecelerde orada kılmak için mescit inşa ettik. Yâ Resûlallah! Bize gelerek orada namaz kılmanı istiyoruz. Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Ben bir sefere çıkmak üzereyim ve bir çalışma durumundayım. Seferden döndüğümüzde inşaallah size geliriz ve sizin için orada namaz kılarız." Bunun üzerine Allah, resûlüne **zararlı eylemler gerçekleştirmek üzere mescit inşa edenler** meâlindeki âyeti indirmiştir[398]. Cenâb-ı Hak bu âyette bu mescitlerini inşa etme amacının, belirtmiş oldukları gibi hastalar ve ihtiyaç sahipleri için, ayrıca aşırı yağmur yağdığı gecelerde orada namaz kılmak, din konusunda duydukları kaygı ve cemaatle namaza devam etmek için olmadığını bildirmiştir. Aksine onlar bununla **zararlı eylemler gerçekleştirmeyi, inkârcılıklarını pekiştirmeyi ve müminlerin arasına ayrılık sokmayı** amaçlamışlardır.

Zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek ve müminlerin arasına ayrılık sokmak üzere. Müminlerin arasına ayrılık sokmak meâlindeki beyan **zararlı eylemler gerçekleştirmek** anlamındaki beyanın açıklaması olmaktadır. Kuşkuya düşürmek için inşa ettikleri mescidin inşasındaki amaçları, müminlerle Resûlullah arasına ayrılık sokmaktır. Tâ ki düşman onlara geldiğinde onları ayrışmış bulsun. Böylelikle onları mağlup etmek ve onlara galip gelmek için bu durum, onların bir arada olmalarından daha kolay olacaktır. Resûlullah'tan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Sözü bir olan on iki bin kişi mağlup edilmez"[399]. "Bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayınız"[400] meâlindeki beyan da bu durumu ifade etmektedir. Cenâb-ı Hak dinde birliği nimet saymış ve onlara ayrılığı yasaklamıştır. Münafıklar, belirttiğimiz üzere müminlerin arasına ayrılık sokmayı amaçlıyorlar-

---

398 Taberî, *Tefsîr*, XI, 23; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 286.

399 İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Az olan on iki bin kişi mağlup edilmez" (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 81; Tirmizî, "Siyer", 7). Tirmizî bu hadisi hasen kabul etmiştir.

400 "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayınız. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz" (Âl-i İmrân, 3/103).

dı. Veya zayıf müminlerle Resûlullah arasına ayrılık sokmayı hedefliyorlardı. Böylelikle dinde onları kuşkuya düşürmek istiyorlardı. Çünkü onlar dil ve cedel uzmanıydılar. Bütün bunlar belirttiğimiz üzere inkârcılıktır.

[Hz. Muhammed'in Nübüvveti]

452 **[§]**Bu âyette peygamberimiz Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına delil vardır. Çünkü bilinmektedir ki onlar zararlı eylemleri, inkârcılığı ve müminler arasına ayrılık sokmayı kendi aralarında sır yapmışlar ve gizlemişlerdi. Allah, peygamberine onların gizledikleri hususu bildirmiştir ki onun, bunu Allah katından öğrendiği insanlar tarafından bilinsin.

Ve daha önce Allah ve resûlüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere. Yani bu mescidi Allah ve resûlüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere inşa etmişlerdir. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Bu kişi, Ebû Âmir'dir[401]. Ebû Âmir'in Resûlullah'a savaş açtığı bildirilmiştir. Sonra ondan kaçmış ve bunun üzerine münafıklara "Bir mescit inşa edin, hazırlık yapın, ben Şam'a Kayser'e gidip bir ordu getireceğim. Böylelikle Muhammed ve ashâbını Medine'den çıkaracağız. Böylece o, Şam'a Kayser'e gitmiştir. Ötekiler ise Allah ve resûlüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere bir mescit inşa etmişlerdir. Yani Ebû Âmir lehine[402].

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Zararlı eylemler gerçekleştirmek üzere.** Yani zarar vermek üzere. **Fırsat kollamak üzere.** Yani düşmanlık gözeterek[403]. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Zararlı eylemler gerçekleştirmek üzere.** Yani zarar vermek üzere. **Ve daha önce Allah ve resûlüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere.** Yani **Allah ve resûlüne savaş açmış kişi lehine,** müminlere karşı fırsat gözeterek ve bekleyerek.

'Amacımız sadece iyi bir şey yapmaktı' diye de yemin edecekler. Yani mescidi inşa etmekteki amacımız sadece iyi ve hayır olan bir şey yapmaktı diye yemin edecekler. **Allah şahit, onlar kesinkes yalancıdırlar.** Bu beyanda belirtmiş olduğumuz şekilde nübüvvetin ispatına dair delil vardır.

---

401 Bu kişi, Ebû Âmir Abduamr b. Sayfî olup Evs kabilesindendir. Ebû Âmir, Câhiliye döneminde ruhbanlığa girmiş ve "Müsûh" ("Mish" kelimesinin çoğulu olup kıldan bir giysidir) elbisesini giymiştir. Ona "rahip" deniliyordu. Fakat kavmi müslüman olunca o inkârcılığa yöneldi ve kavminden ayrıldı. Sonra İslâm'dan ayrılan on küsür adamla birlikte Mekke'ye gitmiştir. Resûlullah (s.a.) "ona rahip demeyin, bilakis fâsık deyin" buyurmuştur. Resûlullah Mekke'yi fethettiğinde o, Taif'e gitmiştir. Taif halkı müslüman olduğunda Şam'a gitmiş ve orada ölmüştür (bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebevviyye*, III, 127-128).

402 Taberî, *Tefsîr*, XI, 24-26; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 284-285.

403 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 192.

لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَدًاۜ لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فِيهِۜ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُواۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾

[§]*108. "Orada asla namaza durma! Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescit ise namaz kılman için elbette daha uygundur; burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever."* 453

Orada asla namaza durma! Denildi ki: Orada namaz kılma! Çünkü onlar Resûlullah'tan orada namaz kılmasını istemişlerdi. Yine denildi ki: **Orada durma!** Yani oraya gitme ve oraya girme. Bu mânalar birdir.

Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescit ise namaz kılman için elbette daha uygundur. Bazıları şöyle demiştir: Bu Kuba Mescidi'dir. Bazıları "bu Mescid-i Nebevî'dir" demiştir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Takvâ temeli üzerine kurulun mescit** hakkında tartışıldı -veya "tartıştık" demiştir-. Resûlullah (s.a.) "o, benim şu mescidimdir" buyurmuştur[404]. Übey b. Kâb'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'a **takvâ temeli üzerine kurulun mescit** hakkında sorulmuş, o "benim şu mescidimdir" buyurmuştur[405]. Sözünü ettiğimiz âyetin zâhirine göre bunun Kubâ Mescidi olması gerekir. Çünkü rivayet edildiğine göre **burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever** meâlindeki âyet indiğinde Resûlullah Kubâlılar'a şöyle buyurmuştur: Allah temiz olma işinde size güzel övgüde bulunmuştur. Sizler ne yapıyorsunuz? Onlar da dediler ki: Biz küçük ve büyük abdesten sonra yıkanarak temizleniyoruz[406]. Bazı rivayetlerde onların şöyle dedikleri belirtilir: Yâ Resûlallah! Tevrat'ta su ile temizlenmenin bize farz olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla bu davranışı bırakmıyoruz. Resûlullah "bunu bırakmayınız" buyurmuştur[407].

---

404 Müslim, "Hacc", 511; Tirmizî, "Tefsîr", 9.

405 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 116; "Bu rivayette Abdullah b. Âmir el-Eslemî adlı râvi vardır. Bu râvi zayıftır." (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IV, 10).

406 Bunun benzeri birçok sahâbîden rivayet edilmiştir (bk. İbn Mâce, "Tahâret", 28; Tirmizî, "Tefsîr", 9; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 288-291).

407 Bunun benzeri Muhammed b. Abdullah b. Selâm'dan rivayet edilmiştir. O, Yahudilik'ten İslâm'a geçmiş bir sahâbiydi. Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 6; Süyûtî,

Burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Bu beyan şu anlama gelebilir: Yani **burada öyle adamlar vardır** ki iman, tevhit ve burada namaz kılmak suretiyle arınmayı tercih ediyorlar. Bu durumun olduğu tüm mescitler, **454** **takvâ temeli üzerine** kurulmuştur. [§]Yani şirkten sakınma, Allah'ın emirlerine ve yasaklarına muhalefet etmekten sakınma temeli. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Burada arınmak isteyen adamlar vardır.** Yani takvâyla ve salih amellerle arınmayı, onları kirleten başka amellere tercih eden adamlar vardır. Müfessirlerin belirtmiş olduğu kirlerden ve necasetlerden temizlenme mânasında olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: Burada kendilerine bulaşan kirlerden ve necasetlerden temizlenmeyi tam olarak yapmayı tercih eden **adamlar vardır.**

اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ اَمْ مَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهٖ فٖى نَارِ جَهَنَّمَ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ ﴿١٠٩﴾

109. "Binasını Allah'a saygı ve O'nun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine kuran mı daha iyidir yoksa binasını kaymak üzere olan bir uçurumun kenarına kurarak onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah hakkı çiğneyenleri doğru yola iletmez."

Binasını Allah'a saygı temeli üzerine kuran mı. Yani Allah'a itaat ve ona karşı ihlas temeli üzerine. **Ve O'nun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine.** Onun rızasını talep etme temeli üzerine kuran mı **daha iyidir yoksa binasını kaymak üzere olan bir uçurumun kenarına kuran mı?** Yani müminler arasında ihtilaf, ayrılık çıkarmak ve Allah'ı inkâr için kurulan. Bu, mekâna mekânla mukabele edilmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: İstikrar bulacağı ve faydalanacağı sağlam bir yere bir bina kuran, sağlam durmayacak, onu helâka götürecek ve faydalanmacağı bir yere bina kurandan daha iyidir. İlki ise bir fiilin karşılığında fiilin yapılması mânasındadır. Bu şu ilâhî beyandaki anlamdır: Zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek ve müminlerin arasına ayrılık sokmak üzere mescit inşa edenler[408], bunun aksini yapmak üze-

ed-Dürru'l-mensûr, IV, 289. Bu hadisin senedinde Şehr b. Havşeb vardır. Onun hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fakat Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn, Ebû Zür'a ve Yâkub b. Şeybe onu sika kabul etmiştir (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 123).

408 et-Tevbe, 9/107.

re inşa eden gibi midir?" Yani bunlar eşit değildir. Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescit ise namaz kılman için elbette daha uygundur[409]. Bu bir fiilin karşılığında bir fiilin yapılması mânasındadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Allah'a itaat, O'na ihlasla ibadet, O'nun rızasını talep etme ve orada toplanma temeli üzerine mescit inşa edenler mi iyidir? Yoksa Allah'ı inkâr, müminlerin arasına ayrılık sokma ve onlara zarar vermek üzere inşa edenler mi iyidir? Bu, bir fiil karşılığında bir fiilin bildirilmesi şeklindedir. **Binasını Allah'a saygı ve O'nun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine kuran mı daha iyidir yoksa binasını kaymak üzere olan bir uçurumun kenarına kurarak** meâlindeki âyet belirttiğimiz üzere bir mekâna mekânla mukabele etme şeklindedir.

Kuran, tesis eden, "el-üss, el-üsüs, et-te'sîs, el-esâs" (الأُسّ والأُسُس والتأسيس والأساس) kelimeleri birdir.

[§]Kaymak üzere olan bir uçurumun kenarı. Ebû Avsece şöyle demiştir: **455** Uçurumun kenarı. Dedi ki: "şefâ" (شفا) sözcüğü ağız anlamına gelir. Bunun çoğulu "eşfâ" (أشفاء) kelimesidir. Uçurum mânasına gelen "curuf" (جرف) kelimesi selin, kazıp çukur açacak şekilde içine aktığı toprak demektir. Bunun çoğulu "cirefet" (الجِرَفَة) kelimesidir. **Kaymak üzere olan.** Sert olmayan yumuşak. "İnhâra, yenhâru" (انهار يَنهار) denilir ve çöktü, yıkıldı mânası kastedilir. Yine "raculün hârin" (رجل هارٍ) denilir ve zayıf adam mânası kastedilir. Yine "ardun heşşetün" (أرضٌ هشّة) çabuk çöken yumuşak yer demektir. "Heşşetün" (هشّة) yumuşaklık demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Kaymak üzere olan bir uçurumun kenarı.** Yani çöken bir uçurumun kenarı. "Curuf", (الجُرُف) sellerin kazıp çukur açtığı vâdilerdir. "Hâir" (الهائر), düşen, yıkılan demektir. Bu kökten türetilerek "tehevvera'l-binâu" (تهوّر البناء) denilir ve düşüp yıkıldı anlamı kastedilir[410]. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: **Bir uçurumun kenarı.** "Şefâ" (شفا) kelimesi kenar demektir. "Curuf" (الجُرُف) , sellerin vâdilerde açtığı yer demektir. "Hârin" (هارٍ) beyanından maksat da yıkılıp çöken şeydir[411].

---

409 Bir önceki âyet-i kerîme.

410 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 192.

411 krş. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 269. bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hvr" (هور), "crf" (جرف) ve "şfy" "شفى" md.

Onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlandı. Bazıları şöyle demiştir: Allah mescitlerini cehennem ateşinde yerin dibine batırdı. İbn Mesûd'un mushafına göre "burası temellerinden cehennem ateşine düştü" şeklindedir[412]. Denilir ki: Oranın bir bölümü kazılmış ve burada ortaya çıkan bir duman görülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: İnşa ettikleri binalarını cehennem ateşine atmıştır. Bunun nasıl olduğunu ve mânasının ne olduğunu tam olarak bilmiyoruz.

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذٖى بَنَوْا رٖيبَةً فٖى قُلُوبِهِمْ اِلَّٓا اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿١١٠﴾

110. "Onların kurduğu bina, yürekleri paramparça olmadığı (yaşadıkları) ***sürece içlerinde bir huzursuzluk kaynağı olmaya devam edecektir. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."***

Onların kurduğu bina, içlerinde bir huzursuzluk kaynağı olmaya devam edecektir. Bazıları şöyle demiştir: **Onların kurduğu bina, huzursuzlık kaynağı olmaya devam edecektir.** Yani bir tasa ve pişmanlık. Bazıları da şöyle demiştir: **Huzursuzluk kaynağı.** Yani kuşku ve şüphe. Bir tasa ve pişmanlık olduğunu söyleyenlerin görüşünün iki yorumu vardır. **456** **[§]**Onlar yaptıklarından pişman olmuş ve tövbe etmiş olabilirler. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Onlar yaptıkları işler ve yapmayı istedikleri davranışlar sebebiyle rezil rüsvay oldukları için bu durum, bir tasa ve pişmanlık olmuştur. Bu şu beyandaki anlamdır: "Allah şahit, onlar kesinkes yalancıdırlar"[413]. Şüphe ve münafıklık mânası verenler ve **yürekleri paramparça olmadığı (yaşadıkları) sürece** -ölünceye kadar- diyenlere gelince, bunların verdikleri mâna şudur: Yani onlar ölünceye kadar şüphe ve münafıklık üzeredirler. Bu, tıpkı şu beyan gibidir: "Allah kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi"[414]. Şüphenin aslı zandır (töhmet). Eğer biri hakkında bir zan varsa "falan kişi şüphelidir" denilir.

---

412 Ebu'ş-Şeyh Dahhâk'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Abdullah b. Mesûd'un kırâatı şöyledir: "fenhâra bihî kavâidühû fî nâri cehennem" (فانهار به قواعده فى نار جهنم). Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Burası temelinden cehennem ateşine düşmüştür" (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 293; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XI, 23).

413 et-Tevbe, 9/107.

414 et-Tevbe, 9/77.

Yürekleri paramparça olmadığı (yaşadıkları) sürece. Bu beyan da aynı şekilde iki yoruma açıktır. Bunlardan biri, bunun benzetme olmasıdır. Şöyle ki korku ve hüzün en ileri seviyeye ulaşınca “falan kişinin yüreği paramparçadır” denilir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası onlar ebediyyen şüphe ve münafıklık üzere olacaklardır. **Ancak yürekleri paramparça olacaktır.** Yani bununla birlikte yürekleri paramparçadır. Yani kalpleri en ileri düzeyde korku ve hüzünle doludur. İkinci yorum, bunun istiâre olmasıdır. Dolayısıyla parçalanmada hakikat mânası yoktur. Yani **onlar yürekleri paramparça oluncaya kadar** münafıklık üzeredirler. Yani ölünceye kadar. Dolayısıyla yüreğin paramparça oluşu ölümden kinâyedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ
يُقَاتِلُونَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِى
التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجٖيلِ وَالْقُرْاٰنِ وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ مِنَ اللّٰهِ فَاسْتَبْشِرُوا
بِبَيْعِكُمُ الَّذٖى بَايَعْتُمْ بِهٖ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿١١١﴾

111. “Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah’ın Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’ân’da yer almış gerçek bir vâdidir. Kim Allah’tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur.”

[Şehitlik Mertebesi]

Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Satın almıştır anlamındaki “işterâ” (اشترى) kelimesinin şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani değer biçmiştir. Çünkü **Satın almıştır** anlamındaki “işterâ” kelimesi, haber konumundadır. Fakat değer biçmenin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani Cenâb-ı Hak canlarını ve mallarını Allah için harcamalarına değer biçmiştir ki onlar için cenneti varetsin. Sonra Cenâb-ı Hak bunu açıklayarak şöyle buyurmuştur: **Allah yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen. Allah, müminlerin canlarını ve mallarını satın almıştır** meâlindeki âyetin, canlarını ve mallarını Allah’a satan bir topluluktan haber verme mânasında olması da mümkündür. [§]Bu, tıpkı şu ilâhî beyanlar gibidir: “İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah’ın hoşnutluğunu

457

kazanmaya adamıştır"[415]; "O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz"[416]. Dolayısıyla onlar kendi canlarını satanlar olduklarında Allah da onlardan bunu alan olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, bunun nasıl alınıp satıldığını açıklayarak şöyle buyurdu: **Allah yolunda çarpışırken öldürür ve öldürülürler.** Yani düşmanı öldürürler. **Öldürülürler.** Yani düşmanları onları öldürür. İlki "feyuktelûn" (فيُقتَلون) şeklinde merfû olarak da ikincisi "ya" harfinin nasb haliyle "feyaktülûn" (فيَقتُلون) şeklinde okunmuştur[417]. Öldürülmeleri ve öldürmeleri tarzında iki mânanın beraber oluşu demek değildir. Aksine düşmanı öldürmeleri veya düşmanların onları öldürmeleri, yani hangisi olursa mânasındadır. Veya bu beyan, "onlar öldürmeseler de düşmanla savaşırlar" anlamındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlar gibi: "Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."; "Ey iman edenler! Size, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi? Allah'a ve resûlüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihat edersiniz"[418]. Cenâb-ı Hak, Allah'a imanı ve kendi yolunda cihadı ticaret olarak isimlendirmiştir[419]. Sonra da **karşılığında cennet vermek üzere** buyurmuştur. Onlara yönelik vâdin karşılığında O'ndan bir lütuf olarak. Yoksa cennet bir bedel karşılığında değildir.

Allah, müminlerin canlarını ve mallarını satın almıştır. Cenâb-ı Hak canlarının ve mallarının onlardan satın alınmasını bildirmiştir. Onların canları ve malları gerçekte Allah'ındır. O, canlarını ve mallarını onlardan alıp dilediği şekilde yok etme hakkına sahiptir. Fakat Cenâb-ı Hak kullarına karşı bu hususta mülkü ve hakkı olmayan bir kimsenin muamelesini yapmıştır. Bu, **458** O'ndan bir kerem, lütuf ve cömertliktir. [§]Ayrıca O, bu yaptıklarına bir ecir

---

415 el-Bakara, 2/207.

416 en-Nisâ, 4/74.

417 Bu mütevâtir bir kırâattır. On kırâat imamından Hamza, Kisâî ve Halef böyle okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, II, 246).

418 es-Saf, 61/10-11.

419 Şârihin buradaki ifadeleri şöyledir: "Veya öldürmeseler de düşmanla savaşmaları mânasındadır. Bunu başka bir âyet ile bilmekteyiz. O da şu ilâhî beyandır: "Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz." Yine O, şöyle buyurmuştur: "Size, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi? Allah'a ve resûlüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihat edersiniz." Cenâb-ı Hak, kendine imanı ve kendi yolunda cihadı, cehennemden koruyan bir ticaret saymıştır. O, burada mutlaka düşmanı öldürmeyi şart koşmamıştır. Bu durum, belirtmiş olduğumuz husustan muradın, mutlak olarak cihadın ve savaşın kendisi olduğunu göstermektedir. En doğrusunu Allah bilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 361a).

ve bedel vâdetmiştir. O'na borç vermeye ilişkin olarak, bildirilen durum da böyledir. O, bu davranışa da kat kat ecir vâdetmiştir. Aynı şekilde kendileri için yaptıklarında onlara vâdettiği sevap, O'nun için çalışanlar gibidir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Yaptıklarına karşılık olarak"[420]. O, yine "Biz güzel iş yapanların ecrini asla zâyi etmeyiz"[421] buyurmuştur. Onlar, "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz"[422] meâlindeki beyanda bildirildiği üzere her ne kadar gerçekte kendileri için çalışıyorlarsa da durum belirtildiği üzeredir. Fakat bildirdiği mükâfatı, kendisinden bir lütuf ve ikram olarak bildirmiştir. Zira bunlar gerçekte O'nundur. Bu durum, şu ilâhî beyan gibidir: "Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır"[423]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, onlardan canlarını ve mallarını kendisi için harcamalarını istemiştir. Veya O, *en doğrusunu Allah bilir ya*, hakikat mânasında olmak üzere malını satın almayı dilemiştir ki insanlar bir birlerine karşı nasıl davranacağını öğrensinler. Yine Allah şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse"[424]. Cenâb-ı Hak onlara mallarında ve canlarında hakkı bulunmayan kimse gibi muamelede bulunmuştur ki insanlar birbirlerine karşı malları ve canları hususunda hakkı olmayan kimse gibi davransınlar.

Bu, Allah'ın gerçek bir vâdidir. Yani bu, gerçek, gerekli bir vâddir. **Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış.** Yani O, Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da bunu vâdetmiştir. İbn Mesûd mushafında "ahden aleyhi hakkan fi't-Tevrâti ve'l-İncîli ve'l-Kur'ân" (عهداً عليه حقا فى التوراة والإنجيل والقرآن) şeklindedir.

Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir. Bu âyet, İncil'in hükümleri hafifletme ve kolaylaştırma; Tevrat'ın ise katı hükümler üzere indiğini söyleyenlerin görüşünü çürütmektedir. "Sonra İsrâiloğulları'ndan bir kısmı iman etmiş, [§] diğer bir kısmı da inkâra sapmıştı"[425] **459**

---

[420] "Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez" (es-Secde, 32/17).

[421] "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zâyi etmeyiz"(el-Kehf, 18/30).

[422] el-İsrâ, 17/7.

[423] el-Hac, 22/37.

[424] el-Bakara, 2/245; el-Hadîd, 57/11.

[425] "Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu Îsâ da havârilerine, "Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?" diye sorduğunda havârîler, "Allah'ın yardımcıları biziz" demişlerdi. Sonra İsrâiloğulları'ndan bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkâra sapmıştı. Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik, böylece üstün geldiler" (es-Saf, 61/14).

meâlindeki beyan da böyledir. Bu, İncil'in hükmünde bildirilmiştir. Ancak şöyle denilebilir: **Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir.** Yani söz konusu hüküm, bu ümmet için Tevrat'ta ve İncil'de bildirilmişti.

Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! Bu, **Allah, müminlerin canlarını ve mallarını satın almıştır** meâlindeki beyanın onlara yönelik bir söz olmasına göredir. Zira Cenâb-ı Hak **kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir!** buyurmuştur. Yani eğer sizler Allah'ın size yüklemiş olduğu sorumlulukları yerine getirirseniz, **Allah'tan daha fazla sözüne** bağlı ve sözü doğru bir kimse yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu bu sevinmenin ölüm vaktinde olması uygundur. Şöyle ki melekler ona hayattayken yaptığınız bu **alışverişten ötürü sevinin** diyeceklerdir. Bu durum alışverişin, her ne kadar "bey'" (البيع) lafzı kullanılmamış olsa da, bedel karşılığı satış olduğunu göstermektedir. Daha önce hükümlerin lafızlara ve isimlere bağlı olmadığını, aksine bunlardaki anlamlara bağlı olduğunu belirtmiştik. Bu mânalar bulunduğunda bu hükümler verilir.

İşte büyük bahtiyarlık da budur. Belirtilen bahtiyarlık.

اَلتَّٓائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّٓائِحُونَ الرَّٓاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

112. O tövbekârlar, ibadet edenler, hamdedenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah'ın sınırlarını gözetenler; müjdele o müminleri!

O tövbekârlar, ibadet edenler, hamdedenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah'ın sınırlarını gözetenler; müjdele o müminleri! Bazıları şöyle demiştir: Bu ilâhî beyan, daha önce bildirilmiş olan alışveriş ve belirtilen niteliklere haiz olmaları durumunda vâdedilen cennete ilişkin ilk beyanla bağlantılıdır. İbn Mesûd ve Übeyy'in mushaflarında şöyle geçmektedir: "İnnellâhe'şterâ mine'l-mü'minîne't-tâibîne'l-âbidîne'l-hâmidîne" (إن الله اشترى من

(المؤمنين التائبين الحامدين). Yani Allah tövbekâr, ibadet eden, hamdeden müminlerden satın almıştır. Bu kırâat, öncekiyle bağlantılı bir şekilde kesra üzeredir. **Allah'ın sınırlarını gözetenler** meâlindeki âyete kadar böyledir. O, bunu "el-kâimîne alâ hudûdi'llâh" (القائمين على حدود الله) şeklinde okumuştur. [§]İşte Allah böyle müminlerden canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır[426]. Bazıları da şöyle demiştir: Bu beyan başlangıç cümlesi olarak merfû şeklindedir: **O tövbekârlar, ibadet edenler, hamdedenler** meâlindeki beyanın sonuna kadar böyledir. Bunun âyetin başında belirtilen satın alma mânasına gelmesi de uygundur. Cenâb-ı Hakk'ın cihadda canlarını ve mallarını harcama karşılığında vâdetmiş olduğu hususlar, aynı şekilde diğer ibadet ve hayırlı işlerde de olur. Allah'a belirtilen ibadetlerde, çalışmalarda ve âyette belirtilen durumlarda O'nun için canını harcayan kimse, kendi canını Allah'a adamıştır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır"[427].

460

O tövbekârlar. Bu beyanın, şirkten tövbe edenler mânasına gelmesi mümkündür. Veya tüm günahlardan tövbe edenler anlamına da gelebilir. **İbadet edenler.** Bu beyan, Allah'ı birleyenler mânasına gelebilir. Yine bu beyan, bütün ibadet çeşitlerinde ibadete devam edenler mânasına da gelebilir. **Hamdedenler.** Denildi ki: Şükredenler. Denildi ki: Allah'a övgüde bulunanlar. Eğer **ibadet edenler** anlamındaki "âbidîn" (العابدين), ibadet mânasında ise **hamdedenler** anlamındaki "hâmidîn" (الحامدين) sözcüğü Allah'a övgüde bulunanlar mânasına gelir. Çünkü ibadetlerin tümü esasında şükürdür. Eğer **ibadet edenler** demek olan "âbidîn" (العابدين) sözcüğü, Allah'ı birleyenler mânasında ise **hamdedenler** anlamındaki "hâmidîn" (الحامدين) sözcüğü Allah'ın kendilerine bahşettiği nimetlere şükredenler mânasına gelir.

Dünyada yolcu gibi yaşayanlar. Denildi ki: Oruç tutanlar. Buna göre Hz. Peygamber'den rivayet edilmiştir ki ona "sâihîn" (السائحون) sözcüğü hakkında sorulmuş o da "onlar oruç tutanlardır" buyurmuştur[428]. Yine o, "ümmetimin

---

426 Bir önceki âyet-i kerîme. "Abdullah'ın mushafında "et-tâibîne'l-âbidîne…" (التائبين العابدين) şeklindedir (Kurtubî, *Tefsîr*, 8/271). "Abdullah ve Übeyy'in "et-tâibîne" (التائبين) şeklinde "ya" harfiyle olan kırâatları da bunu göstermektedir. Bu kırâat beyanın medih üzere mansup oluşu veya "li'l-mü'minîne" (للمؤمنين) beyanının sıfatı olarak mecrûr oluşu üzeredir" (el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XI, 30).

427 el-Bakara, 2/207.

428 Taberî, *Tefsîr*, XI, 37; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 297-298. İbn Kesîr bu rivayeti "mürsel ceyyid" olarak nitelemiştir (bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 393).

seyahati oruçtur” buyurmuştur[429]. İbn Kuteybe, şöyle demiştir: “Sâih” (سائح) kelimesinin sözlükteki anlamı yeryüzünde seyahat eden kişi demektir. Bir kişi gezdiğinde ve bir yere gittiğinde “sâih” (سائح) denilir. Yeryüzünde sehayat eden kimse, şehvetleri terkedendir. Dolayısıyla Hz. Peygamber oruçluyu, yemekten, **461** içmekten ve tüm zevklerden el çektiği için ona benzetmiştir[430]. [§]Ebû Avsece şöyle demiştir: Bunlar, yeryüzünde devamlı dolaşan ve evi barkı olmayan kimselerdir. Şöyle denilir: “Sâha, yesîhu, seyhan ve siyâhaten” (ساح يَسِيح سَيْحا و سياحة).

Rükûa varanlar, secde edenler. Denildi ki: Namaz kılanlar. Denildi ki: Allah’a boyun eğenler ve O’ndan korkanlar. Hafsa mushafında böyle zikredilmiştir. **İyiliği teşvik edenler.** Bunun tevhit olması mümkündür. Yani insanlara Allah’ı birlemeyi emredenler. Ayrıca bu beyanın, onlara bütün iyilikleri **emredenler** mânasına gelmesi de mümkündür. **Kötülükten alıkoyanlar.** Şirkten. Ayrıca bütün günahlardan, anlamına gelmesi de mümkündür. **Allah’ın sınırlarını gözetenler.** Bazıları bu beyana Allah’ın kullarına farz kıldığı farzlarını gözetenler, mânasını vermişlerdir. Bazıları da Allah’ın sünnetlerini gözetenler, mânasını vermiştir. Bununla birlikte bunlar Allah’ın tüm hükümlerini gözetenlerdir; Allah’ın kendileri için belirlediği sınırları aşmayanlar ve bunda aşırı gitmeyenlerdir.

Müjdele o müminleri! Bu beyanın bahsedilen söz konusu kimseler hakkında bir müjdeleme olması mümkündür. Bu beyanın, yeni bir cümle olması da mümkündür. Yani tüm müminleri müjdele! Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: “Kendileri için Allah’ın büyük bir lütfunun bulunduğunu müminlere müjdele!”[431]. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِك۪ينَ وَلَوْ كَانُٓوا اُو۬ل۪ي قُرْبٰى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ ﴿١١٣﴾

---

429 Bu lafızla merfû hadis şeklinde geçtiği bir kaynak bulamadım. Fakat Âişe’den (r.a) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu ümmetin seyahati oruçtur (bk. Taberî, *Tefsîr*, XI, 39). Yine Ebû Ümâme’den (r.a) rivayet edilmiştir ki bir adam Resûlullah’tan (s.a.) seyahat için izin istemiş, Resûlullah da ona “ümmetimin seyahati Allah yolunda cihaddır” buyurmuştur” (Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 6; el-Hâkim, *el-Müstedrek*”, II, 83; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 298).

430 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 193.

431 el-Ahzâb, 33/47.

113. "Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler."

[Müşrikler İçin Bağışlanma Dilenmesinin Haram Oluşu]

Peygamber de müminler de müşriklerin bağışlanmalarını dileyemezler. Cehennemlik olduğunu bildiğimiz kimsenin bağışlanmasını dilemeyi bize yasaklamak suretiyle bu âyet, Allah'ın söz konusu kimsenin iman etmeyeceğini bilmesi sebebiyle onu bağışlamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla Allah'ın onu bağışlamayacağını bildiğimizden onun bağışlanmasını dilemeyiz. Yine buna göre şöyle dememiz de caiz değildir: O'nun cehennemlik olduğu kesin olan bir kişiyi bağışlaması mümkün olmadığı gibi ebediyyen iman etmeyeceğini bildiği kimse için de imanı irade etmiştir. Bu yaklaşım, Mûtezile'nin, Allah bütün kâfiler için iman irade etmiştir, fakat onlar iman etmemişlerdir tarzındaki görüşünü reddetmektedir.

[§]Peygamber de müminler de müşriklerin bağışlanmalarını dileyemezler. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Resûlullah anne-babasından biri için bağışlanma dilemiştir[432]. Yine rivayet edildiğine göre Resûlullah, amcası Ebû Tâlib'in yanına gelmiş ve onu Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik etmeye davet etmiştir. O, bundan kaçınmıştır. Sonra Resûlullah onun bağışlanmasını dilemiş ve "bana yasaklanmadığı sürece senin bağışlanmanı dileyeceğim" demiştir. Veya O, buna benzer bir söz söylemiştir. Bunun üzerine **müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler** meâlindeki âyet inmiştir[433].

462

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir[434]: Allah'ın peygamberlerinden birinin, Allah'ın kâfirleri bağışlamayacağını bilmemesi mümkün değildir. Zira akıl ve hikmet, Allah'ın böyle birini bağışlamamasını ve ona ebedî olarak azap etmesini gerektirir.

---

432 Taberî, *Tefsîr*, XI, 42-43; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 301, 302-304.

433 Buhârî, "Tefsîr", 9/16; Müslim, "İman", 39.

434 Bütün nüshalarda böyledir. Hasan-ı Basrî'den böyle görüşün kaynağını bulamadım. Bu kişi Hüseyin b. Fadl olabilir. Ondan bu rivayeti zayıf kabul ettiği bildirilmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 273; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XI, 33). Bu kişi Ebû Ali Hüseyin b. Fadl el-Becelî el-Kûfî en-Nîsâbûrî'dir. Meâni'l-Kur'ân alanında te'lifte bulunmuştur. O, dilci müfessir ve muhaddistir (ö. 282/895) (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 414).

Bize göre çeşitli sebeplerle akıl ve hikmet, Allah'ın kâfire ebedî olarak azap etmesini ve onu bağışlamamasını gerektirir. Bu sebeplerinden biri şudur: Bu durumda Allah'ın düşmanıyla dostu eşit olur. Düşmanla dostu eşit tutan kimse hikmet sahibi sayılmaz. Zira hikmet, bunları ayırmayı gerektirmektedir. İkincisi şudur: Böyle bir kimse Allah'ın yanında başka bir varlığa taptığında bu başkasına cahilliğinden ötürü tapmaktadır. Bu cehalet ise ebedî olarak ortadan kalkmaz. Çünkü böyle bir kimse eğer bağışlanırsa, yaptığının karşılığını aldığı ve Allah'tan başkasına taptığı için bağışlandığını zanneder. Üçüncüsü şudur: Eğer kâfir bağışlanırsa, fiillerin hikmeti ortadan kalkar. Çünkü fiiller ya övgü ya da yergi olması düşünülen neticelerden dolayı emredilir. Eğer bu kimse bağışlanırsa yerilmesi gereken fiilleri sebebiyle övülmüş olur. Bunda hikmetin dışına çıkmak vardır. [§]Resûlullah'ın kendi nezdinde münafık oldukları açıklık kazanmadan önce münafıkların bağışlanmalarını dilemiş olması mümkündür. Resûlullah'ın nezdinde onların münafık oldukları açıklık kazanınca o, bağışlanmalarını dilemeyi bırakmıştır. Fakat kâfir olduğunu bildiği halde kâfirin bağışlanmasını dilemesine gelince müfessirlerin bir kısmının dediği gibi amcasına ve ebeveyninden birine bağışlanma dilemiş olması mümkün değildir.

463

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهِيمَ لِاَبِيهِ اِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا اِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُ اِنَّ اِبْرٰهِيمَ لَاَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾

114. "İbrahim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü. Ama onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı. İbrahim gerçekten çok duyarlı, yumuşak huylu biriydi."

İbrahim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü. Bazıları şöyle demiştir: İbrahim'in ona vâdi İslâm'dır. Dolayısıyla babası için yaptığı bağışlanma duası İslâm vâdi üzereydi. Onun babasının bağışlanması için yaptığı dua onun müslüman olmasından sonraydı. Görmez misin ki o, şöyle demiştir: "Rabb'imiz, duamı kabul et! Rabb'imiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!"[435] Dolayısıyla İbrahim (a.s) o gün babasının bağışlanmasını dilemiştir. Babası O'na müslüman olmayı vâdetmiştir. O, bundan dolayı onun bağışlanması için dua etmiştir. Görmez misin ki babasının cehennemlik olduğu kendi nezdinde

---

435 İbrâhim, 14/40-41.

açıklık kazanınca ondan uzaklaşmıştır. İbrahim'in (a.s) babasının bağışlanması için dua etmesi onun bağışlanmasını gerektiren sebebi istemesidir. Bu sebep tevhit ve İslâm'dır. Bu, tıpkı Hûd'un halkına söylediği şu sözler gibidir: "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin"[436]. Yine bu, Nuh'un şu sözleri gibidir: "Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır"[437]. Cenâb-ı Hak onlara "Allah'tan bağışlanma diliyoruz" demelerini emretmiyor. O, onların müslüman olmalarını emrediyor ki onlar bağışlansınlar ve bağışlanmaya uygun kimselerden olsunlar. İbrahim'in babasının bağışlanması için dua etmesi de böyledir. Yine "Babamı da bağışla; kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu" meâlindeki beyan da böyledir. Yani ona bağışlanmasını sağlayan bir sebep ver. O da tevhittir. Böylece onun talebi, tevhit talebidir. Zira kâfirin bağışlanması için dua etmek helâl değildir. Hikmet açısından da Allah'ın böyle bir kimseyi bağışlaması caiz değildir.

Eğer denilirse ki: Şayet durum sizin belirtmiş olduğunuz gibiyse, Cenâb-ı Hak, "İbrahim'de ve ona uyanlarda size güzel bir örneklik vardır" beyanıyla İbrahim'de (s.a.) bizim için bir örnekliğin olduğunu bildirdikten sonra "ancak İbrahim'in, babasına 'hiç şüphen olmasın bağışlanman için dua edeceğim' demesi başka"[438] meâlindeki âyet nasıl istisna edilmiştir?

[§]Buna şöyle cevap verilir: "Ancak İbrahim'in babasına olan sözleri hariç" şeklindeki istisnanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani tâ ki onun, babasının bağışlanması için dua etmesinin mânası bilinsin. Çünkü biz İbrahim'in (a.s), babasının bağışlanması için dua etmesinde ne kastettiğini bilmiyoruz. Peygamberlerin kavimlerine mensup bulunanların ve kendilerine yakın olanların bağışlanmaları için dua etmeleri de böyledir. Dolayısıyla bizim onların bu bağışlanma duasında ne kastettiklerini bilmemiz için söz konusu durum istisna edilmiştir. **464**

---

436 Hûd, 11/52.

437 Nûh, 71/10.

438 "İbrahim'de ve ona uyanlarda size güzel bir örneklik vardır; onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: Bilin ki bizim sizinle ve Allah'ı bırakıp da taptıklarınızla bir ilişiğimiz yoktur. Sizi (ve değerlerinizi) reddediyoruz. Sizinle bizim aramızda, siz bir tek Allah'a iman edinceye kadar sürüp gidecek bir düşmanlık ve nefret açıkça ortaya çıkmıştır. Ancak İbrahim'in, babasına 'hiç şüphen olmasın bağışlanman için dua edeceğim, ama Allah'tan sana geleceklere karşı yapabileceğim bir şey de yoktur' demesi başka. Rabb'imiz! Sadece sana dayanıp güvendik, sana yöneldik; dönüş de ancak sanadır" (el-Mümtehine, 60/4).

İbrahim gerçekten çok duyarlı, yumuşak huylu biriydi. Denildi ki: "Evvâh" (الأوّاه), çokça yakarışta bulunan kimsedir. Buna göre Resûlullah'tan ona "evvâh" (الأوّاه) hakkında soru sorulduğu rivayet edilmiştir. O " çokça dua eden, Allah'tan korkan ve yakarışta bulunandır" buyurmuştur[439]. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Evvâh" (الأوّاه), mümin demektir[440]. Denildi ki: "Evvâh" (الأوّاه), derinlemesine anlayış (fakih) ve kesin inanç sahibi olan kimsedir. Denildi ki: Tesbih eden. Yine denildi ki: "Evvâh" (الأوّاه), üzüntüden ve korkudan dolayı ah vâh eden kimsedir. **Yumuşak huylu.** Denildi ki: "Halîm" (الحليم), akılsızın (sefih) zıddıdır. Yine denildi ki: Bilgili kimsedir. Halîm, akılsız kimsenin yapmış olduğu davranışa karşı kızmayan ve akılsızca hareket etmeyen kimsedir.

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ اِذْ هَدٰيهُمْ حَتّٰى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُحْيٖ وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١١٦﴾

115. Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeylerin neler olduğunu kendilerine açıklamadan, onları yoldan çıkaracak değildir. Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi bilmektedir.

116. Bilesiniz ki göklerin de yerin de hükümranlığı Allah'ındır. Yaşatan O'dur, öldüren O'dur. Allah'tan başka sizin için ne bir dost ne bir yardımcı vardır.

Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeylerin neler olduğunu kendilerine açıklamadan, onları yoldan çıkaracak değildir. Bu beyan hakkında müfessirler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Âyet, müminlerin müşrikler için bağışlanma duasında bulunması hakkındadır. Bazıları da şöyle demiştir: Âyet, neshedilmesi mümkün olan hüküm ve şeriatların neshi hakkındadır. Eğer âyet, müşriklerin bağışlanması duası hakkındaysa burada nesih yoktur. Çünkü bağışlanma duasının emredilmesi ve bunun onlar için mübah olduğuna dair bir hüküm daha önce geçmemişti. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Allah bir toplu-

---

439 Hadiste "ed-De'âu" (الدعاء) kelimesi geçmemektedir (bk. Taberî, *Tefsîr*, XI, 50; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 305).

440 Taberî, *Tefsîr*, XI, 50; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 306.

luğu, doğru yola ilettikten sonra, bağışlanma duasında bulunmaları sebebiyle yoldan çıkaracak değildir tâ ki bu hususun yasaklandığını bilmelerine kadar. *En doğrusunu Allah bilir.* Yine belirttiğimiz üzere onların münafıkların bağışlanmaları için dua etmelerinin, bu durum kendileri için ortaya çıkmadan önce olması da mümkündür. [§]Cenâb-ı Hak, onlara bunu açıklamadan bununla onları yoldan çıkarmayacağını buyurmaktadır. Şâyet bu ilâhî beyan, hükümlerin neshi hakkındaysa *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak bu durumda sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: Allah, emredilmesi dolayısıyla yaptıkları bir fiilden ötürü bir topluluğu, **sakınacakları şeylerin neler olduğunu kendilerine açıklamadan**, yoldan çıkmış cahiller yapacak değildir. Yani onlar en sonunda kendilerinin sorumlu oldukları şeyi bilmeden böyle yapacak değildir. Bu neshi ifade etmektedir. Bu neshi mümkün olan hükümler hakkındadır. Fakat neshi mümkün olmayan hükümler ise böyle değildir. Bunun aslı şudur ki: Aklen neshi mümkün olmayan her şeyde nesih geçerli değildir. Aklen neshi imkânsız olmayan her şeyde ise neshin gerçekleşmesi mümkündür.

465

Bu konudaki meselelerden biri de neshedildiğini öğrenmeden önce neshedilmiş bir hükümle amel etmenin durumu hakkındadır. Böyle bir fiilde bulunmanın durumu nedir? Neshedilmiş olma durumunda bu fiili yapan kimseler sorumlu tutulup bunlara günah yazılır mı veya yapmış oldukları böyle bir fiilden dolayı sevap yazılır mı?

Eğer söz konusu fiil, Allah'a yakınlık ifade eden ve ibadet türünden bir fiil ise niyeti ve fiili dolayısıyla bunu yapan kimseye sevap yazılır, günah yazılmaz. Eğer bu fiil, Allah'a yakınlık ifade eden ve ibadet türünden bir fiil değilse, aksine helâl-haram türünden bir fiil ise böyle bir davranışta bulunan kimse neshedildiği bilgisi kendisine ulaşmadan önce bu fiilinden dolayı kendilerine günah yazılmaz. Bu durum içki hadisesinde rivayet edilen olay gibidir. Buna göre insanlar içki içiyorlardı. Sonra biri gelip onlara "biliniz ki içki haram kılınmıştır" demiş, onlar da bunun üzerine içkileri dökmüşler ve bu davranıştan kaçınmışlardır[441]. Onlar, haram kılındıktan sonra ama daha kendilerine haber ulaşmadan önce içki içmelerinden dolayı kendilerine günah yazılmaz. Allah'a yakınlık ifade eden ve ibadet türünden fiile gelince, böyle bir fiili yapan kimseler için bu fiilden dolayı bir yakınlık vardır. Bunlar namaz ve benzeri ibadetlerdir. Bu durum rivayet edilen şu olaya benzer: İnsanların bir grubu Beytülmakdis'e yönelip namaz kılıyorlardı. Biri onlara uğrayıp onlar rükû halindeyken "biliniz ki kıble değiştirilmiştir" demiş, bunun üzerine onlar hemen yönlerini değiştir-

---

441 Buhârî, "Tefsîr", 5/10; Müslim, "Eşribe", 3.

466 mişlerdir. Onlar bu durumu Resûlullah'a (s.a.) haber vermişler [§]O, namazı iade etmelerini emretmemiştir. Çünkü fiil Allah'a yakınlık ifade eden ve ibadet türünden bir fiildir. İbadet ve Allah'a yakınlık, onların fiillerinde bulunmaktadır. Çünkü farz kılınan fiiller, salt fiillerin kendileri sebebiyle farz kılınmamıştır. Aksine Allah'a yakınlık ve ibadet amacıyla farz kılınmıştır. Dolayısıyla bunlar buna göre mükâfatlandırılacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi bilmektedir. İnsanların yararına olan ve olmayan şeyleri. *En doğrusunu Allah bilir ya*, sanki bu beyan, şer'î hükümlerde neshin olmayacağını iddia edenlere yönelik bir reddiye mânasındadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Allah insanların yararına olan hususları bilmektedir, siz ise bilmezsiniz. Nesheden hükümde (nâsih) onlar için yararlı durumlar vardır; siz bunları bilmezsiniz. Yüce Allah'ın **bilesiniz ki göklerin de yerin de hükümranlığı Allah'ındır. Yaşatan O'dur, öldüren O'dur** meâlindeki âyet bu durumu desteklemektedir. Yani sizler O'nun kullarısınız. Kulun efendisine karşı bir şeyi reddetme hakkı yoktur. Kula düşen efendisine itaat, emirlerine boyun eğme ve yasaklarından kaçınmadır. **Yaşatan O'dur, öldüren O'dur.** Yani dirilttikten sonra öldürebildiği ve ölümden sonra diriltebildiği gibi O'nun kullarını bir durumda bir ibadetle, başka bir durumda başka bir ibadetle mükellef tutması mümkündür.

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرٖينَ وَالْاَنْصَارِ الَّذٖينَ اتَّبَعُوهُ فٖى سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزٖيغُ قُلُوبُ فَرٖيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ اِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحٖيمٌ ﴿١١٧﴾

117. "Şu bir gerçek ki Allah, peygambere ve -içlerinden bir grubun kalpleri kaymaya yüz tutup, arkasından Allah tövbelerini kabul buyurduktan sonra- o sıkıntılı zamanda peygambere bağlılıklarını koruyan muhacirlere ve ensara lütfuyla muamele etti. Allah onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir."

Şu bir gerçek ki Allah, peygambere ve -içlerinden bir grubun kalpleri kaymaya yüz tutup, arkasından Allah tövbelerini kabul buyurduktan sonra- o sıkıntılı zamanda peygambere bağlılıklarını koruyan muhacirlere ve ensara lütfuyla muamele etti. Bu ilâhî beyan hakkında müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Allah, daha önce yapmış oldukları hatalardan (zelle) ve

kusurlarından tövbelerini kabul buyurmuştur. Bu olayda -yani Tebük savaşında- onlardan hata ve kusur sadır olmaksızın Allah bu şekilde muamelede bulunmuştur. Hz. Peygamber'in tövbesinin kabulü meselesine gelince bu durum şu ilâhî beyanda bildirilen husustur: "Allah seni affetsin, doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin?"[442] Muhacir ve ensarın tövbelerinin kabulü ise Uhud ve Huneyn savaşlarında yaptıklarından dolayı tövbelerinin kabul edilmesidir. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: [§]"Sırf yaptıkları bazı işler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı. Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir."[443] Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak onların Tebük savaşında yapmış oldukları hatalardan dolayı tövbelerini kabul etmiştir. Ayrılma vaktinden önce karşılaştıkları sıkıntılar sebebiyle izin almaksızın ayrılıp gitmeye niyet etmişlerdi. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöye buyurmuş olmaktadır: Allah onların ayrılma vakti olmadan ayrılıp gitmeye niyetlenmeleri sebebiyle tövbe etmelerini kabul etmiştir. Burada belirtilen tövbenin, müfessirlerin açıkladıkları bu mânadan başka iki anlama gelmesi uygundur. Buna göre Allah onların tövbelerini kabul etmiştir. Yani Cenâb-ı Hak, daha önce geçmiş olan hatalarından dolayı tövbelerini yenilemiş veya onlarda yeni bir durum ortaya çıkmaksızın bu tövbede sebat etmelerini sağlamıştır. Fakat söz konusu durum için yenileme veya sebat hükmü olmaktadır. Dolayısıyla bu durum, hidâyet üzere olmakla birlikte hidâyet talep etmeleri gibi olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlar gibi: "Bizi dosdoğru yola ilet"[444] ve "Ey iman edenler! Allah'a ve peygamberine iman edin"[445]. Yani ey geçmiş dönemde iman edenler! Şimdi de iman edin veya bu iman üzere devam edin. Buna göre **Allah onların tövbelerini kabul buyurdu** meâlindeki âyet şu mânaya gelebilir: Yani Cenâb-ı Hak, onlardan bir hata olmaksızın tövbelerini yenilemiş veya yapmış oldukları tövbede sebat etmelerini sağlamıştır. İkincisi, Cenâb-ı Hak tövbeyi bildirmiştir. Buna göre başlarına gelen sıkıntılara ve zahmetlere sabretmeleri dolayısıyla Allah, onlar için gizli olan hususları açığa

467

---

442 et-Tevbe, 9/43.

443 Bu durum Uhud savaşındadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İki ordunun karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar var ya sırf yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı. Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir, Allah çok bağışlayıcıdır, pek halîmdir" (Âl-i İmrân, 3/155). Huneyn savaşındaki hadiseye gelince Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız" (et-Tevbe, 9/25).

444 el-Fâtiha, 1/6.

445 en-Nisâ, 4/136.

çıkarmıştır. Yine O, daha önce onlar için açık olmayan örtük hususları ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte bu hususlar onlar için, başlarına gelen sıkıntılara sabretmelerinden dolayı açığa çıkmıştır. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, 'doğrusu biz Allah'a aitiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz' derler"[446]. Başlarına gelen musibetlere sabrettiklerinde onların, Allah'a havale etme, işi O'na teslim etme ve dönüşü O'na hasretme gibi davranışlarında artış olmaktadır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Allah'ın izni olmadan başa gelen bir musibet yoktur"[447]. Sabretmeleri dolayısıyla onların hidâyetleri artmış ve daha önce kendileri için gizli olan hususlar açığa çıkmıştır. **468** [§]Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu tövbenin şu anlama gelmesi de mümkündür: Onlar, başlarına gelen sıkıntılara ve zahmetlere sabrettiklerinde kendileri için gizli olan hususlar açığa çıkmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Ayrıca Cenâb-ı Hak **içlerinden bir grubun kalpleri kaymaya yüz tuttuktan sonra** diye buyurmuş, "kalpleri kaymıştır" diye buyurmamıştır. Yine O, "içlerinden bir grubun kalpleri" diye bildirmiş, ama hepsinin kalplerini bildirmemiştir. Bunun yorumu belirttiğimiz şekildedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in günahı olmadığı halde tövbesinin kabul edilmesinin, müminlerle birlikte bildirilmesi şu mânaya da gelebilir: Çünkü Cenâb-ı Hak "senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için"[448] meâlindeki beyanla onun günahının bağışlandığını bildirmiştir. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'ı bağışlanmaya dair dua konusunda müminlerle beraber zikrettiği şu ilâhî beyan gibidir: "Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile"[449]. Cenâb-ı Hak, ona müminlerin bağışlanması için dua etmekle beraber kendi günahının bağışlanması için de dua etmesini emretmiştir. Zira Cenâb-ı Hak, onun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışladığını bildirmiştir.

"Allah'tan tövbe" beyanının çeşitli mânaları vardır. Bunlardan biri başarılı kılmadır (tevfik). Cenâb-ı Hak tövbe etmekte onları başarılı kılmış ve kendilerine bunu lütfetmiştir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Eski durumlarına dönmeleri için onlara tövbe nasip etti"[450]. Yani Allah onları tövbe etmekte başarılı kıldı, onlar da hemen tövbe ettiler. İkincisi, "Allah'tan tövbe", onların tövbelerini kabul etmesi mânasındadır. Yani Allah, onların tövbelerini kabul

446 "İşte rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır." (el-Bakara, 2/156-157).

447 "Allah'ın izni olmadan başa gelen bir musibet yoktur. Kim Allah'a iman ederse Allah onun gönlünü doğruya yöneltir. Allah her şeyi bilmektedir" (et-Tegâbun, 64/11).

448 el-Feth, 48/2.

449 Muhammed, 47/19.

450 Bir sonraki âyet-i kerîme.

eder. Tıpkı şu beyanda bildirildiği gibi: “Hiç şüphesiz Allah, tövbe kapısını alabildiğine açık tutmakta ve rahmetiyle kuşatmaktadır”[451]. Üçüncüsü, onları bağışlaması mânasındadır. Yani Allah onları bağışlamış ve affetmiştir. Bu üç mânaya göre tövbe Allah’a nispet edilmektedir.

O sıkıntılı zamanda peygambere bağlılıklarını koruyanlar. Denildi ki: Geçim ve destek sıkıntısı döneminde. **İçlerinden bir grubun kalpleri kaymaya yüz tuttuktan sonra.** Bazı rivayetlerde anlatıldığına göre onlar, zahmet ve sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Öyle ki iki adam bir hurmayı paylaşıyordu. Yine onlar hurmayı kendi aralarında dolaştırıyorlar, biri bu hurmayı emiyor sonra üzerine su içiyordu. Sonra diğeri emiyordu[452] Buna benzer bir olay rivayet edilmiştir. Fakat Cenâb-ı Hakk’ın, onların karşılaştıkları zahmet dolayısıyla kalplerinin kaymaya yüz tuttuğunu bildirmesinden başka biz durumun nasıl olduğunu bilemiyoruz.

وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذ۪ينَ خُلِّفُواۜ حَتّٰٓى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّٓوا اَنْ لَا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّٓا اِلَيْهِۜ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُواۜ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿١١٨﴾

469

[§]*118. “Allah geriye bırakılan* (savaşa katılmayan) ***üç kişinin de tövbesini kabul etti. Sonunda, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış, vicdanları kendilerini sıkıştırmış ve Allah’a karşı O’ndan başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardı. Bunun üzerine O da eski durumlarına dönmeleri için onlara tövbe nasip etti. Hiç şüphesiz Allah, tövbe kapısını alabildiğine açık tutmakta ve rahmetiyle kuşatmaktadır.”***

Allah geriye bırakılan (savaşa katılmayan) üç kişinin de tövbesini kabul etti. Bazıları şöyle demiştir: Tövbeden **geriye bırakılan.** Bu, tıpkı şu beyan gibidir: “Allah peygamber, muhacir ve ensarın tövbelerini kabul buyurdu”. Onlar Allah’a dua ediyor ve yakarıyorlardı tâ ki Allah onlara tövbe nasip etti, onlar da tövbe ettiler[453]. Şöyle diyenler de vardır: Bunlar, söz konusu topluluk onları

---

451 Bir sonraki âyet-i kerîme.

452 Buna benzer bir hadise Mücâhid ve Katâde’den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, XI, 55; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 309).

453 Bu üç şahıs Kâb b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî‘dir (r.a). Bunların hadisesini Kâb b. Mâlik uzun bir hadiste rivayet etmiştir (bk. Buhârî, “Meğâzî”, 79; Müslim, “Tövbe”, 53).

geçip ilerlediğinde Resûlullah'tan **geriye bırakılanlardır**. Dolayısıyla bunlar, ötekilerin ilerlemesiyle geride bırakılanlardır. Şöyle diyenler de vardır: **Geriye bırakılanlar.** Bunlar Allah'ın geride bıraktığı kimselerdir. Yani Allah onlarda geride kalma fiili yaratmıştır. **Allah geriye bırakılan (savaşa katılmayan) üç kişinin de tövbesini kabul etti** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de uygundur: Bunlar Resûlullah'ı bırakıp geride kalanlardır. Sonra geride kaldıkları için pişman olmuşlar ve akabinde Resûlullah'a katılmışlardır[454]. Bu, belirtmiş olduğumuz yorumdur.

Sonunda, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış, vicdanları kendilerini sıkıştırmıştı. Bu beyanın, hakikat mânasında olması da teşbih mânasında olması da mümkündür. Hakikat mânasının iki yönü vardır. Bunlardan biri şudur: **Bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamıştı.** Belirtildiğine göre onlar kendilerini direklere ve tahta silindirlere bağlamışlar, onları savaşa çıkmaktan alıkoyan mallarını Resûlullah'a getirmişler ve yine onları savaşa çıkmaktan alıkoyan topraklarını hayır yolunda harcamışlardı[455]. Yeryüzü daha önce kendileri için genişken ve onun imkânlarından yararlanıyorken **yeryüzü onlara dar gelmeye başlamıştı.** Çünkü rivayet edildiğine göre bu şahıslardan biri kendisini savaşa çıkmaktan alıkoyan toprağını fakirlere bağışlamıştı. Onun bu toprakta imkân ve genişliği varken sonra ona dar gelmeye başlamıştı. İkinci yorum şudur: **Bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamıştı.** Çünkü onlar **470** kendilerini topraklarıyla ilgilenmekten alıkoymuşlar, [§]şehvetlerini, arzularını ve zevk aldıkları her şeyi terketmişlerdir. İşte bu, onlara yeryüzünün dar gelmesidir. Yine onlar kendilerini silindirlere bağladıkları için **yeryüzü onlara dar gelmeye başlamıştı.** Bu beyanın benzetme mânasında olması da mümkündür. Şöyle ki insanı şiddetli bir korku sardığında ve ileri düzeye ulaştığında bu korku, insanı yeryüzünde istikrardan ve orada zevk almasından alıkoyar. Bu durumda "genişliğine rağmen yeryüzü ona dar gelmeye başladı" denilir. **Vicdanları kendilerini sıkıştırmıştı.** Çünkü anlatıldığına göre insanlar, onlarla konuşmuyor, onlarla beraber bulunmuyor, onlarla alışveriş yapmıyorlardı; aileleri dahi onlarla konuşmuyordu.

---

454 Eğer kastedilen şahıslar biraz önce başlarından geçen olayların kaynağını belirtmiş olduğumuz üç kişiyse, bunlar Resûlullah'a katılmamışlardır. Fakat aynı hadiste bazı sahâbîlerin Resûlullah'ı bırakıp geride kaldıkları, sonra ona yetişip katıldıkları rivayet edilmiştir (bk. Önceki kaynaklar).

455 Taberî, *Tefsîr*, XI, 12-14; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 275.

Allah'a karşı O'ndan başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardı. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın cezalandırmasına karşı Allah'ın bağışlamasından başka bir kurtuluşun olmadığını anlamışlardır. Yani kesin olarak inandılar ki Allah'ın cezalandırmasından onların kurtuluşu ve sığınılacak kimseleri yoktur. Denildi ki: Allah'ın azabına karşı O'nun rahmetinden başka sığınılacak bir yer olmadığını anlamışlardı. Yine denildi ki: Resûlullah'a karşı Allah'tan **başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardı.** Çünkü Resûlullah'tan bunu bağışlamasını istemişler, fakat o, buna olumlu cevap vermemiştir. Dolayısıyla onlar böylece tek sığınağın Allah olduğuna, başka hiç kimsenin olmadığına kesin olarak inanmışlardır.

Sonra onlara tövbe nasip etti. Yani Allah onları tövbe etmeleri hususunda başarılı kıldı, onlar da tövbe ettiler. **Hiç şüphesiz Allah, tövbe kapısını alabildiğine açık tutmakta ve rahmetiyle kuşatmaktadır.** Yani O, tövbeleri kabul etmektededir. Yani O, tövbeleri kabul edendir[456].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١١٩﴾

119. "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun."

Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun. Âyetin zâhirine göre doğrulukla bilinen bir topluluk vardır. Dolayısıyla onlarla beraber olma emredilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'ı bırakıp, onunla beraber olan muhacir ve ensarla beraber bulunmaktan geride kalan söz konusu kimselere emretmiş olması mânası da uygundur. **[§]**Bu ilâhî **471** beyanda icma ilkesinin dinde delil oluşuna dair kanıt vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kendi dini konusunda doğrularla beraber olmayı emretmiştir. Eğer onların sözlerinin kabul edilmesi gerekmeseydi, onlarla beraber olma emrinin bir anlamı olmazdı. İbn Mesûd'un mushafında "doğrulardan olun" şeklindedir[457]. Bunun mânası açıktır. **Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun** meâlindeki beyan çeşitli mânalara açıktır. Bunlardan biri şudur ki Cenâb-ı Hak "Allah'ın hakkını koruyun, bunu zâyi etmeyin" buyurmaktadır. Bunu yerine getirmede ve korumada **doğrularla beraber olun.** Bir diğer mâna

456 Şârihin ifadeleri şöyledir: "Hiç şüphesiz Allah, tövbe kapısını alabildiğine açık tutmakta ve rahmetiyle kuşatmaktadır." Yani O, tövbe hususunda başarılı kılandır veya tövbeleri kabul edendir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 362b).

457 Taberî, *Tefsîr*, XI, 63; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 316.

da şudur: Savaşa çıkma, cihat ve diğer imtihan edildiğiniz alanlarda imtihan edildiğiniz bu fiilleri terketmenizde **Allah'a karşı gelmekten sakının.** Yine muhtemel diğer bir mâna şudur: Cenâb-ı Hakk'ın "size emrettiği konularda Allah'a ve resûlüne karşı gelmekten **sakının** ve O'nun emrine riayet edenlerden **olun.** *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَدٖينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ اَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهٖ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ لَا يُصٖيبُهُمْ ظَمَاٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُنَ مَوْطِئًا يَغٖيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهٖ عَمَلٌ صَالِحٌ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٢٠﴾

120. "Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah'a katılmaktan geri kalamaz ve onu bırakıp kendi canlarının derdine düşemezler. Çünkü onlar Allah yolunda ne zaman bir susuzluk, yorgunluk ve açlığa mâruz kalsalar, kâfirleri öfkelendirecek biçimde bir yere ayak bassalar veya düşmana karşı bir başarı elde etseler, bunların her biri mutlaka onlar için iyi birer amel olarak yazılır. Allah iyilerin emeğini asla boşa çıkarmaz."

Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah'a katılmaktan geri kalamaz. Bu beyanın onlarla Resûlullah arasında daha önce geçmiş olan antlaşmalar ve sözleşmelerle bağlantılı olması uygundur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Resûlullah'a yardım etmeyi ve onu desteklemeyi kabul ettikten ve bu hususta antlaşma yaptıktan sonra **Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah'a katılmaktan geri kalamaz.** Yani geri kalmamıştır. Bu muhtemel bir mânadır. Bu beyan başka bir anlama da gelebilir. O da bu beyanın, hemen peşi sıra bildirilen durumla bağlantılı olmasıdır. Bu, **onlar Allah yolunda ne zaman bir susuzluk, yorgunluk ve açlığa mâruz kalsalar** meâlindeki beyanıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah'a katılmaktan geri kalamaz.** Öyle ki onların karşılaştıkları zahmet, sıkıntı, **[§]**mallarındaki eksiklik, ister çok ister az olsun harcadıkları mallar veya düşmanın öldürmesine mâruz kalmayı ve ganimetle-

472

re gelince, Cenâb-ı Hak **bunları her biri için iyi birer amel yazılacak** hususlar kılmıştır. Yani karşılaştıkları sıkıntılar ve zahmetler, elde ettikleri hayırların her biri için onlara iyi birer amel ve sevap yazıldığı halde Resûlullah'ı bırakıp geride kalmaları onlara yaraşmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.* Veya Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Şayet başkaları Resûlullah'ı bırakıp geride kalmışlarsa Medine ahalisi onu bırakıp geride kalamaz.

Onu bırakıp kendi canlarının derdine düşemezler. Bu beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Geride kalmak suretiyle **onu bırakıp kendi canlarının derdine düşmezler.** "Câe fulânun binefsihî" (جاء فلان بنفسه) "filan bizzat geldi", "raeytü ene bi'aynî" (رأيت أنا بعينى) "ben gözümle gördüm" denilir. Yani bu ifadeler "o geldi" ve "ben gördüm" demektir[458]. Bu beyan da böyledir. **Kendi canlarının derdine düşemezler.** Yani Resûlullah'ı bırakıp kendilerini düşünmeleri onlara yaraşmaz. Yine bu beyan şu anlama da gelebilir: Yani kendi canlarını tercih ettikleri için onu bırakıp terketmezler. Bu yorum mümkündür.

Çünkü onlar ne zaman bir susuzluğa mâruz kalsalar. Denildi ki susuzluğa. **Yorgunluk.** Denildi ki zahmet ve meşakkat. **Allah yolunda açlığa mâruz kalsalar.** Yani açlığa. **Kâfirleri öfkelendirecek biçimde bir yere ayak bassalar.** Bazıları şöyle demiştir: Yani bir yerde bulunsalar. Bazıları şöyle demiştir: Bu kelime "vat'" (الوطء) kökündendir. "Mevtıu" (المَوْطِئ), basılan yer demektir. **Düşmana karşı bir başarı elde etseler.** Denildi ki: Onları öldürme veya onlara yönelik baskın gibi durumlar. **Bunların her biri mutlaka onlar için iyi birer amel olarak yazılır.** Yani onların lehine ve aleyhine olanlar, belirtilen zahmet ve sıkıntılarla karşılaşma korkusuyla onlardan geride kalanların yerine iyi birer amel olarak yazılır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Onların mâruz kaldığı her şey için iyi birer amel yazılır. **Allah iyilerin emeğini asla boşa çıkarmaz.**

وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾

[§]*121. "Yine, onlar küçük olsun büyük olsun hayır yolunda bir harcama yaptıklarında, bir yol katettiklerinde, bu -Allah'ın onlara, yapmış olduklarından daha güzeliyle karşılık vermesi için- muhakkak onların lehine yazılır."* 473

---

458 Her ne kadar Arapça metinde "raâ huve" (رأى هو) şeklinde yazılmışsa da "raeytü ene" (رأيت أنا) şeklinde düzeltilmelidir.

Yine, onlar küçük olsun büyük olsun hayır yolunda bir harcama yaptıklarında, bir yol katettiklerinde bu, muhakkak onların lehine yazılır. Bu, belirttiğimiz üzere Cenâb-ı Hakk'ın, canları bakımından karşılaştıkları sıkıntı ve zahmetlerin tümü ve mal bakımından mâruz kaldıkları noksanlık ve harcadıkları şeylere karşılık vermesidir. **Allah'ın onlara, yapmış olduklarından daha güzeliyle karşılık vermesi için.** Yani Cenâb-ı Hakk'ın iyi amellerinden dolayı onlara karşılıklarını vermesi ve daha iyisiyle karşılık vermesi, onlara daha kötüsüyle karşılık vermemesi için. Bu, tıpkı şu ilâhî beyan gibidir: "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[459]. Cenâb-ı Hak, onlardan yaptıklarının güzelini kabul edeceğini ve kötülüklerini de bağışlayacağını bildirmiştir. İlk durum da buna göredir. Cenâb-ı Hak, savaşta yaptıklarının daha güzeliyle onlara karşılık vereceğini, onlara daha kötüsüyle karşılık vermeyeceğini bildirmektedir.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَٓافَّةًۜ فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَٓائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ اِذَا رَجَعُٓوا اِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾

122. "Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar."

[İlim Öğrenmek Amacıyla Cihattan Geri Kalmanın Caiz Oluşu]

Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Müfessirler bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah savaş için çıktığında herkes topluca çıkıyordu.

---

459 "Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşıp kırk yaşına girince şöyle yakarır: Rabb'im! Bana ve anne babama lütfettiğin nimete şükretmeye, razı olacağın işleri yapmaya beni muvaffak kıl. Benden gelecek nesli hayırlı eyle, pişmanlıkla dönüp senin kapına başvurmaktayım ve ben şüphesiz sana boyun eğenlerdenim! İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkâf, 46/15-16).

Medine'de erkek kalmıyordu. Bunun üzerine Allah bunu yasaklamıştır. O, bu mânada şöyle buyurmuştur: **Müminlerin hepsinin topluca** Resûlullah'la birlikte **savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak üzere geride kalmalıdır.** Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah bir askerî birlik (seriyye) gönderdiğinde herkes topluca çıkıyordu. Bu durumda o, tek başına kalıyor, yanında ötekiler geldiğinde onlara bildirmek üzere vahyin inişine şahit olan hiç kimse kalmıyordu. **[§]Diğerleri şöyle demiştir: Âyet, heyetler hakkındadır.** Buna göre heyetler Medine'nin çevresinden geldiklerinde kadın ve çocuklarla topluca geliyorlardı. Dolayısıyla kadın ve çocukların değil, sadece erkeklerin çıkmaları emredilmiştir. Veya her kesimden bir grubun dinde yeterli bilgiye sahip olmaya çalışmak üzere geride kalması emredilmiştir. **474**

Cenâb-ı Hak **bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup geride kalmalıdır** diye buyurmuştur. O, herkesin sefere çıkmasını yasaklamıştır. O, başka bir âyette ise "savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın"[460] meâlindeki beyanla herkesin çıkmasını emretmiştir. Bu iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak, müminlerin az olduğu durumda düşmana karşı yeterli sayıda olmaları için topluca savaşa çıkmayı emretmiştir. İkincisi, Cenâb-ı Hak seferberlik durumunda herkesin çıkmasını emretmiştir. Dolayısıyla iki ayetten biri seferberlik durumu hakkında olur; diğeri ise seferberlik dışındaki durumlar hakkında olur. Veya söz konusu beyan, belirtmiş olduğumuz üzere sayıca azlık ve çokluk dönemlerini ifade etmektedir. Âyetin Resûlullah sefere çıktığında topluca onunla birlikte çıkanlar hakkında olduğunu söyleyenlere göre, sanki Cenâb-ı Hak, ailelerini ve çocuklarını düşmanın esir alması ve mallarını yağmalamasına dair korku dolayısıyla onların Resûlullah'la beraber topluca çıkmalarını yasaklamış olmaktadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak üzere geride kalmalıdır.** Yani onlardan bir topluluk kalmalı değil miydi? Tâ ki orada ikamet eden kâfirlere, Allah'ın, resûlüne indirmiş olduğu yardım ve desteği, Resûlullah'la savaşan kâfirlerin hezimetini bildirsin. Dolayısıyla bu durum onların İslâm'a davetine vesile olsun. Hasan-ı Basrî ve Esam bu görüşü benimsemiştir. Onlar şöyle diyorlar: Bu âyet, kendisinden önceki âyeti neshetmiştir. O da, "Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah'a katılmaktan

---

[460] "Ey iman edenler! Tedbirinizi alın da savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın" (en-Nisâ, 4/71).

geri kalamaz”[461] meâlindeki âyettir. Hasan-ı Basrî şöyle demektedir: Resûlullah (s.a.) sefere çıktığında onunla beraber çıkmaları onların görevidir. Dolayısıyla o şöyle der: Bu hüküm hemen sonrasındaki şu âyetle neshedilmiştir: **Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir**[462].

475 [§]Âyetin kadınlar ve çocuklarla birlikte Medine’ye Resûlullah’a gelen heyetler hakkında olduğunu söyleyenlere göre buradaki yasak, bunların Medine ahalisine vatanlarını dar etmeleri, fiyatları yükseltmeleri ve buna benzer durumlar içindir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır.** Yani dini ve hükümlerini öğrenmek üzere, sonra da kendi toplumlarına dönüp onlara da öğretmeleri için. Âyetin seriyyelerle beraber sefere çıkanlar hakkında olduğunu söyleyenlere göre Cenâb-ı Hak herkesin sefere çıkmasını yasaklamıştır; çünkü eğer Resûlullah’a vahiyden bir şey inerse bu durumda tebliğ edeceği hiç bir kimse yanında bulunmaz, vahiyleri peygamberden duyan bir kimse bulunmayınca, bu vahiylerin de başkasına tebliği mümkün olmaz, böylelikle bu inen vahiy kaybolabilir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır.** Yani Resûlullah’a inen vahyi toplumuna öğretmek ve orada bulunmayan kimselere bunu tebliğ etmek üzere.

Onların her kesiminden bir grup. Denildi ki: Her bir topluluktan, her bir kabileden ve her bir mahalleden. Âyette ilim öğrenme ve dinde yeterli bilgi sahibi olmak için sefere çıkma farziyetinin, bunu toplumun bir kısmının yerine getirmesi durumunda herkesten düştüğüne delil vardır. Bu kimseler sefere çıkarlar ve ilim öğrenirler, sonra da kendi toplumlarına öğretirler. Çünkü Cenâb-ı Hak **onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır** diye buyurmuştur. Yine bu âyette toplumun bir kısmının yerine getirmesi durumunda cihat farziyetinin de herkesten düştüğüne delil vardır.

---

[461] et-Tevbe, 9/120.

[462] Hasan-ı Basrî ve Katâde’den “Müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir” ilâhî beyanı hakkında şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Topluca çıkmaları ve Hz. Peygamber’i yalnız bırakmaları. Yine Hasan-ı Basrî’den “Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak üzere geride kalmalıdır” ilâhî beyanı hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: Savaşa gidenler, müslümanların ilâhî yardıma nail olmalarını ve müşriklere galip gelmelerini Allah’ın kendilerine göstermesi sayesinde dinde fakih olsunlar diye: “Seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere” (bk. Taberî, *Tefsîr*, XI, 69-70).

Ayrıca bunda, her ne kadar hatalı olma ihtimali olsa da âhad haberle amel etmenin gerekliliğine de delil vardır. Çünkü belirtilen topluluğun yalan veya hata üzere birleşmeleri mümkündür. Sonra Cenâb-ı Hak, bu haberlerde hata ve yalan olma ihtimali olsa da toplumlarının onların haberlerini kabul etmesinin gerekliliğini şu ilâhî beyanla bildirmiştir: **Seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.** Âyete iki anlam verilebilir. Bunlardan biri şudur: Bir şehir veya kabile ahalisi, eğer yeterlilikleri varsa cihattan geri kalarak dinde yeterli bilgi sahibi olmaya uygun kimseler seçer ki bu kişiler Resûlullah'ın yanında dinde yeterli bilgi sahibi olurlar ve savaştan döndüklerinde halkı uyarırlar.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَاتِلُوا الَّذ۪ينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا ف۪يكُمْ غِلْظَةًۜ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّق۪ينَ ﴿١٢٣﴾

476

[§]*123. "Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler. Biliniz ki Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir."*

Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, "müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın"[463] meâlindeki âyetin inmesinden öncedir. Daha önce en yakındakilerden başlamak üzere savaş emri vardı. Sonra tüm kâfirlerle savaş emri gelmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Resûlullah savaştığında muhtemelen bazı kâfirleri bağışlıyor ve onları arkasında bırakıyor, sonra da başkalarıyla savaşıyordu ki bu durum onun nübüvvetine delil olsun, savaştığı kimseleri önemsemediği ve arkasında bıraktığı kimselerden korkmadığı bilinsin. Daha sonra Allah, müminlere en yakınlarından başlayarak kademeli olarak savaşmalarını ve düşmanı arkalarında bırakmamalarını emretmiştir. Müfessirlerin bir kısmı bu yorumu benimsemiştir. Bunun Allah'tan müminlere dönük savaş işine ve bunun yöntemlerine dair bir öğretim olması da mümkündür. Bu öğretim, Cenâb-ı Hakk'ın, savaş yöntemlerine dönük olarak onların ihtiyaç duyduğu her şeyi Kur'ân'ın başka âyetlerinde öğretmesi gibidir. Şu âyetler, bu durumu ifade etmektedir: "Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız

---

463 et-Tevbe, 9/36.

vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız"[464]; "Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın"[465]; "Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın"[466]. Veya Cenâb-ı Hakk'ın diğer ibadetlerde olduğu gibi en yakınlardan başlayarak savaşmayı emretmiş olması mümkündür.

İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Bu beyan iki mânaya gelir: Bunlardan biri belirttiğimiz üzere Allah'ın müminlere savaş işini öğretme mânasıdır. İkincisi, düşmana karşı cihadın ve savaşın ebedî olarak devam edeceğini haber vermesidir. Çünkü her bir belde ve her bir toplum fethedildiğinde bunların ötesinde kalanlar müminlerin hemen yakınında olmuş oluyorlar.

477 **[§]Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler.** Denildi ki: Onlara karşı bir şiddet. İbn Mesûd ve Übeyy'in mushafında "Sizin onlara karşı çetin gücünüzü görsünler" şeklindedir. Yani şiddet. Bu beyandaki kelime "ğulzatün" (غُلظة) şeklinde "ğayn" harfinin merfû kılınmasıyla da; "ğilzatün" (غِلظة) şeklinde kesralı olarak da okunur[467]. Bu iki farklı dil kullanımıdır; anlamları ise birdir.

وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ اِيمَانًا فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَزَادَتْهُمْ اِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَاَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾

124. "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler."

125. "Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) ***kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir."***

---

464 el-Enfâl, 8/45.

465 el-Enfâl, 8/15.

466 el-Enfâl, 8/60.

467 "Ğayn" harfinin dammeli kılınması şâz bir kırâattır (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XI, 50).

Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Müfessirler şöyle demiştir: İçlerinden 'bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Yani münafıklar, müminlerden ayrıldıklarında birbirlerine "bu hanginizin imanını arttırdı ki?" der. Onlar alay etmek için böyle davranırlardı. Yüce Allah bunun üzerine cevap vererek şöyle buyurmuştur: Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler. Kalplerinde hastalık -yani şüphe ve münafıklık- olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır. Yani kendilerinde olan yalanlamalarına yalanlama ve inkâr katmıştır. Çünkü münafıklar ve kâfirler, kendilerine sunulduğunda delilleri ve ispatlamaları kabul edecek surette insaf sahibi değillerdir. Onların gayreti sadece inada, yalanlamaya ve delilleri reddetmeye dönüktür. Kendilerine sunulan deliller arttıkça, yalanlama ve reddetmede inatları artmaktadır. Müminlerin gayreti ise delilleri kabul etmeye ve insaflı olmaya dönüktür. Onlara sunulan deliller arttıkça kendilerinde bulunan imanları ve tasdikleri artar.

[§]Onların imanını pekiştirmiştir. Kendilerine sunulan deliller dolayısıyla bu durum, daha önce oldukları üzere onların sebatlarını ve devamlılıklarını arttırmıştır. Aynı şekilde münafıkların ve kâfirlerin de delilleri ve mûcizeleri yalanlama konusunda inatçılıkta devamlılıkları artmıştır. İkincisi, onlar her ne kadar iman konularını toplu bir şekilde tasdik etmiş olsalar da onların topluca iman ettikleri açıklamasına göre imanları artmıştır. Dolayısıyla onlara yönelik vahiy indikçe ve farzlar yüklendikçe bununla tasdik ve sebatları artmaktadır. Bunun aslı şudur: Eğer onlarda iman ve tasdik bulunmamış olsaydı, bu onlar için imanın başlangıcı ve yeni bir tasdik olurdu. Aynı şekilde münafıkların da daha önceki inatları olmamış olsaydı, bu durum onlarda yeni bir yalanlama ve inat olmuş olurdu. Dolayısıyla onlarda belirttiğimiz durumlar olduğuna göre açıkladığımız üzere bu, olan bir durumun artmasıdır. Bazıları şöyle demiştir: Müminlerin iyiliklerinde, münafıkların da kötülüklerinde artış olur. Fakat bu ikisi birdir. Dolayısıyla söz konusu beyanın yorumu belirtmiş olduğumuz mânadır.

478

Onların imanını pekiştirmiştir… onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır. Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur ki bu durum, müminlerin iman ve tasdiklerini arttırmıştır. İkinci mâna şudur: Onlarda bulunan kesin delilleri pekiştirmiştir.

Aynı şekilde münafıklarda da bu durumların zıddı olan halleri arttırmıştır.

Onlar sevinç içindedirler. Denildi ki: Sûre indirilmesiyle sevinç duyarlar.

Bu onların imanlarını pekiştirmiştir meâlindeki beyanla artışın sûreye nispet edilmesi iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Aldatmanın dünyaya nispet edilmesi gibi imandaki artış da sûreye nispet edilmiştir. Bu, **479** belirttiğimiz üzere şu sebepledir: Dünya onlara süslü görünür ki [§]bu husus, fiil yapabilen ve aldatması mümkün olanlardan ortaya çıkması durumunda aldatma sayılır. İkincisi, aldatma dünyaya nispet edilmiştir; çünkü insanlar bununla aldanmışlardır. Aynı şekilde arttırmanın sûreye nispet edilmesinin sebebi, bununla kâfir ve münafıkların yalanlamaları ve inkârları; müminlerin de tasdikleri artmaktadır. Böylece arttırma sûreye nispet edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Bu, belirttiğimiz üzere delil ve ispat etmedir. Delille müminlerin imanları artmaktadır. Zira onlar kesin delillerin kabulüne inanmışlardır. Münafıklar ve kâfirler ise inat ve kibir sahipleridir. Zira onlar inada ve delillerin reddine inanmışlardır. Onlar için deliller arttıkça inat ve inkârları artar. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Arttırma sûreye nispet edilmiştir; çünkü o, artışın sebebidir. Nitekim bir şey fiilin hakikatine nispet edildiği gibi sebebine de nispet edilir. Bununla birlikte inen sûrenin, inkârın artmasına sebep olması mümkün değildir. Fakat bunun yorumu belirttiğimiz şekildedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

126. “Görmüyorlar mı ki her yıl bir veya iki defa musibetlerle sınanıyorlar da yine tövbe etmiyorlar ve ibret almıyorlar.”

Görmüyorlar mı ki her yıl bir veya iki defa musibetlerle sınanıyorlar. Denildi ki: Cihat ve savaşla sınanıyorlar da bundan geri kalıyorlar. Dolayısıyla bu vesileyle onların münafıklıkları ve inkârcılıkları ortaya çıkıyor. Yine denildi ki: Sıkıntı ve açlıkla sınanıyorlar. Böylelikle yine münafıklıkları ortaya çıkıyor. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: “Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah’a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir”[468]. Yine denildi ki: **Her yıl bir veya iki defa musibetlerle sınanıyorlar**. Buna

---

[468] el-Hac, 22/11.

göre onlar kendi başlarına kaldıklarında aralarında inkârcılığı konuşuyorlardı. Sonra Resûlullah'a geldiklerinde o, kendilerine yalnız kaldıklarında ne konuştuklarını haber veriyordu. Böylece onlar bununla rezil rüsvay oluyorlardı. Dolayısıyla bu durum, Resûlullah'ın onları sınaması ve onlara yönelik imtihanıdır. Bu belirtilen durumla bir defasında Allah yolunda cihat hususunda, diğer defasında ise duydukları sıkıntı ve korku ile [§]başka bir seferde ise Allah'ın peygamberine onların gizlediklerini ve kendi başlarına kaldıklarında konuştukları şeyleri bildirmesi vesilesiyle onların münafıklıkları ortaya çıkıyordu. Bu âyet şu üç mânaya da muhtemeldir: Resûlullah'la beraber cihat, sıkıntılar ve korkularla sınanmak, kendi içlerinde gizledikleri sırlarının ortaya çıkarılması ve sır olarak sakladıkları şeyler dolayısıyla rezil rüsvay olmak. Fakat durum böyleyse, bu hal onlarda çokça meydana gelmektedir. Bundan münafıklığın gizlenmesi ve müslümanlara karşıtlığın sır olarak saklanmasını kastediyorum. Fakat âyette bir ve iki defanın bildirilmesi, rezil rüsvaylığa ve ortaya çıkarılmaya dönüktür. Bu durumun senede bir veya iki defa olması mümkündür.

480

Yine de tövbe etmiyorlar. Münafıklıklarından. **İbret de almıyorlar.** Rezil rüsvay olmakla ve münafıklıklarının ortaya çıkmasıyla sınanmaktan. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ هَلْ يَرٰيكُمْ مِنْ اَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

127. "Ne zaman bir sûre indirilse, 'sizi biri görüyor mu?' diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir."

Ne zaman bir sûre indirilse, 'Sizi biri görüyor mu?' diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Âyet "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar"[469] meâlindeki âyetin bağıntı cümlesidir (sıla). Yani onlar birbirlerine bakarlar, sonra da belirtilen sözleri söylerler. Müfessirler içerisinde şöyle diyenler de vardır: Eğer inen sûre dinin ve imanın açıklaması hakkındaysa bunu dinlerler ve 'bu hanginizin imanını arttırdı ki?' derler. Eğer onların münafıklıklarını ve rezilliklerini açıklayan bir sûre inerse **birbirlerine bakarlar…sonra sıvışıp giderler.** Onlar bu

---

[469] et-Tevbe, 9/124.

durumda münafıklıkları ortaya çıkmasın diye korkarak Resûlullah'tan sûreyi dinlemezler.

Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir. Bu beyanın, "Allah'ın onlarda kalplerin çevrilmesi fiilini yaratması" mânasına gelmesi mümkündür. Böylece bu çevirme O'na nispet edilmiştir. Bu beyanın, ceza olarak **Allah onların kalplerini çevirmiştir** mânasında olması da uygundur. Yani Allah, inada dayalı inançları, delilleri reddetmeleri, delilleri anlamayı, incelemeyi, düşünmeyi ve kabul etmeyi terketmeleri yoluyla onların kalplerini çevirmek suretiyle onları cezalandırmıştır.

لَقَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٨﴾

481

[§]*128. "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur."*

Andolsun, size içinizden bir peygamber gelmiştir. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **İçinizden.** Yani insanlardan. Bu durum Allah'ın onlara yönelik nimetidir. Öyle ki O, insanlardan bir peygamber göndermiştir. O, insanların dışında bir varlık türünden de peygamber gönderebilirdi. Fakat O, insanlardan peygamber göndermiştir ki onun getirmiş olduğu mûcizeleri aldatmacalardan ayırabilsinler. Çünkü onlar, eşyaya dair bilgileri dolayısıyla eşyada insan gücünün sınırını ve imkânının ölçüsünü bilmektedirler. Eğer bir insan, tabiatının ve öğrenmedeki gücünün üstünde bir şeyler getirirse, bilirler ki bunlar aldatmaca değil, mûcizelerdir. Öyle ki herkes kendi türüyle ünsiyet kurar, kendi türü dışındakilerden ise uzak durur. Bu, yaratılmışlar arasında bilinen bir durumdur ki her varlık kendi türüyle ünsiyet kurar, kendi türü dışından varlıklardan ise uzak durur. Bu bakımdan Cenâb-ı Hak onların türünden, yani insanlardan peygamber göndermiştir ki onunla ünsiyet kursunlar, onlar için getirmiş olduğu şeyleri kabul etsinler ve onları davet ettiği mesajlara olumlu cevap versinler. Bazıları da şöyle demiştir: **İçinizden bir peygamber.** Yani sizin bulunduğunuz mekândan. Burası da harem bölgesidir. Diğerleri şöyle demiştir: **İçinizden.** Yani sizin nesebinizden. Bu da onlara yönelik Allah'ın bir nimetidir. Öyle ki onu onların nesebinden göndermiştir. Onlar peygamberin nesebini, doğumunu ve her türlü belâdan uzak, tüm

kötülemelerden ve kusurlardan beri bir şekilde aralarında yetişmesini biliyorlardı. Çünkü eğer bir şahsın doğumu ve yetişmesi belirli bir kabilede veya bir mekânda nesebi bilinmeyen bir şekilde ise, onu kötülemek ve kusurunu belirtmek mümkün olabilir. Yine böyle bir kişinin nesebine, doğumuna [§]ve sağlıklı, sağlam ve kusurlardan uzak yetişmesine ilişkin bilgisizlikten dolayı onun nesebine dair bir tanınmazlığın olması mümkündür. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak elçisi Hz. Muhammed'i (s.a.) göndermiştir ki belirtmiş olduğumuz eleştirilere imkân bulunmasın, belirtmiş olduğumuz kusur ve ayıplardan hiç biri onun hakkında bilinir olmasın. Bazıları da şöyle demiştir: **İçinizden.** Yani onlar gibi ümmî Araplar'dan. O, okumaz, yazmazdı ve kendisine indirilen vahyi kendi eliyle de yazmıyordu. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kitabında bildirdiği durumdur: "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar"[470]. "Ne de onu kendi elinle yazıyordun"[471]. Buna göre Araplar "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi"[472] meâlindeki âyette bildirildiği üzere kendi içlerinden bir peygamber gönderilmesini umuyorlardı. Cenâb-ı Hak içlerinden bir peygamberin gelmesini bildirmiştir ki bu peygamber, yaptıkları kötülemelerden, ona atfettikleri kusurlardan ve ona yönelttikleri sihir, kehanet, delilik ve Allah'a iftira gibi ayıplardan uzak olsun; peygamber olduğunun bilinmesine daha yakın olsun. Çünkü onun getirdiği mûcizeler ve kesin deliller dolayısıyla onlar bunların semâvî olduğunu bilmektedirler. Zira onlar peygamberin sihir öğrenmediğini bilmişler ve hiçbir zaman onu yalan söylemekle suçlamamışlardır. Yine o, hiçbir zaman aklını da kaybetmemiştir. Zira o, onların arasında yetişmişti.

482

[§]Sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir. Denildi ki: Sıkıntıya düşüren durumlar ona ağır gelir. Yani size darlık ve zarar veren durumlar. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "'Anet" (العَنَت), darlık demektir[473]. Bazıları şöyle demiştir: "'Anet" (العَنَت), günah demektir. Yani sizin günah işlemeniz ona ağır gelir. Ebû Avsece şöyle demiştir: Bu kelime günaha daha yakındır. Bu, inkâr ve diğer günahlar olmak üzere her türlü günah için kullanılabilir.

483

---

470 el-A'râf, 7/157.

471 "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi" (el-Ankebût, 29/48).

472 Fâtır, 35/42.

473 İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir." Yani size darlık ve zarar veren hususlar ona ağır gelir (İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 193).

Size çok düşkündür. Bazıları şöyle demiştir: Müslüman olmayanların müslüman olması açısından onlara düşkündür. Hidâyet ve doğru yolda olmanız bakımından da **size çok düşkündür.**

Müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur. Bu, fıtrî bir merhamet değil, din ve İslâm merhametidir.

Müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur. Cenâb-ı Hak, yapmış olduğu güzel fiili, şefkati ve merhameti dolayısıyla onu böyle nitelemiştir. Yani o, bu ismi yapmış olduğu fiille hak etmiştir. Yine Cenâb-ı Hak onu böyle nitelemiştir; çünkü onun yaptığı kendisi için değil, sadece Allah içindir. Aynı şekilde onun malı ve kazancı da O'na aittir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in malı mirasçılarına miras olarak kalmamıştır.

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظ۪يمِ ﴿١٢٩﴾

129. "Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter, O'ndan başka tanrı yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir."

Buna rağmen yüz çevirirlerse. Senden. Yani sana olumlu cevap vermekten ve senin onları iman ve tevhide davet etmenden yüz çevirirlerse, **de ki: Allah bana yeter.** Yani Allah bana yeter. **O'ndan başka tanrı yoktur. Buna rağmen yüz çevirirlerse** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani senden yüz çevirirlerse, sana olumlu cevap vermeyi, sana itaat etmeyi ve sana boyun eğmeyi reddederlerse ve sana tuzak kurmaya çalışırlarsa, **de ki: Allah bana yeter.** Yani Allah bana yeterlidir. **O'ndan başka tanrı yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım.** Yani Allah'ın bana vâdettiği yardım ve zafere güvenip dayanırım. Yani O'nun vâdine güvendim ve işimi ona havale ettim. **Buna rağmen yüz çevirirlerse** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani düşmana karşı senin yardımın ve desteğinden yüz çevirirlerse, **[§]de ki: Allah bana yeter.** Düşmana karşı yardım ve destek hususunda Allah bana yeter ve onlara karşı O bana yeterlidir. Bu konuda bu, gerçeğe daha yakın bir yorumdur. Çünkü Cenâb-ı Hak, münafıkların durumunu bildirdikten hemen sonra bu beyanı indirmiştir. Yine bu beyan, belirtmiş olduğumuz üzere tevhitten ve peygambere olumlu cevap vermekten yüz çevirme mânasına da gelebilir.

484

O, büyük arşın sahibidir. Denildi ki: O, büyük mülkün sahibidir. Yani bütün mülkler Onun mülkünün yanında küçük kalır, mülk sayılmaz. Eğer arş, bazı müfessirlerin söylediği gibi taht ise, bu -*en doğrusunu Allah bilir ya*- yaratılmışlar içerisinde seçkinler ve iyilere lütfedilen tahttır. Daha önce bu konuda söylenenleri belirtmiştik[474]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

474 A'râf sûresinin 7/54. âyetinin tefsirine bakınız.

BİBLİYOGRAFYA

Abdürrezzâk es-San‘ânî, Ebû Bekr Abdürezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘, *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-A‘zamî), Beyrut 1403.

_____, *Tefsîru'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1419/1999.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*, (thk. Ahmed el-Kalâş) Beyrut 1405.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasan Nûreddin Ali b. Sultan Muhammed, *el-Masnû‘ fî ma‘rifeti'l-hadîsi'l-mevzû‘*, (thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Riyad 1404/1984.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah, *Rûhu'l-me‘ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-‘azîm ve's-seb‘i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî).

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkādir Atâ), Mekke 1414/1994.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *Müsnedü'l-Bezzâr*, (thk. Mahfûzurrahman Zeynullah), Beyrut-Medine 1409.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Cu‘fî, *el-Câmi‘u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut 1405.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, (thk. Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî), Beyrut 1386/1966.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fazl, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. Eş‘as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillah b. İshâk, Hilyetü'l-evliyâ, Beyrut 1405.

Ebû Ubeyde, Ma‘mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Beyrut 1401/1981.

Ebû Ya‘lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ, *Müsnedü Ebî Ya‘lâ*, (thk. Hüseyin Selîm Esed), Beyrut 1404/1984.

Ebû Yûsuf, Ya‘kūb b. İbrâhim b. Habîb el-Ensârî, *Kitâbü'l-Âsâr*, (thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgānî), Beyrut 1355.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kūb b. Muhammed eş-Şîrâzî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Kahire 1330.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkādir Atâ), Beyrut 1411/1990.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahman Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, (thk. Mehdî Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî), Bağdat 1984.

Heysemî, Nûreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecma'u'z-zevâ'id*, Kahire - Beyrut 1407/1996.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed, bâhsa-l'itefir'am îf bâ'îtsİ-le, (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1412/1992.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz ed-Dımaşkî, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr (Hâşiyetü İbn Âbidîn)*, Beyrut 1386.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1988.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Ma'rife).

_____, *Fethu'l-bârî*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī - Muhibüddîn el-Hatîb), Beyrut 1379.

_____, *el-İsâbe*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1412/1992.

_____, *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut 1406/1986.

_____, *Takrîbü't-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Halep 1406.

_____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984.

_____, *Telhîsu'l-habîr*, (nşr. Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî), Medine 1384/1964.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdillah Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-kırââti's-seb'*, (thk. Abdülâl Sâlim Mekrem), Beyrut 1401.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sahîh*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414/1993.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb, *es-Sîre*, (thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut 1411/1990.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, *es-Sahîh*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1390/1970.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut, ts., (Mektebetü'l-Maârif).

_____, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, Beyrut 1401.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen,* İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1414/1994.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs et-Temîmî, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâât*, (thk. Şevkî Dayf), Kahire 1400.

İbn Nüceym, Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısrî, *el-Bahru'r-râik fî şerhi Kenzi'd-dekāik*, Beyrut, ts., Dâru'l-Ma'rife.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Ömerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'), Beyrut, ts. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1383/1963.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, Beyrut 1981.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkādir b. Muhammed b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-mudıyye fî tabakāti'l-Hanefiyye,* Karaçi, ts., (Mîr Muhammed Kütüphane).

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, (nşr. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî), Kahire 1372.

Luvîs Ma'lûf, *Ferâidü'l-Edeb*, Beyrut 1966.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkī), İstanbul 1413/1992.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003.

Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahîm, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmii't-Tirmizî*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Rebî' b. Habîb b. Ömer el-Ezdî el-Basrî, *Müsnedü'r-Rebî'*, (thk. Muhammed İdrîs - Âşûr b. Yûsuf), Beyrut 1415.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osman Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *es-Sünen*, (thk. Sa'd b. Abdillah b. Abdilazîz Âl-i Humeyyid), Riyad 1414/1993.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin, nr. 426.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymâniye Ktp., Hamidiye, nr. 176.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Medine, nr. 179.

Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Beyrut 1406/1986.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

_____, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1407/1987.

_____, *Tabakātü'l-müfessirîn*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1396/1976.

Şevkânî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts., (Dâru'l-fikr).

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (thk. Târık b. İvazullah el-Hüseynî), Kahire 1415.

_____, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, Beyrut 1405/1984

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, (thk. Muhammed Zührî en-Neccâr), I-IV, Beyrut 1407/1987.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *el-İber fî haberi men ğaber*, (thk. Selâhaddin el-Müneccid), Kuveyt 1948.

_____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Naîm el-Araksûsî), Beyrut 1413.

Zerkeşî, Ebû Abdillah Bedreddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillah, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1357/1937.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbu'r-râye*, (thk. Muhammed Yûsuf el-Benûrî), Kahire 1357.

DİZİN

B

Ç

D

K

L

M

N

S

Ş

T

U

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

“Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla”

TERCÜMEYE DAİR

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’ye ait *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* adlı tefsirin, 2005 yılında başlayıp 2011’de sona eren ilmî neşrinin ilk yıllarından itibaren kitabın Türkçe’ye tercüme edilmesine yönelik talepler başlamıştı. Bu isteklerin etkisiyle olmalıdır ki bir süre sonra tercüme denemesine başlamış ve Fâtiha ile Bakara sûrelerini bitirmiştim. Ancak diğer çalışmalarımın yanı sıra edisyon kritiğin ilmî kontrolü sebebiyle tercümeye devam edememiştim.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. m. 944), Ehl-i Sünnet kelâmı ile dirayet tefsirinin kurucusu ve Hanefî fıkhının geliştiricisidir. Onun kelâma dair *Kitâbu’t-Tevhîd* adlı eserinin, eski öğrencilerimden Muhammed Aruçi ile (Allah rahmet eylesin) ilmî neşrini yapmış, aynı zamanda bu eser tarafımdan Türkçeye de çevrilmişti (İSAM Yayınları, Ankara 2002-2003). Bu gelişmeler, *Te’vîlât*’ın tercüme edilmesini âdeta zaruret haline getirmişti. Bunun gerçekleştirilmesi için tercüme elemanlarının yanı sıra malî imkâna da ihtiyaç duyulmuştu.

Te’vîlâtü’l-Kur’ân da *Kitâbu’t-Tevhîd* gibi anlaşılması zor bir metindir. Bu sebeple, ciltlerin ilmî tahkikini yapan arkadaşlardan durumu müsait olanların bu çalışmaya katılması gerekiyordu. Malî imkâna gelince, şahsen ben Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ile bu vakfa bağlı İslâm Araştırmaları Merkezi yöneticilerine başvurdumsa da netice alamadım. Nihayet eski öğrencilerimden, Ümraniye Belediyesi değerli başkanı Hasan Can Beyefendi, kendisine yaptığım teklifi tereddütsüz kabul etmiştir. Bu önemli tefsirnin Türkçe’ye tercüme edilmesine verdiği destekten dolayı sayın Başkan’a teşekkür eder, başarılarının artarak devam etmesini dilerim.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân değişik mütercimler tarafından tercüme edildiği için üslup ve şekil birliğini sağlamak amacıyla şöyle bir usûlün takip edilmesi kararlaştırılmıştır:

Âyetlerin tercümesi, Prof. Hayreddin Karaman ve arkadaşlarının *Kur'ân Yolu Meâli* adlı eserden alınacaktır. Tefsir sırasında âyetin tekrarlanan kısımları da bu meâlden nakledilecektir. Ancak âyet-i kerîmenin orjinali ve tercümesi konulduktan sonra, tefsirdeki âyet metni tam ise tercüme bir daha yazılmayacaktır.

İlk geçtiği yerde âyetlerin metinleri, sonra meâlleri verilecektir. Tefsiri yapılan âyet meâlleri koyu olarak yazılacaktır.

Tercüme aslına sadık olacak, müellifin anlatım sırası ve düzeni bozulmayacaktır. Türkçe ifadeye önem gösterilecek, imkân nispetinde tercüme hissi de verilmeyecektir. Metni anlamak isteyen bir araştırmacı tercümeden yararlanmak istediği takdirde, tercüme bu fonksiyonu yerine getirebilmelidir. İfadede genel kural olarak parantez kullanılmayacak, ancak metnin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bazen kelimeler ilave edilebilecektir.

Te'vîlât'taki paragrafların başında yer alan (وقوله عزّ وجلّ) kısmı tercüme edilmeyecektir.

Te'vîlât'ın zor şartlarda gerçekleşen Arapça ilmî neşri sırasında "Allahım! Bu kitabın ilmî neşri ve tercümesini görmeyi lütuf ve kereminle bana nasip et!" şeklindeki duamı şimdi de tekrar etmekteyim.

"Sana sunduğum niyazlar sayesinde, Rabbim, hiç mutsuz olmadım!"

(Meryem, 19/4)

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU*